



**T.C.  
HİTİT ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ÇAĞDAŞ BATI LİTERATÜRÜNDE KUR'AN METNİNE  
YAKLAŞIMLAR: METİN BÜTÜNLÜĞÜ ARAYIŞLARI**

**Doktora Tezi**

**Ersin KABAKCI**

**Tez Danışmanı**

**Prof. Dr. Süleyman GEZER**

**Çorum-2019**



**ÇAĞDAŞ BATI LİTERATÜRÜNDE KUR'AN METNİNE  
YAKLAŞIMLAR: METİN BÜTÜNLÜĞÜ ARAYIŞLARI**

**Ersin KABAKCI**

**Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

**Doktora Tezi**

**TEZ DANIŞMANI  
Prof. Dr. Süleyman GEZER**

**ÇORUM-2019**

## KABUL VE ONAY

*Ersin KABAKCI* tarafından hazırlanan *Çağdaş Batı Literatüründe Kur'an Mevnine Yaklaşımlar: Metin Bütünlüğü Arayışları* başlıklı bu çalışma, 13/12/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

  
İmza

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK (Başkan)

  
İmza

Prof. Dr. Süleyman GEZER (Danışman)

  
İmza

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

  
İmza

Prof. Dr. Selim TÜRCAN

  
İmza

Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN  
Enstitü Müdürü



T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim.

(13/12/2019)

  
Ersin KABAKCI

## ÖZET

KABAKCI, Ersin. *Çağdaş Batı Literatüründe Kur'an Metnine Yaklaşımlar: Metin Bütünlüğü Arayışları*, (Doktora Tezi), Çorum, 2019.

Kur'an'ın metin yapısı, XIX. yüzyıldan itibaren Batılı Kur'an araştırmalarının en dikkat çekici konuları arasında yer almıştır. Bahsi geçen dönemle birlikte beliren “dağınık metin” tasavvuru, 1980'lere kadar devam etmiştir. Sonrasında, Kur'an'ın “bütüncül metin” olduğu varsayımı temelinde yeni yaklaşımlarla karşılaşmaktadır. Bu kapsamda, kısa Mekkî sûrelerden başlayıp Kur'an metninin tamamına uzanan seviyelerde bütünlük arayışını ifade eden esaslı bir literatür teşekkül etmiştir.

Kur'an metninin yapısına ilişkin Batılı tasavvurda meydana gelen böylesine önemli bir evrilmenin nedenlerinin tespiti, Batılı Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an araştırmalarının tarihî ve teorik arka planının aydınlatılmasıyla mümkündür. Bu zaviyeden bakıldığında, XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın son çeyreğine kadar bahsi geçen alanlarda tarihsel-eleştirel metotların etkili olduğu görülmekte ve bu etki neticesinde Kur'an'ın tarihsel metin olarak incelendiği bir döneme tanık olunmaktadır. Bu süreçte Kur'an'ın kendi tarihini aydınlatacak en otantik tarih metni olarak telakki edilmesi ise, metnin kronolojik tertibine yönelik arayışları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde hâkim kanaat, mevcut tertibi itibariyle pek çok edebî “kusur” barındırdığı düşünülen Kur'an metninin, bir tarihsel akış sunmaktan da hayli uzak bir yapıda olduğu şeklindedir. Ne var ki, Kur'an metninin kronolojik tertibine ilişkin çalışmalar, ne tarihsel akış ne de varsayılan edebî sorunsalların çözümü hususunda kayda değer neticeler doğurmuştur. Bu durum, “metin yapısı probleminin” çözümü bağlamında yeni arayışları beraberinde getirmiştir.

1950'lerden sonra çağdaş edebiyat kuramlarında ve Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde bahsi geçen alanlarda metin-merkezli yaklaşımların öne çıkması ve metnin kendisinin; yazarından ve tarihinden daha güçlü bir otorite haline gelmeye başlaması, Kur'an'ın Mushaf tertibinin mantığı üzerinde yoğunlaşan bir literatürü teşvik etmiştir.

Söz konusu arka planda öne çıkan üç yaklaşımdan birincisine göre, metin bütünlüğünün tespiti için Kur'an, kendi tarihinde metinlerarası bir okumaya tabi

tutulmalıdır. Bunun için İslam literatüründen ziyade; kâhin sözleri, kaside, Kitâb-ı Mukaddes gibi “harici” verilere müracaat edilmelidir. İkinci yaklaşımda Kur’an metni, büyük ölçüde tarihinden bağımsız olarak temalar, hitap ifadeleri, kalıp ifadeler, tekrarlar ve retoriğe konu olan bazı unsurlar yardımıyla incelenmelidir. Üçüncü yaklaşımda Kur’an’ın Grek değil Sami kültürüne ait bir metin olduğu, Sami retoriğinde metinlerin doğrusal (lineer) ilerlemekten ziyade simetrik yapılardan oluştuğu vurgulanmaktadır. Yine bu kapsamda bazı sûrelerin ve âyet pasajlarının sahip olduğu varsayılan simetrik yapılardan hareketle bunların dinsel çoğulculuk mesajı içerdiği iddia edilmektedir. Bütün bu yaklaşımların, kayda değer bulguların yanı sıra yer yer öznellik, genelleştirme, indirgemecilik, eklektisizm ve tarihsel veri sıkıntısı gibi birtakım zafiyetler barındırdığı görülmektedir.

**Anahtar Kavramlar:** Tefsir, Batılı Kur’an Araştırmaları, tarihsel metin, edebî metin, bütünlük.

## ABSTRACT

KABAKCI, Ersin. *Approaches to the Qur'anic Text in the Contemporary Western Literature: The Searchings for the Unity of the Text*, (PhD. Thesis), Çorum, 2019.

The structure of the Qur'anic text has been one of the most attention-grabbing subjects of the Western Qur'anic studies since the nineteenth century. The concept of "scattered text" with the aforementioned period continued until the 1980s. Since then, new approaches have appeared on the basis of the assumption that the Qur'an is a "holistic text". In this context, a significant literature has emerged which can be expressed as the search for the unity in such levels from short Meccan suras to the whole of the text.

The reasons for this differentiation in the Western conception of the Qur'anic text can only be revealed by illuminating the historical and theoretical background of the Western Biblical and Qur'anic studies. Considering this aspect, it is seen that historical-critical methods are effective on the aforementioned fields from the 19<sup>th</sup> to the last quarter of the twentieth century. As a result of this influence, a period in which the Qur'an is analyzed as a historical text is witnessed. In this process, the fact that the Qur'an is seen as the most authentic history text to illuminate its own history has brought about the search for the chronological order of the text because the Qur'an, which has many literary "flaws" in its current composition, is far from presenting a historical flow as well. However, the studies on the chronological order of the Qur'anic text have not produced notable results in terms of either the historical flow or the solution of presumed literary problems of the Qur'anic text. This fact brought new searches for the solution of "the problem of text structure".

After the 1950s, there have been significant developments in the contemporary literary theories and Biblical studies. The emergence of text-centered approaches during this period and the fact that the text itself became a more powerful authority than its author and history encouraged a literature focusing on the logic of the Mushaf arrangement of the Qur'anic text.



According to the first of the three prominent approaches in this background, the Qur'an must be subjected to an intertextual reading in its history in order to determine the unity of the text. To do this, rather than Islamic literature, it should be applied to such "external" datum as kâhin sayings, qasîda and the Bible. In the second approach, the unity of the Qur'anic text, largely independent of its history, should be analyzed with the help of its themes, expressions of addressee, formulaic expressions, repetitions and some rhetorical elements. In the third approach, it is highlighted that the Qur'an is not a Greek but a Semitic text and in the semitic rhetoric, texts are composed of symmetrical (cyclic) structures rather than linear (prologue-development-epilogue) ones. In this approach, it is also claimed that some surahs and verse passages contain the message of religious pluralism based on the supposed symmetrical structures. In addition to significant findings, it turns out that all these approaches, at certain points, have some weaknesses such as subjectivity, generalization, reductionism, eclecticism and shortage of historical data.

**Keywords:** Tafsir, Western Qur'anic Studies, historical text, literary text, unity.

# İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
<b>ÖZET</b> .....	<b>i</b>
<b>ABSTRACT</b> .....	<b>iii</b>
<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	<b>v</b>
<b>TABLOLAR DİZİNİ</b> .....	<b>viii</b>
<b>RESİMLER DİZİNİ</b> .....	<b>ix</b>
<b>KISALTMALAR</b> .....	<b>x</b>
<b>ÖN SÖZ</b> .....	<b>xi</b>
<b>GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
A- Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Varsayımları.....	<b>2</b>
B- Araştırmanın Yöntemi.....	<b>10</b>
C- Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları .....	<b>13</b>

## BİRİNCİ BÖLÜM

### METİN BÜTÜNLÜĞÜ ARAYIŞLARI ÖNCESİ DÖNEM: “DAĞINIK METİN” OLARAK KUR’AN

(1850’lerden 1980’lere kadar)

<b>1.1. TARİHSEL ELEŞTİRİ, KUTSAL METİNLER VE KUR’AN</b> .....	<b>16</b>
1.1.1. Tarihsel Eleştirinin Tarihçesi .....	<b>18</b>
1.1.2. Tarihsel Eleştirinin Konusu ve Varsayımları.....	<b>23</b>
1.1.3. Tarihsel-Eleştirel Metotlar .....	<b>28</b>
1.1.3.1. Metin Eleştirisi (Textual Criticism) .....	<b>28</b>
1.1.3.2. Kaynak Eleştirisi (Source Criticism) .....	<b>30</b>
1.1.3.3. Form Eleştirisi (Form Criticism).....	<b>33</b>
1.1.3.4. Redaksiyon Eleştirisi (Redaction Criticism).....	<b>36</b>
1.1.4. Tarihsel Eleştiriye Yöneltilen Eleştiriler .....	<b>37</b>
<b>1.2. KUR’AN’IN METİN YAPISINA VE ÜSLUBUNA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER</b> .....	<b>45</b>
<b>1.3. KRONOLOJİ ARAYIŞLARI</b> .....	<b>57</b>
1.3.1. Tarihsel Veriler .....	<b>60</b>
1.3.2. Edebî Veriler .....	<b>71</b>

1.3.3. Kronoloji Çalışmalarında Edebî Verilerin Belirleyiciliği: Örnekler ve Bazı Sorunsallar.....	74
<b>1.4. KRONOLOJİK TERTİP ARAYIŞLARINDAN METİN BÜTÜNLÜĞÜ ARAYIŞLARINA DOĞRU.....</b>	<b>81</b>

## İKİNCİ BÖLÜM

### METİN BÜTÜNLÜĞÜ ARAYIŞLARININ TEORİK VE METODOLOJİK TEMELLERİ

<b>2.1. EDEBÎ METİN VE METİN BÜTÜNLÜĞÜ KAVRAMLARI.....</b>	<b>98</b>
<b>2.2. ÇAĞDAŞ EDEBİYAT KURAMLARI.....</b>	<b>103</b>
2.2.1. Yazar-merkezli Kuramlar .....	104
2.2.2. Metin-merkezli Kuramlar .....	106
2.2.3. Okur-merkezli Kuramlar .....	114
<b>2.3. ÇAĞDAŞ KİTÂB-I MUKADDES ARAŞTIRMALARI.....</b>	<b>117</b>
<b>2.4. TEFSİR LİTERATÜRÜ.....</b>	<b>121</b>
2.4.1. Klasik Tefsir Literatürünün Eleştirisi .....	122
2.4.2. XX. Yüzyıl Tefsir Literatürü Etkisi .....	127
<b>2.5. METİNLERARASILIK VE METİNİÇİLİK.....</b>	<b>143</b>
<b>2.6. RETORİK ANALİZİ.....</b>	<b>146</b>
<b>2.7. SÖZLÜ BAĞLAM .....</b>	<b>147</b>
<b>2.8. DEĞERLENDİRME .....</b>	<b>150</b>

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### METİN BÜTÜNLÜĞÜ ARAYIŞLARINDA ÖNE ÇIKAN YAKLAŞIMLAR

<b>3.1. EDEBÎ-TARİHSEL YAKLAŞIM: A. NEUWIRTH ÖRNEĞİ.....</b>	<b>154</b>
3.1.1. Yemin pasajları-Kâhin Sözleri İlişkilendirmesi .....	163
3.1.1.1. Âdiyât Sûresi Örneği .....	168
3.1.1.2. Tîn Sûresi Örneği .....	174
3.1.1.3. Duhâ Sûresi Örneği .....	176
3.1.2. Mekkî Sûrelerin Kasîde Metin Yapısı ile Mukayeseli Okunuşu .....	179
3.1.2.1. Sâffât Sûresinin Bütüncül Okunuşu: N. Sinai Örneği.....	185
3.1.3. Mekkî Sûre Yapılarının Kitâb-ı Mukaddes Metinleri Üzerinden Okunuşu .	
.....	191
3.1.4. Değerlendirme .....	198
<b>3.2. TEMATİK-YAPISAL YAKLAŞIM: BAKARA SÛRESİ BAĞLAMINDA M. MIR, N. ROBINSON, M. ZAHNİSER, D. E. SMITH VE N. REDA ÖRNEĞİ .....</b>	<b>204</b>

3.2.1.	Mir: Bakara 2/163-242. Âyetlerin İncicamına Dair Bir Okuma.....	207
3.2.2.	Robinson: Hitap İfadeleri ve Terminolojik Tekrarlar Eksenli Bir İnceleme ...	209
3.2.3.	Zahniser: Bakara 2/153-162. Âyetlerin Sûre Bütünü İçindeki Bağlamına Dair Bir Öneri.....	216
3.2.4.	Smith: Döngüsel Tekrarlar Eksenli Bir Okuma.....	218
3.2.5.	Reda: Bir Retorik Unsuru Olarak “İnküzyo” Merkezli Bir Analiz .....	221
3.2.6.	Değerlendirme .....	228
<b>3.3.</b>	<b>SAMİ RETORİĞİ ANALİZİ BAĞLAMINDA SİMETRİK BÜTÜNLÜK ARAYIŞLARI: M. CUYPERS VE R. FARRIN ÖRNEĞİ .....</b>	<b>232</b>
3.3.1.	Sami Retoriği, Simetri ve Kur’an .....	233
3.3.1.1.	Simetrik Metin Yapısı Çeşitleri .....	236
a.	Paralel Kompozisyon (Parallelism) .....	239
b.	Ayna-Yansımali Kompozisyon (Mirror Composition/ Chiasmus/ Inverted Paralellism) .....	242
c.	Merkez-Temali Kompozisyon (Concentric/Ring Composition) .....	248
d.	Kısmî Simetrikler.....	250
3.3.1.2.	Simetrik Bütünlük Arayışlarının Kur’an’a Taşınması .....	252
a.	Sûre Bütünlüğü Arayışları: Bakara Sûresi Örneği.....	252
b.	Sûre Çiftlerinde Bütünlük Arayışları .....	257
c.	Sûre Grupları Arasında Bütünlük Arayışları .....	263
d.	Sûre Gruplarının Sistemler Oluşturması ve Kur’an’ın Tamamında Bütünlük Arayışları.....	265
3.3.1.3.	Değerlendirme.....	270
3.3.2.	Sami Retoriği Analizi ve Dinsel Çoğulculuk İlişkisi.....	279
3.3.2.1.	Dinsel Çoğulculuk Düşüncesi .....	279
3.3.2.2.	Batılı Kur’an Araştırmacılarının Dinsel Çoğulculuk Vurgularına Genel Bir Bakış .....	282
3.3.2.3.	Mâide, Bakara, Âl-i İmrân ve Yûsuf Sûrelerinde Dinsel Çoğulculuk Vurgusu İddiaları .....	285
a.	Mâide 5/65-71 Örneği.....	285
b.	Mâide 5/87-96 Örneği.....	286
c.	Bakara Sûresi Örneği .....	288
c.	Âl-i İmrân Sûresi Örneği .....	289
d.	Yûsuf Sûresi Örneği.....	289
3.3.3.	Değerlendirme .....	290
<b>SONUÇ.....</b>	<b>297</b>	
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>306</b>	

## TABLULAR DİZİNİ

<b>Tablo</b>	<b><u>Sayfa</u></b>
<b>Tablo 3.1.</b> Rahman sûresi-Mezmurlar 136 karşılaştırması .....	194-195
<b>Tablo 3.2.</b> Mir, Robinson, Zahniser, Smith ve Reda'nın Bakara sûresi bölümlendirmeleri.....	206
<b>Tablo 3.3.</b> Islâhî ve Farrin'in sûre çiftleri ve gruplarını içeren tablo. ....	262-263



## RESİMLER DİZİNİ

<b>Resim</b>	<b><u>Sayfa</u></b>
<b>Resim 3.1.</b> Sami Retoriği Kompozisyon Birimleri .....	238
<b>Resim 3.2.</b> Paralel metin yapısı örneği-1 (Meynet).....	239
<b>Resim 3.3</b> Paralel metin yapısı örneği-2 .....	239
<b>Resim 3.4</b> Ayna-yansımali metin yapısı örneği-1 (Meynet) .....	242
<b>Resim 3.5</b> Ayna-yansımali metin yapısı örneği-2 (Douglas) .....	243
<b>Resim 3.6.</b> Ayna-yansımali metin yapısı örneği-3 (Lund).....	243
<b>Resim 3.7.</b> Ayna-yansımali metin yapısı örneği-4 (Lund) .....	244
<b>Resim 3.8.</b> Fâtîha 1/6-7 metin yapısı (Cuypers).....	244
<b>Resim 3.9.</b> Kaaria sûresi metin yapısı (Cuypers) .....	245
<b>Resim 3.10.</b> Mâide sûresi metin yapısı (Cuypers).....	246
<b>Resim 3.11.</b> Kadir sûresi 97/1-3 metin yapısı (Cuypers).....	249
<b>Resim 3.12.</b> Kureyş sûresi metin yapısı (Cuypers).....	250
<b>Resim 3.13.</b> Kısmî simetrik metin yapısı örneği .....	250
<b>Resim 3.14.</b> Simetrik metin yapıları (Meynet).....	252
<b>Resim 3.15.</b> Bakara sûresi metin yapısı (Farrin) .....	253
<b>Resim 3.16.</b> Bakara sûresi ilk bölümü (1-39) metin yapısı (Farrin).....	256
<b>Resim 3.17.</b> Âl-i İmrân sûresi metin yapısı (Farrin).....	261
<b>Resim 3.18.</b> 2-49. sûreleri içeren metin yapısı (Farrin) .....	265
<b>Resim 3.19.</b> 55-112. sûreleri içeren metin yapısı (Farrin) .....	265
<b>Resim 3.20.</b> Kur'an metninin tamamının metin yapısı (Farrin).....	267
<b>Resim 3.21.</b> Yûsuf sûresi metin yapısı (Cuypers) .....	272
<b>Resim 3.22.</b> Yûsuf sûresi metin yapısı (Farrin).....	272
<b>Resim 3.23.</b> İlyada destanının metin yapısı (Whitman) .....	274
<b>Resim 3.24.</b> Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Metin Yapısı (Karabaş) .....	275
<b>Resim 3.25.</b> Deli Dumrul Anlatısı Metin Yapısı (Kara) .....	275
<b>Resim 3.26.</b> Duhâ Sûresi 93/6-11 metin yapısı (Neuwirth) .....	276

## KISALTMALAR

b.	: bin, İbn
Bk./bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
dğr.	: Diğerleri
Ed./ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
Krş./krş.	: Karşılaştırmamız
md.	: Madde
ö.	: Ölüm tarihi
sy.	: Sayı
Thk./thk.	: Tahkik eden
Trc./trc.	: Tercüme eden
T.y./t.y.	: Yayın tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
v.dğr.	: Ve diğerleri
Y.e.y	: Yayın evi yok
Y.y./y.y.	: Yayın yeri yok

## ÖN SÖZ

Batılı Kur'an araştırmalarının Müslümanlar tarafından genellikle ihtiyatla karşılandığı, özellikle son iki asırda teşekkül eden literatürün ise "oryantalist" faaliyetler kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. İlgili çalışmaların tarihî arka planına göz atıldığında, söz konusu perspektifin bütünüyle haksız olmadığı teslim edilmelidir. Ancak Batı'da ortaya çıkan çalışmalara karşı geliştirilen savunmacı refleks, bazen yanlış bazen de haksız genellemelere yol açabilmektedir. Ayrıca bu tavır, Batılı araştırmacıların meseleye daima statik bir zaviyeden baktıkları gibi bir yanılığın da beraberinde getirmektedir. Bu itibarla biz çalışmaların elden geldiğince önyargısız bir şekilde kendi tarihsel ve teorik zemininde anlamlandırılmasının daha isabetli bir tercih olduğu kanaatindeyiz.

Kur'an'ın metin yapısı, günümüz Batılı Kur'an araştırmalarının önde gelen çalışma alanları arasındadır. Bu bağlamda gerek müstakil sûrelerde gerekse sûreler arasında metin bütünlüğünün bulunduğu varsayımından yola çıkan kayda değer bir literatür teşekkül etmiştir. Bir başka deyişle, tefsir sahasında tenâsübü'l-Kur'an ya da tenâsübü'l-âyat-i ve's-süver ilminin kapsamına giren incelemeler, Batı'da büyük ölçüde seküler perspektifler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu tür bir ilginin henüz Türkiye'de tefsir akademik çevrelerinde kayda değer bir yer bulamadığı görülmektedir. İşte bu tez çalışması, söz konusu eksikliğin farkında olarak Batı ilim çevrelerinde Kur'an üzerine akademik araştırmaların ortaya çıkmaya başladığı XIX. yüzyıldan günümüze uzanan zaman diliminde Kur'an metninin yapısına yönelik yaklaşımları incelemektedir. Çalışmamız giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, önemi, varsayımları, yöntemi ve sınırlılıklarına değinilmektedir.

Birinci bölümde, XIX. yüzyıldan itibaren Batılı kutsal metin araştırmalarında etkili olan tarihsel-eleştirel metotlar hakkında bilgi verilmekte, bu metotların Kur'an araştırmalarındaki tesirleri üzerinde durulmaktadır. Aynı dönem içinde Kur'an metninin yapısına yönelik Batılı kanaatler ve önemli bir araştırma alanı hâline gelen kronoloji arayışları da yine bu bölümde irdelenmektedir.

İkinci bölümde, Batı'da Kur'an metninde bütünlük arayışlarının ortaya çıkmasında ve gelişiminde etkili olan unsurlar konu edilmektedir. Bu kapsamda edebî



metin ve metin bütünlüğü kavramları üzerinde durulduktan sonra çağdaş edebiyat kuramları, çağdaş Kitâb-ı Mukaddes araştırmaları, tefsir literatürü, metinlerarasılık ve metiniçilik, retorik analizi ve sözlü bağlam başlıkları altında bir inceleme yapılmaktadır.

Son bölümde ise müstakil sûrelerden başlayarak Kur'an metninin tamamına kadar uzanan seviyelerde gerçekleştirilen metin bütünlüğü arayışlarında öne çıkan yaklaşımlar analiz edilmektedir. Bunlar; tarihsel-edebî yaklaşım, tematik-yapısal yaklaşım ve Sami retoriği bağlamında simetrik bütünlük arayışları olmak üzere üç ayrı başlıkta ele alınmaktadır.

Sonuç bölümünde çalışma neticesinde ortaya çıkan bulgu, tespit ve değerlendirmelerin yanı sıra bazı yeni araştırma alanlarına da projeksiyon tutulmaktadır.

Başta tez danışmanım Prof. Dr. Süleyman Gezer olmak üzere çalışmama çok değerli katkılar sunan Prof. Dr. Selim Türcan'a, Doç. Dr. Yakup Çoşt'u, Prof. Dr. Halis Albayrak'a ve Prof. Dr. İsmail Çalışkan'a şükranlarımı sunuyorum.

Müzakerelerle destek veren Arş Gör. Ömer Dinç'e, edebiyat öğretmenleri Selim Ümütlü'ye ve Mehmet Güngör'e, Almanca okumalarımnda yardımcı olan Arş. Gör. Fahrettin Haliloğlu'na, teknik destek veren bilgisayar öğretmeni Ali Fatih Türkoğlu'na müteşekkirim.

Online platformlarda gerçekleştirdiğimiz tartışmalarla kendilerinden istifade ettiğim Prof. Abdullah Saeed'e, Prof. Gabriel Said Reynolds'a, Prof. Michel Cuypers'a, Prof. Mustansir Mir'e, Prof. Carl W. Ernst'e, Prof. Steven L. Mc Kenzie'ye, Assoc. Prof. Raymond Farrin'e, Asst. Prof. Nevin Reda el-Tahry'ye ve Dr. Marianna Klar'a teşekkür ediyorum.

Tez çalışmam esnasında kendisiyle Türkiye'de bizzat tanışma fırsatı bulduğum ve Kasım 2016'da vefatından kısa bir süre öncesine kadar desteklerini esirgemeyen Prof. Andrew Rippin'e ise burada hususi bir teşekkürü borç bilirim.

13.12.2019

Ersin KABAKCI

## GİRİŞ

Nüzûlünün üzerinden yaklaşık on beş asır geçen Kur'an, bu süre zarfında yalnızca kendisinin *vahiyler toplumu* olduğuna iman eden Müslümanların konusu olmamış; gayrimüslimler de tarihsel süreç içinde çeşitli motivasyonlar eşliğinde Kur'an'ı incelemişlerdir. Her ne kadar XIX. yüzyıla kadar Batı dünyasında İslam'a ve Kur'an'a yönelik ilmî bir temele dayanmayan, pejoratif ve hasmane bir içerik ve üslup hâkim idiyse de sonraki dönemlerde bu durumda kayda değer değişiklikler meydana gelmiştir.<sup>1</sup> XIX. yüzyıldan itibaren Kitâb-ı Mukaddes metinleri -muhafazakâr çevrelerden yöneltilen eleştirilere rağmen- seküler eleştirel metotlar çerçevesinde incelenmeye başlamış ve bu birikim Kur'an araştırmalarına da taşınmıştır. Dolayısıyla bahsi geçen dönemle birlikte Batılı akademik çevrelerde kutsal metinlerin dogmatik olmayan bir temelde ve daha akademik perspektiflerle irdelendiği bir literatürün belirmeye başladığına tanık olunmaktadır.

Bu bağlamda özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte ortaya çıkan Batılı Kur'an incelemelerinin salt "oryantalistik"<sup>2</sup> amaçlar güttüğü gibi bir yargılamının yüzeysel ve savunmacı bir bakış açısını ifade ettiğini en başından belirtmemiz gerekmektedir. Bizim iddiamız, Batılı Kur'an araştırmalarının elden geldiğince tarafsız bir bakış açısıyla Batılı paradigma içinde anlamlandırılmasının bir gereklilik olduğudur. Bu itibarla ilgili literatür ancak kendi teorik ve metodolojik zemininde bir okumaya tabi tutulduğu takdirde daha nesnel değerlendirmelerin mümkün olacağını düşünüyoruz.

---

<sup>1</sup> Esasen XIX. yüzyıla kadar İslam araştırmaları kapsamında teşekkül etmiş olan literatürün büyük ölçüde "hasmane" niyetler barındırdığı gerçeği, bizzat Batılı araştırmacılar tarafından teslim edilmektedir. Mesela bk. W. Montgomery Watt, "Western Approaches to the Understanding of the Qur'an", *First International Symposium on Islamic Studies* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985), 25; A. J. Arberry, *The Koran Interpreted* (London: George Allen & Unwin Ltd., 1955), I, 7. Buna rağmen tarihsel süreçte İslam ve Hz. Peygamber hakkında hiçbir temele dayanmayan nitelermelere itiraz eden araştırmacılar da yok değildir. Hicrî ikinci asırdan itibaren teşekkül etmeye başlayan ve Batı'nın İslam algısının şekillenmesinde önemli katkıları bulunan "reddiye" türünden polemik ağırlıklı yazılara, 17 ve XVIII. yüzyıl Batılı bazı araştırmacılar tarafından karşı reddiyelerin yazıldığına tanık olunmaktadır. Söz gelimi Henry Stubbe (ö. 1676), Henri Comte de Boulainvilliers (ö. 1722) gibi isimlerin, kendi dönemlerine kadar Batı'daki olumsuz Hz. Muhammed imajına karşı çıkan eserler kaleme almaları kayda değerdir. Bk. İbrahim Sarıçam ve dğr., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* (İstanbul: Nobel Yayın, 2011), 47. 19. düzyılla birlikte daha bilimsel nitelikli çalışmalarla karşılaşıldığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren Kur'an üzerine teşekkül etmiş literatür hakkında bk. Abdülhamit Bırışık, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002): 419-421.

<sup>2</sup> Kavramın günümüzde kazandığı negatif anlam alanı kast edilmektedir.

Son yarım asırda ortaya çıkan Batılı Kur'an araştırmalarının "oryantalizm" Őemsiyesi altında okunması ilâve bazı sorunsalları da beraberinde getirmektedir. Örneğin bu zaman zarfı içinde Batı üniversitelerinde Kur'an araştırmaları yapan çok sayıda Müslüman akademisyen bulunmaktadır. Dolayısıyla çağdaş Batılı Kur'an araştırmalarını oryantalizm ile eşitlemenin bugünün araştırmacısı açısından isabetli bir kalkış noktasını ifade etmediğini belirtmek istiyoruz.<sup>3</sup> Nitekim son dönemlerde Batılı Müslüman ve gayrimüslim araştırmacıların gerek editoryal çalışmalar<sup>4</sup> gerekse online platformlar<sup>5</sup> üzerinden ortak faaliyetlerde bulunmaları bu tespiti doğrulayan önemli gelişmeler arasında zikredilmelidir.

Gerçek şu ki, *Biblical Studies*'ten sonra Batı'da *Qur'anic Studies* de bağımsız bir akademik disiplin olma yolunda hızla ilerlemektedir. Hâl böyleyken, günümüz Batılı Kur'an araştırmalarını "Doğu bilimleri" (oryantalizm) gibi geniş kapsamlı bir başlık altında ele almak makul görünmemektedir. İlâveten, tarihsel süreç içinde özellikle Müslümanlar nezdinde oryantalizm kavramının kazandığı negatif içerik, Batı'dan çıkan her türlü akademik çalışmaya şüphıyla yaklaşılması gibi genellemeci bir tavrı beraberinde getirmektedir. şüphesiz bu tespit, genel anlamda oryantalizm gerçeğini görmezden geldiğimiz anlamına gelmemelidir. Dikkat çekmek istediğimiz husus, Batılı akademik faaliyetlerin Doğu-Batı şeklinde ideolojik ayrımlar temelinde incelenmesinin, Müslüman akademisyenlerin görüş açılarını sınırlayabileceği gerçeğidir.

### **A- Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Varsayımları**

"Çağdaş Batı Literatüründe Kur'an Metnine Yaklaşımlar: Metin Bütünlüğü Arayışları" başlığını taşıyan bir tez çalışmasının "ilahiyat" alanına dâhil olduğu konusunda hemen herkes hemfikir olabilir. Ne var ki bu çalışma, "tarihin belirli bir

<sup>3</sup> Bahsi geçen probleme dikkat çeken bir makale için bk. Andrew Rippin, "Western Scholarship and the Qur'an", *The Cambridge Companion to the Qur'an*, ed. Jane Dammen McAuliffe, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 235 vd.

<sup>4</sup> Örneğin bk. *Literary Structures of Religious Meaning in the Qur'an*, ed. Issa J. Boullata (New York: Routledge, 2000). Keza 2001-2006 arasında yayımlanan *Encyclopaedia of the Qur'an*'ın madde yazarlarına göz atıldığında da aynı çok sesliliği görmek mümkündür.

<sup>5</sup> Örneğin "International Qur'anic Studies Association" (IQSA) isimli online platformda Batılı müslüman ve gayrimüslim araştırmacılar Kur'an üzerine ortak çalışmalar yürütmektedirler. Hatta bu kapsamda platform üyeleri, 2016 yılından itibaren *Journal of the International Qur'anic Studies Association (JIQSA)* adlı bir dergi yayımına başlamışlardır. Bk. International Qur'anic Studies Association, erişim tarihi: 1 Ekim 2019, <http://iqsaweb.org/>. Bu türden platformlarda tefsir akademisyenlerinin de aktif rol almaları ve benzer girişimlerde bulunmalarının, müteakip dönemde ortak çalışmaların sayısını ve kalitesini artıracadı kanaatindeyiz.

döneminde teşekkül etmiş olan bir kitabı” konu edinmesi itibariyle “tarih”; diğer taraftan “metin yapısı analizinden” bahsetmesiyle de “edebiyat” disiplinlerine dâhil olmaktadır. Üstelik “Batı” kelimesi ile kabaca son iki asırdır kutsal metinleri “tarihsel” ya da “edebî” metinler olarak seküler bir gözle analiz eden Batı üniversitelerindeki araştırmacıların kastedildiği hesaba katıldığında, çalışma konumuzun tarih ve edebiyat disiplinlerine daha çok yaklaştığı kolaylıkla fark edilebilir. Örneğin Kur’an’ın mu‘ciz bir kelâm olduğuna inanan ve bu mu‘cizliği metnin yapısı ve tertibinde de ispat etmeye çalışan bir müfessirin çabası tefsir alanına gönderme yapmaktadır. Diğer yandan seküler araştırma modelleri temelinde Kur’an’a *herhangi bir tarihsel ya da edebî metin* (any historical or literary text) olarak yaklaşan bir araştırma ise tarih ve edebiyat disiplinlerine daha yakın durmaktadır. Bu tespit, çalışmamızın klasik tefsir tezlerinden oldukça farklı bir bağlama oturduğuna işaret etmesi itibariyle önem arz etmektedir.

Çalışmamızın başlığında yer alan “metin bütünlüğü” tabirine müstakil olarak değinilecek olmakla birlikte burada en başından muhtemel bir yanlış anlamının önüne geçmekte fayda görüyoruz. Zira Batılı araştırmalar bağlamında zikredildiğinde “bütünlük” kavramının daha ziyade Kur’an’ın “tamlığı” yani bütün âyetlerin Mushaf’ta yer alıp almaması gibi bir tartışmaya gönderme yaptığı sanılabilir. Ancak bizim çalışmamızda metin bütünlüğü kavramı ile bir sözlü hitabın ya da yazılı metnin kendi içinde bir kopukluk arz etmeden muhatabına meramını aktarabilmesi kastedilmektedir. Dolayısıyla, çalışmamız boyunca sıkça karşılaşılabilecek olan “metin bütünlüğü” tabiri; bir âyet pasajından sûreye, sûreler arasından Kur’an metninin tamamına kadar uzanan seviyelerde iç insicam ve bağlamın bulunup bulunmadığı tartışmaları kapsamında kullanılacaktır.

Araştırma konumuz, XIX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze uzanan süreçte Kur’an’ın “metin yapısına” (structure of the text) yönelik Batılı telakkilerin incelenmesini içermektedir. Zira bahsi geçen dönemle birlikte, Müslüman ilim adamlarının hicrî dördüncü asır gibi çok erken dönemlerden itibaren yöneltmeye başladığı “Bu âyet niçin şu âyetin yanında?”, “Bu sûrenin şu sûrenin akabinde gelmesinin nedeni nedir?”<sup>6</sup> şeklindeki “hikmet-temelli” sorular, Batı’da “seküler-akademik” incelemelerin öne çıkan araştırma alanlarından biri hâline gelmiştir. İşte bu tez çalışması, Kur’an’ın metin yapısına ilişkin Batılı yaklaşımların ve tarihsel süreç

---

<sup>6</sup> Celeleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l Kur’an* (Beyrut-Lübnan: Dâru’l Fikr: 2005), II, 452.

içinde “metin bütünlüğü arayışları” olarak tanımladığımız araştırma alanının analizini ihtiva etmektedir.

Bu tespitlerden hareketle çalışmamızın temel problemini şu şekilde ifade edebiliriz: “XIX. yüzyıldan itibaren Batı’da Kur’an’ın “dağınık” ve “bütünlükten yoksun” bir metin yapısına sahip olduğu yönünde hâkim bir kanaat mevcutken, 1980’lerle birlikte niçin Kur’an’ın belirli seviyelerde bütüncül bir metin olduğu varsayımından hareket eden çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır?”

Bu çerçevede şu alt soruların yanıtları aranmaktadır:

1. Batılı Kur’an araştırmalarının akademik bir disiplin hâlini alma sürecinin başlangıcını ifade eden XIX. yüzyılla birlikte Kur’an’ın metin yapısına yönelik nasıl bir tasavvur belirmiştir? Bu tasavvurun ortaya çıkmasına yol açan unsurlar nelerdir?

Bu soruların cevabı, bize çağdaş Batılı Kur’an araştırmalarının doğru anlamlandırılabilmesi için altyapısal bir analiz imkânı sunacaktır. Zira XIX. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan literatür, günümüz Batılı Kur’an araştırmalarının da temelini teşkil etmektedir. Dolayısıyla bizim iddiamız, her şeyden önce sözü geçen zaman diliminde kutsal metinlerin yapısına yönelik incelemelerde etkili olan yaklaşımların tespit edilmesi gerektiğidir. Böylece XIX. yüzyıldan itibaren Kur’an metninin nasıl bir arka planda anlamlandırılmaya çalışıldığı sorusunun cevabı ortaya çıkacaktır.

Bu kapsamda çalışmamızın birinci bölümünde XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla başlayıp XX. yüzyılın son çeyreğine uzanan dönemde Kur’an araştırmalarında etkili olan tarihsel-eleştirel metotlar üzerinde durulmaktadır. Böylece çağdaş Batılı Kur’an araştırmalarının hem tarihsel arka planına hem de teorik ve metodolojik zeminine ilişkin bir farkındalık sağlanmasında amaçlanmaktadır. Ayrıca, tarihsel-eleştirel metotlar çerçevesinde oluşan bakış açısının Kur’an metnine yönelik nasıl bir tasavvur oluşturduğuna da bu bölümde değinilmektedir. Bu bahis; Thomas Carlyle (ö. 1881), Gustav Weil (ö. 1889), J. M. Rodwell (ö. 1900), William Muir (ö. 1905), Theodor Nöldeke (ö. 1930), Hartwig Hirschfeld (ö. 1934), Richard Bell (ö. 1952), Rudi Paret (ö. 1983) ve W. Montgomery Watt (ö. 2006) gibi dönemin önde gelen Kur’an araştırmacıları üzerinden işlenmektedir.

2. Batı’da Kur’an’ın kronolojik tertibine yönelik ortaya çıkan çalışmaların esas gayesi nedir? Bu çalışmaların Kur’an metninin yapısına yönelik tasavvurla bir ilişkisi var mıdır?

Biz, çağdaş Batılı Kur'an araştırmalarına temel teşkil eden çalışmaların ortaya çıkmaya başladığı XIX. yüzyıldan itibaren kronoloji arayışlarına yönelen önemli bir literatür teşekkül etmesinin, tez çalışmamızın temel problemi ile ilişkili olduğunu savunuyoruz. Zira Batılı kronoloji çalışmalarının, Kur'an metninin mevcut yapısından duyulan rahatsızlığa karşı alternatif bir metin yapısı arayışı olarak okunması gerektiğini düşünüyoruz. Bu bağlamda kronoloji çalışmalarının incelenmesi hem sözü edilen dönemde Kur'an metninin yapısına ve üslûbuna ilişkin telakkileri daha belirgin kılmak hem de müteakip dönemde Kur'an metninin yapısına yönelik yeni arayışların doğru anlamlandırılmasını tesis etmek bakımından önem arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmamızın ilk bölümünde XIX ve XX. yüzyıl Batı literatüründe kronoloji arayışları bağlamında öne çıkan Weil, Nöldeke, Rodwell, Muir, Hubert Grimme (ö. 1942), Bell, Hirschfeld, Regis Blachere (ö. 1973) ve Watt'ın ilgili çalışmaları özelinde analizlerde bulunduk.

3. Kur'an metninin yapısına ve üslûbuna yönelik Batılı yaklaşımlarda süreç içinde kırılmalar meydana gelmiş midir? Gelmişse, bunların arkasında yatan nedenler nelerdir?

Batılı Kur'an araştırmalarında 1980'lere kadar Kur'an'ın "dağınık metin" olduğu yönünde hâkim bir kanaat oluşmuş ve bu zaman diliminde kronolojik tertip çalışmalarına yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte müteakip dönemde Mekkî sûrelerle başlayan ve günümüze kadar metnin tamamına uzanan seviyelerde Kur'an'ın bütüncül bir yapı arz ettiği varsayımı temelinde önemli bir literatür teşekkül etmiştir. Biz, Kur'an metninin edebî bütünlüğü üzerine yoğunlaşan bu türden bir araştırma alanına yol açan en önemli iki nedenden ilkinin kronolojik tertip arayışlarında yaşanan "tıkanıklık" olduğunu iddia ediyoruz. Hem metnin tarihî bir akış sunması hem de metne isnat edilen edebî "kusurların" çözüme kavuşturulmasının amaçlandığı kronoloji çalışmalarının, bu bağlamda kayda değer sonuçlar üretmediğini ve bunun da yeni arayışları gündeme getirdiğini düşünüyoruz. Bu yüzden çalışmamızın birinci bölümünü "Kronolojik Tertip Arayışlarından Metin Bütünlüğü Arayışlarına Doğru" başlığı altında yaptığımız değerlendirmelerle tamamlamak suretiyle, Batı literatüründe Kur'an metninin yapısına yönelik yeni yaklaşımlara göz kırpan bir geçiş sürecine dikkat çekmeye çalıştık.

Metin bütünlüğü arayışlarının ortaya çıkmasına yol açan ikinci nedenin ise özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çağdaş edebiyat teorilerindeki ve Kitab-

ı Mukaddes araştırmalarındaki gelişmeler olduğunu varsayıyoruz. Zira son yarım asırdır seküler bir perspektifle “edebî metin” olarak incelenen Kur’an metnine dair incelemeler edebiyat alanındaki gelişmelerden etkilenmiş olmalıdır. Bu etkinin ise Kur’an’dan önce Kitab-ı Mukaddes araştırmalarına taşınmış olması beklenmelidir. İlâveten dönemin metin incelemelerinde etkili olan yöntem ve yaklaşımların araştırmacıları yönlendirdiği diğer teorik ve metodolojik unsurlara odaklanmanın gerekli olduğunu düşünüyöruz. Dolayısıyla, Kur’an metninin bütönlüğüne yönelik Batılı yaklaşımların teorik ve metodolojik zemininin anlamlandırılmasının, konu bağlamında ortaya çıkan çalışmaların daha doğru bir okumasını tesis edeceğini düşünüyöruz. Çalışmamızın ikinci bölümü bu meseleye hasredilmiştir. Bu kapsamda çağdaş edebiyat teorileri, çağdaş Kitâb-ı Mukaddes araştırmaları, tefsir literatürü, metinlerarasılık/metiniçilik, retorik analizi ve sözlü bağlam başlıkları öne çıkmıştır. Bu başlıklar, konu bağlamında incelediğimiz eserlerde sıkça karşılaşılan referanslar çerçevesinde teşekköl etmiştir.

4. Son dönem Batılı Kur’an araştırmalarında Kur’an metninin yapısına ve edebî bütönlüğüne yönelik öne çıkan yaklaşımlar ve bu yaklaşımların temel iddiaları nelerdir?

1980’lerden itibaren Kur’an metninin bütönlüğü varsayımı temelinde yeni yaklaşımlarla karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan literatürün doğru analizinin ancak ilgili yaklaşımların belirli bir sistematik çerçevede tespit ve tasnif edilmesiyle mümkün olabileceği düşüncesi, çalışmamızın son bölümünün adını belirlemiştir: “Metin Bütönlüğü Arayışlarında Öne Çıkan Yaklaşımlar.” Böylece her bir yaklaşımın kendi iddiaları temelinde incelenmesi, güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda önce çıkan yaklaşımlar üç başlıkta işlenmektedir. Bunların ilki; Kur’an metninin *edebî* yapılarını metnin *tarihinden* hareketle *metinlerarası* bir perspektifle çözümlmeyi öneren yaklaşımdır ki biz bunu *edebî-tarihsel yaklaşım* olarak nitelendirdik. Mekkî süre yapılarının kâhin sözleri, kasîde metin yapısı ve Kitâb-ı Mukaddes metinlerinden hareketle analiz edilerek bu temelde metin bütönlüğünün tespit edilmeye çalışıldığı bölüm, Angelika Neuwirth’in tespitleri özelinde incelenmekte, son dönem Kur’an araştırmacılarından Nicolai Sinai’nin analizleri ile desteklenmektedir.

*Tematik-yapısal* olarak nitelendirdiğimiz ikinci yaklaşım, metnin tarihinden ziyade metin içi veriler üzerinden metin-merkezli bir okuma biçimini ifade etmektedir.

Herhangi bir sûrenin bütünlüğü, o sûrenin sahip olduğu temalar kadar hitap ifadeleri, tekrarlar, kalıp ifadeler ve birtakım retorik unsurları da içine aldığı için bu yaklaşımı *tematik-yapısal* olarak nitelendirmeyi uygun bulduk. Bu yaklaşım biçiminin analizini, Kur'an'ın en uzun sûresi Bakara'ya yönelik Neal Robinson, Mustansir Mir, D. E. Smith, Mathias Zahniser ve Nevin Reda olmak üzere beş araştırmacının tespitleri üzerinden gerçekleştirdik. Bahsi geçen araştırmacılar, Bakara sûresine yönelik *tematik-yapısal* tespitler içeren çalışmalara sahip kişiler olarak öne çıkmıştır.

Üçüncü yaklaşım, Kur'an'ın metin yapısının Grek değil Sami retoriği üzerinden çözümlenmesi gerektiği iddiasından hareket eden çalışmaları içermektedir. Bölümün başlığı *Sami Retoriği Analizi Bağlamında Simetrik Bütünlük Arayışları: M. Cuypers ve R. Farrin Örneği* olarak belirlenmiştir. Zira bu yaklaşım, metinlerin giriş-gelişme-sonuç şeklinde doğrusal (lineer) değil, çeşitli simetrik modeller çerçevesinde döngüsel bir karakter arz ettiği iddiası temelinde Kur'an'ı analiz etmektedir. Bu bölümde konu bağlamında öne çıkan iki isim Michel Cuypers ve Raymond Farrin'in ilgili çalışmaları etrafında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Söz konusu yaklaşımdan hareket eden çalışmalarda oldukça ilginç bir iddia gündeme taşınmaktadır. Buna göre Kur'an, "dinsel çoğulculuk" mesajı veren bir metin olarak sunulmakta ve bu iddia Kur'an metninin yapısı ve bütünlüğü üzerinden temellendirilmeye çalışılmaktadır. Bir yöntem önerisi olarak ortaya çıkan Sami retoriği analizinin bu türden teolojik bir mecraya kayması da incelememize dâhil edilmiştir.

Araştırmamızın sonuç kısmında, elde edilen bulgular paylaşmakta, müteakip süreçte çalışılabilecek araştırma alanlarına değinilmektedir. Ayrıca, ileride Batılı Kur'an araştırmalarının yönelebileceği çalışma alanlarına dair öngörülerde bulunmaktadır.

Tefsir sahasında Kur'an'ın metin yapısına yönelik Batılı yaklaşımları etraflıca ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Oysa bu kapsamda Gustav Weil ve Theodor Nöldeke gibi çağdaş Kur'an araştırmalarının öncülerinden<sup>7</sup> başlayıp, günümüzde

---

<sup>7</sup> 2019 yılında "Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları-Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği- adıyla bir doktora tezi yayımlanmıştır. Bu çalışmada, Batılı kronoloji çalışmalarına öncülük eden iki araştırmacı özelinde bir analiz gerçekleştirilmektedir. Bizim çalışmamızda kronoloji literatürü derinlikli bir incelemeye konu olmaktan çok, müteakip dönemde ortaya çıkan metin bütünlüğü arayışları ile ilişkisi özelinde incelenmektedir. Bahsi geçen çalışmada Batılı kronoloji çalışmalarının esas gayesi, Kur'an'ın vahiy değil Hz. Muhammed'in ürünü olduğunu ortaya koymak şeklinde tanımlanmaktadır. Bk. Hüseyin Polat, "Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çalışmaları-Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği- (Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), xii. Biz, Batılı kronoloji çalışmalarının arka planında bu türden "ideolojik" bir saikten ziyade "metodolojik" gerekçelerin bulunduğunu düşünüyoruz.



Angelika Neuwirth, Neal Robinson, Michel Cuypers, Mustansir Mir, Raymond Farrin, Matthias Zahniser, Nevin Reda gibi isimlerin çalışmalarına kadar uzanan önemli bir literatür teşekkül etmiştir. Bu süreç içerisinde Batı dünyasında Kur'an metninin yapısı, üslubu ve bütünlüğüne yönelik ne tür yaklaşımların tezahür ettiğini ortaya koymak, gelişen yaklaşımların ve yaklaşım farklılıklarının tarihsel ve teorik arka planlarını sağlıklı bir analize tâbî tutmak çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın Türkiye'de çağdaş Batılı Kur'an araştırmaları (contemporary Western Qur'anic Studies) kapsamında hissedilen boşluğu bir nebze de olsa doldurmasını ve alanda yeni tartışmalara projeksiyon tutmasını umuyoruz.

Araştırma konumuzun belirlenmesinde Andrew Rippin'in "Contemporary Scholarly Understandings of Qur'anic Coherence" (2013) adlı makalesinin katkısını teslim etmemiz gerekmektedir. Keza çalışmamızın birinci bölümünde tarihsel-eleştirel metotlar hakkında gerek David R. Law'un *The Historical-Critical Method: A Guide for the Perplexed* (2012) adlı çalışmasından gerekse *To Each Its Own Meaning: An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application* (1999) adlı editoryal çalışmadan özellikle istifade ettik. Bunlar, aynı zamanda konu bağlamında teşekkül etmiş olan literatüre ulaşmamıza katkı sağladı.

Batılı Kur'an araştırmalarının Türkiye'de tefsir tezlerine yeterince konu edilmediği bilinmektedir. 2017 yılında yapılan bir araştırma, tüm tefsir doktora tezleri içinde "oryantalizm" konulu çalışmaların %0,3'lük bir dilime tekabül ettiğini göstermektedir.<sup>8</sup>

Yine bu bağlamda kayda değer bir diğer husus ise Türkiye'de tefsir tarihi, tefsir usulü ve ulûmü'l-Kur'an bağlamında ele alınan güncel çalışmalarda Batılı Kur'an araştırmalarının hâlâ hemen hiç yer bulamamasıdır.<sup>9</sup> Oysa mesela Kur'an el

---

<sup>8</sup> Abdulcabbar Adıgüzel, "Lisansüstü Tefsir Tezlerinin Tematik Tasnifi ve Değerlendirilmesi", *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler: İslam Dünyası ve Batı Mukayesesi*, Ed. Bilal Gökkır ve dğr. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2017), 285.

<sup>9</sup> Örneğin geçtiğimiz yıllarda tefsir akademisyenleri tarafından ilahiyat çevreleri için hazırlanan editoryal bir çalışmanın kaynakçalarına Batı literatürünün hemen hiç yansımaması dikkat çekmektedir. Oysa ilgili çalışmanın ön sözünde Batı'da İslam araştırmalarına ne kadar önem verildiğinin altı çizilmekte, dolayısıyla çalışmanın Batı'ya da hitap eden bir boyutunun bulunduğu belirtilmektedir. Ne var ki, Batı literatürünün görmezden geldiği bu türden çalışmaların Batı'ya etkisinin imkânı oldukça sorgulanır bir mahiyet arz etmektedir. Bk. Mehmet Akif Koç, "Önsöz", *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 11. Bir başka *Tefsir Tarihi* çalışmasının geniş kaynakçasında ise yalnızca İslam Ansiklopedisi'nden yapılan bir atfı dışında Batı literatürüne hiç yer verilmemektedir. Bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 277. Keza 2019 yılında kaleme alınan *Tefsir Tarihi* adlı eserde yer yer Batılı çalışmalara atıflar mevcutsa da "Oryantalist Çalışmalar" başlığı tek bir paragraflık yer tutmaktadır. Bk. İsmail Çalışkan, *Tefsir Tarihi* (Ankara:

yazmalarına yönelik son dönem Batılı araştırmaların, Kur'an'ın metinleşme tarihine yönelik güncel çalışmalara dâhil edilmesi gerekmektedir. Keza bizim de konumuz olan Kur'an metninin bütünlüğüne yönelik Batılı çalışmaların ulûmü'l-Kur'an'ın münasebet bahislerine ya da bu bağlamda yapılan çağdaş çalışmalara yansımaları gerektiğini düşünürüz. Dolayısıyla bu gibi başlıklar etrafında Batılı Kur'an araştırmalarının tefsir ilmi içinde hak ettiği yeri bulması gerektiğini ifade etmeliyiz. Tüm bu tespitlerden hareketle tez çalışmamız, tefsir literatüründe önemli bir boşluğa katkı sunmanın yanı sıra, tefsir ilmi ve Batılı Kur'an araştırmaları arasında tesis edilmesi gereken interaktif ilişkiye de dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

İlâveten, Batılı Kur'an araştırmalarının son yarım asırda yöneldiği alanları konu edinen çalışma sayısının yok denecek kadar az olduğunu belirtmeliyiz.<sup>10</sup> Bu tespit, çalışmamızı bir kat daha önemli hâle getirmektedir. Bu itibarla, çağdaş Batılı Kur'an araştırmalarının yöneldiği en önemli alanlardan birine dikkat çekilmesi ve tefsir akademiyasına bu kapsamda doktora tezi derinliğinde bir çalışma takdim edilmesi amaçlanmaktadır.

Esasen Kur'an'ın metin yapısına yönelik Batılı telakkilerin yalnızca Türkiye'de değil, Batı literatüründe de etraflı bir analize tabi tutulmadığını belirtmeliyiz. Nitekim bu araştırma alanının tarihsel ve teorik arka planına odaklanan ve öne çıkan yaklaşımları tasnif ve tahlil denemesinde bulunan bir çalışmayla karşılaşmadık. Bu nedenle tefsir akademiyasına ek olarak Batı literatürüne de katkı sağlamayı hedefliyoruz.

---

BİLAY, 2019), 300. Kur'an'ın metinleşme süreci ve tertibi gibi konularda Batılı çalışmaların kayda değer bir yer tuttuğu çağdaş Kur'an tarihi çalışmalarına da rastladığımızı teslim etmemiz gerekmektedir. Bk. Mustafa Öztürk-Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 323-337. Bizim amacımız, yalnızca alandaki yetersizliğe dikkat çekmekten ibarettir. İlginçtir, bahsi geçen çalışmalardan daha eskiye dayanan İsmail Cerrahoğlu'nun hem *Tefsir Tarihi* hem de *Tefsir Usulü* eserlerinde, bağlamı bahsi diğerdir, Batılı literatürün çok daha geniş yer bulduğu görülmektedir. Bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2005), 801-814; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 361-367. Cerrahoğlu'nun eserlerini kaleme aldığı dönemden bu yana Batı literatürünün İslam ve Kur'an araştırmalarında kat ettiği mesafeye bakıldığında, bu eksikliğin tefsir akademik çevreleri tarafından daha fazla gündem edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

<sup>10</sup> Bu kapsamda Rudi Paret (ö. 1983), John Wansbrough (ö. 2002), W. Montgomery Watt (ö. 2006) gibi araştırmacıların müstakil olarak çalışıldığı tefsir alanına ait yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Bk. Hüseyin Polat, "Alman Oryantalistlerin Kur'an ve Tefsir alışmaları (Rudi Paret Örneği)", (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2011); Ersin Kabakçı, "W. Montgomery Watt'ın Vahiy ve Kur'an Algısı", (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2013); Şenol Çakmak, "Kur'an'a Oryantalist Yaklaşımlar: John Wansbrough Örneği", (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2017). Hazırlanmakta olan tezler arasında ise Elif Semra Altıok'a ait "Son Dönem Oryantalistlerin Kur'an Hakkındaki Eleştirileri" ve Gökhan Uygun'a ait "Angelika Neuwirth ve Corpus Coranicum Projesi" başlıklı yüksek lisans çalışmalarına rastlıyoruz.

## B- Araştırmanın Yöntemi

Tefsir ilmi (ilm al-Tafsir) ile Batılı Kur'an araştırmaları (Western Qur'anic studies) arasında Kur'an'a yaklaşım hususunda paradigmatik bir farklılık bulunmaktadır. Müslümanlar tarafından ilk dönemlerden itibaren yapılagelen tanımlara bütün olarak bakıldığında Kur'an;

“Allah tarafından Cebrail vastasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nas sûresiyle biten, başkalarının getirmekten aciz kaldığı Arapça mu'ciz bir kelam"dır.<sup>11</sup>

Bahsi geçen tanımlamaya uygun olarak Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (ö. 1977), çeşitli kaynaklarda tefsir ilmine yönelik yapılan tariflerin, “beşerin gücü nispetinde murâd-ı ilâhiyi araştırması” paydasında birleştiğini belirtmektedir.<sup>12</sup> Diğer yandan Batı literatüründe Kur'an; “Muhammed tarafından nakledilen vahiyleri içeren, sabit ve yazılı formda muhafaza edilen, Müslümanların kutsal kitabı”<sup>13</sup> olarak tanımlanmaktadır. Batılı çalışmalarda Kur'an'ın tarihi, metin yapısı, kronolojisi, dili ve üslubu, edebî formları ve ana konuları gibi hususlar öne çıkmaktadır.<sup>14</sup> İşte bu ikinci araştırma alanını ilkinden ayıran en önemli husus, müslümanlarca *ilahi hitaplar toplamı* olarak görülen Kur'an metninin *herhangi bir tarihsel ya da edebî metin* olarak telakki edilmesi ve bu temelde incelemelerde bulunulmasıdır.

Kur'an algısı bağlamında tefsir ve Batılı Kur'an araştırmaları arasında görülen böylesi bir farklılık, söz konusu alanlarda benimsenen yöntemlerde de kendisini göstermiştir. İşte biz bu gerçeği göz ardı etmeyerek iki farklı araştırma alanından biriyle diğerini denetlemenin yanlış bir tercih olacağını düşünüyoruz. Bu yüzden Batılı çalışmaların yine Batılı paradigma içinde anlamlandırılmaya çalışılmasının daha doğru olacağını savunuyoruz. Bu tespitlerden hareketle Batı akademisinde çalışma konumuz bağlamında seyreden tartışmalar, “içeriden” bir gözle tahlil ve değerlendirmeye tabi tutulmuş ve bu hassasiyet çalışmamızın ana başlıklarına yansıtılmıştır. Altını çizdiğimiz bu nokta, sosyal bilimlerde yöntem tartışmalarına dair bazı eserlerde “özelci yaklaşım” olarak tanımlanmaktadır. Buna göre “başkalarının öznel dünyalarını elden geldiğince

<sup>11</sup> Birışık, “Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 383.

<sup>12</sup> Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, (Kahire: Mektebetu Vehbe, 2008), I, 12-14.

<sup>13</sup> A. T. Welch, “Al-Kur'an”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. 5 (Leiden: E. J. Brill, 1986), 400.

<sup>14</sup> Örneğin bk. Welch, “Al-Kur'an”, 400-429; Jane Dammen McAuliffe, “Preface”, *Encyclopaedia of the Qur'an*, c. 1 (Leiden: Brill, 2001), i-xxiii.

anlayabildiğimiz ölçüde nesnel olabileceğimiz”<sup>15</sup> savunulmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşımda yer alan “öznel” tabiri ile araştırmayı yapanın sübjektifliği değil, araştırma konusunun öznel dünyasına girmek sûretiyle gerçekleştirilen içeriden okuma kast edilmektedir.

Bu bağlamda biz, üzerine akademik faaliyetin gerçekleştirileceği alana (Batı literatürü) dair negatif bir tanımlama temelinde ilerleyen “dışarıdan” analizlerin objektif değerlendirmeler hususunda başarılı olamayacağı kanaatindeyiz. Bizce doğru olan, araştırma konusunun kendi dünyasında anlamlandırılmasıdır. Bu itibarla ilgili çalışmaların içeriğine bile bakmadan, sırf Batı dünyasında ortaya çıkması nedeniyle ideolojik bir refleksle okunmasını hatalı bulduğumuzu belirtmeliyiz.

İşbu kaygılardan hareketle çalışmamız, “oryantalizm çözümlemesi” gibi bir hedef gözetmemiştir. Çalışma konumuzu belirledikten sonra, ilgili literatür taraması esnasında araştırmacıların “kimlikleri” bizim konumuz olmamıştır. Daha ziyade öne çıkan araştırmacıların konu bağlamında ortaya koydukları eserlere yoğunlaşmıştır. Çağdaş edebiyat teorileri üzerinden ifade etmek gerekirse, “yazar merkezli” (author-centered) değil, “metin-merkezli” (text-centered) bir analiz gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak ilgili metinler, teşekkül ettikleri ortamdan bağımsız olarak irdelenmemiştir. Bilakis, araştırma konumuz kapsamında öne çıkan literatür, tarihsel zemininde anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu temelde ilgili eserlerin içeriğine odaklanılmış, içerikten hareketle araştırmacıların yöntemlerine etki eden tarihsel ve teorik unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmamızın şekillenmesine katkı sunan önemli bir unsur, Batılı araştırmacılarla gerçekleştirdiğimiz müzakereler olmuştur. Bu kapsamda Andrew Rippin (ö. 2016), metin bütünlüğü arayışlarının Batı’da önemli bir araştırma alanı hâline geldiğini fark etmemize önemli katkılar sağlamıştır. İlâveten; ön sözde adı geçen araştırmacılarla yaptığımız yazışmalar, gerek araştırma konumuzun çerçevesini belirlemek gerekse gerçekleştirme gayesi güttüğümüz “içeriden” tahliller bağlamında bir perspektif sunmuştur.

Araştırma konumuza ilişkin tefsir sahasında hemen hiç çalışma bulunmaması, betimsel analize (descriptive analysis) başvurmamızı gerekli kılmıştır. Zira bir konunun tartışılabilmesi için öncelikle o konuya ilişkin tartışmalara dair okurda genel bir fotoğraf

---

<sup>15</sup> Adil Çiftçi, *Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 81-82.

oluşması gerekmektedir. Bu itibarla çalışmamızda sağlıklı bir analiz sürecinin tesisi için tartışılacak hususlar öncelikle elden geldiğince açık bir şekilde tasvir edilmiştir. Aynı kaygının bir devamı olarak, gerek ikinci bölüm sonuna gerekse üçüncü bölümde işlenecek olan üç farklı yaklaşımın sonlarına “değerlendirme” bahisleri açılmış ve detaylı tahlillere buralarda girilmeye gayret edilmiştir. Yine birinci bölümde “Kronolojik Tertip Arayışlarından Metin Bütünlüğü Arayışlarına Doğru” adını verdiğimiz son alt başlığın da ilgili bölümün değerlendirmesini içerdiğini söyleyebiliriz.

Çalışmamızda süreç analizine (process analysis) de başvurulmuştur. Zira konumuz kapsamına giren çalışmaların salt tematik analizi ile yetinilmemiş, ilgili çalışmaların tarihsel arka planına odaklanılmış ve kronolojik bir okuma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda yaklaşık olarak son yarım asırda yoğunlaşan bir literatürü çalışmamızın merkezine almamıza rağmen meseleyi XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak inceledik.

İlâveten çalışmamızın içeriği, mukayeseli analize (comparative analysis) imkân tanıyan hatta zaman zaman bunu gerekli kılan bir mahiyet arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın birinci bölümünde Kur’an’ın “bütünlükten yoksun” bir metin olduğu düşüncesindeki Batılı araştırmacıların ilgili çalışmaları tahlil edilmiştir. Üçüncü bölümde ise Kur’an’ın “bütüncül bir yapı” arz ettiği varsayımından hareket eden çalışmalar analiz edilmiş, böylece tarihsel süreç içinde Batılı araştırmalarda Kur’an metninin yapısı ve üslubu konusunda meydana gelen yaklaşım farklılıklarının mukayesesine zemin hazırlanmış, yer yer bu türden somut mukayeselerle çalışmaya derinlik katılmaya çalışılmıştır. Batı literatürüne ilâveten, özellikle son dönemde Batılı araştırmacılar üzerinde etkili olan XX. yüzyıl tefsir literatürü ve bu kapsamda öne çıkan müfessirlerin yaklaşımları da ortaya konulmak sûretiyle mukayese açısı genişletilmeye çalışılmıştır. Bu hususta tezin sınırlarını aşacağı nedeniyle detaylı mukayeseler yapılması mümkün olmamışsa da ileride yapılması muhtemel çalışmalar için bir zemin tesisi amaçlanmıştır.

Batılı metin bütünlüğü arayışlarında çağdaş edebiyat teorilerine ve Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarına dayanan bir terminolojinin hâkim olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda öne çıkan İngilizce terimlerin bazıları Türkçeleştirilmiş, bazıları için ise tatmin edici bir Türkçe alternatif bulunamadığı için okunuşları esas alınarak Türkçeye taşınmıştır. Ancak her iki durumda da terimlerin anlamlarının okurun

kafasında soru işaretine mahal vermeyecek bir netlikte açıklanmasına gayret edildiği belirtilmelidir.

Çalışmamızda âyetler için 2014 yılında yayımlanan Diyanet İşleri Başkanlığı mealine müracaat edilmiştir. Kitâb-ı Mukaddes metni olarak ise 1984 yılında yayımlanan *New World Translation of the Holy Scriptures* adlı gözden geçirilmiş İngilizce çalışmanın 2016 yılında *Kutsal Kitap: Yeni Dünya Çevirisi* adıyla yayımlanan gözden geçirilmiş Türkçe çevirisine başvurulmuştur.

### C- Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Batı literatürü ve kutsal metin yorumu denildiğinde şüphesiz akıllara ilk olarak hermenötik terimi gelmektedir. Buna rağmen konumuz kapsamına giren literatürde hermenötik tabirine hemen hiç rastlanılmadığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bizce bunun nedeni, terimin epistemolojiden ontolojiye, felsefeden tarihe ve edebiyata sınırlarının belirsizliğidir. Dolayısıyla Kur'an'ın metin yapısı özelinde gerçekleştirilen analizlerin hermenötik gibi geniş bir yelpaze altında incelenmesinin makul bulunmadığını tahmin edebiliriz. Belki bu kapsamda ortaya konulan çalışmalar için Reda'nın teklif ettiği “yapı hermenötiği”<sup>16</sup> (a hermeneutics of structure) tabiri kullanılabilir. Bu açıdan bizim konumuza giren çalışmalarda Kur'an, “bütünlüğü ve bağlamlılığı” tesis edilmesi arzulanan bir metin olarak telakki edilmektedir. Zira ancak bu başarılırsa bir metnin üzerinde tartışılabilecek bir vasata sahip olduğu kabul edilmektedir.<sup>17</sup> Bu bağlamda araştırma konumuz kapsamında hermenötik teriminin belirleyici bir işleve sahip olmaması nedeniyle biz de bu konu için müstakil bir başlık açmadık. Özetle ilgili literatür, *metin yorumu* (interpretation of the text) değil de *metin yapısı* (structure of the text) üzerine yoğunlaştığı için, çalışmamızda *hermenötikten ziyade edebiyat kuramları* daha çok öne çıkmıştır.

Batı literatürü özelinde gerçekleştirilen bu tez çalışmasında başvurulacak kaynakların en erken örneklerini XIX. yüzyıla ait eserler oluşturmaktadır. Watt'a göre Batılı Kur'an araştırmaları özelinde bakıldığında, Kur'an metninin tarafsız bir çevirisinin ortaya çıkışı bile ancak XVIII. yüzyılda mümkün olabilmiştir. Watt, George

<sup>16</sup> Nevin Reda, *The al-Baqara Crescendo: Understanding the Qur'an's Style, Narrative Structure and Running Themes* (Montréal: McGill-Queen's University Press, 2017), 17.

<sup>17</sup> Metin Toprak, *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat* (İstanbul: Bulut Yayınları: 2003), 130.

Sale'in (ö. 1736) 1734 yılında büyük ölçüde Beydavi tefsirinden istifade ederek<sup>18</sup> yaptığı İngilizce Kur'an çevirisinin ilmî tarafsızlıkla (scholarly neutrality) gerçekleştirildiğini belirtmektedir.<sup>19</sup> Buna rağmen Watt, Sale'in neden bu tür bir işe kalkıştığını "izah etmek" zorunda kaldığını söylemektedir. Watt'a göre Kur'an XIX. yüzyılla birlikte tarihsel ve edebî eleştiri kapsamında yeni bilimsel disiplinlerin konusu olmuştur.<sup>20</sup> Buna ek olarak, çalışma konumuz olan Kur'an metninin yapısı meselesinin de akademik çalışmalarda gündem hâline gelişi XIX. yüzyılın yarısını bulmuştur. Dolayısıyla daha öncesine ait literatürün hem büyük ölçüde siyer merkezli oluşu hem de akademik olmayan bir içerik ve üslûbun neredeyse bütün çalışmalara egemen olması gibi nedenlerle XIX. yüzyılı araştırmamızın başlangıç noktası olarak belirledik.

Çalışmamızda İngilizce kaynaklar üzerine yoğunlaşmış, yardım alınmak sûretiyle kısmen de Almanca eserlere başvurulmuştur. Dolayısıyla Almanca literatür bütünüyle gözden geçirilemediği gibi, Fransızca metinlerden de istifade edilememiştir. Ancak gerek araştırmamız kapsamına giren eserlerin büyük bir kısmının İngilizce olması gerekse Almanca ve Fransızca olanların İngilizce çevirilerinin bulunması, işimizi hayli kolaylaştırmıştır. Alman araştırmacı Angelika Neuwirth'in Mekki sûrelerin yapılarını incelediği *Studien zur Komposition der Mekkanischen Süren* (1981) adlı çalışmanın İngilizce çevirisi bulunmadığı için bu eserden arzuladığımız kadar istifade edemediysek de İngilizce çalışmalarına müracaat etmek suretiyle araştırma konumuz bağlamındaki düşüncelerini tahlil ve değerlendirmeye tabi tuttuk.

Kur'an metninde bütünlük arayışlarının ilk örneklerinin ortaya çıkmaya başladığı 1980'lere kadar Batı literatüründe kronoloji arayışları kapsamında esaslı bir literatür teşekkül etmiştir. Birinci bölümde bu literatür G. Weil, T. Nöldeke, J. M. Rodwell, W. Muir, H. Hirschfeld, R. Bell, R. Blachere, R. Paret ve W. M. Watt gibi dönemin önde gelen araştırmacılarının yaklaşımları ile sınırlandırılmıştır.

Üçüncü bölümde müstakil sûrelerden başlayıp Kur'an metnin tamamına uzanan seviyelerde bütünlük bulunduğu varsayımından hareket eden çalışmalar tespit edilmiştir. Bu tespit iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle *unity* (bütünlük)

---

<sup>18</sup> George Sale, *The Koran, Commonly called The Alcoran of Mohammed* (London: C. Ackers, 1734), vii-viii.

<sup>19</sup> Benzer tespitler için ayrıca bk. Sarıçam ve dğr., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 48-49. Batılı Kur'an araştırmaları açısından bu bağlamda önemli bir yere sahip olan Sale'in çevirisi üzerinde hâlihazırda bir çalışmamız devam etmektedir.

<sup>20</sup> Watt, "Western Approaches to the Understanding of the Qur'an", 25-26.

*coherence* (insicam) vb. anahtar terimler üzerinden ilgili literatür üzerinde bir tarama yapılmıştır. Sonrasında taramada öne çıkan eserler tespit edilmiş ve bu eserlerdeki karşılıklı referanslar, başat kaynakların belirginleşmesinde rol oynamıştır. Bundan sonra ilgili literatür yakın okumaya tâbî tutulmuş ve metin bütünlüğü arayışlarında ne tür yaklaşımların belirdiği ortaya çıkarılmıştır. Sonra, tespit edilen yaklaşımları en açık ve anlaşılır bir biçimde örnekleyecek sûreler belirlenmiş, bu sûrelere ilişkin çalışmalar yapan araştırmacılar, bir adım daha öne çıkmıştır. Neticede Angelika Neuwirth, Mustansir Mir, Neal Robinson, Mathias Zahniser, D. E. Smith, Nevin Reda, Michel Cuypers ve Raymond Farrin isimleri üçüncü bölümde inceleyeceğimiz üç farklı yaklaşım özelinde başlıklara taşınmıştır. Batılı metin bütünlüğü arayışlarında öne çıkan yaklaşımlar bu araştırmacıların ilgili çalışmaları özelinde analiz edilmiştir.

Son olarak, Batılı çalışmalar incelenirken bunların tefsir ilmindeki münasebet literatürü ile detaylı bir mukayesesi yapılmamıştır. Bunun nedeni, bahsi geçtiği üzere ilgili çalışmaların teşekkül ettikleri entelektüel ortam içinde anlamlandırılmasının daha uygun olacağına dair kanaatimizdir. Yine de *araştırmanın yöntemi* kısmında da ifade ettiğimiz üzere, zaman zaman bazı sûrelerin bütünlüğüne yönelik Batılı tespitler, tefsir literatüründen örneklerle de zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece Batı literatürü ile tefsir literatürü arasındaki perspektif farklılıklarına dair bir bakış açısı kazandırılması amaçlanmıştır.



# BİRİNCİ BÖLÜM

## METİN BÜTÜNLÜĞÜ ARAYIŞLARI ÖNCESİ DÖNEM: “DAĞINIK METİN” OLARAK KUR’AN (1850’lerden 1980’lere Kadar)

Kur’an metninin çağdaş Batı literatüründeki algılanış biçimlerini doğru okuyabilmek için meselenin tarihsel sürecini analiz etmek kaçınılmazdır. Bu itibarla, çağdaş Batılı Kur’an araştırmalarının teşekkül etmeye başladığı XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an araştırmalarındaki belirgin tesiri nedeniyle meseleye tarihsel-eleştirel yöntemlerden başlamanın en doğrusu olduğu kanaatindeyiz. Bunun için tarihsel eleştirinin kısa tarihi, konusu ve varsayımlarına dair tespitlerden sonra konumuza katkı sağlayacak ölçüde tarihsel-eleştirel metotlardan öne çıkanları üzerinde durmak yerinde olacaktır.

### 1.1. TARİHSEL ELEŞTİRİ, KUTSAL METİNLER VE KUR’AN

Son iki asırda Batı’da kutsal metinlerin doğru anlaşılmasına yönelik geliştirilen yöntemlerin oldukça çeşitlilik arz ettiği ve birbirinin üzerinden yükseldiği bir vakıadır. Günümüz kutsal metin araştırmalarının metodolojik temellerini, Aydınlanmanın etkisinde tarihsel ve edebî eleştiri yöntemlerinin ortaya çıkmaya başladığı XIX. yüzyıla dayandırmak mümkündür.<sup>21</sup> Bununla birlikte İncil’in yorumlanmasına ilişkin tartışmaların teorik zemininin daha gerilere uzandığı görülmektedir. Nitekim Rönesans araştırmacılığının Orta Çağ “karanlığından” klasik antikite *kaynaklarına dönüşe* çağrısının, çağdaş dönem kutsal metin araştırmalarına metodolojik açıdan tesir ettiği düşünülmektedir.<sup>22</sup> Keza Reform döneminde, İncil’in yorum tekeli elinde bulunduran Kiliseye yönelik bir itirazı ifade eden *sola scriptura* söylemi, *eklesiyastik* (kilise-merkezli) yoruma itibar etmek yerine, *temel kaynağa* (metne) *dönüşe* çağırması bakımından önem arz etmektedir.<sup>23</sup> Özetle *gerçekte olana* (what really happened) ulaşma kaygısı temelinde teşekkül eden tartışmalar, Aydınlanma döneminin büyük

<sup>21</sup> Watt, “Western Approaches to the Understanding of the Qur’an”, 26.

<sup>22</sup> John Barton, *The Nature of Biblical Criticism* (Louisville-London: Westminster John Knox Press, 2007), 6.

<sup>23</sup> Özellikle XX. yüzyıl sonlarına doğru Kilisenin Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin eleştirel analizine daha az mesafeli durduğu hatta bazı Katolik Kitâb-ı Mukaddes araştırmacılarının eleştirel yaklaşımlardan istifade ettiği belirtilmektedir. Barton, *The Nature of Biblical Criticism*, 122.

ölçüde rasyonalist-pozitivist atmosferinde kutsal metinlerin *herhangi bir metin* (any text) olarak ele alınması gerektiği şeklindeki seküler düşünceden hareket eden araştırma metotlarını ortaya çıkarmıştır.<sup>24</sup> *Gerçekte ne olduğuna* ulaşmak için en otantik kaynaklara (tarihsel bağlam ve metin) müracaat etme düşüncesi, dönemin hâkim yaklaşımını ifade etmektedir.

Netice itibariyle kutsal metinlerin *herhangi bir antik metin* olarak incelenmesine dair önerilerin ortaya çıktığı bir döneme girilmiştir. Bu bağlamda özellikle XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın son çeyreğine kadar *tarihsel-eleştirel metotların* kutsal metin analizinde ağırlık kazandığı ve bu tecrübenin Kur'an araştırmalarına da taşındığı ifade edilmelidir. Son dönemlere kadar *Biblical Criticism* ile *Historical Criticism* tabirlerinin neredeyse aynı anlamda kullanılması,<sup>25</sup> kutsal metinlerin "tarihsel" karakterine odaklanılmasının bir neticesi olması itibariyle kayda değerdir. Aynı dönem içinde Hz. Muhammed'in hayatı,<sup>26</sup> Kur'an'ın "kaynağı/kaynakları" ve metnin otantikliği,<sup>27</sup> kronolojik tertibi<sup>28</sup> gibi konuların öne çıkması ise tarihsel eleştirinin Kur'an araştırmalarındaki etkisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tarihsel eleştiri hakkında bilgi sahibi olmak, çağdaş Batılı kutsal metin araştırmalarının metodolojik zeminine ilişkin teorik bir perspektif kazanmayı ifade etmektedir.

Aşağı yukarı son yarım asırdır bu yaklaşıma yönelik doğrudan ilginin azaldığını kabul etsek bile, Kur'an araştırmalarında tarihsel eleştirinin yeni bağlamlarda etkisinin devam ettiği söylenebilir. Kaldı ki, bu kapsamda yeni akademik ürünlere de rastlamaktayız.<sup>29</sup> Şu hâlde XIX. yüzyıldan itibaren Kur'an'ın metin yapısına yönelik

---

<sup>24</sup> Barton, "Historical-Critical Approaches", *The Cambridge Companion to Biblical Interpretation*, ed. John Barton (Cambridge: University Press, 1998), 16.

<sup>25</sup> Barton, *The Nature of Biblical Criticism*, 1, 31.

<sup>26</sup> Konu bağlamında Almanca ve İngilizce literatür hakkında bk. Sarıçam ve dğr., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 471-487.

<sup>27</sup> Başta Abraham Geiger'in (ö. 1874) *Was Hat Mohammed aus dem Judentum aufgenommen* (1834) adlı çalışması olmak üzere Batı literatüründe Kur'an'ın kaynağı bağlamında teşekkül etmiş olan literatür hakkında bk. Bilal Gökkır, "Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı: Disiplinlerarası bir Yaklaşım", *Bilimname*, 3/7 (2005): 29-31.

<sup>28</sup> İlerleyen sayfalarda bu konu hakkında öne çıkan çalışmalar hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca bk. Esra Gözeler, *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: KURAMER, 2016), 127-198.

<sup>29</sup> Örnek bir çalışma için bk. Nicolai Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017). Diğer yandan ileride ayrıntılarına gireceğimiz bazı yaklaşımlarda Kur'an metninin bütünlüğünün kendi tarihinden hareketle tespit edilmesi gerektiği vurgusu da tarihsel eleştirinin etkisini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. İlâveten, Kur'an el yazmalarına yönelik ilginin devam etmesi ve bu noktada önemli tespitlere ulaşılması, tarihsel eleştirinin günümüz Kur'an araştırmalarına doğrudan etkisini ortaya koyan gelişmelerden olarak zikredilmelidir. Bu çalışmalara yeri geldiğinde atıf yapılacaktır.

Batılı değerlendirmelerin arka planını doğru okuyabilmek adına, meseleye tarihsel eleştirinin tarihçesine göz atarak başlamak yerinde olacaktır.

### 1.1.1. Tarihsel Eleştirinin Tarihçesi

Tarihsel eleştirinin başlangıcı, genellikle aklın (reason) öne çıktığı, tüm inanç ve ideolojilerin sorgulanmaya başladığı XVII. yüzyıl Aydınlanmasına dayandırılmaktadır.<sup>30</sup> Daha erken döneme göz atıldığında Martin Luther'in, İncil'in anlaşılmasında ortaya attığı *sola scriptura* tezinin, Kilisenin kutsal metin üzerindeki otoritesine önemli bir meydan okuma olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Luther'e göre kutsal metin literal anlamıyla gâyet açık ve herkesçe anlaşılabilir. Bu çıkışın, "kiliseye rağmen" okuma biçimlerinin önünü açtığı belirtilebilir. Süreci biraz daha geriye götürerek, klasik kaynaklara dönüş (back to antiquity) şeklinde ilginin ortaya çıktığı Rönesans dönemini başlangıç olarak alanlar da bulunmaktadır.<sup>31</sup> Bu dönemde *ad fontes*<sup>32</sup> (asla rüçû) tabiri adeta bir slogan hâline gelmiştir. Bu bağlamda Edgar Krentz'in, Rönesans ve Reform dönemlerini "eleştirinin ayak sesleri" (the first rustles of criticism) olarak nitelemesi dikkat çekicidir.<sup>33</sup> Bununla birlikte Luther'de *metne dönüş* şeklinde tezahür eden ilginin, Aydınlanmada *tarihe dönüş* olarak ortaya çıktığı belirtilebilir.

Bu noktada Krentz, XVII. yüzyıl için kayda değer bir saptama yapmaktadır. Her ne kadar daha erken dönemlerden itibaren Kilise otoritesine rağmen belli aralıklarla sesler yükseltilmişse de ona göre bilim, tarih ve felsefenin otonom disiplinler hâlini alma süreci Aydınlanma ile başlamaktadır. XVII. yüzyılın başında her alanda hâkimiyetini hissettiren Kilise otoritesinin, yüzyılın sonuna doğru gücünün azalmaya başladığını iddia eden Krentz, "aklın vahye üstünlüğü" olarak tanımladığı Aydınlanma dönemini, tarihsel eleştirinin ortaya çıktığı zaman dilimi olarak belirlemektedir.<sup>34</sup> Bu yüzyılda bilimsel bilginin öne çıkmasıyla birlikte, kutsal metinlerin bilimsel yöntemler

<sup>30</sup> Barton, *The Nature of Biblical Criticism*, 118.

<sup>31</sup> David R. Law, *The Historical-Critical Method: A Guide for the Perplexed* (London-New York: Continuum, 2012), 34-35.

<sup>32</sup> Barton, *The Nature of Biblical Criticism*, 6, 124; Law, *The Historical-Critical Method*, 34. "Geri dönüş" anlamına gelen *ad fontes* tabirinin Kitâb-ı Mukaddes'te geçmesi kayda değerdir: "quemadmodum desiderat cervus *ad fontes* aquarum ita desiderat anima mea ad te Deus" (Mezmurlar 42/1, The Latin Vulgate). Türkçe karşılığı şu şekilde verilmektedir: "Geyik akarsuları nasıl özlerse, Canım da seni öyle özler, ey Tanrı!" Kutsal metnin yorum otoritesine bir karşı çıkışın yine *kutsal metne* yapılan bir gönderme ile ifade edilmesi dikkat çekicidir.

<sup>33</sup> Edgar Krentz, *The Historical Critical Method* (Philadelphia: Fortress Press, 1975), 7.

<sup>34</sup> Krentz, *The Historical Critical Method*, 11-12.

temelinde analiz edilebileceği tezi ortaya atılmıştır. Baruch Spinoza'nın (ö. 1677) *Tractatus Theologico-Politicus* (1670) adlı çalışmasında kutsal metinlerin, doğa bilimlerinde istihdam edilen yöntemlerle yorumlanması gerektiğini belirtmesi,<sup>35</sup> bunun en açık örneklerinden birini oluşturmaktadır. Diğer yandan bu dönemde deizmin yükselişi, rasyonalist düşüncenin öne çıkması gibi gelişmelerin de Kitâb-ı Mukaddes'in dogmatik olmayan, tarihselci bir bakışla analizi için yeni yorum yöntemlerini teşvik ettiğinin altı çizilmelidir.<sup>36</sup> Böylece müstakbil metotlar teşekkül etmemiş olmakla birlikte, müstakbel metotlara yön verecek projeksiyonlar tutulmaya başlamıştır. Bu bağlamda, dogmatik yorumlardan kurtarılması amaçlanan kutsal metinlerin, okurun kendi sübjektif değerlendirmelerinden bağımsız olarak, *yazarından* hareketle anlaşılması gerektiği türünden objektivist okuma önerilerine rastlanılması dikkat çekmektedir.<sup>37</sup> Bu öneriler, süreç içerisinde metinlere daha anlayıcı bir perspektifle odaklanmanın önünü açacak, böylece metinlerin yapısı ve bütünlüğü meselesi başat gündem maddeleri arasında yerini alacaktır.

İlâveten bu dönem, tarih ve teolojinin birbirinden ayrılması gerektiğinden söz edilmeye başlandığı bir zaman dilimine tekabül etmesi bakımından da önem arz etmektedir.<sup>38</sup> Tarihsel gerçeklikle dinî gerçekliklerin, birbirinden ayırt edilmesi gereken iki olgu olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum, kutsal metinlerdeki doğaüstü anlatımlarla rasyonalist düşünce perspektifinden yüzleşen Aydınlanmacı zihnin; mucize, melek, vahiy gibi kavramları “anlamlandırma” arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Benzer şekilde kutsal metinlerin içeriği ile yeni bilimsel gelişmeler arasında farklılıkların bulunduğu inancı, bir *akıl-vahiy gerilimi* şeklinde belirlemiştir. Kutsal metinlerdeki “evrensel” doğrular ile “tarihsel” olanların ayırımına da yine bu dönemlerden itibaren dikkat çekilmeye başlandığı görülmektedir. Bu tür önerilerin “geleneksel teolojik anlayış” açısından problem teşkil ettiğini tahmin etmek zor olmasa gerektir.<sup>39</sup>

---

<sup>35</sup> “I hold that the method of interpreting Scripture, does not differ from the [correct] method of interpreting nature, but rather is wholly consonant with it.” Bk. Benedict de Spinoza, *Theological-Political Treatise*, ed. Jonathan Israel, trans. Michael Silverthorne- Jonathan Israel (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 98.

<sup>36</sup> Gerhard Maier, *The End of Historical-Critical Method*, trans. Edwin W. Leverenz ve Rodolph F. Norden (Oregon: Concordia Publishing House, 1977), 13.

<sup>37</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 42.

<sup>38</sup> Christoph Bultmann, “Early Rationalism and Biblical Criticism on the Continent”, *Hebrew Bible/Old Testament: The History of Its Interpretation*, ed. Magne Sæbø (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008), II: 897.

<sup>39</sup> Barton, “Historical-Critical Approaches”, 10.

XVIII. yüzyılla birlikte kutsal metinlerin “aklın özgürlüğünde” eleştiriye tâbî tutulduğu bir dönemin ortaya çıktığı görülmektedir. İfade edildiği üzere, bu süreçte “özgür bireyin” yüzleştiği ilk somut nesne, kutsal metin olmuştur. Dolayısıyla eleştirel yaklaşımın her şeyden önce metinde ifadesini bulduğu saptanmalıdır. Bu bağlamda metinlerin hem yapısal hem de tematik özelliklerine ilişkin tespitlerin yapılmaya başlandığı bir evreye girildiğine tanık olunmaktadır. Söz gelimi Yeşaya’nın “kompozit” (bütünlüğe sahip olmayan) bir karaktere sahip olduğu, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna’nın “çelişkiler” barındırdığı gibi tespitler göze çarpmaktadır.<sup>40</sup> Eski ve Yeni Ahit metinlerinin parçalı karakterine yönelik saptama, bu metinlerin “bütün” değil, müstakil edebî yapılar olarak analiz edilmesi önerilerini beraberinde getirmiştir. Son tahlilde bu tür tespitler, kutsal metinlerin yapısına yönelik eleştirel değerlendirmelere gönderme yapması itibariyle kayda değerdir. Kur’an metni ile bu perspektiften yüzleşen Batılı araştırmacıların benzer tespitler yapmasını öngörmek hiç de zor görünmemektedir.

Yanı sıra, aynı dönem içinde kutsal metinlerdeki “doğüstü” içeriği haiz pasajlar, rasyonalist bakışla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu tür anlatıların büsbütün araştırma alanı dışına itilmek yerine, “insanlığın gelişim tarihinin aşamaları” olarak değerlendirilmesi gerektiği şeklinde “evrimci” bir okumanın önemi vurgulanmıştır.<sup>41</sup>

Aydınlanma döneminin zihin yapısı, XIX. yüzyıl kutsal metin yorumunda varlığını daha çok hissettirmiştir. Bu döneme kadar kutsal metinlerin dogmatik olmayan alternatif okuma biçimlerine yönelik teorik düzeyde gelişen düşünceler, bu yüzyılın ortalarına doğru pratik metotlar şeklinde belirmeye başlamıştır. Nihâyet XIX. yüzyılın yarısı ile birlikte Kitâb-ı Mukaddes Araştırmaları (Biblical Studies), tarihsel-eleştirel yöntemler temelinde bağımsız bir disiplin statüsü elde etmiştir.<sup>42</sup> Yeri gelmişken bir noktanın altını çizmekte yarar görüyoruz. Bu dönem içinde Batılı araştırmalarda toplumun tüm katmanlarıyla özümsemiş bir akademik atmosferin tesis edildiği zannedilmemelidir. Nitekim Kitâb-ı Mukaddes’in geleneksel yorumlardan bağımsız bir tarih disiplini perspektifiyle ele alınmasını öneren bazı Yahudi tarihçiler, muhafazakâr

---

<sup>40</sup> Krentz, *The Historical Critical Method*, 16. Çağdaş Kur’an araştırmacılarının ilk çalışmalarından itibaren benzer tespitleri Kur’an metni bağlamında ortaya koydukları ilerleyen sayfalarda görülecektir.

<sup>41</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 51.

<sup>42</sup> Richard C. Martin, “Islam and Religious Studies: An Introductory Essay”, *Approaches to Islam in Religious Studies*, ed. Richard C. Martin (Oxford: Oneworld, 2001), 5.

çevreler tarafından dinin “mezar kazıcıları” (gravediggers) olarak nitelendirilmişlerdir.<sup>43</sup> Öyle ki, Kitâb-ı Mukaddes’in temelde kendi kültürel arka planından hareketle incelenmesi, onu antik dinler seviyesine indirgemekle eşdeğer görülmüştür.<sup>44</sup> Bu türden itirazlara rağmen Law, XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın ortalarına kadar, “gerçek, tarihin ilk büyük yasasıdır, gerçeğe ulaşma aşkı ise tarihinin ilk görevi” ifadesinin, döneme rengini veren bir slogan olduğunu belirtmektedir.<sup>45</sup> Neuwirth’e göre mesela Abraham Geiger (1810-1874) ve Josef Horowitz (1874-1931) gibi araştırmacılar bahsi geçen ithamlara maruz kalmakla birlikte bu isimlerin günümüz Batılı Kur’an araştırmalarının öncüleri arasında zikredilmeleri dikkat çekicidir.<sup>46</sup>

Bu dönem içerisinde metinlerin doğru anlamına ulaşmada *yazarın niyetinin* önemine özellikle dikkat çekilmektedir.<sup>47</sup> Hermenötiği yalnızca kutsal metin incelemeleri ile sınırlı olmaktan kurtararak diğer alanlara da taşımada öncü rol oynayan Schleiermacher (ö. 1834) ile birlikte yazarın ve yorumcunun hiç olmadığı kadar değer kazandığı bir evreye girildiğine özellikle dikkat çekmek gerekmektedir.<sup>48</sup> Schleiermacher’a göre *anlama*, “metnin yazarının zihinsel sürecini yeniden tecrübe etmek” olarak tanımlanmaktadır.<sup>49</sup> O, okurun görevini *metni yazarı kadar hatta ondan daha iyi anlamak* şeklinde belirlemektedir.<sup>50</sup>

Yine Dilthey’in (ö. 1911), bir metnin doğru anlaşılmasında o metnin “tarihselliğine” vurgu yapması<sup>51</sup> bu bağlamda kayda değerdir.<sup>52</sup> Ancak onun tarihselcilik vurgusunun pozitivistik bir karakter arz etmediği görülmektedir. Dilthey, Auguste Comte’un (1857) metodolojik olarak sosyal bilimlerin de doğa bilimlerindeki gibi ölçülebilir, deneysel metotlarla anlaşılması gerektiği iddiasına karşı çıkmaktadır. Dilthey, doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında radikal bir farklılık bulunduğunun

---

<sup>43</sup> Angelika Neuwirth, “Locating the Qur’an in the Epistemic Space of Late Antiquity”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54: 2 (2013), 191.

<sup>44</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 69.

<sup>45</sup> “Truth is the first great law of history, love of truth is the first duty of the historian”. Law, *The Historical-Critical Method*, 53.

<sup>46</sup> Neuwirth, “Locating the Qur’an in the Epistemic Space of Late Antiquity”, 191-192.

<sup>47</sup> Pauline A. Viviano, “Source Criticism”, *To Each its Own Meaning: An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application*, eds. Steven McKenzie-Stephen R. Haynes (Louisville-Kentucky: Westminster John Knox Press, 1999), 35-36.

<sup>48</sup> Toprak, *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat*, 39, 104.

<sup>49</sup> Richard E. Palmer, *Hermenötik* çev: İ. Görener (İstanbul: Anka Yayınları, 2003), 124, 127.

<sup>50</sup> Friedrich D. E. Schleiermacher, “The Hermeneutics: Outline of the 1819 Lectures”, *New Literary History*, 10/1 (1978): 9-10.

<sup>51</sup> Palmer, *Hermenötik*, 165; Toprak, *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat*, 115.

<sup>52</sup> Palmer, *Hermenötik*, 166.

altını çizmektedir.<sup>53</sup> Ona göre sosyal bilimlerde eylemi gerçekleştirenin subjektif tecrübesi üzerine yoğunlaşılması gerekmektedir. Bu itibarla doğa bilimlerinin aksine burada mutlaka dikkate alınması gereken bir “içsel boyut” (inner dimension) bulunmaktadır.<sup>54</sup>

Bir metnin doğru anlaşılması için yazarına ve tarihine yapılan bu denli vurgulara rağmen, kutsal metinlerin “tarihselliği” konusunda şu hususun altı özellikle çizilmektedir: Bugün elimizde bulunan metinler, ilk yazarlarının kaleminden çıkan metinler olmadığı için, okur *gerçekte olana* değil, *bu metinleri yazıya aktaranların anladığına* muhatap olmaktadır. Bu nedenle *gerçekte olana* ulaşabilmek için Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin yazıldığı kültürel şartlar hakkında da bilgi edinmek gerekmektedir.<sup>55</sup> Dolayısıyla kutsal metinlerin yorumunda, yazar merkezli ama yazarı çevreleyen şartların da dikkate alındığı bir okumanın önerildiği söylenebilir. Nitekim yazarın metne aktardıkları, tedavüldeki sözlü yahut yazılı malzemenin toplamını kendi anladığı şekliyle ifade etmesinden ibarettir. İşte tarihsel eleştirinin amacı sözlü evrelerden başlayıp, metnin son hâlini alıncaya kadar olan sürece ilişkin, yazarın muhtemel müdahalelerini de görmezden gelmeden, en doğru bilgiye ulaşmaktır.<sup>56</sup> Bu bağlamda bahsi geçen dönem içerisinde Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin herhangi bir antik metin analizinde istihdam edilen yöntemler temelinde incelendiği saptanabilir.

Yaptığımız kısa girişten sonra, tarihsel eleştirinin içeriğine ilişkin bazı esasları ortaya koyarak devam etmek yerinde olacaktır. Yer yer içeriğe ilişkin açıklamalarda bulunduğumuz tarihçe bahsinin ardından tarihsel eleştirinin konusu, varsayımları ve metotlarına yönelik yapılacak tespitler, çağdaş Kur’an araştırmalarına yönelik yaklaşımların arka planına dair daha isabetli çıkarımlar yapabilme imkânı sunacaktır. Tüm bu konuların, Kur’an’ın metin yapısına ilişkin değerlendirmeleri merkeze alan bir perspektifle okunması ise araştırma konumuzun sınırlarının gözetilmesinin bir gereğidir.

---

<sup>53</sup> Marcello Truzzi, “Introduction”, *Verstehen: Subjective Understanding in the Social Sciences*, ed. Marcello Truzzi (London: Addison-Wesley Publishing Company, 1974), 1-2; Michael Martin, *Verstehen: The Uses of Understanding in Social Science* (New York: Routledge, 2018), 8-9. Nasr Hamid Ebu Zeyd, “Hermenötik ve Metin Yorumu”, çev. Muhammed Coşkun, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2014): 246-247.

<sup>54</sup> Martin, *Verstehen: The Uses of Understanding in Social Science*, 7.

<sup>55</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 55-56.

<sup>56</sup> Viviano, “Source Criticism”, 35-36.

### 1.1.2. Tarihsel Eleştirinin Konusu ve Varsayımları

John Barton, tarihsel eleştirinin bütün konusunun Kitâb-ı Mukaddes'in mevcut hâlini nasıl aldığı sorusu olduğunu, bunu çözecek olsa üzerine ekleyecek fazla bir sorusu kalmayacağını<sup>57</sup> belirterek, esasen tarihsel eleştirinin meseleye seküler tarihçi perspektifinden yaklaştığını ifade etmektedir. Tarihsel eleştirinin, Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin yazarları, yazarların niyetleri, teşekkül süreçleri gibi sorular sorduğunun altını çizen Barton, mevcut Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin pek çoğunun esasen birbirinden bağımsız dokümanların bir araya getirilmesiyle oluşan parçalı (composite) bir karaktere sahip olduğu düşüncesini, tarihsel eleştirinin hipotezi olarak paylaşmaktadır. Bu nedenle tarihsel-eleştirel yöntemlere başvuran bir araştırmacı için metnin mevcut yapısından ziyade tarihsel serencamına odaklanmak, başka bir ifadeyle, metnin gerisinden (behind the text) başlayıp son hâlini almasına kadar uzanan süreci çözümlenmeye çalışmak çok daha önemli görülmektedir.<sup>58</sup> İlerleyen sayfalarda Kur'an'a bir tarihsel metin olarak yaklaşan ve Kur'an'ın kronolojik bir düzende kendi tarihini aydınlatmasını bekleyen Batılı araştırmacıların, metni aynı şekilde "parçalı" olarak niteledikleri görülecektir. Bu durumda kronolojik tertibini tesis etmek için metnin tarihine gidilmesi gerekmektedir. Ne var ki tam bu noktada tarihsel verilerin "güvenirliği" meselesi gündeme gelmektedir.

Nitekim son dönem Kur'an araştırmacılarından Sinai, Kur'an'ın da tarihsel-eleştirel bir perspektifle incelenmesinin önemini vurgulamakta ancak bunun için günümüze ulaşan "varsayım temelli" verilerden ziyade "harici" kaynakların desteğiyle metnin yakın okumaya tabi tutulmasını önermektedir. Böylece o, Müslümanlar tarafından aktarılan verilerin alternatif yollarla teyit edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.<sup>59</sup> Metinlerin tarihlerine ilişkin aktarılan verilerin "varsayım" olarak değerlendirilmesi, bunlara mutlak güvenilir tarihsel veri hüviyeti atfedilmemesini ifade etmektedir. Bu anlayış, Kur'an metni bağlamında Batılı araştırmacıların birçoğu tarafından belli seviyelerde paylaşılmakta, revizyonistlerde ve septiklerde bu "şüphe" doruk noktasına ulaşmaktadır. İşte Kur'an araştırmalarında İslam literatürü verilerine yönelik bu "ihtiyat"lı bakışın arkasında, ilgili verilerin önemli bir kısmının dogmatik ve

<sup>57</sup> Barton, "Historical-Critical Approaches", 10.

<sup>58</sup> Barton, "Historical-Critical Approaches", 9.

<sup>59</sup> Nicolai Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 2.



inşâ olduğu varsayımı mevcuttur. Buna göre okura ulaşan şey, metinlerin otantik değil, yorumlanmış ve üretilmiş (exegetical and derivative) anlamıdır. Oysa tarihsel eleştiri, “işlem görmüş” tarihî malzemenin eleştirel düşünce (critical thinking) süzgecinden geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla teolojik yahut apolojetik kaygıların tarihsel verilere müdahil olduğu varsayımının, dinî literatüre bütünüyle itimat etmeyen; ama bu verilerden müstağni de kalamayan ihtiyatlı bir tarihçi perspektifini ortaya çıkardığı söylenebilir.

Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin önemli bir kısmının kompozit bir yapıya sahip olduğu, yani bu metinlerin özü itibariyle birbirinden bağımsız pasajların bir araya getirilmesinden teşekkül ettiği varsayımına tekrar dönecek olursak, bu hipotez, tarihsel eleştirinin hedeflerinden birini de belirlemiştir: Metinlerin “yeniden inşasının” (reconstruction) imkânı.<sup>60</sup> Bunun için metinlerin tarihine gitmek, metinlerin oluşumuna etki etmiş olması muhtemel unsurları tespit etmek önemli bir araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda metinlerin en otantik formlarına ulaşılması ve metindeki yazılı kanıtların yorumlanması (textual criticism), metnin kaynaklarının tespit edilmesi (source criticism), metinleşme öncesi sözlü hitap formlarının incelenmesi (form criticism) ve metinleşme sürecinin araştırılması<sup>61</sup> (redaction criticism) amaçlanmıştır. Tüm bu yöntemlerin temel amacının, kutsal metinlerin “tarihinin inşasından” önce, bu tarihin inşası için en temel referans kaynağı olan “metinlerin inşası” olması, araştırma konumuzu teşkil eden “metin bütünlüğü arayışları” bağlamında dikkat çekilmesi gereken bir tespit olarak paylaşılmalıdır. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, *tarihsel metinler* (historical texts) olarak analiz edilen kutsal metinlerin aynı zamanda kendi tarihlerini aydınlatması konusunda başvuru olan *tarih metinleri* (history texts) olarak kabul edilmeleri, her şeyden önce bu metinlerin doğru anlaşılması için uygun bir metin yapısına kavuşturulmasını gerektirmektedir.

Tarihsel eleştiriye yönelik tespitlerimize kaldığımız yerden devam etmemiz gerekirse bu yaklaşım, bugünün okurundan ziyade ilk muhataplar için metnin ne ifade ettiği (original meaning) sorusunun yanıtını aramaktadır. Günümüz araştırmacısı

---

<sup>60</sup> Barton, “Historical-Critical Approaches”, 10.

<sup>61</sup> Necmettin Gökkır, “The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an-with a Particular Focus on Qur'anic Studies in Turkey between 1980-2002”, (Doktora Tezi, The University of Manchester, 2004), 56. Tarihsel-eleştirel metotlar hakkında geniş bilgi için ayrıca bk. Law, *The Historical-Critical Method*, 81-215; John Barton, “Historical-Critical Approaches”, ed. John Barton, *The Cambridge Companion to Biblical Interpretation* (Cambridge: University Press, 1998), 9-20.

açısından kapalı görünen bir ifade için; “Yazar, o günün muhatabına ne anlatmak istemiş olabilir?” sorusu öne çıkmaktadır. Bu tür sorular, “metinler kendi tarihsel bağlamlarından, yazarından/yazarlarından ve ilk muhataplarından koparıldığında, metinlerin doğru anlamından da uzaklaşılacağı” kaygısını ifade etmektedir.<sup>62</sup> Hiç şüphesiz metinlerin ilk bağlamlarındaki “doğru anlamın”, süreç içinde farklı yorumlara maruz kalmış ve bazı “evrimler” geçirmiş olabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmaktadır. Bu yüzden tarihsel eleştirinin amacı, metinlerin tarihî süreç içinde “kazandıkları yorumlara” takılmadan, bu “bariyerleri” aşarak “otantik anlama” ulaşmak olarak belirlenebilir.

Bu noktada tarihsel eleştirinin temel sorularından birisi, tarihte *gerçekte ne olduğudur*.<sup>63</sup> Dolayısıyla Kitâb-ı Mukaddes araştırmacısı açısından metinlerin yazarlarının inandığı ya da okuru inandırmak istedikleri şeyden (what the authors believed or wished to make the readers believe) ziyade *gerçekte ne olduğu* (what really happened) sorusu araştırmannın odak noktasını oluşturmaktadır.<sup>64</sup> Bizce tarihsel eleştiri temelinde gerek kaynak gerekse kronolojik tertip arayışları bağlamında ortaya çıkan Kur’an araştırmalarında Hz. Muhammed (the original author) merkezli bir okumanın tercih edilmesinin nedeni de budur. Kur’an metninin yapısının tefsir ve siyer verileri yerine “mümkün olduğu kadar ilk bağlamdan hareketle” anlamlandırılmaya çalışılması gerektiği vurgusu, *gerçekte ne olduğuna* yönelik ilginin bir tezahürü olarak görülmelidir. Bu bağlamda Batılı araştırmacıların Kur’an’ın parçalı olduğu iddia edilen metin yapısını, tefsir literatüründeki *yorumlardan* ziyade Hz. Muhammed’in vahiyleri sözde kısa süreli epileptik atakları esnasında aldığı gibi gerekçelerle izaha kalkışmaları dikkat çekicidir.<sup>65</sup> Keza, Mekkî ve Medenî sûreler arasındaki üslup farklılıklarının, Hz. Muhammed’in içinde bulunduğu konjonktürel şartlarla açıklama gayretleri<sup>66</sup> gibi

<sup>62</sup> Barton, “Historical-Critical Approaches”, 10.

<sup>63</sup> Miller, “Reading the Bible Historically: The Historian’s Approach”, 19.

<sup>64</sup> Barton, “Historical-Critical Approaches”, 11.

<sup>65</sup> Hiç şüphesiz, Batı literatüründe Muir, Margoliouth gibi isimlerin Hz. Peygamber’i epilepsi hastası olarak göstermelerini nesnel akademik kaygıların bir neticesi olarak görmek mümkün değildir. Bu tür benzetmeleri, Batı’da İslam’a ve Hz. Peygamber’e yönelik çok erken dönemlerden itibaren süregelen polemikçi ve pejoratif bir dilin XIX. yüzyıldaki yansımaları olarak okumak daha doğru olsa gerektir. Benzer tespitler için bk. Jabal Muhammad Bauben, *Image of the Prophet Muhammad in the West: A Study of Muir, Margoliouth and Watt* (Leicester: The Islamic Foundation, 1996), 59-62.

<sup>66</sup> T. Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur’an*, ed. and trans. Wolfgang H. Behn (Leiden-Boston: Brill, 2013), 25, 28. Vahiylerin Hz. Muhammed’in hayatıyla beraber (yazar-merkezli) okunması gerektiği vurgusu için ayrıca bk. Rudi Paret, “Tarihte ve Günümüzde Kur’an”, *Kur’an Üzerine Makaleler*, der. ve çev. Ömer Özsoy (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 101.

örnekler de “yazar merkezli” okuma çabalarından yalnızca birkaçını ifade etmektedir.<sup>67</sup> Kur’an metninin tarihsel-eleştirel bir perspektiften okunmasını öneren Bell’in şu ifadeleri konu bağlamında kayda değerdir: “Herhangi bir pasajı gerçekte olduğundan daha farklı okuma hakkına sahip değiliz; (bu yüzden) ilk nazil olduğu bağlamıyla anlamaya çalışmak zorundayız.”<sup>68</sup>

Tarihsel eleştirinin varsayımlarına biraz daha yakından bakacak olursak, Barton bunlar içinde en önemlisinin nesnel değerlendirme (objective evaluation) ya da önyargısız araştırma (disinterested scholarship) iddiası olduğunu söylemektedir.<sup>69</sup> Bu bağlamda “Metin *bana* ne söylüyor?” yerine “Metin *gerçekte* ne söylüyor?” sorusunun önemi vurgulanmaktadır. Keza kutsal metinlerde yer alan doğüstü temaların, literal olarak anlaşılacak yerine “modern bilimin yasalarına” göre yorumlanması gerektiği düşüncesi hâkimdir. Tam bu noktada, bir meleğin Asur ordusundan 185 bin kişiyi öldürdüğü (2. Krallar 19/35, Yeşaya 37/36) anlatısının, esasen Kudüs dışında kamp yapmakta olan orduda bir hastalığın patlak vermesi sonucu gerçekleşen bir durum olarak yorumlanması bu türden okumalara tipik bir örnektir. Benzer şekilde şeytanların kovulması gibi anlatıların, psikolojik problemlerin ya da epilepsinin iyileşmesi olarak anlaşılması şeklindeki öneriler de aynı bağlamda değerlendirilmelidir.<sup>70</sup>

Bir diğer önemli nokta, metinlerin “kutsal” bir kökene sahip olma iddiasının paranteze alınmasıdır. Herhangi bir tarihsel metin için başvuru yöntemlerin, “kutsal” metinlere de uygulanması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla metinlerin içeriği analiz edilirken, *gerçekte olan* ile *mitolojik ve dogmatik temelde üretilen* arasındaki ayrım daha yüksek sesle vurgulanmaya başlamıştır. Tarihsel-eleştirel metotların, teorik çerçevelerini ören rasyonalist unsurlar temelinde bu iki durumu birbirinden ayırması beklenmektedir.

Tarihsel eleştirinin en önemli unsurlarından biri de korelasyon prensibidir. Buna göre, hiçbir tarihî olay, daha geniş tarihsel bağlamından (sitz im leben) kopararak anlaşılabilir. Zira tarihsel olaylar, bir ilişkiler yumağı olarak görülmeli, bu yüzden

---

<sup>67</sup> Batılı kronoloji çalışmalarının siyer merkezli bir yol izlemesi üzerine bazı değerlendirmeler için bk. Selim Türkan, “Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur’an Kronolojisi Meselesi”, *Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu (Çorum, 29 Haziran- 1 Temmuz 2012)*. Ed. Mesut Okumuş, (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 214 vd.

<sup>68</sup> Richard Bell, *Introduction to the Qur’an* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1953), 104.

<sup>69</sup> Barton, *The Nature of Biblical Criticism*, 120; Barton, “Historical-Critical Approaches”, 11.

<sup>70</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 22.

siyak-sibak perspektifli bir okuma yapılmalıdır.<sup>71</sup> Bu bağlamda son dönem Kur'an araştırmalarında özellikle Angelika Neuwirth<sup>72</sup> tarafından dile getirilen, "Kur'an'ı Geç Antik döneme ait bir metin olarak okumanın" gerekliliğini vurgulayan tarihselci yaklaşıma kısaca değinmek gerekir. İlerleyen sayfalarda çalışmamız özelinde detaylandıracağımız bu yaklaşıma göre, Kur'an'ın teşekkül sürecinde gerek Hz. Muhammed'in gerekse ilk muhatapların Arap yarımadasında bir yandan müşriklerle diğer yandan Ehl-i Kitap'la olan ilişkisinin boyutları analiz edilmelidir; zira Kur'an, içerik ve üslup itibariyle dönemin izlerini taşımaktadır. Buna göre Neuwirth, Kur'an'ın "birkaç yüzyıl sonraki rivâyet geleneğinden değil, bizzat Kur'an'ın kendi çağından hareketle" yani Geç Antikite bağlamında anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre bu kapsamda makul olan malzemeler, câhiliye edebiyatı olduğu kadar sürekli olarak tartışılmalı ve yeni yorumlara maruz kalan Kitab-ı Mukaddes verileridir. Zira Kur'an, teşekkül ettiği ortamın edebî mirasından birtakım "transferlerde" bulunmuş olmalıdır. Bununla birlikte bu alışveriş "aynen alma" şeklinde değil, ilgili geleneklerle sürece yayılmış bir müzakere zemininde gerçekleşmiştir. Kur'an dönemin kültürel ve edebî atmosferini yok saymak şöyle dursun, bunları kendi mesajına uygun bağlamlarda dönüştürmüştür. Dolayısıyla Kur'an, Geç Antik dönem edebiyatının pasif bir alıcısı değil, "aktif ve yaratıcı bir öznesi" olarak temayüz etmiştir.<sup>73</sup>

Dikkat edilirse Neuwirth'in bu yaklaşımına göre Kur'an, kendisinden sonra teşekkül etmiş *teolojik verilerden* ziyade, doğrudan kendi dönemine ait *haricî* kaynaklar ile anlaşılması gereken bir metin olarak takdim edilmektedir. Başka bir ifadeyle Kur'an, ortaya çıktığı dönemin etkilerini tespit edilebileceğimiz metinlerarası okumaya tâbi tutulması gereken bir kitap olarak sunulmaktadır. Netice itibariyle Neuwirth'in, Kur'an'ı tefsir literatürü (*later Islam*) değil de Geç Antik dönem (*late antiquity*) ekseninde metinlerarası bir okumaya tabi tutma<sup>74</sup> önerisinin, tarihsel eleştirinin bir tarihî

---

<sup>71</sup> Ernst Troeltsch, *Religion in History*, trans. James Luther Adams-Walter F. Bense (Minneapolis: Fortress Press, 2007), 13-14.

<sup>72</sup> Angelika Neuwirth (d. 1943) Berlin Freie Üniversitesi Kur'an Araştırmaları profesörü olup, 2007 yılında başlatılan Corpus Coranicum projesinin de yürütücülüğünü yapmaktadır.

<sup>73</sup> Bk. Angelika Neuwirth, *Scripture, Poetry and The Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text* (New York: Oxford University Press, 2014), xxi-xxiv; Neuwirth, "Locating the Qur'an in the Epistemic Space of Late Antiquity", 195. Benzer tespitler için bk. Nasr Ebû Zeyd, "Kur'an'a Edebî Yaklaşım Çıkmazı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (2012): 274.

<sup>74</sup> Neuwirth, "Locating the Qur'an in the Epistemic Space of Late Antiquity", 195. "Late antiquity", 3. y.y.'dan başlayarak 8. y.y. ortalarına kadar uzanan zaman dilimini ifade etmektedir. Bk. Oliver Nicholson, *The Oxford Dictionary of Late Antiquity* (Oxford: Oxford University Press, 2018), I, vi. Neuwirth, Late Antiquity temelli bir okuma önermekte, Kur'an'ın teşekkül ettiği döneme dair İslam

olayı, döneminin daha geniş bir bağlamına yerleştirme (korelasyon prensibi) şeklindeki yaklaşımına örneklik teşkil ettiğinin altı çizilmelidir.<sup>75</sup> Diğer yandan bu durumun, İslam literatürü verilerinin (later İslam) güvenilirliğine yönelik bir “ihtiyat” ifade ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu saptamanın çalışmamız açısından önemi, Kur’an’ın metin yapısının ve üslubunun mesela Ulûmü’l-Kur’an kapsamında yer alan İ’câzü’l-Kur’an ve Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver gibi *sübjektif* literatürden değil de metnin tarihinin daha *nesnel* (olduğu varsayılan) haricî veriler temelinde anlamlandırılmaya çalışıldığı metinlerarası bir yaklaşımı ifade etmesidir. İlerleyen bölümlerde bu mesele detaylandırılacaktır.

Tarihsel eleştirinin yöntemlerine de kısa kısa temas edip bu bölümü noktalamak istiyoruz. Zira amacımız, birkaç asırlık geçmişe sahip tarihsel-eleştirel metotları bütünüyle ele almaktan ziyade, tarihsel-eleştirel yöntemler temelinde gerçekleştirilen çalışmalar ile müteakip dönemde Kur’an’ın metin yapısı ve bütünlüğü kapsamında ortaya çıkan literatür arasındaki ilişkiye odaklanmaktır.

### 1.1.3. Tarihsel-Eleştirel Metotlar

Tarihsel eleştiri; çeşitli metotlardan oluşan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu kapsamda öne çıkan metotlara göz atmamız, gerek çağdaş kutsal metin araştırmalarına öncülük eden yaklaşım biçimine dair bilgi sahibi olmak gerekse bu yaklaşımın, Kur’an araştırmaları bağlamında günümüze kadar uzanan tesirlerini ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

#### 1.1.3.1. Metin Eleştirisi (Textual Criticism)

Lower criticism diye de bilinen ve esasen müstakil bir metot olarak tanımlanmayan metin eleştirisi, üzerinde yorum yapılması planlanan metnin en otantik versiyonuna ya da buna en yakın olana ulaşmayı amaçlamaktadır.<sup>76</sup> Metin eleştirisinin

---

literatürü kaynaklarından ziyade, bahsi geçen zaman aralığına dair daha geniş bir incelemenin Kur’an’ın metin yapısına dair daha isabetli tespitler için gerekli olduğunu belirtmektedir.

<sup>75</sup> Bu noktada Neuwirth’in yaklaşımı ile Alman Kitâb-ı Mukaddes araştırmacısı de Wette’nin (ö. 1849), Eski Ahit metinlerinin salt tarih kaynağı olarak değil de Yahudi tarihine yönelik kültürel ve dinî malzemeler içeren bir kaynak olarak görmesi arasındaki benzerliğe dikkat çekmek gerekmektedir. Law, *The Historical-Critical Method*, 54.

<sup>76</sup> Leon Vaganay, *An Introduction to New Testament Textual Criticism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 1.

görevi, elimize ulaşan el yazmalarını incelemek ve tartışmalı varyantlardan<sup>77</sup> hangisinin daha otantik olduğunu ortaya koymaya çalışmaktır. Bu bağlamda metin eleştirisinin iki temel amacından ilkinin en otantik metni tespit etmek, diğerinin ise bu belgeleri yorumlamak olduğu ifade edilmektedir.<sup>78</sup> Zira mevcut el yazmalarının, orijinal nüshaların kopyaları olduğu ve elimizdeki metinlerin kaçınıcı kopyanın kopyasını ifade ettiğinin bilinmediği, metinlerin çeşitli varyantlarının bulunmasının bu durumun en bariz kanıtı olduğu belirtilmektedir.<sup>79</sup>

Metin eleştirisinin gelişiminde, metinlerin anlamına fazlaca etki etmeyen pek çok önemsiz farklılıktan ziyade, teolojik açıdan önemli farklılıklar oluşturan varyantların hangisinin otantik versiyon olduğuna ulaşmak gibi saiklerin de etkili olduğu belirtilmektedir.<sup>80</sup> Diğer yandan bu durum, daha çok seküler araştırma alanını ifade eden tarihsel eleştirinin, metin eleştirisini seküler tarihçi perspektifiyle istihdam ettiği gerçeğini değiştirmemektedir. Son tahlilde metin eleştirisinin temelinde “metinlerin güvenilirliği” tartışmalarının olduğu saptanabilir. En otantik formlara ulaşılmalıdır ki *gerçekte ne olduğu* üzerinde sağlıklı değerlendirmeler yapılabilsin. Metin eleştirisinin kaynakları arasında üzerine yazı yazılmış taşlar, çeşitli tahta parçaları, papirüs, parşömen, kağıt gibi üzerinde yazı bulunan malzemeler, kuş tüyü, mürekkep gibi yazı materyalleri, yazı formları, noktalamalar, üzerinde yazı bulunan malzemenin kazınması sonucu ulaşılan daha eski yazılar (palimpsest) sayılabilir.<sup>81</sup>

Bu bağlamda en otantik Kur’an metnine olan ilginin günümüz Batılı araştırmalarında Kur’an el yazmalarına (manuscripts) yönelik önemli bir araştırma alanını doğurduğu görülmektedir. Bu kapsamda özellikle Yemen’de bulunan San’â el yazmalarına yönelik çalışmalar ve elde edilen bulguların yalnızca Kur’an tarihi değil aynı zamanda Kur’an metninin tertibi temelinde ortaya konulan bütünlük arayışları açısından da kayda değer olduğu belirtilmelidir. Şöyle ki, bu konuda yapılan araştırmalar –ilgili testler mutlak güvenilirlik arz etmese ve daha fazla testlerle daha

---

<sup>77</sup> “Variant” tabiri, araştırılan metnin elimize ulaşan farklı formlarını ifade etmek için kullanılmaktadır.

<sup>78</sup> Gökçir, *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an-with a Particular Focus on Qur'anic Studies in Turkey between 1980-2002*, 56.

<sup>79</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 81.

<sup>80</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 82.

<sup>81</sup> Vaganay, *An Introduction to New Testament Textual Criticism*, 7-10.

güçlü teyitlere muhtaçsalar da- âyetlerin tertibinin Hz. Muhammed dönemine uzandığına yönelik geleneksel rivâyetleri artık daha muteber kılmaktadır.<sup>82</sup>

### 1.1.3.2. Kaynak Eleştirisi (Source Criticism)

Kökleri İlyada ve Odyssey'nin yorumuna ilişkin problemlerin çözümü bağlamında ortaya çıkan araştırmalara dayanan kaynak eleştirisinin, Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarına da taşındığı belirtilmektedir.<sup>83</sup> Buna göre kutsal metinlerin daha önceki dönemlere ait literatürden etkilenilerek inşa edildiği varsayımı ortaya atılmakta ve bu metinlere kaynaklık eden “yazılı” malzemelere ulaşılması amaçlanmaktadır.<sup>84</sup> Metnin farklı versiyonları varsa şâyet, bunlar arasındaki benzerliklerden veya zıtlıklardan hareketle bazı bulgulara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Söz gelimi, bir anlatı iki farklı metinde benzer şekilde geçmekteyse, metinlerden birinin diğerine bağlı olduğu varsayılmakta ve hangisinin daha otantik olabileceğinin izi sürülmektedir. Kaynak eleştirilenleri işte bu redaksiyonel süreçleri ayırt etmeyi ve böylece bugün elimizdeki

---

<sup>82</sup> “...Many scholars and some early reports hold that this was accomplished after the death of the prophet by the committee that Uthman charged with the task of standardizing the Qur’an. Some other early reports, however, indicate that this was done already by the prophet himself. This last view is now found to be better supported...”, Behnam Sadeghi-Mohsen Goudarzi, “San’â 1 and the Origins of the Qur’an”, *Der Islam* 87 (2012): 22-23. Ayrıca bk. Behnam Sadeghi-Uwe Bergmann, “The Codex of a Companion of the Prophet and the Qur’an of the Prophet”, *Arabica* 57 (2010): 344-345. Sadeghi ve Bergmann’ın çalışmaları, vahiylerin Hz. Muhammed hayattayken yazıya geçirildiği yönündeki kanaati teyit etmektedir. Yine aynı çalışma ile bu süreçte âyetlerin ayırımına ve tertibine karar verildiği, sûre birimlerinin oluşturulduğu sonucuna varılmaktadır. Diğer yandan sûre tertibinin Hz. Muhammed sonrasında kaldığı belirtilmektedir: “Muhammad dictated the revelations, and scribes wrote them down. This gave rise to a number of Companion codices. As the Prophet had not fully determined the order of the *sûras* relative to one another, these codices had different *sûra* orders. However, he had fixed the contents of the *sûras*, including the distribution of verses within them and even the verse divisions. On these elements, and especially where the actual text is concerned, the codices showed great agreement. Sadeghi-Bergmann, “The Codex of a Companion of the Prophet and the Qur’an of the Prophet”, 413. Burada bir noktanın özellikle altının çizilmesi gerekir. Biz bu tür tespitlerin ilerleyen dönemlerde Batılı Kur’an araştırmalarında Kur’an’ın mevcut hâliyle bir “derleme” (compilation) olmaktan çok, iç bütünlüğe sahip bir “kompozisyon” (composition) ifade ettiği varsayımlarını güçlendireceğini düşünüyoruz. Bu ise Kur’an’ı mevcut tertibi üzerinden okuma önerilerinin daha yüksek sesle dile getirileceği anlamına gelmektedir. Bu verilerin, Kur’an metninde “bütünlük” arayışlarının akademyanın gündemindeki yerini korumasına katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Yeri gelmişken, 2011’de yayımlanan çalışmasında Keith E. Small, muhtemelen bahsi geçen çalışmalardan habersiz olarak, Hz. Muhammed dönemine giden orijinal nüshalara sahip olunamamasını gerekçe göstererek ilgili dönemde metinlerin durumuna ilişkin kesin yargılarda bulunulamayacağını söylemektedir: “Unfortunately, there are difficulties recovering the forms of the text in use during this period because none of the original materials have survived.” Bk. Keith E. Small, *Textual Criticism and Qur’an Manuscripts* (Plymouth: Rowman&Littlefield, 2011), 163. Sadeghi’nin analiz ettiği yazmalardan farklı olarak San’â’da bulunan ve Hz. Ali’ye atfedilen Mushaf üzerinde incelemelerde bulunan Tayyar Altıkulaç’ın çalışmaları için ayrıca bk. Tayyar Altıkulaç, *Hz. Ali’ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (San’â Nüshası)* (İstanbul: IRCICA, 2011); “Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2012): 5-26.

<sup>83</sup> Viviano, “Source Criticism”, 37.

<sup>84</sup> Viviano, “Source Criticism”, 35-36.

metnin oluşum aşamalarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.<sup>85</sup> Yazar merkezli bir perspektifin neticesinde kaynak eleştirmenleri, tek bir yazardan sadır olan metinlerin tutarsızlık, çelişki, tekrar, kopukluk ya da biçimsel açıdan belirgin farklar içermemesi gerektiğini varsaymışlar; kendilerine göre aksi durumları metne sonradan müdahale yapıldığı yahut bu durumun birden çok yazarın/kaynağın varlığına delalet ettiğinin kanıtı şeklinde yorumlamışlardır.<sup>86</sup> Örneğin Eyüp Kitabının giriş ve sonuç kısımları mensur olmakla birlikte metnin ana bölümünün manzum olmasından hareketle, bu metnin iki farklı kaynağa gönderme yaptığı sonucuna varılması yahut aynı kıssanın birden fazla yerde geçmesinin, birden fazla yazara/kaynağa işaret olarak anlaşılması bu yaklaşımın tezahürlerindedir.<sup>87</sup> Metnin biçimsel ve tematik unsurlarından hareket ettiğinde kaynak eleştirisi; iki metinden üslubu basit olanın daha sofistike olana; içeriği sade olanın daha detaylı olana, içeriği kapalı olanın, izah edici olana kaynaklık teşkil ettiğini varsaymaktadır.<sup>88</sup>

Yeri gelmişken bir noktanın altını çizmekte fayda görüyoruz. XX. yüzyıla kadar kaynak eleştirisi ve edebî eleştirinin (literary criticism) birbiri yerine kullanılageldiği belirtilmektedir.<sup>89</sup> Bununla birlikte bu iki terim günümüzde farklı araştırma alanlarını ifade etmektedir. Her ne kadar ikisi de metnin biçimsel özellikleri, dili kullanımı, tekrarlar, çelişkiler, tutarsızlıklar vb. edebî özelliklerini incelese de kaynak eleştirisinin, edebî özelliklerden hareketle metnin arkasındaki kaynakları ortaya çıkarmaya çalıştığı; diğer taraftan edebî eleştirinin ise metnin mevcut yapısından hareketle bir edebî analiz yaptığının altı çizilmelidir.<sup>90</sup> Başka bir ifadeyle ilki, metnin edebî özelliklerinden hareketle tarihsel neticeler elde etmeye çalışırken, ikincisi için edebî tahlil bizatihi amaç olmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız kapsamında edebî eleştiri ibaresi ile ikincisinin kastedileceğini belirtmek gerekmektedir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, metnin edebî unsurlarının (üslup, dilin kullanımı, tekrarlar, çelişkiler, tutarsızlıklar, ifade kalıpları, temalar, olay örgüsü, karakterler, diyalog vb.) Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında kaynak eleştirisi kapsamında istihdam edilegelmesidir. Bu tespit, tarihsel eleştiri ve edebî eleştiri

---

<sup>85</sup> David Wenham, "Source Criticism", *New Testament Interpretation: Essays on Principles and Methods*, ed. I. Howard Marshall (Carlisle: The Paternoster Press, 1979), 139-140.

<sup>86</sup> Wenham, "Source Criticism", 145; Viviano, "Source Criticism", 37.

<sup>87</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 126; Wenham, "Source Criticism", 145.

<sup>88</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 127-129.

<sup>89</sup> Viviano, "Source Criticism", 36.

<sup>90</sup> Viviano, "Source Criticism", 35-36.



kavramlarının bütünüyle birbirinden bağımsız iki farklı araştırma alanına tekabül ettiği şeklinde bir yanlış algının önüne geçmesi bakımından önem arz etmektedir. Dolayısıyla tarihsel-eleştirel metotların metnin gelişim aşamalarını bir yandan metin-dışı diğer yandan metin-içi unsurlarla inceleme yoluna giden bir yaklaşımı ifade etmesi, altı çizilmesi gereken bir saptamadır. Metnin tarihine odaklanan ve metnin edebî verilerini tarihine ışık tutması için araştırmasında istihdam eden yaklaşım *tarihsel eleştiri* adını almaktadır. Diğer yandan metnin edebî analizini yaparken metnin tarihinin bir araç olarak istihdam edildiği yaklaşım biçimleri mevcuttur ki bizim çalışmamız daha ziyade bu ikinci alana dikkat çekmektedir. Bu ikinci yaklaşım için biz, edebiyat ve tarihin birlikte istihdam edildiği ama ilkinin amaç, ikincisinin araç olduğu gerçeğinden hareketle edebî-tarihsel yaklaşım (literary-historical approach) tabirini öneriyoruz ki bu tabir, çalışmamızın üçüncü bölümünde metin bütünlüğü arayışları kapsamında öne çıkan yaklaşımlardan birinin adını oluşturmaktadır.

Kaynak eleştirisine ilişkin tespitlere devam edersek, bu eleştiri yöntemini gündeme getiren en önemli nedenlerden birinin, Pentatök'ün<sup>91</sup> barındırdığı “problemler” olması,<sup>92</sup> bizim açımızdan anlamlıdır. Bu metinlerde mevcut olduğu düşünülen gereksiz tekrarların, tutarsızlıkların ve çelişkilerin (iki farklı yaratılış anlatısının bulunması gibi; bk. Genesis, 1.1–2; 4a, 2.4b–25), araştırmacıları Pentatök'ün metin bütünlüğüne yönelik sorular sormaya sevk ettiği ifade edilmektedir. Metinlerin içerdiği bu tür edebî problemlere gerekçe olarak, erken dönem kaynakların gelişigüzel bir araya getirilmesinin ve metinlerin belli bir insicam gözetilmeden derlenmesi varsayımının ortaya atılması kayda değerdir. Neticede Eski Ahit metinlerinde karşılaşılan “edebî problemler”, araştırmacıları “parçalılık” (atomism) teorilerine sevk etmiştir. Buna göre bahsi geçen metinler “farklı uzunluktaki parçaların bir araya getirilmesinin bir sonucu olmalıdır”.<sup>93</sup> Burada dikkatlerden kaçırılmaması gereken husus, kutsal metinlerin edebî yapılarına ilişkin “problemlerin”, tarihsel eleştirinin merkezî konuları arasında yer almasıdır.<sup>94</sup> Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin edebî

---

<sup>91</sup> Pentatök, “beş kitap” anlamına gelen iki Yunanca kelimenin birleşiminden oluşan bir terim olup, Eski Ahit'in ilk beş kitabına (Başlangıç, Çıkış, Levililer, Sayılar, Kanunun Tekrarı) verilen addır.

<sup>92</sup> Viviano, “Source Criticism”, 37.

<sup>93</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 115-116.

<sup>94</sup> Pentatök metinlerinin yapısı meselesine dair güncel bir çalışma için bk. Erhard Blum, *Studien zur Komposition des Pentateuch* (Berlin-New York: de Gruyter, 1990).

yapılarına ilişkin yukarıda serdedilen “kusurların” pek çoğunun tarihsel eleştirinin etkili olduğu zaman diliminde Kur’an metnine de atfedildiğini ilerleyen sayfalarda göreceğiz.

### 1.1.3.3. Form Eleştirisi (Form Criticism)

Bir diğer tarihsel-eleştirel metot olan form eleştirisi, Kitâb-ı Mukaddes metinlerinde mevcut olduğu düşünülen mitler, efsaneler, menkıbeler, atasözleri, kanunlar, meseller gibi ayırt edici sözlü edebî formların incelenmesini, tespit ve kategorize edilmesini amaçlamaktadır.<sup>95</sup> Kitâb-ı Mukaddes’teki bu tür formlara yönelik ilginin, edebî tür, tarihsel bağlam (sitz im Leben), sözlü kültür ve Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin nakil tarihi gibi hususları da gündeme getirdiği belirtilmektedir.<sup>96</sup> Form eleştirilenleri, bir metnin edebî içerik ve formları ile sosyal bağlam arasındaki ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Bu husus, metnin edebî analizinin, teşekkül ettiği tarihsel bağlamdan hareketle anlaşılması gerektiği iddiasını gündeme taşımıştır. Diğer yandan metinlerin yazılı form hâlini almadan önce sözlü hitap evresi geçirmiş olduğu hesaba katılmıştır. Bu nedenle, yazılı bir form incelenirken, buradaki ifade kalıpları, hitap formları, anlatı biçimleri gibi edebî özelliklerin, sözlü hitap bağlamının da dikkate alınarak anlaşılması gerektiği tezi ortaya atılmıştır. Söz gelimi bir metindeki özlü ve kısa ifadelerin yazılı olmaktan ziyade sözlü formu işaret ettiği varsayılmaktadır. Form eleştirisinin amacının, metinlerin yazılı form hâlini almadan önceki döneme ait gelişim aşamalarını tespit etmek ve bu yazılı öncesi dönemi çevreleyen sosyal bağlamları ortaya çıkarmak olduğu belirtilmektedir.<sup>97</sup>

Form eleştirisinin öncüsü kabul edilen Alman Eski Ahit araştırmacısı Hermann Gunkel’in (ö. 1932), bazı seleflerinin Alman halk hikâyelerine ilişkin yaptıkları edebî tür sınıflandırmalarından etkilendiği ve bunu Eski Ahit’e uyguladığı belirtilmektedir. Gunkel, Eski Ahit ile Yakın Doğu literatürü arasındaki bazı paralelliklere dikkat çekmiş, önceleri halk anlatıları biçimindeki sözlü aktarımların zamanla belli edebî formlar hâlini aldığını belirtmiştir. Gunkel, Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin en erken yazılı kaynaklarının da gerisine geçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre mitoloji

<sup>95</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 142.

<sup>96</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 140.

<sup>97</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 143. Form eleştirisinin Kitâb-ı Mukaddes metinlerinde uygulanmasına örnekler için bk. Edgar V. McKnight, *What is Form Criticism?* (Philadelphia: Fortress Press, 1969), 67-78; Marvin A. Sweeney, “Form Criticism”, *To Each its Own Meaning: An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application*, eds. Steven McKenzie-Stephen R. Haynes (Louisville-Kentucky: Westminster John Knox Press, 1999), 69-85.

ve halk hikâyelerinin tedavülde olduğu ve bunların dinî metinlere kaynaklık ettiği varsayımından hareketle sözlü hitap ortamının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında form eleştirisi, kaynak eleştirisinin yazılı metinler üzerinden ulaşmaya çalıştığı sonuçların yetersizliğini ortaya koymuştur. Form eleştirisine göre Kutsal metinlerin mevcut hâlini aldıkları yazılı formlardan ziyade, sözlü hitap ortamlarının sosyal bağlamları içinde tespit edilmesi, o ortam içindeki ifade biçimlerinin, tekrarların, metaforların vs. daha iyi anlamlandırılması için gereklidir. Form eleştirisinin şu varsayımı bizim açımızdan özellikle kayda değerdir: Kısa, sözlü formlar şeklindeki müstakil anlatılar, sonraki süreçte belli ana temalar ekseninde anlatı zincirleri oluşturacak şekilde bir araya getirilmiştir.<sup>98</sup> Gunkel tarafından ortaya atılan bu hipoteze göre, bir yandan bir metin içindeki çeşitli formları tespit etmek ve sonrasında özü itibariyle birbirinden bağımsız ve sözlü olarak tedavülde olduğu varsayılan her bir formun en otantik versiyonuna ulaşmak gibi “parçacı” bir yaklaşım benimsenmektedir. Diğer yandan ise başlangıçta birbirinden bağımsız bu formların belirli bir tema etrafında örülmek sûretiyle süreç içerisinde “bütüncül” bir edebî yapıya dönüşmüş olabileceği düşünülmektedir.<sup>99</sup>

Bahsi geçen hipotez ile Kur’an metninin farklı nüzul parçalarının (necm) telif edilmesi ile oluştuğu verisi arasındaki benzerlik ilk bakışta göze çarpmaktadır. İlerde tahlil edileceği üzere, Kur’an’ın yapısal olarak en küçük edebî biriminin kısa pasajlar ya da sûreler olduğu varsayımı temelinde Batılı analizlere tanık olunmaktadır. Yanı sıra, son dönemlerde gerek pasajlar arasında gerek sûrelerin kendi içinde ve gerekse sûreler arasında yapısal yahut tematik ilişki bulunup bulunmadığı tartışmaları dikkat çekmektedir. Konu bağlamında ortaya çıkan değerlendirmelerin bir kısmının, metnin sözlü hitap ortamını da (orality) hesaba katan bir kapsamı haiz olması, form eleştirisinin son dönem metin bütünlüğü arayışlarındaki etkisini ortaya koymaktadır.

Form eleştirisi bağlamında dikkat çekici bir tespiti daha kısaca paylaşmak istiyoruz. Kitâb-ı Mukaddes araştırmaları bağlamında Mezmurlar özelinde yapılan tespitlerin, çağdaş Batılı Kur’an araştırmalarına da ilham kaynağı olduğu görülmektedir. Buna göre Mezmurlar, toplu ibadetler ve ayinler şeklindeki sözlü formları ifade eden *litürji* terimi ile açıklanmaktadır. Litürjilerde ibadet eden bir grubun diğerine karşılık verdiği, yani muhatapların değişebildiği bir yapıdan bahsedilmektedir. Dolayısıyla

<sup>98</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 145; Sweeney, “Form Criticism”, 61.

<sup>99</sup> Sweeney, “Form Criticism”, 61.

Mezmurlar, bir yazarın kaleminden çıkan edebî metinler olarak değerlendirilip, doğrusal (lineer) olarak okunduğu takdirde özneye (hitap muhatap ilişkisinde) gözlünen anlık değişimlerin anlamlandırılması zorlaşmaktadır. Oysa bunlara litürjik metinler olarak bakıldığında metinlerdeki bu tür geçişlerin nedeni daha kolay anlaşılabilir. <sup>100</sup> Neuwirth, Mezmurlar örneğini temel alarak, özellikle erken dönem Mekki sûreleri *litürji* temelinde analiz etmekte, Kur'an'daki hitap eden-muhatap arasındaki geçişlerin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. <sup>101</sup>

Bu kısa temastan maksadımız, kutsal metinlerin analizinde sözlü hitap ortamlarını esas alan bir perspektifi ifade eden form eleştirisinin, çağdaş Kur'an araştırmalarına da katkı sağladığının önemli bir örneğini sunmaktır. Dolayısıyla biz, Kur'an metninin salt yazılı form şeklinde ve bugünün metin algısı ile değil, metinleşme öncesi sözlü hitap ve retorik unsurlarının da dâhil edildiği okumaların günümüz Kur'an araştırmalarında öne çıkmasında, form eleştirisinin önemli katkıları olduğu kanaatindeyiz. Bizce metinlerin teşekkül süreçlerinin, sözlü hitap ortamlarındaki müstakil edebî birimlerin tespitinden hareketle izlenmesi gerektiği tezinden hareket eden bu “parçacı” yaklaşım, tarihsel eleştirinin zayıflaması ve metin-merkezli yaklaşımların öne çıkması ile birlikte metin bütünlüğü arayışlarına katkı sağlayan bir bağlamda istihdam edilmeye devam etmiştir. Başka bir ifadeyle, tarihsel eleştiri bağlamında diyakronik bir perspektifle kutsal metinlerin teşekkül süreçlerinin izlenmesinde başvurulan yöntemin, müteakip dönemde senkronik (metin-merkezli) okumaların öne çıkmasıyla birlikte istihdam alanının değiştiğini ve metin bütünlüğü arayışlarına hizmet ettiğini düşünüyoruz. Bu bağlamda Form eleştirisinin, tarihsel-eleştirel yaklaşımların zayıfladığı XXI. yüzyıl Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında önemini koruması, bahsini ettiğimiz noktaya katkı sağlayan bir argüman olması bakımından kayda değerdir. <sup>102</sup>

Tüm bu tespitlerden hareketle form eleştirisinin varsayımlarını kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: Kitâb-ı Mukaddes metninin en küçük edebî birimleri kısa

<sup>100</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 176-177.

<sup>101</sup> Angelika Neuwirth, “Form and Structure in the Qur'an”, *Encyclopaedia of the Qur'an*, c. 2 (Leiden, Boston: Brill, 2002), 246-263; Angelika Neuwirth, “Rhetoric and the Qur'an”, *Encyclopaedia of the Qur'an*, c. 4 (Leiden, Boston: Brill, 2004), 474,475. Hitabın yönünün değişmesi belagatte *iltifat* olarak adlandırılmaktadır. İltifat sanatına örnekler için bk. Sâdeddin Mes'ud b. Ömer et-Teftazânî, *el-Mutavvel*, thk. Abdülhamid Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 286 vd.

<sup>102</sup> Bk. Sweeney, “Form Criticism”, 85.

pasajlardır.<sup>103</sup> Bu metinler, özü itibariyle sözlü hitap formları şeklindedir. Sözlü evrede kolay akılda tutulur ve dikkat çekici belli ifade kalıpları ve hitap biçimleri gelişmiştir. Metinler belli bir yazardan ziyade, toplumun ürünüdür. Yazarlar; tedavüldeki malzemeyi derleyen, toplayan kişilerdir. Metinlerdeki ifade biçimleri belli bir sosyal, tarihsel ve dinsel bağlamda ortaya çıkmıştır.<sup>104</sup> Bu bağlamın tespiti, metinlerin dününe ışık tutacak olması hasebiyle doğru anlamın da temelini oluşturmaktadır.

#### 1.1.3.4. Redaksiyon Eleştirisi (Redaction Criticism)

Özellikle sinoptik<sup>105</sup> İncillere uygulandığı görülen redaksiyon eleştirisi, metinlerin mevcut yazılı formlarını nasıl aldıkları sorusuna odaklanmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes yazarlarının ellerindeki yazılı ve/veya sözlü malzemeyi nasıl istihdam ettikleri meselesi her şeyden önce bu malzemelere ilişkin bilgi sahibi olmayı gerektirdiği için, redaksiyon eleştirisinin kaynak ve form eleştirisinden bağımsız olmadığı belirtilmelidir. Zira bu iki eleştiri türü neticesinde orijinal malzemeye ulaşılacak, bundan sonra redaktörler tarafından yapılmış olması muhtemel eklemeler, çıkarmalar ya da müdahaleler tespit edilebilecektir. Bu anlamda redaksiyon eleştirisinde odaklanılan husus, metnin mevcut şeklini alırken maruz kalmış olması muhtemel tasarruflardır.<sup>106</sup>

Son not olarak, redaksiyon ile kompozisyon arasındaki farka da kısaca dikkat çekmek gerekmektedir. Redaksiyon eleştirisinin ortaya çıktığı dönemlerde bu iki kavram birbirine yakın idiyse de sonraki dönemlerde aralarında ayrıma gidilmiştir. Bu bağlamda redaksiyon eleştirisi metnin gelişim süreçlerini izleyen diyakronik bir okumayı ifade ederken, kompozisyon eleştirisinin metnin mevcut hâlden hareket eden

<sup>103</sup> Paret, en küçük edebî bütün tespit edildikten sonra yapılması gereken şeyin, o vahiy biriminin nüzûlüne neden olan durumu ortaya çıkarmak olduğunu belirterek, Kur'an'a tarihsel-eleştirel bir perspektifin somut bir örneğini ortaya koymaktadır. Paret, "Tarihte ve Günümüzde Kur'an", 100. Ayrıca bk. Bell, *Introduction to the Qur'an*, 82 vd.

<sup>104</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 162.

<sup>105</sup> Matta, Markos ve Luka İncilleri için kullanılan bu tabir, "birlikte incelemek" anlamında Yunanca bir kelimeden türetilmiştir. Bu üç İncil'in biçim, içerik ve genel çerçevesinin birbirine yakın olması; Yuhanna'nın ise bunlardan hayli farklı olması, bahsi geçen üç İncil için yapılan "Sinoptik" nitelemesini anlamlı kılmaktadır. Norman Perrin, *What is Redaction Criticism?* (Philadelphia: Fortress Press, 1969), 81.

<sup>106</sup> Özellikle Kur'an'ın kronolojik tertibine yönelik çalışmalarda bazı âyetlerin yahut âyet pasajlarının, ait olduğu sürenin genel üslûp özelliklerinden ve içeriklerinden hareketle yazar ya da redaktör tarafından sonradan eklenmiş, çıkarılmış yahut yerlerinin değiştirilmiş olabileceği şeklinde yorumlara rastlanılmaktadır. Bazı örnekler için bk. Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur'an*, 106, 146, 168; Richard Bell, *The Qur'an: Translated with a Critical re-Arrangement of the Surahs* (Edinburgh: T.&T. Clark, 1939), I, 5, 9, 247; II, 587, 602, 605 vb.

senkronik bir analiz yaptığı tespit edilebilir.<sup>107</sup> Bu kapsamda bir metin ne kadar bütünlüğe sahipse o kadar kompozisyon olarak görülmektedir. Metin bütünlüğünden ne kadar az bahsedilirse, metin o kadar çok redaksiyon özelliği taşıyor demektir. Bu yüzden, söz gelimi Süleyman'ın Özdeyişleri hemen hiç kompozisyon özelliği göstermezken, Krallar ve Tarihler'in metin bütünlüğüne yani bir kompozisyon özelliğine sahip olduğu kabul edilmektedir.<sup>108</sup>

#### 1.1.4. Tarihsel Eleştiriye Yöneltilen Eleştiriler

XX. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte tarihsel eleştirinin belirgin bir gerileme sürecine girdiği ve yerini edebî yaklaşımlara bırakmaya başladığı görülmektedir.<sup>109</sup> Amerikalı Kitâb-ı Mukaddes araştırmacısı Walter Wink (ö. 2012), 1973 yılına ait çalışmasında tarihsel eleştirinin o günkü durumunu “iflas” olarak nitelermektedir.<sup>110</sup> 1977 yılında Alman araştırmacı Gerhard Maier, tarihsel eleştiriye yöneltilen tenkitleri ihtiva eden *The End of the Historical-Critical Method* isimli bir kitap kaleme almıştır.<sup>111</sup> Nihâyet John Barton, günümüzde tarihsel eleştirinin artık kendisinin tarihsel olduğuna yönelik yaygın bir algı oluştuğunu belirtmektedir.<sup>112</sup> Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında tarihsel eleştirinin etki gücünü kaybetmesine yol açan sebeplerin ne olduğu önem arz etmektedir. Bunun için öncelikle ilgili metotlara yönelik tenkitlere kısaca göz atmayı ve buradan hareketle bazı tespitleri paylaşmayı uygun buluyoruz.

Bahsi geçtiği üzere metin eleştirisi, üzerinde çalışılabilecek en otantik metinlere ulaşmayı amaçlamaktadır. Ne var ki eldeki Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin, orijinallerinin kaçınıcı kopyası olduğu bilinmemektedir. Ayrıca kopyalar arasında önemli-önemsiz pek çok farklılık bulunmaktadır. Dolayısıyla bu metinlerin otantikliği bağlamında ortaya atılan kriterlerin hangilerinin daha muteber kabul edileceği problemi ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi metin varyantları içinde en yaygın bulunan malzemenin en muteber kabul edilmesi kriteri, bu malzemenin otantik olmayan bir erken dönem kaynaktan dağılması ihtimali nedeniyle problemlili görülmektedir. Bu ihtimal, en eski

<sup>107</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 195.

<sup>108</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 194-195.

<sup>109</sup> Steven L. McKenzie-Stephen R. Haynes, *To Each its Own Meaning*, 6; Law, *The Historical-Critical Method*, 75-76; Barton, “Historical-Critical Approaches”, 9.

<sup>110</sup> “Historical biblical criticism is bankrupt.” Walter Wink, *The Bible in Human Transformation* (Minneapolis: Fortress Press, 2010), 1.

<sup>111</sup> Detaylar için bk. Gerhard Maier, *The End of Historical-Critical Method* (Oregon: Concordia Publishing House, 1977), 16-25.

<sup>112</sup> Barton, “Historical-Critical Approaches”, 9.

kaynağın en güvenilir addedilmesi gerektiği tezini de zayıflatmaktadır. Zira daha geç döneme ait bir nüshanın, kendinden eski varyantlardan daha otantik bir kaynağa dayanmış olabileceği gibi ihtimaller de hesaba katılmaktadır. Neticede bu ve benzeri varsayımlar, Kitâb-ı Mukaddes araştırmaları kapsamında metin eleştirisinin hangi metnin daha otantik olduğu temel sorusuna kesin cevaplar bulamaması ile sonuçlanmaktadır.<sup>113</sup> Diğer yandan bu eleştiri türünün özellikle son dönem Kur'an araştırmalarına da yansıyor pozitif bilimlerin yöntemleriyle etkisini artırdığı görülmektedir. Bu bağlamda karbon testine tabi tutulan Kur'an el yazmalarından elde edilen bulguların metnin tarihine ve edebî yapısına yönelik yeni yorum ve yaklaşımlara etki edeceği ifade edilmelidir.<sup>114</sup>

Kitâb-ı Mukaddes metninin, yazıldıkları süreç içinde tedavülde olan farklı tarihî noktadaki kaynakların bir araya getirilmesiyle oluştuğu varsayımından hareket eden kaynak eleştirisine gelince bu metoda önemli bir itiraz form eleştirisinden gelmiştir. Buna göre, metnlerin teşekkül sürecinde sözlü hitap ortamını dikkate almayan kaynak eleştirisinin salt yazılı metin üzerinden yaptığı edebî değerlendirmeler, metnlerin kaynaklarına yönelik sağlıklı sonuçlar elde etmek için yeterli değildir. Kaynak eleştirisinin “farklı kaynaklara” işaret olarak yorumladığı edebî farklılıklar ya da “problemler”, form eleştirisi açısından yazılı kaynaklardan çok sözlü hitap ortamında çeşitli formlara/türlere işaret etmektedir.<sup>115</sup> Metin içindeki “çelişkiler”, “kopukluklar”, “tekrarlar”, “üslup farklılaşmaları” gibi edebî özelliklerin esasen farklı kaynaklara işaret edebileceği hipotezini ortaya atan kaynak eleştirisi, metinler oluşturulurken “tutarlılığa” önem verildiği ön kabulünden hareket etmekte ve buna aykırı durumları farklı kaynaklara işaret olarak yorumlamaktadır. Dikkat edilirse bu kanaat, metinler için evrensel bir “tutarlılık” algısının bulunduğu varsaymaktadır. Ancak böyle bir durum

<sup>113</sup> Metin eleştirisinde başvurulan kriterler için bk. Law, *The Historical-Critical Method*, 98-102.

<sup>114</sup> Birmingham'da bulunan Kur'an el yazmaları ve bunların karbon testi sonuçlarından hareket eden bir değerlendirme için bk. Gabriel Said Reynolds, “Variant readings: The Birmingham Qur'an in the Context of Debate on Islamic Origins”, *Times Literary Supplement*, 7 Aug, 2015, 14-15. Makalenin Türkçe çevirisi için bk. Gabriel Said Reynolds, “İslam'ın Kökenlerine Yönelik Tartışmalar Bağlamında Birmingham Kur'an'ı: Farklı Bir Okuma”, çev. Ersin Kabakcı, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (Aralık 2016): 603-608. Bahsi geçen el yazmaların uluslararası basında da önemli bir yer tuttuğu belirtilmelidir. Örneğin bk. Sean Coughlan, “‘Oldest’ Koran Fragments Found in Birmingham University”, erişim tarihi, 23 Ağustos 2015, <https://www.bbc.com/news/business-33436021>; Michael Holden-William James, “Koran Fragments found in UK library are among world's oldest, says university”, erişim tarihi: 23 Ağustos 2015, <https://www.reuters.com/article/us-religion-koran-britain/koran-fragments-found-in-uk-library-are-among-worlds-oldest-says-university-idUSKCN0PW1TS20150722>.

<sup>115</sup> Viviano, “Source Criticism”, 50.

vaki olsa bile yazarın ya da redaktörün metinleri niçin daha “insicamlı” bir şekilde bir araya getirmemiş olduğu sorusu ortada durmaktadır. Kaynak eleştirilenleri tarafından göz ardı edilen varsayımlar, şu üç maddede özetlenebilir:

1. Metinler oluşturulurken bütünlük kaygısı güdülmemiş olabilir.
2. Metinleri oluşturanlar, belirli bir bütünlük kaygısına sahip olmalarına rağmen bunu başaramamış olabilirler.
3. Metinler, dönemin bütünlük ya da tutarlılık anlayışına uygun oluşturulmasına rağmen, modern dönemde bu henüz keşfedilememiş olabilir.

Dikkat edilirse bu son varsayım, “metin bütünlüğü” kavramının “tarihselliğine” gönderme yapması itibariyle ayrıca dikkat çekici olup evrensel bir metin bütünlüğü telakkisini hedef almaktadır.

Neticede Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin ne “yazarlarına/redaktörlerine” ne de “tarihlerine” ilişkin güvenilir nesnel verilere ulaşmanın pek kolay görünmediği, kaynak eleştirisinin metinden hareket eden kaynak bulma önerilerinin ise zaaflar barındırdığı ortaya çıkmıştır. Söz gelimi “Tarihsel İsa”ya (the historical Jesus) ulaşmak için, “inşa anlatılardan” ziyade en erken güvenilir kaynaklara ulaşmayı amaçlayan kaynak eleştirisinin, bunun için en temel bilgi kaynağı olarak benimsediği Markos’un nesnel bilgi kaynağı olamayacağını kanıtlayan çalışmalar ortaya çıkmıştır. Wilhelm Wrede’nin *The Messianic Secret* (1901) adlı çalışmasının, Markos’un da belli bir teolojik perspektiften yazıldığı yönünde ortaya koyduğu argümanlar ile bu eleştiri türünün önemli bir yara aldığı belirtilmektedir.<sup>116</sup> Gelinek noktada, XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kaynak eleştirisinin miadını doldurduğu ve Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarına yönelik daha ileri katkılar sunamayacağı fikrini ileri süren araştırmacılar çıkmışsa da<sup>117</sup> her şeye rağmen bu eleştiri türünün bütünüyle görmezden gelinmemesi gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır.<sup>118</sup> Açıkça ifade etmek gerekirse metinlerin ilk teşekkül dönemlerine ilişkin yeterli yazılı tarihsel kayıt bulunmaması nedeniyle Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin kaynaklarını yine metinden hareketle arayan kaynak eleştirisinin kat edebileceği mesafenin sınırlı olacağı ve bu nedenle söz konusu eleştirilerin haklılığı ortadadır.

<sup>116</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 137-138.

<sup>117</sup> Viviano, “Source Criticism”, 41-42.

<sup>118</sup> Viviano, “Source Criticism”, 53.



Form eleştirisine gelirse, hatırlanacağı üzere bu metot, yazılı malzeme üzerinde tespit edilen farklı edebî niteliklerin, zorunlu olarak metinlerin yazılı kaynaklarına dair bir kanıt ifade etmediğini söylemekte, metinlerin teşekkül ettiği sözlü hitap ortamından hareket eden bir analizin gerekliliğini savunmaktadır. Buna göre, metinde yer alan ifade kalıpları, hitap biçimleri gibi unsurlardan yola çıkarak edebî türlerin (peygamber hitapları, yeminler, meseller, toplu ibadetler vs.) tespitine odaklanılması önerilmektedir. Bu bağlamda belirli formların sözlü evrede müstakil birimler hâlinde tedavülde olduğu ve uzun süreçler sonucunda genişleyerek yazıya geçirildiği varsayımından hareketle en otantik formların izi sürülmektedir. Böylece metinde tespit edilen ayırt edici formlar, teşekkül ettikleri zaman diliminden hareketle anlaşılmaya çalışılmaktadır. Diğer yandan bu edebî formlar, dönemin tarihsel bağlamına ilişkin veri kaynağı hüviyetinde kabul edilmektedir.

Metin içinde saptanan müstakil formların zamanla belirli temalar etrafında genişleyerek bir araya getirilmiş olabileceği varsayımı,<sup>119</sup> metinlerin tarihine ve “kaynaklarına” odaklanan form eleştirisinin, çeşitli formlar arasındaki muhtemel irtibatlara odaklanmak yerine, bunları birbirinden bağımsız olarak ele alıp ilk bağlamlarına konumlandırmak gibi bir amaç belirlemesine yol açmıştır. İşte form eleştirisinin bu şekilde kategorik ve parçacı (atomistic) bir yaklaşımı ifade etmesi, metnin bütüncül okunmasına baştan bir ön yargı oluşturduğu, metni daha en başından parçaladığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştır.<sup>120</sup> Metinlerin parçalı bir karakter arz ettiği ön kabulünden hareket eden tarihsel-eleştirel metotların, gelinen noktada metne “parçacı” yaklaşması nedeniyle eleştiriye maruz kalmasına özellikle dikkat çekmek istiyoruz. Zira bu tespitler, ana konumuz olan Kur’an metninde bir bütünlüğün/insicamın bulunmadığı kabulünden hareket eden Batılı iddiaların yaslandıkları tarihsel zemine ışık tutmaktadır.

Form eleştirisine yöneltilen bir başka tenkide daha dikkat çekmek istiyoruz. Bu metot ile metinde tespit edilen edebî türler (mitler, meseller, tartışmalı anlatılar, ‘Ben’ ya da ‘Biz’ anlatıları vs.) bir yandan ortaya çıktıkları varsayılan döneme ilişkin tarihsel veri kaynağı olarak istihdam edilirken, diğer taraftan dönemin tarihsel bağlamından

---

<sup>119</sup> “These units of oral tradition were then collected into blocks of material organized according to a common theme.” Law, *The Historical-Critical Method*, 145. Gunkel’e atfedilen bu varsayım için ayrıca bk. Sweeney, “Form Criticism”, 61.

<sup>120</sup> “It dissolves the unity of biblical texts.” Law, *The Historical-Critical Method*, 177.

hareketle anlaşılmaya çalışılan edebî veriler konumundadır. Ne var ki, ilk döneme ilişkin harici tarihsel malzemenin sınırlılığı nedeniyle bu tür bir yöntem öznel ve spekülâtif değerlendirmelere açık olmasının yanı sıra bir “kısır döngü” (vicious circle) de oluşturmaktadır. Metinlerin sözlü evrelerine dönülmesini öneren form eleştirisi, eldeki tarihsel malzemenin buna imkân verecek yeterlilikte olmadığına kanaat getirilmesiyle birlikte önemli bir darbe almış görünmektedir. Diğer yandan aralarında bir insicam tespit edilemediği için birbirinden bağımsız addedilen edebî birimlerin, sözlü evrede de bir arada bulunup belli bir bağlamı ifade etmiş olabileceği varsayımı öne çıkmıştır. Bu da form eleştirisinin yönünü, mevcut metinde özü itibariyle müstakil olduğu varsayılan edebî türlerin sözlü evredeki “tarihsel” gelişimlerini takip etmek gibi neredeyse imkânsız bir hedef yerine, bu türlerin mevcut metinde tespit edilmesi şeklinde bir “edebî” bağlama çevirmiştir.<sup>121</sup>

Bu noktada form eleştirisinin XXI. yüzyıl Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında da etkisini muhafaza ettiği belirtilmektedir.<sup>122</sup> İşte bu işlevsellik, Batılı Kur’an araştırmaları bağlamında “metin bütünlüğü arayışları” şeklinde tezahür eden bir araştırma alanında da ifadesini bulmaktadır. Mesela Kur’an metninde biçimsel ve tematik bütünlük arayışlarında bir sûrenin alt bölümlere ayrılmasında tercih edilen kıstaslara bakıldığında Neal Robinson’ın Mekkî sûreleri peygamber ve elçiden bahseden âyetler (messenger), kıyametle ilgili âyetler (eschatological), anlatılar (narratives), alâmetler (signs), vahiyden bahseden âyetler (revelation) ve tartışmalar (polemical) şeklinde kategorize etmesi<sup>123</sup> dikkat çekicidir. Dahası Robinson, erken döneme ait Mekkî sûreleri biçimsel (formal) unsurlar temelinde bölümlenmektedir. Bu kapsamda onun örneğin sûre girişlerini yeminler (juratory), emir ve dua/tesbih (imperatival and liturgical), soru (interrogatory), şart cümlesi (protatic) şeklinde kategorize etmesi,<sup>124</sup> sûreleri ayırt edici formlar temelinde alt kısımlara ayırdığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Redaksiyon eleştirisine yöneltilen eleştiriler üzerinde de durmak istiyoruz. Bu eleştiri türünde muhtemel redaksiyonel süreçlere odaklanılması, redaktörün malzemeyi olduğu gibi aktarmış olma ihtimalini göz ardı ettiği gerekçesiyle eleştiriye maruz

<sup>121</sup> Form eleştirisine getirilen eleştiriler için bk. Law, *The Historical-Critical Method*, 177-180.

<sup>122</sup> Sweeney, “Form Criticism”, 85.

<sup>123</sup> Neal Robinson, *Discovering the Qur’an: A Contemporary Approach to a Veiled Text* (Washington D.C.: Georgetown University Press, 2003), 125-161.

<sup>124</sup> Robinson, *Discovering the Qur’an*, 100-101.

kalmaktadır. Yani, metne yöneltilen her türlü “dağınıklık” ithamından redaktör/ler sorumlu tutulmakta ve ilgili malzemenin müdahalesiz aktarıldığı ihtimaline yer verilmemektedir.

Bir başka eleştiri, Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin bir edebî ürün olarak görülmeğe ziyade tarihsel bilgi kaynağı olarak istihdam edilmesidir.<sup>125</sup> Dikkat edilirse bahsi geçen eleştiri, Kitâb-ı Mukaddes’e yönelik “tarihsel metin” algısının zamanla “edebî metin” algısına evrilmeye başladığını açıkça ortaya koymaktadır. İlâveten, özü itibariyle “parçalı” bir metnin, redaksiyonel müdahalelerle insicamlı bir bütüne dönüşebileceği varsayımı, metinlerin bağımsız birimlerden oluştuğu şeklindeki hipoteze gölge düşürmektedir. Şöyle ki, böyle bir durumda redaktörün yaratıcılığı, metnin ilk bağlamına ilişkin çıkarımlar üzerinde doğrudan etki etmiş olmaktadır. Meseleyi biraz daha anlaşılır hâle getirmeye çalışalım. Hatırlanacak olursa form eleştirisi, metinlerin mevcut edebî akışlarında gözlenen kopuklukları, özü itibariyle bağımsız metin birimlerinin birleştirilmesine işaret olarak yorumlamaktadır. Peki, esasen birbirinden kopuk, müstakil pasaj birimlerinin redaktör/ler tarafından bir insicam gözetilerek birleştirildiği varsayımı hesaba katılırsa, form eleştirisi nasıl bir yöntemle “müstakil otantik parçaları” tespit edebilecektir? Bu durumda form eleştirisi, redaksiyonel süreçlerle bütün haline getirilmiş pasajların “otantik” olduğu yanılgısına düşebilir. Zira bir kimsenin tarihî değeri yüksek fakat “dağınık” vaziyette eline geçirdiği çeşitli malzemelerin toplamından oldukça “insicamlı bir bütün” inşa etmesi, kolaylıkla yadsınabilir bir ihtimal olmasa gerektir.

Bu itibarla redaksiyonel varsayımlar temelinde ortaya atılan hipotezlerin zamanla yanıltıcı olabileceği kanaati ortaya çıkmıştır. Ayrıca, mevcut tarihsel malzemenin redaksiyonel süreçleri tüm açıklığıyla ortaya koyabilecek yeterlilikte olmaması da ilgili tarihsel-eleştirel metoda yöneltilen eleştiriler arasında yerini almıştır.<sup>126</sup>

Son olarak, metnin tamamen redaktörlerin muhtemel müdahaleleri üzerinden çözümlenmesi önerisi, özellikle 1980’lerden itibaren postmodern paradigmanın metin çözümlenmelerine yansımaya başlamasıyla birlikte okurun anlam üretiminde göz ardı edildiği şeklinde bir itirazı ortaya çıkarmıştır.<sup>127</sup> Daha açık bir biçimde ifade etmek

<sup>125</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 211.

<sup>126</sup> Redaksiyon eleştirisine yöneltilen eleştiriler için bk. Law, *The Historical-Critical Method*, 211-215.

<sup>127</sup> Law, *The Historical-Critical Method*, 211.

gerekirse burada itiraz konusu olan şey, kutsal metinlerin tarihsel teşekkül süreçlerine odaklanan bir bakış açısının bugünün muhatabının anlamın üretimindeki rolünü ihmal eden bir bağlamı ifade etmesidir. İleride çağdaş edebiyat teorilerine değindiğimiz sayfalarda daha da netleşeceği üzere, esasen seküler ya da dinî olsun, bir metnin “doğru” anlaşılmasına yönelik tartışmalarda “yazar-metin-okur” üçlüsünden hangisinin daha etkin ve yetkin olduğu/olması gerektiği temelinde yapılan tartışmaların Kur’an araştırmalarına da kayda değer bir tesirinin olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Tarihsel-eleştirel metotlara yöneltilen bahsi geçen tenkitlerden hareketle bazı tespitlerimizi paylaşmak istiyoruz. Öncelikle, Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında eleştirilerin odak noktasında “tarihsel veri yetersizliğinin” bulunduğunu saptamamız gerekmektedir. Bu sorun, araştırma nesnesi durumundaki kutsal metinlerin edebî niteliklerinden yola çıkmak durumunda kalan hipotezler üretilmesinin önünü açmıştır. Gerek metinlerin barındırdığı edebî “problemler”, gerekse farklı edebî “türler” temelinde bir eleştiri sürecinin ortaya çıkması, bu tespitimizi açıkça ortaya koymaktadır.

“Metinlerin tarihini yine metinler üzerinden inşa ederek, metnin kendisini anlamaya çalışmak” şeklinde tezahür eden bu türden “döngüsel” çalışmalar ise “varsayımsal” ve hatta “kurgusal” bir mahiyet arz etmektedir. Diğer yandan bu durum, tarihsel eleştirinin sahip olduğu “edebî” karakteri ortaya koyması itibariyle de kayda değerdir. Nitekim İskoç Eski Ahit araştırmacısı James Barr (ö. 2006), “tarihsel-eleştirel” Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarını, “edebî sonuçlar ortaya koyan tarihsel bir faaliyet” olmaktan ziyade, “tarihsel sonuçlar ortaya koyan edebî bir faaliyet” olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatini paylaşmaktadır.<sup>128</sup> Dolayısıyla tarihsel eleştiri temelinde ortaya konulan çıkarımların esasen “tarihsel” olmaktan ziyade “edebî ve dilbilimsel” bir mahiyet arz ettiği ifade edilmektedir.<sup>129</sup> Bu durumu özlü bir şekilde ifade etmek gerekirse; kutsal metinlerin tarihlerinden hareketle en otantik versiyonlarına ve en doğru anlamına ulaşmayı hedefleyen tarihsel eleştiri, neticede kutsal metinlerden hareketle dönemin tarihinin aydınlatılmaya çalışıldığı bir amaca evrilmiştir (The historical criticism which aims to achieve the most authentic version and meaning of Biblical texts “through history” evolved into a process that tries to understand the

---

<sup>128</sup> James Barr, *Holy Scripture: Canon, Authority, Criticism* (Philadelphia: The Westminster Press, 1983), 105.

<sup>129</sup> Barr, *Holy Scripture: Canon, Authority, Criticism*, 105-106.

history of the period “through Biblical Texts”). Bir başka deyişle, “tarihten metne” sloganıyla başlayan süreç, “metinden tarihe” şeklinde devam etmiştir.

Gelinen noktada, hem tarihsel-eleştirel metotların zayıflaması hem de bu süreçte tarihî amaçlarla metinler üzerinde yapılan edebî analizler temelinde yükselen tecrübenin akademik ilgiyi metinlerin tarihinden kendisine çevirdiği saptanabilir. Bizce bu yeni durum, başka bir açıdan bir “öğrenilmiş çaresizlik” ifade etmektedir. Böylece metinlerin tarihine yönelik vurgunun yerini eldeki en somut nesne olan metnin kendisi almıştır. Yeni süreçte metinlerin tarihinin metnin doğru anlamına ulaşmadaki işlevi iyiden iyiye sorgulanır olmaya başlamıştır. “Yazarın niyetinin”, metnin doğru anlaşılmasına katkı sağlamak şöyle dursun, okurun metne ön yargılı yaklaşmasına yol açacağı gerekçesiyle metinlerin doğru anlama ulaşmada bir engel olarak görüldüğü yaklaşımların, özellikle 1950’lerden sonra edebiyat alanında yüksek sesle dillendirildiği belirtilmelidir.

Tüm bu tespitler, kutsal metin araştırmalarında paradigmatik bir dönüşümü ifade etmektedir. Yeni süreç, yazarın niyetinin ya da metinlerin tarihsel bağlamının tespit edilmesinin imkânı bir yana, bu mümkün olsa dahi elde edilen bilginin metnin doğru anlaşılmasıyla bir ilişkisi olmadığı şeklinde tarihsel eleştirinin varsayımlarına meydan okuyucu yaklaşımları ortaya çıkarmıştır.<sup>130</sup> Bununla birlikte tarihsel-eleştirel metotlardan bütünüyle vazgeçilmediğinin vurgulanması<sup>131</sup> kanaatimizce önem arz etmektedir. Yer yer değinildiği üzere, metin-merkezli edebî yaklaşımlarda tarihsel-eleştirel metotlardan sadır olan tecrübe, kutsal metin araştırmalarında yeni bağlamlarda istihdam edilmeye devam etmektedir. Dolayısıyla bugünün Kitâb-ı Mukaddes yahut Kur’an araştırmacısının bu metotlara bütünüyle sırtını dönmesinin zor olduğu belirtilmelidir. Mesela, ileride detaylandırılacağı üzere, Angelika Neuwirth’in Mekkî sûrelerin bütünlük arz ettiğine yönelik tezini, sûrelerin “tarihsel bağlamlarından” hareketle temellendirmeye çalışması, metinlerin tarihinin metin bütünlüğü arayışlarında istihdam edildiğini ortaya koyması bakımından kayda değerdir.

“Tarihsel Eleştiri ve Kur’an” bahsini burada tamamlamak istiyoruz. Bu teorik zeminden hareket ederek, tarihsel eleştirinin etkili olduğu evrede Batılı araştırmacıların Kur’an metnine ilişkin değerlendirmelerine göz atarak devam etmek yerinde olacaktır. Nitekim son dönemde Kur’an metninin yapısına yönelik çalışmalarda, tarihsel

<sup>130</sup> Terry Eagleton, *Literary Theory: An Introduction*, (Minnesota: The University of Minnesota Press, 2003), 41.

<sup>131</sup> Barton, “Historical-Critical Approaches”, 9.

eleştirinin etkin olduğu dönemlerde ortaya çıkan başat eserlere yapılan atıflar, hem ilgili çalışmaların tarihsel zeminine ışık tutmak hem de mukayese imkânı oluşturmak bakımından önemlidir. Diğer yandan son yarım asırdır Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında önemli meydan okumalarla karşılaşan tarihsel eleştirinin, Kur'an araştırmalarında daha sağlam bir zemin bulduğunu belirtmek gerekir. Bu noktada 2007 yılında faaliyetlerine başlayan, Alman hükümeti tarafından 2025 yılına kadar mali destek sağlanmış ve bugün Batılı Kur'an araştırmalarında önemli bir yere sahip Corpus Coranicum<sup>132</sup> projesinde “tarihsel-eleştirel metotların” takip edildiğinin belirtilmesi<sup>133</sup> kayda değerdir.<sup>134</sup> Nicolai Sinai'nin *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction* (2017) adlı çalışması da, tarihsel eleştirinin Kur'an araştırmalarındaki etkinliğini gösteren somut örnekler arasındadır. Çağdaş Kur'an araştırmalarında gerek Kur'an el yazmalarına, gerekse Kur'an'ın “kaynaklarına” yönelik ilginin güncelliğini koruması, tarihsel eleştirinin Batı akademiasında etkinliğini belirli ölçülerde sürdürdüğünü göstermektedir. Yakın gelecekte el yazmalarına yönelik elde edilecek bulgular, Batılı araştırmalarda Kur'an'ın “metin yapısına” ilişkin değerlendirmelere de etki edecek olması bakımından yakın takibi hak etmektedir.

## 1.2. KUR'AN'IN METİN YAPISINA VE ÜSLUBUNA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

Tarihsel eleştirinin Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında etkili olduğu XIX. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın son çeyreğine uzanan zaman diliminde Batı literatüründe Kur'an'ın metin yapısına ilişkin hâkim bir kanaat bulunmaktadır. Eski yoğunluğunu kaybetse de günümüze kadar uzanan örneklerine de rastladığımız çalışmalarda Kur'an, “problemlî” bir üsluba ve metin yapısına sahip bir kitap olarak nitelendirilmektedir. Bu kapsamda serdedilen görüşlerden dikkat çeken bazılarına göz atmak, dönemin Kur'an metnine yönelik yaklaşımına dair genel bir fotoğraf vermesi bakımından önemli olabilir. Ayrıca bu faaliyet, müteakiben ortaya çıkan metin

<sup>132</sup> Resmî web adresi için bk. Corpus Coranicum, erişim tarihi: 02.04.2019, <https://corpuscoranicum.de/>.

<sup>133</sup> “This Project, established in 2007, does follow historical-critical principles...” Angelika Neuwirth, “Locating the Qur'an in the Epistemic Space of Late Antiquity”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54: 2 (2013), 195.

<sup>134</sup> Proje hakkında kısa bir kritik için bk. Oliver Leaman, “The Corpus Coranicum Project and the Issue of Novelty”, *Journal of Qur'anic Studies* 15.2 (2013): 142-148.

tasavvurları ve metin bütünlüğü arayışları ile bir mukayese zemini tesis edecek olması bakımından kayda değerdir.

Örneğin Thomas Carlyle (ö. 1881), *On Heroes-Hero Worship* (1841) adlı çalışmasında Kur'an'ı "sıkıcı, karmakarışık bir düzene sahip, sonu gelmez tekrarlar barındıran, katlanılması güç" bir kitap olarak nitelemektedir.<sup>135</sup>

Gustav Weil (ö. 1889), *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*'da (1844) Kur'an'ın "tematik yahut kronolojik bir tertibe sahip olmamasından" yakınmaktadır.<sup>136</sup> Ona göre Kur'an'ın mevcut metin yapısı sadece Batılı okuru rahatsız etmemektedir. Zira bizzat Müslüman yorumcular tarafından bazı âyetlerin metindeki konumu noktasında tartışmalar yapılması, meselenin yalnızca dışarıdan bakanlar açısından bir sorun olmadığını ortaya koymaktadır.<sup>137</sup> Weil'a göre Kur'an'ın mevcut yapısının nedenine ilişkin şu varsayımlarda bulunulabilir: Vahiyyer ya anlık önemi haiz olup ihtiyaç ortadan kalktıktan sonra tekrar üzerinde durulmaya değer bulunmamıştır ya da bunlar arasında çelişkiler bulunduğu için bir bütün derleme yapmaktan özellikle kaçınılmıştır. Belki de Hz. Muhammed, vahiyyer üzerinde daha rahat tasarrufta bulunabilmek için metni belirli bir bütünlük içinde toplamamıştır. Dolayısıyla metnin mevcut "problemlı" yapısından Hz. Muhammed değil, daha sonra metni derli toplu bir hâle getirmeyen Hz. Ebubekir ve Hz. Osman sorumludur. O, özellikle Hz. Osman'ın belli bir tertip kaygısı gütmeyen vahiyyerı gelişigüzel bir şekilde bir araya getirdiğini iddia etmektedir.<sup>138</sup>

William Muir (ö. 1905) Kur'an'ın içeriğinin Hz. Muhammed zamanında sistematik olarak düzenlenmediğini düşünmektedir.<sup>139</sup> Muir, Hz. Muhammed döneminde Kur'an'ın bazı kısımları ilk muhataplar tarafından ezberden okunmakta

<sup>135</sup> Thomas Carlyle, *On Heroes, Hero Worship, and the Heroic in History* (New York, London and Bombay: Longmans, Green and Co., 1906), 63. Araştırmacının Kur'an metnine yönelik tespitlerinin art niyetli, pejoratif amaçlı olduğu konusunda aceleci davranılmamalıdır. Nitekim Carlyle, aynı çalışmasında o döneme kadar Batı'da Hz. Peygamber'e yakıştırılan bazı negatif sıfatlara, kendisine göre makul tarihsel gerekçelerle karşı çıkmaktadır. Örneğin bkz. Carlyle, *On Heroes, Hero Worship, and the Heroic in History*, 42-43, 52. Hatta Hz. Muhammed'i tasvir için kullanılan bazı ahlak dışı nitelermelere Carlyle'nin bahsi geçen çalışmasından sonra pek de cesaret edilemediği bilgisi hayli dikkat çekicidir. Bk. Sarıçam ve dğr., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 51. Dolayısıyla gerek Carlyle, gerekse bu çalışmada incelenecek diğer araştırmacıların Kur'an'ın "kaynağına/kaynaklarına" veya Hz. Muhammed'e yönelik genel yaklaşımları ile Kur'an'ın metin yapısı ve üslubuna yönelik değerlendirmelerinin birbirinden ayrı analiz edilmesinin daha sağlıklı olduğu kanaatindeyiz ve biz de çalışmamızı ikinci alana yoğunlaştırdık.

<sup>136</sup> Gustav Weil, *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran* (Bielefeld: Velhagen & Klasing, 1844), 42.

<sup>137</sup> Gustav Weil, "An Introduction to the Qur'an III", *The Biblical World* 5/5 (1895), 348-349.

<sup>138</sup> Weil, "An Introduction to the Qur'an III", 344-346.

<sup>139</sup> W. Muir, *The Life of Mahomet*, (London: Smith, Elder and Co., 65, Cornhill, 1861), I, iii.

idiyşe de Kur'an'ın tamamının belirli bir tertip arz ettiği iddiasının zorlama olduğu görüşündedir. Ona göre Kur'an, mevcut hâliyle ne konu, ne de kronoloji bakımından anlaşılabilir bir düzene sahiptir.<sup>140</sup> Muir, sûrelerin sayısının bile bizzat Hz. Muhammed tarafından belirlenmemiş olabileceğini iddia etmektedir. İç içe geçmiş konular, farklı zaman dilimlerine ait pasajların ardı sıra gelişi, bir emrin kendisini iptal eden ya da değiştiren bir âyetten sonra gelmesi (nesh), bir argümanın arasına ilgisiz bir meselenin dâhil olması gibi durumlar, mevcut tertibin Hz. Muhammed döneminde tedavülde olmadığının bir kanıtı olsa gerektir. Bununla birlikte Muir, bu tür problemlerin Kur'an'ın bütününe şamil kılınamayacağını, birbiriyle uyumlu pasajların da var olduğunu teslim etmektedir.<sup>141</sup>

J. Medows Rodwell'in (ö. 1900) Kur'an çevirisine yazdığı ön sözde G. Margoliouth (ö. 1952) tarafından ilginç bir yorum yapılmaktadır. Buna göre Hz. Muhammed'in peygamberliği esnasında içinde bulunduğu zorlukların ve psikolojinin iyi okunamaması, Batılı okurda metin yapısı konusunda haksız bir beklenti oluşmasına yol açmıştır.<sup>142</sup> Rodwell ise mevcut tertibin, Kur'an'ın derlenmesi sürecinde Zeyd ve ekibinin içerik ya da üslup bütünlüğu gibi bir kaygı duymadan malzemeyi ellerine ulaştığı şekliyle bir araya getirdikleri hissi uyandırdığını belirtmektedir. Mevcut hâliyle Kur'an insicamsız, birbirinden kopuk metinler toplamı görüntüsüne sahiptir.<sup>143</sup>

Hartwig Hirschfeld (ö. 1934), metnin katlanılması güç bir sıkıcılıkta ve en istekli kişiye bile zorlayacak bir yapıda olduğunu iddia etmektedir.<sup>144</sup> Gerçi ona göre Hz. Muhammed hiçbir zaman "kitap" oluşturma gibi bir amaç gütmemiştir.<sup>145</sup>

Richard Bell (ö. 1952), Kur'an'ın sistematik bir tertibe sahip olmadığını belirtmektedir.<sup>146</sup> Ona göre Kur'an mevcut tertibi itibariyle "kasvetli bir karışıklık" (dreary welter) arz etmektedir.<sup>147</sup> Ancak Bell'e göre Kur'an metninin yapısına ve üslubuna yönelik serdedilen "kopukluk", "düzensizlik" gibi nitelermeler, Kur'an'ın en temel edebî birimi olan kısa pasajların tespit edilememesi nedeniyledir. Kur'an'ın kısa

---

<sup>140</sup> Muir, *The Life of Mahomet*, 6.

<sup>141</sup> Muir, *The Life of Mahomet*, vii.

<sup>142</sup> John Medows Rodwell, *The Koran* (London: Everyman's Library, 1963), ix.

<sup>143</sup> Rodwell, *The Koran*, 2.

<sup>144</sup> Hartwig Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur'an*, (London: Royal Asiatic Society, 1902), 5.

<sup>145</sup> Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur'an*, 136.

<sup>146</sup> Bell, *Introduction to the Qur'an*, 1.

<sup>147</sup> Bell, *The Qur'an: Translated wit a Critical re-Arrangement of the Surahs*, I, vi.



pasajlardan oluştuğu varsayımını âyetlerle de desteklediği gözlenen<sup>148</sup> Bell, Kur'an'ın üslubu hakkında konuşmaya ancak bahsi geçen pasaj birimlerinin tespitinden sonra başlanması gerektiği kanaatindedir.<sup>149</sup> O, Kur'an'ı analiz ederken metnin teşekkül sürecini *erken dönem-Kur'an dönemi-Kitap dönemi* şeklinde ayırmaktadır.<sup>150</sup> Erken dönemde Allah'ın varlığının delilleri ve yalnızca ona kulluk edilmesi gibi konuları ihtiva eden âyet pasajları belirli malzemelerde yazılı şekilde muhafaza edilmektedir. Kur'an dönemi, Mekke döneminin geriye kalan kısmını ve Medine'nin ilk bir-iki yılını içermektedir. Bu dönemde vahiy geleneğine atıflar yer almaktadır. Hicretten sonra ve özellikle Bedir savaşı ile birlikte *Kur'an döneminin kapanıp, Kitap dönemine girildiğini* belirten Bell, yeni konjonktürde Hz. Muhammed'in diğer monoteist dinlerdeki gibi bir kitap bırakma niyetinin ortaya çıktığını düşünmektedir.<sup>151</sup>

Ayrıca Bell'e göre Kur'an'da değişen koşullardan kaynaklı revizyonlar gerçekleştirilmiştir. Bell'e göre bu revizyonlar esnasında pasajların yeni yerlerine adapte edilmeleri için de bazı inisitayifler alınmış görünmektedir. Örneğin Abese sûresinin bağımsız beş parçadan oluştuğunu iddia eden Bell, bunların insicamlı bir bütün oluşturacak şekilde düzenlenmiş olduğunu savunmaktadır.<sup>152</sup>

Erken dönem pasajların "genişlemeye" başlamasıyla birlikte pasajların yeni konumlarına "adapte" edilmeleri gibi bir gündemin teşekkül ettiğini varsayan Bell'in bu tür tespitleri göz önüne alındığında, özellikle *Kitab dönemi* ile birlikte yapılan revizyonlarda metin bütünlüğü kaygısının da etkili olduğunu düşündüğü saptanabilir. Hatta Bell'e göre *sûre* kavramı da sözü edilen genişlemiş kompozisyonları ifade etmek için Hicretten hemen önce yahut sonraki dönemle birlikte kullanılmaya başlamıştır. Dolayısıyla ona göre *sûre* birimi, bu dönemle birlikte belirli bir edebî akış kaygısını da ifade eden yazılı malzemeleri ifade etmek için kullanılmış olmalıdır.<sup>153</sup> Her şeye

<sup>148</sup> Bu kapsamda Bell, Kur'an'ın parçalar hâlinde nâzil olduğunu ifade eden İsrâ 17/106 ve Furkân 25/32. âyetleri delil getirmektedir. *Introduction to the Qur'an*, 72. Bu tür bir değerlendirme, araştırmacının "parçalı" bir şekilde nâzil olan vahiylerin -en azından Kur'an'ın tamamında- belirli bir bütün oluşturamayacağına yönelik kanaatini ortaya koymaktadır

<sup>149</sup> Bell, *Introduction to the Qur'an*, 74. Bell'in en küçük metin biriminin *sûre* değil âyet pasajları olduğu yönündeki iddiasını Paret de desteklemektedir. Paret'e göre de Kur'an'da ancak birkaç *sûre* bütüncül bir yapıya sahiptir. Bk. Rudi Paret, *Mohammed und der Koran: Geschichte und Verkündigung des arabischen Propheten* (Stuttgart: Kohlhammer, 2008), 167.

<sup>150</sup> Bell, *The Qur'an: Translated wit a Critical re-Arrangement of the Surahs*, I, vii.

<sup>151</sup> "...that community should, like the others, have its book." Bell, *Introduction to the Qur'an*, 135. Bell, *The Qur'an: Translated wit a Critical re-Arrangement of the Surahs*, I, vii.

<sup>152</sup> Bell, *Introduction to the Qur'an*, 131.

<sup>153</sup> Bell'in konu bağlamındaki değerlendirmelerine daha yakından bk. Bell, *Introduction to the Qur'an*, 131.

rağmen Bell, *Kitabın* “tamamlanmış bir form”a tekabül etmediğini, yeni vahiylerle birlikte metin yapısının dinamikliğini muhafaza ettiğini belirtmektedir. Bu itibarla Kur’an’ın mevcut yapısı, nadiren bütüncül metinlere rastlanan ama genel itibariyle “kopuk” (disjointed) bir karakter arz etmektedir.<sup>154</sup> Araştırmacı, Osman döneminde iki kapak arasına getirilmesi esnasında vahiylerin elden geldiğince ilk pozisyonlarının korunduğunu düşünmektedir.<sup>155</sup> Bell’e göre günümüze ulaşan vahiylerin bir kısmının kaybolmuş olması her zaman ihtimal dâhilinde ise de önemli bir malzemenin kaybolduğunu varsaymak için bir ortada makul bir gerekçe yoktur. Hatta Kur’an’da aynı anlatının farklı versiyonlarıyla karşılaşılması ya da anlatılar arasında zaman zaman çelişkilere rastlanması, editörlerin dürüst bir redaksiyon süreci işlettiğinin en güçlü kanıtıdır.<sup>156</sup> Araştırmacının Kur’an’a atfedilen “çelişkileri” metnin otantikliğine kanıt olarak sunması hayli dikkat çekicidir. Zira çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yer vereceğimiz üzere, metin bütünlüğü arayışları çerçevesinde bazı çalışmalarda bunun tam aksine insicamlı ve bütüncül bir yapı arz etmesi metnin otantikliğine delil teşkil edecektir.

Rudi Paret (ö. 1983), Kur’an metninin yapısının çeşitli zorluklar içerdiğini düşünmektedir. Paret, yalnızca ilk sûrenin adına uygun olarak en başta yer aldığı, bunun dışında sûrelerin kabaca azalan uzunluk sırasına göre tamamen yüzeysel bir tertibe göre sıralandığı kanaatindedir.<sup>157</sup> Sûrelerin mevcut tertibi, genel itibariyle Medenî sûrelerin başta ve Mekkî sûrelerin sonda yer alması hasebiyle kronolojik tertibi tersine çevirmiş durumdadır. Paret, son tahlilde gerek sûre bazında gerekse metnin tamamında “parçalı” bir yapının hâkim olduğunu ve bu durumun problemleri bir kompozisyona işaret ettiğinin teslim edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.<sup>158</sup> Diğer yandan Paret için Kur’an’ın “otantik” bir tarihsel veri değeri taşıdığı ve onun büyük oranda Kur’an’dan hareketle Hz. Peygamber’i anlamaya çalışması<sup>159</sup> hayli dikkat çekicidir. Bu durum, dönemin

<sup>154</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 72.

<sup>155</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 135.

<sup>156</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 48-49. Benzer tespitler için bk. W. Montgomery Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’an* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1970), 56.

<sup>157</sup> Paret, *Mohammed und der Koran: Geschichte und Verkündigung des arabischen Propheten*, 166.

<sup>158</sup> Rudi Paret, “Tarihte ve Günümüzde Kur’an”, *Kur’an Üzerine Makaleler*, der. ve çev. Ömer Özsoy (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 99. Paret, *Der Koran: Kommentar und Konkordanz* (Stuttgart: Kohlhammer, 2012) adlı Mushaf tertipli fihrist çalışmasında her âyetin kendisi ile tematik ya da ifade biçimleri gibi yapısal açıdan irtibatlı olduğu diğer âyetleri paylaşmaktadır. Bu bağlamda ilgili eserin metin içi bağlamı tespit etmeye matuf bir yönü olduğunun altı çizilmelidir.

<sup>159</sup> “Unter den Quellen zur Geschichte Mohammeds steht der Koran an erster Stelle. Vor allem deshalb, weil er lauter authentische Aussprüche des Propheten enthält.” Rudi Paret, *Mohammed und der Koran*:

Batılı araştırmacıları tarafından Kur'an'ın hem "araştırma nesnesi" hem de araştırma için en temel "kaynak metin" olduğunu ortaya koyan bir örneği ifade etmektedir.

Jane Dammen McAuliffe, *The Encyclopaedia of the Qur'an*'ın (2001-2006) girişinde, Kur'an'ın gerek konularının gerekse üslubunun "sistematik modern zihinlerin tercih edeceği bir tarzda" düzenlenmediğini vurgulamaktadır. Zira Kur'an metni üslup ve içeriğin iç içe geçtiği bir çeşitlilik arz etmektedir.<sup>160</sup> McAuliffe, tüm bu tespitlerden sonra şu soruyu sormaktadır: "Gerek bir sûre içinde yer alan âyetler arasında gerekse Kur'an'ın daha üst seviyelerinde çeşitli bölümler arasında irtibatlar bulunmakta mıdır?"<sup>161</sup> Görüldüğü gibi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri süregelen Kur'an'ın metin yapısına yönelik "problematik", XXI. yüzyılın başlarında gündemdeki yerini muhafaza etmektedir. Ancak araştırmacının bahsi geçen sorusunun muhtemel bir metin bütünlüğünü yok saymak şöyle dursun bu konunun araştırılmaya değer olduğunu ima ettiği açıktır.

W. Montgomery Watt<sup>162</sup> da (ö. 2006) benzer şekilde Kur'an metninin sistematik bir düzene sahip olmadığı görüşündedir.<sup>163</sup> 7. yüzyıl Arabistan'ında sözlü kültürün yadsınamayacak etkisi dikkate alındığında Watt'a göre vahiylerin belirli bir dönem hafızalarda taşınması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak nüzul döneminde süreç içinde vahiyler yazıya geçirilmeye başlanmış olmalıdır.<sup>164</sup> Araştırmacı, Kur'an'da muarızlara yönelik "bir sûre getirin" (Yunus 10/38) ya da "on sûre getirin" (Hûd 11/13) gibi meydan okumalara atıfla sûrelerin temel birimler olarak Hz. Muhammed döneminde teşekkül etmeye başlanmış olduğunu düşünmektedir.<sup>165</sup> Ayrıca o, bu birimlerin hafızalarda ya da belirli yazılı malzemelerde tedavülde olmakla birlikte belirli bir yere adapte edilmemiş vahiylerin eklenmesiyle bir miktar genişlemeye maruz kalmış

---

*Geschichte und Verkündigung des arabischen Propheten*, 166. Tilman Nagel, "Tarihî Araştırma Konusu Olarak Kur'an", çev. Ali Dere, *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 9/1-2-3-4 (1996): 58.

<sup>160</sup> "The contents of the Qur'an are varried and not easily categorized. Nor are they ordered in a manner that systematic modern minds might prefer... You will, however, find all of these themes, as well as others, woven through the various suras of the Qur'anic text... Just as there is thematic variation within the Qur'an, there is also stylistic diversity..." Jane Dammen McAuliffe, "Preface", i-ii.

<sup>161</sup> McAuliffe, "Preface", ii.

<sup>162</sup> Watt'ın vahiy ve Kur'an algısına yönelik müstakil bir çalışma için bk. Ersin Kabakçı, "W. Montgomery Watt'ın Vahiy ve Kur'an Algısı", (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2013).

<sup>163</sup> W. Montgomery Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1970), xi.

<sup>164</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 30-31. Watt'ın Kur'an'ın metinleşme tarihine yönelik görüşlerinin kısa değerlendirmesi için bk. Ersin Kabakçı, *W. Montgomery Watt'ın Kur'an'a Yaklaşımına Genel Bir Bakış*, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (Aralık 2018): 579-581.

<sup>165</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 90.

olabileceğini de eklemektedir. Araştırmacıya göre Hz. Muhammed döneminde teşekkül eden çekirdek sûrelere redaksiyonel süreçler neticesinde o döneme kadar belirli bir sûrede konumlandırılmamış bulunan vahiyler ilâve edilmiştir. Araştırmacı bu ilâvenin en az mevcut sûrenin beşte biri, en çok da kendisi kadar bir oranı ifade ettiği varsayılabilir.<sup>166</sup> Bu hipotez, elimizdeki Kur'an metninin kompozisyonunda yazarın ya da redaktörlerin kayda değer bir tasarrufa sahip olduğunu ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir. Watt'a göre bugün elimizde bulunan Kur'an, Osman Mushafi olup, ekleme-çıkarma yapılacak hususlara, sûrelerin sayısına ve yerine ilgili heyet karar vermiş olup son derece başarılı bir iş çıkarılmıştır.<sup>167</sup> Diğer yandan Watt, Kıyamet 75/17'de geçen "Şüphesiz onu toplamak ve okutmak bize aittir." ifadesinden hareketle Hz. Muhammed'in "âyetlerin tertibi" hususunda aktif rol oynadığını varsaymaktadır. Âyette "ilâhi inisiyatif"e atfedilen "toplama" eylemi Watt'a göre müstakil pasajlardan sûre oluşturma konusunda Hz. Muhammed'in etkin konumuna işaret etmektedir.<sup>168</sup> Hatta ona göre bu toplama işinin büyük bir kısmı Hz. Muhammed tarafından gerçekleştirilmiş olmalıdır.<sup>169</sup> Buna rağmen Watt, her hâlükârda bazı vahiylerin kaybolmuş olabileceğini varsaymaktadır. Ancak heyetin vahiyleri titizlikle topladığını dolayısıyla Hz. Muhammed'e nâzil olan vahiylerin, belki tâli istisnalar dışında (with perhaps minor exceptions), tamamının korunduğunu düşünmemek için bir neden bulunmamaktadır.<sup>170</sup> Watt'a göre heyet çok titiz bir komisyon çalışması yürütmesine

---

<sup>166</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 38-39.

<sup>167</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 44. Ayrıca konu bağlamında Watt'ın şu sözlerini paylaşmak istiyoruz: "On general grounds then, it may be concluded that the Uthmanic revision was honestly carried out, and reproduced, as closely as was possible to the men in charge of it, what Muhammad had delivered." Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 51.

<sup>168</sup> "If due attention also paid to the words in 75.17 spoken by God (or perhaps the angels) to Muhammad: 'ours it is to put it together and recite it', the process of 'collecting' separate passages to form suras would also be undertaken by Muhammad as he followed a divine initiative". Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 88.

<sup>169</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 90. Watt'ın elimizdeki Kur'an metninin kompozisyonunda Hz. Muhammed'in ve Osman heyetinin ne kadar etkili olduğu yönündeki varsayımları hususunda bazı soru işaretleri oluşmaktadır. Zira Watt, bir yandan "redaksiyonel süreçler neticesinde en az mevcut vahiylerin beşte biri kadar, en çok da mevcut vahiyler kadar (metin içinde belli bir konuma sahip olmayan vahiylerin) ekleme yapılmış olduğu varsayılabilir" (*Bell's Introduction to the Qur'an*, 38-39) derken, diğer yandan Kur'an'ın büyük kısmının sûreler şeklinde redaktörlerden önce bizzat Hz. Muhammed tarafından düzenlenmiş olduğunu düşünmektedir (*Bell's Introduction to the Qur'an*, 90).

<sup>170</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 56. Watt, Kur'an'ın "tamlığı" hususunda kesin bir hüküm verilemeyeceğini açık olarak ifade etmektedir: "we cannot be certain that no part of the Qur'an delivered by Muhammad has been lost." Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 54. Watt'ın bu görüşünü gerek "recm âyeti"nin (verse of stoning) Kur'an'a girmemesinden, gerekse Hz. Peygamber'e bazı âyetlerin "unutturulduğunu" ifade eden âyetlerden (A'lâ 87/6-7, Bakara 2/106) hareketle desteklemesi dikkat çekicidir. Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 54.

rağmen çok fazla malzeme mevcut olduğu için tamamını toplamaya muvaffak olamamış olabilir. Bu durum, Osman Mushaf'ındaki bazı "pürüzlerin" nedenini de izah etmiş olmaktadır.<sup>171</sup>

Sûre tertibi konusunda Watt'ın Hz. Muhammed döneminde sabitleşen bir durumun bulunmadığına dair kanaat belirtmesinde, Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b Mushaflarının sûre sıralamalarının Osman Mushafından farklı oluşu da etkili olmuş görünmektedir.<sup>172</sup> Yine örneğin İbn Mes'ud Mushafında Fâtiha, Felak ve Nâs sûrelerinin yer almayışı gibi durumlar,<sup>173</sup> kanaatimizce Watt'ın redaksiyon aşamasında heyetin ekleme-çıkarma türünden inisiyatifler almış olabileceğini varsaymasına delil teşkil etmiş olabilir. Esasen buradan hareketle tefsir literatüründeki bu türden verilerin, genel itibariyle Batılı araştırmacıların metnin teşekkül sürecine ve mevcut metnin gerek içerik gerek tertip itibariyle "otantikliğine" ilişkin yorum alanlarını genişlettiği söylenebilir.

Kur'an'ın metin yapısına ilişkin Batılı değerlendirmelere devam edecek olursak, metin yapısına yönelik rahatsızlıkların bazı günümüz araştırmacıları tarafından da paylaşıldığı söylenebilir. Örneğin Nicolai Sinai, Kur'an'ın metin yapısının doğrusal (lineer) bir anlatı düzenine sahip olmadığını, tematik bir tertip de ifade etmediğini, çeşitli konuların ve muhatapların iç içe geçtiği bir düzensizlikte olduğunu ifade etmektedir.<sup>174</sup> Neuwirth, uzun sûreler için "birbirinden bağımsız âyet gruplarından oluşan *derleme sepetler*"<sup>175</sup> benzetmesi yapmaktadır. Stefan Wild'a göre de uzun sûreler

<sup>171</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 107.

<sup>172</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 45.

<sup>173</sup> Ubey ve İbn Mes'ud Mushaflarındaki sûre tertibi listesi için bk. Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l Kur'ân*, I, 93-94.

<sup>174</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 11.

<sup>175</sup> Stefan Wild, "Unity and Coherence in the Qur'an", *Exegetical Crossroads: Understanding Scripture in Judaism, Christianity and Islam in the Pre-modern Orient*, eds. Georges Tamer-Regina Grundmann-Assaad Elias Kattan- Karl Pinggera (Berlin, Boston: de Gruyter, 2018), 314. "Derleme sepetler" olarak çevirdiğimiz *collection baskets* ifadesi esasen kiliselerde yardım toplamak için duvarlara asılan kutuları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda Neuwirth'in uzun sûrelerin yapısına ilişkin yaptığı bu nitelenin, Kur'an'ın farklı kaynaklardan yardım alınarak oluşturulduğuna dair kanaatin dolaylı ifadesi olduğunu düşünüyoruz. Benzeri bir örneği de Carlyle'de görüyoruz. O, Kur'an'ı bir tür "rapsodi"ye benzetmektedir. Carlyle, *On Heroes, Hero Worship, and the Heroic in History*, 64. Rapsodi, biçimsel açıdan düzensiz, coşkulu müzik parçalarını ifade etmektedir. Diğer yandan eski Yunanca *rháptō páptō* "yamamak, ucuca eklemek" ve Eski Yunanca *oidē ođē* "şarkı" sözcüklerinin bileşiği olup "rapsodos", başkalarının yazdığı şiirleri okuyan anlamına gelmektedir. Dolayısıyla rapsodi kelimesinin etimolojisine göz atıldığında, Kur'an'ın hem yapısal olarak "düzensizliğine" hem de belli kaynaklardan "üretimişliğine" atfın söz konusu olduğu ifade edilebilir. Bk. Chris Baldick, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* (Oxford: Oxford University Press, 2001), "Rhapsody", md., 217.

bağlamın kopuk olduğu, çeşitli göndermeler barındıran, parçalı ve kapalı bir karakteri haizdir.<sup>176</sup>

Nöldeke'nin Kur'an metninin yapısına ve üslubuna ilişkin bazı tespitlerine dair daha detay değerlendirmeler yapmak maksadıyla araştırmacıyı en son sıraya aldık. Nöldeke'ye göre Kur'an'da birçok âyet birbiriyle irtibatlı olup aynı anda vahyedildiğinden şüphe olmayan azımsanmayacak kadar âyet bulunmaktadır. Dahası yalnızca kısa sûreler değil, Yûsuf sûresi gibi aynı anda nazil olduğunu varsayabileceğimiz uzun sûreler de mevcuttur. Diğer yandan genel olarak Kur'an'ın insicamsız ve bağlamın her zaman açık olmadığı bir metin görüntüsü verdiği ortadadır. Ancak, Nöldeke'ye göre ilk bakışta göze çarpan bu parçalılığın, okuru normalde birbiriyle ilişkili pasajların ayrı olarak değerlendirilmesi gibi bir yanılsa düşürme tehlikesi söz konusudur.<sup>177</sup> Bu tespit, Nöldeke'nin Kur'an'ı yüzeysel bir şekilde okumak yerine âyetlerin yakın okumaya tabi tutulması gerektiği zira bağlamın her zaman kolayca tespit edilemediği bir metin olarak düşündüğünü göstermektedir. Kur'an'ın metin yapısının kendine has özellikleri barındırabileceği gerekçesiyle sıradan bir metin gibi okunmaması gerektiğine işaret etmesi nedeniyle Nöldeke'nin bu görüşünün ileriye dönük olarak altı çizilmelidir.

Nöldeke'nin görüşlerini biraz daha detaylandıralım. Ona göre mevcut metin tertibi içinde esas itibariyle birbiriyle yakından ilişkili olan âyetlere yönelik farklı Esbâb-ı Nüzûl rivâyetlerinin bulunması, bu âyet pasajlarının birbirinden ayrı bağlama sahip olduğu kanaatini doğurmuştur. Yine, Medine'de belirli konularla ilgili kısa âyet pasajlarının nazil olması, sanki Kur'an'ın bütün sûrelerinin parçalı bir karaktere sahip olduğu gibi bir genellemenin oluşmasına yol açmıştır. Buna ek olarak Hz. Muhammed'in, vahiyleri kısa süreli epileptik ataklar sırasında aldığı varsayımı da Kur'an'ın parçalı bir yapısı olduğuna dair kanaati beslemiş görünmektedir.<sup>178</sup> Bizce Nöldeke'nin bu tespitleri, onun Kur'an'ın metin yapısının kolay keşfedilebilir olmamakla birlikte zannedilenden daha fazla bir "iç tutarlılık" arz edebileceğini varsaydığını göstermektedir. Nitekim ona göre Hz. Muhammed, sıklıkla farklı dönemlere ait pasajları belirli gerekçelerle bir araya getirmiştir. Bu durum bazen kolaylıkla anlaşılabilirken bazen de o kadar açık değildir. Hatta bazı durumlarda

<sup>176</sup> Wild, "Unity and Coherence in the Qur'an", 311.

<sup>177</sup> Theodor Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur'an*, 24-25.

<sup>178</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur'an*, 25.

pasajlar arasındaki irtibatın okurdan saklı tutulmuş da olabileceğini ifade eden Nöldeke, şu dikkat çekici soruyu sormaktadır: “Son tahlilde, zaman ve dil açısından çok az farklılık arz eden âyetleri bizzat yazarı birleştirmişken, bunları ayırmaya kim cüret edebilir?”<sup>179</sup>

Diğer yandan Nöldeke, Hz. Muhammed’in sûreleri kronolojik ya da konusuna göre tertip etme gibi bir temayülün içine girmediğini zira vahiyleri bir araya getirmek sûretiyle kendisinden sonra bir kitap bırakma gibi bir gündemin içinde olmadığını, onun yalnızca âna odaklandığını belirtmektedir.<sup>180</sup> Üstelik bunda yadırganacak bir durum yoktur.<sup>181</sup>

Peki, Nöldeke’nin Kur’an’ı mevcut tertibi üzerinden okumayı salık veren ifadeleri ile Kur’an’ın kronolojik ya da tematik bir tertip barındırmadığı ve bunun da anlaşılır olduğu düşüncesini bir arada düşündüğümüzde nasıl bir sonuca varıyoruz? Aslında bu sorunun cevabı, araştırmacının Kur’an’a yüklediği misyondan hareketle daha kolay verilebilecektir.

Nöldeke’ye göre Hz. Muhammed, Kur’an metninin mevcut yapısının oluşumunda aktif rol oynamıştır. Ancak bu rol, âyetleri belirli bir tertip üzere konumlandırmaktan ziyade “yazarın” konjonktürel şartlara göre metin içinde belirli tasarruflarda bulunması şeklinde temayüz etmiştir. Dolayısıyla Hz. Muhammed’in metne yönelik müdahalelerindeki amaç, okurlara daha “insicamlı” ve “bütüncül” bir metin bırakmak olmayıp âna ilişkin lokal kaygıları ifade etmektedir. Bu yüzden Nöldeke’nin, birçok sûre pasajını hemencecik “kopuk”, “bağlam dışı” itham etmek yerine, “yazarın niyeti” üzerinden bir okuma yapmayı daha makul gördüğü saptanabilir. İleride de değineceğimiz üzere onun Kur’an’ı pasajlar hâlinde anlamaya çalışmak yerine sûre-temelli bir okuma önerisinin nedeni de bu olsa gerektir. Bu itibarla Nöldeke’nin kronolojik tertip çalışmasında sûreleri bütün olarak değerlendirmesinin arkasında, bu sûrelerin “yazar” tarafından makul gerekçelerle tasarrufta bulunulması sonucu oluşturulduğuna olan inancının yattığını söyleyebiliriz.

Nöldeke’nin Kur’an metninin otantikliğine ilişkin düşünceleri de hayli dikkat çekicidir. Ona göre Hz. Muhammed’in konjonktürel şartlara göre tasarrufları

<sup>179</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur’an*, 25.

<sup>180</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur’an*, 37-38. Krş. Bell, *Introduction to the Qur’an*, 134-135.

<sup>181</sup> Weil, *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran*, 42; Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur’an*, 38.

neticesinde elimize ulaşan Kur'an metni, "yazarın" zihin dünyası hakkında bilgi edinilebilecek "bozulmamış kaynak"tır (uncorrupted source).<sup>182</sup> Dolayısıyla yukarıda geçen tespitlerle birlikte düşünüldüğünde Nöldeke'nin bu varsayımı, Kur'an'ı en temel "tarih kaynağı" (history source) olarak gördüğünün de kanıtıdır. Buradan bakıldığında onun sûreleri bütün olarak analiz etmesinin arkasında, *metinden hareketle yazarı anlamaya çalışan* bir tarihsel perspektifin bulunduğu belirtilebilir. Tam bu noktada, sûrelerin bütün birimler olarak okunmasının arkasında tarihsel kaygılar bulunsa da Nöldeke'nin bahsi geçen yaklaşımının müteakip dönemde Kur'an'ın metin bütünlüğü bağlamında ortaya çıkan literatüre ilham kaynağı olan bir tarafının da bulunduğu varsayılabilir.

Son tahlilde genel fotoğrafa bakıldığında 1980'lere kadar Kur'an metninin tamamına ya da bir kısmına ilişkin yapılan Batılı değerlendirmelerin ortak paydasına dair şunlar söylenebilir: Kur'an ne edebî bir bütünlük arz etmektedir ne de kronolojik bir tertibi haizdir.<sup>183</sup> Muir'in tabiri ile özetlemek gerekirse, Kur'an mevcut hâliyle "kaotik" bir yapıya sahiptir.<sup>184</sup> Bizim dikkat çekmek istediğimiz nokta şudur: Kur'an'ın mevcut yapısına ilişkin değerlendirmelerde bir "kronoloji problemine" vurgu yapıldığı muhakkaktır.<sup>185</sup> Ancak "edebî sorunların" da en az kronoloji problemi kadar öne çıkarıldığı kolaylıkla fark edilebilmektedir. Metnin "tematik bütünlüğünün olmaması", "âyetlerin birbirinden kopuk olması", "bıkkınlık verecek derecede tekrarlar"<sup>186</sup> ve "tutarsızlıklar" barındırması, metnin "düzensiz" olması gibi tasvirler bu kabildendir.<sup>187</sup> İşte bu tespitler, Kur'an'ın hem "tarihsel" hem de "edebî" kritiğe tabi tutulduğu bir süreci ifade etmektedir.

<sup>182</sup> Nöldeke, *The History of the Qur'an*, 2.

<sup>183</sup> Bu gibi tespitlerin yalnızca Batı literatürüne has olduğu zannedilmemelidir. Mesela aynı dönemde yaşayan Müslüman âlim Emîn el-Hûlî'nin (ö. 1966) de Kur'an'ın ne tematik ne de kronolojik bir tertibi esas aldığına dair değerlendirmeleri vardır. Bk. Emîn el-Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, çev. Mevlüt Güngör (İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995), 74. Hûlî'nin gerek konulu tefsire gerekse Mushaf tertibine dair bazı tespitleri için bk. Burhan Atsız, "Modern Dönemde Kur'an'a Yaklaşımlar Bağlamında Edebî Tefsir Metodu ve Emin el-Hûlî", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008), 119 vd.

<sup>184</sup> Muir, *The Life of Mahomet*, vii.

<sup>185</sup> Örneğin bk. Muir, *The Life of Mahomet*, vii; Weil, *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran*; Paret, "Tarihte ve Günümüzde Kur'an", 99; Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 11; Bell, *Introduction to the Qur'an*, 100; Nöldeke, *The History of the Qur'an*, 51.

<sup>186</sup> Nöldeke, *The History of the Qur'an*, 34.

<sup>187</sup> Çağdaş bazı müslüman araştırmacılar tarafından da Kur'an metninin sistematik bir yapı arz etmediği vurgulanmaktadır. Ancak bu husus bir problem olarak sunulmaktan ziyade Kur'an'ın bir sözlü hitap olarak tedricen nazil oluşunun doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Örneğin bk. İsmail Çalıışkan, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 89-90.



Dönem içinde ortaya çıkan çalışmalara bakıldığında, tarihçi perspektifin dönemin kutsal metin araştırmalarında ağırlığını hissettirdiği net olarak gözlenmektedir. Nitekim Kur'an'ın hem kendi tarihinde anlaşıldığı bir "tarihsel metin" (historical text), hem de kendi tarihini aydınlatması beklenen bir "tarih metni" (history text) olarak incelendiği görülmektedir. Hâl böyle olunca kronoloji çalışmaları dönem içinde daha çok öne çıkmaktadır. Metnin "edebî problemleri" ise, kronolojik tertip arayışlarına katkı sağlayacak bir tarzda istihdam edilmektedir. Bu bağlamda öncelikle âyet pasajlarının ve sûrelerin ortaya çıktığı "varsayılan" zaman dilimi klasik tefsir ve siyer verilerine de müracaat edilmek suretiyle tespit edilmektedir. Sonrasında, bu pasajlar ya da sûreler yakın analize tâbî tutulmakta, bunun neticesinde dönemin vahiylerinin "edebî" karakteristiğine ilişkin bir çözümleme yapılmaktadır. Bu yöntemin, sarmal ve varsayımsal olarak ilerleyen bir tecrübe alanına tekabül ettiği belirtilebilir ki yeri geldikçe bu hususa değinilecektir.

Kronoloji çalışmalarının bahsi geçen dönem içerisinde öne çıkmasında, Kur'an'ın bir "tarihsel metin" olarak analiz edilmesine tarihsel eleştirinin metodolojik zemin sağladığı söylenebilir. Nitekim bu tür çalışmalar, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın son çeyreği arasında yoğunluk kazanmış olup, yaklaşık son yarım asırdır daha geri planda olmakla birlikte etkisini sürdürmektedir. Bu itibarla Kur'an'ın kronolojik tertibine ilişkin çalışmalara göz atmak, çağdaş Batılı Kur'an araştırmalarının prototiplerine yönelik bir incelemeyi ifade edecek olması bakımından önem arz etmektedir. Kaldı ki dönem içinde Kur'an'ın edebî karakteristiğine dair de önemli tespitler yapılmış olması, analizi daha anlamlı hâle getirmektedir.

Batılı kronoloji çalışmalarının iki temel disiplin üzerinde yol aldığı görülmektedir: 1. *Tarih*: Harici verilere ilâveten siyer, hadis ve tefsir verileri 2. *Edebiyat*: Metnin tematik, yapısal ve biçimsel unsurları; yani *metnin kendisi*. Bu iki disiplin etrafında biçimlenen kronoloji çalışmalarına göz atmak, karşılaşılan zorlukları ve elde edilen neticeleri paylaşmak, çalışmamızın müteakip bölümleri ile bir mukayese zemini tesis edecek olması bakımından kayda değerdir. Ayrıca bu çalışmalarda edinilen akademik tecrübe, müteakip dönemlerde ortaya çıkan yeni yaklaşım modellerine teorik ve terminolojik etki etmesi itibarıyla de ehemmiyeti haizdir.

### 1.3. KRONOLOJİ ARAYIŞLARI

XIX ve XX. yüzyıl, tarihsel eleştirinin etkisinde çağdaş Kur'an araştırmalarına referans niteliği taşıyan eserleri imza atıldığı bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bu süreçte Kur'an metninin kronolojik tertibini konu edinen kayda değer bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda; Gustav Weil,<sup>188</sup> Theodor Nöldeke,<sup>189</sup> J. M. Rodwell,<sup>190</sup> William Muir<sup>191</sup> ve Hubert Grimme<sup>192</sup> XIX. yüzyıl içinde kronoloji çalışan araştırmacılar arasındadır.<sup>193</sup> XX. yüzyılda ise Richard Bell,<sup>194</sup> Hartwig Hirschfeld,<sup>195</sup> Régis Blachère<sup>196</sup> ve W. Montgomery Watt<sup>197</sup> öne çıkan isimlerdendir.<sup>198</sup>

Bahsi geçen kişilerden Gustav Weil'in *Mohammed der Prophet* (1843) ve *Historisch-kritische Einleitung in den Koran* (1844) isimli çalışmaları, Kur'an metninin

---

<sup>188</sup> Gustav Weil, *Mohammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt* (1843); *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran* (Bielefeld: Velhagen & Klasing, 1844). Bu itibarla mevcut literatüre göz atıldığında Batılı kronoloji çalışmalarının Weil ile başladığı belirtilebilir. Weil'i gözden kaçırarak kronoloji çalışmalarını Nöldeke ile başlatmakla birlikte gayrimüslimler ve müslüman araştırmacılar tarafından ortaya konulan kronoloji literatürüne dair kayda değer tespitler içeren bir çalışma için bk. Mesut Okumuş, "Kur'an-ı Kerim'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi", *İslami İlimler Dergisi I. Kur'an Sempozyumu (14-15 Ekim 2006)*, (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 91 vd.

<sup>189</sup> T. Nöldeke, *Geschichte des Qorans* (Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, 1860). Çalışma, 1909 yılında Nöldeke'nin öğrencisi Friedrich Schwally (ö. 1919) ile başlayan, Gotthelf Bergsträsser (ö. 1933) ile devam eden ve Otto Pretzl (ö. 1941) ile nihâyete eren üç ciltlik bir baskıya dönüşmüştür. Kronoloji çalışmaları Weil ile başlasa da, kendisinden sonraki çalışmalar için temel teşkil eden eserin *Geschichte des Korans* olduğu belirtilmelidir. Emmanuelle Stefanidis, "The Qur'an Made Linear: A Study of Geschichte des Qorans' Chronological Reordering", *Journal of Qur'anic Studies*, 10/2 (2008), 1. Çalışmamızda aksi belirtilmedikçe *Geschichte des Qorans*'ın 1909 yılında yayımlanan ikinci baskısının İngilizce çevirisine atıfta bulunulacaktır: Theodor Nöldeke, Friedrich Schwally, Gotthelf Bergsträsser and Otto Pretzl, *The History of the Qur'an*, ed. and trans. Wolfgang H. Behn (Leiden-Boston: Brill, 2013). Stefanidis, 1909 baskısının çok yazarlılığını okurun aklında bulundurması gerektiğini, aksi takdirde 1856 ve 1860 baskıları ile 1909 baskısı arasındaki bazı kısmî değişiklikler karşısında şaşırabileceğini belirtmektedir. Örneğin bk. Stefanidis, "The Qur'an Made Linear", 8-9.

<sup>190</sup> J. M. Rodwell, *The Koran* (London: Everyman's Library, 1909; London: J. M. Dent & Sons Ltd, 1963).

<sup>191</sup> W. Muir, *The Corân: Its Composition and Teaching; and the Testimony it Bears to the Holy Scriptures* (London: SPCK, 1878).

<sup>192</sup> H. Grimme, *Mohammed, II. Einleitung in den Koran. System der Koranischen Theologie* (Münster: Aschendorffschen Buchhandlung, 1895), 18-29.

<sup>193</sup> Grimme dışındaki kronoloji listelerine göz atmak için bk. Gustav Weil, "An Introduction to the Qur'an III", *The Biblical World* 5/5 (1895), 358.

<sup>194</sup> Richard Bell, *The Qur'an: Translated, with a Critical Re-arrangement of the Surahs I-II* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1937-1939).

<sup>195</sup> H. Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran* (London: Royal Asiatic Society, 1902).

<sup>196</sup> Régis Blachère, *Le Coran: Traduction selon un essai de reclassement des sourates* (Paris: G. -P. Maisonneuve, 1949, 1977).

<sup>197</sup> W. Montgomery Watt, *Companion to the Qur'an* (Oxford: Oneworld, 1967, 1994); *Bell's Introduction to the Qur'an* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1970).

<sup>198</sup> Bahsi geçen çalışmalardaki kronoloji listeleri ve genel değerlendirmeler için bk. Esra Gözeler, *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*, 127-198.

kronolojik tertibine yönelik Batılı araştırmaların ilk örneklerini teşkil etmesi hasebiyle önem arz etmektedir. Bunlar arasında Weil'in kendi eleştirel perspektifinde bir kronoloji listesi önerdiği<sup>199</sup> ikinci çalışmasının adında yer alan *historisch-kritische* tabiri, Kur'an araştırmalarına "tarihsel-eleştirel" bir yaklaşımın ifadesi olması bakımından kayda değerdir. Aynı dönem içinde yine bir Alman araştırmacı Theodor Nöldeke, Weil'in kronoloji çalışmasından hareketle daha sistematik bir Kur'an tarihi çalışması ve kronoloji listesi ortaya koymuştur. Çağdaş Kur'an araştırmaları için bir kilometre taşı kabul edilen *Geschichte des Qorans* (1860), müteakip çalışmalar için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı kabul edilmektedir. Dolayısıyla Batılı kronoloji çalışmalarının Weil ve Nöldeke üzerinden yükseldiği ifade edilmelidir.

Bu dönem içinde Kur'an'ın metin yapısına ilişkin değerlendirmelerin genel panoramasını bir önceki bölümde paylaşmış bulunuyoruz. Hatırlamak gerekirse, Batılı araştırmacılara göre Kur'an metni pek çok "problem" barındırmaktadır: Metin parçalı (kompozit) ve bütünlükten yoksun bir karaktere sahiptir. Doğauştü anlatılar modern aklın anlamlandırabileceği bir tarzda yeniden yorumlanmalıdır; literal anlaşılamaz. Âyetlerde hitap eden-muhatap ilişkisi belirsizdir ve sürekli değişmektedir. Metinde pek çok "kopukluğa" ve "tekrara" rastlanılmaktadır. Hâsılı metin; yapısal, biçimsel ve içerik itibariyle epey "kusur" içermektedir. Kur'an metnine ilişkin dönemin hâkim tasavvurunu tek cümleyle ifade etmek gerekirse Kur'an, büyük ölçüde aralarında kronolojik ya da tematik bir ilişki bulunmayan pek çok kısa pasajın veya sûrenin bir araya getirilmesinden müteşekkil metinler toplamıdır.

Biz, metin yapısına ilişkin öne sürülen bu tür edebî "problemlerin", araştırmacıları kronoloji çalışmaları şeklinde tarih-merkezli bir çözüm önerisine sevk eden âmiller arasında yer aldığı kanaatindeyiz. Nitekim Mustansir Mir de Kur'an'ın kronolojik tertibine yönelik çalışmaların arkasında yatan temel motivasyonun, mevcut metin yapısından duyulan rahatsızlık olabileceğini varsaymaktadır.<sup>200</sup> şüphesiz, kronoloji çalışmalarında dönemin kutsal metin tasavvurunun etkili olduğu ortadadır. Bahsi geçen zaman diliminde kutsal metinlerin "tarihsel metinler" olarak ele alınması, araştırmacılarda metinlerin tarihine odaklanan bir perspektifi hâkim kılmış

<sup>199</sup> Weil'in kronoloji listesine ilişkin bk. Gustav Weil, *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran* (Bielefeld: Velhagen & Klasing, 1844), 56 vd.

<sup>200</sup> Mustansir Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an* (Indianapolis: American Trust Publications, 1986), 2.

görülmektedir. Bu noktada metinlerin kronolojik tertibi, Batılı araştırmacılar açısından metnin hem “belirli bir düzene girmesi” hem de “dönemin tarihine ışık tutacak bir referans hâline gelmesi”<sup>201</sup> itibariyle önem arz etmektedir. Bu noktada akıllara şöyle bir soru gelmesi muhtemeldir: “Metne atfedilen ‘edebî problemlere’, metin-merkezli, senkronik bir yaklaşımla çözüm aranmak yerine, niçin metnin teşekkül süreçlerini dikkate alan diyakronik bir analiz süreci eşlik etmiştir?” Barton, dönemin kutsal metin araştırmaları bağlamında yöneltilebilecek böyle bir sorunun “anakronizm” içerdiğini belirtmektedir. Zira ona göre böyle bir soru, bahsi geçen dönem içinde araştırmacıların kutsal metinleri diyakronik ya da senkronik olarak incelemek gibi iki seçeneklerinin bulunduğu ancak onların ilkinin tercih ettiğini imlemektedir.<sup>202</sup> Oysa böyle bir durum söz konusu olmamıştır. İşte, Barton’ın Kitâb-ı Mukaddes metinleri bağlamında serdettiği görüş, aynı dönem içinde Kur’an metninin teşekkül sürecine yoğunlaşan tarih-merkezli bir perspektifin de gerekçesini ortaya koymaktadır. Doğrusu, dönemin akademik atmosferine bakıldığında kutsal metinlerin tarihsel bağlamlarından ve “yazarlarından” bağımsız bir zeminde analiz edilmesi gibi bir yaklaşımın ortaya çıkması muhal görünmektedir.

Kur’an’ın mevcut edebî yapısından duyulan rahatsızlık ile kronoloji arayışları arasında var olduğunu düşündüğümüz irtibatı birkaç örnekle somutlaştırmak yerinde olacaktır. Mesela Carlyle, Kur’an’ın metin yapısına ilişkin değerlendirmelerinde metni karmakarışık, kötü tasarlanmış, konuların iç içe geçtiği bir problemler yumağı olarak tasvir ettikten sonra “Yine de tarihsel sırasına göre okunması fena olmaz.” diyerek esasen kronolojik tertip önerisini, metnin yapısından duyduğu rahatsızlık bağlamında ortaya koymaktadır. Ona göre mevcut hâliyle Kur’an’a “metin” demek bile imkânsızdır.<sup>203</sup> Benzer şekilde Gustav Weil, Kur’an’ı tarihsel-eleştirel analize tabi tuttuğu çalışmasının henüz ilk cümlesi ile XIX. yüzyılın yarısından itibaren Kur’an’ın kronolojik tertibine yönelik çalışmaların adeta gerekçesini özetlemektedir: “Vahiylerini kronolojik ya da tematik bir bütünlüğe göre düzenlememiş olması, Muhammed’in

---

<sup>201</sup> Tarihsel araştırma nesnesi olarak kabul edilen Kur’an metninin, aynı zamanda en temel tarihsel referans metin olduğunu özetleyen Hirschfeld’in şu cümlesini paylaşmak istiyoruz: “For historical research, the chronological order is of course the only one to be taken into considerations.” Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an*, 2. Ayrıca bk. Bell, *Introduction to the Qur’an*, 100-101; Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’an*, 8, 9, 17, 30-32.

<sup>202</sup> Barton, “Historical-Critical Approaches”, 14.

<sup>203</sup> “Read in its historical sequence, it perhaps would not be so bad.” Carlyle, *On Heroes, Hero Worship, and the Heroic in History*, 63.

affedilmeyecek bir hatasıdır.”<sup>204</sup> Kronoloji arayışlarının Weil ile başladığı göz önüne alındığında, onun Kur’an metninin mevcut tertibini değerlendirirken yalnızca “kronolojik” (tarih) değil aynı zamanda “tematik” (edebiyat) bütünlük probleminden de yakınması, meselenin salt “tarihsel” bir kaygıdan fazlasını ifade ettiğini göstermesi bakımından özellikle dikkate değerdir. Yer yer ifade edildiği üzere, tüm bu tespitlerden sonra Batılı araştırmacıların Kur’an metninden bir “edebî akış”tan (literary flow) daha çok “tarihsel akış” (historical flow) beklentisini öne çıkarmaları, dönemin kutsal metin araştırmalarında etkili olan tarihçi perspektif nedeniyledir. Ancak görüleceği üzere kronolojik tertip önerileri öne çıkmasına rağmen bu mesele, sûrelerin kaba bir kronolojisini ortaya koyarak çözülebilecek basitlikte değildir. Zira bu başarılsa bile metne isnat edilen sûre içi “edebî problemler” mevcudiyetini muhafaza edecektir. İlâveten tarihsel verilerin kronoloji tertibinde yetersiz ve güvenilirlik bakımından “sorunlu” addedilmesi<sup>205</sup>, her hâlükârda metin-merkezli bir okuma biçimini zorunlu kılacaktır.

İşbu tespitlerden hareketle kronoloji çalışmalarına daha yakından göz atmak istiyoruz. Amacımız bu çalışmalarda Kur’an’ın metin yapısına ilişkin tahlillere dair tespitler yapmaktır. Zira kronoloji çalışmalarından sadır olan akademik tecrübenin, ilerleyen süreçte mevcut metin tertibi üzerinden metin bütünlüğü arayışlarına evrilen çalışmalara da taşındığı görülmektedir. Kur’an’ın kronolojik tertibinde istihdam edilen unsurları “Tarihsel Veriler” ve “Edebî Veriler” olmak üzere iki kısımda ele alacağız. Bunların ilkiyle kastedilenin, kronoloji tespitinde istihdam edilen erken dönem İslam literatürü verileri olduğunu hatırlatarak başlamak istiyoruz.

### 1.3.1. Tarihsel Veriler

Tefsir literatüründe âyetlerin, âyet pasajlarının veya sûrelerin nüzûl zamanlarını tespit için başvurulan ilimlerin başında; *Mekkî-Medenî*, *Nâsîh-Mensûh* ve *Esbâb-ı Nüzûl* gelmektedir. Mekkî-Medenî nitelemesinde temel alınan üç farklı kıstas bulunmaktadır. Bunlar; zaman (hicret), mekân (Mekke-Medine) ya da muhataptır (Mekkeliler-Medineliler).<sup>206</sup> Sûrelerin Mekkî-Medenî oluşuna ilişkin sahabeye ve tâbiûna dayanan

<sup>204</sup> Weil, *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran*, 42.

<sup>205</sup> Örneğin bk. Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an*, 102.

<sup>206</sup> Süyûtî, *İtkan*, 11-12. Bunlar arasında zamanı (hicreti) esas alan tasnifin en makul tercih olduğu zira üslûp, içerik ve hitap biçimlerinin vahiy sürecine göre şekillendiği belirtilmektedir. Bk. Çalışkan, *Tefsir Usûlü*, 89.

listeler klasik ulûmü'l-Kur'an çalışmalarında mevcuttur.<sup>207</sup> Bunlara ilâveten *evvelu mâ nezele, âhiru mâ nezele*,<sup>208</sup> *mâ nezele müfferrekan ve mâ nezele cem'an*,<sup>209</sup> *el-âyâtü'l Medeniyyâti fi's-süveri'l Mekkiyyeti, el-âyâtü'l Mekkiyyeti fi's-süveri'l Medeniyyeti*<sup>210</sup> gibi daha spesifik bahisler de dikkat çekmektedir.

Sözü edilen ilimlerin tefsir literatürü açısından “tarihsel değerden” (historical value) daha çok “tefsir değeri” (exegetical value) ifade ettiği söylenebilir. Örneğin klasik ulûmü'l-Kur'an eserlerinde Mekkî-Medenî ilmini bilmenin faydası, nâsih ve mensuh âyetlerin bilgisine ulaşmak olarak belirlenmektedir.<sup>211</sup> Bu bile tek başına Müslümanlar açısından kronoloji tespitinin daha ziyade teolojik bir değer taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Müslümanlar açısından nüzul bilgisinin “uygulamaya yönelik normatif sonuçlara ulaşmada istihdam edilen araçsal değerde bilgiler”<sup>212</sup> olarak işlev gördüğünü ifade edenler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Müslümanların kronoloji verilerine atfettikleri “ikincil tefsir değeri” (secondary exegetical value) ile tarihsel-eleştirel yaklaşımı benimseyen Batılı araştırmacıların bu malzemeye atfettikleri “birincil tarihsel değer” (primary historical value) arasındaki perspektif farkına dikkat edilmelidir. Kimi tefsir araştırmacıları tarafından bu durum, *rivâyetçi bakış-tarihçi bakış* şeklinde bir ayrımla belirginleştirilmektedir.<sup>213</sup> Bununla birlikte çağdaş dönemde Kur'an'ın kronolojik tefsirine yönelik bir ilginin ortaya çıktığına tanık olunmaktadır. Mirza Abu'l-Fadl<sup>214</sup> (1914), İzzet Derveze<sup>215</sup> (1984), Mehdi Bâzergan<sup>216</sup> (1995), Muhammed Âbid el-Câbiri<sup>217</sup> (2010), Zeki Duman,<sup>218</sup> Hakkı Yılmaz<sup>219</sup> gibi isimleri kronolojik tefsir çalışması yapan araştırmacılar arasında zikredebiliriz. Çağdaş dönemde Müslümanlar arasında kronoloji meselesinin daha çok öne çıkmasında, Batı'da “seküler” tarihçi perspektifi ile ortaya çıkan Kur'an kronolojisi çalışmalarının etkili

<sup>207</sup> Örneğin bk. Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l Kur'an* thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (Kahire: Mektebet-ü Dâri't-Türâs, t.y.), 192-193.

<sup>208</sup> Süyûtî, *İtkan*, 33-40. Konu bağlamında açılan diğer başlıklar için bk. Süyûtî, *el-İtkan*, 11 vd.

<sup>209</sup> Süyûtî, *İtkan*, 53.

<sup>210</sup> Zerkeşi, *Burhân*, 203.

<sup>211</sup> Zerkeşi, *el-Burhân*, 187; Süyûtî, *İtkan*, 11.

<sup>212</sup> Türcan, “Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi”, 220.

<sup>213</sup> Türcan, “Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi”, 224.

<sup>214</sup> Mirza Abu'l-Fadl, *Arabic Text and English Translation: Arranged Chronologically: with an Abstract* (Allahabad: G. A. Asghar & Co, 1911).

<sup>215</sup> Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, (Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslâmî 2000).

<sup>216</sup> Mehdi Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, çev. Yasin Demirkıran (Ankara: Fecr Yayınları, 1998).

<sup>217</sup> Muhammed Âbid el-Câbiri, *Fehmü'l-Kur'an* (Beyrut: Merkezü Dirâsâti'l-Vahdeti'l Arabiyye, 2008).

<sup>218</sup> Zeki Duman, *Beyânü'l-Hak* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2016).

<sup>219</sup> Hakkı Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînü'l-Kur'an* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2011).

olduğu da ifade edilmektedir. Buna paralel olarak Müslüman araştırmacıların Kur'an'ın "evrenselliğini" ortaya koymak gibi bir refleksin de Kur'an kronolojisi çalışmalarını tetiklediğini düşünenler bulunmaktadır.<sup>220</sup>

Batılı araştırmalarda Kur'an'ın kronolojik tertibine yönelik önemli bir literatür oluştuğunu zaten belirtmiştik. O hâlde, bu bölümün başında zikredilen İslam literatürüne ait kronoloji verilerinin Batılı araştırmacılar tarafından "değeri" tartışmasını biraz açmamız gerekmektedir. Bilindiği üzere, klasik ulûmü'l-Kur'an çalışmalarında sahabeye ve tâbiûna dayandırılan Mekkî-Medenî sûre listeleri mevcuttur.<sup>221</sup> Bu listelerde sûrelerin *sümme* bağlacı ile ardı sıra verilmesinin, esasen bir kronolojik tertibi ifade ettiğinin altı çizilmelidir. Kur'an'ı bir "tarih kaynağı" olarak eline alan ve çeşitli "metin problemleriyle" karşılaşan Batılı araştırmacılar açısından bu listeler, hem metnin belli bir "düzen" içinde okunması hem de "kronolojik" bir tertibin imkânı bağlamında son derece önemli bir tarihsel malzeme olarak görülmüştür. Onlar açısından geriye bu malzemenin "tarihsel-eleştirel" temelde işlenmesi ve daha "sağlıklı" neticelere ulaşılması amacını matuf çalışmalar yapmak kalmaktadır. Nitekim süreç bu şekilde başlamıştır. Tefsir literatüründeki Mekkî-Medenî verilerinin, Batılı araştırmacıların kronoloji arayışlarına kaynaklık teşkil ettiğini görüyoruz. Kronoloji çalışmalarının öncü isimlerinden Weil, *Mohammed der Prophet* (1843) adlı kitabındaki Mekkî-Medenî listesini Kadî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî'nin (ö. 990/1582) *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis*<sup>222</sup> adlı eserinden almaktadır.<sup>223</sup> Bundan bir yıl sonra *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran* (1844) adlı çalışmasında Kur'an'ın kronolojik tertibine ilişkin kendine ait düşüncelerinin oluşmaya başlamasına ve Diyârbekrî'nin çalışmasına daha eleştirel yaklaşmasına rağmen, Weil'in büyük ölçüde bu listenin dışına çıkamadığı görülmektedir.<sup>224</sup> Bunun nedeninin, Batılı araştırmacıların

<sup>220</sup> Detaylı tespit ve değerlendirmeler için bk. Türcan, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", 220-221.

<sup>221</sup> Zerkeşi, *Burhân*, 193-194; Süyûtî, *İtkân*, 13-15.

<sup>222</sup> Osmanlı müelliflerinden tarihçi ve fıkıh âlimi olduğu belirtilen Diyârbekrî'nin bir mukaddime, üç bölüm ve bir sonuç kısmından oluşan eserinde Kur'an'ın nüzûlü, Mekkî-Medenî âyetler gibi bilgiler yer almaktadır. Abdülkerim Özaydın, "Diyârbekrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 472-473.

<sup>223</sup> Gustav Weil, *Mohammed der Prophet: sein Leben und seine Lehre aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt* (1843), 364 vd. Diyârbekrî, Hüseyin b. Vâkîd'a dayandırdığı listeyi, Neseî'nin *Bahru'l Ulûm* ve Zerkeşi'nin *el-Burhân*'ında da aynı listenin bulunduğu atıfta bulunarak aktarmaktadır. Kadî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis* Beyrut: Dâru Sâdır, ty), I, 10.

<sup>224</sup> Weil, *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran*, 56 vd.

İslam literatürüne ait temel eserlere ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulaşmaya başlaması olduğu ifade edilmektedir.<sup>225</sup> Ancak müteakip Batılı kronoloji çalışmalarına referans teşkil eden çalışmasıyla Nöldeke'nin büyük ölçüde tarihsel verilerden ziyade sûrelerin edebî üslubundan hareket eden bir liste önermesi, kanaatimizce meselenin yalnızca kaynak sıkıntısı ile izah edilemeyeceğini göstermektedir. Kaldı ki bu konuda kesin hüküm verebilmek için, müteakip çalışmaların Weil'in listesinden ne kadar farklılaştığı ve bu farklılaşmada tarihsel verilerin ne kadar etkili olduğu noktasında yakın bir okuma yapılmalıdır. Buna ek olarak ileride de değineceğimiz üzere, Batılı kronoloji listelerinin oluşumunda tarihsel verilerden ziyade metin-içi verilerin etkili olduğu da göz önüne alındığında, Stefanidis'in tespiti üzerinde yeniden düşünmek gerektiği kanaatindeyiz.

Yine de erken dönem kaynaklara daha kolay ulaşılabilmesinin ancak bahsi geçen dönemle birlikte mümkün olduğunun bilinmesi önemli bir tespit olarak paylaşılmalıdır. Bu bağlamda Stefanidis'in de belirttiği üzere örneğin Aloys Sprenger'in 1856 yılında Hindistan'dan çok sayıda önemli temel el yazması eseri Batılı araştırmacıların hizmetine sunması, çalışmaların ivme kazanmasına ciddi katkı sağlamıştır.<sup>226</sup> Weil'in Diyarbekir'den alarak geliştirdiği kronoloji listesinin, başta *Geschichte des Qorans* olmak üzere devam eden süreçteki çalışmaları da etkilediği göz önüne alındığında,<sup>227</sup> Batılı araştırmaların kronoloji arayışlarına geleneksel Mekkî-Medenî listelerinin temel teşkil ettiği söylenebilir. Ancak Weil'in kronoloji çalışmasını eleştirel bir yaklaşımla geliştirerek daha geniş bir kaynakça ile sistematik hâle getiren Nöldeke'nin *Geschichte des Qorans* adlı çalışmasının tüm çağdaş Batılı Kur'an araştırmalarına temel teşkil ettiği belirtilmelidir.<sup>228</sup> Eserin 1860 baskısında, Alâk sûresinin ilk beş âyetinin ilk vahiyler

---

<sup>225</sup> Stefanidis, "The Qur'an Made Linear: A Study of Geschichte des Qorans' Chronological Reordering", 2.

<sup>226</sup> Stefanidis, "The Qur'an Made Linear: A Study of Geschichte des Qorans' Chronological Reordering", 2. Stefanidis, İbn Hişam'ın *Sîre'si*, İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ının bazı bölümleri, Vâkıdî'nin *Kitâbu'l Megâzî'si*, Taberi'nin *Tarîhu'r-rusul ve'l müllük*'ün bazı bölümleri, Malik b. Enes'in *Muvattâ'sı* ve *Kütüb-ü Sitte*'yi dikkat çeken eserlerden olarak paylaşmaktadır. Stefanidis, "The Qur'an Made Linear", 16. Sprenger'in ilgili el yazmalarına ulaşma süreci ve elde ettiği malzemeye ilişkin daha geniş bilgi için bk. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 11 (1857), 569-572.

<sup>227</sup> Rudi Paret, *The Study of Arabic and Islam at German Universities: German Orientalists since Theodor Nöldeke* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1968), 13; Stefanidis, "The Qur'an Made Linear: A Study of Geschichte des Qorans' Chronological Reordering", 4.

<sup>228</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 175. Gerek Nöldeke'nin gerekse diğer araştırmacıların kronoloji listeleri Gözeler tarafından paylaşılmış olup, çalışmamızın esasını teşkil etmemesi nedeniyle detaylandırılmayacaktır. Kronoloji listelerine toplu olarak göz atmak için bk. Gözeler, *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*, 127-198.



olduğu hususunda İslam geleneğindeki hâkim kanaate katılmamak için bir gerekçe olmadığı belirtilirken, konu bağlamında atıfta bulunulan İslam literatürü verilerinin niceliği hayli dikkat çekicidir.<sup>229</sup>

Âyetlerin nüzul zamanını belirlemede başvurulan ve nesihle ilişkilendirilen verilerin Batılı araştırmacılar tarafından nasıl yorumlandığına da bakmamız gerekir. Weil, bazı esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinden<sup>230</sup> hareketle, nesih kavramının esasen Hz. Muhammed'in kendi hareket alanını genişletmek için ortaya attığı bir kavram olduğu görüşündedir. Ona göre Hz. Muhammed, ihtiyaç hâsıl oldukça bu kavrama başvurmakta ve “çelişkili” sözlerinin üzerini bu kavram üzerinden kapatmaktaydı. O, vahiyleri dağınık bir vaziyette bırakmak sûretiyle elden geldiğince çelişkili ifadelerin bir arada bulunmamasını arzuladı. Hatta bu yüzden Weil'a göre Hz. Ebubekir'in vahiyleri daha sonra bir araya getirmesinin, Hz. Muhammed'in niyetinin aksine yapılan bir davranış olduğunu söylemek bile mümkündür.<sup>231</sup> Weil'ın nesih meselesine yönelik çıkarımlarını esbâb-ı nüzûl verilerinden hareketle temellendirmesi<sup>232</sup> oldukça dikkat çekicidir. Batılı bazı araştırmacıların varsayımlarını desteklediğini düşündükleri tarihsel malzemenin “güvenirliğini” sorgulamadan istihdam etmelerini ifade eden bu durum, bize göre “pragmatik tarih inşası” olarak nitelendirilebilecek bir yaklaşımın küçük bir örneği mesabesinde dir.

Nesih bahsiyle devam edersek, Hirschfeld'e göre Hz. Muhammed, çok erken dönemlerden itibaren vahiylerinde konjonktürel değişiklikler yapması gerekebileceğini öngördüğü için nesih kavramını devreye sokmuştur.<sup>233</sup> Nöldeke ise nesih doktrinini Hz. Muhammed'in Hristiyanlıktan etkilenecek geliştirilmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre de Hz. Muhammed âna odaklanmış ve neshi, değişen şartlara göre vahiyleri

---

<sup>229</sup> Alak sûresinin ilk beş âyetinin ilk vahiyler olması bağlamında atıf yapılan isimlerden bazıları şunlardır: İbn Hişam, İbn Sâd, Buhari, Müslim, Ezraki, Taberi, Mesudi, Fahreddin er-Râzî, Vâhidî, Tebrizî, Süyûtî. T. Nöldeke, *Geschichte des Qorans* (Göttingen: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1860), 62. Çalışmanın 1909 baskısında aynı dipnotta Kastallani ve Caetani gibi isimlerin eklendiği görülmektedir. Bu durum, çalışmanın 1909 baskısında Schwally'nin yer yer tasarruflarda bulunduğu bir örneği olarak serdedilebilir. Bk. Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 66.

<sup>230</sup> Konu bağlamında Weil'ın atıfta bulunduğu sebep-i nüzul rivâyetlerinden bazıları (Bakara 2/106, Nisa 4/95, A'la 87/6-7) için sırasıyla bk. es-Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l Kütübi's-Sekâfiyye, 2002), 20, 88, 291.

<sup>231</sup> Weil, “An Introduction to the Qur'an III”, *The Biblical World* 5/5 (1895), 345.

<sup>232</sup> Weil, “An Introduction to the Qur'an III”, 345.

<sup>233</sup> Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, 5.

revize etme amaçlı istihdam etmiştir.<sup>234</sup> Nöldeke bu noktada ilginç bir çıkarımda bulunmaktadır. O, -Weil'a cevaben- Hz. Muhammed'in konjonktürel davranması ve vahiylerini konusuna göre yahut kronolojik olarak düzenlememiş olmasının yadırganacak bir durum olmadığı kanaatindedir.<sup>235</sup> Hz. Muhammed, inancının başarısına odaklanmış ve Kur'an'ın geleceğine ilişkin bir kaygı içinde olmamıştır.<sup>236</sup> Bell ve Watt'a gelince Kur'an'da yer alan nesih âyetleri, onlara göre de Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından revizyona tâbi tutulduğunun bir kanıtıdır.<sup>237</sup> Biraz daha günümüze gelirse örneğin Ernst, nesih doktrininin Kur'an'da içinden çıkılamayan çelişkili durumların çözümü için Hz. Muhammed değil bizzat Müslümanlar tarafından sonradan ortaya atılan bir yöntem olduğunu düşünmektedir.<sup>238</sup> Ona göre metinde bulunmasına rağmen bugün bazı âyetlerin “neshedildikleri” iddiasıyla önemsiz addedilmeleri, “edebi” açıdan da problem arz etmektedir.<sup>239</sup> Robinson ise nesih ile irtibatlandırılan âyetler ve bunların sayıları hakkında bir konsensüs bulunmaması nedeniyle bu meseleye mesafeli yaklaşmaktadır.<sup>240</sup>

Özetle, nesih ilminin, Batılı bazı araştırmacılara göre Hz. Muhammed'in kendisine “revizyon” imkânı tanıması ya da “manevra alanı” açması için ortaya attığı bir formül olduğuna inanıldığı görülmektedir. Diğer bazıları ise İslam literatüründe de üzerinde uzlaşma sağlanmış bir konu olmaması hasebiyle nesih meselesini bir kronoloji yahut metin analiz kriteri olarak uygun bulmamaktadır. Son olarak Watt'ın, neshedilen âyetlerin Kur'an'daki mevcudiyetinin, metnin sahihliğinin bir kanıtı olarak görülmesi gerektiği yönündeki değerlendirmesi,<sup>241</sup> metnin otantikliği tartışmaları bağlamında kayda değer görünmektedir. Son tahlilde nesihle irtibatlandırılan rivâyetlerin Batılı kronoloji çalışmalarında doğrudan bir değer taşımadığı saptanabilir.

---

<sup>234</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 42. Bu bağlamda atıf yapılan Efesliler 2: 15'in Türkçesi şöyledir: “Çünkü Mesih'in kendisi barışımızdır. Kutsal Yasa'yı, buyrukları ve kurallarıyla birlikte etkisiz kılarak iki topluluğu birleştirdi, aradaki engel duvarını, yani düşmanlığı kendi bedeninde yaktı.”

<sup>235</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 37.

<sup>236</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 38.

<sup>237</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 87-88; Bell, *Introduction to the Qur'an*, 84-85.

<sup>238</sup> Carl W. Ernst, *How to Read the Qur'an* (The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2011), 65, 162.

<sup>239</sup> Ernst, *How to Read the Qur'an*, 163.

<sup>240</sup> Neal Robinson, *Discovering the Qur'an: A Contemporary Approach to a Veiled Text*, 65-69.

<sup>241</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 89. Watt'ın Kur'an'ın sahihliğine yaptığı vurguya kısaca değinmemiz gerekir. O, Kur'an'ın sahihliğini Osman Mushafı ile başlatmaktadır. Ona göre daha önceki döneme ilişkin kapalılıklar mevcuttur. Konu bağlamında Watt'ın yaklaşımına ilişkin bk. Kabakcı, “W. Montgomery Watt'ın Kur'an'a Yaklaşımına Genel Bir Bakış”, 579-581.

Bu dönem içerisinde gerek vahiy olgusunun anlamlandırılması, gerek Kur'an'ın mevcut yapısının “düzensizliğinin” açıklanması ve gerekse kronoloji tespiti gibi hususlarda “yazar-merkezli” (siyer) analizler dikkat çekmektedir. Söz gelimi Nöldeke, Hz. Muhammed'in vahiy aldığına kendisini kesin olarak inandırdığını kabul etmenin bir gereklilik olduğunu ifade etmektedir. O, Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasında samimi olmadığı, onun Yahudi ve Hristiyan malzemelerini kendisine mal ettiği yönündeki iddialara karşı çıkmakta, bu tür bir önermenin, kendisinden önce peygamber gönderilen diğer peygamberlere de şüphe ile yaklaşılması gerektiği tezini barındırdığını belirtmektedir. Nöldeke, daha farklı verilerle de Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasında samimi olduğunu savunmaktadır. Hz. Muhammed'in doğası gereği çekingen bir karaktere sahip olduğunu belirten Nöldeke şu soruyu sormaktadır: “Kendisini işkence ve ölümle tehdit edenlere karşı onun, eğer vahyi tam olarak aktarmazsa ilahi azaba düşürüleceğini belirtmesini başka nasıl anlayabiliriz?”<sup>242</sup>

Metin yapısına ilişkin değerlendirmelere gelince, daha önce de ifade edildiği üzere Weil, Kur'an'ın mevcut tertibinden duyduğu rahatsızlığı doğrudan Hz. Muhammed'e atfetmektedir.<sup>243</sup> Gerçi ona göre vahiylerin belli bir düzene konulmaması stratejik bir tercihtir. Böyle yapmak sûretiyle Hz. Muhammed, vahiyleri dilediği zaman değiştirebilme şansına sahip olmuştur. Ayrıca vahiyler pek çok çelişki içerdiği için bunların belli bir düzende olması, bu çelişkilerin daha bariz gün yüzüne çıkması anlamına gelecekti.<sup>244</sup> Dolayısıyla metnin tematik yahut kronolojik bir tertibe sahip olmasının, Hz. Muhammed'in hareket alanını daraltacak, problem yaratacak bir eylem olacağı, bu nedenle vahiylerin dağınık kalmasının daha “makul” bir tercih olarak görüldüğü iddia edilmiş olmaktadır.

Nöldeke, Mekke-Medenî sûrelerin belirlenmesinde üslup kriterini ön plana çıkarmış, Hz. Muhammed'in coşkulu doğasının ilerleyen süreçte sıradanlaştığı ve bu durumun da sûrelerin üslubuna yansıdığını iddia etmek sûretiyle<sup>245</sup> “yazar-merkezli” bir okumayı öne çıkarmıştır. Mekke'nin ilk yıllarında “coşkulu bir peygamberden” sadır

---

<sup>242</sup> Nöldeke'nin Hz. Muhammed'in peygamber olduğu iddiasında samimi olduğuna ilişkin ortaya koyduğu argümanlar için bk. Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 2-3. Watt'ın da kendine has argümanlar temelinde Hz. Muhammed'in vahiy aldığı iddiasında samimi olduğunu teslim ettiği hakkında bk. Watt, *Muhammad's Mecca* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1988), 68; *Islamic Revelation in the Modern World*, 110, 113.

<sup>243</sup> Gustav Weil, *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran* (Bielefeld: Velhagen & Klasing, 1844), 42.

<sup>244</sup> Weil, *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran*, 44.

<sup>245</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 63.

olan üslup, bu döneme ait vahiyelere doğrudan yansımaktadır. Araştırmacıya göre ilerleyen yıllarda “daha durgun” ve nihâyet Medine döneminde “daha mensur” ve “daha sade” bir üsluba şahit olunması da yine Hz. Muhammed’in içinde bulunduğu şartlarla paralellik arz etmektedir. Nöldeke, Mekkî ve Medenî sûrelerin tespitinin, Hz. Muhammed’in içinde bulunduğu sosyopolitik ve psikolojik şartlardan yola çıkan bir okumaya muhtaç olduğunu düşünmektedir.<sup>246</sup>

Bell ve Hirschfeld, kronoloji belirleme konusunda Nöldeke’nin üslup kriterini bu kadar ön plana çıkarmasını eleştirmekte, Hz. Muhammed’in üslubunun doğrusal (lineer) bir seyir izlemesinin zorunlu olmadığını ve vahiy sürecinde üslupta dalgalanmaların pekâlâ görülebileceğini örneklerle savunmaktadırlar.<sup>247</sup> Bununla birlikte her iki araştırmacının da üslup ve âyetlerin uzunluğu kriterlerini kronolojilemede bütünüyle yadsıdıkları düşünülmemelidir.<sup>248</sup> Bell’e göre üslup kriteri, tarihsel olaylara açık bir referansın bulunmadığı durumlarda görece bir tarihlendirme için istihdam edilebilir. Watt da benzer düşüncededir. Hatta “recm âyeti” bağlamında görüş belirtirken, gelenekte bu âyetin başlarda Ahzab sûresinde bulunduğu şeklindeki rivâyetlerin doğruluğuna pek ihtimal vermeyen Watt, âyetin “üslubunun” Ahzab sûresinin üslubu ile uyumsuzluğunu delil olarak sunmaktadır.<sup>249</sup> Yine de Bell ve Watt, üsluptan ziyade belirli terimlerin yoğunluk kazandığı muhtemel dönemlerin izinin sürülmesiyle âyet pasajlarının tarihlendirilmesi hususunda daha kesin sonuçlar alınabileceği kanaatinde idirler. Örneğin onlara göre *İslam, müslim, esleme* gibi ifadeler vahyin 2. yılından önce kullanılmamış olmalıdır. Bell’e göre *kâfirûn* ifadesi kronolojiye dair doğrudan bir ipucu vermez ancak *kuffâr* yalnızca Medenî âyetlerde kullanılmıştı. *Ellezîne zalemû, muhâcirûn, ellezîne fi kulûbihim marad* ifadeleri de yine Medine dönemine işaret etmektedir.<sup>250</sup> Watt da Kur’an’daki ifade biçimlerinin (phraseology) kronoloji belirlemede istihdam edilebileceği hususunda Bell ile aynı çizgide durmaktadır.<sup>251</sup>

<sup>246</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur’an*, 117, 171. Gibb’in benzer tespitleri için bk. H.A.R. Gibb, *Mohammedanism: An Historical Survey*. 2. Baskı, (New York: Oxford University Press, 1962), 36.

<sup>247</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 103; Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an*, 35-36.

<sup>248</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 87; Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an*, 53.

<sup>249</sup> “... but the rhyme does not fit sura 33”. Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’an*, 55.

<sup>250</sup> Detaylı örnekler için bk. Bell, *Introduction to the Qur’an*, 104-109.

<sup>251</sup> Detaylı örnekler için bk. Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’an*, 115-120. Yeri gelmişken, Kur’an’ın ifade kalıpları üzerinden kronoloji tespitinin imkânını tartışan Türkçe çalışmalara da rastladığımızı ifade

Kur'an'ın “parçalı” yapısını Hz. Peygamber'e atfedilen psikolojik rahatsızlıklarla açıklama yoluna gidenler de olmuştur. Nöldeke, Kur'an'ın parçalı bir metin yapısına sahip olduğu düşüncesinin, bazı Batılı araştırmacılarda vahiylerin Hz. Muhammed'in zihninde kısa epileptik vakıalar esnasında sadır olduğu varsayımını beslemiş olabileceğini düşünmektedir.<sup>252</sup> Buna karşın Bell, Kur'an'ın en küçük edebî biriminin sûreler değil, kısa pasajlar olduğunu iddia etmekle birlikte,<sup>253</sup> Kur'an'ın “parçalı” yapısını Hz. Muhammed'in kısa zamanlı ataklar geçiren epilepsi hastası olduğu şeklindeki ithamlarla açıklamaya çalışanlara katılmamaktadır. Ona göre Muir, Margoliouth, Sprenger gibi araştırmacıların Hz. Muhammed'e isnat ettikleri epilepsi, histeri, baskın duygularını kontrol edememe gibi nitelemeler<sup>254</sup> kabul edilemez. Zira bu tür belirtilere sahip bir kimsenin savaşlarda komutanlık ya da bir şehre liderlik yapması mümkün olamazdı.<sup>255</sup>

Kur'an'ın mevcut metin yapısının “parçalılığı” bağlamında değil de en azından kabaca belirli bir düzene konulması hususunda Hz. Muhammed'in zannedilenden çok daha fazla rolü olduğunu düşünenler de bulunmaktadır.<sup>256</sup> Bu noktada özellikle Hz. Peygamber'in Kur'an'ı uydurduğuna yönelik ithamlara bir meydan okumayı ifade eden “bir sûre getirin” (Hûd 10/38) ya da “on sûre getirin” (Yunus 11/13) gibi âyetler, Watt tarafından Hz. Muhammed döneminden itibaren sûre birimlerinin teşekkül etmeye başladığının bir kanıtı olarak sunulmaktadır.<sup>257</sup> Aynı şekilde hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûrelerin ardışık olarak gelmesini Hz. Muhammed'e atfeden ve onun bu

---

etmemiz gerekmektedir. Bk. Selim Türcan, “Kur'an'ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatılabilir mi? Müzzemmil Suresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010): 67-100; Selim Türcan ve Ömer Dinç, “Kur'an'ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatılabilir mi? Fâtiha Suresinin Nüzul Zamanına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015): 5-34.

<sup>252</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 25. Nöldeke'nin Hz. Peygamber'e yönelik epilepsi iddialarına ilişkin düşünceleri için ayrıca bk. Theodor Nöldeke, *Das Leben Muhammeds: Nach den Quellen popular dargestellt* (Hannover: Carl Rümptler verl., 1863), 22, 77.

<sup>253</sup> Bell, *Introduction to the Qur'an*, 82.

<sup>254</sup> Almond, XIX. yüzyıl Batılı araştırmalarda Hz. Muhammed imajının çeşitlilik arz ettiğini belirtmektedir. Bu zaman diliminde “şeytan tarafından ayartılmış”, “yalancı”, “epilepsi hastası”, “aldatılmış bir muhteris” gibi ithamların mevcut olduğunu ifade eden yazar, yüzyılın sonlarına doğru Hz. Muhammed'in vahiy aldığı iddiasında samimi olduğu inancının genel kabul gören bir varsayımına dönüştüğünü ve onun hayati ve öğretilerinin bu temelde tartışılmaya başlandığını belirtmektedir. İlgili ithamlar için bk. Philip C. Almond, *Heretic and Hero: Muhammad and the Victorians* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1989), 3-33.

<sup>255</sup> Bell, *Introduction to the Qur'an*, 30.

<sup>256</sup> Bell, *Introduction to the Qur'an*, 52.

<sup>257</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 90.

noktadaki aktif rolünü vurgulayan araştırmacılara rastlanılmaktadır.<sup>258</sup> Bu örnekler, gerek metnin “problemlerinin” gerekse de “kısımî tertip gayretlerine işaret eden durumların” Hz. Muhammed merkezli bir analiz üzerinden anlaşılmaya çalışıldığını göstermesi itibariyle kayda değerdir.

Batılı araştırmacıların Kur’an’ın kronolojik tertibi bağlamında tarihsel verilere yönelik kanaatleri bize ne anlatmaktadır? Evvela, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluk kazanan araştırmaların; Mekkî-Medenî, esbâb-ı nüzul, nâsih-mensûh gibi ulûmü’l-Kur’an verileri ve siyer malzemesinden yola çıkan “eleştirel” bir analizine tanık olunmaktadır. Bunlar içerisinde Mekkî-Medenî listelerinden zorunlu olarak istifade eden Batılı araştırmacıların nâsih-mensûh ve esbâb-ı nüzûl verilerine son derece ihtiyatlı yaklaştıkları, daha ziyade siyer verileri üzerinden bir yol bulmaya çalıştıkları gözlenmektedir.<sup>259</sup>

Bell’in kronoloji tespitinde “güvenilir rivâyetlerin bulunmadığını”<sup>260</sup> belirtmekle birlikte siyer merkezli bir okuma yapması, bunun bir örneğini oluşturmaktadır.<sup>261</sup> Yine Hirschfeld’in “Bedir Savaşına Kadar Olan Medenî Vahiyyer”<sup>262</sup> gibi başlıklandırmaları, Watt’ın “muhalefetten önce-muhalefetten sonra” yahut da “Hicretten sonra”, “Bedir Savaşından önce-sonra” şeklindeki analizleri de yine bu kabildendir. Hatta sûrelerin üslubunu temel kriter olarak kabul eden Nöldeke, Medenî sûrelerle ilgili tespitlerine geçmeden önce “Peygamberin hicretten önceki ve sonraki şartlarına kısaca göz atmanın faydalı olacağını”<sup>263</sup> belirtmektedir. Ancak siyer verilerinde de sonradan geriye dönük fazlaca inşâi malzeme bulunduğu kanaati araştırmacılar da genel olarak mevcuttur. Bu yüzden siyer verileri görmezden gelinmemekle birlikte, barındırdığı abartılı anlatılara karşı dikkatli olunması gerektiği vurgulanmaktadır.<sup>264</sup> Dolayısıyla Batılı kronoloji arayışlarında “güvenilir verilerin azlığı”, önemli bir problem olarak tespit edilmektedir. Örneğin Nöldeke, Bell, Watt gibi araştırmacılar, özellikle Mekkî sûrelerin kronolojik tertibini tesis etmeye ilişkin güvenilir verinin yok denecek kadar az olduğunu

<sup>258</sup> C. C. Torrey, *The Jewish Foundation of Islam* (New York: Jewish Institution of Religion Press Bloch Publishing Co., 1933), 93.

<sup>259</sup> Örneğin bk. Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an*, 102; Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’an*, 116-117.

<sup>260</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 20, 21, 100.

<sup>261</sup> Örnek değerlendirmeler için bk. Bell, *Introduction to the Qur’an*, 104 vd.

<sup>262</sup> Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an*, 102.

<sup>263</sup> Nöldeke ve dđr, *The History of the Qur’an*, 135.

<sup>264</sup> İslam literatürüne ilişkin verilerin güvenilirliği problemine ilişkin bazı vurgular için bk. Nöldeke ve dđr. *The History of the Qur’an*, 12, 47, . “...there are more popular traditions whose historical value is much more questionable.”; Bell, *Introduction to the Qur’an*, 20; Robinson, *Discovering the Qur’an*, 35.

belirtmektedirler.<sup>265</sup> Aslında Nöldeke, sûrelerin nüzul dönemleri kadar nüzul sebeplerinin de dikkate alınması gereken verilerden olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte ona göre Bedir (Enfâl sûresi), Hendek (Ahzâb sûresi) ve Hudeybiye (Fetih sûresi) gibi savaşları konu edindiği açık olan sınırlı Medenî tarihsel veri dışında özellikle Mekkî sûrelere ilişkin anlatıların güvenilirliği konusunda ciddi problemler söz konusudur.<sup>266</sup> Bell de aynı şekilde âyetlerin kronolojik tertibine katkı sağlayacak çok az güvenilir tarihsel malzeme olduğu görüşündedir.<sup>267</sup> Watt ise bir yandan ilgili verilerin güvenilirliği konusundaki çekincelerini ortaya koyarken, diğer yandan Batılı araştırmacıların Mekkî-Medenî, sebab-i nüzul bilgisi gibi geleneksel verilerden bütünüyle müstağni kalamayacaklarını, belli noktalarda ayrılıklar olsa da çalışmalarını bu temelde yükseltmekten başka çarelerinin bulunmadığını teslim etmektedir. Buna rağmen Watt'ın özellikle esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin “eksikliği”, “çelişkiler barındırdığı”, birçoğunun “önemsiz” olduğu gibi tespitlerini hatırlamakta fayda vardır.<sup>268</sup>

Netice itibariyle erken dönem İslam literatürü verilerinin, Batılı araştırmacıların hedefledikleri kesin kronoloji verileri elde etmek için yeterli görülmediği ortaya çıkmaktadır. Mevcut tarihî verilerin inşâî unsurlar ve birtakım çelişkiler içerdiği gibi iddialar, araştırmacıları geleneksel Mekkî-Medenî listeleri ve siyer verileri temelinde ihtiyatlı bir analiz sürecine sevk etmiş görünmektedir. Özellikle Mekke dönemine ait arzu edilen yeterlilikte malzemenin bulunmayışı, Medine döneminde ise tarihsel gerçekliğinden şüphe duyulmayan yalnızca birkaç olay dışında yine detay verilerden yoksunluk, kronoloji arayışlarının merkez noktasını “tarihten metne” yerine “metinden tarihe” şeklinde bir sürece taşımıştır. Diğer bir ifadeyle, “metin dışındaki verilerin kronolojiye delaleti”nden “metnin kendisinin tarihe ve kronolojiye delaleti”ne evrilen bir sürece tanık olunmaktadır. Böylece metnin edebî özellikleri, tarihsel malzemenin denetlendiği ve daha kesin kronoloji verilerinin elde edilmesi umulan bir araştırma alanına dönüşmüştür.

---

<sup>265</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 51. “The historical traditions offer little reliable help when it comes to studying the Meccan sûras.” Ayrıca bk. Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 55; Bell, *Introduction to the Qur'an*, 100-101; Bell, *The Qur'an: Translated wit a Critical re-Arrangement of the Surahs*, I, vi. Watt; *Bell's Introduction to the Qur'an*, 11, 108-109; Hirschfeld, *New Researches into the COMposition and Exegesis of the Qur'an*, 35.

<sup>266</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 47.

<sup>267</sup> Bell, *Introduction to the Qur'an*, 100-101.

<sup>268</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 108-109.

### 1.3.2. Edebî Veriler

Tarihsel verilerin Batılı kronoloji çalışmalarındaki yerine ilişkin genel tespitlerimizi paylaşmış bulunuyoruz. Ortaya çıkan tablo, tarihleri bilinen olaylara açık referanslar barındıran sûreler (ki bunlar genellikle Medenî sûrelerdir) dışında, araştırmacıların önünde hâlâ kat edilmesi gereken önemli bir mesafe bulunduğunu göstermektedir. Söz gelimi, geleneksel listelerdeki Mekkî sûrelerin ve doğrudan “güvenilir” tarihsel malzeme bulunmayan Medenî sûrelerin eleştirel bir değerlendirmesi nasıl yapılacaktır? İşte bu durumda kaçınılmaz olarak geriye tek başvuru mercii *metnin kendisi* kalmaktadır. Böylece gerek Mekkî-Medenî listeleri gerekse büyük ölçüde siyer ve kısmen de tefsir verilerinden hareketle sûrelerin muhtemel nüzul zamanı belirlendikten sonra geriye bu âyetlerin yahut sûrelerin edebî karakteristiğine dair tespitler yapmaya matuf yakın okumalar yapılması kalmaktadır.

İşte biz bu bölümde, kronoloji arayışlarında tarihsel verilerden daha işlevsel bir rol oynayan “edebî” kriterler üzerinde durmak istiyoruz. Nitekim âyetlerin, âyet pasajlarının ya da sûrelerin ait oldukları muhtemel dönemi tespit için bunların tematik, yapısal ve biçimsel açılardan tahlile tâbi tutulduğu bir sürece tanık olunmaktadır. Bunun nedeni, Gibb’in de yerinde tespitiyle, “tarihsel malzemenin yetersizliği”<sup>269</sup> düşüncesidir. Bu yüzden Mekke ve Medine dönemine ilişkin siyer verileri, Mekkî-Medenî bilgisi gibi tarihî malzemelerden hareketle âyetlerin ve sûrelerin muhtemel kronolojilerine ilişkin genel bir fotoğraf çektikten sonra, metnin detaylı edebî analizi ile “daha nesnel” sonuçlara ulaşılması amaçlanmaktadır.

Kur’an metninin “edebî özellikleri” tabiri ile metnin genel yapısı, bölümleri, olay örgüsü, karakterleri, ifade kalıpları, içeriği, başvuru sanatları vb. unsurlar kastedilmektedir. Öncelikle belirli bir dönem içinde nazil olduğu varsayılan sûrelerde bahsi geçen özelliklerin belirli açılardan yoğunlaştığı yahut azaldığı gibi durumların tespiti amaçlanmaktadır. Daha sonra ise yakın dönemlere ait sûrelerin de benzer edebî karakteristiğe sahip olabileceği hipotezi ortaya atılmaktadır.

Örneğin Weil’a göre sûre kronolojisi belirlemede üç unsurdan istifade edilebilir: zamanı başka kaynaklarla da doğrulanabilen tarihsel olaylara açık referanslar, hicretten sonra tamamen değişen sûrelerin konusu ve sûrelerin üslubu.<sup>270</sup> Nöldeke de benzer

<sup>269</sup> Gibb, *Mohammedanism: An Historical Survey*, 36.

<sup>270</sup> Weil, “An Introduction to the Qur’an III”, 349-350.



şekilde tarihsel verileri sağlıklı değerlendirebilmenin yolunun metnin kendisinden geçtiğini belirtmektedir. Ona göre sûrelerin kronolojik tertibinde üslup kriteri çok önemli bir yer tutmaktadır.<sup>271</sup>

Nöldeke, erken dönemden itibaren “çoşkulu, kısa” âyetlerden oluşan pasajların yerini ilerleyen dönemlerde giderek daha mensur ve uzun âyet pasajlarının almaya başladığını düşünmektedir. Bu itibarla sûrelerin üslubu ve âyetlerin uzunluklarından hareket ederek kronoloji tertibine ilişkin önemli saptamalar yapılabilir.<sup>272</sup> Ne var ki, “tarihsel veriler” başlığında da değinildiği üzere, örneğin Bell ve Hirschfeld gibi araştırmacılar, sûrelerin üslubunda bu türden orantılı bir değişiklik bulunacağı varsayımını zayıf bulmaktadır.<sup>273</sup>

Rodwell aynı şekilde hicretle birlikte Hz. Muhammed’in değişen pozisyonunun doğrudan vahiyelere yansıdığını, kısa, manzum ve kapalı âyetlerin yerini daha uzun, mensur ve açık olanlara bırakmaya başladığını belirtmektedir. Ayrıca Medine’de Yahudi ve Hristiyan tarihine yönelik atıfların artmasına referansta bulunmak sûretiyle Rodwell, üslup ve içerik eksenli bir okuma ortaya koymaktadır.<sup>274</sup>

Muir’e göre de sûrelerin yaklaşık tarihlendirmesine yönelik kriterlerin başında üslup gelmektedir. Öğretinin gelişiminin takibi ve muhtemel muhatapların içerikten hareketle tespiti de kronolojide yardımcı olmaktadır.<sup>275</sup> Muir, tamamını üslup bakımından “kısa rapsodiler” şeklinde tanımladığı ve içerik olarak Tanrıdan gelen bir mesaj formu taşımadığı gerekçesiyle 18 sûreyi Hz. Muhammed’in peygamberliğinden önceki bir döneme konumlandırmaktadır.<sup>276</sup> Muir dışında bu tür bir sınıflandırmaya rastlamadığımızı ifade etmeliyiz. Biz burada yalnızca üslup ve içerik kriterinin etkisinin sınırlarına dikkat çekerek incelememize devam etmek istiyoruz.

Hirschfeld de metin-içi verileri dikkate alan bir tarihlendirme yapmaktadır. Onun çalışmasında sûre listesinin ötesine geçen, âyet pasajlarının tarihlendirildiği bir içerikle karşılaşılmaktadır.<sup>277</sup> Altı Mekkî ve bir Medenî dönemden oluşan tarihlendirme çalışmasında Hirschfeld; Muir ve Nöldeke’yi salt üslup ve âyet uzunluğu kriterlerinden

<sup>271</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur’an*, 28, 32.

<sup>272</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur’an*, 51.

<sup>273</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 103; Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an*, 35-36.

<sup>274</sup> Rodwell, *The Koran*, 3-5.

<sup>275</sup> Muir, *The Coran*, 41-42.

<sup>276</sup> Bu sûreler; 103, 100, 99, 91, 106, 1, 101, 95, 102, 104, 82, 92, 105, 89, 90, 93, 94, 108’dir. Muir, *The Coran*, 43.

<sup>277</sup> Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an*, 143-145.

hareketle yaptıkları kronoloji çalışmalarından ötürü eleştirmektedir. Ona göre Medenî sûrelerde de “coşkulu” (enthusiastic) pasajlar az değildir.<sup>278</sup> Üslup kriterine daha ihtiyatlı yaklaşan Hirschfeld’in daha ziyade içerik temelli bir çalışma yaptığını belirtebiliriz.

Aynı durum Bell için de geçerlidir. Hz. Muhammed’in kendisine yöneltilen şair gibi ithamları reddederek misyonunun yalnızca ilahi mesajı aktarmak olduğunu belirtmesini<sup>279</sup> gerekçe gösteren Bell, odaklanılması gereken noktanın şiirsel ya da sanatsal değil didaktik unsurlar olduğu kanısındadır.<sup>280</sup> Ona göre de Hz. Muhammed’in üslubunda hiçbir değişiklik ortaya çıkmadığı söylenemez. Ancak bu değişikliğin âyetlerin nazımdan nesire ya da kısıdan uzuna şeklinde çizgisel bir seyir izlemiş olmasının zorunlu olmadığını belirten Bell, üslupta dalgalanmalar yaşanmasının pekâlâ mümkün olduğunu savunmaktadır.<sup>281</sup> Bell, Kur’an metninin temel edebî biriminin sûre değil kısa pasajlar olduğu, dolayısıyla kronoloji çalışmalarının da pasaj-temelli yapılması gerektiği kanaatindedir.<sup>282</sup> Dolayısıyla Bell’in kronoloji belirleme hususunda hem üslup kriterine fazla otorite atfedilmesi hem de sûrelerin edebî birimler olarak alınmasına itiraz ettiğini söyleyebiliriz. Ona göre Yûsuf sûresi gibi nadiren sûre temelinde bütüncül metinlere rastlanılmaktaysa da Kur’an büyük ölçüde birbirinden kopuk pasajlardan oluşmaktadır.<sup>283</sup>

İlâveten Bell, Kur’an’daki “kopuklukların” izahı sadedinde “yazılı belge hipotezi”ni (written documentary hypothesis) ortaya atmaktadır. Buna göre bir malzemenin ön yüzüne bir pasaj yazılmıştır. Daha sonra başka bir döneme ait ve başka bir konuda olmakla birlikte aynı ebattaki diğer bir pasaj da malzemenin arka kısmına yazılmıştır. Sonraki dönemde metinler bir araya getirilirken bunlar birbirinin devamı gibi görülüp ardışık olarak eklenmiştir.<sup>284</sup> Bell, âyet pasajları arasındaki bazı kopuklukların bu şekilde izah edilebileceğini düşünmekle birlikte metnin tamamına

---

<sup>278</sup> Yazarın konu bağlamındaki değerlendirmeleri için bk. Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an*, 35-37.

<sup>279</sup> Kur’an’da Hz. Peygamber’e yönelik şairlik ithamlarının reddedildiği örnekler için bk. Hâkka 69/41; Yâsin 36/69.

<sup>280</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 74.

<sup>281</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 102,103.

<sup>282</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 103.

<sup>283</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 72-73.

<sup>284</sup> Örneğin bk. Bell, *Introduction to the Qur’an*, 90-93; Bell, *The Qur’an: Translated with a Critical re-Arrangement of the Surahs*, II, 652.

ilişkin diğer araştırmacılar gibi onun da üslup ve âyet uzunlukları gibi kriterleri hesaba katan bir okuma yaptığı ifade edilmelidir.<sup>285</sup>

Watt, Bell'in birbirinden kopuk olduğu iddia edilen pasajları açıklamak için ortaya attığı bahsi geçen hipotezi eleştirmektedir. Ona göre bu hipotez, vahiylerin zaman zaman belli bir düşünce akışı kaygısı güdülmeden toplanmış olabileceği ihtimalini hesaba katmamaktadır. Ayrıca vahiylerin sözlü olarak nakledildiği gerçeği bu varsayımda dikkate alınmamaktadır.<sup>286</sup>

Watt'ın konu bağlamındaki düşüncelerine bakıldığında o da Nöldeke'nin kronoloji belirlemede üsluba fazla değer atfettiği konusunda Bell ile aynı düşüncededir. Watt, yakın tarihlere ait bazı pasajların farklı üsluplara sahip olduğuna dikkat çekerek üslup kriterinin yadsınmaması gereken, bununla birlikte başat bir belirleyici olarak da görülemeyecek bir unsur olduğu kanaatinde. Yine Watt'a göre en temel edebî birimin sûreler mi yoksa kısa pasajlar mı olduğu meselesi de önem arz etmektedir. Zira ikincisi kabul edildiği takdirde metinde odaklanılması gereken yer de değişmekte, daha spesifik ve zorlu bir araştırma alanı ortaya çıkmaktadır. Watt, Hz. Muhammed döneminde hem âyet pasajlarının hem de sûrelerin revizyona tabi tutulmuş olabileceği varsayımı dikkate alındığında kronolojik tertibe ilişkin sağlıklı neticeler elde etmenin daha da zorlaşacağını ima etmektedir.<sup>287</sup> Dolayısıyla son tahlilde Kur'an'ın tam anlamıyla kronolojik bir tertibinin tesisinin imkânı Watt'a göre hayli şüpheli görünmektedir.<sup>288</sup> Batılı kronoloji arayışlarına ilişkin literatüre bütünüyle vakıf olan Watt'ın gelinen noktada ilgili çalışmalarda başarının sağlanıp sağlanamayacağına ilişkin şüphesini beyan etmesinin altı çizilmelidir. Watt'ın bu tespitinin, adeta Kur'an metninin yapısına yönelik yeni arayışlar öneren bir işaret olarak da okunabileceğini düşünüyoruz.

### **1.3.3. Kronoloji Çalışmalarında Edebî Verilerin Belirleyiciliği: Örnekler ve Bazı Sorunsallar**

Geleneksel Mekkî-Medenî listeleri dışında Batılı araştırmacıların kronolojilemede ölçüt olarak sûrelerin edebî unsurlarından hareket ettikleri görülmektedir. Bu bölümün amacı, edebî verilerin geleneksel kronoloji listelerinden

<sup>285</sup> Bell, *Introduction to the Qur'an*, 87.

<sup>286</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 107.

<sup>287</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 108.

<sup>288</sup> Watt'ın ilgili değerlendirmeleri için bk. *Bell's Introduction to the Qur'an*, 111 vd.

daha fazla kayda değer bulunduğunu gösteren somut örneklere yer vermek ve akabinde bu bağlamda dikkatimizi çeken bazı problemlere değinmektir.

Örneğin Mushaf'ta 99. sırada bulunan Zilzâl sûresi, geleneksel listelerde Medenî sûreler arasında yer almaktadır.<sup>289</sup> Batılı çalışmalara gelindiğinde Weil,<sup>290</sup> Nöldeke,<sup>291</sup> Muir,<sup>292</sup> Rodwell,<sup>293</sup> Grimme,<sup>294</sup> Blachère<sup>295</sup> ve Watt'ın<sup>296</sup> bu sûreyi ilk dönem Mekkî listesine dâhil ettiğini görüyoruz. Hirschfeld listesinde<sup>297</sup> ise bu sûrenin “Hitâbî Vahiyyer” kategorisinde yer aldığı görülmektedir ki yine ilk vahiyyer arasına yerleştirildiği söylenebilir. Bell'e göre de Zilzâl sûresi Mekkîdir ancak sûrenin son iki âyeti sonradan eklenme olup Ğâşiye sûresinin son bölümü ile ilişkilidir.<sup>298</sup>

Dikkat edilirse geleneksel Mekkî-Medenî listelerinde Medenî sûreler arasında yer alan Zilzâl sûresi<sup>299</sup> Batılı çalışmalarda ilk dönem Mekkî kategorisine dâhil edilmektedir. Peki, bu önemli farklılaşma nereden kaynaklanmaktadır? Bizce bunun tek gerekçesi, üslup ve içerik temelli bir tarihlendirme yolunun tercih edilmesidir. Bell, Zilzâl sûresini “Kur'an'ın Yapısı ve Üslubu” başlığı altında *İzâ/yevme Pasajları* içinde değerlendirmektedir. Bu kategoride yer verilen *İzâ* pasajları şunlardır: 56/1-9; 69/13-17; 74/8-10; 75/7-12, 26-30; 77/8-13; 79/ 34-41; 81/1-14; 82/1-5; 84/1-6; 110/1-3. *Yevme* pasajları ise 70/8-14; 78/18-26; 80/34-37 101/3-6.<sup>300</sup> âyetlerden oluşmaktadır. Bunlar arasında Batılı kronoloji listelerinde Medenî döneme atfedilen tek sûrenin Nasr sûresi olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise sûrenin üslup olarak diğerlerine benzemekle

<sup>289</sup> Örneğin bk. Zerkeşi, *el-Burhan*, 194; Süyûtî, *el-İtkan*, 14. Geleneksel listelere bütün olarak göz atmak için Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 57-103.

<sup>290</sup> Weil, *Historische-kritische Einleitung in den Koran*, 61.

<sup>291</sup> Nöldeke, *The History of the Qur'an*, 77.

<sup>292</sup> Muir, Zilzâl sûresini peygamberlik öncesi döneme konumlandığı sûreler arasında zikretmektedir. Muir, *The Coran*, 43.

<sup>293</sup> Rodwell, *The Koran*, 44.

<sup>294</sup> Grimme, Mohammed, c. 2, 25.

<sup>295</sup> Blachère, *Le Coran* (Paris: G.-P. Maisonneuve&Larose, 1966), 12.

<sup>296</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 319.

<sup>297</sup> Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur'an*, 143.

<sup>298</sup> Bell, *The Qur'an*, 672.

<sup>299</sup> Bazı tefsirlerde sûrenin Mekkî döneme ait olduğuna ilişkin rivâyetlere de rastlanılmaktaysa da hâkim görüş Medenî olduğu yönündedir. Zilzâl sûresinin Mekkî olduğu yönündeki rivâyetler için bk. İbn Kesir, *Tefsîrû'l Kur'ani'l Azîm* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l Marife, 1969), IV, 538; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l Vecîz* (Dâru't-tevfikiyyeti li't-turâs, 2001), 603. İlâveten çağdaş tefsirlerde sûrenin üslubu ve konusu itibarıyla Mekkî olduğu kanaatini paylaşanlar bulunmaktadır. Örneğin bk. Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru's-şurûk, 1968), 3954; İzzet Derveze, *Tefsîrû'l-Hadis* (Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslâmî, 2000), 2. Baskı, VI, 118; Mevdudi, *Tefhîmü'l-Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1988), trc. Muhammed Han Kayânî ve dğr. VII, 193. Özellikle Derveze ve Mevdudi'nin Zilzâl sûresinin üslubu ve içeriğinden hareketle ilk inen sûrelerden olabileceği yönünde kanaat belirtmeleri dikkat çekicidir.

<sup>300</sup> Bell, *Introduction to the Qur'an*, 77.

birlikte içerik bakımından farklılık arz etmesidir. Bununla birlikte Zilzâl sûresinin hem üslup hem de içerik itibarıyla diğer pasajlarla olan benzerliğinin Batılı araştırmacıların bu sûreyi ilk Mekkî döneme konumlandırmasına yol açması dikkat çekicidir.

Konu bağlamında zikredilebilecek ikinci örnek, Mushaf'ta 55. sırada yer alan Rahman sûresidir. Geleneksel Mekkî-Medenî listelerinde bu sûrenin nüzul zamanına ilişkin ihtilaf bulunmaktadır. Bazı listelerde Mekkî, diğer bazılarında Medenî kategoride yer alan Rahman sûresinin Batılı listelerin tamamında Mekkî, hatta Nöldeke, Rodwell, Blachere gibi araştırmacılar tarafından ilk dönem Mekkî listesine yerleştirildiği göze çarpmaktadır.<sup>301</sup> 78 kısa âyetten oluşan ve 31 âyetin tekrar olarak geldiği (fe bi eyyi âlâ-i rabbikümâ tükezzibân) sûreyi Weil, “birçok şiirsel sûreyi içeren” ikinci Mekkî döneme yerleştirmektedir.<sup>302</sup> Nöldeke ise “bıkkınlık derecesinde (ad nauseam) tekrarlar (refrains)” barındırdığını belirttiği bu sûreyi, önceleri Weil gibi ikinci döneme aldığını belirtmekteyse de daha sonra ilk dönem Mekkî listesine dâhil ettiği görülmektedir.<sup>303</sup> Bell ve Watt da sûrede yer alan biçimsel ve tematik bazı unsurlar temelinde sûrenin tamamının Mekkî olduğunu varsaymaktadırlar.<sup>304</sup> Tüm bu saptamalar, Batılı okumalarda kronoloji tespiti bağlamında edebî yapının tarihsel verilere olan üstünlüğünü teyit etmektedir.

Bu örneklerle amacımız Batılı kronoloji çalışmalarında âyetlerin tematik ve biçimsel özelliklerinin belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktır. Bu noktada gerek pasajlar düzeyinde kronoloji çalışması yapan Bell ve Hirschfeld gibi araştırmacıların, gerekse sûre temelinde kronoloji önerilerinde bulunan Weil, Nöldeke gibilerinin yaslandıkları temel zeminin, metnin tematik ve/veya biçimsel yapısı olduğu ortaya çıkmaktadır. İşte bu yüzden ilgili çalışmalarda sıklıkla şu ifadelere rastlanılmaktadır: “Sûrenin üslubuna bakıldığında kesinlikle ilk döneme aittir”, “Daha uzun ve daha az şiirsel yapısı dikkate alındığında sûre ikinci Mekkî döneme konumlandırılmalıdır”,<sup>305</sup> “Kafiyelerine ve özlü üslubuna bakılırsa sûre ilk Mekkî döneme ait görünmektedir”,<sup>306</sup> “Medenî sûrelerin sıradan üslubundan hayli farklılık arz etmektedir”,<sup>307</sup> “Sûrenin üslubu

<sup>301</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 77; Rodwell, *The Koran*, 74; Blachère, *Le Coran*, 12.

<sup>302</sup> Weil, “An Introduction to the Qur'an III”, 353.

<sup>303</sup> Nöldeke, *The History of the Qur'an*, 33, 87-88.

<sup>304</sup> Bell, *The Qur'an*, c. 2, 548; Watt, *Companion to the Qur'an*, 249.

<sup>305</sup> Weil, “An Introduction to the Qur'an III”, 353.

<sup>306</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 69.

<sup>307</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 89.

erken döneme ait olmadığını göstermektedir”,<sup>308</sup> “Askerî ifadeler geçmesi nedeniyle bu âyetler muhtemelen Medenîdir”,<sup>309</sup> “Ancak üslubuna bakıldığında böyle bir sûrenin geç dönemde inmiş olması beklenemez”.<sup>310</sup>

Yeri gelmişken bir noktayı belirginleştirmekte fayda görüyoruz. Kronoloji listelerini âyet pasajları değil de sûreler düzeyinde belirleyen araştırmacıların, sûrelerin özü itibarıyla bir “bütün” olduğunu varsaydıkları gibi bir yanlış algı oluşmamalıdır. Zira zaman zaman Weil yahut Nöldeke olsun, sûreleri analiz ederken belirli bir âyet ya da âyet pasajlarının sûrenin içeriği ya da üslubu ile uyumlu olmadığını düşünerek bunların sonradan ilâve edilmiş olduğu varsayımını yürütmektedir.<sup>311</sup> Ancak “sonradan ilâve” (later addition) ifadesinin zorunlu olarak Hz. Muhammed sonrasında redaktörlere yönelik bir faaliyeti ifade ettiği düşünülmemelidir. Sûrenin genel üslûbuna ve muhtevasına uymamasından hareketle bazı âyet ya da âyet pasajları için yapılan bu türden değerlendirmelerin, pekâlâ Hz. Muhammed’in inisiyatifi olarak da görülebileceği ifade edilmelidir.<sup>312</sup> Esasen Weil ve Nöldeke ile başlayan sürecin öncelikle sûre temelinde bir kronolojinin imkânı üzerinde yoğunlaşması yadırganmamalıdır. Ancak ilerleyen süreç içerisinde Hirschfeld, Bell gibi araştırmacıların, belirli bir birikimin elde edilmesinden sonra, kronoloji çalışmalarını pasaj düzeyine de taşımaya çalıştıkları belirtilebilir.

Mushaf’ta 110. sırada yer alan Nasr sûresine ilişkin değerlendirmelere de göz atmak istiyoruz. Geleneksel listelerde Medenî sûreler arasında yerini alan Nasr sûresi yalnızca Muir’in altı döneme ayırdığı kronoloji listesinde ilk vahiyle Habeşistan’a hicret arasındaki vahiyleri içeren üçüncü bölüme yerleştirilmiştir. Bunun dışında Weil, Nöldeke, Rodwell, Grimme, Hirschfeld, Blachere, Bell ve Watt’a göre de bu sûre Medenîdir. Üç kısa âyetten oluşan sûrenin Batılı araştırmacılarca “Medenî” listede yer alması, kronoloji belirlemede temel alınan edebî kriterler dikkate alındığında bazı zorluklar meydana getirmektedir. Weil, Nasr sûresini Medenî listeye dâhil etmekte ve sûrenin edebî yapısına hiç değinmemektedir.<sup>313</sup> Nöldeke, bu sûrenin Mekkî sûreler arasında yer alması nedeniyle Mekkî olduğunun düşünülebileceğini belirtmektedir.

<sup>308</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur’an*, 106.

<sup>309</sup> Bell, *The Qur’an*, c. 2, 544.

<sup>310</sup> Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an*, 53.

<sup>311</sup> Örneğin bk. Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur’an*, 118; Weil, “An Introduction to the Qur’an III”, 355-356.

<sup>312</sup> Örneğin bk. Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur’an*, 106.

<sup>313</sup> Weil, “An Introduction to the Qur’an IV”, 443.

Ancak insanların Allah'ın dinine akın edeceklerine ilişkin ifade, sûrenin geç Medenî döneme konumlandırılmasını gerektirmektedir. Bu tespitler dışında Nöldeke'nin de sûrenin üslubuna ya da âyetlerin uzunluğuna ilişkin bir değerlendirme yapmaması dikkat çekicidir.<sup>314</sup> Üslûp ve âyetlerin uzunluğu kriterlerini öncelemesine rağmen Nöldeke'nin Nasr sûresi için “Medenî” konumlandırması dikkat çekicidir. Vahiilerin içeriğine daha çok önem veren Bell, sûrenin muhtevâsından hareketle “kesinlikle Medenî”<sup>315</sup> derken; birçok sûre için “muhtemelen Mekkî” ya da “Medenî de olabilir” gibi ifadeler kullanan Watt, bu sûrenin “Medenî” olduğuna hükmetmektedir.<sup>316</sup> Muir'in Nasr sûresini Mekkî döneme konumlandığını tekrar hatırlatmakta fayda görüyoruz. O, bu dönemin sûrelerinin; kıyamet, cennet-cehennem tasvirleri ve Kureyş'in artan muhalefetine referanslar içerdiğini ifade etmektedir.<sup>317</sup> Dolayısıyla Muir, sûrede geçen “fetih”, “Allah'ın dinine insanların akın akın gelmesi” gibi tasvirleri, Müslümanların içinde buldukları zor duruma karşılık bir teselli ve gelecek vaadi olarak anlamış olmalıdır.

Bir diğer dikkat çekici örnek Beyyine sûresidir. Nöldeke bu sûreye Medenî listede yer vermekte ve gerekçe olarak da sûrenin “içeriğini” göstermektedir. Nöldeke'nin âyetlerin uzunluğu ya da üslubu gibi hususlara hiç değinmemesi ilginç görünmektedir.<sup>318</sup> Sûre, diğer Batılı kronoloji listelerinde de ittifakla Medenîdir.

Son tahlilde bu örnekler bize ne söylemektedir? Batılı araştırmacıların gerek âyet pasajları gerekse sûre temelinde edebî unsurlardan hareketle kronoloji belirlemeleri her zaman geçerli bir kriter olmamaktadır. Bu tür zorluklar, Kur'an metninin kronolojik tertibine ilişkin çalışmalar yapan araştırmacıların elden geldiğince nokta tarihlendirmeler yapma arzusuyla metinden “statik” cevaplar beklemelerinin bir neticesidir. Bu gibi örnekler esasen gerek üslup gerekse de içerik bakımından genel bir yol haritası sunsa bile, son tahlilde âyetlerin ihtiyaç hâsıl oldukça mensurdan manzuma-manzumdan mensura, uzundan kısaya-kısadan uzuna, yeni konulardan eskilere-eskilerden yeniye bir seyir izlemesinin önünde problem bulunmadığını göstermesi bakımından kayda değerdir.

<sup>314</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 177-178.

<sup>315</sup> Bell, *The Qur'an*, 683.

<sup>316</sup> Watt, *A Companion to the Qur'an*, 330.

<sup>317</sup> Weil, *The Coran*, 43.

<sup>318</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 151.

Bahsi geçen tespitlerden yola çıkarak kronoloji çalışmalarında hiç mesafe kat edilmediğini söylemek haksızlık olacaktır. Ancak en azından Batılı araştırmacıların yola çıkarken ulaşmayı arzuladıkları kesin tarihlendirmeler konusunda esaslı bir ilerleme kaydedemediklerini söyleyebiliriz. Nitekim kronoloji çalışan araştırmacılar içinde günümüze en yakın isimlerden olan Watt, *A Companion to the Qur'an* adlı çalışmasında çok az sûre için “Mekkîdir” ya da “Medenîdir” şeklinde kesin kanaat belirtmektedir. Örneğin Ahzab sûresi için “Bu sûre bütün olarak Medenîdir”<sup>319</sup> demektir. Yine o, Ğaşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ gibi sûreler için doğrudan “Erken Mekkî” nitelmesini yapmaktadır.<sup>320</sup> Bunların dışında kalan sûrelerin tarihlendirmesi hususunda ise Watt, kesinlik ifade etmeyen tespitlerde bulunmaktadır: “Geleneksel listelerde Mekkî olmakla birlikte Medenî de olabilir”, “Muhtemelen erken dönem Mekkî bir sûredir”,<sup>321</sup> “İlk yarısı erken dönem Mekkî olmakla birlikte ikinci yarısı muhtemelen daha geç döneme aittir”,<sup>322</sup> “Muhtemelen orta Mekkî döneme aittir”,<sup>323</sup> “Büyük ölçüde Geç Mekkî döneme ait olabilir”,<sup>324</sup> “Sûrenin büyük bölümü Geç Medenî dönemde vahyedilmiş görünüyor”,<sup>325</sup> “Erken dönem Medenîdir ancak sûrenin ikinci yarısının Uhud Savaşı’ndan sonra nazil olması muhtemeldir”; İlk yarısının Mekkî olduğu da söylenmektedir;<sup>326</sup> “Orta Mekkî döneme aittir ancak birkaç âyetin daha geç döneme tekabül etmesi de muhtemeldir”;<sup>327</sup> “Sûrenin büyük bir kısmı Medenîdir; ancak ikinci yarısındaki birkaç âyet Mekkî de olabilir.”<sup>328</sup> İlâveten Watt’ın bazı sûreler için kanaat belirtmemesi de dikkat çekmektedir. Örneğin Mü’minûn sûresi için şöyle demektir: “Geleneksel (listelere göre) Mekke’de inen son sûre olduğu kabul edilmektedir.”<sup>329</sup>

Weil’dan itibaren ortaya çıkan kronoloji çalışmalarının bütününe vakıf olan Watt’ın âyet pasajlarının ya da sûrelerin nüzul zamanlarına yönelik muğlak değerlendirmeleri bize ne anlatmaktadır? Aslında bu durum, bir asrı aşkın çalışmaların kat ettikleri mesafeye ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Geleneksel Mekkî-Medenî listeleri ve büyük ölçüde siyer verilerine ilâveten edebî unsurları da içine alan bir

<sup>319</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 190.

<sup>320</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 306-312.

<sup>321</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 313.

<sup>322</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 305.

<sup>323</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 299.

<sup>324</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 272.

<sup>325</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 270.

<sup>326</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 268.

<sup>327</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 201.

<sup>328</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 153.

<sup>329</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 158.



şekilde “tarihsel-eleştirel” temelde gerçekleştirilen kronoloji çalışmaları, hatırlanacağı üzere Weil ve Nöldeke ile başlamış ve yakın zamana kadar devam etmiştir.

Biz bu çalışmalarda en çok öne çıkan Nöldeke kronolojisinin Medenî listesine göz atmak istiyoruz. 24 sûreden oluşan bu listenin; sûrelerin Mekkî ya da Medenî oluşları bağlamında 13, 55, 76 ve 99. sûreler dışında geleneksel Mekkî-Medenî listeler ile aynı sûreleri ihtiva ettiği gözlenmektedir. Bu dört sûre içinde Râd sûresinin Nöldeke listesinde üçüncü Mekkî döneme yerleştirildiği dikkate alındığında geriye geleneksel listelerle belirgin bir farkın ortaya çıktığı üç sûre kalmaktadır. Bunlar içinde İnsan sûresi, ikinci Mekkî dönemde yer almaktadır. Zilzâl ve Rahman sûreleri ise ilk Mekkî döneme konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla sûrelerin Mekkî-Medenî olarak ayrılması noktasında geleneksel listelerle Batılı araştırmacılar arasında toplamda büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Geriye sûrelerin kronolojik sıralaması meselesi kalmaktadır. İşte burada Nöldeke’nin üç Mekkî ve bir Medenî olmak üzere dört grupta ele aldığı sûreleri analiz ederken katı bir kronoloji takip edip etmediği sorusu gündeme gelmektedir. Şâyet herhangi bir döneme ait sûreleri analiz ederken kronolojik bir sıra takip etmişse, mesela geleneksel Medenî listesinde ortalarda bulunan Beyyine sûresini Nöldeke, Bakara’dan hemen sonra ikinci sıraya taşımalarının nedeni merak konusudur; ya da Nasr sûresinin Medenî listede sondan dördüncü sırada olmasının nedenine dair de bir malumata rastlamıyoruz.<sup>330</sup>

Buradan devam edersek örneğin Mekkî üçüncü dönem sûrelerinin kronolojisine ilişkin analizine başlamadan önce, Nöldeke şu tespiti paylaşmaktadır: “Üçüncü dönem sûreleri (üslûp bakımından) hemen hiç fark edilir bir gelişim göstermedikleri için, burada bir kronolojik tertip tesis etmek, daha önceki dönemlerden daha da zor görünmektedir.”<sup>331</sup> Bu değerlendirmesinden sonra Nöldeke’nin ilgili dönemin sûrelerini 32, 41, 45, 16, 30, 11, 14, 12, 40, 28, 39 şeklinde sıraladığını görüyoruz. Bu sûrelerin analizinde her birinin kronolojik pozisyonunun gerekçesine dair de bir malumata rastlamıyoruz. Başka bir ifadeyle, sûrelerden her birinin diğerine olan öncelik sonralığına dair tespitlerle karşılaşmıyoruz. Weil için de benzer tespitleri yapmak mümkündür. İlk Mekkî dönem sûrelerine ilişkin analizinde Weil’in şu itirafı dikkat çekicidir: “(Mekkî) birinci dönemin geriye kalan sûrelerini, biçim ve içerik bakımından taşıdıkları benzerlik nedeniyle tam bir kronolojik düzene koymak imkânsızdır. Bu

<sup>330</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur’an*, 177-178.

<sup>331</sup> Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur’an*, 118.

yüzden biz burada Arap geleneğindeki listeyi takip ediyoruz.”<sup>332</sup> Şüphesiz sûre düzeyinde kronolojik tertibin zorluğuna yönelik bu türden tespitler, pasaj düzeyine çekildiğinde meselenin daha da girift bir noktaya evrileceğine dair ipucu verir niteliktedir.

Hâl böyleyken, geleneksel listelerde Mekkî döneme yerleştirilen sûrelerin Batılı kronoloji listelerinde Medenî listeye dâhil edilmesi ya da tersi durumların gerekçesi ortaya konulmalıdır. İlâveten geleneksel listelerdeki sûrelerin kendi aralarındaki “sıralamasında” eğer kronoloji esas alınmışsa, ilgili çalışmalarda yapılan tercihlerin de her birinin gerekçesi paylaşılmalıdır.

Göze çarpan bu tür zorluklara rağmen, Kur’an’ın kronolojik tertibine ilişkin ortaya çıkan literatürün, günümüz araştırmalarına önemli katkılar sunmaya devam ettiğinin altı çizilmelidir. Son yarım asırdır kronoloji arayışlarının Batılı Kur’an araştırmalarında eski yoğunluğunu kaybettiği ortadaysa da bu literatürün yeni yaklaşım biçimlerine etkileri açıkça fark edilmektedir. Kaldı ki, gerek âyet ve sûre uzunlukları gibi nicel kriterlerin, gerekse teolojik gelişim ya da edebî karakteristik gibi unsurların da yardımıyla Kur’an kronolojisi çalışmalarının sürdürülebileceği görüşünde olan araştırmacılar günümüzde mevcudiyetini korumaktadır.<sup>333</sup> Ancak biz bu çalışmamızda kronoloji arayışlarının gerilemesiyle birlikte Kur’an’ın mevcut metin tertibi üzerinden bütünlük arayışlarına yönelik bir ilginin öne çıkmasına dikkat çekiyoruz. Dolayısıyla bu geçiş sürecinin nedenlerine ilişkin daha somut tespitler yaparak devam etmemiz gerektiği kanısındayız.

#### **1.4. KRONOLOJİK TERTİP ARAYIŞLARINDAN METİN BÜTÜNLÜĞÜ ARAYIŞLARINA DOĞRU**

Batılı kronoloji çalışmalarının analizi noktasında artık belirli bir mesafe kat ettiğimizi söyleyebiliriz. Yer yer de belirttiğimiz üzere, Weil ve Nöldeke ile başlayıp Watt’a kadar uzanan dönemde yoğunlaşan kronoloji çalışmalarının bizim açımızdan önemi, hem çağdaş Batılı Kur’an araştırmalarına temel teşkil eden eserlerde öne çıkan yaklaşım biçimlerini ortaya koymak hem de hassaten çalışma konumuz bağlamında Kur’an metninin yapısı hususunda serdedilen görüşleri tanımaktır. Bizim tezimiz, kronoloji arayışları olarak tanımladığımız müstakil bir araştırma alanının teşekkül

<sup>332</sup> Weil, “An Introduction to the Qur’an III”, 352.

<sup>333</sup> Nicolai Sinai, *The Qur’an: A Historical-Critical Introduction*, 123-129.

etmesinin temel gerekçeleri arasında Batılı araştırmacıların Kur'an metninin yapısını "anlamlandırma" probleminin bulunduğu dűşüncesini de barındırmaktaydı ki ilgili çalışmalarda bunun bir ana gündem maddesi olarak belirlendiği net olarak görölmüştür. Yeri geldikçe ifade etmeye çalıştığımız üzere bunda yadırganacak bir durum yoktur. Zira ilgili çalışmalarda Kur'an en temel "tarihsel araştırma nesnesi" olduğu kadar, kendi tarihinin doğru anlaşılması bağlamında elimizdeki "en otantik tarihî veri" olarak görölmüştür. Dolayısıyla dönemin Batılı araştırmacıları açısından Kur'an, her şeyden önce "üzerinde çalışılabilir bir metin" konumuna taşınmak istenmiştir. Saptanan "problemler" büyük ölçüde "metin-içi" unsurları (kopukluklar, tekrarlar, çelişkiler, hitap-muhatap belirsizliği vb.) kapsamakta idiyse de bahsi geçen dönemde Kur'an'ın hem "tarihsel metin" hem de "tarih metni" (history text) olarak analiz edilmesi, Kur'an'dan öncelikle bir "tarihsel akış" beklentisi doğurmuştur. Metnin edebî yapıları ise bu tarihsel akışa katkı sunacak tarzda analiz konusu edilmiştir. Bu çalışmalarda bir yandan âyet pasajlarının ya da sûrelerin kronolojik tertibi tesis edilmeye çalışırken, diğer yandan metin-içi problemlerin muhtemel nedenleri üzerine bazı varsayımlar ortaya atılmıştır. Üstelik metin-içi verilerin, âyetlerin tarihlendirilmesi bağlamında tarihsel verilerden daha çok öne çıktığı görölmüştür. Bunun temel nedeninin tefsir verilerine yönelik güvensizlik olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tam bu noktada Barton'ın dikkat çekici bir tespitini paylaşmak yerinde olacaktır. Araştırmacı, tarihsel eleştirinin hiçbir zaman salt tarihsel kaygılarla yola çıkmadığını, bilâkis metinlerin tarihine odaklanan bir perspektifi hâkim kılan muharrik sebebin "tarihsel" olmaktan ziyade "edebî" kaygılar olduğunu dűşünmektedir. Söz gelimi, kaynak eleştirisinin altında Pentatök metinlerinin sistematik bir yapı arz etmemesinden duyulan rahatsızlığın yatması bu kapsamda zikredilebilir.<sup>334</sup> Keza form eleştirisinin metinlerde bulunduğu varsayılan farklı edebî türlere yoğunlaşması, bunların özü itibariyle birbirinden bağımsız metin birimleri olduğu ve bunları ortaya çıkarma iddiasıyla ilgilidir. Bu kapsamda yasalar, litürjik ilahiler, mucize anlatıları, meseller gibi farklı edebî türlerin fark edilmesine odaklanan form eleştirisi de Barton'a göre öncelikle "edebî" bir faaliyet olarak görölmelidir.<sup>335</sup> Son tahlilde onun tarihsel-eleştirel metotlar

<sup>334</sup> "It arose from an attempt to understand the Biblical narratives, especially those in the Pentateuch, as finished wholes, an attempt that the texts themselves seemed systematically to frustrate. Barton, *The nature of Biblical Criticism*, 62-63.

<sup>335</sup> Konu bağlamında detaylı tahliller için bk. Barton, *The nature of Biblical Criticism*, 63-68.

temelinde yükselen Kitâb-ı Mukaddes eleştirisinin en başından itibaren “edebî bir faaliyet” olduğu tezini ortaya atması<sup>336</sup> bizim açımızdan da son derece önemlidir.

Barton’ın tespitleri üzerinden devam edersek, dönemin Kur’an metnine yönelik faaliyetlerine bakıldığında tarih merkezli kaygılar daha çok dikkat çekse de geri planda edebî kaygıların da buna daima eşlik ettiğini açık bir biçimde görüyoruz. Zaman zaman da belirttiğimiz üzere, “tarihsel akış” beklentisiyle ortaya çıkan kronoloji arayışlarının metinden duyulan rahatsızlığın bir çözümü olarak da görülmesi, bahsi geçen edebî bağlama işaret etmektedir. Hatta bu süreç içinde Kur’an âyet ve sûrelerinin tarihlendirilmesi çalışmalarının daha ziyade metnin edebî verilerinden yola çıkan bir yol haritası benimsemesi, metin yapısına yönelik daha “anlayıcı” okumalara vesile olmuş görünmektedir. Bu hususu birazdan detaylandıracağız ama öncelikle Weil’dan Watt’a kadar uzanmak sûretiyle bir asrı aşkın bir zaman dilimini içine alan çalışmalarda kat edilen mesafe ve hâlâ orta yerde duran problemleri, bazı araştırmacıların tespitleri üzerinden ortaya koymanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bilindiği üzere kronoloji çalışmalarında Nöldeke ismi diğerlerine nazaran daha çok öne çıkmaktadır. Bunun nedenleri arasında, onun *Geschichte des Korans*’ının geniş bir İslam literatürü kaynakçasına sahip olması kadar, sonraki araştırmacıların Nöldeke kronolojisini aşacak fazlaca yeni şeyler söyleyememelerinin de etkili olduğu görülür. Nitekim Rodwell’in Mekkî sûrelerin büyük kısmında ve Medenî sûrelerde bire bir Nöldeke listesini takip ettiği fark edilmektedir. Muir’in beş dönemde ele aldığı Mekkî sûrelerin ilk üç döneminin Nöldeke’nin Mekkî birinci dönem listesiyle; beşinci dönem listesinin, Nöldeke’nin üçüncü dönem listesiyle; dördüncü dönem listesinin ise Nöldeke’nin ikinci dönem listesiyle kayda değer şekilde örtüştüğü gözlenmektedir.<sup>337</sup> Ayrıca Muir’in 18 sûreyi Peygamberlik öncesine konumlandırmasının da diğer araştırmacılar arasında kabul görmediğini belirtmemiz gerekir. Hatta Muir’in bu tercihinin “geleneksel verilerle çelişmesi” nedeniyle Nöldeke tarafından eleştirilmesi dikkat çekicidir.<sup>338</sup> Yine Grimme’in listesinde Nöldeke listesinin üzerine önemli bir yenilik ortaya konulmadığı söylenebilir. Hirschfeld, pasaj düzeyinde bir kronoloji listesi önermekle birlikte onun Medenî listede yer verdiği sûreler, Nöldeke’nin Medenî

<sup>336</sup> Barton, *The nature of Biblical Criticism*, 8. Barton’ın tespitlerinin analizi için ayrıca bkz. Samuel Tongue, *Between Biblical Criticism and Poetic Rewriting* (Leiden-Boston: Brill, 2014), 85 vd.

<sup>337</sup> Listeleri krş. Weil, “An Introduction to the Qur’an III”, 343-359.

<sup>338</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur’an*, 65.

listesi ile büyük ölçüde aynıdır.<sup>339</sup> Pasaj düzeyinde kronolojileştirme çalışması ortaya koyan bir başka isim Bell, Medenî döneme atfedilen sûreler konusunda Nöldeke ile hemfikirdir. Bell'in "yazılı belgeler hipotezinin" ise kronoloji çalışmalarında önemli bir yer bulamadığını ifade etmek gerekmektedir. İlâveten Bell'in Kur'an tercümesini kronolojik değil, Mushaf tertibine göre yapması ve sûreleri pasajlarına ayırmak ve pasajların başlarında muhtemel kronoloji belirlemek gibi bir yol izlemesi, kronolojik bir takip imkânı sunmadığı gibi, mevcut sûre birimlerini parçalamaktan öteye geçmeyen bir görüntü arz etmektedir. Blachere listesinin de aynı şekilde Nöldeke listesiyle büyük ölçüde mutabık olduğunu belirtebiliriz.<sup>340</sup>

Şu hâlde Nöldeke'nin kronoloji çalışması yaparken ortaya koyduğu bazı gerçekçi saptamalara kısaca göz atmakta fayda vardır. Onun İlk Mekkî döneme ait sûrelerin analizine geçmeden hemen önce paylaştığı şu çarpıcı tespiti dikkat çekmek istiyoruz: "Uzun yıllar Kur'an üzerine yaptığım çalışmalar neticesinde belirli (kronolojik) gruplandırmalar yapabileceğim yönünde bende bir kanaat hâsıl oldu. Bununla birlikte tam bir kronolojik tertip tesis etmenin imkânsızlığını da fark ettim. Bu noktada (başlangıçta) belirlemiş olduğum pek çok kriterin güvenilir olmadığı ortaya çıktı. Yine bir zamanlar oldukça sağlam görünen iddialarımdan bazılarının, yeni ve dikkatli bir inceleme neticesinde o kadar da kesinlik arz etmediği ortaya çıktı."<sup>341</sup>

Çalışması boyunca Nöldeke'nin sûrelerin kronolojik tertibinin zorluklarına yönelik tespitlerini açıkça belirttiğini görüyoruz. Mekkî sûrelerin kronolojik tertibini tarihsel verilerden yola çıkarak tesis etmek ona göre zaten mümkün görünmemektedir. Zira Hz. Muhammed'in hicret öncesi yaşadığı olayların kronolojisine ilişkin sağlıklı ve yeterli veri bulunmamaktadır.<sup>342</sup> Bunun dışında mesela ikinci Mekkî döneme dâhil ettiği sûreleri analiz ederken bu döneme ait sûrelerin kronolojik tertibini yapmanın nispeten kolay olmakla birlikte bunun ancak genel anlamda gerçekleştirilebileceğini yoksa müstakil sûrelerin görece tarihlendirmesinin bile mümkün olmadığını ifade etmektedir.<sup>343</sup> Yine üçüncü Mekkî dönemde konumlandırılan sûrelerin, konu yahut üslup olarak kayda değer bir gelişimsel seyir izlemediği gerekçesiyle Nöldeke bu

---

<sup>339</sup> Muir, Grimme, Hirschfeld listelerinin Nöldeke listesi ile genel bir mukayeseli değerlendirmesi için bk. Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur'an*, 60-61.

<sup>340</sup> Bahsi geçen kronoloji listeleri

<sup>341</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur'an*, 61; *Geschichte des Qorans*, 59.

<sup>342</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur'an*, 55-58.

<sup>343</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur'an*, 99.

sûrelerin kronolojik tertibini yapmanın önceki dönemlerden daha da zor olduğunu tespit etmektedir.<sup>344</sup> Medenî sûrelere gelince, Nöldeke listesinin Râd, Rahman, İnsan ve Zilzâl sûrelerini Mekkî listeye dâhil etmesi<sup>345</sup> dışında geleneksel listeye uyum arz ettiği ifade görülmektedir. Ona göre Medenî sûrelerin kronolojik tertibini ortaya koymak Mekkî olanlara nazaran daha mümkünse de hâlâ “pek çok şey belirsizliğini korumaktadır” ve bazı durumlarda bir âyetin, âyet pasajının ya da sûrenin yalnızca Medenî döneme ait olduğu şeklinde genel tespitlerin ötesine geçilemediğini teslim etmektedir.<sup>346</sup> Hatta Medenî sûrelere ilişkin analizinde bazı âyetlerin tarihlendirmesinin “neredeyse imkânsız” (nearly impossible) olduğunu itiraf ettiği durumlar da vakidir.<sup>347</sup> Nöldeke’nin yukarıda sözü edilen tespitleri, onun sûreleri ardı sıra zikretmesinin arkasında zorunlu olarak bir kronolojiye işaret olmadığını imlemektedir. Aksi takdirde sûreler arasında net kronolojik tertibin yapılamayacağını açıkça beyan eden cümlelerin anlamlandırılması zor olacaktır.<sup>348</sup>

Gerek Kur’an araştırmaları genelinde gerekse kronoloji arayışları özelinde Batılı araştırmalar için referans metin olan *Geschichte des Qorans*’taki bahsi geçen tespitler, Kur’an’ın kronolojik tertibinde karşılaşılan ve aşılması da pek mümkün görünmeyen zorlukların teslim edilmesi bakımından kayda değerdir. Bu çalışmadan bir asrı aşkın bir süre sonra, önceki bölümde de geçtiği üzere, Watt’ın *Companion to the Qur’an* (1967) adlı eserinde pek çok sûre ve âyet pasajı için yalnızca muhtemel ve kaba tarihlendirmelerde bulunabilmesi,<sup>349</sup> zorlukların süreç içinde aşılamadığını net biçimde ortaya koymaktadır. Yine bu çalışmada Watt’ın, Bell’in yaptığı gibi Mushaf tertibini esas alan bir yol izlediğinin de altı çizilmelidir.

<sup>344</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur’an*, 118.

<sup>345</sup> Bu dört sûrenin içerik ve üslup itibarıyla Mekkî sûrelere benzediği gerekçesiyle, kronolojik tefsir çalışması yapan Derveze tarafından da Mekkî sûreler listesine dâhil edilmesi dikkat çekicidir. Bk. Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Beyrut: Dâru’l Garbi’l İslâmî, 2000, c. 1, 17.

<sup>346</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur’an*, 141.

<sup>347</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur’an*, 185, 188.

<sup>348</sup> Bu bağlamda Gözeler’in çalışmasında Batılı kronoloji listeleri paylaşılırken, mesela Nöldeke listesinin 1. Alak, 2. Müddessir... 13. Ed-Duhâ... 54. Kâf şeklinde bir sıralama yapılması, okurun bu 114 sûrenin tamamında ilgili araştırmacının kesin tercihlerde bulunduğu gibi bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet verebilecektir. Bu yüzden biz, sûreleri müstakil olarak kronolojik sıraya koymaktan ziyade, bazı araştırmacıların yaptığı gibi bölüm bölüm paylaşmanın daha uygun olacağını düşünüyoruz. Örneğin; “Mekkî Birinci Dönem içinde konumlandırılan sûreler şunlardır...” şeklinde. Ayrıca; bölümler içinde yer alan sûre sıralamalarının kesin bir kronolojik tertibi ifade etmediği de not edilmelidir kanaatindeyiz. Gözeler’in çalışmasında yer alan Batılı kronoloji listeleri için bk. Gözeler, *Kur’an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*, 129-195. Bizce daha uygun bir liste modeli için bk. Weil, “An Introduction to the Qur’an III”, 358.

<sup>349</sup> Birçok sûrenin giriş kısmına bk. Watt, *Companion to the Qur’an*.

Son tahlilde, Batılı kronoloji arayışları neticesinde Kur'an metnine yönelik bizim tarihsel akış (historical flow) ve edebî akış (literary flow) olarak tanımladığımız iki temel problem alanı büyük ölçüde varlığını sürdürmüştür. Görüldüğü üzere, bunların ilkinde (tarihsel akış) arzu edilen kesinlikte tarihî sonuçlar elde edilememiş, ikincisi (edebî akış) ise kronoloji arayışlarının yoğunluk kazandığı dönem içinde daha geri planda seyreden ve ilkinde mesafe alındığı ölçüde çözüme kavuşacağı umulan bir sorunsal olarak varlığını devam ettirmiştir. İşte biz bu noktada özellikle Kur'an'ın metin yapısı kapsamında kronoloji araştırmalarının geç dönem isimlerinden olması hasebiyle kendinden önceki çalışmalara vakıf olan Watt'ın konu bağlamında bazı değerlendirmelerine yer vermek istiyoruz. Zira onun *Bell's Introduction to the Qur'an* (1970) adlı çalışmasında ortaya koymuş olduğu bazı tespitler, müteakip dönemde Mushaf tertibi üzerinden metin bütünlüğü arayışlarına evrilen sürece adeta projeksiyon tutar niteliktedir.

Watt, hatırlanacağı üzere, sûre kelimesinin geçtiği Yunus 10/38 ve Hûd 11/13'ün, sûre birimlerinin Hz. Muhammed döneminde teşekkül ettiğinin bir kanıtı olduğunu düşünmektedir. Buna ilâveten araştırmacı, gelenekte hurûf-ı mukattaa harflerinin vahiy olduğu konusundaki mutabakattan hareketle, bu harflerle başlayan sûrelerin gruplar şeklinde düzenlenmesinin de Hz. Peygamber döneminde gerçekleşmiş olabileceği görüşündedir. Ona göre besmele de vahiy birimi olarak kabul edildiği takdirde bu, sûrelerin başlangıcının da yine nüzûl dönemine uzandığını ortaya koymaktadır. Tüm bunlara ilâveten Watt, sûre uzunluklarındaki farklılıkların redaktörler tarafından benimsenmiş olması muhtemel tematik yahut biçimsel kriterler ile de tam olarak izah edilemeyeceği kanaatinde. Bunların hepsi hesaba katıldığında Watt'ın, Kur'an'ın mevcut Mushaf tertibinin teşekkülünde Hz. Muhammed'in önemli bir rolü olduğunu düşündüğü saptanabilir. Üstelik ona göre bu rol, yalnızca sûre tertibi düzeyinde kalmayıp âyetlerin düzenine de uzanan bir mahiyet arz etmektedir. Nitekim birçok sûrede âyetlerin üslup ve içerik analizinin yapılması durumunda belirli "adaptasyonların" izi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Watt, mevcut Mushaf tertibinin kronolojik bir tertip arz etmemekle birlikte âyet pasajlarının ardı sıra getirildiği, pek çok kopukluk barındıran bir metinler koleksiyonu olarak da görülemeyeceğini ifade etmektedir.<sup>350</sup> Esasen Watt'ın bahsi geçen tespitleri, gerek sûre gerekse âyet pasajları

<sup>350</sup> Detaylı değerlendirmeler için bk. Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 89-101.

temelinde Kur'an metninin birçok yerinde kompozisyon kaygısının izlerine rastlandığını ve bu itibarla Kur'an'ın mevcut tertibi üzerinden çok daha derinlikli bir edebî tahlile muhtaç olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Watt, Kur'an araştırmalarının salt kronoloji arayışlarına takılıp kalmak yerine daha metin-merkezli bir okuma yapılması gerektiğini ima eden bazı tespitler yapmaktadır. Ona göre Kur'an'da rastlanan âni kafiye değişiklikleri, homojen bir pasaja ilgisiz (olduğu düşünülen) bir konunun dâhil edilmesi, aynı konunun yakın âyetlerde genellikle kelime ve ifadelerin tekrarı yoluyla farklı şekilde gelmesi gibi durumlarla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Yine gramatik açıdan izaha muhtaç yapılar, âyetlerin uzunluğunda ani değişiklikler, hitap-muhatap ilişkisinin sık sık değişmesi ve bu noktada belirsizliklerin oluşması, zahiren birbirine zıt ifadelerin yan yana gelmesi gibi durumlar Kur'an'da azımsanmayacak miktardadır. Tüm bu edebî niteliklerin en başından beri fark edilmesine rağmen basitçe Kur'an'ın üslubuna hamledilmesini ve daha detay analizlerin yapılmamasını Watt eleştirmekte<sup>351</sup> ve bize göre adeta yeni arayışların gerekliliğini ima etmektedir.

Watt'ın Kur'an'da *farklı tarihlere ait pasajların yan yana gelmesi* durumunu da sûre içinde yapılan adaptasyonlar bağlamında zikretmesini,<sup>352</sup> âyetlerin tarihlendirilmesi ve kronolojik tertip arayışları merkezli çalışmaların artık daha metin-merkezli bir incelemeye evrilmesi gerektiğine bir işaret olarak okumak da mümkündür. Dikkat edilirse Watt bu son tespiti ile farklı dönemlere ait olduğu düşünülen pasajların muhtemel tarihlerini tespit etme şeklinde süregelen kaygının, yerini bu pasajların bir bilinç eşliğinde bir araya getirildiği varsayımına bırakan ve buradan hareketle âyet pasajlarının mevcut tertibi üzerinden bir anlama çabasını öneren bir tespitte bulunmaktadır.<sup>353</sup>

Watt'a atıfla paylaştığımız tespitleri daha gerilere götürmek de pekâlâ mümkündür. Mesela Bell, *Introduction to the Qur'an* (1953) adlı çalışmasında, bazı edebî hususların (âni kafiye değişiklikleri vs.) yalnızca Kur'an üslubunun karakteristiğine hamledilmek sûretiyle bu noktada daha ileri çalışmaların yapılmadığını ifade etmekte ve eklemektedir: "Oysa bunların kesinlikle bir açıklaması olmalı. Şüphesiz bunların açıklamaları çeşitlilik arz edebilir ancak bu gibi durumların büyük bir

<sup>351</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 101.

<sup>352</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 93.

<sup>353</sup> "So common are these features in the Qur'an that they have often been regarded as characteristics of its style and in no need of further study or explanation." Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 93.



kısımında daha önceki metne yapılan bazı revizyonlar ve değişiklikler olduğu görülecektir”.<sup>354</sup> Sûrelerin kompozisyonunda Hz. Muhammed’in aktif rolünü ortaya koyan Bell’in şu ifadeleriyle devam edelim: “... ve pek çok sûre peygamber döneminde şeklini almış olmalıdır. Ancak Peygamberin sûrelerin derlenmesi noktasındaki rolünü ortaya çıkarmanın en kesin kanıtı, *sûre yapılarının detaylı analizini* yapmaktan geçmektedir. Böylece onun otoritesi dışında yapılmış olması neredeyse imkânsız revizyonların ve değişikliklerin izleri ortaya çıkacaktır...”<sup>355</sup>

Bell’in ilgili tespitleri, onun kopukluk bulunduğunu düşündüğü bazı âyet pasajlarını izah sadedinde geliştirdiği *yazılı belgeler hipotezini* aşan bir mahiyet arz etmektedir. Bell’in en küçük metin birimini sûre yerine pasaj olarak belirlemesinin daha parçacı bir perspektifi imlediği doğrudur. Diğer yandan onun Kur’an’daki muhtemel revizyonlar ya da edebî yapılarla ilgili tespitlerinin, pasajlar arası bir bağlam ihtimaline de gönderme yaptığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Dolayısıyla Bell ve Watt’ın Kur’an’ın mevcut yapısı üzerine yaptıkları değerlendirmeler, müteakip dönemde müstakil sûreleri önce kısımlara ayırıp sonra bunlar arasında irtibatlar tesis etme şeklinde beliren çalışmalara adeta projeksiyon tutar mahiyettedir.

Sûrelerin kompozisyonunda Hz. Peygamber’in muhtemel rolüne vurgu yapan Bell ve Watt’ın tespitleri son derece önem arz etmektedir. Tam da burada zamanı biraz daha geriye götürerek Nöldeke’nin şu sözlerini yeniden hatırlıyoruz: “Son tahlilde, zaman ve dil açısından çok az farklılık arz eden âyetleri bizzat yazarı birleştirmişken, bunları ayırmaya kim cüret edebilir?”<sup>356</sup>

Watt, Bell ve Nöldeke’nin değerlendirmelerinden hareketle yaptığımız tespitler, kronolojik olarak baktığımızda çalışmamızı nasıl bir noktaya taşımaktadır? Burada iki temel noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Bunların ilki, kronoloji arayışlarının esasen “kendini tekrar eden” (circular) bir araştırma alanına dönüştüğünü, “yeni şeyler söylemek” konusunda etkinliğini kaybetmeye başladığıdır. İkinci husus daha kayda değerdir. Şöyle ki, kronoloji çalışmalarının ilk örneklerinden itibaren Kur’an metninin “parçalı” (atomistic) bir karakter arz ettiği iddiasının sıklıkla altı çizildiği malumdur. Ancak buna paralel olarak sûre birimlerinin bir “iç-tutarlılık” (internal consistency) arz edebileceği, dolayısıyla sıg yargılardan ziyade detaylı ve derinlikli bir analizin

<sup>354</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 85-86.

<sup>355</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 83.

<sup>356</sup> Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur’an*, 25.

gerekliliği düşüncesinin hep var olageldiği ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü üzere Nöldeke'nin “yazar-merkezli” okumasında yazarın metin üzerinde bilinçli tasarruflarda bulunmuş olacağı varsayımını Bell de belli ölçüde sürdürmekte, Watt ise bu düşünceyi daha “metin-merkezli” bir üslupla muhafaza etmektedir. Ancak bu durum, Watt'ın Kur'an'ın Hz. Muhammed'in tasarrufları neticesinde şekillendiğine inandığı gerçeğini değiştirmemektedir. Esasen Watt'ın bir “yazara” atıfta bulunmak yerine doğrudan “Kur'an diyor” (the Qur'an says) şeklinde bir üslup geliştirmesinin gerisinde şüphesiz her şeyden önce Müslüman-Hristiyan diyalogu arzusuyla tarafsız bir dil kullanma kaygısı yatmaktadır.<sup>357</sup>

Son tahlilde, Nöldeke'nin sûre birimlerinin bir bilinç dâhilinde meydana getirildiği yönündeki vurgularının yerini müteakip dönemlerde “yazar”ın daha geri planda kaldığı bir metin-merkezli sürece bıraktığı belirtilebilir. Bu yeni dönemde, Kur'an metninin “yazarına” atıf yapılmaksızın bütüncül bir yapı arz edebileceği varsayılmaktadır. Dahası, müstakil sûre birimlerinin de ötesine geçen ve Kur'an metninin tamamına uzanan bir kapsamda bütünlük arayışlarının ortaya çıktığı görülmektedir ki çalışmamızın üçüncü bölümü bu kapsamda öne çıkan yaklaşımlara ayrılmıştır.

Netice itibarıyla 1980'lere kadar Kur'an metninin yapı ve üslubuna ilişkin negatif bir anlayışın hâkim olduğu ve daha ziyade kronoloji arayışları ekseninde seyreden Batılı araştırmaların, yeni dönemde yerini Kur'an metninin edebî yapılarını merkeze alan ve bu temelde metin bütünlüğü arayışlarına yol veren bir araştırma alanına evrilmeye başladığı belirtilebilir.<sup>358</sup> Esasen bizce bu geçiş, yer yer de ifade ettiğimiz üzere Kur'an metninden bir “tarihsel akış” beklentisi ile başlayan kronoloji çalışmalarının, yerini yavaş yavaş “edebî akış”a bırakmasını ifade etmektedir. Şüphesiz bu yeni evreye geçişteki tek neden, Batılı kronoloji çalışmalarında kat edilebilecek mesafenin alındığına olan inanç ya da bu konudaki “öğrenilmiş çaresizlik” durumu değildir. İkinci bölümde detaylandıracağımız üzere; çağdaş edebiyat teorileri ve Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında kaydedilen gelişmeler, Batı akademiasının klasik ve çağdaş

---

<sup>357</sup> “In order to avoid deciding whether the Qur'an is or is not the Word of God, I have refrained from using the expressions ‘God says’ and ‘Muhammad says’ when referring to the Qur'an, and have simply said ‘the Qur'an says’. Watt, *Muhammad at Mecca* (Oxford: Oxford University Press, 1960), x. Benzer ifadeler için ayrıca bk. Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, vi.

<sup>358</sup> Nicolai Sinai, “Review Essay: Going Round in Circles”, *Journal of Qur'anic Studies* 19 issue 2 (2017): 106.

tefsir literatürüne olan ilgisindeki artış, metinlerarasılık ve retorik analizi gibi yöntem önerilerinin katkısı, metin bütünlüğü arayışlarının önünü açan ve bu alana yön veren gelişmeler arasında zikredilmelidir. Bunları söylerken, Batı dünyasında kronoloji arayışlarından bütünüyle vazgeçildiği gibi bir yanlış anlamaya sebebiyet vermemek gerekmektedir. Mesela Mehdi Bâzergan'ın meşhur çalışması *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*'nde uyguladığı yöntemden etkilenen ve Kur'an'ın üslubu ve birtakım nicel unsurlar üzerinden âyetleri kronolojilendirmeye çalışan Behnam Sadeghi'nin *The Chronology of the Qur'an: A Stylometric Research Program* (2011) adlı çalışması, çağdaş dönem kronoloji çalışmaları bağlamında zikredilebilir.<sup>359</sup> Keza, *The Qur'an: A Historical-Critical Approach* (2017) adlı çalışmasında Nicolai Sinai, âyetlerin kronolojik tertibinin imkânını sorgulamaya devam etmektedir.<sup>360</sup> Diğer yandan kayda değer bir tespiti yeri gelmişken paylaşmak istiyoruz. Sinai, aynı çalışmasında Kur'an'da farklı yerlerde geçen Âdem kıssalarına ilişkin olarak, klasik tarihselci bir bakışla durumu “gereksiz tekrarlar” olarak nitelememekte, ilginç bir tespit yapmaktadır. Ona göre bu anlatıların her biri, içinde bulunduğu bağlamda kendine has vurgular taşımakta ve hatta farklı açılardan birbirini bütünleyici işlev görmektedir.<sup>361</sup> Araştırmacının bu tespitini “ilginç” olarak niteleyişimizin nedeni, tarihsel-eleştirel yaklaşımın yakın zamana kadar “problem” olarak gördüğü metin içi tekrarları, onun edebî bir perspektifle anlamlandırma yoluna gitmesidir. Bu tespit, yeni dönemde edebî yaklaşımların öne çıkmasına ek olarak, tarihselci paradigmada da metin lehine bazı yeni perspektifler ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durumun belki de en önemli nedeni, Kur'an'ın son şeklini Hz. Muhammed döneminde aldığı yönündeki kanaatin, artık tarihsel eleştiri yaklaşımını benimseyenler tarafından da teslim edilmek durumunda kalmasıdır.<sup>362</sup> Böylece Kur'an'ın bir “derleme metin” olduğunu iddia eden yaklaşımların, yerini yavaş

<sup>359</sup> Bk. Behnam Sadeghi, “The Chronology of the Qur'an: A Stylometric Research Program”, *Arabica* 58 (2011): 210-299. Ayrıca yayım aşamasında olan *The Oxford Handbook of Qur'anic Studies*'de Nicolai Sinai'ye ait “Inner-Qur'anic Chronology” adlı makale, Batılı araştırmalarda kronoloji meselesinin bir şekilde güncelliğini sürdürdüğünü göstermesi hasebiyle kayda değerdir.

<sup>360</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Approach*, 161-214.

<sup>361</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Approach*, 12. Kıssaların tekrarına ilişkin tefsir literatüründe serdedilen görüşler ve bunların değerlendirmesi için bk. Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 223-228.

<sup>362</sup> Sinai, gerek İbn Mes'ud ve Ubey mushaflarında gerekse San'â yazmalarında âyetlerin tertibinde bir farklılık bulunduğuna ilişkin veriye rastlanılmamasından hareketle Osman dönemindeki derlemenin müstakil âyet ya da âyet pasajlarının bir araya getirilmesinden ziyade hâlihazırda teşekkül etmiş sûrelerin bir araya getirilmesi şeklinde gerçekleşmiş olduğunu varsaymaktadır: “... The simplest explanation for this would appear to be the assumption that the surahs took shape during the life of Muhammad.” Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Approach*, 48.

yavaş “yazarı” tarafından belirli bir bağlamı haiz olarak düzenlenmiş “kompozisyonu” ifade edebileceği varsayımlarına bırakmaya başladığı gözlenmektedir.

Müteakip bölümde, Batılı araştırmalarda metin bütünlüğüne temel teşkil eden ve bu çalışmaların yönünü belirleyen unsurların her biri detaylandırılacak, sûre birimlerinden başlayıp Kur’an metninin tamamına kadar uzanan bu tür çalışmaların nasıl bir akademik atmosferde ortaya çıkıp gelişim gösterdiği gözler önüne serilmeye çalışılacaktır. Zira konu bağlamında ortaya çıkan sûre analizlerinin tahlil ve değerlendirmesini yapabilmek ancak ilgili çalışmaların teorik ve metodolojik zeminini sağlam bir şekilde tespit etmekle mümkün hâle gelecektir.



## İKİNCİ BÖLÜM

### METİN BÜTÜNLÜĞÜ ARAYIŞLARININ TEORİK VE METODOLOJİK TEMELLERİ

Çalışmamızın birinci bölümünde XX. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanan süreçte Kur'an metninde kronolojik tertip arayışlarının önemli bir araştırma alanı hâline geldiğinden bahsettik. Bu süreç sonunda ilgili çalışmalarda özellikle Nöldeke kronolojisini aşacak düzeyde kayda değer gelişmeler ortaya konulamadığını belirttik. Batılı Kur'an araştırmaları özelinde Watt'ın ilgili çalışmalarından sonra nihâyet kronoloji arayışlarının geri plana düşmeye başladığını saptadık. Şüphesiz kronolojik tertip arayışları bağlamında seyreden bu durum, Kur'an metninin yapısına yönelik ilginin de azalması ile sonuçlanmadı. Yeni dönemde çeşitli alanlarda kaydedilen gelişmeler, Kur'an metninin yapısına ve üslubuna olan ilgiyi günümüze kadar uzanan ve bizim "metin bütünlüğü arayışları" olarak tanımladığımız bir çalışma alanını çağdaş Batılı Kur'an araştırmalarında en önde gelen konulardan biri hâline getirdi. İşte XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Mekkî ve Medenî sûrelerde, hatta Kur'an'ın tamamında metin bütünlüğü arayışları şeklinde tezahür eden araştırma alanının tarihsel arka planını irdelemek ve daha sonra bu araştırma alanına etki eden teorik ve metodolojik unsurlar üzerinde durmak önem arz etmektedir.

Kutsal metin araştırmalarında tarihsel eleştirinin gerileme dönemine girdiği XX. yüzyıl sonlarına doğru Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin kaynaklarından ya da teşekkül süreçlerinden (behind the text) ziyade bugünkü formları üzerinden (as it is) bir okumanın gerekliliğine işaret edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu süreçte özellikle Pentatök metinleri temelinde oluşan metin-merkezli okuma önerilerinin esasen Eski ve Yeni Ahit metinlerinin tamamına şamil kılınabileceği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda metinlerin tarihine aşırı odaklanmanın, mevcut formlar üzerinden bir yorumlama sürecini akamete uğrattığı şeklinde bir eleştirinin ortaya çıktığı da gözlenmektedir. Diğer yandan kutsal metinlerin tarihlerinden büyük ölçüde bağımsız, metin-merkezli bir okumaya tabi tutulması önerilerinin, "Shakespeare'in bir oyunu" ya da "D. H. Lawrence'in bir romanı"nın incelenmesi gibi seküler bir edebî analiz

zeminine gönderme yapması önemsenmelidir. David Clines'in *The Theme of the Pentateuch* (1978) adlı çalışması bu bağlamda ilk örnekler arasında zikredilmektedir.<sup>363</sup>

XX. yüzyılın son çeyreği ile birlikte önemli bir araştırma alanı hâline geldiği görülen Kitâb-ı Mukaddes'in metin bütünlüğüne yönelik çalışmaların büyük ölçüde *unity*<sup>364</sup> (bütünlük), *coherence*<sup>365</sup> (insicam), *as a whole*<sup>366</sup> (bir bütün olarak) ve *holistic*<sup>367</sup> (bütüncül) terimleri etrafında yapıldığı saptanabilir. Nevin Reda, Kitâb-ı Mukaddes metinlerinde edebî bütünlük arayışları bağlamında *holistic* terimini ilk kullanan kişinin 1983 yılında yayımladığı çalışması ile Kitâb-ı Mukaddes araştırmacısı Moshe Greenberg (ö. 2010) olduğunu belirtmektedir.<sup>368</sup> Sonrasında Sami dilleri araştırmacısı Jacob Hoftijzer gibi isimlerin de *holistic* terimini kullandıkları<sup>369</sup> ancak mesela Rolf Rendtorff (ö. 2014) ve Robert Alter gibi araştırmacıların daha çok *as a whole* ifadesini tercih ettiği<sup>370</sup> belirtilmektedir.<sup>371</sup>

Bu dönemle birlikte artık metinleri “parçacı” (atomistic) değil “bütüncül” birimler şeklinde okuma temayülünün giderek arttığı görülmektedir. Bu kapsamda mesela Çıkış kitabının analizinde “Her ne kadar birçokları (Çıkış) 32/9-14 ve 25-29’u sonradan ilâveler (later expansions)” şeklinde görmüşse de biz bu pasajı bir edebî bütün

<sup>363</sup> G. I. Davies, “Introduction to the Pentateuch”, *The Oxford Bible Commentary: The Pentateuch*, ed. John Muddiman-John Barton (Oxford: Oxford University Press, 2001), 32.

<sup>364</sup> Örneğin bk. D. G. Hugstrom, *The Coherence of the Book of Micah: A Literary Analysis* (Atlanta: Scholars, 1988); Frank Kermode, “Matthew”, *The Literary Guide to the Bible*, 388; John Drury, “Mark”, 407; Francis Landy, “The Song of Songs”, *The Literary Guide to the Bible*, 315-316; Richard J. Clifford, “The Unity of the Book of Isaiah and Its Cosmogonic Language”, *The Catholic Biblical Quarterly* 55, sy.1 (1993): 1-17; W. S. Prinsloo, “The Unity of the Book of Joel”, *ZAW* 104 (1992): 66-81; J. W. Wesselius, “Language and Style in Biblical Aramaic: Observations on the Unity of Daniel II-VI”, *Vetus Testamentum* 38, sy. 2 (1988): 194-209. Bu son makale, “unity, coherence ve as a whole terimlerinin aynı çalışmada kullanılmasına bir örnek teşkil etmektedir.

<sup>365</sup> Örneğin bk. David M. Gunn, “Joshua and Judges”, *The Literary Guide to the Bible* (Harvard: Harvard University Press, 1990), ed. Robert Alter-Frank Kermode, 105, 110; Robert Alter, “Psalms”, *The Literary Guide to the Bible*, 256; Shemaryahu Talmon, “I and II Chronicles”, 370.

<sup>366</sup> Örneğin bk. Rendtorff, *The Problem of the Process of Transmission in the Pentateuch*, 23, 71, 191, 196, 200; Robert Alter, *The Art of Biblical Poetry* (New York: Basic Books, 2011), 210, 256.

<sup>367</sup> Jacob Hoftijzer, “Holistic or Compositional Approach? Linguistic Remarks to the Problem”, *Synchronic or Diachronic? A Debate on Method in Old Testament Exegesis*, ed. Johannes J. De Moor (Leiden-New York-Köln: E.J. Brill, 1995), 98-114; Moshe Greenberg, “Ezeikel 17: A Holistic Interpretation”, *Journal of the American Oriental Society*, 103/1 (1983): 149-154.

<sup>368</sup> İlgili makale için bk. Moshe Greenberg, “Ezeikel 17: A Holistic Interpretation”, *Journal of the American Oriental Society*, 103/1 (1983): 149-154.

<sup>369</sup> Jacob Hoftijzer, “Holistic or Compositional Approach? Linguistic Remarks to the Problem”, *Synchronic or Diachronic? A Debate on Method in Old Testament Exegesis*, ed. Johannes J. De Moor (Leiden-New York-Köln: E.J. Brill, 1995), 98-114.

<sup>370</sup> Örneğin bk. Rendtorff, *The Problem of the Process of Transmission in the Pentateuch*, 23, 71, 191, 196, 200; Robert Alter, *The Art of Biblical Poetry* (New York: Basic Books, 2011), 210, 256.

<sup>371</sup> Nevin Reda, *The al-Baqara Crescendo: Understanding the Qur'an's Style, Narrative Structure and Running Themes*, 197.

olarak ele alabiliriz”;<sup>372</sup> “Levililer’in yapı ve içeriği bir bütün olarak kısaca şu şekilde özetlenebilir.”;<sup>373</sup> “...(Araştırmacı), Yeşaya Kitabı’nın bir bütün olarak insicamı ile özellikle ilgilenmiştir.”<sup>374</sup> ya da “Pentatök’ü bir bütün hâlinde tertip etmek için daha geniş metin birimlerinin birleştirilmesi hususunda yeni kriterler ortaya konulmalıdır.”<sup>375</sup> gibi metin-merkezli edebî analizlere veya bu türden bütüncül okuma önerilerine sıkça rastlanılmaktadır.

Greenberg, konu bağlamındaki makalesinde Ezekiel kitabına ilişkin ortaya konulan tarihsel-eleştirel verilerdeki çok farklı sonuçlara işaret etmekte ve bu metotların varsayımlarını kusurlu bulmaktadır. Araştırmacıya göre bu yaklaşım, metin yapısının ve metnin iç unsurları arasındaki ilişkinin çözümlenmesi sürecine zarar vermektedir. Dolayısıyla ona göre yapılması gereken bütüncül bir okumayı tercih etmektir.<sup>376</sup>

Nitekim Eyüb kitabını incelediği başka bir makalesinde Greenberg’in hemen giriş kısmında ortaya koyduğu problematik, Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin ekseninin “tarihsel” yaklaşımdan “edebî” olana nasıl yön değiştirdiğini örneklemesi ve bütüncül yaklaşımı ortaya koyması itibariyle kayda değerdir. Burada araştırmacının şu ifadelerine dikkatinizi çekmek istiyoruz: “Eyüb (kitabının) temel edebî problemi, (metnin) insicamı (meselesidir): Eyüb’deki nesir, şiir ya da Eyüb ve arkadaşları arasında geçen konuşmalar arasında bir insicam bulunmakta mıdır? Bunların birbiriyle ilişkisi nedir? Kitabın (edebî) unsurları arasındaki irtibatların (kurulması hususundaki) zorluklara karşı bir farkındalık kazanmak durumundayız...”<sup>377</sup>

İlâveten bütüncül yaklaşımların, metni parçalara ayırarak analiz etme temayülünde olan tarihsel metotlara bir tepki olarak ortaya çıktığını belirten ve bu iki yaklaşımı yan yana mukayese eden çalışmaların varlığı,<sup>378</sup> metin bütünlüğü arayışlarının tarihsel arka planına ve gelişim süreçlerine ışık tutması bakımından

---

<sup>372</sup> Houston, “Exodus”, 122.

<sup>373</sup> Lester L. Grabbe, “Leviticus”, *The Oxford Bible Commentary*, ed. John Barton -John Muddiman (Oxford: Oxford University Press, 2001), 91

<sup>374</sup> Davies, “Introduction to the Pentateuch”, 50.

<sup>375</sup> Rolf Rendtorff, *The Problem of the Process of Transmission in the Pentateuch*, trans. John. J. Scullion (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1990), 191.

<sup>376</sup> Greenberg, “Ezeikel 17: A Holistic Interpretation”, 149. Greenberg’in Ezekiel’in simetrik metin yapısına ilişkin bir okuma yapması kayda değer olup, üçüncü bölümde ele alacağımız bir noktayı ifade etmektedir. Bizim buradaki amacımız bütüncül yaklaşımların tarihine dair notlar düşmekten ibarettir.

<sup>377</sup> Moshe Greenberg, “Job”, *The Literary Guide to the Bible* (Harvard: Harvard University Press, 1990), ed. Robert Alter-Frank Kermode, 283-284. Parantez içi ifadeler bize aittir.

<sup>378</sup> Mesela bk. Aulikki Nahkola, *Double Narratives in the Old Testament: The Foundations of Method in Biblical Criticism* (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2001).

özellikle kayda değerdir. XX. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte Robert Alter gibi araştırmacıların Kitâb-ı Mukaddes metinlerini yazılı ya da sözlü kaynaklarla yahut birden çok yazarla/redaktörle açıklamaya çalışmak gibi tarihsel-eleştirel kaygılardan ziyade, bu metinleri elimizde bulunduğu şekliyle edebî metinler olarak okumayı tavsiye eden bir perspektifin öne çıktığını belirtmesi önemlidir.<sup>379</sup> Nitekim Alter'ın kendisinin de metinlerde yer alan tekrarları, metinlerin tarihlerine yönelik bir ipucu olarak tahlil etmek yerine, bunları sanatsal kalite bağlamında değerlendiren edebî bir yaklaşımı tercih etmesi bu noktada önemli bir örneklik teşkil etmektedir.<sup>380</sup>

Neticede Kitâb-ı Mukaddes'te metin bütünlüğü arayışlarının ortaya çıkmaya başladığı zaman dilimini, tarihsel eleştirinin gerileme dönemine girdiği tarih olan XX. yüzyılın ikinci yarısı ile başlatmak mümkün görünmektedir. Hatırlanacağı üzere bu dönemle birlikte Kitâb-ı Mukaddes metinlerini parçacı bir perspektifle ele alan tarihsel-eleştirel metotların varsayımlarına ve ulaştıkları sonuçlara yönelik önemli soru işaretleri ortaya atılmıştır. Kutsal metinlerin “tarihlerine” yönelik elde edilmesi beklenen “nesnel” verilerin nesnellğine yönelik ortaya çıkan kuşkulara bir de dönemin gerçeklik ve nesnellik algısında önemli bir kırılmayı ifade eden postmodern yaklaşımların eklenmesiyle birlikte “metinler ancak tarihlerinden/yazarlarından hareketle doğru anlaşılabilir” önermesi önemli bir aşınma yaşamıştır. Sonuç olarak müteakip dönem kutsal metin araştırmalarında metnin daha çok öne çıktığı ve metin incelemelerinde metin-merkezli ve okur-merkezli metotların ortaya atılmaya başladığı belirtilebilir. Yeni dönemde Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an araştırmalarında metin yapısı bağlamında öne çıkan tartışmalarda metin ile metnin yazarı ve tarihi arasına bir mesafe girmiş, metnin bizatihi kendisi doğru anlama ulaşmada bir otorite olarak tebarüz etmiştir. Bu itibarla kutsal metinler analiz edilirken, kendi iç bütünlükleri ve tutarlıkları bağlamında bir anlam arayışı öne çıkmaya başlamıştır. Bu süreç, Kur'an araştırmaları bağlamında da benzer temayülleri ortaya çıkarmış, bu bağlamda esaslı bir literatür teşekkül etmiştir.

XX. yüzyılın son çeyreği ile birlikte Kitâb-ı Mukaddes'in edebî metin olarak analiz edilmesi temelinde ortaya çıkan metin bütünlüğü arayışlarının hemen aynı zaman dilimi içinde Kur'an araştırmalarına da taşınmaya başladığını görüyoruz. Nitekim

---

<sup>379</sup> Robert Alter-Frank Kermode, “General Introduction”, *The Literary Guide to the Bible* (Harvard: Harvard University Press, 1990), ed. Robert Alter-Frank Kermode, 4.

<sup>380</sup> Nahkola, *Double Narratives in the Old Testament: The Foundations of Method in Biblical Criticism*, 2.



Michel Cuypers ve Nicolai Sinai gibi isimler, Batılı Kur'an araştırmalarında metin bütünlüğü arayışlarının başlangıç tarihi olarak 1980'lerin başına işaret etmektedirler.<sup>381</sup> Bu döneme kadar Kur'an'ın küçük birimlerden oluştuğu, insicamsızlıklar ve gereksiz tekrarlar barındırdığı, metnin biçimsel ve tematik gelişimlerini izlemek sûretiyle kronolojik olarak yeniden tertip etmenin imkânı üzerine yoğunlaşan çalışmalar yerini metnin mevcut hâliyle bir bütünlük arz edebileceği varsayımına bırakmaya başlamaktadır. Bu evrilmenin fitilini ateşleyen iki temel çalışmadan ilki Fransız araştırmacı Pierre Crapon de Caprona'ya ait Fransızca bir eser olan *Le Coran: aux sources de la parole oraculaire, structures rythmiques des sourates meccoises*'tir.<sup>382</sup> İkincisi ise Alman araştırmacı ve Berlin merkezli Corpus Coranicum projesinin yürütücüsü Angelika Neuwirth'in Mekkî sûreleri temalar, kafiyeler, hitap ifadeleri gibi çeşitli edebî unsurlar temelinde analize tabi tuttuğu *Studien zur Komposition der mekkanischen Sûren*'dir.<sup>383</sup>

Müteakip süreçte Mustansir Mir<sup>384</sup>, Neal Robinson<sup>385</sup>, Mathias Zahniser<sup>386</sup>, D. E. Smith<sup>387</sup>, Carl Ernst<sup>388</sup>, Michel Cuypers<sup>389</sup>, Raymond Farrin<sup>390</sup>, Marianna Klar<sup>391</sup>, Nevin

---

<sup>381</sup> Michel Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur'an* (Miami, FL: Convivium, 2009), 27, 504; Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 87.

<sup>382</sup> Mekkî sûrelerin ritmik yapıları temelinde bir analiz gerçekleştirildiği belirtilen bu çalışmaya ulaşamadıysak da araştırmamız açısından önemli bir kayıp olmadığını söyleyebiliriz. Zira metin bütünlüğü arayışlarının tarihsel kökenleri bağlamında zikredilmesine rağmen müteakip literatür açısından bu çalışmanın önemli bir referans teşkil etmediği ortaya çıkmaktadır.

<sup>383</sup> Michel Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur'an* (Miami, FL: Convivium, 2009), 27, 504; Michel Cuypers, *The Composition of the Qur'an: Rhetorical Analysis* (London: Bloomsbury, 2015), 6; Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 87.

<sup>384</sup> Örnek bazı çalışmalar için bk. Mustansir Mir, Mustansir Mir, "Continuity, Context and Coherence in the Qur'an: A Brief Review of the Idea of Nazm in Tafsir Literature", *Al Bayân* 11 (2013), II, 15-29; , "The Qur'an as Literature", *Religion & Literature* 20 (1988), 1: 49-64; "The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis", *Approaches to the Qur'an*, eds. G.R. Hawting-Abdul Kader A. Shareef (New York: Routledge, 2013), 211-224.

<sup>385</sup> Neal Robinson, *Discovering the Qur'an: A Contemporary Approach to a Veiled Text* (Washington D.C.: Georgetown University Press, 2003); "Hands Outstretched: Towards a Re-reading of Sûrat al-Mâ'ida", *Journal of Qur'anic Studies* 3/1 (2001): 1-19; "The Structure and Interpretation of Surat al-Mu'minun", *Journal of Qur'anic Studies*, 2/1 (2000): 89-106.

<sup>386</sup> Örneğin bk. A. H. Mathias Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*" *Literary Structures of Religious Meaning in the Qur'an*, ed. Issa J. Boullata (New York: Routledge, 2000), 26-55.

<sup>387</sup> David E. Smith, "The Structure of al-Baqarah", *The Muslim World* 91 (2001): 121-136.

<sup>388</sup> Özellikle bk. W. Carl Ernst, *How to Read the Qur'an* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2011), 205 vd.

<sup>389</sup> Michel Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur'an* (Miami, FL: Convivium, 2009); *The Composition of the Qur'an: Rhetorical Analysis* (London: Bloomsbury, 2015); *A Qur'anic Apocalypse: A Reading of the Thirty Three Last Sûrahs of the Qur'an*, trans. Jerry Ryan (Atlanta: Lockwood Press, 2018); "The Semitic Rhetoric in the Koran and a Pharaonic Papyrus", *US-China Foreign Language* 8 (2010): 8-13.

Reda<sup>392</sup> ve Salwa M. S. el-Awa<sup>393</sup> gibi araştırmacılar, Kur'an metninin edebî yapısı ve metin bütünlüğü arayışları bağlamında çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalarda; âyetler ve sûreler arası bağlam, hitap ifadeleri, tekrarlar ve bazı retorik unsurlardan hareketle müstakil sûrelerde, sûre çiftlerinde, sûre gruplarında ve Kur'an'ın tamamında bütünlük arayışları ortaya çıkmıştır.<sup>394</sup> Çalışmamızın girişinde atıf yaptığımız üzere Rippin, 2013 yılında yayımlanan bir makalesinde, son dönem Batı literatüründe Kur'an metninde bütünlük arayışlarının hâkim bir araştırma alanı hâline gelmesinin nedenlerinin araştırılmayı hak ettiğini belirtmektedir.<sup>395</sup>

Netice itibariyle yaklaşık son yarım asırdır Kur'an'ın "tarihsel metin" (historical text) değil, "edebî metin" (literary text) olarak öne çıktığı bir sürece girilmiştir. Bu bağlamda metnin edebî yapılarının, retorığının, tema ve üslubunun daha yakın okumalara tabi tutulmak sûretiyle gerek müstakil sûre, gerek sûre çiftleri ve grupları, gerekse de Kur'an'ın tamamında bizim "metin bütünlüğü arayışları" olarak tanımladığımız bir araştırma alanı ortaya çıkmıştır. Son dönem Batılı Kur'an araştırmalarının en velûd konularından biri hâline gelmiş olan ve Kur'an'ın edebî karakteri üzerine yoğunlaşan bu çalışma alanı, *Encyclopaedia of the Qur'an* (2001-2006) maddelerine de doğrudan yansımış görünmektedir. *Literary Structures of the Qur'an* (Issa J. Boullata), *Literature and the Qur'an* (Wadad Kadi ve Mustansir Mir), *Rhetoric and the Qur'an* (Angelika Neuwirth), *Form and Structure of the Qur'an* (Angelika Neuwirth), *Language and Style of the Qur'an* (Claude Gilliot and Pierre

---

<sup>390</sup> Raymond Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation: A Study of Symmetry and Coherence in Islam's Holy Text* (Ashland-Oregon: White Cloud Press, 2014); "Surat al-Baqara: Structural Analysis", *The Muslim World* 100 (2010): 17-32.

<sup>391</sup> Marianna Klar, "Text-Critical Approaches to Sura Structure: Combining Synchronicity with Diachronicity in Sûrat al-Baqara: Part One", *Journal of Qur'anic Studies* 19/1 (2017): 1-38; "Text-Critical Approaches to Sura Structure: Combining Synchronicity with Diachronicity in Sûrat al-Baqara: Part Two", *Journal of Qur'anic Studies* 19/2 (2017): 64-105.

<sup>392</sup> Nevin Reda, *The al-Baqara Crescendo: Understanding the Qur'an's Style, Narrative Structure and Running Themes* (Montréal: McGill-Queen's University Press, 2017).

<sup>393</sup> Salwa M. S. El-Awa, *Textual Relations in the Qur'an* (London-New York: Routledge, 2006). Araştırmacı bu çalışmasında Ahzab (33) ve Kıyamet (75) sûrelerinin metin yapısını incelemektedir. El-Awa bu sûreleri tematik olarak alt bölümlere ayırmakta, bu ayrımı yaparken tematik olduğu kadar bazı yapısal işaretçilere de (indicators) başvurmuştur. Örneğin çalışmada 73 âyetten oluşan Ahzab sûresi 10 pasaja ayrılmaktadır. Bk. El-Awa, *Textual Relations in the Qur'an*, 40, 48 vd. Biz El-Awa'nın çalışmasının bizim tez çalışmamızın üçüncü bölümünde yer vereceğimiz üç ana yaklaşımdan *tematik-yapısal yaklaşım* içine dâhil edilebileceğini düşünüyoruz. Ancak bahsi geçen yaklaşımı biz Bakara sûresi özelinde tahlil ettiğimiz için El-Awa'nın çalışmasına yer veremedik. Bununla birlikte bu çalışmanın ilgili literatüre katkısının yadsınamayacağını ve müstakbel çalışmalarımızda yerini alacağını belirtebiliriz.

<sup>394</sup> Andrew Rippin, "Contemporary Scholarly Understandings of Qur'anic Coherence", *Al-Bayan* 11/2 (2013): 2-3.

<sup>395</sup> Rippin, "Contemporary Scholarly Understandings of Qur'anic Coherence", 3.

Larcher), *Symbolic Imagery* (Frederick S. Colby) ve *Unity of the Text of the Qur'an* (Mustansir Mir) maddeleri bu kapsamda öne çıkanlar arasında zikredilebilir. Hatta yeni dönemde Kur'an metni, edebiyat alanının içine o kadar dâhil olmuştur ki Kur'an'ın edebî yapılarını konu edinen müstakil bir editoryal çalışma olan *Literary Structures of the Religious Meaning of the Qur'an*'da (2000), yazarların bir kısmını "Kur'an üzerine çalışan edebî araştırmacılar", diğer kısmını ise "edebî eleştiri alanıyla ilgilenen Kur'an araştırmacıları" teşkil etmektedir.<sup>396</sup>

Tam bu noktada bir hususun özellikle altını çizmemiz gerekmektedir. Yeni dönemle birlikte *Kur'an'ın edebî metin olarak incelenmesi* tabiri ile metnin bütünüyle tarihinden koparıldığı bir zemini kast etmiyoruz. Daha ziyade, metnin mevcut tertibinin çözümlenmesine matuf bir bağlamın öne çıkmasına dikkat çekmek istiyoruz. Nitekim metin yapısı çözümlenmelerinde öne çıkan yaklaşımlarda da görüleceği üzere, tarihsel bağlamın hesaba katıldığı okumalar sürdürülmektedir. Bununla birlikte, Kur'an'ı *edebî metin* olarak inceleyen literatür, metni mevcut tertibi itibarıyla merkeze almakta ve tarihsel verileri metin yapısı analizinde en fazla yardımcı unsur olarak istihdam etmektedir.

Bahsi geçen arka plandan hareketle, günümüz Batılı Kur'an araştırmalarında gerek metin bütünlüğü arayışlarının önde gelen çalışma alanlarından biri haline gelmesinde etkili olan gerekse bu çalışmalara metodolojik açıdan tesir eden unsurların çerçevesi hakkında bilgi sahibi olmak, meselenin daha net anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda metin bütünlüğü arayışlarına etki eden unsurların içeriğine ve seyrine göz atarak devam etmenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Ancak öncelikle edebî metin ve metin bütünlüğü kavramları üzerinde biraz durmak istiyoruz.

## 2.1. EDEBÎ METİN VE METİN BÜTÜNLÜĞÜ KAVRAMLARI

"Metin" terimi, yazılı yahut sözlü formda olsun, bir kelimedenden başlayıp cümleler ve bölümler toplamına uzanan bir kapsamı ifade etmek için kullanılmaktadır. Metin, "dille iletişimde bulunmak amacıyla çok farklı düzeylerde oluşturulan anlatma ve anlaşma aracı"<sup>397</sup> olarak tanımlanmaktadır. Herhangi bir kelime yahut cümle de başlı

<sup>396</sup> Issa J. Boullata, "Introduction", *Literary Structures of the Religious Meaning of the Qur'an*, ed. Issa J. Boullata (New York: Routledge, 2000), xi.

<sup>397</sup> Şerif Aktaş, "Edebî Metin ve Özellikleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 39 (2009): 187.

başına bir anlam ifade ettiği takdirde metin değeri kazanmaktadır. Ancak başka bir ilâveye gerek kalmadan tek bir kelime ya da cümleyle meramın aktarılması genellikle mümkün değildir. Bu nedenle bir metnin “cümlelerden oluşan, daha yerinde bir söyleyişle cümlelerle örülen bir anlatma ve anlaşma aracı” olduğu belirtilmektedir.<sup>398</sup>

İngilizcede “text”, Fransızcada “texte” kelimeleriyle karşılanan metin terimi, Latince’de kumaş anlamına gelen “textus”tan türemiştir. Bu itibarla kumaşın oluşması için ipliklerin derli toplu bir şekilde dokunmasının bir gereklilik olması gibi, kelimeler ya da cümleler toplamına metin denilebilmesi için de bunlar arasında bir insicamın, bir bağlamın olması gerektiği düşünülmektedir. Şâyet birden fazla bölümden oluşan bir sözlü yahut yazılı üründen bahsedilmekteyse, bu durumda bölümler arasında dilsel bütünlük sağlanması beklenmektedir.<sup>399</sup> Dolayısıyla metin terimi üzerine yapılan tanımlarda cümleler (ve varsa bölümler) arası “insicam” (coherence) vurgusunun önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.<sup>400</sup>

Metin üzerine yaptığımız bu kısa değerlendirmeden sonra biraz da edebî metin kavramı üzerinde durmak istiyoruz. Edebiyat, “tarihsel, sosyal ve kültürel olandan hareketle, dille gerçekleştirilen güzel sanat etkinliklerine ve eserlerine verilen genel ad” olarak tanımlanmakta ve bu tür bir edebiyat etkinliğinin merkezinde edebî metnin (literary text) bulunduğu belirtilmektedir.<sup>401</sup> Peki, edebî metin denildiğinde ne anlaşılacaktır? Bir edebî metnin unsurları nelerdir? Bu nokta üzerinde biraz durmakta fayda görüyoruz zira Kur’an’ın bir edebî metin olarak incelendiği araştırmaların analiz süreçlerini doğru anlamlandırabilmenin yolu, her şeyden önce edebî metnin unsurlarına dair bir farkındalık kazanmakla mümkündür.

Öncelikle edebiyatta “bir metnin iskeleti ve iç ilişkileri”, yapı (structure) kavramı ile ifade edilmektedir.<sup>402</sup> Bu itibarla edebî metnin unsurları ve bu unsurlar arasındaki ilişkiyi yapı kavramı altına yerleştirmek mümkün görünmektedir.<sup>403</sup> Bu unsurlardan birisi tema/izlektir (theme). Edebî metinde işlenen temel duygu ya da

<sup>398</sup> Aktaş, “Edebî Metin ve Özellikleri”, 187.

<sup>399</sup> İrem Onursal, “Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık”, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, ed. Ayşe Kiran ve dğr. (İstanbul: Multilingual Yayınları, 2003), 121.

<sup>400</sup> Örneğin bk. Ronald Carter-Michael McCarthy, *Cambridge Grammar of English: A Comprehensive Guide Spoken and Written English Grammar and Use* (Cambridge Cambridge University Press, 200), “Text” md., 926.

<sup>401</sup> Aktaş, “Edebî Metin ve Özellikleri”, 187-188.

<sup>402</sup> Edward Quinn, *A Dictionary of Literary and Thematic Terms* (New York: Facts on File, 2006) “Structure” md., 401; Peter Childs-Roger Fowler, *The Routledge Dictionary of Literary Terms* (London-New York: Routledge, 2006), “Structure” md., 227-228.

<sup>403</sup> Ömer Solak, *Edebiyat Biliminin Disiplinlerarası İmkânı* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 23.

düşünceyi ifade etmek için bu tabir kullanılmaktadır. Yeri gelmişken konu (subject) ve tema (theme) kavramlarının birbirinden ayrı olduğu, ilki daha tikel ve somut olan bir meseleye gönderme yaparken, ikincisinin daha genel bir kavramı ifade ettiği belirtilmelidir.<sup>404</sup> Bir diğer edebî metin unsuru olay örgüsüdür (plot). Olayların sıralanışı, olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkileri bu kavramla ifade edilmektedir. Karakterler (characters), anlatıcı (narrator) ve hitap eden-muhatap (addresser-addressee) ilişkisi, zaman ve mekân (time and place), bakış açısı (point of view), dil ve üslup (language and style), metinlerarası ilişkiler (intertextual relations) ve sözlülük (orality), retorik, metafor gibi başlıkları da metnin edebî unsurları arasına dâhil etmek gerekmektedir.<sup>405</sup> Nitekim Kur'an'ın edebî metin olarak analiz edildiği çalışmaların hemen aynı başlıklar altında işlendiği görülmektedir. Âyetler, âyet grupları, sûre birimleri, imgelem, kafiyeler, sözlü hitap unsurları, üslup, içerik, hitap-muhatap ilişkisi gibi unsurlar bu kapsamda zikredilebileceklerin başlıcaları arasındadır.<sup>406</sup>

Buradan “metin bütünlüğü” kavramına geçmek gerekirse, edebiyatta “bütünlük” (unity) teriminin ilk olarak *Phaedrus*'ta Platon tarafından kullanıldığı belirtilmektedir. Buna göre bütünlüğe sahip bir çalışma, “her bir parçanın birbiri ile ilişkili olduğu bir içyapı mantığını” ifade etmektedir. Bütünlüğe sahip bir çalışmanın insicamlı, müstakil ve aynı zamanda ana hedefinden dikkatleri dağıtabilecek unsurlardan ârî olması beklenmektedir. Platon'a göre bir metnin mükemmel bir bütünlüğe sahip olması demek, ondan ne bir şeyin çıkarılabileceği ne de ona yeni bir şey eklenebileceği bir tamlığa sahip olması anlamına gelmektedir.<sup>407</sup> Dikkat edilirse, Platon'un burada tarif ettiği bütünlük terimi, zorunlu olarak doğrusal (lineer) bir ilişki biçimine gönderme yapmamakta, yalnızca bir metnin meramını dağınık olmayacak bir tarzda aktarmasına vurgu yapmaktadır. Zira “her bir parçanın birbiri ile ilişkili olması” ifadesi, bütün edebî türler için doğrusal (lineer) bir ilerlemeyi içine alacak bir genellemeden uzaktır. Bu

---

<sup>404</sup> Şerif Aktaş-Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım: Okuma-Dinleme-Konuşma-Yazma* (Ankara, Akçağ, 2017), 355-356.

<sup>405</sup> Edebî metin ve edebî metnin unsurları konusunda detaylı bilgi için bk. Şerif Aktaş, “Edebî Metin ve Özellikleri”, 187-200; Aktaş-Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım: Okuma-Dinleme-Konuşma-Yazma*, 355-363.

<sup>406</sup> Örneğin bk. Angelika Neuwirth, “Form and Structure in the Qur'an”, 245-264; Issa J. Boullata, “Literary Structures of the Qur'an”, *Encyclopaedia of the Qur'an*, c. 3 (Leiden, Boston: Brill, 2003), 192-205.

<sup>407</sup> J. A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* (Malden-Oxford: Wiley-Blackwell, 2013), “Unity”, md., 748.

bağlamda bütünlük ve insicamın farklı edebî türler için farklı özellikler arz edebileceği akıllarda tutulmalıdır.

Konu bağlamında değinilmesi gereken ve Kur'an araştırmalarında da istihdam edilen bir diğer terim ise "insicam, bağdaşıklık" anlamına gelen "coherence" kelimesi olup "bir edebî eserde parçalar arasındaki açık ilişki"yi<sup>408</sup> ifade etmektedir. Bu noktada Mustansir Mir, bir metnin "bütünlüğü" (unity) ile bağdaşıklığı (connection) arasında önemli bir farklılık bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre bu terimlerin ilki (unity), bir metnin pasajlarının metnin genel teması ile ilişkisini ifade eden daha genel bir perspektifi ifade etmektedir. İkincisi (connection) ise "bir metnin bileşenleri arasındaki güçlü ya da zayıf herhangi bir irtibata" atıf yapmaktadır. Dolayısıyla Mir'e göre *unity*, metnin parçalarının, bütünüyle olan ilişkisine gönderme yapan bir terime karşılık gelirken, *connection* terimi doğrusal olarak cümlelerin ve pasajların peş peşe bir ilişki dâhilinde ilerlemesini ifade etmektedir.<sup>409</sup> Kavramlar arası bu tür ayırım girişimlerine rağmen mesela Neuwirth'in, sûre birimlerinin edebî bütünlüğüne yönelik henüz yeterli çalışmaların ortaya konulmadığı yönünde kanaat beyan ederken "a coherent unity..." şeklinde bir tamlama kullandığı<sup>410</sup> görülmektedir. "İnsicamlı bir bütünlük" anlamına gelen bu tabir, ilgili terimlerin birbirini tamamlayan bir yanının da bulunduğunu ortaya koymasından dolayı değerlidir. Neticede bir sûre biriminin âyetleriyle o sûre biriminin ana teması arasındaki ilişkinin (unity) güçlü bir biçimde tesis edilebilmesi için, âyetler ve âyet pasajları arasındaki örgünün de (insicam) sağlam olması gerekmez mi?<sup>411</sup>

Geriye dönülerek metin teriminin tanımı hatırlanırsa, metin ve metin bütünlüğü kavramları arasında "bütünlük" kavramı üzerinden bir örtüşmenin mevcut olduğu görülebilir. Hatta edebiyat alanında "metin bütünlüğü" kavramı etrafında şekillenen müstakil bir çalışma alanının teşekkül etmemesinin arkasında, bir metnin zaten kendi içinde insicam ve bütünlük arz eden bir yapıyı ifade etmesinin yattığı tahmin edilebilir.

<sup>408</sup> *Cambridge Academic Content Dictionary* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), "Coherence" md., 171.

<sup>409</sup> Mustansir Mir, "Unity of the Text of the Qur'an", *Encyclopaedia of the Qur'an*, c. 5 (Leiden-Boston: Brill, 2006), 405. Bu bağlamda "coherence" teriminin de Mir'in "connection" için yaptığı tanıma yakın bir yerde durduğu belirtilebilir.

<sup>410</sup> Angelika Neuwirth, "Sûra(s)", *Encyclopaedia of the Qur'an*, c. 5 (Leiden, Boston: Brill, 2006), 324.

<sup>411</sup> Mir, konu bağlamında müstakil bir makalesinin girişinde İngilizce *continuity*, *context* ve *coherence* terimlerinin anlamlarına ilişkin tespitler yapmakta, Arapça *nazm* teriminin bahsi geçen üç terimi de kapsayıcı bir anlam alanına sahip olduğunu savunmaktadır. Bk. Mustansir Mir, "Continuity, Context and Coherence in the Qur'an: A Brief Review of the Idea of Nazm in Tafsir Literature", *Al Bayân* 11 (2013), II, 15-16.

Edebiyat alanına daha yakın görünen metin bütünlüğü (literary unity) ifadesinin esasen kutsal metin araştırmalarında daha çok yer bulması ise, şüphesiz bu metinlerin “herhangi bir edebî metin”den (any literary text) beklenen niteliklere sahip olmaması nedeniyledir. Nitekim Kur’an metninin bütünlüğünün tespitine matuf çok çeşitli yaklaşımların ortaya konulduğu kayda değer bir literatür teşekkül etmesi, bizce metnin kendine has yapısının bir sonucu olarak okunmalıdır.

şu hâlde “bir metin nasıl bir kompozisyona sahip olursa ‘bütüncül’ olarak nitelenmektedir?” sorusu önem kazanmaktadır. Bazı araştırmacılar, bugünün okurunun Kur’an’dan Grek retoriği tarafından şekillendirilmiş bir metin yapısı beklentisine girdiğini düşünmektedir.<sup>412</sup> Buna göre bir metin en genel anlamda giriş (introduction), gelişme (body) ve sonuç (conclusion) bölümünden oluşmaktadır. Grek retoriğinde -her ne kadar tarihsel süreç içinde farklı metin bölümlenmeleri önerilmişse de- bir anlatının geleneksel olarak dört bölümden müteşekkil olduğu görüşü öne çıkmaktadır: Giriş (introduction/prologue), anlatı (narrative), ispat (proof) ve sonuç (conclusion/epilogue). Buna göre, giriş kısmında muhataba mesele hakkında bilgi verilir, muhatabın dikkati çekilir. Anlatı bölümünde olaylar açık ve ikna edici bir şekilde ortaya konulur. Kanıt bölümü, anlatı bölümünü doğrular. Sonuç bölümünde ise önemli hususlara kısaca tekrar değinilir ve son kez muhatabın duygularına hitap edilir. Grek retoriğinin kökenleri gibi, bu dört kısımdan oluşan hitabın bölümlerinin kökenlerinin de belirsiz oluşu dikkat çekicidir.<sup>413</sup>

Cuypers, Kur’an’ın dağınık bir metin yapısına sahip olduğunu iddia eden Batılı araştırmacıların, metinden yukarıda sözü edilen, Grek yapısı mantığı içinde bir doğrusal (linear) insicam beklentisine girmelerini hatalı bulmaktadır.<sup>414</sup> Buna göre dönemin Batılı araştırmacıları; gerek müstakil sûrelerde gerekse sûreler arasında, bir girişle başlayan ve sonuçla biten doğrusal bir ilerleme beklentisine girmiş ve bunu bulamadıkları için de metni mevcut tertibi itibariyle kusurlu addetmişlerdir. Cuypers’a göre çalışmamızın ilk bölümünde sözü geçen Batılı araştırmacıların Kur’an’ın metin yapısı hakkında içine düştükleri hayal kırıklığının asıl nedeni budur.<sup>415</sup> Ancak bize göre Cuypers’ın iddiası, bahsi geçen dönemdeki dağınık metin tasavvurunu izah etmek için

<sup>412</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur’an*, 11-12.

<sup>413</sup> Michale de Brauw, “The Parts of the Speech”, *A Companion to Greek Rhetoric*, ed. Ian Worthington (Malden-Oxford-Victoria: Blackwell Publishing, 2007), 187.

<sup>414</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur’an*, 21, 61.

<sup>415</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur’an*, 11-12.

yeterli değildir. Bunun en önemli kanıtını, ileride detaylandırılacağı üzere, Bakara gibi uzun sûrelerin “doğrusal” analizler neticesinde bütüncül bir yapı arz ettiği sonucuna ulaşan çalışmalar oluşturmaktadır. Bizce ilk bölümde değerlendirmelerine yer verdiğimiz araştırmacıların Kur’an’ı “dağınık” olarak nitelermelerine yol açan neden, Kur’an’ı bir “edebî metin” değil de “tarih metni” gibi incelemeleri ve bu yüzden de Kur’an’ın edebî niteliklerini takdir edememeleridir. Hâl böyle olunca Kur’an; “bütünlükten uzak”, “gereksiz tekrarlar içeren”, “sıkıcı” bir metin olarak görülmüştür. Biz bu bahsi şimdilik noktalarken, şu soruların önemine dikkat çekmek istiyoruz:

- Tüm zamanlar, toplumlar ve kültürler için ortak bir “bütüncül metin” tanımı yapılabilir mi?

- “Sözlü hitap” ya da “yazılı metinlerin” bütünlüğünü tesis eden kriterler aynı mıdır yoksa her ikisinin de kendine has bütünlük kriterleri mi bulunmaktadır?

- Grek retoriği ile özdeşleştirilen giriş, gelişme ve sonuçtan oluşan metin yapısı, tüm metin türleri için geçerli midir? Yahut da metin türlerinin bütünü için (şiir, roman, kıssa, mesel, kutsal metin, fabl vb.) geçerli bir bütünlük anlayışından bahsetmek mümkün müdür?

## 2.2. ÇAĞDAŞ EDEBİYAT KURAMLARI

Çağdaş Batılı Kur’an araştırmalarında metin bütünlüğü bağlamında ortaya çıkan literatürde Kur’an bir *edebî metin* olarak analiz edildiğine göre, edebiyat alanında seyreden gelişmelerin görmezden gelinmesi beklenmemelidir. Edebiyat kuramlarından her birinin müstakil bir çalışma konusu olabilecek mahiyette olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bizim bu bölümde amaçladığımız şeyin yalnızca ilgili kuramlara yönelik genel bir fotoğraf çekmek ve bunların Batılı araştırmacının Kur’an’a yaklaşımına yönelik etkilerine dair bir projeksiyon tutmakla sınırlı kalacağını en başta belirtmekte fayda vardır.

Bir sanat olayında *sanatçı* (yazar), *eser*, *okur* ve *toplum* olmak üzere dört unsurun rol oynadığı ifade edilmektedir.<sup>416</sup> Bu itibarla bir metnin nasıl okunması gerektiği hususunda ortaya konulan teorilerin bu dört unsurdan birisine yaslanan bir zemine sahip olduğu belirtilebilir. Edebiyat kuramlarının çeşitleri ve sınıflandırılması konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte biz bunları yaygın olarak kabul gören

<sup>416</sup> Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 10.



yazar-merkezli, metin-merkezli ve okur-merkezli kuramlar olmak üzere üç ana başlık altında ele almayı tercih ettik.<sup>417</sup> Bununla birlikte her bir kuramı müstakil alt başlıklara taşımaktansa, bunların bizim çalışma konumuza katkı sağlayan yönlerini öne çıkarmakla kifayet etmeyi düşünüyoruz.

### 2.2.1. Yazar-merkezli Kuramlar

XIX. yüzyıldan başlayıp yaklaşık olarak XX. yüzyılın yarısına kadar uzanan zaman diliminde bir metnin doğru anlaşılması için odaklanılan adres, metnin yazarı ve olduğu çevredir. Metnin kendisi ise ikinci planda olup, yazarının anlaşılabilirliği ölçüde doğru anlaşılabilir bir nesne konumundadır. Bu dönem içinde okurun bir eseri doğru anlayabilmesi için metnin ortaya çıktığı dönemin koşulları, sanat anlayışı, yazarın niyeti gibi unsurları hesaba katması gerektiği ileri sürülmektedir.<sup>418</sup> Bir eserin ortaya çıktığı dönemin koşulları ve yazarı çevreleyen şartlar göz ardı edildiğinde, okurun metni kendi penceresinden öznel değerlendirmelere tabi tutabilecek olması ihtimali, yazar-merkezli yaklaşımın altını çizdiği en önemli husustur.

Özellikle Aydınlanma dönemi ile birlikte Kitâb-ı Mukaddes'in bir kişi veya kurumun himayesinde öğrenilmek zorunda olmadığı görüşü, yavaş yavaş kutsal metinlerin doğru anlaşılması konusunda nesnel yöntem arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Aydın insan, kendine yeten, bağımsız ve özgür bir kimseyi ifade etmektedir. Bu noktada Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında bağımsızlık ve nesnellik vurguları oldukça ön plana çıkmaktadır. Kendine yeten aydın insanın, kutsalı da kendi aklına uygun olarak anlamlandırabileceği düşüncesi, kutsal metinlerin yazarının da Tanrı olarak kabul edilmeyebileceği önerilerini beraberinde getirmiştir.<sup>419</sup> Thiselton, Kitâb-ı Mukaddes eleştirisinin (Biblical Criticism) kurucusu olarak gösterilen J. S. Semler'in (ö. 1791) bir yaklaşım biçimi olarak Kitâb-ı Mukaddes'in tarihsel-eleştirel metotlardan hareketle doğru anlaşılabilirliğini savunan bir perspektif ortaya koyduğunu

---

<sup>417</sup> Nitekim tefsir araştırmacısı Necmettin Gökür da doktora çalışmasında Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an araştırmalarında etkili olan edebiyat teorilerini sözü edilen üç başlık altında toplamayı uygun bulmuştur. Necmettin Gökür, "The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an-with a Particular Focus on Qur'anic Studies in Turkey between 1980-2002" (Doktora Tezi, The University of Manchester, 2004).

<sup>418</sup> Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 78-79; Hilmi Uçan, "Eleştiri Yöntemleri ve Göstergibilimsel Eleştiri", *Hece Eleştiri Özel Sayısı* 77-78-78 (2003), 221-222.

<sup>419</sup> Antony C. Thiselton, *Hermeneutics: An Introduction* (Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2009), 138.

paylaşmaktadır.<sup>420</sup> İşte kutsal metinlerin seküler bir perspektifle nesnel olarak anlaşılabilmesi temelinde paylaşılan düşünceler, metinlerin yazarını/yazarlarını ve tarihini öne çıkarmış, bir metnin ancak yazarın dünyasından hareketle doğru anlaşılabilceği düşüncesi F. Schleiermacher’de ifadesini bulmuştur. Schleiermacher, “yazarın düşünme biçiminin çözümlenmesi” üzerinde durmaktadır. Schleiermacher’de anlama, *okurun kendisini yazarın yerine koyması* olarak takdim edilmektedir.<sup>421</sup> Dilthey de bir metnin doğru anlaşılabilmesinin tek yolunun o metni kendi tarihine konumlandırmaktan geçtiğini belirtmektedir. Bu vurgu, onun da son tahlilde “yazar-merkezlilik” olarak tanımlanabilecek bir okuma biçimini önerdiğini açığa çıkarmaktadır.<sup>422</sup>

Çalışmamızın ilk bölümünden de hatırlanacağı üzere, kutsal metinlerin en otantik formlarına ulaşma, metinlerin sözlü evreden son hâlini alıncaya kadar uzanan teşekkül evrelerini inceleme, yazarların/redaktörlerin muhtemel tasarrufları üzerine yoğunlaşma gibi hususların da bahsi geçen yaklaşımlar bağlamında anlaşılması gerekmektedir. Bu noktada yazar-merkezli kuramlar içinde ele alınan tarihsel eleştiri yaklaşımının<sup>423</sup> özellikle yazarın biyografisine geniş yer verdiği hatırlanmalıdır. Böylece tarihsel-eleştirel yaklaşımlarda Kur’an’ın ve Kur’an metninin yapı ve üslubunun niçin siyer verilerinden hareketle anlaşılmaya çalışıldığı daha net anlaşılmaktadır.

Moran’a göre yazar-merkezli yaklaşımların eleştiri aldığı en önemli noktalardan birisi, odak noktasını edebî eserin kendisinden ziyade eseri çevreleyen ve belirleyen şartlara yöneltmesidir. Bu durumda eser hakkında birçok tarihî malumat elde edilmekle birlikte eserin edebî yönü büyük ölçüde göz ardı edilmektedir.<sup>424</sup> Kutsal metinler bağlamında düşünüldüğünde bu tespit, metinlerin tarihinden ziyade kendisini öne çıkaran bir perspektife atıf yapması bakımından önem arz etmektedir. Nitekim süreç içinde metnin yazarından ve tarihinden ziyade kendisini merkeze alan yaklaşımlar öne çıkacak, metin mümkün olduğunca “bağımsız bir inceleme nesnesine” dönüşecektir.

<sup>420</sup> Thiselton, *Hermeneutics: An Introduction*, 140.

<sup>421</sup> Palmer, *Hermenötik*, 124, 127; Thiselton, *Hermeneutics: An Introduction*, 153-154.

<sup>422</sup> Toprak, *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat*, 105-112; Thiselton, *Hermeneutics: An Introduction*, 163.

<sup>423</sup> Örneğin bk. Gökkır, *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an*, 35-37. Moran, tarihsel eleştiri ile yazar-merkezli eleştiri arasında örtüşmeler varsa da amaçları arasında bazı farklılıklar olduğunu düşünerek tarihsel eleştiriye yazar-merkezli kuramlar kategorisine dâhil etmeyi uygun bulmamaktadır. Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 79.

<sup>424</sup> Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 79.

### 2.2.2. Metin-merkezli Kuramlar

XX. yüzyılın yarısından itibaren metnin yazarından hareketle anlaşılması gerektiği tezine yönelik önemli soru işaretleri ortaya atılmaya başlanmıştır. Burada artık bir metnin yazarından ziyade bizzat kendisinden hareketle doğru anlaşılacağı düşüncesi öne çıkmaktadır. Bu kapsamda Gadamer'in (ö. 2002), Schleiermacher ve Dilthey'in metnin yazarını ve tarihini öne çıkararak yaklaşımına karşı metnin kendisine işaret etmesinin altı çizilmelidir. Gadamer'e göre yazara yapılan aşırı vurgu, metni geri plana atmaktadır. Kaldı ki yazar, metni tamamladıktan sonra artık o metnin sıradan bir okuru hâline gelmektedir. Gadamer, metnin okunması esnasında gerçekleştirilen anlama faaliyetinin, "geçmiş" değil "şimdi"nin anlama çabası olduğunu vurgulamaktadır. Böylece metin, yazarından ve tarihinden bağımsız ve "anlamanın merkezini oluşturan bir nesneye" dönüşmektedir.<sup>425</sup> Gadamer bu durumu, "bir metnin anlamının yazarını aşması" olarak nitelendirmektedir.<sup>426</sup>

Hiç şüphesiz Gadamer'in metnin kendisine yönelik her vurgusu, yazarı geri plana atmakla birlikte okuru/yorumcuyu öne çıkararak bir mahiyet arz etmektedir. Zira bir metin tamamlandıktan sonra yazarı da dâhil olmak üzere tüm okurlar, o metni kendi "tarihselliklerinde" anlamlandırma gayretine gireceklerdir. İşte tam bu noktada, bir metne yönelik "dikey" okumaların (interpretation) gerçekleştirilebilmesi için, o metnin yatay unsurlarının (text structure) tamlığı bir ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, metin-merkezli bir yorum faaliyetinin ön koşulunu ifade eden bazı şartlar öne çıkmaktadır: Bütünlük ve bağlamlılık.<sup>427</sup> Esasen bir edebiyat metninin "bütünlüğe" sahip olması, kanaatimizce hermenötik sürecin ön aşamasını oluşturmaktadır. İşte bu yüzden ki Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an araştırmalarında metin-merkezli yaklaşımların öne çıkması, araştırmacıların bu metinlerin yapı ve üsluplarını daha yakından incelemelerini beraberinde getirmiştir. Böylece Kur'an metnine atfedilen edebî "problemlerin" ya metin-merkezli ya da metinlerarası bir perspektifle çözümlenmesi amaçlanmıştır ki çalışmamızın üçüncü bölümünde bu temelde gelişen yaklaşımlar ele alınacaktır.

<sup>425</sup> Palmer, *Hermenötik*, 242-244; Toprak, *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat*, 125-128.

<sup>426</sup> Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method* (London-New York: Continuum, 2006), 296.

<sup>427</sup> Toprak, *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat*, 130.

Metin-merkezli kuramlar kapsamında Yeni Eleştiri (New Criticism), Rus Biçimciliği (Russian Formalism) ve Yapısalcılığın (Structuralism) öne çıktığı görülmektedir.

T.S. Eliot (ö. 1965), John Crowe Ransom (ö. 1974), W. K. Wimsatt (ö. 1975), I. A. Richards (ö. 1979) gibi isimlerin öncülüğünü yaptığı Yeni Eleştiri türünün, 1930-1970 arasında edebiyat eleştirisinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir.<sup>428</sup> Bu kuramın doğmasında, yazar ve tarih merkezli yaklaşıma bir eleştiri refleksinin bulunması<sup>429</sup> kayda değerdir. Eleştiri bizzat eserin kendisine odaklanmalı ve eser, yazarından ve tarihsel bağlamından bağımsız olarak, metnin yakın okumaya tabi tutulması sûretiyle incelenmelidir.<sup>430</sup> Bu itibarla yeni eleştirinin “yazara” değil “yazıya” odaklandığı<sup>431</sup> belirtilmelidir. Bu bağlamda W. K. Wimsatt (ö. 1975) ve M.C. Beardsley (ö. 1939) tarafından kaleme alınan “The Intentional Fallacy” ve “The Affective Fallacy” adlı iki yazıya atıfta bulunmaktadır. Bunların ilkinde göre bir metni doğru anlayabilmek için yazarın niyetini bilmenin yararı yoktur. Yazarın niyetini tespit edebilmenin zorluğu bir yana, yazarın niyeti üzerinden bir metin okuması yapmak, yazarın “yaptığına” değil “yapmak istediğine” odaklanmak anlamına gelmektedir. Hâlbuki yazarın “amaçladığı” ile “ortaya çıkan” arasında her zaman örtüşme bulunmayabilir. Dolayısıyla bir edebî metnin doğru anlamını ancak o metni meydana getiren unsurlardan (structure) yola çıkarak anlamak mümkündür.<sup>432</sup> Eleştirmen; tema, kişiler, olay örgüsü, imgelem gibi unsurlar arasındaki ilişkinin metnin bütününe olan katkısını incelemelidir. Bir başka deyişle, bu unsurlardan hareketle edebî metinlerin “bütünlüğüne” odaklanılmalıdır.<sup>433</sup>

İkinci yazıda (The Affective Fallacy) ise bir metnin değerini okurda bıraktığı etkide aramanın yanlışlığı savunulmaktadır. Zira okurdan yola çıkarak eseri değerlendirmek, “olana” değil, “bıraktığı etkiye” odaklanmak anlamını taşımaktadır. Oysa okur üzerinden eseri değerlendirmek, oldukça görece bir kritere bel bağlamak anlamına gelmektedir. Netice itibarıyla Yeni Eleştiri’nin metni bir yandan yazarından ve tarihinden bağımsızlaştırırken diğer yandan okurundan da ayrı bir yere

<sup>428</sup> Gökür, *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an*, 38.

<sup>429</sup> Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 207.

<sup>430</sup> Gökür, *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an*, 39.

<sup>431</sup> Cleanth Brooks, “The New Criticism”, *The Sewanee Review* 87/4 (1979): 598.

<sup>432</sup> Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 208-209.

<sup>433</sup> Jonathan Culler, *Literary Theory: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 122.

konumlandığı söylenebilir.<sup>434</sup> Anlam, metnin kendisinde (the text itself) saklıdır. Metin, teşekkül ettiği kökenlerden ve oluşum aşamasında kendisini etkileyen unsurlardan bağımsız olarak, yapısı, bütünlüğü (unity), insicamı (coherence) ile bir bütün olarak analiz edilmeyi hak etmektedir.<sup>435</sup>

Metin-merkezli eleştiri kuramları arasında yer alan Rus Biçimciliği'ne gelince; Yuri Tinyanov (ö. 1943) Boris Eichenbaum (ö. 1959) ve Viktor Şklovsky (ö. 1984) bu kuramın öncüleri arasında zikredilmektedir. Roman Jakobson ise Rus Biçimciliğini Avrupa'da devam ettiren kişi olarak bilinmektedir.<sup>436</sup> Yazınsallığı sağlayan şeyin yalnızca metnin biçimsel nitelikleri olduğu düşüncesinden<sup>437</sup> hareket eden bu kuram; metnin yazarı, tarihi, sosyolojik ve psikolojik bağlamı gibi hususları değerlendirmeye dâhil etmemektedir.<sup>438</sup> Rus biçimcilerine göre “(edebî) araç, edebiyatın tek kahramanıdır.”<sup>439</sup>

İncelemenin merkezine edebî eserin kendisini yerleştiren Rus biçimciliği, edebiyat ve yaşam arasında keskin bir ayrıma gitmekte, edebî eser ile eserin tarihi konusunda her birine has metotlar belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır.<sup>440</sup> Kuramın öne çıkan özellikleri arasında edebî esere ve onu oluşturan bileşenlere odaklanmak ile edebî incelemenin özerkliğine vurgu yapmak yer almaktadır. Edebî eserin teşekkülünde sezgi, deha, hayal gibi yazar ve okur merkezli unsurlardan ziyade eserin kendisi üzerinde yoğunlaşılmalıdır.<sup>441</sup> Metin içinde yeni bir edebî nesne ile karşılaşıldığında Rus biçimciliği bu nesnenin “niçin” ve “kim tarafından” istihdam edildiğinden ziyade metin içinde “nasıl kullanıldığı” sorusunu yöneltmektedir.<sup>442</sup>

Yine bu kurama göre şiir dilinde form-içerik şeklinde bir ayrımın yanlış olduğu ifade edilmektedir. Zira bir edebî eseri içeriğinden bağımsız olarak ele almak ne kadar imkânsızsa, eserin formlarını dikkate almadan yapılacak bir analiz de eksik kalmaktadır. Keza edebî yapının oluşturulması aşamasında istifade edilen “malzeme” (material) ile bunların sanatsal bir düzende edebî çalışmaya dönüşmesi neticesinde kazandığı değer arasındaki ayrıma dikkat çekilmektedir. Tabir yerindeyse henüz işlenmemiş

<sup>434</sup> Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 208, 213-214.

<sup>435</sup> Brooks, “The New Criticism”, 606-607.

<sup>436</sup> Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 177.

<sup>437</sup> Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 180.

<sup>438</sup> Ali İhsan Kolcu, *Edebiyat Kuramları* (Ankara: Salkımsöğüt Yayınevi, 2008), 286.

<sup>439</sup> Culler, *Literary Theory: A Very Short Introduction*, 122.

<sup>440</sup> Victor Erlich, “Russian Formalism: History-Doctrine” (The Hague: Mouton Publishers, 1980), 9.

<sup>441</sup> Erlich, “Russian Formalism: History-Doctrine”, 171-173.

<sup>442</sup> Erlich, “Russian Formalism: History-Doctrine”, 191.

malzemeden (*fabula*) bir sanat eseri yaratma (siuzhet) şeklindeki bir gelişime vurgu yapılmaktadır.<sup>443</sup> Kısacası, metni merkeze alan incelemelerde Rus Biçimciler, bir yandan form-içerik bütünlüğüne dikkat çekerken diğer yandan edebî eseri meydana getiren unsurların ilgili eserde kazandığı değer, anlam ve bağlam üzerinden bir okuma yapılmasını önermektedirler.

Son olarak bir diğer metin-merkezli eleştiri kuramı Yapısalcılık üzerinde durarak bu bahsi sonlandırmak istiyoruz. Ferdinand de Saussure'ün (ö. 1913) dil teorisinden etkilenen Yapısalcılık kuramının, edebiyat alanında 1960'lı yıllarda Roland Barthes (1980), Gerard Genette (ö. 2018), Claude Bremond gibi Fransız edebiyatçılar tarafından geliştirildiği ve bu isimlerin çalışmalarının 1970'lere doğru İngiltere ve Amerika'ya da uzandığı belirtilmektedir.<sup>444</sup> Biz antropoloji, psikanaliz gibi alanlara da uygulanan yapısalcı yaklaşımın yalnızca edebiyat alanındaki etkileri üzerinde bazı tespitlerde bulunmak istiyoruz.

Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'nde (Course in General Linguistics, 1916) ortaya koyduğu tespitlerinden hareketle edebiyat alanına da taşınan yapısalcılık kuramına göre dil, bir sistemi, yapıyı ifade eder. Dilin oluşumunda iki temel terimden bahsedilmektedir: *Gösteren* (signifier) ve *gösterilen* (signified). Saussure mesela *kardeş* (gösterilen) kavramı ile bu kavramı ifade eden k-a-r-d-e-ş sesleri (gösteren) arasında bir nedensellik bağı bulunmadığını ve bu tespitin yadsınmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre dillerde yansıma sözcüklerin bulunması ise bu gerçeği değiştirmemektedir zira bu türden kelimelerin sayısı fazla değildir. Diğer yandan gösteren ve gösterilen arasında teşekkül etmiş olan bu rastlantısallık, dili kullananlar açısından artık bir zorunluluktur.<sup>445</sup> Saussure, gösterenin gösterilene bağlanmasından doğan bütüne gösterge adını vermektedir. Mesele, göstergeler arası ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışmaktır ki edebiyat alanından bakıldığında bu öneri, metni kendi iç bütünlüğü ve bağlamında okumaya gönderme yapmaktadır.<sup>446</sup>

Saussure'ün dili açıklarken satranç oyunu üzerinden kurduğu analogi, Yapısalcılığın edebiyat araştırmalarında metin-merkezli önerileri teşvik ettiğini

<sup>443</sup> Carol Any, "Introduction: Russian Formalism 1915-1930", *Soviet Studies in Literature* 21: 3-4 (1985): 13-14.

<sup>444</sup> Culler, *Literary Theory: A Very Short Introduction*, 123-124.

<sup>445</sup> Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri I* çev. Berke Vardar (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976), 61-65.

<sup>446</sup> Hilmi Uçan, "Dil, Yazar, Metin, Eleştiri Bağlamında Yapısalcılık", *Hece Eleştiri Özel Sayısı* 77-78-78 (2003), 210.

öngörmek bakımından önem arz etmektedir. Buna göre; satrançta bir taşın yer değiştirmesi, oyunun geneline az ya da çok etki edebilmektedir. Hatta tek bir hamle, dokunulmamış taşların dahi kaderini değiştirebilir. Taşların herhangi bir andaki mevcut konumlarını tasvir etmek için dakikalar öncesinden oyunu izliyor olmak gerekmemektedir.<sup>447</sup> Bu, dilde de böyledir. Odaklanılması gereken yer, metnin mevcut durumudur. Yapısalcı terimlerle ifade edecek olursak, göstergeler arasındaki ilişkidir. Saussure'ün bu paralelde özellikle dikkat çektiği bir nokta daha vardır: Bir taş, tek başına oyunun ögesi değildir. Oyunun diğer taşları ve kendi kuralları çerçevesinde o taş oyun içinde organik bir anlama sahip olmaktadır. Diğer yandan bu taşın kırıldığı varsayıldığında, yerine konabilecek ve hatta kırılan taşa benzemeyen başka bir taş (ya da farklı bir malzeme) da aynı işlevi yerine getirebilecektir.<sup>448</sup> şu hâlde Saussure'ün önemsediği husus, oyunun “tarihi”, “yazarı” ya da “hangi şartlarda teşekkül ettiği” değil, mevcut hâliyle oyunun güncel kuralları, taşların an itibariyle işlevi ve birbiri ile olan ilişkisidir.

Saussure'ün dilbilim alanındaki bahsi geçen tespitlerinin edebiyat alanında bir metnin kendi iç bütünlüğünde okunması gerektiğini vurgulayan, metnin yazarını ve tarihini geri plana atan bir yaklaşımı öne çıkardığı görölmektedir. Metin, yazarından bağımsız olarak okunmalı, tamamlandıktan sonra artık metnin yazarla ilişiği kesilmelidir. Bu itibarla metnin doğru anlamına ulaşmada yazara bir otorite atfedilmemeli, metin kendi başına ayakta durmalıdır.<sup>449</sup> Yapılması gereken, metnin kendisine odaklanmak, metni kendi içinde kapalı bir yapı olarak görüp bu temelde bir çözümlene ortaya koymaktır. Bu bağlamda bir metin içindeki kelimelerin sözlükte birden çok anlamı ihtiva etmesinin de Yapısalcılık açısından bir değeri yoktur. Zira satranç örneğinden de hatırlanacağı üzere, “kelimeler yalnızca içinde buldukları diğer kelimelerle birlikte kendi bağlamları içinde ifade ettikleri anlamlardan hareketle” değerlendirilmelidir. Bu itibarla, kelimelerin, bir metin içindeki doğru anlamlarına ulaşmak için sözlükteki tüm anlamlarına ulaşmak yahut da bunların tarihsel süreç içinde kazandıkları anlamlar hakkında bilgi sahibi olmak hiçbir şey ifade etmemektedir.<sup>450</sup> Yapısalcı kuramın kelime düzeyinde yaptığı bu “metin-içi bağlam” vurgusunun, metni

<sup>447</sup> Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri I*, 81-82.

<sup>448</sup> Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri I*, 102-103.

<sup>449</sup> Hilmi Uçan, “Dil, Yazar, Metin, Eleştiri Bağlamında Yapısalcılık”, 214-215.

<sup>450</sup> Kolcu, *Edebiyat Kuramları*, 295-296.

kendi içinde bir “bütün” olarak yakın okumaya tabi tutmakla sonuçlanan bir yol haritası sunduğunu öngörmek zor değildir. Bu tespitler, incelenen bir metnin “bütünlüğünü” tespit etmenin araştırmacı açısından önemli bir görev hâline geleceğini ortaya koymaktadır. Nitekim Yapısalcılığın edebiyata yansımaları da bu şekilde olmuştur. Bu temelde ortaya konulan çalışmalarda metin kendi içinde anlamlı parçalara bölünmekte, sonrasında bu anlamlı parçalar arasında ilişkiler tesis edilmek suretiyle metnin anlam bütünlüğü tesis edilmeye çalışılmaktadır.<sup>451</sup> Tekrar Saussure’ün satranç örneklemesini anımsayacak olursak, her yeni hamlenin oyunu yeniden kuracak ve dengeleri değiştirecek potansiyele sahip olması nedeniyle oyunun arka planından ya da başlangıcından bu yana devam eden sürecinden ziyade mevcut âna odaklanmanın vurgulanması ile tefsir literatüründe Hz. Peygamber’in kendisine nazil olan âyetlerin Kur’an’da belirli yerlere yerleştirilmesini istemesi arasındaki paralellik dikkat çekmektedir. Her iki durumda da metnin dinamikliğine ve dolayısıyla yenilenen bağlamlara işaret edilmekte böylelikle metnin son şeklini esas alan bir okumanın en doğru tercih olacağına bir gönderme yapılmış olmaktadır. Yine her iki durumda da dikkat çeken husus, oyunda/metinde gerçekleşen değişikliğin yalnızca oyunda/metinde değişikliğin gerçekleştiği bölümü değil, “bütünü” etkileme potansiyeline sahip olduğudur. Bu itibarla metnin son şekliyle kendi içinde bir bütün olarak okunmasını öneren seküler yaklaşımlar ile âyetlerin tertibinin tevkifi olduğu temelinde yine metni mevcut tertibi içinde anlamının önemine işaret eden teolojik yaklaşım arasında bir örtüşme bulunduğu belirtilebilir. Diğer taraftan *sûreleri yahut da Kur’an’ın tamamını bir “bütün” olarak okumak* ifadesinin tek bir yaklaşım modelini ifade etmediğinin altı çizilmelidir ki ilerleyen sayfalarda farklı yaklaşımlar somutlaştırılacaktır.

Yapısalcılığın dilin belirli bir sistem oluşu ve artzamanlı değil eşzamanlı incelenmesi gerektiğine dair yaklaşımı, Thiselton’a göre Kitâb-ı Mukaddes araştırmacıları açısından müteakip dönemde iki açıdan etkili olmuştur. Öncelikle bu yaklaşım, kutsal metinlerin tarihlerinden ziyade kendi başlarına incelenmeleri yönünde bir temayüle yol açmıştır. İkincisi ise dilin objektif bir bilim olarak anlaşılması gerektiği inancını pekiştirmiştir. Mademki dil kendi içinde bütünlüklü bir sistemi ifade etmektedir, o hâlde metni “harici” unsurlarından bağımsız olarak kendi içinde değerlendirmek suretiyle nesnel bir anlama ulaşma çabası daha makul bir yol gibi

---

<sup>451</sup> Kolcu, *Edebiyat Kuramları*, 296-297.



görülmektedir.<sup>452</sup> Bu yaklaşım, kutsal metinlerin “edebî metinler” olarak kendi içinde bir bütün olarak analiz edildiği çalışmaları teşvik etmiştir. Bu kapsamda örneğin Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında “Bir Bütün Tematik Birim Olarak Luka 24: 1-53” şeklinde başlıklar atıldığı, metnin tematik alt bölümlere ayrıldığı (24: 1-11, 24: 12-35, 24: 36-53) ve kendi içinde yapısal bir perspektifle analiz edildiği çalışmalara rastlanmaktadır.<sup>453</sup> Kur’an metninde bütünlük arayışları temelinde yapılan bazı araştırmalar için “yapısalcı” (structuralist) yaklaşım nitelemesinin kullanılması da bu noktada dikkat çekmektedir.<sup>454</sup> Friedman’a göre Kur’an metninin eş-süremli (metin-merkezli) bir şekilde incelendiği ve bu temelde ortaya çıkan metin bütünlüğü arayışlarını konu edinen çalışmalarda doğrudan yapısalcılığın etkisi söz konusudur.<sup>455</sup>

Metin-merkezli kuramların metne odaklanmalarının, her şeyden önce analiz edilen metinlerin iç bütünlüklerini tesis etmeye matuf çabaları beraberinde getireceği öngörülebilir bir durumdur. Öte yandan mevzubahis “kutsal” metinler olduğunda, *yazarın* arka plana atılması gerektiği düşüncesi, bu metinlerin Allah’tan gelen vahiyler ya da “Muhammed’in sözleri” olduğu iddialarının da bir kenara bırakılmasını gerektirmektedir. Kutsal metinlerin “yazarına” yönelik vurguların bu şekilde geri plana atılması, hem çağdaş seküler araştırma modelleriyle barışık bir atmosfer imkânı sunmakta, hem de bu yaklaşımlar, vahyin kaynağını doğrudan analiz konusu edinmemeleri nedeniyle Müslüman araştırmacıların da itiraz etmediği ortak çalışma zeminlerinin oluşmasına da imkân sağlama potansiyeline sahip görünmektedir. Böylece Watt’ın Kur’an’dan bahsederken *diyalog kaygısı ile* “Allah diyor” ya da “Muhammed diyor” yerine “Kur’an diyor”u tercih etmek sûretiyle tercih ettiği metin-merkezli *üslubun*<sup>456</sup>, edebiyat kuramları çerçevesinde *akademik temelde bir yöntem önerisi* şeklinde ortaya çıktığı söylenebilir.

---

<sup>452</sup> Thiselton, *Hermeneutics: An Introduction*, 195-196.

<sup>453</sup> Daniel Patte, “Structural Criticism”, *To Each its Own Meaning: An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application*, eds. Steven McKenzie-Stephen R. Haynes (Louisville-Kentucky: Westminster John Knox Press, 1999), 188-196.

<sup>454</sup> Örneğin bk. Friedman, “Interrogating Structural Interpretation of the Qur’an”, *Der Islam* 87, 130.

<sup>455</sup> Friedman, “Interrogating Structural Interpretation of the Qur’an”, 134. Hatta Yapısalcılık kuramının Kitâb-ı Mukaddes metinlerine uygulanabilirliği meselesi müstakil çalışmaların konusu olmuştur. Örneğin bk. Robert M. Polzin, *Biblical Structuralism: Method and Subjectivity in the Study of Ancient Texts* (Philadelphia: Fortress Press, 1977); David Greenwood, *Structuralism and the Biblical Text* (Berlin: Mouton, 1985).

<sup>456</sup> Watt, *Muhammad at Mecca* (Oxford: Oxford University Press, 1960), x. Benzer ifadeler için ayrıca bk. Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’an*, vi.

Şüphesiz, Watt'ın "Kur'an diyor" şeklinde bir *üslubu* tercih etmesi, onun metin-merkezli bir okuma biçimini tercih ettiği anlamına gelmemektedir. Zira onun çalışmalarında *tarihsel-eleştirel* yöntemlerin etkisi açık bir biçimde görülmektedir. Dolayısıyla Watt'ın *üslup* önerisi son tahlilde onun çalışmalarında bir *yöntem* olarak karşılık bulmamakta, daha ziyade Müslüman-Hristiyan diyaloguna zarar vermemesini umduğu bir *pansuman tedbir* mesabesinde kalmaktadır.<sup>457</sup> Diğer yandan metin-merkezli edebiyat teorilerinin kutsal metin araştırmalarına *yöntembilimsel* açıdan katkı sunduğu muhakkak olup, bu durumun seküler bir düzlemde gerçekleştiği ortadadır. İster üslup kaygısı, isterse yöntem tercihi olsun, geline nokta Kur'an'ın *yazarının ve tarihinin* ikincil meseleler noktasına indirgenmesi ve *metnin kendisinin* araştırmanın merkezine çekilmesi, günümüz Kur'an araştırmalarında Müslüman ve gayrimüslim araştırmacıların ortak çalışmalar yürütmesine imkân sağlamış görünmektedir.

Hiç şüphesiz metin-merkezli kuramların edebî eserin kendisine atfettiği otorite, metinlerin tarihlerinden ve yazarlarından önemli ölçüde uzaklaştırılması ile neticelenmektedir. Ne var ki, böyle bir durumda metin "okuruyla" baş başa kalmaya mahkûm olacaktır. Nitekim bu gerçeğin, sade bir analogi üzerinden somutlaştırıldığı örneklere rastlıyoruz. Örneğin bir puding hazırlanırken; iyi bir usta tarafından yapılan tarife göz atmak, onun kullandığı malzemeleri dikkate almak ve dikkat çektiği hususları özellikle gözden kaçırmamak önem arz etmektedir. Ne var ki, puding gerçek anlamda bunların hiç birisi ile değil, damakta bıraktığı lezzetiyle değerlendirilecektir.<sup>458</sup> Bu durumda pudingin lezzetine dair değerlendirmelerin, pudingi tadan insan sayısı kadar çeşitlilik göstereceği ise malumdur. Bu benzetmeden hareketle, çağdaş edebiyat teorilerinde 1980'lerle birlikte okur merkezli yaklaşımların öne çıkmaya başladığı ifade edilmelidir. Okurun öne çıkarılmasının ise bir metnin anlamının göreceliliğine gönderme yapacağı tahmin edilebilir. Bu bağlamda okur merkezli kuramlara da göz atmak, çağdaş edebiyat teorilerinin bütün olarak değerlendirilmesi bakımından gereklidir.

---

<sup>457</sup> Watt'ın diyalog kaygısı ile benimsediği üslubun onun Kur'an'a ve Kur'an tarihine yönelik bazı tespitlerini açıkça ifade etmesine engel olduğuna ilişkin bazı tespitler içeren bir makale için bk. Kabakcı, "W. Montgomery Watt'ın Kur'an'a Yaklaşımına Genel Bir Bakış", 590 vd.

<sup>458</sup> Brooks, "The New Criticism", 598.

### 2.2.3. Okur-merkezli Kuramlar

Metnin yazarına ve tarihine yönelik ilginin, 1950'lerle birlikte yönünü metnin bizzat kendisine çevirdiğini görmüş bulunuyoruz. 1980'lerle birlikte ortaya çıkan okur-merkezli kuramlar ise yazar-metin-okur üçlüsü içinde okur lehine bir pozisyon almaktadır. Tam bu noktada altını çizmek gerekir ki, metnin teşekkül ettiği belirli bir zaman dilimi vardır. Yine metnin oluşumunda rol oynayan bir yazar söz konusudur. Ve nihayet ortaya bir metin çıkmaktadır. Okuru bahsi geçen unsurlardan ayıran şey, sayısıdır. Yazar, tarih ve metnin aksine okur, metne muhatap olan sayı kadar çeşitlilik göstermektedir. Bu noktada otoritenin okura kaydırılması esasen “anlamın “çoğulculuğuna” bir gönderme içermektedir. Böyle bir durumda “nesnel anlam”, “mutlak hakikat” gibi iddiaların hatırı sayılır bir değer kaybına uğrayacağı öngörülebilir.

İlgili kuramlar içine Postyapısalcılık (post-structuralism), Feminist Eleştiri (feminist criticism), okur-merkezli eleştiri (reader-response criticism), sosyo-ekonomik eleştiri (socioeconomic criticism), Yeni Tarihselcilik (New Historicism) gibi kuramlar dâhil edilmekteyse de biz bunlar içerisinde yalnızca ilk ikisi üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Metnin yazarını ya da kendisini öne çıkaran kuramlara bir itiraz olarak, anlamın üretilmesinde en aktif rolün okurda olduğu düşüncesinden hareket eden bu kuramların, esasen bir metnin “nesnel” anlamına ilişkin ortaya atılan teorilere önemli bir meydan okuma teşkil ettiği belirtilebilir. Anlamın tek ve herkes tarafından aynı olduğu iddialarına bir tepki olarak doğan kuramların, anlamın “muğlaklığına” ve “sübjektifliğine” yönelik vurguları oldukça dikkat çekicidir. Yazarı ve metni geri plana atarak okuru öne çıkaran bu yaklaşımlarla birlikte artık yazarın “öldüğü”, metnin ise okur sayısı kadar anlam potansiyeline sahip bir nesneye dönüştüğü düşüncesi öne çıkmaktadır.

Roland Barthes (ö. 1980), Jacques Lacan (ö. 1981), Michel Foucault (ö. 1984) gibi isimler, Yapısalcılığın sınırlarını aşmış ve Postyapısalcılığın öncüleri arasında yerini almış araştırmacılar arasında zikredilmektedir. Postyapısalcılığa göre dil sistemi Yapısalcılıkta iddia edildiği gibi kendi içinde kapalı ve çözümlenebilir bir yapıyı ifade etmemektedir. Aksine burada sürekli değişen, değiştiği için de tamamlanmamış ve

tamamlanması beklenmeyen bir anlam alanından bahsedilmektedir.<sup>459</sup> Dolayısıyla bu kuramda metinlerin yapı ve anlamına yönelik “belirsizlik” (indeterminacy) düşüncesi hâkim olup, “anlam, doğası gereği değişkendir” (meaning is inherently unstable).<sup>460</sup> Bu bağlamda Jacques Derrida’nın (ö. 2004) *yapısöküm* (deconstruction) kavramına göre bir metnin sabit, değişmeyen ve tam bir anlamından bahsedilemeyeceği iddiası<sup>461</sup> burada hatırlanmalıdır. Dil sisteminin sürekli değişmesine atıfta bulunması hasebiyle yapısökümün “tam ve insicamlı bir dil sisteminin imkânsızlığı iddiasında olduğu” belirtilmektedir.<sup>462</sup> Yapısökümcü metin analizinde amaçlanan şey, metnin bu değişen ve dinamik anlamını ortaya koymaktır. Dolayısıyla burada metin bütünlüğü arayışından söz etmek mümkün olmadığı gibi tam aksine metindeki muhtemel tutarsızlıklar ve çelişkiler üzerinden doğru ve kesin anlam (ve yapı) iddiaları çürütülmeye çalışılmaktadır.<sup>463</sup>

Postyapısalcı kuramlar arasına dâhil edilen Feminist eleştiriye de göz atmakta fayda görüyoruz. Bir eleştirel disiplin olarak Feminist eleştirinin kadın haklarına yönelik akımların yükselişe geçtiği 1960’lı yıllara dayandığı ve buradan edebiyat alanına taşındığı belirtilmektedir.<sup>464</sup> Culler’a göre feminist eleştiri kadın-erkek karşıtlığına karşı çıkması hasebiyle bir açıdan postyapısalcılığın bir versiyonu olarak da görülebilir.<sup>465</sup> Birçok alt bölüme ayrıldığı ifade edilen feminist eleştirinin, “kadın okur” bağlamında üzerinde durduğu husus, erkek-egemen edebiyat metinlerinin kadın perspektifinden analiz edilmesi ve bu çalışmalarda kadınlarla ilgili unsurların ortaya çıkarılmasıdır.<sup>466</sup> “Kadın yazar” bağlamında bakıldığında ise bu eleştiri, hem tarihte kadın yazarların kendine has bir dili ve üslubu olup olmadığını incelemekte hem de kadına özgü söylemin özelliklerini konu edinmektedir.<sup>467</sup> Diğer okur-merkezli kuramlarda olduğu gibi Feminist eleştirinin de analiz sürecinde nesnel anlam gibi bir

<sup>459</sup> Culler, *Literary Theory: A Very Short Introduction*, 125.

<sup>460</sup> J. A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* (Malden-Oxford: Wiley-Blackwell, 2013), “Poststructuralism”, md., 553-554.

<sup>461</sup> Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 202; J. A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* (Malden-Oxford: Wiley-Blackwell, 2013), “Deconstruction”, md., 553-554.

<sup>462</sup> Culler, *Literary Theory: A Very Short Introduction*, 125-126.

<sup>463</sup> Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 205.

<sup>464</sup> Danna Nolan Fewell, “Reading the Bible Ideologically: Feminist Criticism”, *To Each its Own Meaning: An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application*, eds. Steven McKenzie-Stephen R. Haynes (Louisville-Kentucky: Westminster John Knox Press, 1999), 269.

<sup>465</sup> Culler, *Literary Theory: A Very Short Introduction*, 126.

<sup>466</sup> Kolcu, *Edebiyat Kuramları*, 405.

<sup>467</sup> Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 255, 259.

kriteri esas almaması ve evrensellik kavramına meydan okuması<sup>468</sup> kayda değerdir. Diğer yandan 1980'lerle birlikte bu eleştiri türünün Marksizm, Yapısalcılık, Lingüistik gibi diğer bazı kuramlarla eklektik bir çizgi takip ettiği ifade edilmelidir.<sup>469</sup> Bu tespit, feminist eleştirinin temelinde okur-merkezli olmakla birlikte, metin-merkezli bir okumaya da kapı araladığı anlamına gelmektedir. Tam da bu noktada Kur'an araştırmaları bağlamında bazı feminist araştırmacıların Kur'an metninin bütüncül okunması temelinde bir inceleme gerçekleştirdiklerinin altı çizilmelidir. Gerçi bu bütünlük vurgusu, sûrelerin bütüncül yapı arz ettiği iddiasından ziyade, konulu tefsire atıf yapan bir bağlama daha yakın durmaktadır.

Amerikalı Müslüman feminist araştırmacı Amina Wadud, Kur'an'da kadın konusunda yapılan yorumları üç kategoriye ayırmaktadır: Geleneksel (traditional), tepkisel (reactive) ve bütüncül (holistic). Araştırmacı, âyetleri doğrusal (linear) ve parçacı (atomistic) olarak inceleyen, yalnızca ardışık olarak âyetlerin birbiri ile ilişkisi ile kendisini sınırlandıran yaklaşımları eleştirmektedir. Wadud'a göre ikinci kategoride yer alan tepkisel yaklaşıma gelince burada kadınların Müslüman toplum içindeki statüsünden hareketle metni yargılama gibi bir yanlısın içine düşülmekte, yorum-metin ayrımı yapılamamaktadır.<sup>470</sup> Wadud, üçüncü alternatif bir model olarak "bütüncül yaklaşımı önermekte ve parçaların tamamının Kur'an'ın bütünlüğüne (the unity of the Qur'an) katkı sağladığını, bu yüzden de Kur'an'ın bu insicamından (coherence) hareket eden bir sistematik okumanın gerekliliğini" savunmaktadır.<sup>471</sup>

Asma Barlas'ın da benzer şekilde Kur'an'ın parçacı (atomistic) okunuşuna itiraz ettiği, "Kur'an'ın kendi içinde bir bütün olarak okunması gerektiğini" savunduğu net olarak görülmektedir.<sup>472</sup> Hatta araştırmacının Kur'an'a bütüncül yaklaşımı savunurken yine Kur'an'dan şu âyeti örnek olarak getirmesi oldukça dikkat çekmektedir: "Kur'an'ı

---

<sup>468</sup> Fewell, "Reading the Bible Ideologically: Feminist Criticism", 269.

<sup>469</sup> Gökkır, *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an*, 65.

<sup>470</sup> Amina Wadud, *Qur'an and Woman: Re-reading the Sacred Text from a Woman's Perspective* (New York-Oxford: Oxford University Press, 1999), 1-2.

<sup>471</sup> Wadud, *Qur'an and Woman*, xii, 2. Yazarın bütüncül okuma bağlamında Mustansir Mir'in *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm* (1987) adlı çalışmasına atıfta bulunması kayda değerdir. Wadud, *Qur'an and Woman*, 12. Ayrıca bk. Amina Wadud, "Towards a Qur'anic Hermeneutics of Social Justice: Race, Class and Gender", *Journal of Law and Religion* 12, sy. 1 (1995 - 1996), 37-50.

<sup>472</sup> Asma Barlas, "*Believing Women in Islam*": *Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an* (Austin: University of Texas Press, 2002), 8, 16-18.

parçalara ayıranlar yok mu, Rabbine andolsun ki muhakkak onların hepsini yaptıklarından dolayı hesaba çekeceğiz.”<sup>473</sup>

Son olarak Aysha A. Hidayatullah’ın müstakil bir çalışmasında Kur’an’ın bütüncül okunuşuna “Intratextual Method” (Metin-içi Yöntem) başlığı altında müstakil bir bölüm ayırması<sup>474</sup>, bütüncül okuma önerilerinin feminist eleştiri içinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. En başta da belirttiğimiz üzere, buradaki bütüncül okuma vurgusu, Kur’an’ın bütüncül yapısını tespit etmeye matuf olmayıp, daha ziyade kadın meselesine değinen âyetlerin “konu bütünlüğü” ekseninde incelenmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla ilgili çalışmalarda yapılan vurguların “konulu tefsir”e daha çok yaklaştığı tespit edilebilir. Ancak burada şu husus vurgulanabilir: Esasen metinlerde belirli bir “yapı”dan bahsedilemeyeceği tezinin hâkim olduğu okur merkezli bir yaklaşımı benimseyen bazı Batılı feminist müslüman eleştirmenlerin, kendi ideolojik perspektiflerine “yapıyı” hizmet ettirdikleri, böylece ortaya “eklektik” bir okuma biçiminin çıktığı gözlenmektedir. Şüphesiz bahsi geçen araştırmacıların konu bağlamındaki çalışmalarının detaylı analizleri, daha isabetli tespitlerin yapılmasına imkân tanıyacaktır.

### 2.3. ÇAĞDAŞ KİTÂB-I MUKADDES ARAŞTIRMALARI

Batı’da Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarının Kur’an araştırmalarına nazaran bir adım önde seyrettiği göz önüne alındığında ilkinde edinilen akademik tecrübenin diğerine belirli ölçüde aktarıldığını öngörmek zor olmasa gerektir. Nitekim Reda, Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’an araştırmalarında bütünlük arayışlarının paralellikler arz ettiğini belirtmektedir. Mesela her iki kutsal metin için de bütüncül yaklaşım, metnin doğru anlaşılması konusunda parçacı yaklaşıma göre daha isabetli addedilmektedir. Ayrıca bütüncül yaklaşım metnin kendisine odaklandığı ve tarihsel unsurları geri plana attığı için metnin edebî nitelikleri, metin analizinde ister istemez daha öne çıkmakta ve bu nitelikler metin bütünlüğü arayışları bağlamında edebî bir amaca hizmet etmektedir. Dolayısıyla metin bütünlüğü arayışları bağlamında Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında benimsenen yöntemlerin ve bu kapsamda istihdam edilen terminolojinin Kur’an araştırmalarına taşınması meselesi üzerinde durmak gerekmektedir.

<sup>473</sup> Hicr 15/91-93. Bk. Barlas, “*Believing Women in Islam*”, 15.

<sup>474</sup> Aysha A. Hidayatullah, *Feminist Edges of the Qur’an* (Oxford-New York: Oxford University Press, 2014), 87-109.

Hatırlanacağı üzere Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında tarihsel eleştirinin hâkim olduğu dönemde Batılı Kur'an araştırmalarında da metnin tarihine odaklanılan bir süreç yaşanmıştır. XX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde “edebî paradigmanın” öne çıkması ve *tarihsel metinden edebî metne* doğru bir yönelişin belirmesi de yine Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an araştırmalarında aynı dönemlere tekabül eden bir gelişme olarak kaydedilmelidir. Esasen bizim Kur'an metninde bütünlük arayışlarına etki eden unsurlar altında değindiğimiz başlıkların birbirinden tamamen bağımsız olmadığına da altını çizmek gerekmektedir. Mesela çağdaş edebiyat kuramlarının kronolojik olarak *yazar-metin-okur merkezli* yaklaşımlar şeklindeki tarihsel gelişiminin Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında da paralel bir seyir izlediği belirtilmelidir.<sup>475</sup> Dolayısıyla bu bölüm altında ele alınan unsurların birbirini etkileyen ve birbirinden bağımsız değerlendirilmesi mümkün olmayan bir iç içe karakter arz ettiği açıktır.

Örneğin metin-merkezli kuramların Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında etkili olduğu dönemlerde Kur'an araştırmalarına da taşınmaya başladığına tanık olunmaktadır. Söz gelimi yapısalcılık kuramı, edebiyat eleştirmeni Northrop Frye'in (ö. 1991) Kitâb-ı Mukaddes metnindeki anlatıların ve imgelerin bütüncül bir yapı arz ettiği varsayımından hareketle okunmasını öneren 1981 yılına ait bir çalışmada<sup>476</sup> somutlaşmaktadır. Bu çalışmada Kitâb-ı Mukaddes'in farklı zamanlarda teşekkül etmiş ve sonradan derlenmiş metinler toplamı olmaktan ziyade “bir bütün olarak” (as a whole) okunması önerisinde bulunulması dikkat çekicidir.<sup>477</sup>

Mustansir Mir ise 1988 yılında kaleme aldığı *The Qur'an as Literature* adlı çalışmasında Kitâb-ı Mukaddes'in edebî analizi hususunda önemli çalışmalar ortaya konulduğunu belirtmektedir. Ancak o, bir “edebî şaheser” (literary masterpiece) olarak nitelediği Kur'an metninin bu yönü üzerinde durulmamasından yakınmaktadır. Mir, Müslümanlar tarafından tarihsel süreç içerisinde Kur'an'ın edebî niteliklerine ilişkin teşekkül etmiş olan literatürün “edebî eleştiri” amaçlı olmaktan ziyade Kur'an'ın îcazını ortaya koymaya matuf “teolojik” bir bağlamı olduğunu belirtmektedir.<sup>478</sup> Mir'e göre Kur'an'ın edebî analizi teolojik mülahazalardan bağımsız olarak yalnızca edebî eleştiri

---

<sup>475</sup> Yazar-merkezli, metin-merkezli ve okur-merkezli yaklaşımların Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında uygulanması konusunda bk. Gökçır, *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an*, 50-68.

<sup>476</sup> Northrop Frye, *The Great Code: The Bible and Literature* (New York-London: HBJ, 1981), xiii.

<sup>477</sup> Gökçır, *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an*, 59.

<sup>478</sup> Mustansir Mir, “The Qur'an as Literature”, *Religion & Literature* 20 (1988), 1: 49.

prensipleri çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.<sup>479</sup> Araştırmacının Kur'an'ın seküler temelde bir edebî metin olarak analiz edilmesi önerisine Batılı Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarından örnekler sunması, Kitâb-ı Mukaddes araştırmaları bağlamında önerilen yöntemlerin Kur'an araştırmacılarını da etkilemesi bakımından dikkate değerdir. Hatta Mir, Kur'an'ın bir "edebiyat olarak" (as literature) çalışılmasının Kitâb-ı Mukaddes'e göre çok daha mümkün olduğunu, zira Kur'an'ın yalnızca Hz. Muhammed'in vahiylerinden ibaret olduğunu ve kısa zamanda kitaplaştığını, dolayısıyla Kitâb-ı Mukaddes'teki edebî çeşitliliğin Kur'an'da bulunmadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Mir'in Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes metninin teşekkül sürecine ilişkin mukayese yapması hayli dikkat çekicidir. Buradan hareketle araştırmacı, Kur'an'ı "senkronik" okumaya daha müsait bir metin olarak nitelemektedir.<sup>480</sup> Mir'in 1988 yılına ait bahsi geçen makalesini bitirirken Batılı araştırmacıların edebî eleştiri disiplini çerçevesinde Kur'an'ın edebî analizine çok şey katacaklarını belirtmesinden<sup>481</sup> bugüne Batılı araştırmalarda bu konuda önemli bir literatürün oluşması hayli dikkat çekicidir. Bu itibarla ilgili alanda kayda değer bir literatürün oluşmasında Mir'in katkısı vurgulanmalıdır.

Carl Ernst, Kur'an metninin edebî yapısına ve üslubuna yönelik bir incelemenin teolojik olmayan bir perspektifle yapılması gerektiğini belirterek, Kur'an'ın belirli bir tarihsel bağlamda teşekkül etmiş edebî metin olarak incelenmesini önermektedir. Araştırmacı, bugün Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında takip edilen yolun da bu olduğunu belirtmektedir.<sup>482</sup> Ernst; Northrop Frye, Erich Auerbach (1957), Harold Bloom gibi edebiyat eleştirmenlerinin Kitâb-ı Mukaddes'i bir edebiyat metni olarak ele alan çalışmalarına gönderme yapmakta, bu yaklaşımın yalnızca Kitâb-ı Mukaddes için değil Kur'an için de benimsenmesi gerektiğini tavsiye etmektedir.<sup>483</sup> Michel Cuypers da benzer şekilde Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarından temel aldığı retorik analizi yöntemiyle Kur'an metnini analiz ettiğini ifade etmektedir.<sup>484</sup> *Encyclopaedia of the Qur'an*'da Wadad al-Qadi ve Mustansir Mir tarafından kaleme alınan "Literature and the Qur'an" adlı maddede, Kur'an'ın edebî metin olarak analiz edilmesine Kitâb-ı

<sup>479</sup> Mir, "The Qur'an as Literature", 50.

<sup>480</sup> Mir, "The Qur'an as Literature", 52-53.

<sup>481</sup> Mir, "The Qur'an as Literature", 63.

<sup>482</sup> Ernst, *How to Read the Qur'an*, 17.

<sup>483</sup> Ernst, *How to Read the Qur'an*, 25-26.

<sup>484</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an: Rhetorical Analysis*, 6.



Mukaddes araştırmalarının temel teşkil ettiği açık bir biçimde belirtilmektedir: “...Modern anlamda Kur’an’ı bir edebiyat olarak ele alan akademik çalışmalar henüz başlangıç aşamasındadır. Bu tür bir çalışma elbette Kitâb-ı Mukaddes’in edebiyat olarak çalışılması bağlamında oluşmuş literatür tecrübesi üzerinden yükselmelidir; her ne kadar her iki metin farklılıklar arz etse ve her bir metnin kendine özgü koşullarda incelenmesi gerekse de.”<sup>485</sup>

Kitâb-ı Mukaddes’in edebî tahliline yönelik çalışmalarda teşekkül eden terminolojinin de Kur’an metninin analizine önemli ölçüde taşındığı belirtilebilir. Daha önce de ifade edildiği üzere, Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında metinlerin bütünlüğü meselesini tartışan çalışmalarda genellikle şu kavramlar istihdam edilmektedir: *coherence* (insicam), *unity* (bütünlük), *as a whole* (bir bütün olarak), *holistic* (bütüncül). Bu terimlerin Kur’an araştırmalarına da aktarıldığı ve çalışmaların başlıklarına doğrudan yansıtıldığı belirtilmelidir.<sup>486</sup>

Kitâb-ı Mukaddes’in edebî metin olarak analiz edildiği çalışmalar kendine özgü terminolojisini de süreç içinde oluşturmuştur. Bu kapsamda şu terimlerin ne çıktığını söyleyebiliriz: *senkronik yaklaşım*<sup>487</sup> (synchronic approach), *diyakronik yaklaşım*<sup>488</sup> (diachronic approach), *iazmus*<sup>489</sup> (chiasmus), *metinlerarasılık*<sup>490</sup> (intertextuality), *metiniçilik*<sup>491</sup> (intratextuality), *sözlü bağlam*<sup>492</sup> (orality), *simetrik* (symmetrical) ya da

<sup>485</sup> Wadad al-Qadi-Mustansir Mir, “Literature and the Qur’an”, *Encyclopaedia of the Qur’an*, c. 3 (Leiden, Boston: Brill, 2003), 213.

<sup>486</sup> rneğin bk. Raymond Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation: A Study of Symmetry and Coherence in Islam’s Holy Text* (Ashland-Oregon: White Cloud Press, 2014), Nevin Reda, “Holistic Approaches to the Qur’an: A Historical Background”, *Religion Compass* 4/8 (2010): 495-506; Stefan Wild, “Unity and Coherence in the Qur’an”, *Exegetical Crossroads* ed. Georges Tamer ve dęr. (Berlin-Boston: de Gruyter, 2018): 303-319; Mir, *Coherence in the Qur’an*, 101; Robinson, *Discovering the Qur’an*, 4, 29, 153, 159, 191, 256; Rachel Friedman, “Interrogating Structural Interpretation of the Qur’an”, 132.

<sup>487</sup> Edebiyat terimi olarak işlev gördüğünde bu tabir, bir metnin tarihsel gelişiminden ziyade, mevcut yapı ve içeriği üzerinden okunmasını ifade etmektedir. Bk. Chris Baldick, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* (Oxford: Oxford University Press, 2001), “Synchronic”, md., 254.

<sup>488</sup> Edebiyat terimi olarak kullanıldığında, bir metin analizinde metnin mevcut durumundan çok tarihsel gelişim sürecini dikkate alan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Chris Baldick, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* (Oxford: Oxford University Press, 2001), “Diachronic”, md., 64.

<sup>489</sup> Bu terim, retorikte bir ifadenin ilk bölümündeki kelimelerin, ikinci bölüme geçildiğinde yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Bk. Edward Quinn, *A Dictionary of Literary and Thematic Terms* (New York: Facts on File, 2006), “Chiasmus”, md., 74.

<sup>490</sup> Metinlerarasılık, “kabaca iki ya da daha fazla metin arasında bir alişveriş, bir tür konuşma ya da söyleşim biçimi” olarak tanımlanmaktadır. Bk. Kubilay Aktulum, *Metinlerarasılık//Göstergelerarasılık* (Ankara: Kanguru Yayınları, 2011), 452.

<sup>491</sup> Bir metnin parçaları ile bütünü arasındaki her türden ilişkiyi ifade etmektedir. Bk. Theodor D. Papanghelis et al., “Introduction: The Whats and Whys of Intratextuality”, *Intratextuality and Latin Literature*, ed. Stephen Harrison vd. (Berlin-Boston: de Gruyter, 2018), 1.

*döngüsel* (cyclic) yapı<sup>493</sup>, *himn/himnik*<sup>494</sup> (hymn/hymnic), *inklüzyo*<sup>495</sup> (inclusio).<sup>496</sup> Bahsi geçen terimlerin Kur'an araştırmalarına da yansıdığı net olarak görülmektedir.<sup>497</sup> Dolayısıyla Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında metin bütünlüğü çalışmalarının gerek tarihsel seyrine gerekse bu çalışmalarda istihdam edilen terminolojiye bakıldığında Kur'an araştırmaları ile kayda değer bir paralellik bulunduğu görülmektedir. Bu tespit, ilgili çalışmalarda Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarının önemli bir etki alanına sahip olduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır.

## 2.4. TEFSİR LİTERATÜRÜ

Batılı metin bütünlüğü arayışlarında tefsir literatürünün yeri meselesi önem arz etmektedir. Zira bu çalışmalarda Râzî (ö. 606/1210), Zerkeşî (ö. 794/1392), Bikâî (ö. 885/1480), Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimlerden hareketle klasik dönem tefsir ve ulûmü'l-Kur'an eserlerine atıflar yer almaktadır.<sup>498</sup> Bu bağlamda Nazmü'l-Kur'an ve Tenâsübü'l Kur'an literatürü çerçevesinde değinilen hususlara kısaca göz atmamız gerekmektedir. Diğer yandan özellikle XX. yüzyıl tefsir literatürünün metin bütünlüğü çalışmalarına etkisi net olarak görülmektedir. Hamîdüddin Ferahi (ö. 1930) ve Emin Ahsen Islâhî (ö. 1997), Seyyid Kutub (ö. 1966), Emin el-Hûlî (ö. 1966), Ebu'l-A'la el-

<sup>492</sup> Kur'an'ın özü itibariyle bir yazılı metin değil de sözlü hitap oluşunu vurgulamak için orality terimi kullanılmaktadır.

<sup>493</sup> Metinlerin giriş, gelişme ve sonuç şeklinde doğrusal değil de bazı döngüsel yapılardan oluştuğunu ifade etmek için bu terimler kullanılmaktadır. Çalışmamızda bu konuya müstakil bir başlık açılacaktır.

<sup>494</sup> Hristiyanların kilisede Tanrıyı takdis etmek amacıyla söyledikleri ilahileri ifade etmektedir. Himnler hakkında kısa bilgi için bk. Necdet Çağıl, *Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayesesine Özgün Bir Yaklaşım* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 78-80.

<sup>495</sup> İnküzyo; "bir metnin başına ve sonuna yakın bir yerde tekrar eden kelime, söz öbeği ya da dizden oluşan ve böylece belirli bir (metin) birim(i) için çerçeve oluşturan bir kümeleme/gruplama aracı" olarak tanımlanmaktadır. Bk. Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 203.

<sup>496</sup> İlgili terimlerin anlamları, ilerleyen sayfalarda kullanıldıkları yerlerde belirginleştirilecektir. Bahsi geçen terimlerin Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında kullanılmasına örnek bazı çalışmalar için bk. Jerome T. Walsh, "Genesis 2: 4b-3: 24: A Synchronic Approach", *Journal of Biblical Literature* 96, sy. 2 (1977), 161-177; Robert Rendtorff, "The Book of Isaiah: A Complex Unity- Synchronic and Diachronic Reading", *Society of Biblical Literature 1991 Seminar Papers*, ed. E.H. Lovering, Jr. (Atlanta: Scholars, 1991): 8-20; David Toshio Tsumura, "The Literary Structure of Psalm 46, 2-8", *Annual of the Japanese Biblical Institute* 6 (1980).

<sup>497</sup> Bazı örnekler için bk. Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 6, 7, 12, 14, 78; Cuypers, *The Composition of the Qur'an: Rhetorical Analysis*, 5-6; Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xv-xvi; Marianna Klar, "Text-Critical Approaches to Sura Structure: Combining Synchronicity with Diachronicity in Sûrat al-Baqara. Part One", *Journal of Qur'anic Studies* 19/1 (2017): 1-38; Klar, "Text-Critical Approaches to Sura Structure: Combining Synchronicity with Diachronicity in Sûrat al-Baqara. Part Two", *Journal of Qur'anic Studies* 19/2 (2017): 64-105; Robinson, *Discovering the Qur'an*, 13.

<sup>498</sup> Örneğin bk. Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 158-174; Cuypers, *The Banquet*, 16; Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 2-3; Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xii; Mir, *Coherence in the Qur'an*, 15-19; Ernst, *How to Read the Qur'an*, 73, 208.

Mevdudi (ö. 1979) ve Muhammed Hüseyin Tabatabai (ö. 1981) gibi müfessirlerin isimleri Batılı araştırmalarda geçmektedir.<sup>499</sup> Klasik ve çağdaş tefsir literatürünün Batılı Kur'an araştırmalarındaki etki biçimini müstakil başlıklar hâlinde incelemenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

#### 2.4.1. Klasik Tefsir Literatürünün Eleştirisi

Elimize ulaşan kaynaklara göre hicrî dördüncü asırdan itibaren Kur'an metninin mevcut tertibinin "hikmetlerine" dair sorular yönelilmeye başlamıştır.<sup>500</sup> Neticede tefsir literatüründe "münasebet" bahsi olarak ifade edilebilecek bir araştırma alanı doğmuştur. Hz. Muhammed'in her Ramazan ayında Cebrail'e o zamana kadar vahyolunan âyetleri arz etmesi (arza) ve kendisine gelen vahiylerle ilişkin olarak "bu vahiyleri şunların yanına yazınız" şeklinde talimatlar verdiği türünden rivâyetler vahiylerin mevcut tertibinin "tevkifi" (ilahi temelli) olduğu inancını beslemiştir.<sup>501</sup> Bu durum, âyetlerin

---

<sup>499</sup> Bahsi geçen müfessirlere yapılan atıflardan bazıları için bk. Mir, *Coherence in the Qur'an*, 25 vd.; Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 178-184; Ernst, *How to Read the Qur'an*, 65, 211; Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xiv; Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 3-4; Robinson, *Discovering the Qur'an*, 271 vd.; Issa J. Boullata, "Literary Structures of the Qur'an", 194-195; Wadad al-Qadi-Mustansir Mir, "Literature and the Qur'an", 206.

<sup>500</sup> Mesela bk. Süyûtî, *el-İtkân*, II, 452.

<sup>501</sup> Tam bu noktada, San'â el yazmaları üzerinde yapılan incelemelerin, âyetlerin Hz. Muhammed döneminde tertip edildiği kanaatini güçlendirdiğini, bu bilimsel çalışmalar neticesinde konu bağlamındaki rivâyetlere mesafeli duran Batılı araştırmacıların artık söz konusu tarihsel malzemeleri daha muteber addediklerini belirtmek istiyoruz. Bk. Sadeghi-Bergmann, "The Codex of a Companion of the Prophet and the Qur'an of the Prophet", 346. Bahsi geçen makalede rastladığımız hatalı bir tespiti de yeri gelmişken paylaşmak isteriz. Âyetlerin tertibinin Hz. Muhammed dönemine ait olduğu olasılığının el yazmaları üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde kuvvetlendiğinin belirtildiği makalede, bu tespitin Müslümanların yaygın kanaatinin zıddı bir duruma tekabül ettiği belirtilmektedir. Sadeghi ve Bergmann'a göre Müslümanlar arasında âyetlerin bir araya getiriliş tarihi olarak Hz. Muhammed dönemine değil, Hz. Osman dönemine işaret edilmektedir: "The most secure conclusion of the present study is that the sequences and the verses and sentences were fixed already in the prophetic prototype. This result is a departure from mainstream traditional views about the date when the pieces of the revelation were joined together into fixed *sûras*. It is traditionally more common to date this to the reign of Uthman. The findings here support the less common dating to the time of the Prophet." Sadeghi-Bergmann, "The Codex of a Companion of the Prophet and the Qur'an of the Prophet", 346. Ne var ki, âyetlerin tertibinin bizzat Hz. Muhammed'in yönlendirmesi ile gerçekleştirildiği konusunda İslam geleneğinde bir "icma" söz konusudur. Bizce Sadeghi ve Bergmann, âyetlerin tertibinin Hz. Muhammed döneminde belirlendiği görüşü ile âyetlerin Hz. Osman döneminde standart bir kitapta toplandığı görüşünü uzlaştırmakta zorluk yaşamış görünmektedirler. Oysa İslam geleneğinde Hz. Osman'ın hâlihazırda belirlenmiş tertip üzere ve fakat tek bir lehçeyi esas almak sûretiyle standart bir metin ortaya koyduğu kabul edilmektedir. Daha da ilginç olan husus, cem faaliyetinin Hz. Osman değil, Hz. Ebubekir döneminde gerçekleştirildiği yönündeki rivâyetlerin iki araştırmacı tarafından görmezden gelinmiş (ya da görülmemiş) olmasıdır. Nitekim Süyûtî, Hâkim en-Nisâbüri'nin (ö. 405) *el-Müstedrek*'ine atıfla bu süreci üç safhada özetlemektedir: İlk cem, Hz. Muhammed zamanında âyetlerin sûrelerdeki konumlarının belirlenmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. İkinci cem, Hz. Ebubekir döneminde âyetlerin aynı tertip üzere belirli malzemelere yazılarak bir araya getirilmesi faaliyetidir. Üçüncü cem ise Hz. Ebubekir döneminde bir araya getirilen malzemelerin de dikkate alınması sûretiyle farklı kıraatlerdeki okumaların yol açtığı

mevcut tertibinin hikmetlerini ortaya çıkarmaya matuf esaslı bir literatürü beraberinde getirmiştir. Bu tür bir okuma biçiminin bütünüyle Hz. Peygamber ve ilk nesile dayanan bir yaklaşımı ifade etmemesi hasebiyle sübjektif bir doğaya sahip olduğu ise izahtan varestedir.

Münasebet ilminin ilk defa Bağdat'ta Ebûbekir en-Nisaburi (ö. 405/1014) tarafından gündeme taşındığı, derslerinde Nisaburi'nin talebelerine âyetlerin ve sûrelerin tertibinin hikmetine ilişkin sorular yönelttiği belirtilmektedir.<sup>502</sup> İlâveten Kur'an'ın belâgat yönlerini ortaya koyması ve müteakip tefsirlere bu bağlamda bir perspektif kazandırması itibariyle Abdulkahir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) *Delâilü'l-Îcâz* adlı çalışmasının da altı çizilmelidir.<sup>503</sup>

Süyûtî, *el-Îtkân*'da “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet” bahsinin başında bu kapsamda teşekkül etmiş olan literatüre atıfta bulunmaktadır. İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî'nin (708) *el-Burhân fî Münâsebet-i Tertîb-i Süveri'l-Kur'an* ve Bikâî'nin *Nazmü'd-dürer fî Tenâsübi'l Ây-i ve's-süver* adlı çalışmalarına ilâveten Süyûtî, kendisine ait iki eseri daha zikretmektedir: *Esrâru't-Tenzîl* ve *Tenâsuku'd-dürer fî Tenâsübi's-süver*.

Klasik dönemde Ebû Bekir İbnü'l Arabî (ö. 543/1148), Zemahşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/1210), Bikâî (ö. 885/1480) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimlerin isimleri de tefsirlerinde münasebet ilmine önem verenler bağlamında öne çıkmaktadır.<sup>504</sup> Bunlar içinde İbnü'l Arabî'nin kendi döneminde münasebet ilmini gündeme taşımasına rağmen bu ilme ilgi gösterilmemesi ve hatta olumsuz tepkiler alması<sup>505</sup> hayli dikkat çekicidir.

Diğer taraftan İzzeddîn b. Abdilaziz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), Ebû Hayyan el-Endelüsî (ö. 745/1344), Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi isimlerin âyetler ve sûreler arasında münasebet aranmasına ilişkin birtakım eleştiriler yönelttikleri ifade edilmektedir. Mesela İzzeddin b. Abdisselâm, farklı zaman ve maksatlarla yirmi küsur yılda parça parça nâzil olan vahiylerin tamamı arasında irtibat kurmaya çalışmanın zorlama bir uğraş olduğunu belirtmektedir.<sup>506</sup> Şevkânî'ye gelince onun münasebet

---

ihtilafların önüne geçilmesi amacıyla tek bir lehçe (Kureyş) ile yazılan, sûrelerin tertibi konusunda heyetin aldığı inisiyatif hakkında ihtilaf bulunmaktaysa da âyetlerin tertibinin muhafaza edildiği faaliyet. Bk. Süyûtî, *el-Îtkân*, I, 81-92.

<sup>502</sup> Süyûtî, *el-Îtkân*, II, 452.

<sup>503</sup> Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, (Ankara: DİB Yayınları, 2009), 34.

<sup>504</sup> İlgili literatür hakkında geniş bilgi için bk. Süyûtî, *el-Îtkân*, II, 451-461.

<sup>505</sup> Süyûtî, *el-Îtkân*, II, 452.

<sup>506</sup> Süyûtî, *el-Îtkân*, II, 452.

ilmine yönelik ciddi eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Ona göre gerek münasebet ilmiyle ilgili elimizde Hz. Peygamber'den, sahabeden ya da tâbiûndan bir rivâyet bulunmaması gerekse Kur'an'ın parça parça farklı konularla ilgili nazil olması gibi nedenlerle âyetler ve sûreler arasında bir münasebet tesis etmeye çalışmak yanlıştır.<sup>507</sup>

Son tahlilde bahsi geçen bazı eleştirilere rağmen münasebet ilminin klasik tefsir ve ulûmü'l-Kur'an literatüründe önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.<sup>508</sup> Doğrusu âyetlerin tertibinin “tevkîfliği” yönünde bir icma bulunması, sûrelerin tertibi konusunda ise ihtilaf bulunmakla birlikte tevkîfi olduğu görüşünü savunanların bulunması,<sup>509</sup> âyetler ve sûreler arasında münasebet arayışlarının temel dayanağını oluşturmuş görülmektedir.<sup>510</sup> Bu anlamıyla münasebet ilminin İ'câzü'l Kur'an ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Müslümanlar açısından “teolojik kaygılarla” Kur'an metninin mevcut tertibinin hikmetini ortaya çıkarmaya matuf bir literatürün tefsirlere yansımaları yadırganmaması gereken bir durum olarak görülebilir. Bununla birlikte meselenin bizi ilgilendiren kısmı, bu çalışmaların meseleye “seküler” bir yaklaşım zemini öneren Batılı araştırmalarda nasıl maki bulduğu ile sınırlıdır.

Kur'an metninde bütünlük arayışları bağlamında öne çıkan Batılı araştırmacıların, belirli âyetler ya da âyet pasajlarını müstakil olarak tefsir eden *parçacı* (atomistic) yaklaşımı tenkit ettikleri görülmektedir. Yine, *âyet düzeyinde* doğrusal (lineer) *irtibatlandırmalar* (verse-by-verse linearity) tesis etmek şeklindeki bir münasebet arayışı da bazı Batılı araştırmalarda eleştirilere maruz kalmaktadır ki bu husus birazdan açılacaktır.

Hâl böyle olunca bazı Batılı araştırmacılar, mesela esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine fazla itibar edilmesini, “kesin olmayan tarihsel verilerden hareketle metnin

<sup>507</sup> Nureddîn İtir, “Münasebet İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi”, çev. Eyüp Kaya, *İslâmî İlimler Dergisi 1*, sy. 2 (2006), 223-229.

<sup>508</sup> Münasebet ilminin klasik dönem eserlerindeki yerine ilişkin bazı çalışmalara örnek olarak bk. Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: DİB Yayınları, 2009); 39 vd.; Faruk Tuncer, “Kur'an Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000); 43-46; Mustafa Çetin, “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet ve İncicam”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6 (1989): 505-543; Nureddîn İtir, “Münasebet İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi”, çev. Eyüp Kaya, *İslâmî İlimler Dergisi 1*, sy. 2 (2006), 219-246.

<sup>509</sup> Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l Kur'an*, I, 86-92. Sûrelerin tertibi hususunda bir hususun hatırlanmasında fayda vardır. Her ne kadar sûrelerin tertibinin tevkîfi oluşu konusunda bir konsensüs bulunmasa da sûrelere yönelik Hz. Peygamber'in seb'u't-tıval, mesânî, miûn gibi gruplandırmalar yaptığına ilişkin rivâyetler, sûreler arası bütünlük düşüncesine gönderme yapması itibarıyla kayda değerdir. Konu bağlamında dikkate değer analizler için bk. Selim Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü-Kimlik ve Kitap İlişkisi Bağlamında-* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 331-339.

<sup>510</sup> Hâlis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine: Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri* (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 23.

parçalanması” olarak değerlendirmektedirler. Zira herhangi bir sûrenin bir ya da birden fazla pasajının belirli bir nüzûl sebebi temelinde incelenmesinin, o pasajı/pasajları sûrenin bütününden koparan bir işlevi haiz olduğu düşünülmektedir. Mir, konu bağlamında şöyle söylemektedir: “Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri açık bir bütünlüğe ve insicama sahip bir sûrenin bile sıklıkla tamamen kopuk bir hitaba dönüşmesine neden olabilmektedir.”<sup>511</sup>

Mir’e göre klasik dönemde Kur’an metninin bütünlüğüne dair müstakil bir araştırma alanı bulunmamakla birlikte, Râzî ve Bikâî gibi müfessirler Kur’an âyetlerinin irtibatlılığına vurgu yapanlar arasındadır. Ne var ki Mir, âyetler arası *irtibat* (connection) ile metnin *bütünlüğü* (unity) kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. Ona göre bunların ilki, âyetler arasında doğrusal (lineer) olarak güçlü ya da zayıf herhangi bir ilişkiyi (any link) ifade ederken, ikincisi (unity), metnin belirli bir tema etrafında dönmesi gibi daha genel bir bağlama gönderme yapmaktadır. Bu anlamıyla Mir’e göre XX. yüzyıla kadar Kur’an metninin *bütünlüğüne* yönelik çalışmalar ortaya konulmamıştır.<sup>512</sup> Salwa el-Awa da benzer şekilde âyetler arası doğrusal (lineer) irtibatlandırma şeklinde ifadesini bulan *münasebet* çalışmalarını, âyetlerin sûre bütünü ile olan ilişkisine odaklanmak yerine yalnızca önceki ve sonraki âyetle ilişkisini konu edinen bir bağlama hapsolmek şeklinde izah etmektedir.<sup>513</sup>

Bu noktayı biraz daha açmakta fayda vardır. Batılı araştırmalarda Kur’an âyetlerinin her birinin öncesi ve sonrası ile irtibat kurulması şeklinde teşekkül etmiş olan klasik tefsir çalışmaları eleştirilmektedir.<sup>514</sup> Bu yaklaşımlar genellikle “parçacı âyet-âyet yaklaşım” (atomistic verse-by-verse approach) olarak nitelendirilmektedir.<sup>515</sup> Bu bağlamda iki temel noktaya itiraz edildiği tespit edilebilir: İlk olarak, yalnızca âyetler arası doğrusal (lineer) bir münasebet arayışına odaklanılmasının, her sûre biriminin sahip olduğu varsayılan daha genel temanın kaçırılmasını ve zorlama irtibatlandırmalar yapılmasını getirdiği savunulmaktadır.<sup>516</sup> İkinci itiraz ise esbâb-ı nüzûl gibi verilerden hareketle yalnızca âyet ya da âyet pasajlarına odaklanan *parçacı*

<sup>511</sup> Mir, *Coherence in the Qur’an*, 62. Çalışmanın ilk bölümünden hatırlanacağı üzere kronolojik tertip arayışlarında güvenilir addedilmeyen sebab-i nüzul verilerinin, metin bütünlüğü arayışlarında metni parçalamakla itham edilmesi oldukça dikkat çekicidir.

<sup>512</sup> Mir, “Unity of the Text of the Qur’an”, 405.

<sup>513</sup> El-Awa, *Textual Relations in the Qur’an: Relevance, Coherence and Structure*, 15.

<sup>514</sup> Mir, *Coherence in the Qur’an*, 1; Cuypers, *The Composition of the Qur’an*, 1-2.

<sup>515</sup> Friedman, “Interrogating Structural Interpretation of the Qur’an”, 131; Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 4.

<sup>516</sup> Mir, “Unity of the Text of the Qur’an”, 405.

(atomistic) bir yaklaşımdır ki bu, Kur'an'ın gelişigüzel bir kompozisyona sahip, derleme bir metin olduğu izlenimi uyandırmaktadır.<sup>517</sup>

Farrin, Jonathan Culler'a atıfla, edebî eleştirinin kendisine metnin tematik bütünlüğünü (thematic unity) ortaya koymak şeklinde bir misyon belirlemesinin XIX. yüzyıla dayanan post-romantik bir perspektif olduğunu belirtmekte, dolayısıyla klasik dönemde Kur'an metninin doğrusal-parçacı (linear-atomistic) bir analizinin yapılmasının yadırganmaması gerektiğini ima etmektedir.<sup>518</sup> Doğrusal (linear) analiz ile kastedilen, âyet pasajlarının ardışık olarak birbiri ile irtibatlandırılmak sûretiyle bir insicamın sağlanmaya çalışılmasıdır. Bu ardışık okuma yöntemi bazı çalışmalarda sûreler arasına da taşınmış, söz gelimi Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fi tenâsübi's-süver* adlı çalışmasında bir sûrenin sonu ile müteakip sûrenin başlangıcı arasında irtibatlar tesis etme yoluna gitmiştir. Bu çalışmasında Süyûtî, her sûrenin sonu ile bir sonraki sûrenin baş tarafı arasındaki münasebete ilişkin izahlarda bulunmaktadır.<sup>519</sup> Dikkat edilirse burada da doğrusal (linear) ilişki kurma çabası devam etmektedir.

Cuypers'a göre klasik dönemde münasebet ilmi kapsamında âyetler arası irtibatlandırmalar bağlamında birtakım çalışmalar ortaya konulmuşsa da hem sûrenin farklı bölümlerinin birbiri ile olan ilişkisi hem de sûreler arası ilişkiler konusunda sistematik bir yöntem geliştirilememiştir. Konu bağlamında Râzî, Sekafi, Zerkeşî, Süyûtî gibi araştırmacıları zikreden Cuypers, âyetler ve sûreler arası irtibatlandırmalardaki başarısı nedeniyle Bikâî'nin tefsir çalışmasının diğerlerine nazaran daha kayda değer olduğunu düşünmektedir.<sup>520</sup>

Netice itibariyle klasik tefsir ve Ulûmü'l-Kur'ân literatüründe iki temel noktanın Batılı araştırmalar tarafından eleştirildiği saptanabilir. Bunların ilki, vahiylerin sûre içindeki bağlamlarından bağımsız olarak değerlendirildiği parçacı (atomistic) yaklaşımdır. Bu noktada esbâb-ı nüzul gibi tarihsel verilerden hareketle bir sûre içindeki bir ya da birkaç âyetin, ait oldukları sûrenin bağlamından kopararak okunmasının uygun bir yaklaşım olarak görülmediği ortaya çıkmaktadır. Bir diğer eleştiri ise Batılı araştırmalarda doğrusal âyet-âyet yaklaşım (linear verse-by-verse approach) olarak

<sup>517</sup> Wadad al-Qadi-Mustansir Mir, "Literature and the Qur'an", 206.

<sup>518</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xi-xii. Ayrıca bk. Jonathan Culler, *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics and the Study of Literature* (London-New York: Routledge, 2004), 138-139.

<sup>519</sup> Örneğin bk. Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fi Tenâsübi's-süver*, thk. Abdulkadir Ahmet Ata (Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 70, 75, 83 vb.

<sup>520</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 2-3.

nitelenen, âyetlerin ardışık irtibatlandırılması şeklindeki münasebet arayışıdır ki bu da sûre bütünüde verilmek istenen mesajın ikinci plana atılması iddiasıyla tenkit edilmektedir. Mir bu yaklaşımı, *ağaçlar için ormanın görmezden gelinmesi* şeklinde bir benzetme ile eleştirmektedir.<sup>521</sup> Mir'e göre Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Nizameddin en-Nîsâbü'rî (ö. 730/1329), Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), Hatîb Şirbinî (ö. 977/1570) gibi müfessirler de benzer parçacı yaklaşımı sürdürmüşler ve bu yaklaşım varlığını XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam ettirmiştir.<sup>522</sup> Mir'in eleştirisinden farklı olarak Cuypers bu yaklaşımı, âyetlerin ardışık olarak doğrusal bir perspektifle irtibatlarına odaklanılması nedeniyle eleştirmektedir. Zira bir sûrenin başından sonuna kadar âyetlerin mevcut tertibi üzerine yapılan münasebet arayışları, ilgili âyetler arasında mevcut olan “döngüsel” irtibatların gözden kaçırılmasını doğurmaktadır. Oysa Cuypers'a göre bir Sami metni olan Kur'an'ın doğrusal değil döngüsel yapılarını keşfe odaklanmak en doğrusudur.<sup>523</sup> Bu son yaklaşım ilerleyen sayfalarda müstakil olarak ele alınacaktır.

#### 2.4.2. XX. Yüzyıl Tefsir Literatürü Etkisi

Klasik tefsir literatürünün yukarıda değinilen gerekçelerle eleştirildiği Batılı çalışmalarda XX. yüzyıl tefsir literatürüne özel bir bahis açıldığı görülmektedir. Mir, konuya ilişkin bir makalesinde XX. yüzyıl tefsir literatürünü önceki dönemlerden ayıran önemli bir kırılmanın yaşandığını belirtmektedir ki buna göre yeni süreçte sûreler bütün birimler (unities) olarak analiz edilmeye başlamıştır.<sup>524</sup> Tanevi<sup>525</sup>, Ferahi, Islâhî,

<sup>521</sup> Mustansir Mir, “The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis”, *Approaches to the Qur'an*, eds. G.R. Hawting-Abdul Kader A. Shareef (New York: Routledge, 2013), 212. Klasik tefsir literatüründeki bu türden bir yaklaşımın Hâlis Albayrak tarafından da eleştirildiğini görüyoruz. Araştırmacıya göre mevcut tertibi üzerinden âyetlerin ardışık olarak tefsiri, Kur'an'ın bütün olarak değerlendirilmesini engellemiş, konuya ilişkin farklı âyetlerin görmezden gelinmesi ile sonuçlanmıştır. Bk. Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine: Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, 156-157. Burada Mir'in sûreleri bütün olarak okumak şeklindeki “edebî” kaygısının, Albayrak'ta “dini” bir bağlamı ifade ettiğini tekrar hatırlatmak isteriz.

<sup>522</sup> Mir, “The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis”, 211. Mir'in klasik münasebet literatürüne ilişkin “âyet-âyet parçacı yaklaşım” iddiasının doğrulanabilmesi ancak ilgili çalışmaların detaylı bir tahlili ile mümkündür. Biz bu çalışmamızda klasik dönem münasebet çalışmalarına yöneltilen eleştirilere dikkat çekmekle yetiniyoruz. Müteakip dönemde ilgili literatüre yönelik bahsi geçen Batılı iddialar ekseninde müstakil bir inceleme yapılması yerinde olacaktır.

<sup>523</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 2, 8.

<sup>524</sup> Mir, “The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis”, 211.

<sup>525</sup> Tanevi'nin sûreleri tematik alt bölümlere ayırması ve bunlar arasında irtibatlandırmalar yapmasına değinen Mir, müfessirin aynı zamanda her âyetin önceki ve sonraki âyetle ilişkisini de konu edindiğini ve bunun için *rabt* terimini kullandığını belirtmekte; ancak bu lineer-parçacı yaklaşıma ilişkin herhangi bir



Derveze, Kutub ve Tabatabai'nin isimlerini konu bağlamında zikreden Mir, bu çalışmalarda her bir sûrenin tematik alt bölümlere ayrıldığı ve bunlar arasında irtibatlandırmalar yapıldığının altını çizmektedir. Bazı müfessirler, her bir sûrenin belirli bir ana temaya sahip olduğunu ve sûrenin tematik alt bölümlerinin bu ana temaya hizmet ettiğini düşünmektedir. Nitekim bu ana temayı ifade etmek için Kutub *mihver*, Tabatabai *garad*, Ferahi ve Islâhî *amûd* terimlerini kullanmaktadır.<sup>526</sup>

Batılı bütünlük arayışlarında Islâhî başta olmak üzere Kutub, Hüseyin, Mevduci gibi araştırmacılara yönelik referanslara tanık olunmaktadır. İlerleyen sayfalarda kendisine en fazla atıf yapılan isim olan Islâhî özelinde örnekleyeceğimiz XX. yüzyıl tefsir çalışmalarında, sûrelerin bütün birimler olarak ele alındığı ve her sûrenin belirli bir merkezî konu etrafında döndüğü temelinde bir yaklaşımın öne çıktığı belirtilmelidir. Müfessirlerin, sûreleri büyük ölçüde tematik alt-bölümlere ayırmaları ve bu bölümler arasında irtibatlandırmalar yapmaları şeklinde gerçekleştirilen bu okuma biçiminin Mustansir Mir, Nevin Reda, Mathias Zahniser, Neal Robinson, Raymond Farrin, D. E. Smith gibi araştırmacılarda karşılık bulduğu söylenebilir. Bu nedenle bazı Batılı araştırmacılar özelinde önemli bir tesiri bulunduğu açıkça görülen XX. yüzyıl müfessirlerinden en çok öne çıkan isim olarak Emin Ahsen Islâhî'nin Kur'an'a yaklaşımına kısaca göz atmak yerinde olacaktır. Bu faaliyet, hem Islâhî'nin yönteminin Batı'da nasıl karşılık bulunduğunu göstermesi hem de özellikle XX. yüzyılla birlikte öne çıktığı görülen sûre bütünlüğü arayışlarına somut bir örnek teşkil edecek olması itibarıyla önem arz etmektedir. Ancak buna geçmeden önce Batılı çalışmalarda kendilerine atıf yapılan diğer bazı müfessirlerin konu bağlamındaki yaklaşımlarına kısa kısa değinmek faydalı olacaktır.

*Fî Zilâli'l-Kur'ân* adlı tefsir çalışması ile Seyyid Kutub'un Batılı araştırmacılar arasında dikkat çeken bir isim olduğu görülmektedir.<sup>527</sup> Kutub'a göre her sûrenin bir mihveri bulunmakta, sûrenin bölümleri bu mihvere hizmet etmektedir.<sup>528</sup> Müfessir sûreleri tematik alt bölümlere ayırmakta ve bunlar arasında irtibatlar kurmaktadır. Örneğin Abese sûresini dört bölümde (1-16, 17-23, 24-32, 33-42) tefsir eden Kutub,

---

eleştiride bulunmamaktadır. Bk. Mir, "The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis", 213.

<sup>526</sup> Mir, "The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis", 213-215.

<sup>527</sup> Mesela bk. Reda, *The Al-Baqara Crescendo*, 20, 60; Mir, "The sûra as a Unity", 213-214; Cuypers, *The Banquet*, 500, 511; Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xiv; Ernst, *How to Read the Qur'an*, 49.

<sup>528</sup> Mesela bk. Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru's-şurûk, 1972, I, 555.

sûrenin başı ve sonu arasındaki tematik irtibata dikkat çekmek sûretiyle sûre bütünlüğünün altını çizmektedir.<sup>529</sup> Tefsirinde sûrelerin bütüncül yapısına olan vurgu o kadar fazladır ki Kutub, farklı dönemlere ait pasajlardan meydana gelmesinin dâhi sûrenin bütünlüğüne zarar vermediği kanaatindedir. Mesela Alâk sûresini dört bölümde (1-5, 6-8, 9-14, 15-19) ele alan ve bölümler arasındaki tematik irtibatlarla değinen Kutub, sûrenin ilk bölümü dışındaki âyetlerin daha geç bir dönemde nazil olduğunu, bununla birlikte sûrenin bölümleri arasındaki ahengin, âyetlerin tamamını tek bütün hâline getirdiğini savunmaktadır.<sup>530</sup>

Mevdudi'nin<sup>531</sup> de *Tefhîmu'l Kur'an*'da sûreleri bütün olarak okuma gayretinde olduğunu görüyoruz. Bahsi geçen eserde sûrelerin tefsirine girişte bir ana konu belirlenmekte, sûreler tematik bölümlere ayrılmakta ve bu bölümler arası irtibatlarla vurgu yapılmaktadır. Medenî sûrelerden örnek verelim. Âli İmran sûresinin konusunun *hidâyet* olduğunu belirten müfessir,<sup>532</sup> sûreyi dört bölümde (1-32, 33-63, 64-120, 121-200) incelemektedir. Ona göre “bu bölümler farklı zamanlarda ve farklı sebeplerle indirilmiş olmasına rağmen amaçları, ana konuları ve vurguladıkları şey açısından öyle iç bağlantılara sahiptirler ki, hepsi de kopukluğu olmayan tam bir bütün oluştururlar.”<sup>533</sup>

Mevdudi yalnızca âyetlerin değil sûrelerin tertîbinin de tevkîfi olduğu inancındadır.<sup>534</sup> Bu nedenle Mevdudi'nin bütünlük arayışları sûre sınırlarının ötesine geçmekte ve onun ardışık sûreler arasında da irtibatlandırmalar yaptığına tanık olunmaktadır. Söz gelimi yine Âli İmran sûresinin tefsirinde müfessir, bu sûrenin kendinden önce gelen Bakara'nın tematik olarak devamı niteliğinde olduğunu belirtmektedir.<sup>535</sup> Mâide sûresinin girişinde ise, bir önceki sûre olan Nisâ ile irtibat kurması,<sup>536</sup> müfessirin mümkün olduğunca sûreler arası ardışık bağlantılar kurduğu ve

<sup>529</sup> “بذلك يتناسق المطلع و الختام”، Kutub, *Fî Zilâlil Kur'an*, VI, 3835.

<sup>530</sup> “تناسقاً كاملاً بين أجزاء السورة”، Kutub, *Fî Zilâlil Kur'an*, VI, 3938. Kutub'un bazı erken dönem Mekkî sûrelere yönelik edebî tahlillerini konu edinen bir çalışma için bk. Ersin Kabakçı, “Sayyid Qutb's Literary Approach to Some Early Meccan Sûrahs: A Comparative Analysis with the 20<sup>th</sup> Century Western Readings”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2019): 242-257.

<sup>531</sup> Mevdudi'ye yönelik bazı atıflar için bk. Cuypers, *The Banquet*, 511; Mir, *Coherence in the Qur'an*, 20-21; Ernst, *How to Read the Qur'an*, 65.

<sup>532</sup> Mevdudi, *Tefhîmu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani ve dğr. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, I, 233.

<sup>533</sup> Mevdudi, *Tefhîmu'l Kur'an*, I, 231.

<sup>534</sup> Mevdudi, *Tefhîmu'l Kur'an*, 26-28.

<sup>535</sup> Mevdudi, *Tefhîmu'l Kur'an*, 233.

<sup>536</sup> Mevdudi, *Tefhîmu'l Kur'an*, 446.

böylece Kur'an'ın başından sonuna insicamlı bir bütünlüğe sahip olduğunu ispat etmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.

İzzet Derveze,<sup>537</sup> *et-Tefsîrû'l Hadîs* isimli kronolojik tefsir çalışmasında sûre bütünlüğüne özel bir önem atfetmektedir. Mukaddimesinde müfessir, sûreleri tefsir ederken âyet pasajları arasında tematik irtibatlandırmalar yapma gayretinde olduğunu ifade etmektedir.<sup>538</sup> Hatta bir kronolojik tefsir çalışmasında âyetlerin nüzûl zamanlarına ilişkin verilerin daha çok öne çıkması beklenirken, bir sûrenin âyetleri birbiri ile uyum içinde ise şâyet, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine rağmen müfessirin sûreyi “parçalamak istemediği” görülmektedir. Bunun için Derveze, mesela Müddessir ve Kalem sûrelerinin tefsirinin girişinde âyetlerin birbiriyle olan insicamına vurgu yapmakta ve bu yüzden de âyetlerin ya “tek bir defada” ya da bu süreç içinde başka vahiyler nazil olmadan “ardı sıra” vahyedilmiş olması gerektiğini savunmaktadır.<sup>539</sup> Üstelik aynı kanaatin Bakara, Enfal gibi Medenî sûreler için bile geçerli olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir.<sup>540</sup>

İranlı müfessir Tabatabai<sup>541</sup> de sûrelerin belirli bir hedefinin (garad) bulunduğunu ve âyetlerin bu hedefe hizmet ettiğini düşünmektedir. Örneğin Âl-i İmrân sûresi, müminleri dinde ortak bir kelime etrafında birleşmeye çağırmakta ve belirli bağlamlarda sabır ve sebata daveti hedeflemektedir. Müfessire göre sûrenin âyetleri arasında başından sonuna kadar bir irtibat bulunması, sûrenin tek seferde nazil olduğunun kanıtıdır.<sup>542</sup> Başka bir örnek vermek gerekirse mesela Tabatabai'ye göre En'am sûresinin hedefi, Allah'ın tekliğini insanlara iletmektir. Müfessir, âyetler arası ilişkiye dikkat çekmek sûretiyle sûrenin bir bütünlük arz ettiğini ve bu durumun, sûrenin tek seferde bir bütün olarak nazil olduğunun kanıtı olduğunu iddia etmektedir.<sup>543</sup>

Görüldüğü üzere, XX. yüzyıl tefsir literatüründe gerek Mekkî gerekse Medenî sûrelerin tefsirinde sûre bütünlüğü meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Bir sûrenin

<sup>537</sup> Derveze'ye yapılan bazı atıflar için bk. Mir, “The sûra as a Unity”, 212, 214; Cuypers, *The Banquet*, 500; Reda, *The Al-Baqara Crescendo*, 20.

<sup>538</sup> Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, I, 8.

<sup>539</sup> Müddessir sûresinin tefsirinde şu ifadeye yer verilmektedir: “يسوغ القول أيضاً أنها نزلت دفعة واحدة أو متلاحقة”؛ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, I, 440. Kalem sûresine ilişkin bahsi geçen tespit için bk. Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, I, 353.

<sup>540</sup> Bk. Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, VI, 123-124; VII, 7.

<sup>541</sup> Tabatabai'ye yapılan bazı atıflar için bk. Reda, *The Al-Baqara Crescendo*, 14, 20, 60, 74-75, 178-185; Cuypers, *The Banquet*, 500; Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xiv; Robinson, *Discovering the Qur'an*, 63.

<sup>542</sup> Seyyid Muhammed el-Tabatabai, *el-Mîzân fî Tefsîri'l Kur'ân*, Beyrut: Müessesetu'l A'lemî, 1997, III, 5.

<sup>543</sup> el-Tabatabai, *el-Mîzân fî Tefsîri'l Kur'ân*, VII, 5.

farklı dönemlere ait âyetlerden müteşekkil olmasının bile müfessirleri bütüncül okuma yapmaktan alıkoymaması, altı çizilmesi gereken bir tespit olarak paylaşılmalıdır. Diğer yandan bahsi geçen müfessirlerin “metin bütünlüğü” anlayışı ve bu temelde yaptıkları analizlerin detaylı incelemesinin tefsir alanına önemli katkılar sunacağı belirtilebilir.

Son olarak, XX. yüzyıl âlimlerinden Emin el-Hûlî tarafından yapılan Kur’an’ın edebî tefsirine yönelik öneri ile Batı literatüründe Kur’an’ın edebî bütünlüğünün araştırıldığı çalışmalar arasındaki perspektif farkına dikkat çekmekte fayda vardır. Hûlî’ye göre Kur’an, Mushaf tertibi itibariyle kronolojik veya tematik bir düzene sahip değildir. Bunun için yapılması gereken şey, mevcut tertip üzere bir tefsirden ziyade herhangi bir konuya ilişkin tüm âyetlerin dikkate alınmasıdır.<sup>544</sup> Dikkat edilirse Hûlî’nin bütüncül okuma vurgusu, sûrelerin ya da Kur’an’ın mevcut tertibi itibariyle bütünlük arz ettiği varsayımından ileri gelmemektedir. Bilâkis ona göre bütünlüğe sahip olmadığı için Kur’an sözü edilen şekilde bir tür konulu tefsire tabi tutulmalıdır. Nitekim Hûlî’ye göre bu bütünlük arz etmeyen yapı nedeniyledir ki Kur’an tefsiri, müstakil sûreler ya da pasajların Mushaf tertibindeki sırası temelinde gerçekleştirilmemelidir.<sup>545</sup> Altını çizmek isteriz ki, araştırma konumuz kapsamındaki Batılı çalışmalarda müstakil sûrelerin mevcut âyet ve sûre tertipleri üzerinden bütüncül bir yapıya sahip olduğu varsayımı mevcutken, Hûlî tam aksine Mushaf tertibi üzerinden bir okumanın uygun olmadığı kanaatini paylaşmaktadır.<sup>546</sup>

Yukarıda adı geçen müfessirler içinde en çok öne çıkan isim, hocası Ferahî’nin<sup>547</sup> öncülüğünü yaptığı tematik yaklaşımı devam ettiren ve daha metodik bir noktaya getiren<sup>548</sup> Emin Ahsen Islâhî’dir. Metin bütünlüğü arayışları bağlamında öne çıkan hemen her Batılı araştırmacının Islâhî’ye atıfta bulunduğunu söyleyebiliriz.<sup>549</sup> Biz

<sup>544</sup> Emin el-Hûlî, *Menâhicü’t-tecdîd fi’n-nahv ve’l-belâğa ve’t-tefsîr ve’l-edeb* (Kahire: Dârü’l Mârifet, 1961), 306.

<sup>545</sup> Detaylı tespitler için bk. Bk. Hûlî, *Kur’an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, 74-75.

<sup>546</sup> Esasen Hûlî’nin “edebî” tefsir vurgusunun Kur’an’ın icâzını ortaya çıkarmaya matuf bir yöntem önerisi olarak ortaya atıldığı ifade edilmelidir. Ona göre nâzil olduğu dönemde Kur’an’ın mu‘ciz bir kelâm oluşunu kendisi gibi bir söz getirmeleri hususunda muarızlarına meydan okuması üzerinden temellendirmesi, Kur’an’ın edebî tefsirini diğer tüm tefsir metotlarından öne geçirmeyi gerektirmektedir. Bu konuda daha detaylı tespitler ve eleştirel bir değerlendirme için bk. Ebû Zeyd, “Kur’an’a Edebî Yaklaşım Çıkmazı”, 259 vd.

<sup>547</sup> Ferahî’nin tefsir yöntemi hakkında bir çalışma için bk. Muhammed Yusuf eş-Şerbecî, “İmam Abdulmahid el-Ferahî ve “Nizamu’l Kur’an ve Te’vilü’l Furkan bi’l-Furkan” Adlı Tefsirindeki Metodu”, çev. Hikmet Koçyiğit, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 154 vd.

<sup>548</sup> Mir, *Coherence in the Qur’an: A Study of Islâhî’s Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur’an*, 25.

<sup>549</sup> Islâhî’ye yapılan bazı atıflar için bk. Mir, “The Sûra as a Unity”, 215-217; Cuypers, *The Composition of the Qur’an*, 3, 74; Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, xiv, xvi, 22, 24 vd.; Reda, *The al-*

bunun en önemli nedenlerinden birinin, metin bütünlüğü arayışlarında önde gelen Batılı araştırmacılardan Mustansir Mir'in, Islâhî'nin metodunu müstakil bir konu olarak Batı'ya tanıtması olduğu kanaatindeyiz.<sup>550</sup>

Mir, Islahî'nin; Kur'an dili, nazmı ve âyetler arası paralellikler olmak üzere üç "dâhilî" (metin-içi) veriyi merkeze alan bütüncül bir yaklaşımı benimsediğini ifade etmektedir. Islâhî'nin yaklaşımında metin bütünlüğü arayışı; *müstakil sûrelerde*, *sûre çiftlerinde* ve *sûre gruplarında* olmak üzere üç aşamada ortaya konulmaktadır. Bu üç aşamada gerçekleştirdiği analizinde Islâhî, tarihsel verilerin de istihdam edilebileceğini düşünmektedir. Bununla birlikte ona göre tefsir, hadis, esbâb-ı nüzûl gibi hâricî verilere yalnızca dâhilî verilere katkı sağlayacak bir mahiyet arz ederse başvurulmalıdır.<sup>551</sup>

Nazm prensibi, Islâhî açısından Kur'an metninin analizinde en vazgeçilmez unsur olarak telakki edilmektedir. Müfessire göre Kur'an metninin bütünlükten yoksun olduğunu iddia etmek son derece yanlıştır.<sup>552</sup> Mir bu noktada Ferahi-Islâhî çizgisinin münasebet ve nazm arasında yaptığı ayrıma özellikle dikkat çekmektedir. Buna göre *münasebet*, salt parçalar arasındaki doğrusal (lineer) ilişkilere odaklanılması sûretiyle anlama ulaşma kaygısını ifade etmektedir. Oysa nazm, parçalar arasındaki ilişkiden daha ziyade bütüncül bir yaklaşımla sözü anlamlandırma çabasını ifade eder. Zira "kimyasal bir karışım, onu oluşturan maddelerin basit birleşiminden çok daha fazlasını"<sup>553</sup> ifade etmektedir.

Islâhî'ye göre her sûre bir bütündür. Kur'an'ın sûrelere ayrılması, her bir sûrenin kendine has bir konusu olduğu anlamına gelmektedir. Her sûre belirli bir 'amûd'a (central theme) sahip olup tüm âyetler bu merkezî konu etrafında dönmektedir. Önemli olan, sûrenin 'amûd'unu saptamaktır.<sup>554</sup> Islâhî, *Tedebbür-i Kur'ân* adlı Urduca tefsir çalışmasında bir sûreyi alt bölümlere ayırmakta ve bölümler arasında ilişkiler tesis

---

*Baqara Crescendo*, 18, 20, 75 vd.; Robinson, *Discovering the Qur'an*, 271-283; Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*", 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34 vd.

<sup>550</sup> İlgili çalışma için bk. Mustansir Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an* (Indianapolis: American Trust Publications, 1986). Nitekim mesela meşhur çalışması *Discovering the Qur'an*'da Islâhî'nin yaklaşımına özel bir bahis ayıran Neal Robinson, müfessirin Urduca tefsirine yönelik derinlikli bir inceleme yapamadığını, daha ziyade Mir'in sözünü ettiğimiz çalışmasından faydalandığını belirtmektedir. Bk. Robinson, *Discovering the Qur'an*, 324. Biz de Islâhî'ye ilişkin tespitlerimizde büyük ölçüde Mir'in çalışmasından istifade ettik.

<sup>551</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 26.

<sup>552</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 31-32.

<sup>553</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 33-34.

<sup>554</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 38.

etmeye gayret etmektedir. Mir, mesela Nisa sûresini Islâhî'nin üç ana bölüm ve bunları da yirmi üç alt bölüm şeklinde ele aldığını paylaşmaktadır. Islâhî bu sûreyi “Müslümanların toplumsal birliğinin temelleri” olarak belirlediği ‘*amûd* çerçevesinde incelemektedir.<sup>555</sup>

Tam da bu noktada Islâhî'nin doğrusal (lineer) okuma biçimini Mir'in tespitleri üzerinden somutlaştırmak yerinde olacaktır. Özellikle Medenî sûrelerde konu çeşitliliğinin farkında olan Islâhî, sûrenin alt bölümleri arasında irtibatın kurulması bağlamında *germ idea* (çekirdek fikir) kavramını ortaya atmaktadır. Bir bölümde yer alan çekirdek fikir (germ idea), hem sûrenin ilgili bölümünde işlenen konu ile uyum arz etmekte hem de bir sonraki bölümün ana fikrinin (main idea) temelini oluşturmaktadır. Örneğin Nisa sûresi 2-10. âyetlerin ana fikrini, bir kimsenin sorumluluğu altındaki yetimlerin haklarını gözetmesinin gerekliliği konusu oluşturmaktadır. Diğer yandan bu bölümün 7. âyeti, 11-14. âyetlerden müteşekkil bir sonraki bölümün ana fikrini oluşturan İslam'da miras hukukuna dair çekirdek fikir barındırmaktadır. Benzer şekilde sûrenin başka bir bölümünün (105-115) ana fikri, Müslümanların münafıklara karşı nasıl bir tavır takınmalarıyla ilgili olup, çekirdek fikir olarak onların cehenneme gideceklerini belirtmekte, sonraki bölümde (116-126) ise münafıkların niçin böyle bir sonla karşılaşacakları açıklanmaktadır.<sup>556</sup>

Mir, Nisa sûresi bağlamında Islâhî'nin sûre bütünlüğüne ilişkin önemli bir tespitini paylaşmaktadır. Islâhî'ye göre Kur'an yalnızca yasalar vazeden bir kitap olmayıp, muhatap olduğu toplumun kendisine ne tür cevaplar vereceğini de hesaba katmakta, dolayısıyla içinde bulunduğu dinamik ve pratik bağlama da dikkat etmektedir. Dolayısıyla Nisa sûresinde ahkâm âyetlerinin yanında münafıkların ve İslam düşmanlarının tartışmalarının geçmesi de vahiy-toplum arasındaki bu dinamik ilişki bağlamında okunması gerekmektedir.<sup>557</sup> Islâhî'nin bu tespiti, onun esbâb-ı nüzûl, tefsir, hadis ve siyer verilerini sûre bütünlüğü arayışında vazgeçilmez unsurlar olarak gördüğü çıkarımına yol açmamalıdır. Daha ziyade bu durum, özellikle Medenî sûrelerde âyet pasajları arasında irtibatlar kurmaya katkı sağlayacak ölçüde metin-dışı literatürün devreye sokulması olarak anlaşılmalıdır.

<sup>555</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 48-51.

<sup>556</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 53-54.

<sup>557</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 55-56.

Son tahlilde Islâhî Kur'an'ın kendisini açıklayıcı/tefsir edici (self-explanatory) özelliği temelinde sûreleri analiz etmektedir. Ona göre bir sûre içindeki bir veya birden fazla âyetin tefsirine katkı sağladığı düşünülen tarihsel veriler, hem kesin bir güvenilirliğe sahip olmayıp hem de daha ziyade sûreyi bütün olarak okumaya engel teşkil edici bir mahiyet arz etmektedir.<sup>558</sup> Bu nedenle Islâhî'nin metin-merkezli bir yaklaşımı öne çıkardığı vurgulanmalıdır.

Islâhî'nin Kur'an metninin sözlü hitap oluş özelliğini de dikkate aldığını belirten Mir, onun âyetler arasında katı bir doğrusal (linear) irtibat aranmasını yanlış bulduğunu, sûre içinde daha esnek bir bütünlük anlayışının öne çıkarılması gerektiğini düşündüğünü ifade etmektedir.<sup>559</sup> Bu tespit bizi önemli bir noktaya taşımaktadır ki o da şudur: Metin bütünlüğü arayışları bağlamında ortaya çıkan çalışmalarda eleştiri konusu edilen yaklaşımların merkezini âyet-âyet doğrusal (linear verse-by-verse) irtibatlar kurma veya belirli bir âyet ya da âyet pasajını sûrenin bütününden bağımsız değerlendirme oluşturmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan itirazlar araştırmacıları bir sûrenin âyetler arası düzeyden âyet pasajları arasında ama yine “doğrusal” (linear) bir irtibatlandırma temelinde gerçekleşen metin bütünlüğü arayışlarına sevk etmiş görünmektedir. Böylece metnin büyük ölçüde sözlü doğası nedeniyle “bağlam-dışı” görünen bazı müstakil âyetler, hem ait oldukları tematik alt bölümler içinde daha kolay “abzorbe” edilebilmekte, hem bu alt bölümler arasında daha esnek bir irtibatlandırma sürecine girilebilmekte, hem de sûreler daha yukarıdan bir bütüncül okumaya tâbî tutulabilmektedir. Bu yaklaşım biçimi ilerleyen sayfalarda Batılı araştırmalarda da kendisini gösterecek, sûre bütünlüğü arayışlarında birkaç âyetin bağlamının tespit edilememesi bunların rahatlıkla göz ardı edilebilmesini getirecektir.

Belirli bir merkezî temaya sahip olduğunu düşündüğü sûreleri tematik alt gruplara ayıran ve bunlar arasında da irtibatlar kurmak şeklinde bir yöntemi benimseyen Islâhî, bunun biraz daha ötesine geçmekte ve “sûre çiftleri” kavramını ortaya atmaktadır ki Mir, bunun Ferâhî ve Islâhî'ye has bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir.<sup>560</sup> Islâhî'ye göre her sûre bir iç bütünlüğe sahip olmakla birlikte, çifti olan sûre ile bir arada okunduğunda bu iki sûre birbirini bütünlemekte (complementarity) ve daha üst bir bütüncül yapı ortaya çıkmaktadır. Bu bütünleyicilik, sûrelerden ilki kısa ve özlü iken

<sup>558</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 62-63.

<sup>559</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 63.

<sup>560</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 75.

ikincisinin açıklayıcı olması; birincisi ilke ve esaslardan bahsederken ikincisinin bunları örneklemesi; aynı tezin desteklenmesi için her iki sûrenin farklı deliller ortaya koyması, aynı konunun her iki sûrede de farklı açılardan vurgulanması, bir konuya önceki sûrede giriş yapılması ve sonrakinde bu konunun sonuca bağlanması; aynı konunun bir sûrede pozitif, diğesinde ise negatif yanının konu edilmesi gibi biçimlerde tezahür edebilmektedir.<sup>561</sup> Islâhî'nin sûre çiftleri tertibinde sûrelerin doğrusal (lineer) bir sıra takip etmesi kayda değer olup bu durum onun sûre bütünlüğünü aşan, sûrelerin tertibini de içine alan bir nazm teorisini savunduğunu ortaya koymaktadır.<sup>562</sup>

Islâhî'nin sûre çiftleri bağlamında yaptığı çalışmanın Kur'an'ın tamamını şamil kılınabilecek bir kapsamı haiz olmadığını da not etmek gerekmektedir. Bazı sûrelerin tek başına kalması, bazılarının ise sûre çiftlerinin *tamamlayıcısı* (complementary) görevini üstlenmesi gibi durumlar, Islâhî'nin Kur'an'ın başından sonuna kadar sûre çiftlerinden oluştuğu şeklinde kesin bir iddiada bulun(a)madığını ortaya koymaktadır.<sup>563</sup> Ancak bizce önemli olan husus, sûrelerin müstakil birimler olarak bütünlük arz etmesinin ötesine geçilmesi ve bu bütünlük arayışının sûre çiftlerine taşınmasıdır.

Islâhî, metin bütünlüğü arayışlarını sûre çiftlerinden de bir adım daha öteye taşımakta ve “sûre grupları” kavramını ortaya atmaktadır. Ferahi'den etkilenmek sûretiyle bu yaklaşımı daha ileri bir aşamaya taşıyan Islâhî, Kur'an'ın yedi sûre grubundan meydana geldiğini savunmaktadır.<sup>564</sup> Müstakil sûrelerde ve sûre çiftlerinde belirli bir *'amûd* mevcut olduğu gibi, sûre gruplarında da daha genel bir *'amûd* bulunmakta, her bir sûre bu merkezî konuya belirli bir açıdan destek sağlamaktadır.<sup>565</sup> Mesela ikinci grubun (6-9. sûreler) *'amûd*'u “Hz. İbrahim'in dini olarak İslam”dır. Bu grup içinde Kureyşlileri İslam'a kucak açmaya çağıran En'âm, dâvet sûresidir.

<sup>561</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 77-79.

<sup>562</sup> Mir, Islâhî'nin sûre çiftleri sıralamasını ilgili çalışmasında paylaşmaktadır. Islâhî'ye göre şu sûreler, belirli açılardan çift oluşturmaktadır: 2-3, 6-7, 10-11, 12-13, 16-17, 18-19, 20-21, 22-23, 25-26, 27-28, 29-30, 31-32, 34-35, 36-37, 38-39, 42-43, 44-45, 50-51, 52-53, 61-62, 67-68, 69-70, 71-72, 73-74, 75-76, 77-78, 79-80, 81-82, 85-86, 87-88, 89-90, 91-92, 93-94-, 95-96, 97-98, 101-102, 103-104, 105-106, 107-108, 109-110 ve 113-114. Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 76.

<sup>563</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 76. Buna rağmen Mir, Islâhî'nin yaklaşımında tespit ettiği bazı problemleri örneklerle paylaşmaktadır. Bk. Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 81-82.

<sup>564</sup> Buna göre ilk grup 1-5; ikinci grup 6-9, üçüncü grup 10-24; 4. grup 25-33; 5. grup 34-49, 6. grup 50-66, 7. grup 67-114. sûreleri muhtevîdir. Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 85.

<sup>565</sup> Islâhî'nin örnek sûre grubu analizinin değerlendirmesi için bk. Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 85-89.



Kureyşlileri İslam'ı reddetmelerinden ötürü uyarıcı A'râf, uyarı sûresidir. Müslümanlara Kureyş'le yapılacak bir savaşa karşı hazırlıklı olmalarını emreden Enfâl, hazırlık sûresidir. İbrahim'in dinine sadakat göstermedikleri için Kureyş'e karşı savaş ilan eden Tevbe, savaş sûresidir.<sup>566</sup>

İslâhî'nin sûre gruplarında dikkat çekici bir husus da her bir grupta Mekkî sûrelerin önce, Medenî sûrelerin sonra gelmesidir. Mesela birinci grupta Fâtihâ sûresi Mekkî, müteakip dört sûre Medenîdir. İkinci grupta 6-7. sûreler Mekkî, 8-9. sûreler Medenîdir. Üçüncü grupta 10-23. sûreler Mekkî, 24. sûre Medenîdir. Dördüncü grupta 25-32. sûreler Mekkî, 33. sûre Medenîdir. Beşinci grupta 34-46. sûreler Mekkî, 47-49. sûreler Medenîdir. Altıncı grupta 50-56. sûreler Mekkî, 57-66. sûreler Medenîdir. Son grupta ise 67-109. sûreler Mekkî, 110-114. sûreler Medenîdir.<sup>567</sup> Mir, İslâhî'nin bu tür bir gruplandırma yaparken geleneksel Mekkî-Medenî listelerinden ayrıldığı yerlerin bulunduğunu, dolayısıyla bir tercih yapıyorsa hangi tarihsel veriden hareketle ve niçin yapıldığının açıklanması gerektiği noktasında İslâhî'yi eleştirmektedir. Bununla birlikte bizim daha çok önemseydiğimiz husus, İslâhî'nin her sûre grubunda önce gelen Mekkî sûreleri bir ağacın köküne, Medenî olanları ise ağacın dallarına benzetmesidir.<sup>568</sup> Diğer bir ifadeyle bir grup içindeki Mekkî sûreler grubun 'amûd'unun teorik kısmını, Medenî sûreler ise pratik kısmını ihtiva etmektedir.<sup>569</sup> Böylece İslâhî, bir yandan tarihsel verileri ikinci plana atan metin-merkezli bir bütünlük arayışını tercih ederken, diğer yandan sûre grupları bağlamında sûrelerin nüzul zamanlarını da hesaba katan tarih-merkezli bir okuma yapmaktadır.

Yeri gelmişken İslâhî'nin yedi grup şeklinde takdim ettiği sûre gruplandırmasını Hicr sûresi 87. âyette geçen *seb'an mine'l mesânî* ifadesine dayandırdığını belirtmek gerekmektedir. İslâhî'ye göre buradaki "yedi" vurgusu Fâtihâ sûresine değil, yedi sûre grubuna gönderme yapmaktadır. Zira ancak besmele âyet sayıldığı takdirde Fâtihâ sûresi yedi âyetten oluşmuş olmaktadır. Hatta ona göre Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiğini belirten hadis de yine bu yedi sûre grubuna işaret etmektedir.<sup>570</sup> Ayrıca İslahi, *mesânî* kelimesini "sürekli tekrar edilen" değil, "çiftler hâlinde" olarak

<sup>566</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of İslâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 86-87.

<sup>567</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of İslâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 89.

<sup>568</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of İslâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 93.

<sup>569</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of İslâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 98.

<sup>570</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of İslâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 98.

anlamaktadır. Dolayısıyla müfessire göre bu âyet, “sûre çiftlerinden oluşan yedi sûre grubuna” atıfta bulunmaktadır.<sup>571</sup>

İslâhî'nin tefsir yöntemi üzerine detaylı bir çalışma gerçekleştiren Mir, onun yaklaşımından etkilendiğini şu sözlerle ifade etmektedir: “Ulaştığı sonuçların tamamına katılmasak bile İslâhî, ikna edici bir şekilde Kur'an'ın bir düzen ve metoda sahip olduğunu göstermiştir. O, müstakil sûrelerin belirli merkezî konular etrafında döndüğünü, sûre çiftleri arasında gerekli bütünleyiciliğin bulunduğunu, sûre grupları olarak adlandırdığı daha büyük sûre bölümlerinin ise nazmı saptanabilir özellikler içerdiğini ortaya koymaktadır.”<sup>572</sup>

Neal Robinson'ın da metin bütünlüğü arayışları bağlamında İslâhî'den etkilendiğini görüyoruz. Öyle ki, meşhur çalışması *Discoverin the Qur'an*'ın müstakil bir bölümünün İslâhî'ye ayrıldığına tanık oluyoruz.<sup>573</sup> Söz gelimi Batılı araştırmalarda sûrelerin tertibine ilişkin; azalan uzunluk kuralı (decreasing length rule), hurûf-ı mukattaa harfleri ile başlayan sûrelerin gruplar oluşturması gibi kriterler temelinde izahlar getirilmeye çalışılmıştır. Ancak Robinson, mevcut sûre tertibinin bu durumları aşan bir mahiyet arz ettiğini, ardışık sûreler arasında daha içkin bir ilişki olması gerektiği tezini İslâhî'nin sûre çiftleri tezine atıfta bulunmak sûretiyle ortaya atmaktadır.<sup>574</sup> İslâhî'nin yaklaşımında Mekkî sûreleri Medenî olanların takip etmesi ilkesi, özellikle bazı sûre gruplarında sûrelerin kronolojik tertibine ilişkin geleneksel verilerin kesin olmaması nedeniyle Robinson tarafından tartışılmakta ancak genel olarak İslâhî'nin başarılı olduğu kanaati paylaşılmaktadır.<sup>575</sup>

Robinson, İslâhî'nin sûre gruplandırmalarını birkaç açıdan başarılı bulmaktadır. Her şeyden önce onun listesine göre sûre grupları arasındaki geçiş net olarak fark edilmektedir. Bir başka ifadeyle gruplar arasında net sınırlar bulunmaktadır. Diğer dikkat çeken özellik ise bütün grupların aynı hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûreleri ihtiva etmesidir.<sup>576</sup> Örneğin ilk grupta yer alan Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri *elif-lâm-mîm* ile; ikinci grupta yer alan Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrahim ve Hicr sûreleri *elif-lâm-râ*

<sup>571</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 96-97. İlerleyen sayfalarda benzer iddialar Raymond Farrin tarafından da gündeme taşınacaktır.

<sup>572</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 100.

<sup>573</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 271-283.

<sup>574</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 271.

<sup>575</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 276.

<sup>576</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 278.

ya da beşinci gruptaki Mü'min, Fussilet, Şura, Zuhur, Duhân, Casiye ve Ahkaf sûreleri *hâ-mîm* harfleri ile başlamaktadır.

İslâhî'nin müstakil sûreler, sûre çiftleri ve sûre grupları bağlamında ortaya attığı metin bütünlüğü teorisi, sonraki bölümde iddialarını müstakil bir başlıkta detaylandıracağımız Raymond Farrin ve Michel Cuypers tarafından da önemli ölçüde benimsenmektedir. Kur'an metnini "simetri" unsuru temelinde ele alan Farrin, İslâhî'nin yaklaşımını da "simetrik" bulmakta, metin bütünlüğü arayışlarında İslâhî'den istifade ettiğini belirtmektedir.<sup>577</sup> Hem Cuypers hem de Farrin'in bütünlük arayışlarını müstakil sûrelerin ötesinde sûre çiftleri ve gruplarına taşımalarında İslâhî'nin çok açık etkisi görülmektedir.

Son olarak bizim tematik-yapısal olarak nitelendirdiğimiz yaklaşımı benimseyen araştırmacılardan Mathias Zahniser, Bakara ve Nisa sûrelerine yönelik müstakil makalesini Mir, Robinson ve İslâhî'nin tespitleri ile mukayeseli olarak ele almış olup çalışmasında İslâhî'ye bolca atıflarda bulunmaktadır.<sup>578</sup>

Peki, İslâhî hangi açılardan tenkide uğramaktadır? Bu bağlamda getirilen en önemli eleştiri, İslâhî'nin metodunun "sübjektif" olduğudur. Gerek bir sûrenin '*amûd*'unun belirlenmesi, gerek sûre çiftleri arasında bütünleyici bir irtibatın bulunması gerekse de sûre çiftleri ve gruplarının '*amûd*'unun tespitinin yorumcudan yorumcuya farklılık gösterebileceği belirtilmiştir. Nitekim Ferahi ile İslâhî arasında da bazı sûrelerin ana temalarında farklılıkların bulunması, bahsi geçen eleştiriye haklı kılan bir veri olarak sunulmaktadır. Robinson, bir grup için önerilen '*amûd*'un diğer gruplar için de pekâlâ geçerli olabileceğini ya da müstakil sûreler için önerilen '*amûd*'un zaman zaman tüm sûreyi kapsamadığı gibi gerekçelerle İslâhî'yi eleştirmektedir. Yine araştırmacıya göre İslâhî'nin sûreleri çiftler şeklinde ele alması da bazı problemler içermektedir. Kur'an'da belirli konular hemen her sûrede vurgulandığı için iki ardışık sûre içinde bir şekilde irtibatlandırmalar yapmak mümkün olup, bunun bir yöntem önerisi şeklinde sunulmasının imkânı Robinson tarafından sorgulanmaktadır.<sup>579</sup> Benzer şekilde Mir de İslâhî'nin ancak ardışık sûrelerin çiftler oluşturabileceği yönündeki tezini eleştirmektedir. Zira zaman zaman İslâhî'nin bizzat kendisinin de ardışık olmayan

<sup>577</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xvi.

<sup>578</sup> Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*", 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34 vd.

<sup>579</sup> Robinson'ın İslâhî'nin yaklaşımına yönelik detaylı analizi için bk. Robinson, *Discovering the Qur'an*, 275-283.

sûreler arasında kayda değer bir benzerlik olduğu yönündeki vurguları, onun bu eleştirisini destekler mahiyettedir.<sup>580</sup>

Mir ve Robinson'a göre Islâhî'nin başka bir zayıf noktası ise, yönteminin meşruiyeti bağlamında paylaştığı âyetler ve hadislerdir. Bahsi geçtiği üzere, gerek Hicr 15/87'nin tefsir literatüründe onun anladığı şekilde yorumlanmamış olması,<sup>581</sup> gerekse Hz. Peygamber'in sûreleri Islâhî'nin şemasının aksi bir tertip üzere okuduğu örneklerle hadislerde rastlanılması, Islâhî'nin yaklaşımının teolojik temellendirmesini hayli sarsmaktadır. Nitekim Mir, çeşitli hadis kaynaklarından Hz. Peygamber'in mesela 21 ve 50. sûreleri, 33 ve 88. sûreleri ya da 109 ve 111. sûreleri ardışık olarak namazlarında okuduğuna yönelik rivâyetler aktarmaktadır.<sup>582</sup>

Tam da bu noktada kendi yöntemine âyet ve hadislerden referans getiren Islâhî'yi hem ilgili malzemenin bağlamını kaçırmakla hem de aksi örneklerin de bulunması gerekçesiyle bizce de haklı olarak eleştiren Mir'in, Islâhî'ye yönelik müstakil çalışmasının hemen başında benzer bir hataya düştüğü görülmektedir. O, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an* adlı eserinin başında Hicr 15/91. âyeti paylaşmaktadır: "Kur'an'ı parçalara ayıranlar yok mu?" İlgili âyetin bağlamı hakkında tefsirlere bakıldığına burada ya *insanların Allah'ın âyetlerinin bir kısmına iman etmesi, bir kısmını ise inkâr etmesi*<sup>583</sup> ya da *insanların âyetlerin bir kısmını sihirbaz, kâhin ya da şair sözü, bir kısmını eskilerin masalları, bir kısmını uydurulmuş gibi kısımlara ayırmaları*<sup>584</sup> kastedilmektedir. Kaldı ki nüzul sürecinin devam ettiği hesaba katıldığında ilk muhataplar açısından bir âyetin *bütüncül okumaya* gönderme yapmasının imkânı sorusu da ayrıca gündeme gelmektedir. Acaba Mir'in çalışmasının başında Hicr 91'e yaptığı referans, tarihsel verileri güvenilir olmama, belirli bir düşünceye/mezhebî bakış açısına hizmet etme gibi nedenlerle göz ardı eden ya da en azından bu verilere ikincil değer atfeden metin-merkezli yaklaşımların, metinle baş başa kaldığında okurun kendi sübjektif tercihlerini metne söyletme tehlikesine bir örnek teşkil edebilir mi?

<sup>580</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 82.

<sup>581</sup> Örneğin bk. Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk: Abdullah b. Abdülnuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru Hicr, 2001), XIV, 107 vd.

<sup>582</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 278-280; Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, 80-85.

<sup>583</sup> Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIV, 134.

<sup>584</sup> Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb* (Dâru'l Fikr, 1981), XIX, 216.

Batılı araştırmacılar tarafından birtakım metodik eleştiriler getirilmiş olsa dahi, Islâhî'nin yönteminin Batılı araştırmalarda etkili olduğu ve metin bütünlüğü arayışlarında önemli bir yöntem önerisi olarak karşılık bulduğu ifade edilebilir. Daha genel bir açıdan bakıldığında biz, XX. yüzyıl tefsir literatüründe tematik alt bölümler arasında tesis edilen ilişkinin doğrusal (lineer) oluşuna dikkat çekmek istiyoruz. Mir'in de örnekleği üzere çeşitli müfessirler üçer, dörder, beşer tematik alt bölümler hâlinde ele aldıkları sûreleri birbiri ile doğrusal (lineer) bir ilişkilendirme yoluna gitmektedirler. Böylece her alt bölümün, bir önceki ve sonraki alt bölümle ilişkisi tesis edilmeye çalışılmaktadır. İşte bu yeni yaklaşım biçiminin Batılı araştırmacılarca takdir toplaması bizce sûrelerin bir bütün olarak analiz edilmesi hususunda daha geniş açılı bir okuma perspektifini takdim etmesi nedeniyledir. Örneğin âyet sayısı bakımından en uzun sûre olan Bakara'nın her bir âyeti arasında irtibat kurmaya çalışmak, 286 âyetin tamamının öncesi ve sonrası ile ilişkisine odaklanan, dolayısıyla Mir'in eleştirisinden hareketle, bütünü kaçırap parçada boğulma tehlikesi yaratan<sup>585</sup> bir yöntem hâline gelmektedir. Oysa mesela Islâhî, bu sûreyi bir giriş, dört ana bölüm ve bir sonuçtan müteşekkil olarak analiz etmek sûretiyle sûreye daha “bütün” bir yapı olarak odaklanmış olmaktadır.<sup>586</sup>

Altı mutlaka çizilmesi gereken bir başka mesele de, XX. yüzyıl tefsir literatüründe sûrelerin bütün birimler olarak analiz edilmesi ve “bütünlük” vurgusunun yapılmasının Mir tarafından iki temel nedene bağlanmasıdır. Bu nedenlerin ilki, bahsi geçen müfessirlerin, dönemin Batılı araştırmacıları tarafından dillendirilen Kur'an metninin insicamsız, kopuk, bütünlük arz etmeyen bir metin olduğu yönündeki iddialara cevap verme mahiyetindeki savunmacı bir reflekstir. İkincisi ise, temel referans metni olarak görülen Kur'an'ın, geleneksel yorumlarla sınırlandırılmadan, kendi bütünlüğü içinde çağdaş dünyaya cevap verebilecek tarzda yeniden yorumlanmasının imkânının aranmasıdır.<sup>587</sup> Netice itibariyle her iki muhtemel nedene bakıldığında doğrudan yahut dolaylı Batı etkisine gönderme yapan savunmacı bir reflekse gönderme yapıldığı ifade edilmelidir.

---

<sup>585</sup> Mir, “The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis”, 215-216.

<sup>586</sup> Amin Ahsen Islâhî, *Tadabbur-e-Qur'an: Pondering Over the Qur'an*, trans. Mohammad Saleem Kayani (Selangor: Islamic Book Trust, 2015), I, 91-95.

<sup>587</sup> Mir, “The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis”, 218-219.

Mir'in, Kur'an sûrelerinin bütüncül birimler olduğu temelinde teşekkül eden tefsir literatürünün XX. yüzyılda ortaya çıkan Batılı yaklaşımlara bir tepkinin ifadesi olabileceği şeklindeki tespitini birkaç örnekle somutlaştırmak istiyoruz. Mesela Mevduği, tefsir mukaddimesinde "İslam düşmanları" olarak nitelendirdiği kişilerin Kur'an metninin yapısına ilişkin anlamsız ve sığ tespitler yaptıklarını ve Hz. Muhammed'in Kur'an'ı sistematik bir tertip içinde bir araya getirmede iddiasında bulduklarını belirtmektedir.<sup>588</sup> Benzer şekilde Derveze, "bazılarının" sûrelerin âyetleri ve alt bölümleri arasında herhangi bir ilişki, insicam gözetilmeksizin bir araya getirildiği şeklinde ithamlarda bulunduğunu ifade etmektedir. Oysa müfessire göre sûreleri oluşturan âyetlerin birbiri ile ilişkili ve insicam içinde olduğu konusunda hiçbir tereddüte mahal yoktur.<sup>589</sup> Said Havva'ya göre ise bazı "müsteşrikler"<sup>590</sup> Kur'an metninin yapısından ve üslubundan hareketle Müslümanları şüpheye düşürme girişimlerinde bulunmuşlardır.

Havva, mukaddimesinin önemli bir kısmını âyetler arası ve sûreler arası münasebet konusunun önemine ayırmakta, bu noktada kendi dönemine kadar tefsir literatüründe ortaya konulan çabaları ise yetersiz bulmaktadır. Ona göre çalışmalar genellikle ya bir sûre içindeki âyetlerin birbiri ile olan ilişkisine odaklanmış ya da bir sûrenin sonu ile müteakip sûrenin başlangıcı arasındaki irtibata yönelmiştir. Ona göre bu konudaki en büyük eksiklik, Kur'an sûrelerinin birbiri ile ilişkisine dair önemli bir tezin ortaya konulamamış olmasıdır.<sup>591</sup> Havva'nın bu eleştirisi, Batılı araştırmacıların klasik tefsir literatüründeki münasebet arayışlarına yönelik eleştirileri ile paralellikler taşıması itibariyle kayda değerdir. Nitekim üçüncü bölümde "simetrik yaklaşım" başlığında değineceğimiz isimlerden olan Michel Cuypers, Kur'an metnini kendi içinde alt bölümlere ayırmak sûretiyle sûreler arası irtibatlandırmalar konusunda da tespitlerde bulunan Havva'ya atıfta bulunmakta, onun yaklaşımının metin bütünlüğü arayışları bağlamında önemli bir aşamayı ifade ettiğini teslim etmektedir.<sup>592</sup>

Stefan Wild, yukarıda sözü edilen örneklerde görülen savunmacı yaklaşımın XX. yüzyıl tefsir literatüründe bütüncül yaklaşımları öne çıkardığı düşüncesini destekler

<sup>588</sup> Mevduği, *Tefhîmu'l Kur'an*, II, 25.

<sup>589</sup> Derveze, *el-Tefsîrü'l Hadîs*, I, 8.

<sup>590</sup> Said Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr* (Kahire: Dâru's-selâm, 1985), I, 24.

<sup>591</sup> Havva'nın konu bağlamındaki tespitleri için bk. Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, I, 21-31.

<sup>592</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 3. Said Havva'nın münasebet konusuna yaklaşımını inceleyen bir çalışma için bk. Musa Bilgiz, *Âyetler ve Sûreler Arası Münasebet: Said Havva Örneği* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2006), 66-106.

mahiyette bazı tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre Müslümanların Kur'an'ın "bütünlüğü" (unity) ve "insicami" (coherence) meselesini daha önce hiç olmadığı kadar gündemlerine almalarının nedeni, XIX ve XX. yüzyıl Batılı araştırmalarda Kur'an'ın metin yapısına yönelik ortaya konulan olumsuz değerlendirmelerdir. Böylece Müslümanlar açısından bu dönemde Kur'an'ın bütünlüğe sahip bir metin olduğu iddiası temelinde ortaya konulan çalışmalar hem Kur'an'ın îcâzı hususundaki "dogma"ya hizmet etme gayesi gütmüş hem de yeni bir tefsir yöntemi önerisi olarak ortaya çıkmıştır.<sup>593</sup>

İşte bu gibi nedenlerin yadsınamaz etkisi ile ortaya çıkan tefsir literatürünün 1980 sonrası Batılı çalışmalara önemli tesirleri bulunduğunu görüyoruz. Bu noktada özellikle Ferâhî-İslâhî ekolünün daha öne çıktığı görülmektedir. Mesela Mir, Ferâhî ve İslâhî'nin sûreleri bütün birimler olarak ele alma hususunda değerlerini takdir etmektedir. Üstelik onun İslâhî'nin tefsir yöntemini konu edinen müstakil çalışması<sup>594</sup> bulunduğunu zaten belirtmiştik. Robinson ise *Discovering the Qur'an* adlı çalışmasında İslâhî'nin görüşlerine özel bir bahis ayırmakta, müfessirin tezlerinin güçlü ve zayıf yönleri üzerinde durmaktadır.<sup>595</sup> Örneğin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine karşı ihtiyatlı davranılması gerektiğini düşünen Robinson, sûre bütünlüğüne önem veren ve Esbâb-ı Nüzûl rivâyetlerine bu bütünlüğü parçalayan bir unsur olarak gören Tabatabai ve İslâhî'nin görüşlerini zikretmektedir.<sup>596</sup> Cuypers, Sami retoriği analizi kapsamında yaptığı değerlendirmelerinde İslâhî'nin tezi ile örtüşen noktalarının bulunduğunu ifade etmektedir.<sup>597</sup> Farrin ise meşhur çalışması *Structure and Qur'anic Interpretation* adlı çalışmasında Cuypers ve İslâhî'nin Kur'an metninin yapısına ilişkin görüşlerini birleştirdiğini ve geliştirdiğini söylemektedir.<sup>598</sup>

Özetle, XX. yüzyıl tefsir literatürünün Batılı metin bütünlüğü arayışlarında önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilebilir. Esasen bu etkinin ilginç bir yanının da bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Şöyle ki, Kur'an metninin yapısına yönelik XIX ve

<sup>593</sup> Stefan Wild, "Unity and Coherence in the Qur'an", 304-305.

<sup>594</sup> Mustansir Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an* (Indianapolis: American Trust Publications, 1986).

<sup>595</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 271-283.

<sup>596</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 63.

<sup>597</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 3-4.

<sup>598</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xv-xvi. Çağdaş tefsir literatürüne atıflara ilişkin ayrıca bk. Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 179, 200 vd.; Ernst, *How to Read the Qur'an*, 49, 65, 208. Ayrıca Seyyid Kutub'un Kur'an'a edebî yaklaşımına dair genel bir değerlendirme için bk. Issa J. Boullata, "Sayyid Qutb's Literary Appreciation of the Qur'an", ed. Issa J. Boullata (New York: Routledge, 2009), 354-371.

XX. yüzyıl Batılı araştırmalarda teşekkül eden negatif değerlendirmelere bir “tepki” olarak ortaya çıktığı görülen literatür, XX. yüzyılın sonunda Batılı çalışmalara “etki” eden bir mahiyet kazanmıştır. Bu tespit iki açıdan önem arz etmektedir. Bunların ilki, Batı literatürünün tefsir çalışmaları üzerinde yarattığı savunmacı reflekslere gönderme yapmaktadır. İkincisi ise, bu türden savunmacı reflekslerin etkili olduğu tefsir çalışmalarının müteakip dönemde Batı literatürüne katkı sunacak bir bağlamı ifade etmesidir. Son tahlilde bu tespit, iki farklı araştırma alanı arasındaki interaktif ilişkinin altını çizmesi hasebiyle kayda değerdir.

## 2.5. METİNLERARASILIK VE METİNİÇİLİK

1960’larda edebiyat araştırmacısı Julia Kristeva tarafından gündeme getirilen *metinlerarasılık* (intertextuality) kavramı çok çeşitli tanımlamaları ihtiva etmektedir. Kristeva’nın bu terimi Michael Bakhtin (ö. 1975) tarafından geliştirilen ve bir metindeki seslerin çeşitliliğini ifade eden *diyalojizm* teorisinden hareketle ortaya koyduğu belirtilmektedir.<sup>599</sup> Özellikle hem yapısalcı hem de postyapısalcı yaklaşımlarda karşılaşılan *metinlerarasılığın*, bir yandan anlamın değişmezliğine ve nesnellğine delil teşkil ederken diğer yandan tam tersi bir işlevi haiz şekilde istihdam edilmesi, kavramın anlam alanının karmaşıklığını ortaya koymasından önemlidir.<sup>600</sup> Biz, terimin araştırma konumuz kapsamına giren çalışmalarda istihdam ediliş biçimi ile tespitlerimizi sınırlandırmayı planlıyoruz.

Metinlerarasılık, “farklı metinler arasındaki her türden alışverişi”<sup>601</sup> ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna göre bir metin mutlaka başka metinlere çeşitli şekillerde *gönderme* yapar.<sup>602</sup> Bu bağlamda “genellikle bir parşömenin üzerinde yazılmış olan malzemenin bir şekilde silinmesi ya da yok edilmesinden sonra tekrar kullanılmasını”<sup>603</sup> ifade eden *palimpsest* terimine dikkat çekmek istiyoruz. Özellikle Orta Çağ’da pahalı bir malzeme olan parşömenin birden fazla kullanılması nedeniyle, bir parşömeni okurken onun altından daha eskiye ait silinmiş bir malzeme bulunması mümkün

<sup>599</sup> Quinn, *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*, “Intertextuality” md., 218.

<sup>600</sup> Graham Allen, *Intertextuality* (London-New York: Routledge, 2000), 3-5.

<sup>601</sup> Aktulum, *Metinlerarasılık//Göstergelerarasılık*, 41.

<sup>602</sup> Chris Baldick, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* (Oxford: Oxford University Press, 2001), “Intertextuality”, md., 128. Quinn, *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*, “Intertextuality” md., 218-219.

<sup>603</sup> J. A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* (Malden-Oxford: Wiley-Blackwell, 2013), “Palimpsest”, md., 507.



olmuştur. Parşömen üzerine yazılmış olan ilkyazı için *lower writing*, onun kazınmasından sonra üzerine yazılan yazı için ise *upper writing* tabiri kullanılmaktadır. Palimpsest kavramı, bu arka plandan mülhem olarak metinlerarasılık tartışmalarına da taşınmıştır. Böylece bir metinlerarasılık terimi olarak palimpsest, “bir metnin altında mutlaka başka metinlerin izlerinin bulunduğu” varsayımını ifade etmeye başlamıştır. Dolayısıyla en özgün olduğu iddia edilen metinler dahi “kazındığında” mutlaka altlarından daha eskiye ait metinlerin “izlerine” rastlanılacaktır.<sup>604</sup>

Metinlerarasılık, Kur’an metninin edebî yapısının çözümlenmesine ilişkin çalışmalarda önemli bir bağlama oturmaktadır. Özellikle Kur’an metninin yapısını Geç Antik dönem edebiyatı içinde konumlandıran ve bu temelde analizler gerçekleştiren Neuwirth, metinlerarasılık terimine özel bir önem atfetmektedir. Neuwirth, sûrelerin edebî yapılarını kasîde, kâhin sözleri ve Kitâb-ı Mukaddes metinleri ile karşılaştırmalı bir analize tâbi tutmaktadır. Bu bağlamda ona göre mesela erken dönem Mekkî sûreler, kasidenin üç bölümlü yapısını (tripartite structure) büyük ölçüde yansıtmaktadır.<sup>605</sup> Yine Mekkî sûrelerde yer alan yemin pasajları Neuwirth tarafından “kâhin modeli” başlığı altında incelenmekte ve ilgili sûrelerle kâhin sözleri arasındaki tematik ve biçimsel ilişkiye dikkat çekilmeye çalışılmaktadır.<sup>606</sup> Benzer şekilde Rahman sûresinde olduğu gibi “Orta Mekkî” sûrelerde rastlanan tekrarlarda ise Neuwirth’e göre Mezmurlar’dan ilham alındığı sonucuna varılabilir.<sup>607</sup> Tam bu noktada, Nöldeke’nin “bıkkınlık derecesinde” (ad nauseam) tekrarlar (refrains) barındırdığını iddia ettiği<sup>608</sup> bu sûreyi Neuwirth’in Geç Antik dönem edebiyatı içinde anlamlandırması ve bir *metinlerarası* edebî bağlama oturtması kayda değerdir.

Kur’an’ın metin yapısının Sami retorikinin kuralları çerçevesinde analiz edilmesini öneren ve üçüncü bölümde müstakil olarak konu edineceğimiz yaklaşımın öncülerinden olan Cuypers da her ne kadar Kur’an’ın metin içi bağlamından hareket

<sup>604</sup> Aktulum, *Metinlerarasılık//Göstergelerarasılık*, 463-465.

<sup>605</sup> Neuwirth, “Rhetoric and the Qur’an”, 472.

<sup>606</sup> Neuwirth, “Rhetoric and the Qur’an”, 462-470. Neuwirth’in, yemin pasajları ile ilgili detaylı bir analiz içeren makalesi için bk. Angelika Neuwirth, “Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkân Sûras”, *Approaches to the Qur’an*, ed. G.R. Hawting-Abdul-Kader A. Shareef (London-New York: Routledge, 2013), 3-36. Aynı çalışma, Neuwirth’in on dört makalesini bir araya getirerek yayımladığı çalışmasında da mevcuttur. Bk. Neuwirth, *Scripture, Poetry and The Making of a Community: Reading the Qur’an as a Literary Text*, 102-137.

<sup>607</sup> “We can conclude that refrains in the Qur’an may have been inspired by the Psalms (q.v.) or else by liturgical poetry.” Neuwirth, “Rhetoric and the Qur’an”, 474. shaped after the model of the Psalms.

<sup>608</sup> Nöldeke, *The History of the Qur’an*, 34.

eden *yapısalcı* bir okuma biçimini tercih etmekteyse de buna *metinlerarası* bir yaklaşımın da dâhil edilmesi gerektiğini düşünmektedir. O, Kur'an metni incelenirken Kitâb-ı Mukaddes metinleri başta olmak üzere Talmud, Mişna gibi önceki dönemlere ait metinlerin de analize dâhil edilmesinin bir gereklilik olduğu kanısındadır. Ona göre bu tür metinlerin yapılarının incelenmesi ve aralarındaki benzerlikler ve farklılıkların ortaya çıkarılması temelinde bir analiz kaçınılmazdır.<sup>609</sup> Nitekim araştırmacı, Kur'an'a yönelik Sami retoriği bağlamında yaptığı analizini, Roland Meynet'in daha önce Kitâb-ı Mukaddes metinlerine uyguladığı modelden etkilenerek geliştirmiştir.

Bu bağlamda altı çizilmesi gereken önemli bir husus da şudur: Metinlerarasılık teriminin yalnızca bir metnin kendinden önce başkaları tarafından yazılan metinlerden içerik ya da üslup olarak etkilenmesi şeklinde bir okumayı ifade ettiği düşünülmemelidir. Kur'an metni 114 sûreden müteşekkil olup bunların belirli bir tertibe göre düzenlendiği varsayıldığında bu edebî bütünler arasında da belirli bir *metinlerarasılık* bulunabileceği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Nitekim Reda, senkronik bir okumada da metinlerarasılık teriminin işlevsel olduğunu, bir metinde önceki bölümlerin sonrakileri tanıtıcı, sonrakilerin ise öncekileri izah edici olduğunun varsayıldığını söylemektedir.<sup>610</sup> Esasen bu ikinci durum, yani bir metnin kendi içinde göndermelere sahip olması bizce daha ziyade *metiniçilik* (intratextuality) terimi ile ifade edilmelidir. Nitekim *metiniçilik*, “bir metni oluşturan unsurlar arasındaki her türlü ilişkiyi” ifade etmede<sup>611</sup> kullanılmaktadır. Bu itibarla metinlerarasılık terimini daha ziyade Kur'an'ın diğer edebî türlerle ilişkisi (external relations); metiniçilik terimini ise Kur'an metninin iç ilişkilerini (internal relations) ifade etmek için kullanmak yerinde görünmektedir. Bu bağlamda bir sûrenin âyetleri arasındaki ilişkilerden, sûreler arası ilişkilere kadar her türlü yapısal, biçimsel ve tematik ilişki, *metiniçi* bir kapsamı ifade etmektedir. Son tahlilde gerek Kur'an'ın kendinden önceki literatürden etkilendiği varsayımı temelinde yapılan *diyakronik* metinlerarası yaklaşım, gerekse bir metnin kendi iç unsurlarının birbirine yaptığı düşünülen göndermeleri kapsayan *senkronik metiniçi* yaklaşımın metin bütünlüğü arayışları noktasında önemli bir yer tuttuğu ifade edilmelidir.<sup>612</sup>

<sup>609</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 156.

<sup>610</sup> Redâ, *The al-Baqara Crescendo*, 31.

<sup>611</sup> Theodor D. Papanghelis vd., “Introduction: The Whats and Whys of Intratextuality”, 1.

<sup>612</sup> Örneğin bk. Neuwirth, *Scripture, Poetry and The Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text*, 28, 37, 42-44; Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 175; Redâ, *The al-Baqara*

## 2.6. RETORİK ANALİZİ

Arapça karşılığı hitabet olan ve kısaca, “bir düşünceyi belirli bir tarzda ifade etme sanatı”<sup>613</sup> olarak tanımlanan retorik terimi, Kur’an metninin yapısına yönelik araştırmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Gramer, ifade biçimleri, ortaya atılan bir tezin ne tür edebî araçlarla ispat edilmeye çalışıldığı, muhatabı ikna etme yolları gibi mevzuların retoriğin konusu içine girdiği belirtilebilir. Bu bağlamda akıllara biçim (style) ve retorik (rhetoric) arasında nasıl bir fark bulunduğu sorusu gelebilir. Retorik teriminin gerek Batı düşünce tarihindeki yeri, gerekse tarih, edebiyat gibi alanlarla ilişkisi hususunda henüz alınması gereken çok mesafe olduğu<sup>614</sup> teslim edilmekle birlikte biçim terimi; “bir yazarın, dönemin ya da belirli bir iknâ yönteminin (retorik) edebî özellikleri” olarak görülmektedir.<sup>615</sup> Dolayısıyla retorik teriminin biçimi de içine alan daha geniş bir kapsamı ifade ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Bütünlük arayışları bağlamında bakıldığında, retorik analizine yapılan vurgularda iki ana yaklaşım biçiminin bulunduğu tespit edilebilir. Bunların ilkinde göre Kur’an, teşekkül ettiği dönemin retoriğini esas almıştır; dolayısıyla sûrelerin yapısı tahlil edilirken metnin teşekkül ettiği dönemin edebiyatı dikkate alınmalı, bir metinlerarası perspektifle metin yapısı çözümlenmesine gidilmelidir. Bu kapsamda özellikle Neuwirth, Mekkî sûrelerin yapısını; kâhin sözleri, Kitâb-ı Mukaddes metinleri ve kasîde gibi edebî türler üzerinden çözümlenmeyi teklif etmektedir.<sup>616</sup>

Neuwirth’in tespitlerini çalışmamızda müstakil bir başlıkta ele alarak detaylandıracağız. Şimdilik sadece bir noktanın altını çizerek iktifa etmek istiyoruz: Çalışmamızın birinci bölümünde değinilen “kronoloji arayışları” ile yukarıda sözü edilen yaklaşımın ortak noktaları, her ikisinin de Kur’an metninin “tarihselliğine” vurgu yapmasıdır. Bununla birlikte kronoloji çalışmalarında Kur’an’ın “parçalı” bir yapıya sahip olduğu ve metnin tarihsel teşekkül sürecinden hareketle bir tür “yeniden inşası” (diyakronik yaklaşım) hedeflenmektedir. Oysa Neuwirth’in özellikle Mekkî sûreler özelinde önerdiği yöntemde metin, mevcut yapısı üzerinden bir okumaya tabi

---

*Crescendo*, 31; Ernst, *How to Read the Qur’an*, 155, 157, 163; Sinai, *The Qur’an: A Historical-Critical Introduction*, 145-153.

<sup>613</sup> *The Routledge Dictionary of Literary Terms* (London-New York: Routledge, 2006), “Rhetoric” md., 204.

<sup>614</sup> *The Routledge Dictionary of Literary Terms*, “Rhetoric” md., 205.

<sup>615</sup> *The Routledge Dictionary of Literary Terms*, “Style” md., 228.

<sup>616</sup> Örneğin bk. Neuwirth, “Rhetoric and the Qur’an”, 463-475.

tutulmakta ve mevcut yapının anlamlandırılması için o dönemin edebiyatındaki metin yapıları, metinlerarası bir yaklaşımla tespit edilmeye çalışılmakta, buradan hareketle Kur'an metninin mevcut yapısı anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Özetle, sûrelerin mevcut yapıları muhafaza edilmekte, kronoloji arayışlarında sıkça rastlanıldığı üzere belirli âyetlerin ya da âyet gruplarının “sonradan eklemeler” (later additions) olarak nitelendirildiği ve bunlara alternatif pozisyonlar önerildiği ya da kronolojik olarak tertip edilmeye çalışıldığı bir yaklaşımdan büyük ölçüde vazgeçilmektedir. Bu anlamıyla metnin mevcut yapısının çözümlenmesine odaklanması nedeniyle “edebî”, bu çözümlenmeyi metnin tarihinden hareketle yapması hasebiyle de “tarihsel” bir yönü olan bu yaklaşımı biz ilerleyen sayfalarda “edebî-tarihsel yaklaşım” başlığında tahlil edeceğiz.

Retorik analizini öne çıkaran diğer bir yaklaşıma göre Kur'an, Grek retoriklerinden çok Sami retorik metin yapısını yansıtmaktadır. Sami metnlerinin yapısı ise Grek metin yapısına nispetle önemli farklılıklar arz etmektedir. Hâl böyle olunca, Batılı araştırmacıların Kur'an'da tespit ettiklerini iddia ettikleri düzensizlikler, kopukluklar, gereksiz addedilen tekrarlar, bütünlük yoksunluğu gibi ithamlar tamamen Kur'an'ın Sami retorik çerçevesinde analiz edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Michel Cuypers ve ondan esinlenen Raymond Farrin tarafından ortaya konulan bu perspektif,<sup>617</sup> çalışmamızda müstakil bir başlık altında ele alınacak, Sami retorik metin yapısına ilişkin teorik bilgiler ve pratik sûre analizleri detaylı tahlil edilecektir. Zira bu yaklaşım biçimi, Kur'an metninin yapısına yönelik “giriş-gelişme-sonuç” şeklinde doğrusal (lineer) bir analize itiraz etmekte ve *simetrik* metin yapısı modelleri etrafında Kur'an metnini incelemeyi önermektedir. Metin yapısı çözümlenmesi bağlamında önemli bir paradigmatik farklılığı ortaya koyan bu yaklaşımın müstakil bir başlık altında ele alınmasının uygun olduğunu düşünüyoruz.

## 2.7. SÖZLÜ BAĞLAM

Yazılı ve sözlü edebiyatın kendine has özelliklere ve enstrümanlara sahip olması gerçeği, özellikle bazı Batılı araştırmacılar da metin bütünlüğü arayışlarında dikkate alınması gereken bir unsur olarak fark edilmiş, Kur'an'ın sözlü karakterinin (orality)

---

<sup>617</sup> Örneğin bk. Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, viii; Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xv.

metindeki izlerinin görmezden gelinmemesi gerektiğinin altı çizilmiştir.<sup>618</sup> Kur'an'ın ilk muhataplarına “sözlü” hitap etmesi, iki kapak arasına getirildikten sonra ise hitap-muhatap ilişkisinin “yazılı” bir metin üzerinden devam etmesi, esasında bütünlüğün nerede ve nasıl aranması gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Bu saptama şu türden soruları beraberinde getirmektedir: Edebî bütünlük tabirinin hem sözlü hitaplar hem de yazılı metinler için genelgeçer bir anlam alanına sahip olduğu belirtilebilir mi? Sözlü ve yazılı edebiyatta bütünlük aynı enstrümanlarla mı tesis edilmektedir? Her iki türde de bütünlük kaygısının mevcut ve eşit düzeyde olduğu iddia edilebilir mi? Her iki türün de her dönemi ve toplumu kapsayacak evrensel bütünlük ilkelerinin bulunduğu varsayılabilir mi?

Soruları artırmak mümkün olmakla birlikte burada konuyu enine boyuna ele almanın ne mümkün ne de gerekli olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte konu bağlamında bazı tespitlerimizi kısaca paylaşmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an* (2007) isimli bir doktora çalışmasında, sözü edilen konu detaylı olarak ele alınmış; sözlü ve yazılı hitabın her birinin kendine has karakteristiği hakkında önemli tespitler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda özellikle bir hitabın yazıya aktarılması ya da tersi durumlarda birtakım kopuklukların, anlama problemlerinin ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir. Yazılı ve sözlü edebiyatta öne çıkan farklılıkları şu şekilde özetlemek mümkündür: Yazılı dil daha sistematik ve standart kurallar çerçevesinde oluşturulurken, sözlü hitap duyguların aktarılması, çeşitli tonlamalar, jestler, hitap-muhatap arasında dinamik iletişim gibi avantajlara sahiptir. Özellikle sözlü hitabın sahip olduğu diyalojik karakterin (insan-insan) avantajı, yazılı metinde kaybolmakta ve yerini statik bir ilişkiye (metin-insan) bırakmaktadır. Böylece “soru-cevap”, “kısa parantezler açıp kapatma ve tekrar ana konuya dönme”, “tonlama-tema arasında insicamı gözetme” gibi sözlü hitabın sahip olduğu nitelikler sözün yazıya aktarılması ile kaybolmakta, muhatap bu avantajlardan yoksun bir biçimde “cansız” bir nesneyi (metin) doğru anlama mücadelesi (hermenötik) vermektedir. Kayda değer bir başka husus da, sözlü iletişim “an itibarıyla” gerçekleşmekteyken, yazılı metinde araya zaman ve mekân girmekte, sözün ilk

---

<sup>618</sup> Mesela bk. Robinson, *Discovering the Qur'an*, 9, 20, 35, 147, 235; Robinson, “Hands Outstretched: Towards a Re-reading of Sûrat al-Mâ'ida”, *Journal of Qur'anic Studies* 3/1 (2001): 2; Neuwirth, “Form and Structure in the Qur'an”, 252-255; Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 6-7, 25-30; Ernst, *How to Read the Qur'an*, 2-81.

bağlamından uzaklaşılması nedeniyle yanlış anlama ihtimalinin artması riski ile karşı karşıya kalınmaktadır. Sözün yazıya geçirilmesiyle birlikte yalnızca hitabın statikleşmesi değil, aynı zamanda muhatabın da değişmesi, anlama etki etmesi muhtemel farklar arasında zikredilebilir.<sup>619</sup>

Dünya edebiyatındaki başyapıtlardan kimilerinin sözlü kültürlerin ürünü olduğu ve bu temelde analiz edilmesi gerektiği farkındalığının çok eskilere dayanmadığının altı çizilmelidir. Bu noktada mesela Homeros'un İlyada ve Odyssey'sinin 1920'lere kadar yazılı metin perspektifinden incelendiği belirtilmektedir. Hâl böyle olunca bu tür eserlerde sıklıkla rastlanan tekrarlar, kalıp ifade biçimleri gibi özelliklerin yazılı metin zaviyesinden "sıkıcı", "gereksiz", "çelişkili" gibi ithamlara maruz kalması riski ortaya çıkmaktadır.<sup>620</sup> Bu tespit, özellikle XX. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan zaman diliminde ortaya çıkan Batılı Kur'an araştırmalarında Kur'an'ın yapı ve üslubuna ilişkin kanaatlerin geri planına dair bir projeksiyon sunması itibarıyla önem arz etmektedir. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sözlü edebiyatın kendine has özelliklerine yönelik daha detaylı çalışmaların ortaya konulduğu ve bu bağlamda ezbere yardımcı (edebî) araçlar (mnemonic devices), tekrarlar, ifade kalıpları (formulas) gibi sözlü hitap unsurlarının işlevleri üzerinde daha nitelikli çalışmalar yapıldığı ifade edilmektedir. İlgili çalışmalarda, sözlü kültürde teşekkül etmiş olan metinlerin çeşitli bölümlerin ardı sıra geldiği doğrusal (lineer) bir yapı arz etmediğine yönelik tespitler<sup>621</sup> ise çalışmamız açısından hassaten önem arz etmektedir.

Özetle, sözlü bir hitap olarak ortaya çıkan ve sonrasında standart bir metin hâlini alan Kur'an metninin "sözlü" karakteri, bütünlük arayışları bakımından hayati önem arz ediyor görünmektedir. Bu hususun dikkate alınması, hitabın sözlü karakterinden kaynaklanan bazı özelliklerin yazılı metinde "kusur" olarak görülmesi gibi birtakım yanlış değerlendirmelerin önüne geçecektir. En azından bizim açımızdan bu gibi

---

<sup>619</sup> Sözlü ve yazılı hitap arasındaki farklarla ilgili bk. Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, 115-120.

<sup>620</sup> Milman Parry, "Cor Huso: A Study of Southslavic Song. Extracts (CH)", *The Making of Homeric Verse: The Collected Works of Milman Parry*, ed. Adam Parry (Oxford: The Clarendon Press, 1971), 451-452.

<sup>621</sup> Quinn, *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*, "Orality/Literacy" md., 305.

tespitlerin Batılı metin bütünlüğü arayışlarında ne kadar dikkate alınıp alınmadığının denetlenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.<sup>622</sup>

## 2.8. DEĞERLENDİRME

Bu bölüm, Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an metninin son dönemlerde seküler bir zeminde, edebiyatçı perspektifinden edebî analize tâbî tutulduğu bir araştırma alanının varlığına işaret etmektedir. Bu kapsamda Kitâb-ı Mukaddes metninin analizinde çağdaş edebiyat teorilerinin; Kur'an metnine ilişkin incelemelerde ise çağdaş edebiyat teorilerinin ve bunların etkisinde gelişen çağdaş Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarının etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlara ilâveten yine edebiyat alanı içinde konumlanan metinlerarasılık ve metiniçiliğin de bütünlük arayışlarında önemli bir yer tuttuğu gözlenmektedir. Nitekim metin yapısı çözümlemesinde gerek kâhin sözlerine ve kaside metinlerine gerekse Kitâb-ı Mukaddes metinlerine yapılan göndermeler metinlerarasılık bağlamına oturmaktadır. Benzer şekilde Kur'an metninin Sami retoriği temelinde incelenmesi gerektiğini savunan ve bu iddiasını Kitâb-ı Mukaddes metinlerinden hareketle temellendirmeye çalışan Cuypers'ın iddiası da benzer bir metinlerarasılığa işaret etmektedir. Diğer yandan gerek sûreleri müstakil olarak inceleyen gerekse Kur'an'ı bir bütün olarak ele alan ve sûreler arası göndermeler yapan çalışmalarda metiniçilik unsurunun etkili olduğu belirtilebilir. Metni harici unsurlardan bağımsız olarak ele alan yaklaşımların daha çok metin-içi bir perspektifi benimsediği ifade edilmelidir.

1980 sonrası Batılı metin bütünlüğü arayışlarında klasik ve çağdaş tefsir literatürünün etkisi net biçimde fark edilmektedir. Klasik tefsir literatürünün daha ziyade eleştirel bir tarzda ele alındığı, XX. yüzyıl tefsir literatürünün ise Batılı metin bütünlüğü arayışlarına katkı sunan bir tarzda istihdam edildiği görülmektedir. İlgili literatür analiz edilirken dinî yorumlardan ziyade seküler araştırma alanına katkı sağlayacak türden edebî tahlillerin öne çıkarıldığı özellikle dikkat çekmektedir. Ancak metin bütünlüğü arayışlarının ortaya çıkardığı bazı sonuçların, seküler bir araştırma zemininden kayarak yönünü teolojik bazı kaygılara çevirdiği de gözlenmektedir ki bu husus, çalışmamızın üçüncü bölümünde müstakil olarak ifadesini bulacaktır. Burada

---

<sup>622</sup> Kutsal metin araştırmalarında sözlü unsurların hesaba katılmasının önemine ilişkin kayda değer tespitler içeren bir çalışma için bk. William A. Graham, *Beyond the Written World: Oral Aspects of Scripture in the History of Religion* (Canada: Cambridge University Press, 1987).

özellikle dikkatlerden kaçırılmaması gereken husus, XX. yüzyıl tefsir literatüründe bütünlük arayışlarının ortaya çıkmasında XIX ve XX. yüzyılın ilk yarısında Kur'an metninin bütünlük arz etmediği yönündeki Batılı iddiaların önemli bir etkiye sahip olduğudur. Bu anlamıyla XX. yüzyıl tefsir literatüründe bütünlük arayışlarının doğmasını bir anlamda teşvik eden Batı akademiasının, aynı yüzyılın son çeyreğinde ilgili literatürden de istifade ederek metin bütünlüğü bağlamındaki çalışmalarını güçlendirmesi, iki farklı araştırma alanının interaktif etkileşimini ortaya koyması itibarıyla kayda değerdir.

Özellikle çağdaş edebiyat kuramlarının tarihsel süreç içinde yönünü metinlerin tarihinden ziyade bizzat metne çevirmesi, metin-merkezli yaklaşımların daha çok öne çıkmasına yol açmış ve böylece metin “şimdi ve burada” olan ve “tamamlanmış” bir yapı olarak analiz edilmeye başlamıştır. Bu ise bir metnin doğru çözümlemesinin ancak yazarı doğru anlaşıldığı takdirde mümkün olabileceği tezini zayıflatmıştır. Zira bir yazarın metni kaleme aldığı esnada kendisini belirleyen doğrudan ve dolaylı unsurların neler olabileceğinin cevabı, bizzat yazarın kendisini dahi aşan bir kapalı alana gönderme yapmaktadır. Bu itibarla metnin, okurlarına bazen “yazarına rağmen”, bazen de “yazarından habersiz” bir şeyler fısıldaması mümkündür. Bu durum, bir metnin yazarını bütünüyle yadsımak anlamına gelmese de ürünün üretenden daha çok önemsenmesine bir işaret olarak da okunabilir.<sup>623</sup> Diğer yandan edebî eseri yazarından ve tarihinden koparan yaklaşımların, metni “okuru/okurları” ile baş başa bıraktığı ifade edilmelidir. Hâl böyle olunca, bir metnin yazarından ve tarihinden bağımsızlaştırıldığında daha objektif anlamlara ulaşılacağını iddia eden metin-merkezli yaklaşımların, metni okurun beklentilerine kurban etme gibi kayda değer bir risk barındırdığı da belirtilebilir. Bu muhtemel zaafiyetin çalışmamız kapsamına giren yaklaşımlarda ne kadar belirdiği ise ancak üçüncü bölümde ilgili yaklaşımların somut olarak analiz edilmesinden sonra görülecektir.

Kutsal metinler açısından bakıldığında metin-merkezli yaklaşımların çağdaş dönemde daha çok öne çıkmasında ilâve bazı etkilerin de bulunduğunu düşünüyoruz.

---

<sup>623</sup> Umberto Eco'nun (ö. 2016) bir çalışmasında aktardığı anekdot, altını çizmek istediğimiz meseleye ışık tutar mahiyettedir. Eco, bir eserini yazarken kendisinin farkında olmadığı; gençliğinde okuyup bilinçdışı etkilendiğini anladığı etkilerin bizzat okurları tarafından tespit edildiğinden bahsetmektedir: “Dostum Giorgio Celli, uzak okumalarım arasında Dmitri Mereskovski'nin romanları olması gerektiğini söyledi ve haklı olduğunu teslim ettim.” Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum*, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Can Yayınları, 2013), 95-96. Bu örnek, yazarın eserini kaleme alırken bilinci kadar bilinçdışısının da devrede olduğunu örnekleme bakımından önemlidir.



Zira kutsal metinlerin “yazarı/yazarları” kimdir ki metinler onun/onların aracılığıyla anlaşılabilirsin ya da yazarın/yazarların niyetlerine ulaşılabilirsin? Özellikle Kitâb-ı Mukaddes metinleri için yazarların tespitinin dahi imkânsız olduğu bir durumda, yazarın niyetinden bahsetmenin pek mümkün olmadığı açıktır. Kur’an metnine gelince, esasen kendisine “yazarlık” atfedilen Hz. Muhammed’in doğru anlaşılması çabası son dönemlere kadar yoğun olarak devam etmiştir. Ne var ki, Batılı araştırmacılar açısından buradaki en büyük problem, “yazar” hakkındaki verileri elde ettikleri kaynakların “güvenirliliği”dir. İslam literatürü üzerinden bir Hz. Muhammed okuması yapmak, Batılı akademiye açısından dün de bugün de en fazla kısmen yararlanılabilir bir mahiyet arz etmenin ötesine geçmemiştir. Araştırmalar daha ziyade İslam dışı/harici veriler üzerinden ilerletilmeye çalışılmıştır. Ancak İslam tarihine ilişkin harici veriler de nicelik ve nitelik açısından kayda değer bulunmamış görünmektedir. Hâl böyle olunca *gerçekte ne olduğu* sorusu kendiliğinden geri plana düşmüş ve *şimdi ve burada olan* (metin) öne çıkmıştır. İşte tam bu noktada ya metin kendi iç unsurlarından hareketle anlaşılmaya çalışılmış (intratextuality) ya da dönemin metinleri üzerinden bir mukayeseli okuma (intertextuality) gayreti içine girilmiştir. Bu son husus, metnin “içeriğinden” ziyade “yapısının” çözümlenmesine odaklanmayı gerekli kılmıştır. Kuşkusuz bunun nedeni, çalışma alanının metin yapısına odaklanması ve içeriğin yorumlanmasını ise büyük ölçüde inceleme alanının dışında bırakmasıdır.

Retorik analizinin de ilgili çalışmalarda önemli bir yer tuttuğu belirtilmelidir. Gerek Kur’an’ın metin yapısının teşekkül tarihinde mevcut olan diğer edebî ürünlerle mukayeseli incelemesini savunan Neuwirth gerekse Kur’an’ı “Sami retoriği” çerçevesinde bir incelemeye tabi tutan Cuypers bu kapsamda öne çıkan araştırmacılar arasında yer almaktadır.

Kur’an’ın özü itibarıyla sözlü hitap oluşu gerçeğinin de edebî incelemelerde dikkate alınması kayda değerdir. Böylece salt yazılı metin perspektifinden “problemlili” addedilebilecek bazı metin içi unsurların sözlü hitap kapsamına dâhil edildiğinde anlamlandırılmasının önü açılmaktadır. Sözlü bağlamın dikkate alındığını ortaya koyan bazı çalışmalara ilerleyen sayfalarda rastlayacağız.

Bu bölümde Batı literatüründe Kur’an metninde bütünlük arayışlarına etki eden teorik ve metodolojik unsurlar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Böylece konu bağlamında öne çıkan eserlerde Kur’an metninin bütünlüğü meselesinin hangi arka

planda ele alındığı hususunda bir perspektif sunulması amaçlanmıştır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde bahsi geçen zeminde yükselen yaklaşımlar irdelenecektir.



## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### METİN BÜTÜNLÜĞÜ ARAYIŞLARINDA ÖNE ÇIKAN YAKLAŞIMLAR

Çalışmamızın ana bölümlerinden birini oluşturan bu kısımda üç yaklaşım söz konusu edilecektir. Bunlar; edebî-tarihsel yaklaşım, tematik-yapısal yaklaşım ve Sâmî retoriği bağlamında simetrik bütünlük arayışları başlıklarında ifadesini bulacaktır. Her bir yaklaşım öncelikle tasvir edilecek, akabinde müstakil bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

#### 3.1. EDEBÎ-TARİHSEL YAKLAŞIM: A. NEUWIRTH\* ÖRNEĞİ

*Edebî-tarihsel* olarak nitelendirdiğimiz yaklaşım; metnin merkezde olduğu, metnin ortaya çıktığı tarihsel zeminin ise metin bütünlüğü arayışlarında takviye unsur olarak istihdam edildiği bakış açısını ifade etmektedir. Bu yaklaşımda Kur'an tarihsel bağlamından koparılmamaktadır. Ancak bu tarihsel bağlam, İslam literatüründen ziyade kâhin sözleri, kasîde, Kitâb-ı Mukaddes gibi İslam dışı kaynaklar üzerinden tesis edilmeye ve metin yapısı da bu temelde çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Angelika Neuwirth, Kur'an'ın teşekkül sürecine odaklanan ve bu süreci -ihtiyatlı da olsa- tefsir literatürü ve siyer verilerinden hareketle okumaya çalışan tarihsel eleştiriden ziyade bu kaynakların dışına çıkarak “haricî veriler” yardımıyla anlama çabasının daha kıymetli olduğu kanaatindedir.<sup>624</sup> Araştırmacıya göre Kur'an; sözü edilen kaynaklardan ziyade Antikite'den miras alınan eski Arap şiiri, Kitâb-ı Mukaddes metinleri ve felsefî gelenekleri temelinde metinlerarası bir okumaya tâbî tutulmalıdır.<sup>625</sup> Kur'an'ı tarihsel-eleştirel okumaya tâbî tutan çağdaş araştırmacılar arasında Nicolai Sinai de bu bağlamda Neuwirth ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Sinai, Kur'an'ı “tefsir

---

\* Berlin Free University'de Arabic Studies Bölümü profesörü olan Neuwirth, Klasik ve Çağdaş Arap Edebiyatı ve Geç Anitikite'de Kur'an üzerine araştırmalar yapmaktadır. Aynı zamanda kendisi Berlin merkezli Corpus Coranicum araştırma projesinin yürütücüsü olarak görev yapmaktadır. 1981 yılında yayımlanan *Studien zur Komposition der mekkanischen Süren* adıyla Mekki sûrelerin edebî yapılarını incelediği çalışması, Batılı metin bütünlüğü arayışlarının ilkörneklere arasında yerini almıştır. Araştırmacının Türkçe'ye kazandırılan bir çalışması için bk. Angelika Neuwirth, “Kur'an'ın Geç Antik Dönem Epistemik Dünyasında Konumlandırılması”, *KURAMER Konferansları 1*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. H. Hamiyet Bayram- Aliye Uzunlar, (İstanbul: KURAMER, 2017), 285-302.

<sup>624</sup> Angelika Neuwirth, “Form and Structure in the Qur'an”, *Encyclopaedia of the Qur'an*, c. 2 (Leiden, Boston: Brill, 2002), 245.

<sup>625</sup> Neuwirth, “Locating the Qur'an in the Epistemic Space of Late Antiquity”, 193, 195.

verilerinden” anlamak ile “kendi tarihsel bağlamında anlamak” arasındaki farka dikkat çekmektedir. Ona göre bunların ilki, “Kur’an’ın sonraki dönemlerde anlaşılma biçimlerini” ifade ederken, ikincisi “metnin kendi özgün bağlamına konumlandırılması” anlamına gelmektedir.<sup>626</sup> Özetle, burada altı çizilen husus, Kur’an’ı en doğru okuma biçiminin *bize aktarılan* değil, *gerçekte olan* veriler üzerinden yapılması gerektiğidir.

Aslında Neuwirth ve Sinai’den önce tefsir literatürü verileri temelinde bir tarih okumasını eleştiren ve revizyonistler olarak isimlendirilen bir grup da bulunmaktadır. Ne var ki revizyonist yaklaşım da Neuwirth’in eleştirisinden nasibini almıştır.<sup>627</sup> John Wansbrough (ö. 2002), Alfred-Louis de Premare (2006), Patricia Crone (2015) ve David Stephan Powers gibi önde gelen isimlerce benimsenen<sup>628</sup> revizyonist yaklaşım, erken dönem İslam literatürü verilerinin “tarihsel” değerine ilişkin ciddi soru işaretleri ortaya atmaktadır. Buna göre, *Kur’an metni dâhil* erken dönem İslam literatürü verileri, çok sonraları teşekkül etmiş geriye dönük bir inşânın ürünüdür. Wansbrough, bu süreci ifade etmek için “Salvation History” tabirini kullanmaktadır ki, Rippin’e göre bununla kastedilen şey, bir “kutsal tarih”tir (sacred history).<sup>629</sup> Sinai ise aynı tabiri *bir anlatının geçmişe ilişkin doğru bilgiyi muhafaza etmek yerine teolojik mesaj aktarma kaygısı gütmesi* olarak tanımlamaktadır.<sup>630</sup> Wansbrough’a göre Kur’an metninin sabitleşmesi ve kanonlaşması, toplumun teşekkülü ile birlikte ilerleyen bir sürece tekabül etmektedir.<sup>631</sup> Metnin mevcut şeklini alması, siyasi gücün kesin olarak kontrol edilmesinden önce ne gerekli bir durum olarak görülmüş, ne de böyle bir imkân doğmuştur. Dolayısıyla kanonlaşma sürecinin en erken ikinci yüzyılın sonunda gerçekleşmiş olması muhtemel görünmektedir. Bu literatürün konumlandırılması gereken yer de Arap yarımadası değil, Mezopotamya’dır.<sup>632</sup>

---

<sup>626</sup> Sinai, *The Qur’an: A Historical-Critical Introduction*, 1.

<sup>627</sup> Angelika Neuwirth, “Form and Structure in the Qur’an”, 245-246.

<sup>628</sup> Behnam Sadeghi-Mohsen Goudarzi, “San‘â 1 and the Origins of the Qur’an”, 3.

<sup>629</sup> Andrew Rippin, “Literary Analysis of Qur’an, Tafsir and Sîra: The Methodologies of John Wansbrough”, *Approaches to Islam in Religious Studies*, ed. Richard C. Martin (Oxford: Oneworld, 2001), 155-156.

<sup>630</sup> Sinai, *The Qur’an: A Historical-Critical Method*, 54.

<sup>631</sup> John Wansbrough, *Qur’anic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation* (New York: Prometheus Books, 2004), 44, 51; Rippin, “Literary Analysis of Qur’an, Tafsir and Sîra: The Methodologies of John Wansbrough”, 152-153.

<sup>632</sup> Wansbrough, *Qur’anic Studies*, 49-50. Son dönemlerde bazı Kur’an el yazmalarının karbon testine tâbî tutulması sonucunda bunların Wansbrough’un Kur’an’ın son şeklini aldığı iddia ettiği tarihlerden çok daha erken dönemlere ait olduğunun ortaya çıkması, revizyonist yaklaşımın iddialarını önemli ölçüde zayıflatmış görünmektedir. Bununla birlikte daha aşağı düzeylerde olsa da İslam literatürüne yönelik septik tavrın Batı akademiasında her zaman var olduğu ortadadır. Yeri gelmişken Sinai, İslam

Kur'an metni dâhil erken dönem İslam literatürünün bir geriye dönük inşa olduğunu iddia eden revizyonist yaklaşıma göre, tefsir ve siyer gibi ilimlerden elde edilen veriler *gerçekte ne olduğunu değil, gerçekte olduğuna inanılan ya da inanılması istenen* malzemeleri içermektedir. Kur'an metninin bizzat kendisi de geriye dönük bir literatür inşasından ibarettir. İşte bu sözde inşâ karakteri nedeniyle Kur'an, bir "tarihsel metin" olmaktan çok "edebî metin" olarak görülmelidir.<sup>633</sup> Daha açık bir ifadeyle, hakkında araştırma yapılan metnin bizzat kendisi gerçeğe değil kurguya tekabül etmektedir. Hâl böyle olunca Kur'an bir "tarih" değil "edebiyat" metnidir.

Tam bu noktada revizyonistlerin söylemek istedikleri şeye odaklanmakta fayda vardır. Bu yaklaşımda Kur'an'a yönelik "edebî metin" nitelemesinin, metnin içeriğinin "kurgusallığına" yahut da "geriye dönük inşa" oluşuna bir gönderme olduğunun altı çizilmelidir. Nitekim bu anlayışa göre Kur'an tarihine yönelik tarihsel bir iz sürülecekse, bunun için yapılması gereken şey, Kur'an dâhil İslam literatürü verilerinin dışına çıkıp, yola yeniden koyulmaktır.<sup>634</sup> Görüldüğü üzere revizyonist yaklaşımın Kur'an'ın ve İslam literatürü verilerinin tarihselliğine yönelik ortaya attığı varsayımlar, bu verilerden kalkan bir tarih araştırmasını mümkün kılmamaktadır.<sup>635</sup>

Diğer yandan Neuwirth'in Kur'an'a dönük kullandığı "edebî metin" tabiri, revizyonist yaklaşımın "edebî metin" vurgusundan oldukça farklıdır. Tefsir ve siyer verilerinin "kurgusallığı" düşüncesi hususunda belirli oranda örtüşmeler varsa da Neuwirth'i revizyonistlerden ayıran en temel özellik, onun Kur'an'ın kendi tarihini aydınlatan en otantik kaynak olduğu iddiasıdır.<sup>636</sup> Dolayısıyla araştırmacının özellikle Mekkî sûreler özelinde serdettiği "edebî metin" telakkisi, metinlerin kurgusallığından ya da inşâî karakterinden ziyade, bunların "bütüncül" yapılar arz ettiği varsayımından

---

kaynaklarının geriye dönük inşanın ürünleri olduğu yönündeki şüphelerin, geniş kapsamlı olmamakla birlikte, Ignaz Goldziher (ö. 1921), Henri Lammens (ö. 1937) gibi isimler tarafından da dile getirildiğini hatırlatmaktadır. Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Method*, 54-55.

<sup>633</sup> Rippin, "Literary Analysis of Qur'an, Tafsir and Sira: The Methodologies of John Wansbrough", 155.

<sup>634</sup> Patricia Crone-Michael Cook, *Hagarism: The Making of the Islamic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 3.

<sup>635</sup> John Wansbrough'un metodu, Kur'an'ın kökenlerine ilişkin teorisi ve İslam ile Yakın Doğu dinî gelenekleri arasında kurduğu irtibatlara ilişkin özlü bir çalışma için bk. Charles J. Adams, "Reflections on the Work of John Wansbrough", *Method & Theory in the Study of Religion*, 9/1 (1997), 75-90. Türkiye'de Kur'an'a revizyonist yaklaşımı konu edinen bir doktora ve bir de yüksek lisans tezi için bk. Yaşar Çolak, "Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook-Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği" (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2007); Şenol Çakmak, "Kur'an'a Oryantalist Yaklaşımlar: John Wansbrough Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2016).

<sup>636</sup> Neuwirth, "Locating the Qur'an in the Epistemic Space of Late Antiquity", 196.

hareket eden ve bu bütünlüğü metinlerin kendi tarihselliklerinde izlemeyi öneren bir bağlamı ifade etmektedir.

Revizyonist yaklaşımın İslam literatürü verilerine aşırı şüpheli yaklaşımı Neal Robinson tarafından haklı gerekçelerle tenkit edilmektedir. Bu bağlamda Robinson, Crone ve Cook özelinde revizyonist yaklaşıma dair bazı tespitlerini paylaşmaktadır. Bahsi geçen iki araştırmacı, ilk dönem İslam kaynaklarından daha eski döneme ait İslam dışı kaynaklara (non-Islamic sources) dayandırdıkları malzemeleri daha güvenilir addetmektedirler.<sup>637</sup> Mesela Robinson, erken dönem siyer verilerine güvenilmemesi gerektiğini iddia eden araştırmacıların, daha muteber kabul ettikleri İslam-dışı kaynakların yazarlarının İslam'ın kökenlerine yönelik daha sağlam bilgi edindiklerinin teminatının ne olduğunu sormaktadır. Kaldı ki revizyonist araştırmacıların Arapça bilgilerinin yetersiz oluşu nedeniyle ilk el bilgilere sahip olamamaları ve doğrudan İslam tarihiyle ilgilenmemeleri gibi hususlar göz önüne alındığında, bu kimselerin tüm detaylarıyla güvenilir verilere ulaştıklarını varsaymak, araştırmacıya göre oldukça zayıf bir hipoteze bel bağlamak anlamına gelmektedir.<sup>638</sup> İlâveten Robinson, İslam literatürü verilerinin ait oldukları dönemin anlayışını eserlerine yansıttığı gerekçesiyle bütünüyle tarihsel veri alanı dışına itilmesini de eleştirmektedir. Nitekim Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin de gerek yazarlarının belirsizliği gerekse dönemin inanç ve pratiklerini belirli bir perspektiften yansıttığı kabul edilmesine rağmen, bunların bütünüyle reddedilmeyerek içlerinde güvenilir tarihsel veriler bulunabileceğine inanılmaktadır.<sup>639</sup> Robinson, Crone ve Cook'un İslam dışı kaynaklardan paylaştıkları bilgileri ayrı ayrı değerlendirmekte, onların alternatif tarih inşası için yararlandıkları kaynakların önemli bir kısmının anlaşılır ve kesin olmadığı sonucuna ulaşmaktadır.<sup>640</sup> Bu itibarla revizyonist yaklaşımın önerdiği kaynakların otantikliğinin de tartışmalı olduğunu vurgulayan Robinson, bunların bütünüyle otantik olduğu kanıtlanırsa bile yine de bilginin alternatif yorumlarının her zaman imkân dâhilinde olduğunun altını çizmektedir.<sup>641</sup>

Bizim özellikle dikkat çekmek istediğimiz husus şudur: Robinson, Kur'an'ın iddia edilenden sonraki bir süreçte gelişigüzel bir derlemeler bütünü olarak

---

<sup>637</sup> Crone ve Cook tarafından öne sürülen haricî kaynaklar hakkında bilgi edinmek için bk. Robinson, *Discovering the Qur'an*, 48-49.

<sup>638</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 51.

<sup>639</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 52.

<sup>640</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 56.

<sup>641</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 53-56.

kitaplaştırıldığı yönündeki revizyonist iddiaya karşılık Kur'an'ın bütüncül bir yapı arz ettiği ve bu nedenle de Kur'an metninin mevcut şeklini ancak Hz. Muhammed zamanında almış olabileceği şeklinde bir cevap vermektedir.<sup>642</sup> Dikkat edilirse araştırmacının Kur'an'ın bütünlüğüne yaptığı vurgu ile metnin tarihselliği ve otantikliği arasında kurduğu irtibat, metin bütünlüğü arayışlarının tarihsel çıkarımlara yol açan bir yanının da bulunduğunu göstermektedir. Ancak bizce revizyonist yaklaşımın belini büken en önemli gelişme, son dönem Kur'an el yazmalarına yönelik çalışmalardan elde edilen neticelerdir. İlerleyen sayfalarda da değinileceği üzere bilimsel bulguların Kur'an'ın mevcut şeklini Hz. Muhammed döneminde aldığı yönündeki varsayımları son derece güçlendirmesi, revizyonistlerin temel iddialarını geçersiz kılmaktadır. İlâveten, İslam literatürü dışındaki kaynaklarda da Hz. Muhammed'e doğrudan ya da dolaylı yapılan atıflar, revizyonist iddiaları oldukça zayıflatan unsurlar arasındadır. Sinai, 634 yılına ait olduğu tahmin edilen *Doctrine Jacobi* adlı Grekçe dokümanda ismen geçmese de Hz. Muhammed'e atıf yapıldığına dair ifadeler rastlanıldığı bilgisini paylaşmaktadır. Keza *History of Pseudo-sebeos* adı verilen 660'lara ait bir metinde de benzer bir referansa rastlanıldığı belirtilmektedir. Bu gibi İslam dışı kaynaklarda yer alan verilerin İslam literatürü verileriyle örtüşmesi, Sinai'nin de haklı tespitiyle, Hz. Muhammed'in çok sonraları üretilmiş geriye dönük bir kurgusal karakter olduğu iddialarını geçersiz kılmaktadır.<sup>643</sup> Dolayısıyla ilgili yaklaşımın günümüz Batılı araştırmalarda fazlaca sesinin duyulmamasında bu gibi yeni gelişmelerin önemli bir etkisinin bulunduğu belirtilebilir.

Bu parantezden sonra Neuwirth'in Kur'an'a yaklaşımı meselesine tekrar dönmek istiyoruz. Neuwirth'in gerek tarihsel eleştiriye gerekse revizyonist yaklaşıma yönelik eleştirilerinde dikkat çeken husus, onun her iki yaklaşımın da Kur'an metninin

---

<sup>642</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 56.

<sup>643</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Method*, 43-44. İslam'ın erken dönemlerine ilişkin İslam dışı kaynaklarla ilgili bir çalışma için bk. Robert G. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam* (Princeton-New Jersey: The Darwin Press, 1997). İslam dışı kaynaklardan elde edilen bulgular, İslam literatüründeki bazı temel iddialara yönelik "kurgusallık" ithamlarını boşa çıkarması itibarıyla önem arz etmektedir. Diğer yandan gayrimüslimler tarafından yazılan tarihin, İslam literatürü verilerinin doğruluğunu teyit eden bir "mihenk" olarak görülmesinin kendi içinde akademik kusurlar barındırdığı saptanmalıdır. Zira "içeriden" aktarılan verilerin *gerçekte olana* müdahalesi ne kadar mümkünse, "dışarıdan" bir gözle yazılan tarihin de *gerçekte olana* müdahalesi o kadar imkân dâhilindedir. Dolayısıyla bir dinin müntesibinin kendi inancına yönelik kaleme aldıklarının öznel; tersinin ise nesnel olacağı varsayımının zayıf bir temele sahip olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte verilerin örtüşmesi durumunda malzemenin güvenilirlik katsayısının artacağı bir vakıadır.

edebî yapılarını takdir edemediğine olan inancıdır. Tarihsel-eleştirel temelde yapılan çalışmalar, Kur'an'ın tarihselliğine vurgu yapmak sûretiyle metnin edebî yapılarını ana gündem maddesi hâline getirmemiş, Kur'an, kendisine biçilen tarih metni rolünü icra edebilmesi için kronolojik olarak tertip edilmeye çalışılmıştır. Revizyonist yaklaşım ise, Kur'an tarihini bizzat Kur'an ve erken dönem İslam literatüründen yola çıkarak değil de alternatif kaynaklar üzerinden yeniden inşa etmeyi temel amaç edindiği için, Kur'an metninin “ayırt edici edebî yapıları” önemsenmemiştir.<sup>644</sup> Oysa Kur'an, kendinden önceki edebî gelenekleri tevarüs etmiştir ve bunların izleri, bir *Late Antique* metni olan Kur'an'da mevcuttur.<sup>645</sup>

Kur'an'a ne salt tarihsel-eleştirel temelde ele aldığı ne de revizyonist yaklaşımı benimsediğini, bu ikisi dışında üçüncü bir yolu takip ettiğini ifade eden Neuwirth, “Kur'an'ı kendi tarihinde teşekkül etmiş bir edebî metin” olarak değerlendirdiğini söylemektedir.<sup>646</sup> Bu yaklaşımda da erken dönem İslam literatürü verileri dışında bir okuma yapılması amaçlanmakta ise de araştırmacı, Kur'an'ı merkeze alan, daha dışarıdan verilerle ama metni kendi tarihine konumlandıran bir okuma önermektedir. Bu yaklaşıma göre sûreler müstakil edebî birimler olmakla birlikte, bu yapılar toplumsal iletişim süreçlerinin bir parçası olarak analiz edilmelidir. Bir başka ifadeyle sûreler, yazarının kaleminden sadır olmuş yazılı metinler değil; dinamik bir toplumsal sözlü hitap süreci neticesinde teşekkül etmiş ve sonrasında yazıya geçirilmiş edebî ürünler olarak görülmelidir. Dolayısıyla araştırmacıya göre Kur'an'ın derlenmesi sürecinde vahiyler yeni bağlamlarda bir araya getirilmiş ve bu süreçte kronolojik veya tematik bir bağlam göz önünde bulundurulmamışsa da Kur'an mevcut şekliyle tamamen gelişigüzel bir metinler toplamından da ibaret değildir. Örneğin redaktörler bir sûrenin teşekkülünde giriş ve sonuçlarda yer alan ifade kalıplarını muhafaza etmişlerdir. Bununla birlikte Neuwirth'e göre Kur'an metni mevcut kompozisyonunun kronolojik bir sıra takip etmemesi nedeniyle tarihsel bir işlevi icra etmemektedir. İlâveten bütün olarak bakıldığında Kur'an metninin tematik yahut daha farklı bir bütünlüğü haiz olmayan bir yapı arz ettiği de teslim edilmelidir.<sup>647</sup>

<sup>644</sup> Neuwirth, “Form and Structure in the Qur'an”, 246.

<sup>645</sup> Neuwirth, “Locating the Qur'an in the Epistemic Space of Late Antiquity”, 200.

<sup>646</sup> Neuwirth, “Form and Structure in the Qur'an”, 246.

<sup>647</sup> Neuwirth, “Form and Structure in the Qur'an”, 247-248. Neuwirth'in Kur'an'da bazı “bütüncül” yapıların mevcudiyeti ile Mekkî sûrelere gönderme yaptığı, Medenî sûrelerin oldukça parçalı yapılar arz ettiği düşüncesini burada tekrar hatırlamakta fayda vardır.



Tüm bu tespitlerden sonra Neuwirth, Kur'an'ı kendi edebî bağlamına, onun sıklıkla kullandığı tabirle ifade edecek olursak “Geç Antik” döneme konumlandırın, diğer yandan metin-içi bağlamın da merkezde olduğu bir yaklaşım modelini önermektedir. Ancak ifade edildiği üzere, ona göre analiz sürecinde mutlaka akılda tutulması gereken husus, vahiylerin ilk bağlamlarında sözlü hitaplar şeklinde tedavülde olması ve hitap eden-muhatap ilişkisini yansıtan iletişim süreçleri (communication process) olarak okunması gerektiğidir. Bu yaklaşım, yalnızca metnin daha iyi anlaşılması için değil, metinden hareketle metinleşme sürecine ilişkin de daha sağlıklı neticelere ulaşılması bakımından bir gerekliliktir.<sup>648</sup> Buradan hareketle Neuwirth'in (özellikle Mekkî) sûrelere yaklaşımının hem senkronik hem de diyakronik bir yönü olduğu ifade edilebilir. Şöyle ki, ileride somut örneklerle belirginleştirileceği üzere, araştırmacı Mekkî sûreleri bir bütün kabul etmek sûretiyle senkronik bir analiz yapmaktadır. Diğer yandan bir sûrenin edebî yapısı ile teşekkül etmiş olması muhtemel zaman dilimi arasında bir ilişki bulunduğunu iddia etmesi ise araştırmacının “diyakronik” perspektifini ifade etmektedir.<sup>649</sup> Bu itibarla, Neuwirth'in Mekkî sûreleri Geç Antik dönem içine konumlandırmanın yanı sıra toplumun teşekkül süreci ile sûrelerin gelişim sürecini paralel okuma temayülünde olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu tespit, araştırmacının edebî analizini gerçekleştirirken metnin oluştuğu tarihsel zemini asla görmezden gelmediğini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Diğer yandan Neuwirth, Kur'an araştırmalarında bir yandan Kuran'ın iç verilerini (intra-Qur'anic evidence) diğer yandan da dış verileri (extra-Qur'anic evidence) dikkate alarak Kur'an'ı kendi tarihsel bağlamında incelemenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.<sup>650</sup>

Yeri gelmişken, sûreleri bütün olarak incelemeye gayret eden Neuwirth ve Nöldeke arasındaki bazı farklılaşmalara dikkat çekmek gerekmektedir. Neuwirth'e göre Kur'an tek başına bir yazarın eseri değil, bilakis toplumdaki çeşitli sesleri içeren ortak bir ürün olarak görülmelidir. Dolayısıyla Kur'an, tek başına “yazarın zihnini”

---

<sup>648</sup> Neuwirth, “Form and Structure in the Qur'an”, 249.

<sup>649</sup> Rachel Friedman, “Interrogating Structural Interpretation of the Qur'an”, *Der Islam* 87,135. Neuwirth'in, ileride de değinileceği üzere, mesela “Orta Mekkî” döneme atfettiği Rahman sûresini analiz ederken sûrenin yapısı ile Mezmurlar arasında bir irtibatlandırma yapması ve buna gerekçe olarak “Orta Mekkî” dönemle birlikte vahyin karakterinin eski Arap edebiyatından ziyade Kitâb-ı Mukaddes literatürüne evrilmeye başladığını düşünmesi, onun “diyakronik” okumasına verilebilecek uygun bir örnektir. Bk. Neuwirth, “Rhetoric and the Qur'an”, 474.

<sup>650</sup> Neuwirth, “Sûra(s)”, 168.

yansıtmaktan ziyade bir “ortak toplumsal malzemeler toplama” olarak incelenmelidir. Bir diğere farklılaşma, Nöldeke’nin tarihsel eleştirisi temelinde İslam literatürü verilerini dikkate alan bir okuma yapması, Neuwirth’in ise bu verilere çok daha ihtiyatlı yaklaşması, bunun yerine Arap şiiri, Kitâb-ı Mukaddes gibi “harici” malzemeyi daha muteber ve nesnel kabul etmesidir.<sup>651</sup>

Kur’an metninin esasen bir sözlü hitap olarak teşekkül etmesi gerçeğine yönelik Neuwirth’in vurgusu, ilerleyen sayfalarda da açığa çıkacağı üzere metin bütünlüğü arayışları bağlamında salt metin-merkezli yaklaşımlardan onu ayıran önemli bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Friedman’ın da belirttiği gibi Neuwirth, Kur’an’ın sözlü bir hitap oluşu (orality) gerçeğinin tam olarak bilincindedir.<sup>652</sup> Hatta ona göre Kur’an’da geçen sûre ifadesi, yazılı metinden ziyade toplum içinde tek seferde ezberden okunan sözlü hitabı ifade ediyor görünmektedir. Hz. Muhammed döneminde sûre terimi ile Kur’an’ın bölümlerinin kastedilmesi ihtimali ise oldukça zor gözükmektedir zira ona göre bu bölümler sonradan oluşturulmuştur.<sup>653</sup> Örneğin bir erken dönem Mekkî sûreden bahsederken Neuwirth, sûre kavramını “Kur’an metni içinde bir yazılı edebî birim olarak değerlendirmek” ile “sözlü hitap evresinde belki de ilk muhataplar arasında geçen müstakil bir diyalog olarak ele alınan” tamamen iki farklı düzlemi ifade ettiğinin altını çizmektedir. Böylece o, bir sûrenin tarihsel bağlamını (Sitz im Leben) görmezden gelerek salt metin-merkezli bir perspektifle yorumlamanın yetersizliğine dikkat çekmektedir.<sup>654</sup>

Son zamanlarda metin bütünlüğü arayışları temelinde yükselen çalışmalarda, Kur’an metninin “parçalı”, “bütünlükten yoksun”, “bağlamda sık sık kopukluklara rastlandığı” iddialarını paylaşan araştırmacıların eleştirildiği ve bütüncül bir yaklaşımın öne çıkarıldığı açık olarak görülmektedir. Neuwirth’e göre Nöldeke gibi araştırmacılar; sûrelerin üslubu, âyetlerin uzunlukları gibi ölçütlerden hareketle kronolojik tertip temelinde birtakım metodolojik sonuçlara ulaşmaya çalışmışlarsa da, sûreleri daha detaylı analiz etme konusunda başarısız kalmışlardır.<sup>655</sup> Bununla birlikte Nöldeke’nin, sûrelerde bazı modifikasyon süreçlerini görmezden gelmemekle birlikte sûreleri edebî bütünlükler olarak analiz etme temayülüne atıfta bulunan Neuwirth, o zamandan bu yana

<sup>651</sup> Leaman, “The Corpus Coranicum Project and the Issue of Novelty”, 145.

<sup>652</sup> Friedman, “Interrogating Structural Interpretation of the Qur’an”, 135.

<sup>653</sup> Neuwirth, “Sûra(s)”, 167.

<sup>654</sup> Neuwirth, “Sûra(s)”, 168.

<sup>655</sup> Neuwirth, “Form and Structure in the Qur’an”, 250.

Batılı araştırmacıların bu yaklaşıma uzak durduklarını ve mevcut edebî formların gelişigüzel bir derlemenin sonucu olduğuna dair bir kanaatin hâkim olduğunu belirtmektedir.<sup>656</sup> Dikkat edilirse Neuwirth, Kur'an'ı tarihsel eleştiri temelinde analiz eden ve metnin kopuk bir yapı arz ettiği varsayımından hareket edip bütüncül bir yaklaşımdan uzak duran tarihsel-parçacı yaklaşımı eleştirmektedir. Diğer yandan sûreleri bütün birimler olarak alması hasebiyle Neuwirth'in Nöldeke'ye atıfta bulunması özellikle kayda değerdir; yine de iki araştırmacı arasındaki şu temel farka dikkat etmek kaydıyla: Hatırlanacağı üzere Nöldeke ilk vahiylerden sonrakilere doğru kademeli olarak üslup kalitesinin düştüğü hipotezinden hareket etmektedir. Neuwirth, sûreleri tarihsel olarak gruplandırmasına ve sûre yapılarının İslam toplumunun teşekkül sürecine ve belirli bir dönemine dair izler taşıdığını iddia etmesine rağmen Nöldeke'nin hipotezine katılmamaktadır. O, sûreleri daha geniş bir bağlamda ele almakta ve her bir sûrenin teşekkül ettiği muhtemel döneme dair unsurlar içerdiğini savunmaktadır.<sup>657</sup> Her iki araştırmacı da metnin tarihselliğine vurgu yapmasına rağmen, Nöldeke, sûrelerin kronolojik tertibi meselesini öne çıkarmaktadır. Diğer taraftan Neuwirth, Kur'an'ı "edebî metin" olarak analiz etmekte, Mekkî sûreler özelinde sûrelerin teşekkül ettiği tarihsel ortamları da hesaba katan "metin bütünlüğü" eksenli bir okuma yapmaktadır.

Metin bütünlüğü bağlamında Neuwirth'in yalnızca Mekkî sûreler temelinde analizler gerçekleştirmesi, Medenî sûreleri ise daha karmaşık ve çalışılması bir gereklilik olarak ortada duran edebî birimler olarak nitelemesi dikkat çekicidir.<sup>658</sup> Esasen öyle de olmuştur. Batılı metin bütünlüğü arayışlarının süreç içinde Mekkî sûreleri aşarak en uzun Medenî sûreleri de içine alan bir kapsama uzandığı kaydedilmelidir. Hatta en uzun sûre olan Bakara sûresinin edebî yapısının Batılı araştırmalara özellikle konu edildiği görülmektedir<sup>659</sup> ki ilerleyen sayfalarda bu sûre özelinde yapılan analizlere özel bahisler açılacaktır. Bütünlük arayışlarının Medenî sûrelere de taşınması gerektiği düşüncesinde olan araştırmacılarından Reda, bu sûrelerin

<sup>656</sup> Neuwirth, "Form and Structure in the Qur'an", 250-251.

<sup>657</sup> Friedman, "Interrogating Structural Interpretation of the Qur'an", 140-142.

<sup>658</sup> Neuwirth, "Sûra(s)", 174.

<sup>659</sup> Mesela bk. Nevin Reda, *The al-Baqara Crescendo: Understanding the Qur'an's Style, Narrative Structure and Running Themes* (Montréal: McGill-Queen's University Press, 2017); Marianna Klar, "Text-Critical Approaches to Sura Structure: Combining Synchronicity with Diachronicity in Sûrat al-Baqara. Part One", *Journal of Qur'anic Studies* 19/1 (2017): 1-38; Klar, "Text-Critical Approaches to Sura Structure: Combining Synchronicity with Diachronicity in Sûrat al-Baqara. Part Two", *Journal of Qur'anic Studies* 19/2 (2017): 64-105; A. H. Mathias Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*" *Literary Structures of Religious Meaning in the Qur'an*, ed. Issa J. Boullata (New York: Routledge, 2000), 26-55.

de daha detaylı analizler neticesinde metin bütünlüğü bağlamında önemli neticelere ulaşılabilecek bir mahiyeti haiz olduğunu düşünmektedir.<sup>660</sup>

Neuwirth'in özellikle Mekkî sûreleri Kur'an metninin organik alt bölümleri şeklinde salt metin-merkezli bir perspektifle değil, her birini müstakil olarak yazılı form öncesi dönemdeki bağlamlarında analiz edilmesi gereken sözlü iletişim süreçlerinin parçası olarak ele alması dikkat çekmektedir.<sup>661</sup> Dolayısıyla Neuwirth, sûrelerin bütünlüğe sahip olduğu varsayımından hareket etmesi itibariyle "edebî"; bu bütünlüğün sûrelerin teşekkül süreçlerinde aranması gerektiğini iddia etmesi ile de "tarihsel" bir perspektif çizmiş olmaktadır ki bizim bu yaklaşımı "edebî-tarihsel" olarak nitelendirmemizin sebebi de araştırmacının bu eklettik yaklaşımıdır. Neuwirth'in benimsediği bu yaklaşımın Sinai tarafından da teyit edildiği söylenebilir. Nitekim ona göre de tarihsel bağlamdan kopuk bir edebî perspektif öznelliğe son derece açıkken, metnin edebî özelliklerini görmezden gelen yaklaşım ise parçacılık ve salt kaynak arama konusuna takılma gibi bazı problemler içermektedir. Bu iki yaklaşım, birbirini dışlayıcı değil, bütünleyici bir bağlamda istihdam edilmelidir.<sup>662</sup>

Sözü edilen yaklaşımda Neuwirth, Mekkî sûrelerin biçim ve içeriğinde kâhin sözleri, kasîde ve Kitâb-ı Mukaddes gibi unsurların "etkisi" üzerinden bir analiz gerçekleştirmektedir. Bu yönüyle metinlerarasılığın Neuwirth'in okumalarında önemli bir işlev gördüğü belirtilmelidir. Biz dikkat çekici örnekler üzerinden bu yaklaşımın sûrelerde bütünlük arayışlarına nasıl yansıdığını belirginleştirmeye gayret edeceğiz.

### 3.1.1. Yemin pasajları-Kâhin Sözleri İlişkilendirmesi

Câhiliye döneminde bazı kişilerin *tâbi*, *sâhib*, *mevlâ*, *velî*, *ra'î* gibi adlar verilen doğaüstü varlıklarla irtibat kurduğuna ve bu yolla gelecekte haber verdiğine (oracle) inanılmaktaydı. Kâhin olarak nitelenen erkek yahut kadın bu kimselere *hâzzî* ya da *hâzzâ* da denildiği belirtilmektedir.<sup>663</sup> Kâhinlerin toplum içinde saygın bir yerlerinin olması, onlara hakemlik, danışmanlık gibi roller de yüklemektedir.<sup>664</sup>

<sup>660</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 3-6.

<sup>661</sup> Neuwirth, "Sûra(s)", 168.

<sup>662</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical Critical Introduction*, 2.

<sup>663</sup> Âdem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu* (İstanbul: KURAMER, 2017), 81.

<sup>664</sup> T. Fahd, "Kâhin", *The Encyclopaedia of Islam*, c. 4 (Leiden: E.J. Brill, 1997), 421-422; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi: Câhiliye Dönemi (m. 550-622)*, ed. Sadık Armutlu, (Kayseri: Fenomen Yayınları, 2014), 277; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 82-85.

Kâhinlerin, kehanette bulunurken sözlerine yıldız, gece, sabah, deniz, yer, gök, ay, güneş gibi varlıklar üzerine yemin ederek başladıkları ve bunların üslup olarak genellikle kısa ve birbirine yakın uzunluklardaki secili ifadelerden oluştuğu söylenmektedir.<sup>665</sup> İyi bir kâhin tarafından ortaya atılan secili sözlerin, eski Arap edebiyatında geceleyin atılan ve kurbanları tarafından görünmeyen ölümcül oklara benzetilmesi,<sup>666</sup> üslubun etkileyciliğini ortaya koyması bakımından kayda değerdir. İçerik açısından bakıldığında ise kâhinlerin genellikle kapalı ve birden çok yoruma elverişli türden kelimelere müracaat ettikleri, böylece kehanetleri doğru çıkmadığında “te’vîl” mekanizmasını devreye soktukları belirtilmektedir.<sup>667</sup>

Kur’an’da Hz. Muhammed’in Mekke’nin ilk yıllarında kâhinlikle itham edilmesine cevap mahiyetinde âyetlere rastlanılmaktadır.<sup>668</sup> Weil,<sup>669</sup> Nöldeke,<sup>670</sup> Gibb,<sup>671</sup> Bell,<sup>672</sup> Watt,<sup>673</sup> Sinai,<sup>674</sup> Cuypers<sup>675</sup> ve Neuwirth<sup>676</sup> gibi Batılı bazı araştırmacılar, erken döneme konumlandırılan<sup>677</sup> yeminli âyet pasajları (oath clusters) ile kâhin sözleri (kuhhân sayings) arasında benzerlikler bulunduğunu iddia etmektedirler. Hz. Muhammed’in kendi döneminde kâhinlerle arasının iyi olduğunu, mutlaka onlardan belirli formları öğrenmiş olması gerektiğini iddia edenler de bulunmaktadır. Diğer yandan Horovitz gibi bazı araştırmacılar ise bunun için yeterli tarihsel malzeme bulunmayışı nedeniyle bahsi geçen iddianın zayıflığına vurgu

<sup>665</sup> Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi: Câhiliye Dönemi (m. 550-622)*, 281.

<sup>666</sup> Neuwirth, “Rhetoric and the Qur’an”, 463.

<sup>667</sup> Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, 83.

<sup>668</sup> Tûr 52/29, Hâkka 69/42.

<sup>669</sup> Weil, *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran*, 55.

<sup>670</sup> Nöldeke, kâhinlerin çeşitli doğa varlıklarına yeminle başlayan ifade biçimlerinden Hz. Muhammed’in istifade ettiğini savunmaktadır. Ona göre Hz. Muhammed, üzerine yemin edilen şeylerin yönünü vahiy, hesap günü gibi tebliğ ettiği inanç bağlamına evirmek şeklinde birtakım tematik revizyonlara gitmiştir. Başka bir ifadeyle içerik değişmiş, üsluba büyük ölçüde sadık kalınmıştır. Nöldeke, *The History of the Qur’an*, 30, 63-65. Bu noktada Nöldeke’nin değerlendirmelerinde yazar merkezli bir okuma bağlamında ilk vahiyelere yönelik bir “kaynak” arayışının hâkim olduğu tespit edilebilir. “As was the case with sajj’, he borrowed this custom from the pagan soothsayers (kâhin, kuhhân)”. Nöldeke, *The History of the Qur’an*, 63.

<sup>671</sup> Gibb, *Mohammedanism: An Historical Survey*. II, 36.

<sup>672</sup> Bell, *Introduction to the Qur’an*, 75-76.

<sup>673</sup> Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’an*, 78.

<sup>674</sup> Sinai, *The Qur’an: A Historical-Critical Introduction*, 17.

<sup>675</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur’an: Rhetorical Analysis*, 26.

<sup>676</sup> Neuwirth, “Form and Structure in the Qur’an”, 255-256.

<sup>677</sup> Tûr ve Hâkka sûreleri, Nöldeke kronolojisinde ilk dönem Mekkî sûreler içinde yer almaktadır. Bk. Nöldeke, *The History of the Qur’an*, 77.

yapmaktadır.<sup>678</sup> Ernst ise kâhin sözleriyle açık benzerlikler taşımaya rağmen Kur'an'ın ayırt edici üslubunun kendi başına değerlendirilmesi gerektiği kanısındadır.<sup>679</sup>

Kâhin sözlerinin yeminli vahiy pasajlarına kaynaklık teşkil etmiş olabileceği varsayımını Neuwirth de paylaşmaktadır.<sup>680</sup> Kâhin sözlerine yönelik henüz sistematik bir çalışmanın yapılmadığını, bu nedenle kâhin sözleri ile ilk vahiyler arasındaki ilişkiye dair sağlıklı sonuçlar ortaya koymanın henüz çok kolay olmadığını teslim eden Neuwirth, Câhiliyye dönemine atfedilen kâhin sözlerine her zaman mutlak güvenirlik atfedilemeyeceğini vurgulamaktadır. Yine de araştırmacı, kâhin sözleri ile ilk vahiyler arasında üslup benzerliklerine ilişkin değerlendirmeler yapmaktan geri durmamaktadır. Örneğin yeminli kâhin sözleri ile vahiy pasajları arasındaki benzerliklere dikkat çeken Neuwirth, kâhinlerin yemin ifadelerinden sonra gelen *kehanet ya da karar* ifadesinin, Kur'an'daki örneklerine bakıldığında *vurgulanmak istenen bir ana mesaj*a evrildiğini belirtmektedir.<sup>681</sup>

Bizce, Kur'an'ın vahiy ürünü olmadığına inanan araştırmacıların “kaynak” tespiti ya da “metin yapısı çözümlemesi” bağlamında bu tür metinlerarası okumalar yapmaları anlaşılabilir bir durum olarak görülmelidir. Kur'an'ın Allah kelâmı olduğu inancına sahip olan Müslüman araştırmacıların bu tür akademik faaliyetleri “oryantalistik” yaklaşımlar olarak nitelendirme gibi bir apolojetik tavrın içine girmeleri ise doğru değildir. Zira bu tür bir refleks, Kur'an'ı vahiy ürünü olarak kabul etmeyen hiçbir yaklaşıma akademik meşruiyet tanımamak gibi bir probleme gönderme yapmaktadır.

Tam da burada önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Kur'an'da, Hz. Muhammed'in “türedi” birisi olmadığı<sup>682</sup> açıkça belirtilmekte ve Kur'an, “kendinden öncekileri doğrulayıcı” bir kitap<sup>683</sup> olarak nitelenmektedir. Bu tespitler önemli bir bağlama işaret etmektedir. Toplum içinde belirli bir misyon üstlenen peygamber, kâhin, şair vb. kişilerin toplumuna yabancı bir üslup ve içerikle hitap etmesi beklenmemelidir. Bu kişilerin meramını en doğru şekilde aktarabilmesinin yolu, toplumsal malzemedeki (dil, kültür, inanç vb.) istifade etmekten geçmektedir. Şu hâlde gereklilik, vahiylerin de

<sup>678</sup> Mücahid Kaya, “Alman Oryantalist Josef Horovitz'in (1874-1931) Hz. Muhammed ve Hadis Hakkındaki Görüşleri”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 78.

<sup>679</sup> Carl W. Ernst, *How to Read the Qur'an* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2011), 45.

<sup>680</sup> “...as in the case of the ancient *kâhin* speech, it appears that an earlier genre has been absorbed to shape the foundation of a new sacred canon.” Neuwirth, “Rhetoric and the Qur'an”, 473.

<sup>681</sup> Neuwirth, “Rhetoric and the Qur'an”, 463.

<sup>682</sup> Ahkaf 46/9.

<sup>683</sup> Âli İmran 3/3, Fâtır 35/31.

nazil olduğu toplumun bu türden dinamiklerini görmezden gelen bir üslup ve içeriği benimsemesi beklenmemelidir. Bu anlamıyla, ister ilâhi kelâm olarak alınsın isterse insan sözü, vahiylerin dönemin diğer edebî ürünleriyle mukayeseli olarak anlaşılması akademik bir kaygının ifadesi olarak görülebilir. Kaldı ki, Câhiliye şiirinden istifade edilmesini bir kenara bırakalım, çağdaş tefsir literatüründe bizzat müslüman müfessirler arasında kâhin sözleri ile erken dönem bazı sûreler arasında üslup benzerliğinin bulunduğunu teslim edenler bulunmaktadır.<sup>684</sup> Bununla birlikte müslümanların kâhir ekseriyetinin kâhin sözleriyle Kur'an arasında hangi bağlamda olursa olsun bir mukayesede bulunmaktan kaçınmalarının arkasında, Hz. Peygamber'e ilk muhatapları tarafından yöneltilen "kâhinlik" ithamları ve bunun bizzat Kur'an tarafından reddedilmesi<sup>685</sup> gerçeği yatmaktadır. Müslümanların bu tür bir hassasiyet barındırmaları anlaşılır olmakla birlikte gayrimüslimlerin bir edebiyat malzemesi olarak kâhin sözlerinden istifade edilebileceği yönünde görüş beyan etmeleri, bizzat müslümanlar tarafından da akademik açıdan kabul edilebilir görülmek durumundadır. Kur'an'ın vahiy ürünü olduğundan şüphe duymayan Müslümanların bu tür metinlerarası okumalara -en azından akademik çevrelerde- savunmacı bir refleksle karşı koymalarını doğru bulmadığımızı belirtmeliyiz.

Peki, kâhin sözü olduğu iddia edilen pasajlar günümüzde mevcut mudur? Batılı araştırmalarda her ne kadar yeminlerle başlayan sûrelerde kâhin üslubu etkisinden bahsedilse de onların bu konuda somut bir örnek sunduğu çalışmalara biz rastlamadık. Bununla birlikte Cahiliye edebiyatını konu alan bazı çalışmalarda kâhinlere atfedilen secili sözlerden olduğu söylenen malzemeler dikkatimizden kaçmadı.

Söz gelimi, Huzaa kabilesine mensup Selime el-Huzai'ye atfedilen şöyle bir pasajla karşılaştık:

وَالْقَمَرِ الْبَاهِرِ، وَالْكَوْكَبِ الزَّاهِرِ، وَالْعَمَامِ الْمَاطِرِ، وَمَا بِالْجَوِّ طَائِرِ، وَمَا اهْتَدَا بِعِلْمِ مُسَافِرِ، لَقَدْ سَبَقَ هَاشِمٌ أُمِّيَّةَ إِلَى الْمَآثِرِ،  
وَ الْأُمِّيَّةَ أَوْآخِرِ.

<sup>684</sup> Örneğin bk. Seyyid Kutub, *el-Tasvîr el-Fennî fi'l Kur'an*, Kahire: Dâru'ş-şurûk, 2004, 27.

<sup>685</sup> Bkz. Hâkka 69/42.

“Dolunaya, parlak yıldıza, yağmurlu buluta, gökte uçanlara, yolcunun işaretle yolunu bulduğu şeye andolsun ki, Haşim övünülecek hususlarda Ümeyye'yi geçmiştir ve Ümeyye'ye geriler kalmıştır”.<sup>686</sup>

Keza, Zebrâ adındaki bir kâhine, kavmine baskın yapılacağını şu sözlerle haber vermektedir:

واللوح الخافق والليل الغاسق والصبح الشارق والنجم الطارق والمزن الوادق ان شجر الوادي ليأدو ختلا ويحرق أنيابا  
عصلا وإن صخر الطود لينذر تكالا لا تجدون عنه معلى

“Dalgаланan havaya, karanlık geceye, aydınlık sabaha, akşam yıldızına, yağmur yüklü buluta yemin olsun ki, vadinin ağaçları tuzak kurmakta ve eğri dişlerini gıcırdatmakta. Gerçek şu ki, ulu dağın kayası ölüm haberi vermektedir ki ondan kurtulup kaçacak bir yer bulamayacaksınız.”<sup>687</sup>

Kâhinlere atfedilen yukarda alıntıladığımız pasajların Kur'an öncesi döneme ait “otantik” bir malzeme olduğunu varsaydığımızda bunların “metin yapılarına” ilişkin neler söyleyebiliriz? Evvelâ, her iki pasaj da bir dizi yemin kümesi ile başlamakta ve her ikisinde de göksel unsurlara yemin edilmektedir. İlkinde yeminlerin akabinde bir kabilenin diğerine üstünlüğü teması vurgulanırken ikincisinde kabileye baskın yapılacağı haber verilmektedir.

Birinci pasaja bakarsak, Araplarda kabileciliğin önemi düşünüldüğünde bir kabilenin diğerine üstünlüğünün göksel varlıklar üzerine yemin edilerek vurgulanmak istenmesi “tarihsel” bağlam itibariyle makuldür.

İkinci pasajda ise yine benzer varlıklara yemin edildikten sonra “vadinin ağaçlarının tuzak kurması” ve “dişlerini gıcırdatması” gibi sembolik ifadelerin edebî kaliteyi artırdığı belirtilebilir. Bu ifadeler, baskın öncesi gerilim atmosferini yansıtması itibariyle yeminlerin üzerine ilâve bir katkı sağlamaktadır.

Bahsi geçen iki pasajla ilgili tespitlere ilerleyen sayfalarda Duhâ sûresine yönelik değerlendirmelerde tekrar dönülecektir. Şimdi, Neuwirth'in yemin pasajlarını içeren sûrelere ilişkin tespitlerini paylaşmak istiyoruz. Araştırmacı, konuya ilişkin bir çalışmasında bu tür sûrelerdeki yeminleri *ve'l fâ'ilât ile başlayan yemin kümeleri, kutsal yerleri ima eden yeminler, kozmik olaylara ve gece ile gündüzün belirli evrelerine atıfta*

<sup>686</sup> Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi: Câhiliye Dönemi*, 280. Yeminlerle başlayan benzer bir kâhin sözü örneği için bk. İsmail Durmuş, “Kur'an'ın Nüzûlü Sırasında Arap Nesri”, *İslâm Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, ed. Mustafa Çağrıncı (İstanbul: KURAMER, 2019), 291.

<sup>687</sup> Durmuş, “Kur'an'ın Nüzûlü Sırasında Arap Nesri”, 291.



*bulunan yeminler* şeklinde kategorize etmektedir. Şimdi bunların her birine birer örnekle incelememize devam edelim. Bu örneklerde Neuwirth'in tespitlerine bir mukayese zemini sunması için zaman zaman gerek Batı gerekse İslam literatüründen bazı referanslarla tartışmayı zenginleştirmeyi amaçlıyoruz.

### 3.1.1.1. Âdiyât Sûresi Örneği

Sûrenin Türkçe meâlini okuyarak başlayalım:

“Harıl harıl koşanlara, (1) (nallarıyla) çakarak kıvılcım saçanlara, (2) (ansızın) sabah baskını yapanlara, (3) orada tozu dumana katanlara, (4) derken orada bir topluluğun ta ortasına girenlere yemin ederim ki (5) insan, Rabbine karşı pek nankördür (6). Şüphesiz buna kendisi de şahittir (7) ve o, mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür (8). Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı (9) ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman insan (hâlinin ne olacağını) düşünmez mi? (10) Şüphesiz Rableri o gün onlardan tamamıyla haberdardır (11).”

Neuwirth'in sûreye ilişkin bütüncül okumasını sona saklayarak ilgili sûreye ilişkin bazı müfessir ve araştırmacıların tespitlerine göz atabiliriz. Mesela tefsirinde münâsebet ilmine son derece önem veren bir müfessir olarak tanınan Râzî'nin, sûre bütünlüğü hakkında ne söylediğine göz atmak istiyoruz. Zira, müfessir münâsebet ilmine öylesine ehemmiyet atfetmektedir ki, onun zaman zaman esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini dâhi sûrenin akışını bozduğu iddiasıyla dikkate almadığı ve Kur'an'ın îcâzı bağlamında âyetlerin tertibini, esbâb-ı nüzûl gibi tarihsel verilerden daha önemli addettiği görülmektedir. Mesela “*Eğer biz onu başka dilde bir Kur'an yapsaydık, onlar mutlaka ‘Onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi?’ ...*” şeklinde devam eden Fussilet 41/44. âyetin nüzûlüne ilişkin bir rivâyet aktardıktan sonra Râzî rivâyeti eleştirmekte, bu türden rivâyetlerin Kur'an'ın insicamsız, âyetlerin gelişigüzel bir araya getirildiğini düşündüren bir yanının bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre ilgili âyet, sûrenin 5. âyetinden itibaren süregelen âyetlerin devamı bağlamında okunmalıdır.<sup>688</sup> Dikkat edilirse, bu örnekte Râzî için metnin iç bütünlüğü doğru anlamın tesisi bakımından dış verilerden daha önemli görülmektedir. Sûrelerin tefsirinde genel olarak münasebet ilmine önem verdiği görülen müfessirin Âdiyât sûresinin tefsirinde yemin pasajı dâhil tüm âyetleri müstakil olarak ele aldığı ve her âyet için çeşitli rivâyetler aktardığı, etimolojik ve gramatik tahliller

<sup>688</sup> Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, XXVII, 134. Mir'in ilgili çalışması için bk. “Continuity, Context and Coherence in the Qur'an: A Brief Review of the Idea of Nazm in Tafsir Literature”, 18-20.

yaptığı görülmektedir. Râzî, mesela atlar üzerine yemin edilmesini atların toplum yaşamındaki önemi bağlamında ele almakta, yeminlerde kullanılan kelimelere ilişkin detaylı analizler yapıp konu bağlamına giren rivâyetleri aktarmakla yetinmekte, yemin kümesinin sûre bütününe yönelik bir edebî işlevinden bahsetmemekte, yalnızca yemin kümesinin içine giren âyetler arasında irtibatlandırmalar yapmaktadır. Müfessir, üzerine yemin edilen şeylerin önemi üzerinde durmakla birlikte, sûre bütünlüğü içinde neden bu tür bir yemin kümesine yer verildiği ve bu yeminlerin sûrenin müteakip âyetlerine ne gibi katkıları olduğu noktasına değinmemektedir. Mesela niçin bu tür bir tasviri içeren yemin kümesinden sonra insanın Rabbine karşı nankörlüğünden bahsedilmekte ya da devamında kıyamet gününe atıflar yapılmaktadır? Yeminlerden sonra insanın nankörlüğüne gönderme yapan âyetleri bazı rivâyetlerden hareketle ele alan Râzî, burada nankörlükle itham edilenlerin tüm insanlığı mı, yoksa toplum içinde tanınan bir kâfiri mi kapsadığı gibi bazı mülâhazalarda bulunmakla birlikte, bu âyetlerin önceki yeminlerle bir ilişkisine değinmemektedir. Müteakiben gelen ve kıyamet gününden bahseden âyetlerin (9-11) insanoğlunun nankörlüğüne devam ettiği takdirde bunun karşılığını görecektir olmasıyla ilgili olduğunu belirten müfessirin, 6. âyetten itibaren âyetler arasındaki münasebete daha yakından değindiğini görmekteyiz. Son tahlilde Râzî'nin Âdiyât sûresini âyet-âyet (verse-by-verse) tefsir ettiği ve bunlar arasında en fazla birtakım gevşek bağlantılar (loose connections) kurmanın ötesine geçmediği hatta yemin pasajı ile devamındaki âyetler arasında tematik bir irtibatlandırmada bulunmadığı tespit edilebilir.<sup>689</sup>

Meşhur tefsir çalışması *Nazmu'd-dürer*'de âyetler ve sûreler arasındaki münasebet konusuna özel önem atfeden Bikâî'nin de benzer şekilde Âdiyât sûresi tefsirinde yemin kümesi ile müteakip âyetler arasında organik bir ilişki kurmada güçlük çektiğini belirtebiliriz. Bikâî, hayvanlar arasında en şerefli olması ve insanlara türlü faydaları bulunması gerekçesiyle atlar üzerine yemin edildiğini, bu tür nimetlere (at) rağmen insanın nankörlük yapmakta ısrar ettiğini belirtmek sûretiyle esasen âyetler arası bir irtibatlandırma denemesi yapmaktadır.<sup>690</sup> Ne var ki ilk beş âyette tasvir edilen tablonun, atların insanların istifadesine sunulması konusunun ötesine geçen hareketli bir baskın sahnesini çağrıştırıyor olması, bahsi geçen irtibatlandırmayı bizce zayıf

<sup>689</sup> er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, XXXII, 63-69.

<sup>690</sup> Âdiyât sûresi tefsirine ilişkin müfessirin tespitleri için bk. Burhânuddin el-Bikâî, *Nazmu'd-durer fi Tenâsübi'l Âyâti ve's-Süver* (Kahire: Dâru'l Kitâbi'l İslâmî, 1984), XXII, 210-219.

kılmaktadır. Nitekim atların insan hayatına sağladığı faydalara değinen başka âyetlere göz atıldığında kastımız daha net ortaya çıkmaktadır. Örneğin Nahl sûresinin Allah'ın nimetlerini konu edinen ilk âyetlerine bakıldığında, sûrenin 8. âyetinde atlara şu şekilde değinilmektedir: “Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır.” Dikkat edilirse gerek kendi içinde gerekse Allah'ın diğer nimetlerinden bahseden yakın âyetler dikkate alındığında bu âyette hayvanların insanlar için çeşitli menfaatler sağlaması maksadıyla kullanıldığı kolaylıkla anlaşılabilir. Ancak Âdiyât sûresinde geçen yemin pasajı, yukarıda sözü edilen âyetle mukayese edildiğinde hem içerik hem de üslup açısından oldukça farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla buradaki yemin kümesi ile müteakip âyetleri yalnızca atların Allah tarafından insanlara bahşedilen değerli bir nimet oluşu temelinde bir irtibatlandırma ile yetinilmesi, gerek âyetler arası insicam, gerekse sûre bütünlüğü bakımından yetersiz ve zayıf bir ilişkilendirme gibi görünmektedir.

Esasen Râzî ve Bikâî'nin Âdiyât sûresindeki âyetler arası münasebete dair yorumları, XX. yüzyıla kadar sûre birimlerinin *bütünlüğüne* (âyetler arası insicama değil) yönelik sistematik bir yaklaşım biçiminin ortaya çıkmadığı yönündeki Mir'in tespitini<sup>691</sup> doğrular mahiyettedir. Dahası, âyetler arası ilişkilere dair de zaman zaman tatmin edici izahların getirilemediği, Âdiyât sûresi örneğinde ortaya çıkmaktadır.

XX. yüzyıl tefsir literatüründen de bazı çalışmalara göz atarak devam edelim. Mesela tefsirini yazarken göz önünde bulundurduğu hususların başında “âyeti kerîmeler arasındaki münâsebet”i<sup>692</sup> zikreden ve bu konuya tefsirinde özel önem atfeden Elmalılı Hamdi Yazır, Âdiyât sûresinin tefsirinde de âyetler arası ilişkilere dikkat çekmektedir. Ancak müfessir, sûre içindeki yeminlerin müteakip âyetlere ya da sûrenin genel atmosferine katkısı bağlamında kayda değer bir izahta bulunmamaktadır. Bununla birlikte Yazır'ın tefsirinde özellikle dikkatimizi çeken husus, sûrenin tefsirinin giriş kısmında yemin pasajından bahsederken “bir kıyamet gününü andıran harp hareketleri” ifadesini kullanmasıdır. Böylece müfessir, yemin kümesindeki hareketlilik ile son üç âyette (9-11) yer alan kıyamet tasviri arasında bir irtibatlandırma yapmaktadır.<sup>693</sup> Ancak

<sup>691</sup>Mir, “Unity of the Text of the Qur'an”, 405.

<sup>692</sup> Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (y.y., Eser Neşriyat ve Dağıtım, t.s.), I, 19.

<sup>693</sup> Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6014.

ifade ettiğimiz gibi, âyetlerin tefsirine geçtikten sonra yeminler ile sûre bütünü arasındaki münasebete ilişkin açık izahlarda bulunulmamaktadır.<sup>694</sup>

Mevdudi, sûrenin ilk âyetinin İbn Abbas'tan aktarılan bir rivâyetten<sup>695</sup> hareketle mücahidlerden oluşan atlı birliklere atıfta bulunmasının pek mümkün görünmediğini düşünmektedir. Nitekim Mevduği'ye göre müteakip âyetlerde insanın nankörlüğünden bahsedilmesi böyle bir irtibatlandırmayı zayıf kılmaktadır zira mücahidlere atfın insanın nankörlüğü ile devam etmesi pek makul görünmemektedir. Yemin kümesindeki tasvir daha ziyade câhiliye döneminde hiçbir kabilenin kendisini emniyette hissetmediğı, her an bir başka kabile tarafından baskına maruz kalabileceğı endişesini (1-5) anımsatmaktadır. İşte müteakip âyetlerde insanoğlunun nankörlüğüne yapılan vurgu, Allah'ın kendisine bahşettiğı nimetleri açgözlülük ve mal tutkusu ile yeryüzünde fesat çıkarmakla israf eden insanlara yöneliktir (6-8). Ancak onların içlerinde gizledikleri tüm kötü niyetler, kıyamet gününde karşılırlarına çıkacaktır (9-11).<sup>696</sup>

Mevduği'nin yemin kümesi ile müteakip âyetler arasında daha tutarlı bir ilişki tesis ettiğı saptanabilir. Ayrıca müfessirin, yemin âyetlerini mücahidlere bir gönderme olarak açıklayan rivâyeti, sûrenin iç bağlamına uygun düşmediğı gerekçesiyle kabul etmemesi dikkat çekicidir. Buna karşın müfessirin sûreyi kendi tarihsel bağlamından koparmaması ve yeminleri o dönemde yaygın olan anarşi ortamına bir atıf bağlamında okuması bir o kadar kayda değerdir. Bu yaklaşımın, en azından bu sûre örneğinde, Neuwirth'in sûre analizlerini İslam literatürü verilerinin dışına çıkan daha geniş bir tarihsel bağlama yerleştirerek okumasına yakın bir yerde konumlandığı söylenebilir.

Mevduği'de olduğı gibi Muhammed Esed de sûrenin 6. âyetinde insanoğlunun nankörlüğünden bahsedilmesi nedeniyle ilk beş âyetin olumsuz bir tasviri ifade etmesi gerektiğı görüşündedir.<sup>697</sup> Müfessir, yemin pasajında tasvir edilen hareketli tablonun “yoldan çıkmış, bencil insan ruhunu veya kişiliğini” (1-5) sembolize ettiğini düşünmektedir. Böyle bir insan tipi Allah'a karşı olan sorumluluğunu unutmak sûretiyle nankörleşecektir (6-8).<sup>698</sup> Esed'in yorumu, tarihsel bağlamdan bağımsız, *metin-merkezli*

<sup>694</sup> Müfessirin âdiyât sûresi tefsiri için bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6014-6023.

<sup>695</sup> İlgili rivâyet için bk. Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, 303.

<sup>696</sup> Mevduği, *Tefhîmü'l Kur'an*, VII, 207-212.

<sup>697</sup> Benzer bir görüş için bk. Derzeze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, 8.

<sup>698</sup> Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1996), III, 1297-1298. Âdiyat sûresindeki muksemun bih ve muksemun aleyh arasındaki irtibata yönelik tefsir literatüründe serdedilen görüşler için bk. Yunus Emre Gördük, “Aksâmu'l Kur'an'da ‘Muksem bih’ ve ‘Muksem aleyh’ ilişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2015): 203-207. Bu çalışma

bir yaklaşımla, sembolik anlamı da hesaba katmak sûretiyle sûre bütünlüğünü tesis etme çabasına bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Son olarak Âdiyât sûresindeki yeminlerle ilgili Batı literatüründen bir örnek olması bakımından Watt'ın tespitlerine göz atalım. Araştırmacıya göre sûre başındaki “kâhin sözlerini” çağrıştıran yeminlerin anlamı belirsizdir (uncertain).<sup>699</sup> Ayrıca yeminlerden sonra gelen âyetlerde kafiyenin değiştiğini hatırlatan araştırmacı, bizzat ilk muhataplar tarafından bile yemin kümelerine belirli bir anlam verilip verilmediğinin kesin olmadığı kanısındadır. Watt, her şeye rağmen yeminlerin müteakip âyetlerde serdedilen iddiayı daha etkili kıldığını düşünmektedir.<sup>700</sup> Son tahlilde Watt'ın sûre başındaki yeminlerin sûrenin bütüne yönelik katkısı bağlamında organik bir ilişki kurmakta zorlandığı, yalnızca ilgili âyetlerin kendilerinden sonra gelen ifadelere dikkat çekme işlevine değindiği görülmektedir.

Âdiyât sûresini *ve'l fâilât* kategorisine bir örnek olarak inceleyen Neuwirth'e gelince, ona göre bu tür yeminlerin dünyevî imgeler üzerine yapılması, dinî bir bağlamı haiz sûrelerin genel amaçlarıyla bu yeminler arasında ilişki kurma konusunda birtakım zorluklar çıkarmış görünmektedir. O, Âdiyât sûresini birbiriyle ilişkili üç bölümde ele almakta, böylece sûrenin *yapısal insicâmını* (structural coherence) ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.<sup>701</sup>

Neuwirth'e göre sûrenin ilk bölümü, yemin kümelerini oluşturan ilk beş âyetten müteşekkildir. Burada bir atlı birliğin düşman kampına ansızın, belki de uykularında iken yapmak üzere olduğu bir baskın tablosu resmedilmektedir. Devamında tablo böylece bırakılmakta ve mevcut gerilim, muhatapta heyecanlı bir bekleyişe neden olmaktadır. 6-8. âyetler-ki ikinci bölümü oluşturmaktadır- insanoğlunun

---

neticesinde, tefsir literatüründe yeminlerle müteakip âyetler arasındaki irtibat üzerinde fazla durulmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda yalnızca rivâyet tefsirlerinde değil, dirâyet tefsirlerinin de kahir ekseriyetinde bu ilişkiye değinilmediği bilgisi dikkat çekmektedir. Belki daha dikkat çekici olan ise, XX. yüzyıl tefsir literatüründe bu meselenin önceki dönemlere nazaran daha çok gündem edilmesidir. Bk. Gördük, “Aksâmu'l Kur'an'da 'Muksem bih' ve 'Muksem aleyh' ilişkisi”, 208. Son tespit, XX. yüzyıl tefsir literatüründe “metin bütünlüğü” kaygısının daha çok öne çıktığı gerçeğinin bir örneği olarak okunmalıdır.

<sup>699</sup> Bell de yeminlerin anlamının belirsiz olduğunu belirtmektedir. Bk. Bell, *The Qur'an: Translated with a Critical re-Arrangement of the Surahs*, II, 678.

<sup>700</sup> Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 78.

<sup>701</sup> Angelika Neuwirth, “Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Sûras”, *Approaches to the Qur'an*, eds. G.R. Hawting-Abdul Kader A. Shareef (New York: Routledge, 2013), 6. Ayrıca bk. Neuwirth, “Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Sûras”, 12. Ayrıca bk. Angelika Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Sûren* (Berlin-New York: de Gruyter, 2007), 232.

nankörlüğünden ve açgözlülüğünden bahsetmektedir. Neuwirth, insanın bu özelliği ile yemin kümelerindeki şiddetli hareketler arasında da irtibat kurmakta ve iki eylemin de coşku içermesine vurgu yapmaktadır. 9-11. âyetlerden oluşan son bölüm ise retorik amaçlı bir soru içermektedir ve burada insanoğlunun kıyamet gününde içine düşeceği şaşkınlık ve paniğe gönderme yapılmaktadır.

Bu üç bölüm arasında nasıl bir irtibat bulunmakta ve sûre iç bütünlüğüne nasıl kavuşmaktadır? Neuwirth, son bölümde sunulan kıyamet tasvirinde insanoğlunun yaşayacağı şaşkınlık ile yemin kümelerinde baskın yemek üzere bırakılan topluluğun karşılaşacağı panik arasında bir ilişkinin bulunduğunu düşünmektedir. Zira kıyamet gününde karşılaşılacak olan “kabirlerde olanların dışarı atılması” (9. âyet) ve “gizli şeylerin açığa çıkarılması” (10. âyet) gibi sahneler, ani bir baskının sonrasındaki muhtemel kargaşa anına gönderme yapmaktadır.<sup>702</sup> Neuwirth, “kâhin sözü” şeklindeki üslubun sûrenin edebî kalitesini artırdığını, diğer yandan “*bedevî akıncılar*” panelinin *İslam-öncesi bağlamda türünün en iyi korku sahnesini ifade ettiğini* vurgulamaktadır.<sup>703</sup> Bu tespitler, araştırmacının sûrenin tarihsel bağlamını edebî tahliline ve sûre bütünlüğü arayışına nasıl hizmet ettirdiğini ortaya koymasına bakımından kayda değerdir.

Neticede Neuwirth’in sûrenin üç bölümlü yapıya sahip olduğu temelinde yaptığı edebî okuma şu şekilde özetlenebilir: Birinci bölüm, yemin kümeleriyle başlamakta ve bir baskın imgelemi sunmakta ancak bu baskın sahnesi gerçekleşmek üzereyken kesilmekte, muhatap heyecan içinde bırakılmaktadır. İkinci bölümde ise insanoğlunun yemin kümesindeki hareketlilik ve coşkuyu çağrıştıracak türden nankörlüğüne ve açgözlülüğüne değinilmektedir. Şâyet insanoğlu bu kötü gidişatına son vermezse, gizli saklı her şeyin ortaya çıkacağı (üçüncü bölüm) kıyamet gününde, adeta dünyada ansızın şafak baskını yiyen bir kimsenin afallaması gibi bir atmosferde uyanacaktır.<sup>704</sup>

En başından itibaren Âdiyât sûresinde bütünlük arayışları bağlamında paylaşılan yorumlar içinde Mevdudi’nin daha başarılı bir bütüncül okuma yaptığı ve yemin kümesi ile müteakip âyetler arasında bir insicam tesis ettiği belirtilebilir. Ancak bize göre Neuwirth, üç bölüm şeklinde incelediği sûrede yemin pasajını sûrenin hem ikinci hem de üçüncü bölümü ile daha organik bir ilişki içinde okumakta ve daha edebî bir tasvir sunmaktadır. Yemin pasajının sûrenin edebî bütünlüğüne katkısını içerik itibariyle

<sup>702</sup> Neuwirth, “Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Sûras”, 6.

<sup>703</sup> Neuwirth, “Rhetoric and the Qur’an”, 464-471.

<sup>704</sup> Neuwirth, “Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Sûras”, 5-6.

oldukça başarılı bir şekilde ortaya koyan araştırmacının, sûrenin nazil olduğu dönemde gerek yeminlerin işlevlerine gerekse sosyolojik tahlillere yer vermesi, onun *edebî-tarihsel* analizini daha da güçlü kılmaktadır. Ne var ki Esed ve Mevduği’de olduğu gibi Neuwirth’in de yemin kümesine ilişkin yorumu, Kur’an’da kıymet ifade eden varlıklar üzerine yemin edildiği gerçeğini görmezden gelen bir mahiyet arz etmektedir. Kur’an’da Allah bazen kendi zatı üzerine<sup>705</sup> yemin ederken bazen de peygamberlerin beldelerine,<sup>706</sup> Kur’an’a,<sup>707</sup> kıyamet gününe,<sup>708</sup> meleklere,<sup>709</sup> güneşe,<sup>710</sup> aya,<sup>711</sup> yıldıza,<sup>712</sup> geceye,<sup>713</sup> kuşluk vaktine,<sup>714</sup> ikinci vaktine<sup>715</sup> vb. yemin edilmektedir. Hâl böyle olunca, bahsi geçen müfessirlerin ve Neuwirth’in olumsuz ya da hoş karşılanmayan şeyler (baskın vb.) üzerine de yemin edildiğine dair Kur’an’dan ya da “Geç Antik” edebiyattan örneklerle yorumlarını desteklemesi gerektiği kanaatindeyiz.

### 3.1.1.2. Tîn Sûresi Örneği

Sûrenin Türkçe meali şu şekildedir:

“Tîn’e ve zeytûn’a andolsun (1). Sinâ dağına andolsun (2). Bu güvenli şehre (Mekke’ye) andolsun ki (3), Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık (4). Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik (5). Ancak, iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar için devamlı bir mükâfat vardır (6). (Ey insan!) Böyle iken, hangi şey sana hesap ve cezayı yalanlatıyor? (7) Allah, hükmedenlerin en iyi hükmedeni değil midir? (8)”

Bu sûrenin tefsirinde de, Âdiyât sûresinde olduğu gibi, Râzî’nin yemin kümeleri ile müteakip âyetler arasındaki ilişkiye dair bir vurgusuna rastlanılmamakta, daha ziyade üzerine yemin edilen hususların değerine ilişkin uzun uzadıya açıklamalarla karşılaşılmaktadır.<sup>716</sup> Bikâ’ de incir ve zeytinin faydaları, Sina Dağı’nın ve Emîn Belde’nin önemi üzerinde durmakta ancak bu yeminlerin sûre bütününe katkısı

<sup>705</sup> Hicr 15/92.

<sup>706</sup> Tîn 95/3-4.

<sup>707</sup> Yasin 36/2.

<sup>708</sup> Kıyamet 75/1.

<sup>709</sup> Sâffât 37/1.

<sup>710</sup> Şems 91/1.

<sup>711</sup> Şems 91/2.

<sup>712</sup> Necm 53/1.

<sup>713</sup> İnşikâk 84/17.

<sup>714</sup> Duhâ 93/1.

<sup>715</sup> Asr 103/1.

<sup>716</sup> er-Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, XXXII, 8-12.

bağlamında kayda değer tespitler yapmamaktadır.<sup>717</sup> Yazır, zeytin ve incirin(1) maddî; Sînâ Dağının ve Emîn beldenin (2-3) ise mavevî açılardan insanın en güzel nimetlerle donatıldığına ve dolayısıyla en güzel bir biçimde yaratıldığına (4) işaret ettiğini belirtmektedir. Buna rağmen iman edip salih ameller işleyenler dışındakileri (6), çok sefil bir gelecek beklemektedir (5).<sup>718</sup> Mevdudî'ye göre sûre başında yer alan yeminler peygamberlerin çıktığı kutsal yerlere gönderme yapmakta, bu durum vahiy nimeti ile buluşan insanoğlunun en güzel bir biçimde yaratıldığına kanıtı olarak sunulmaktadır.<sup>719</sup> Bell'e göre ise bu sûredeki yemin pasajının anlamı "her zaman olduğu gibi açık değildir".<sup>720</sup>

Neuwirth, Tîn sûresini *belirli kutsal mekânlara gönderme yapan yemin kümelerini* içeren bir sûre örneği olarak incelemektedir. Araştırmacıya göre sûre bir çift meyve (incir ve zeytin) ile başlamakta ve devamında bir çift kutsal beldeye (Sînâ Dağı ve Mekke) gönderme yapılmaktadır. Burası (1-3. âyetler) sûrenin birinci bölümünü, akabinde insan yaşamının istikrarsızlığının ve doğumdan ölüme giden sürecin ifadesi olan 4 ve 5. âyetler ise sûrenin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Bir retorik soru eşliğinde ahiretin inkâr edilemezliğinin vurgulandığı 7 ve 8. âyetler ise sûrenin son bölümünü içermektedir. Sûrenin 6. âyeti ise "sonradan ilâve" (später) olarak değerlendirilmekte<sup>721</sup> ve analize dâhil edilmemektedir.<sup>722</sup>

Peki, sûrenin bahsi geçen bölümleri arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Neuwirth'e göre sûrenin birinci bölümünün ilk kısmındaki meyveler, Tanrı'nın insana yaşamını idame ettirebilmesi için ihsan ettiği nimetler olarak anlaşılabilir. Sonrasında gelen iki kutsal belde ise, ilki Hz. Musa'ya ikincisi Hz. Muhammed'e vahyin nazil olduğu mekânlara atıf yapmaktadır. Araştırmacıya göre Tanrı, insana bahsettiği yaratılış nimeti ile vahiy nimetini senkronik bir süreç olarak görmekte ve nitekim bu durum Rahman sûresinde şöyle ifadesini bulmaktadır: *Rahmân, Kur'an'ı öğretti, insanı yarattı...* (Rahman 55/1-3). Ancak gerek yaratılış nimeti, gerekse vahiy nimeti döngüsel

<sup>717</sup> Sûrenin tefsiri için bk. el-Bikâî, *Nazmu 'd-durer fi Tenâsübi'l Âyâti ve 's-Süver*, XXII, 130-150.

<sup>718</sup> Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5934-5939.

<sup>719</sup> Mevdudî, *Tefhîmü'l Kur'an*, VII, 207-212. Benzer bir yorum için bk. Kutub, *fi Zilâli'l Kur'an*, VI, 3933. Tîn sûresinde muksemun bih ve muksemun aleyh arasındaki irtibata dair tefsir literatüründe serdedilen görüşlere için bk. Gördük, "Aksâmu'l Kur'an'da 'Muksem bih' ve 'Muksem aleyh' İlişkisi", 200-204.

<sup>720</sup> Bell, *The Qur'an: Translated with a Critical re-Arrangement of the Surahs*, II, 665.

<sup>721</sup> Neuwirth, "Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Sûras", 12. Ayrıca bk. Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Sûren*, 230.

<sup>722</sup> 6. Âyet Bell'e göre de "sûrenin diğer âyetlerinden daha uzun" olduğu gerekçesiyle "sonradan ilâve"dir. Bk. Bell, *The Qur'an: Translated with a Critical re-Arrangement of the Surahs*, II, 665.



değil doğrusal bir seyir takip etmektedir ve her ikisi de sonlu bir süreci ifade etmektedir. Sürecin sonluluğu, sûrenin ikinci bölümü ile birlikte okunduğunda açık bir biçimde ortaya çıkar: *Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik.* Böylece muhataba insanın yaratılış aşamaları gibi ona verilen dünyevî nimetlerin yahut vahiy nimetinin de bir gün sona ereceği mesajı verilmekte ve “peki ya sonra ne olacak” şeklinde bir heyecan uyandırılmaktadır. Geriye insanın içinde yaşadığı hayatın ebedî olmadığını idrak etmesi ve hesap gününün bilincinde bir hayat sürmesi kalmaktadır (7). Zira *Allah, hükmedenlerin en iyi hükmedeni değil midir?*<sup>723</sup> (8).

### 3.1.1.3. Duhâ Sûresi Örneği

Mushafta 93. sırada yer alan sûrenin meâli şöyledir:

“Kuşluk vaktine (1) ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki (2) Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı (3). Gerçekten senin için ahiret dünyadan daha hayırlıdır (4). Pek yakında Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın (5). O, seni yetim bulup barındırmadı mı? (6) Şaşırılmış bulup da yol göstermedi mi? (7) Seni fakir bulup zengin etmedi mi? (8) Öyleyse yetimi sakın ezme (9). El açıp isteyeniyi de sakın azarlama (10). Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an (11).”

Âdiyât ve Tîn sûresindeki yeminlerin aksine Râzî, Duhâ sûresinin girişinde gece ve gündüz üzerine yapılan yeminlerle müteakip âyetler arasındaki irtibata dikkat çekmektedir. Müfessire göre gece ve gündüz vakitlerinin uzayıp kısılması gibi vahyin nazil oluş sürelerinde de farklılıklar yaşanabileceği Hz. Muhammed’e hatırlatılmak sûretiyle bu durumun kendisinde bir terk edilmişlik hissi uyandırmaması gerektiği (3. âyet) vurgulanmış olabilir.<sup>724</sup> Bikâî, kuşluk vakti ve gece üzerine yemin edilmesinin hikmetleri üzerinde durduktan sonra, bu yeminlerle tıpkı gece ve gündüzün birbirinin mütemmim cüzü olması gibi insanların yaşamındaki kolaylık ve zorluğun da birbirini takip eden bir karakter arz ettiğinin Hz. Muhammed’e hatırlatıldığını belirtmektedir.<sup>725</sup> Esed, sûrenin nüzulüne ilişkin rivâyeti ikinci plana atmakta, sûrenin geceyi izleyen sabah gibi zorlukların da mutlaka beraberinde kolaylıkları getireceği şeklinde tüm insanlığa yönelik bir mesaj içerdiğini ifade etmek sûretiyle yemin âyetlerini müteakip

<sup>723</sup> Neuwirth, “Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Sûras”, 12-13.

<sup>724</sup> er-Râzî, *Mefâtîhu'l Gayb*, XXXI, 209.

<sup>725</sup> el-Bikâî, *Nazmu'd-durer fi Tenâsübi'l Âyâti ve's-Süver*, XXII, 101-102.

âyetlere bağlamaktadır.<sup>726</sup> Mevdudi ise gece ve gündüze yemin edilmesi ve akabinde Hz. Peygamber'e "Rabbin seni terk etmedi" şeklinde hitabı arasında daha farklı irtibatlar kurmaktadır. Ona göre bu âyetlerde gecenin daralma ve gündüzün de rahatlama ile bir ilgisi yoktur. Burada verilmek istenen mesaj, gece ve gündüzün yaratılması nasıl ki bir hikmete bağlı ise, vahyin kesilmesi de öyledir ve bu durumun Allah'ın Hz. Peygamber'e darılması ile bir ilgisi yoktur. Ona göre ikinci bir yorum da şu olabilir: İnsanlar gündüz yaptıkları işlerle yorulurlar ve gece karanlığında sükûnet bulur ve rahatlarlar. İnsanın gündüz sahip olduğu meşgaleler sonucunda hâsıl olan yorgunluğunu atması için gece karanlığına ihtiyaç vardır. Aynı durum, vahiylerin kendisinde bir gerginlik oluşturduğu Hz. Muhammed için de geçerlidir. Vahyin kesilmesi, onun sükûnet bulması için gereklidir.<sup>727</sup>

Bell, sûredeki yemin âyetleri ile müteakip âyetler arasında insicam bulunduğunu düşünmektedir. Gece ve gündüz arasındaki zıtlığa yapılan vurgu, Hz. Muhammed'e gelecekte yapılacak olan iyiliğin teminatını ifade etmektedir. Bu teminat, Hz. Peygamber'in geçmiş tecrübelerine yapılan atıflarla desteklenmektedir. Bununla birlikte Bell, son üç âyetin önceki âyetlerden kafiye bakımından farklılığına işaret etmekte, bu kısım hariç *sûrenin bir bütün olduğunu* beyan etmektedir.<sup>728</sup>

Bahsi geçen araştırmacıların değerlendirmelerinden sonra Neuwirth'in yemin pasajına ilişkin tespitlerine de göz atmak istiyoruz. "Kozmik olaylara ve gece ile gündüzün belirli anlarına yapılan yeminler" kapsamında analiz ettiği bu sûrede Neuwirth, *duhâ* kelimesinin *İslam öncesi Mekke'de* geleneksel olarak şükür ibadetlerinin yapıldığı sabahın erken vaktini ifade ettiğini belirtmektedir. Bu tespit, araştırmacının sûre analizlerini elden geldiğince ilk nazil olduğu bağlam dâhilinde anlamlandırma gayretlerinin bir örneğini teşkil etmektedir. Neuwirth'e göre *duhâ*, sabahın erken vakitlerinde yapılan ibadetleri ifade etmekte, hemen akabinde gelen *leyl* ise gece ibadetlerine gönderme yapmaktadır. Gecenin akabinde sabahın erken vakitlerinde devam eden ibadetler henüz canlılığını korurken, sûrenin devamında korku hâli sonlandırılmakta ve cesaret verici ifadeler yer verilmektedir; tıpkı geceden sonra gündüzün gelmesi gibi. Bu cesaretlendirmeden sonra Hz. Peygamber'in kendisine nasıl yardım edilmişse, onun da diğer insanlara aynı şekilde yardımcı olması istenmektedir.

<sup>726</sup> Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, III, 1278.

<sup>727</sup> Mevdudi, *Tefhîmü'l Kur'an*, VII, 154-155.

<sup>728</sup> Bell, *The Qur'an: Translated with a Critical re-Arrangement of the Surahs*, II, 663.

Sûre “ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an” şeklinde bitmek sûretiyle âdetâ yemin kümelerinde ifadesini bulan gece ve gündüz ibâdetlerine tekrar gönderme yapmak sûretiyle bir döngüsel bütünlüğe ulaşmaktadır.<sup>729</sup> Araştırmacı, yorumunu diğer sûrelerden referanslarla da kuvvetlendirmektedir. Ona göre Tekvîr sûresinin 15-20. âyetlerinde geceye ve ağaran sabaha yemin edildikten sonra vahye atıf yapılması, vahyin bu vakitlerde nazil olmasına işaret etmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, Rabbi tarafından terk edilmişlik hissine kapılmaması konusunda cesaretlendirilmektedir.<sup>730</sup> Bu tespit, araştırmacının sûreler arası irtibatlandırmalarla (metiniçilik) yorumlarını desteklediğini göstermektedir.

Bölümün başında göksel varlıklara ya da olaylara yeminle başlayan iki “kâhin sözü” örneğini burada tekrar hatırlamakta fayda vardır. Zira Duhâ sûresinin de benzer bir başlangıca sahip olması doğrudan dikkat çekmektedir. Tam bu noktada sözü edilen iki pasajda yemin kümeleri ile onlardan sonra gelen ifadeler arasında bir irtibat bulunup bulunmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Zira yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Neuwirth, yemin pasajlarını değerlendirirken yalnızca üzerine yemin edilen şeylerin önemine değil, yeminler ile bu yeminlerden sonra gelen ifadeler arasında da tematik irtibatlandırmalar tesis etme yoluna gitmektedir.

Hatırlanacağı üzere ilk “kâhin sözü” örneğinde göksel varlıklara yemin edildikten sonra bir kabilenin diğerine üstünlüğü vurgulanmaktadır. Biz bu noktada mesela dolunay, yıldız, yağmur gibi varlıklarla kabilelerin birbirlerine olan üstünlükleri arasında doğrudan bir irtibat tesis edemedik.

İkinci “kâhin sözü” örneğinde ise, “dalgalı” hava, “yağmur yüklü” bulut gibi tamlamalar, hemen bunların akabinde gelen “vadinin ağaçlarının tuzak kurması” ve “dişlerini gıcırdatması” gibi sembolik anlatımlarla bir araya gelerek muhtemel bir baskın sahnesi öncesi atmosfere dair anlatıya edebî katkı sağlamaktadır. Bu anlamıyla ikinci “kâhin sözü” örneğinin birincisinin aksine kendi içinde daha “bütüncül” bir yapı arz ettiğini söyleyebiliriz.

---

<sup>729</sup> Neuwirth, “Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Sûras”, 20-21. Ayrıca bk. Neuwirth, “Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Sûras”, 12. Ayrıca bk. Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Sûren*, 230.

<sup>730</sup> Neuwirth, “Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Sûras”, 21.

### 3.1.2. Mekkî Sûrelerin Kasîde Metin Yapısı ile Mukayeseli Okunuşu

Neuwirth, Mekkî sûreler ile Câhiliye dönemine atfedilen kasîde türünün edebî yapısı arasında önemli paralellikler bulunduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla onun Mekkî sûrelere yönelik analizlerinde metin bütünlüğünü tespit etmede kasîde metin yapısının önemli bir unsur olduğu belirtilmelidir. Bu itibarla öncelikle kasîdenin edebî yapısına kısaca göz atmak gerekmektedir.

Kasîde; *nesîb*, *rahîl* (tasvir) ve *fahr* (medih) olmak üzere üç bölümden oluşan bir yapı (tripartite structure) arz etmektedir. İlk bölümde şairin ayrılık, hatıralar, sevgiliye duyulan özlem gibi temaları işlediği görülmektedir. Bu konular, çöl hayatında terk edilmiş, dağınık ortamların tasviri eşliğinde sunulmaktadır. Ayrıca tabiat tasvirleri ile sevgilinin fizikî güzellikleri arasında irtibatlar kurulduğu görülmektedir. Bu ilk bölümde ayrılık ve hatıraların acısı, çetin çöl şartlarının tasviri ile beraber güçlü bir duygu atmosferi oluşturmaktadır. Bununla birlikte sonu *fahr* ile biten kasîdeler genellikle *nesîb* ile başlamakta ise de kahramanlık, savaş ve mersiye gibi türlerde *nesîb* bölümü nadiren görülmektedir.<sup>731</sup>

Müteakip bölüm olan *rahîl*de ise genellikle şairin deve yahut at yolculuğu yaptığı ve geçmişi anımsadığı, yeniden kendine gelmeye başlayarak hayata tutunma sürecine girdiği bir süreç anlatılmaktadır. Bu kapsamda şairin yolculuk esnasında karşılaştığı zorluklar, tabiat olayları, hayvan otlakları vs. tasvirleri sunulmaktadır.

Üçüncü ve en önemli bölümün *fahr* olduğu belirtilmektedir ki burada kasîdenin kendisine sunulduğu kişinin cömertlik, dürüstlük, kahramanlık gibi meziyetlerinden bahsedilmekte, bazen de düşman yerilmektedir.<sup>732</sup> Kasîdenin bu üç bölümlü metin yapısında dikkat çeken husus, bölümler arası geçişte insicama önem verilmesidir. Bu durumu nakzeden örneklerden de bahsedilmekteyse de şairlerin kasîde bölümleri arasında irtibatlar bulunmasına özen gösterdiği bilgisinin,<sup>733</sup> altı çizilmelidir. Diğer yandan kasîdenin yazılışındaki asıl maksadın son bölümde ortaya çıkması,<sup>734</sup> bölümler

<sup>731</sup> Hüseyin Elmalı, “Kaside”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 562.

<sup>732</sup> Elmalı, “Kaside”, 562.

<sup>733</sup> Elmalı, “Kaside”, 562-563. Kaside ve bölümleri hakkında ayrıca bk. Ahmet Kâzım Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 24-25; I. Goldziher, *Klasik Arap Literatürü* çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er (İstanbul: Vadi Yayınları, 2016), 22-26.

<sup>734</sup> Harun Öğmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)*, (Ankara: İSAM Yayınları, 2010), 35.

arası insicamın giriş, gelişme ve sonuç şeklinde doğrusal (linear) bir seyir izlediğini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Neuwirth, kâhinlere atfedilen secili sözlerde olduğu gibi kasîdenin de Mekkî sûrelerin metin yapısına model teşkil etmiş olabileceği kanaatindedir.<sup>735</sup> Özellikle orta ve geç dönem Mekkî sûrelerin ilk bölümü, vahyin tasdiki, inanmayanlarla polemik, iyi ve kötü şeylerin listesi, hamd gibi standart temalarla başlamaktadır. İlk bölümde Tanrı'nın geçmiş milletleri günahkârlıkları nedeniyle helâk etmesi ile şairin harabeye dönmüş yıkık dökük yerlerde gezip dolaşması ve anılarını hatırlayarak yas tutması arasında irtibat kurulması dikkat çekicidir.<sup>736</sup> Ancak sûrelerin merkezini teşkil eden ikinci bölüm büyük ölçüde sabittir. Burada peygamberlerin toplumlarıyla olan mücadelesini işleyen bir ya da birden çok anlatı yer almaktadır. Kasîdede orta bölümün merkezinde nasıl ki şair başkahraman (protagonist) olarak yer almakta ve yapılması gerekenlere dair mesajların taşıyıcısı görevini üstlenmişse, ilgili sûrelerde şairin yerini vahyin taşıyıcısı olarak peygamberler almaktadır. Böylece Kur'an ve toplumun teşekkül sürecinin birlikte gelişim kaydettiğini düşünen Neuwirth, bahsi geçen tespitleri ile İslam öncesi döneme ait bir edebî yapının belirli döneme ait sûrelerde model alınması ve müteakiben bu sûrelerin, örnek alınan kasîde modelinin yerini alması şeklinde bir gelişim sürecine işaret etmektedir. Araştırmacıya göre kasîde modelinden *kopyala-yapıştır* şeklinde motamot bir istifade söz konusu değildir; Kur'an, kanonlaşma sürecinde yeni bir toplum inşa etmekte ve İslam öncesi edebiyat literatüründen biçimsel açıdan istifade etmekle birlikte içeriği kendi mesajına uygun olarak revize etmektedir.<sup>737</sup> Neuwirth, Mekkî sûrelerle kasîde arasındaki bu ilişkiyi “şiirsel metinlerarasılık” (poetic intertextuality) olarak nitelemekte ve bu durumun metin incelemesinde göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmektedir.<sup>738</sup>

Kasîde modelinin Mekkî sûrelerin edebî yapısı üzerindeki etkisi üzerinde bu denli duran Neuwirth, *Studien zur Komposition der Mekkanischen Sûren* adlı meşhur çalışmasında Mekkî sûrelerin önemli bir kısmını üç bölümlü yapılar şeklinde

<sup>735</sup> Neuwirth, “Rhetoric and the Qur'an”, 473.

<sup>736</sup> Neuwirth, *Scripture, Poetry and The Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text*, 28, 79, 86.

<sup>737</sup> Neuwirth, *Scripture, Poetry and The Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text*, 76.

<sup>738</sup> Neuwirth, *Scripture, Poetry and The Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text*, 28.

incelemektedir.<sup>739</sup> Bazen o, sûrelerin belirli âyetlerini “sonradan ilâveler” kategorisine dâhil etmektedir. Örneğin Necm 53/26-31;<sup>740</sup> Meâric 70/4;<sup>741</sup> Müddessir 74/31 (medinisch), 39, 56;<sup>742</sup> Tekvîr 81/29;<sup>743</sup> İnşikâk 84/25;<sup>744</sup> Fecr 89/15-16, 23-24, 27-30;<sup>745</sup> Tîn 95/6<sup>746</sup> gibi âyetler Neuwirth’e göre sûrelere “sonradan ilâve” edilmiştir. Ayrıca araştırmacının sûre analizlerine hurûf-ı mukattaa’yı dâhil etmediğini belirtmek gerekmektedir.<sup>747</sup> Neuwirth’in Mekkî sûrelerin yapılarına ilişkin analizlerinde dikkat çeken hususlar arasında şunlar da zikredilebilir: “Sonradan ilâveler” ile “Medenî ilâveler” arasında ayırım yapılması (Müddessir 74/39, 56 sonradan ilâve; 74/31 Medenî ilâve)<sup>748</sup>, iki âyetin tek âyet olarak değerlendirilmesi (Tâ-Hâ 20/78-79 ve 92-93<sup>749</sup>, Zümer 39/14-15<sup>750</sup>), bir âyetin iki âyet olarak değerlendirilmesi (Kasas 28/23<sup>751</sup>, Tâ-Hâ 20/86<sup>752</sup>), âyetlerin sonradan yer değiştirdiğinin düşünülmesi (Mülk 67/29, 30)<sup>753</sup> ve aynı âyetin bir başka yere “kopyalandığı” (duplication) gerekçesiyle analize dâhil edilmemesi (krş. Nâziât 79/33 ve Abese 81/32).<sup>754</sup> Tüm bunlara ek olarak Neuwirth’in zaman zaman âyet uzunluklarını da sûre yapısını incelemede bir kıstas olarak gördüğünü belirtmek gerekmektedir.<sup>755</sup>

Neuwirth, bahsi geçtiği üzere kasîdenin üç bölümlü metin yapısının Mekkî sûrelerin birçoğunda bulunduğu tezinden hareket etmiş ve sûreleri birbiri ile ilişkili olduğunu düşündüğü üç bölüme ayırmıştır. Birkaç örnek üzerinden somutlaştırmak gerekirse:

---

<sup>739</sup> Ernst, İngilizce çevirisi henüz bulunmayan bu çalışmadaki sûre bölümlenmelerinin bir özetini *How to Read the Qur’an* isimli kitabının ekler bölümünde paylaşmaktadır. Bk. Ernst, *How to Read the Qur’an*, 213-222.

<sup>740</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 207.

<sup>741</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 213.

<sup>742</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 214.

<sup>743</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 221.

<sup>744</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 222.

<sup>745</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 227.

<sup>746</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 230.

<sup>747</sup> Örneğin bk. Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 281, 283, 309, 311, 312, 313.

<sup>748</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 214.

<sup>749</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 270.

<sup>750</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 308.

<sup>751</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 301.

<sup>752</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 270.

<sup>753</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 287.

<sup>754</sup> “irrtümlicher Einschub aus 80.32”, Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 218.

<sup>755</sup> Mesela Bürûc 85/7-11 için Neuwirth böyle düşünmektedir. Bk. Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 223.

### **Kalem Sûresi**

- I. Bölüm: Peygambere hitap (1-16).
- II. Bölüm: Ceza meseli (17-34).
- III. (vahiyle ilgili) Polemik (35-52).<sup>756</sup>

### **Tâ Hâ Sûresi**

- I. Bölüm: Giriş (Hamd) (1-8).
- II. Bölüm: Mûsâ kıssası (9-99).
- III. Bölüm: Polemik, eskatoloji, vahyin tasdiki, İblis-Âdem, polemik (100-135).<sup>757</sup>

### **Kehf Sûresi**

- I. Bölüm: Giriş ve hamd, vahyin tasdîki (1-8).
- II. Bölüm: Anlatılar ve meseller (9-102).
- III. Bölüm: Kapanış; vahyin tasdîki (103-110).<sup>758</sup>

### **Neml Sûresi**

- I. Bölüm: Giriş: Vahyin tasdiki, inanlar/inkâr edenler (1-6).
- II. Bölüm: Peygamber anlatıları (7-58).
- III. Bölüm: Polemik, teselli, vahyin tasdiki, eskatolojik anlatılar (59-93).<sup>759</sup>

### **Şuarâ Sûresi**

- I. Bölüm: Giriş, vahyin tasdîki, teşvik ve alâmetlere rağmen inkâr (1-9).
- II. Peygamber anlatıları (10-191).
- III. Vahyin tasdîki (192-227).<sup>760</sup>

Örnekleri artırmak mümkün olmakla birlikte bizim amacımız, Neuwirth'in Mekkî sûrelerde kasîde metin yapısının izlerini aradığını ve bu temelde bir okuma yaptığını ortaya koymaktır. Bu yaklaşım, sûre yapılarının teşekkül ettikleri tarihsel ortamlarındaki edebiyattan biçimsel olarak etkilendiği tezine dayanması itibariyle önem

<sup>756</sup>Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Sûren*, 211.

<sup>757</sup>Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Sûren*, 270.

<sup>758</sup>Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Sûren*, 268.

<sup>759</sup>Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Sûren*, 278.

<sup>760</sup>Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Sûren*, 276-277.

arz etmektedir. İstisnaları bulunmasına karşın değinilen sûrelerin özellikle ikinci bölümünde genellikle mesellere ya da geçmiş anlatılara yer verilmesi, şairin maziye yolculuk yaptığı kasîdenin orta bölümünü oluşturan *rahîli* anımsatması bakımından dikkat çekmektedir. Yine ilk ve son bölümlerin belirli temalar etrafında dönmesi, hatta vahyin tasdîki gibi temaların hem ilk bölümde hem de son bölümde yer alması gibi durumlar, sûrelerin üç bölümlü bütüncül bir yapı arz ettiği tezinden hareket eden araştırmacıyı destekleyen unsurlar olarak görülebilir. Buna rağmen bu “üç bölümlü yapı” (tripartite structure) iddiası bütün sûreleri şamil, zorunlu bir şablonu ifade etmemektedir. Nitekim Neuwirth; Tekvir, İnfitar gibi bazı sûreleri iki,<sup>761</sup> Kıyamet sûresini dört bölümde<sup>762</sup> incelerken, Duhâ, İnşirah, Tin gibi hiç bölümlenme yapmadığı sûreler<sup>763</sup> de bulunmaktadır. Dolayısıyla kasîdenin üç-bölümlü metin yapısının Mekki sûreler üzerindeki tesirine ilişkin araştırmacının varsayımının, bütün sûreleri kapsayan bir mahiyeti haiz olmadığı belirtilmelidir.

Bir diğer önemli husus ise Neuwirth’in yalnızca sûreleri ana bölümler şeklinde gruplandırmayıp, her bir bölüm içindeki âyetleri de daha alt bölümlere ayırmasıdır. Kalem sûresini ele alalım. Araştırmacı 16 âyetten müteşekkil sûrenin birinci bölümünü 1, 2-7 ve 8-16 olmak üzere üç alt bölüme ayırmaktadır. İkinci bölümü (17-34) alt bölümlere ayırmayan Neuwirth sûrenin son bölümünü 35-41, 42-43, 44-47, 48-50 ve 51-52 şeklinde alt bölümlere ayırmaktadır.<sup>764</sup> Araştırmacının bu tür alt bölümlenmeleri büyük ölçüde tematik bağlamda gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Nitekim sûrenin ikinci bölümünü bir bütün olarak bahçe sahipleri meseli oluşturduğu için burada herhangi bir alt bölümlenme yapılmamıştır.

Neuwirth’in sûre bölümlenmelerinde dikkat çeken başka bir nokta, Kehf, Şuarâ ve Neml sûrelerinde görüldüğü üzere *vahyin tasdîki* gibi bazı konuların hem ilk hem de son bölümde yer alması ve böylece sûrelerin döngüsel bir karakter arz ettiğinin vurgulanmasıdır. Örneğin Şuarâ 26/2. âyetinde “Bunlar apaçık kitabın âyetleridir” denilirken; aynı sûrenin 192. âyetinde “Şüphesiz bu Kur’an, âlemlerin Rabbinin indirmesidir” buyrulmaktadır. Benzer şekilde Enbiyâ ve Kamer sûrelerinin başlarında ve son bölümünde *polemik* sahneleri yer almaktadır.<sup>765</sup> Örnekleme gerekirse;

<sup>761</sup> Örneğin bk. Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 221.

<sup>762</sup> Örneğin bk. Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 216.

<sup>763</sup> Örneğin bk. Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 230.

<sup>764</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 211.

<sup>765</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 271, 286.



“Peygamber onlara dedi ki: ‘Rabbim yerdeki ve gökteki her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Onlar: ‘Hayır, bunlar karmakarışık yalancı düşlerdir. Hayır, onu kendisi uydurdu...’ (Enbiya 21/4 vd.).

“Senden önce hiç bir Resul göndermedik ki ona: ‘Benden başka ilah yoktur, o halde bana kulluk edin’ diye vahyetmiş olmayalım. ‘Rahman (olan Allah melekleri) evlat edindi’ dediler. Hâşâ, O, bundan münezzehtir...” (Enbiya 21/ 25 vd.).

“De ki: ‘Bana ancak ilahınızın bir tek ilah olduğu vahyolunuyor. Artık müslüman oluyor musunuz? Eğer yüz çevirirlerse de ki: ‘(Bana emrolunanı, ayırım yapmadan) size eşit olarak bildirdim. Tehdit edildiğiniz şey, yakın mı yoksa uzak mı, bilmiyorum.’ (Enbiya 21/108-109).

Enbiya sûresinin ilk ve son bölümlerinde yer alan polemik sahnelerinden sonra şimdi de Kamer sûresine göz atarak devam edelim:

“Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve: ‘Eskiden beri devam edegelen bir büyüdür’ derler. Yalanladılar ve kendi heveslerine uydular...” (Kamer 54/2-3)

“(Ey Mekkeliler!) Sizin kâfirleriniz onlardan daha mı hayırlı? Yoksa sizin için kitaplarda bir berat mı var?” Yoksa onlar: ‘Biz, yardımlaşan (güçlü) bir topluluğuz’ mu diyorlar? O topluluk yakında bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır... ‘Yüzüstü ateşe sürüklendikleri gün kendilerine: ‘Cehennem dokunuşunu tadın!’ denilecektir...” (Kamer 54/43-48).

Neuwirth, Furkan sûresinde ise *himnik ifadelerin*<sup>766</sup> (övgü ve hamd ifadeleri) hem ilk hem de son bölümde yer aldığına dikkat çekmektedir:

“Âlemlere bir uyarıcı olsun diye, kuluna Furkân’ı indiren Allah’ın şanı yücedir. O, göklerin ve yeryüzünün mülkü kendisine ait olandır...” (Furkân 25/1-2).

“Göge burçları yerleştiren, orada bir ışık kaynağı (güneş) ve aydınlatıcı bir ay yaratanın şanı çok yücedir. O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir...” (Furkan 25/61-62)

Yine araştırmacı, Kehf sûresinin hem ilk hem de son âyetlerinde *vahyin tasdiki* (confirmation of revelation) konusuna yer verildiğini paylaşmaktadır:<sup>767</sup>

“Hamd, kuluna Kitab’ı indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allah’a mahsustur.” (Kehf 18/1). “De ki: ‘Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana ‘Sizin ilahınız ancak bir tek ilahtır’ diye vahyolunuyor. (Kehf 18/110)

<sup>766</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 273.

<sup>767</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 268.

Bahsi geçen örnekler, Neuwirth'in sûrelerin ilk ve son kısımlarında benzer temaların ya da vurguların yer aldığına ilişkin tespitlerini somutlaştırmaktadır. Böylece ilgili sûreler, kendi içlerinde bir döngüsel bütünlüğe de kavuşmuş olmaktadır.

### 3.1.2.1. Sâffât Sûresinin Bütüncül Okunuşu: N. Sinai\* Örneği

Mekkî sûrelerin büyük ölçüde üç bölümlü yapı arz ettiği şeklindeki Neuwirth'in tezine dikkat çeken araştırmacılardan birisi de Nicolai Sinai olduğu için bu bölümü noktalamadan önce araştırmacının tespitlerini de paylaşmanın konuya zenginlik katacağı kanaatindeyiz. Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction* (2017) adlı çalışmasında "tarihselci" bir perspektif izlemesine rağmen, Kur'an metninin edebî yapısı ve bütünlüğü bahsine önemli bir yer ayırmaktadır. Nitekim araştırmacı, "The Literary Coherence of Qur'anic Surahs" başlığı altında Sâffât sûresinin bütüncül okumasına yönelik bir deneme yapmaktadır. Araştırmacının aşağıda paylaşılacak olan analizi kadar önemli olduğunu düşündüğümüz bir husus da şudur: "A Historical-Critical Introduction" başlıklı çağdaş bir çalışmada Kur'an metninin "bütünlüğü" meselesi gündem edilmekte ve üstelik bütüncül bir okuma denemesi ortaya konulmaktadır. Bu husus, geleneksel tarihsel-eleştirel metotlar çerçevesinde yapılan Kur'an analizlerinin süreç içinde Kur'an metninin yapısına yönelik olumsuz önyargıların kırılmasının bir örneğini ifade etmektedir. Bu anlamıyla, kutsal metinlere yönelik bir *historical approach-literary approach* ayrımının da bazı problemler içerdiği belirtilebilir. Edebî yaklaşımların metnin tarihine referanslarda bulunması, tarihsel yaklaşımların ise metnin edebî bütünlüğü gibi hususları daha çok öne çıkarmaları, gelinen noktada yaklaşımlar arasındaki iç içeliği (intertwining) ifade etmektedir ki ilerleyen dönemde literatürde bu durumun daha çok belirginlik kazanacağı kanaatindeyiz.

Sûrenin analizine gelince, araştırmacı Sâffât sûresini üç ana bölüme ayırmaktadır:

#### I. Bölüm: Giriş Yeminleri ve Polemik (1-70)

*Hinge*: (71-74)

#### II. Bölüm: Anlatı Dizisi (75-148)

---

\* Kur'an araştırmaları, Kur'an'ın edebî özellikleri ve kendinden önceki geleneklerle ilişkisi gibi konular üzerine çalışmalar yapan Sinai, Oxford University Faculty of Oriental Studies'te İslam araştırmaları profesörü olarak görev yapmaktadır. Araştırmacı, 2017'de yayımlanan *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction* adlı çalışması ile Batılı Kur'an araştırmalarında tarihsel-eleştirel perspektifin güncel bir örneğini sunmaktadır.

### III. Bölüm: Bitiş polemiği ve Elçinin Hitabı (149-182)<sup>768</sup>

Sinai'nin sûre âyetleri ve bölümleri arasında insicama ve bütünlüğe dair tespitlerini şöyle özetleyebiliriz: sûre, yemin kümesi (1-3) ile başlamaktadır. Bu âyetlerde, sûre sonunda da (165-166) yer alan, sıra sıra dizilen meleklerle referans vardır. Yeminler, müteakip âyetlerde (4-5) Allah'ın tekliğini ve kudretini tasdik ile sonuçlanmaktadır. Devamında (6-10) Allah'ın gökyüzü üzerindeki kudretinin altı çizilmektedir. Bu kudret, 11-18. âyetlerde Allah'ın ölüleri nasıl diriltebileceğine bir delil teşkil etmektedir. 19-26. âyetler, aynı şekilde hesap gününe ilişkin ilâve işaretler sunmaktadır. Yalanlayanların hesap günüyle yüzleşmesini konu edinen bu âyetlerden sonra bu kimselerin cehennemdeki konuşmalarına (27-32) değinilmektedir. 33-39. âyetler, Allah'tan başka ilah olmadığından şüphe edenlerin (35) ve peygamberi yalanlayanların (36) işledikleri bu günahlardan dolayı azaba düçar olduğunu hatırlatmaktadır. İlk 39 âyetteki kasvetli atmosfer, 40. âyetle birlikte yerini pozitif bir içeriğe bırakmaktadır. “Allah'ın seçilmiş kulları” (40) ifadesinin sûrenin devamındaki âyetlerinde de (74, 81, 111, 122, 128, 132, 160, 169, 171) geçmesi, *terminolojik insicama* katkı sağlamaktadır. Keza 50-59. âyetlerde iyilerin konuşmalarına yer verilmesi, daha önceki âyetlerde kötüler arasında geçen diyaloglarla birleştirildiğinde sûre bütünlüğü bakımından ayrıca değerlidir. Aynı bütünlük, hem iyilere (41-49) hem de kötülere (62-67) ahirette sunulacak ikramların tasviriyle de tesis edilmektedir.

İkinci bölüme geçmeden önce Sinai, bir *hinge* pasajı bulunduğunu düşünmektedir. “Eklem, mafsâl” gibi anlamlara gelen *hinge* terimi, edebî metin analizinde iki bölümü birbirine bağlayan ara kısım ya da geçiş bölümü anlamında kullanılmaktadır. *Hinge*'ler tek başlarına müstakil bir bölüm olarak değerlendirilmemektedir. İşte araştırmacıya göre 71-74. âyetleri ihtiva eden *hinge pasajı*, ikinci bölümü oluşturan anlatılara zemin hazırlayan kısa, genel bir atıf içermektedir: “Andolsun onlardan önce evvelkilerin de çoğu sapmıştı. Andolsun biz onlara da uyarıcılar göndermiştik. Bak, uyarılanların sonu nasıl oldu! Ancak Allah'ın hâlis kulları müstesnâ” (Sâffât 37/71-74). İkinci bölümün ön sözü niteliğindeki bu âyet pasajının “Allah'ın hâlis kullarına” referansla sonlanması ise, aynı ifadenin bulunduğu 40. âyeti anımsatması itibariyle dikkat çekicidir. İkinci bölüm (75-148); Nuh (75-82), İbrahim (83-113), Musa ve Hârun (114-122), İlyas (123-132), Lût (133-138), Yunus

<sup>768</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 88.

(139-148) kıssaları olmak üzere altı anlatı içermektedir. Anlatıların dördünün sonlarında (78-81, 108-111, 119-122, 129-132) nakarat (refrain) bulunmaktadır: *Sonradan gelenler arasında ona/onlara güzel bir ad bıraktık. ...'e selâm olsun. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız.* Bu nakarat, Allah'ın seçilmiş kullarına referansta bulunması kadar, 34. âyette suçluların cezalandırılmasına değinen âyetle de ifade biçimi bakımından örtüşmesi itibariyle kayda değerdir: *innâ kezalike nef'alü bi'l-mücrimîn (32) -İnnâ kezalike neczi'l-muhsinîn (131).*

Sûrenin son bölümüne gelince (149-182); ilk âyetler (149-160) Mekkelilerin inanç sistemini eleştirmekte, melekler ve cinler ile Allah arasında kurdukları ilişki yerilmektedir. Bu durum, bir önceki bölümün sonunda yer alan, kavmi iman eden Yunus anlatısının yerini yeniden negatif bir atmosfere bırakması bakımından ters ilişki içermektedir. Sûrenin giriş kısmında yapılan monoteizm vurgusu, bu âyetlerde de dolaylı olarak ifadesini bulmaktadır. Bunun dışında sûrenin son bölümünü önceki bölümlere bağlayan pek çok ifade biçimi mevcuttur. Mesela 165. âyet, “Biz, orada saf durunuz.” derken, “Saf bağlayıp duranlara” (1) şeklindeki ilk âyeti çağrıştırmaktadır. Aynı şekilde pagan inançlarının eleştirisinden (149-159) sonra “Allah'ın hâlis kullarının” istisna tutulması (160), yine müşriklerin kendi ağızlarından “... olsaydı, elbette biz hâlis kullar olurduk” (167-169) şeklindeki yanıtları, sûrede tercih edilen bazı ifade biçimlerinin edebî akışa katkısını ortaya koymaktadır. Sûrenin “Peygamberlere selâm olsun. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.” ile sonlanan son iki âyeti (181-182), sûrenin orta bölümünde “...’e selâm olsun” şeklindeki nakaratları anımsatarak sonlanması itibariyle dikkat çekmektedir.<sup>769</sup>

Sinai, sûreyi yukarıda özetlemeye çalıştığımız şekilde tahlil ettikten sonra, gerek âyetler arası referanslar, gerekse âyetler arasında tesis edilen çağrışımlar ile sûrenin açık bir makro yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Araştırmacıya göre ardı sıra gelen düşünceler dizisi organik ve makul olup bu anlamıyla sûre, *farklı edebî formları ve muhtelif konuları* ihtiva etmesine rağmen *bütüncül bir kompozisyona* (a unified composition) sahiptir.<sup>770</sup>

<sup>769</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 87-92.

<sup>770</sup> “In this sense, the surah must certainly count as a unified composition, despite the fact that it draws upon a host of different literary forms and exhibits numerous topic shifts.” Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 92.

Çalışmamızın ilk bölümünde tarihsel-eleştirel metotların gerek farklı edebî formları, gerekse konu değişikliklerini metnin “parçalı” yapısına bir işaret olarak yorumladığı hatırlandığında, tarihsel eleştirinin süreç içinde metinlere yönelik daha “edebî-bütüncül” bir okuma gerçekleştirdiği ortaya çıkmaktadır. Tarihsel eleştiri bağlamında saptanan bu durum, geriye dönük şöyle bir okuma yapma fırsatını bizlere sunmaktadır: Tarihsel-eleştirel metotlar, kutsal metinlerin “parçalı” bir yapıya sahip olduğu hipotezinden hareket ettiği için, bu yaklaşım biçimini benimseyen araştırmacılar metinlerin “parçalılığını” ispat etmeye matuf bir perspektife odaklanmışlardır. Bu ise ilgili metinlerin bütüncül bir yapıya sahip olabileceği ihtimalinin büyük ölçüde devre dışı bırakılmasını getirmiş, neticede metinlerin bütüncül karakterinin fark edilebileceği derinlikli okumalar yapılamamıştır. Oysa süreç içinde metin-merkezli yaklaşımların etkisi ile kutsal metinler daha yakın ve bütüncül bir okumaya tâbi tutulmuş ve yakın zamana kadar metnin parçalılığına alâmet gösterilen unsurlar (tekrarlar, konu değişiklikleri, çeşitli edebî formlar vs.) pekâlâ metnin edebî yapısına katkı sağlayan unsurlar olarak telakki edilmeye başlamıştır. Nitekim Sinai de Sâffât sûresine ilişkin analizinin sonunda, metnin bütünlüğe sahip olabileceği varsayıldıktan sonra sûrenin bütüncül yapısının takdir edilebilmesinin, ancak “yakın okuma” (close reading) ile mümkün olduğuna işaret etmektedir. Ona göre salt metinlerin karmaşık bir yapısal görünüm arz etmelerinden yola çıkarak bunların özü itibariyle birbirinden bağımsız pasajların bir araya getirilmesi ile teşekkül ettiği varsayımında ısrarcı olmak hatalıdır. Bu bağlamda Bell’in sûre analizlerinde tematik ya da biçimsel değişiklikleri redaksiyonel sürecin bir parçası olarak yorumlaması ve metnin parçalı yapısının delili olarak sunmasını Sinai eleştirmekte ve bu bakış açısını “yetersiz bir izah” olarak nitelendirmektedir.<sup>771</sup>

Yeri gelmişken belirtelim ki, Bell’in Sâffât sûresine ilişkin izahına bakıldığında gerçekten oldukça parçalı bir okuma ile karşılaşılmaktadır. Araştırmacının âyetleri parçalara ayırdığı ve büyük ölçüde kronoloji odaklı bir okuma yaptığı görülmektedir. Âyetlere geçmeden önce giriş kısmında yapılan izahlar, sûrenin anlaşılmasında rehberlik işlevi görmekten çok okuru karamsarlığa sevk edecek bir parçalı tablo sunmaktadır.<sup>772</sup>

<sup>771</sup> Sinai, *The Qur’an: A Historical-Critical Introduction*, 92.

<sup>772</sup> Bell, *The Qur’an: Translated with a Critical re-Arrangement of the Surahs*, II, 441-442.

Son olarak ikinci Mekkî döneme konumlandığı Sâffât sûresini üç bölümde ele alan Nöldeke'nin sûrenin yapısına yönelik değerlendirmelerinin kayda değer olduğunu düşünüyoruz. Araştırmacıya göre sûre; Mekkelilerin inkârcılığı ile kıyamet ve hesap gününün kesinliği konusunu işlemektedir. 71-72. âyetler; 73-148. âyetlerden müteşekkil sûrenin ikinci bölümüne zemin hazırlamaktadır ki burada yedi peygambere ve onların kavimlerinin kahir ekseriyetinin iman etmemesine değinilmektedir. Bu bölümdeki *selâmun alâ* ifadeleri, bölümün bütünlüğüne katkı sağlayan yapısal bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>773</sup> Her ne kadar Mekkelilerin şirk inançları üzerinde duran 149-166. âyetler, sûrenin geri kalanı ile daha gevşek irtibatlarla sahip ise de, 167-182. âyetler sûrenin son bölümü için gâyet uygundur. Kaldı ki, belirli söz öbekleri, biçim, kafiye gibi açılardan diğer iki bölümle ortaklıklarının bulunmasına bakılırsa, sûrenin bütüncül yapısına itiraz etmek o kadar kolay görünmemektedir.<sup>774</sup>

Dikkat edilirse, Sâffât sûresine ilişkin bölümlemede Nöldeke ve Sinai arasında kayda değer bir farklılık bulunmamaktadır. Keza sûreyi aynı şekilde üç bölümde ele alan Neuwirth için de bunu söylemek mümkündür.<sup>775</sup> Sâffât sûresi üzerinden yapılan bu okumada Nöldeke, Neuwirth ve Sinai'yi buluşturan ortak nokta, Mekkî sûrelerin bütüncül bir yapısı olduğu varsayımından kalkan bir okuma yapımları ve bu bütünlüğü büyük ölçüde tespit etmiş olmalarıdır. Esasen bu üç araştırmacı içinde Nöldeke; kutsal metinlerin parçalı bir karakter arz ettiği tezinin öne çıktığı bir dönemde yaptığı bütüncül okuma ile dikkat çekmektedir. Neuwirth; Mekkî sûrelerin bütüncül bir yapıya sahip olabileceği tezini ortaya atarak bu temelde yaptığı okumalarla bir öncü araştırmacı olması bakımından zaten öne çıkmaktadır. Sinai ise tarihsel eleştirinin süreç içinde Kur'an'a daha edebî bir açıdan bakmaya başladığını ve bu yaklaşımın daha bütüncül okumalara göz kırpan bir noktaya evrildiğini gösteren önemli bir çağdaş araştırmacı konumundadır. Diğer yandan sûrelerin özü itibariyle müstakil metin birimlerinden

---

<sup>773</sup> Rahman sûresindeki tekrarları "can sıkıcı" addeden Nöldeke'nin, Sâffât sûresindeki tekrarları sûre bütünlüğüne katkı sağlayan unsurlar olarak nitelemesi ilginçtir. Krş. Nöldeke ve dğr., *The History of the Qur'an*, 33 (There are three sûras with a refrain... sûra 55, where it is repeated *ad nauseam*...), 101 (Its unity is also assured by the great uniformity of the style which increases from the repetition of phrases to the entire verses...). Sale, çevirisinde Kur'an'da "gereksiz tekrarlarla" sıklıkla karşılaştığını ifade etmekle birlikte bunların esasen edebî katkısı amaçladığını söylemektedir. Bu durum görmezden gelindiğinde tekrarlar, çeviri metinlerde daha "anlamsız" görünmektedir. "... and unnecessary repetitions too frequently made, which appear still more ridiculous in a translation, where the ornament, such as it is, for whose sake they were made, cannot be perceived." Sale, *The Koran*, 61-62.

<sup>774</sup> "...the unity of the whole cannot be challenged." Nöldeke ve dğr. *The History of the Qur'an*, 101.

<sup>775</sup> Neuwirth'e göre sûrenin ilk bölümü 1-74; ikinci bölümü 75-148; üçüncü bölümü ise 149-182'den oluşmaktadır. Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Süren*, 280-281.

oluşmuş olabileceği varsayımını yadsımaması itibariyle Sinai'nin Bell ile yakınlaştığını söyleyebiliriz. Ne var ki, Sinai'ye göre böyle bir durum olsa bile, redaksiyonel süreçlerde sûrelerin “parçalı” bir şekilde bir araya getirilerek metin bütünlüğünün tesisi için hiçbir inisiyatifin alınmadığını söylemek bir gereklilik olarak görülemez. Redaksiyonel süreçler sonucunda da pekâlâ parçalardan bir bütün inşa edilmiş olabilir.<sup>776</sup>

Son olarak, Sâffât sûresinin bütüncül bir yapı arz ettiği sonucuna varan Sinai'nin, diğer âyetlere nazaran çok daha uzun oluşu başta olmak üzere bazı ilâve nedenlerle 102. âyetin “sonradan ilâve” olduğu şeklindeki varsayımını paylaşmak istiyoruz. Sinai'ye göre bu âyet, sûrenin orta uzunluktaki bir âyetinin dört katından daha uzundur. Hatta sonradan ilâve edildiği varsayılan bu âyetten sonra gelen 103. âyet ise, teslim olanlara İsmail'in de eklenmesi (eslemâ) gibi bir mini ilâveye maruz kalmış olabilir. Nitekim 102. âyetin tamamı ve 103'teki muhtemel ilâve çıkarıldığında anlatıda bir boşluk oluşmamaktadır. Sinai'ye göre 102. âyetin sonradan ilâve edilmesinin arkasında, Hz. İbrahim'in kusursuz bir ahlâka sahip olduğunu temin etme maksadı da yatabilir. Böylece Hz. İbrahim kendisine emredilen şeyi oğluna da danışarak gerçekleştirmek suretiyle daha ahlâkî bir eylem gerçekleştirmiş olmaktadır. Müteakip iki âyette (104-105) yalnızca Hz. İbrahim'e hitap edilmesi de Sinai'ye göre bahsi geçen kısımların ilâve olduğu iddiasını güçlendiren hususlar arasında zikredilebilir.<sup>777</sup>

Araştırmacıya göre benzer bir “ilâve” örneği de İbrahim kıssasının sonunda bir *ek* (appendix) formatında gelen 112-113. âyetlerdir. Bu âyetler de 102. âyette olduğu gibi buldukları yerden çıkarıldıklarında bir boşluk oluşmamaktadır. Ayrıca özellikle 113. âyet diğerlerine oranla daha uzundur. Sinai'ye göre bu gibi durumlar, bütüncül metinlerin bile kısmî revizelere maruz kalmış olabileceği varsayımının akılda tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır.<sup>778</sup> Bu tür revizyonların Hz. Muhammed döneminde gerçekleştirilmesi daha güçlü bir varsayımdır.<sup>779</sup>

Yukarıda sözü edilen varsayımlarından hareketle araştırmacıya şu türden sorular yöneltmek mümkün görünmektedir:

---

<sup>776</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 92.

<sup>777</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 93-94.

<sup>778</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 92-97.

<sup>779</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 97.

- Yazarın/yazarların, Sâffât sûresini oluştururken bütünlük kaygısı güttüğü ve âyetlerin uzunluğu gibi kriterleri metnin insicamı bağlamında gözettiği varsayılırsa, bu hassasiyetten 182 âyetlik bir sûrenin yalnızca 3 âyetinde niçin vazgeçilmiştir?

- “Yazar/yazarlar, bir anlatının sonuna belirli gayelerle ek sadedinde ifadeler yerleştirdiğinde, bu niçin sonradan ilâve edilme varsayımını zorunlu kılmaktadır? Ayrıca orijinal anlatılarda parantez içi ya da ilâve cümleler bulunamayacağı, bulunduğu takdirde bunların edebî kaliteyi bozan unsurlar olarak görüleceği gibi bir iddiadan bahsedilebilir mi? Kaldı ki elimizdeki metnin özü itibariyle bir sözlü hitap olduğu hesaba katıldığında, bahsi geçen ifade biçimleri ile doğal olarak karşılaşılmamasını beklemek gerekmez mi?”

- “Metinden herhangi bir parçanın çıkarılması hâlinde anlatıda boşluk oluşmaması, tek başına ilgili parçanın “sonradan ilâve” oluşuna delil olarak sunulabilir mi?” Bu varsayım; bir anlatıda ara söz, parantez içi ifade, geriye dönük anımsatma (flashback) gibi edebî unsurların “sonradan eklenmiş olabileceği” gibi sorunlu ve sonu gelmez bir okumayı ifade etmektedir. Başka bir soru daha ilâve edelim: Sâffât sûresindeki yedi anlatı içinden mesela Musa ve Harun yahut da İlyas anlatısını, sonlarında yer alan nakarat ifadeleri ile birlikte çıkarsak, sûrede bir boşluk oluşacağını kim iddia edebilir? Böyle bir durumda bu anlatıların da “sonradan ilâveler” olabileceği gibi bir iddia mümkün olmaz mı?

Son olarak, bizce birkaç âyetin sûrenin ortalama âyetlerinden daha uzun oluşunu delil getirerek onların sonradan ilâveler olduğunu varsaymak pek makul görünmemektedir. Zira bu âyetler tematik açıdan siyak-sibak uyumu arz etmektedir. Biçimsel açıdan bakıldığında ise *yazarın* âyet uzunluğu gibi bir kriteri metnin insicamında genel olarak gözetse dahi bunu taviz verilemez bir kural olarak belirlediği nasıl iddia edilebilir? Kısacası, Sinai'nin Sâffât sûresindeki birkaç âyet üzerinde ortaya koyduğu “sonradan ilâve” varsayımlarının zayıf olduğu, bu tür hipotezlerin eski “parçacı” okuma temayüllerinin bir devamı şeklinde okunabileceği kanaatindeyiz.

### **3.1.3. Mekkî Sûre Yapılarının Kitâb-ı Mukaddes Metinleri Üzerinden Okunuşu**

Kur'an'da geçen bazı âyetlerde daha önce indirilen kutsal kitaplara/sahifelere atıflar yapılmaktadır. Bu bağlamda özellikle Kur'an'ın, “kendinden öncekileri



doğrulayıcı” bir kitap<sup>780</sup> olarak takdim edilmesi kayda değerdir zira bu vurgu, Kur’an vahyinin öncekilerden bütünüyle bağımsız bir karaktere sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Konuya ilişkin müstakil bir çalışmada Kur’an ve Kitâb-ı Mukaddes arasındaki ilişkiye değinilmekte; belagat, fonetik, hermenötik ve hüsün-kubuh açılarından iki kitap arasındaki benzerliklere dikkat çekilmektedir.<sup>781</sup> Mesela belagat yönünden her iki kitapta da mecaz, istiare, teşbih, âyet tekrarları (nakaratlar) gibi edebî niteliği artıran unsurlarla karşılaşmaktadır.<sup>782</sup>

Batı literatüründe Hz. Muhammed’in Yahudi ve Hristiyan literatüründen faydalanmak sûretiyle Kur’an’ı oluşturduğu iddiasının temelleri oldukça eskiye uzanmaktadır. Nitekim akademik çalışmaların ortaya çıkmaya başladığı XIX. yüzyıldan bu yana bahsi geçen iddialar tartışılmaktadır. Bu kapsamda başta Abraham Geiger (ö. 1874) olmak üzere William St. Clair Tisdall (ö. 1926), Hartwig Hirschfeld (ö. 1934), Arent Jan Wensinck (ö. 1939), Ch. C. Torrey (ö. 1956) ve Julian Obermann (ö. 1956) Kur’an’da Yahudi etkisinden; Julius Wellhausen (ö. 1918), Tor Andrae (ö. 1947), Richard Bell (ö. 1952) ve Karl Ahrens (ö. 2015) ise Hristiyanlık etkisinden bahseden araştırmacılar arasındadır.<sup>783</sup>

Günümüzde de bu tür tartışmaların devam ettiği görülmektedir. Söz gelimi Sinai, henüz Hz. Muhammed’in ilk vahyi aldığı esnada yaşadığı tecrübeyi aktaran rivâyetlerden itibaren bu etkinin izlerine rastlanıldığını iddia etmektedir. Mesela ilk vahiy olan *ikra*’ emrinden sonra Hz. Muhammed’in tereddütlü ve şaşırmış bir hâle bürünmesini aktaran rivâyetlerin Çıkış 3/11<sup>784</sup> ve Yeremya 1/6’dan<sup>785</sup> etkilenmiş olabileceği varsayılmaktadır. Aynı araştırmacı, vahyin mağarada nazil olmasını, Hz. İlyas’ın hayatındaki bir olay ile özdeşleştirmektedir.<sup>786</sup> Yine “Oku” emrine karşılık Hz.

<sup>780</sup> Örneğin bk. Âli İmran 3/3, Yunus 10/37, Fâtır 35-31.

<sup>781</sup> Bu kapsamda yapılan mukayeseli analizin detayları için bk. Çağıl, *Kur’an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayesesine Özgün Bir Yaklaşım*, 55-154.

<sup>782</sup> Çağıl, *Kur’an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayesesine Özgün Bir Yaklaşım*, 55-71.

<sup>783</sup> Bilal Gökkır, “Western Attitudes to the Origin of the Qur’an: Theological and Linguistic Approaches of Twentieth Century English-Speaking World from William Muir to William M. Watt”, (Doktora Tezi, The University of Manchester, 2002), 17-18; Gökkır, “Oryantalist Literatürde Kur’an’ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı: Disiplinlerarası bir Yaklaşım”, 29-31. Konuya ilişkin bazı değerlendirmeler için ayrıca bk. Hüseyin Yaşar, *Batının Kur’an Algısı: Avrupa’da Kur’an Araştırmaları ve Çevirileri Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2010), 68-73.

<sup>784</sup> “Fakat Musa Tanrı’ya: ‘Ben kimim ki Firavun’a gideyim, İsrailoğullarını Mısır’dan çıkarayım’ diye karşılık verdi.”

<sup>785</sup> “Ama ben ‘Ah ulu Rab Yehova! Ben çocuğum, nasıl konuşacağımı bilmiyorum’ dedim.”

<sup>786</sup> Krallar 19: 9-18: “Ve geceyi geçirmek için bir mağaraya girdi...”

Peygamber'in "Ne okuyayım?" cevabının, İşaya 40/6'yı<sup>787</sup> anımsattığı düşünülmektedir. İlgili anlatının sonunda Varaka b. Nevfel'in Hz. Muhammed'i Hz. Musa'nın devamı olarak takdim etmesi ise Sinai'ye göre savunmacı bir refleksin ürünüdür. Böylece Hz. Muhammed'in peygamberliği bir Hristiyan'a doğrulatılmış olmaktadır.<sup>788</sup>

Konu bağlamında son dönemlere kadar Kur'an'a "kaynak arayışları" bağlamında kayda değer bir literatür oluşmuştur. Burada bizim dikkat çekmek istediğimiz husus, Kur'an'ın içerik bakımından değil de yapı ve üslup itibarıyla Kitâb-ı Mukaddes metinlerinden etkilendiği şeklinde bir hipotezin ortaya atılmasıdır. Nitekim metin bütünlüğü arayışları bağlamında Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin Kur'an üzerindeki biçimsel ve retorik açılardan etkileri üzerinde henüz detaylı tahlillerin yapılmadığını ifade eden Neuwirth,<sup>789</sup> bu hususa özel önem atfetmektedir. Neuwirth'in bu bağlamda yaptığı bazı tespitleri paylaşmak gerekirse mesela o, Kur'an'da Mürselât, Rahmân, Kamer gibi sûrelerde yer alan "nakaratlar"ın (refrains) Mezmurlar'dan mülhem olabileceğini düşünmektedir.<sup>790</sup>

Bu kapsamda Hristiyanların ibadetlerinde mezmurların önemli bir yere sahip olduğunun altı çizilmekte; hasat mevsimi, bireysel ve toplumsal kurtuluş için yapılan toplu dualar, hamd ve şükür ilahileri, düşmanlardan kurtuluş için yapılan dualar, savaş şarkıları, zafer kasideleri, taç giyme töreni ve düğün kasideleri gibi çok çeşitli mezmur türlerinin bulunduğu değinilmektedir. Bu tür mezmurlarda Allah korkusu, insanların amellerinin karşılığını görecekleri, kötü davranışlara karşı uyarı, iyiliklere teşvik gibi bazı konuların öne çıktığı ifade edilmektedir. İlâveten Hristiyan Mezmur okuyuşunun büyük ölçüde Yahudilerden devralınan mirasın devamı niteliğinde olduğu ve bu iki tür arasında kayda değer benzerlikler bulunduğu belirtilmektedir.<sup>791</sup>

İşte Mekkî sûreleri bir yazarın kaleminden çıkmış metinler değil de daha ziyade bir toplumun sözlü hitap ortamında teşekkül etmiş olan ortak ürünleri olarak incelemeyi öneren Neuwirth'in bazı sûrelerdeki nakarat ifadelerini bu arka planda değerlendirdiği görülmektedir. Örneğin Rahmân sûresi ile Mezmurlar 136 arasında her iki metinde yer alan nakarat ifadelerine dikkatimizi çeken Neuwirth'e göre orta Mekkî sûre olan Rahman sûresi ile Mezmurlar arasında karşılaşılan bu benzerlik önemli bir noktaya

<sup>787</sup> "Dinleyin!" Biri 'Bağır!' diyor. Diğeri 'Bağırıp ne diyeyim?' diye soruyor."

<sup>788</sup> Sinai, *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*, 42.

<sup>789</sup> Neuwirth, "Rhetoric and the Qur'an", 475.

<sup>790</sup> Neuwirth, "Rhetoric and the Qur'an", 475.

<sup>791</sup> Çağıl, *Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayyesine Özgün Bir Yaklaşım*, 77-78.

işaret etmektedir, zira bu dönemle birlikte vahiylerin karakterinde antik Arap geleneğinden Kitâb-ı Mukaddes literatürüne doğru bir yöneliş söz konusudur.<sup>792</sup> Mukayese imkânı sunması bakımından her iki metni de paylaşmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz:

**Tablo 3.1.** Rahman sûresi-Mezmurlar 136 karşılaştırması

55 Rahmân Sûresi	Mezmurlar 136
<p>1-2: Rahmân, Kur'ân'ı öğretti.  3. İnsanı yarattı.  4. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.  5. Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.  6. Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğerler.  7. Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu.  8. Ölçüde haddi aşmayın.  9. Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.  10. Allah, yeri yaratıklar için var etti.  11. Orada meyve(ler) ve salkımlı hurma ağaçları vardır.  12. Yapraklı taneler, hoş kokulu bitkiler vardır.  13. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  14. Allah, insanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı.  15. "Cin"i de yalın bir ateşten yarattı.  16. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  17. O, iki doğunun ve iki batının Rabbidir.[517] *  18. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  19. (Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar.[518] *  20. (Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar.  21. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  22. O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar.  23. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  24. Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O'nundur.  25. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  26. Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.  27. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.  28. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  29. Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O'ndan isterler. O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır.  30. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  31. Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!  32. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  33. Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin uçlarından bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yeterse geçip gidin. Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz.  34. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  35. Üstünüze ateşten yalın bir alevle kıpkızıl bir duman gönderilir de kendinizi koruyamazsınız.  36. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  37. Gök yarılıp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül hâline geldiği zaman (hâliniz ne olur?)  38. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  39. İşte o gün ne insana, ne cine günahı sorulmayacak.[519] *  40. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  41. Suçlular simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.  42. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  43. İşte bu suçluların yalanladıkları cehennemdir.  44. Onlar, cehennem ateşi ile yüksek derecede kaynar su arasında gider gelirler.  45. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  46. Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır.</p>	<p>1. Şükürler sunun Yehova'ya, çünkü o, iyidir. <i>Çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  2. Şükürler sunun Tanrılar Tanrısına; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  3. Şükürler sunun Rabler Rabbine; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  4. Tek başına büyük işler, harikalar yapana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  5. Anlayışla gökleri yapana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  6. Yeryüzünü sular üzerine yayana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  7. Büyük ışıkları yapana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  8. Gündüze hâkim olsun diye güneşi yapana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  9. Birlikte geceye hâkim olsunlar diye ay ve yıldızları yapana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  10. Mısır'ın ilk doğanlarını vurana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  11. İsrail'i onların içinden çıkarana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  12. Güçlü koluyla uzattığı eliyle; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  13. Kızıldeniz'i ikiye ayırana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  14. İsrail'i onun ortasından geçirene; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  15. Firavun'u ve ordusunu Kızıldeniz'e dökene; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  16. Halkını çölde yürütene; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  17. Büyük kralları yere serene; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  18. Heybetli kralları öldürene, <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  19. Amorilerin kralı Sihon'u; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  20. Ve Başan kralı Og'u öldürene; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  21. Onların memleketini miras olarak verene; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  22. Kulu İsrail'e miras olarak verene; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  23. Düşkünlüğümüzde bizi hatırlayana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  24. Ve düşmanlarımızın elinden bizi defalarca kurtarana; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  25. Bütün canlılara yiyecek verene; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i>  26. Şükürler sunun göklerin Tanrısına; <i>çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur.</i></p>

<sup>792</sup> Neuwirth, "Rhetoric and the Qur'an", 474.

<p>47. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  48. İki cennet de (ağaçlar, meyveler, rengârenk bitkiler gibi) çeşit çeşit güzelliklerle bezenmiştir.  49. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  50. İçlerinde akan iki pınar vardır.  51. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  52. İkisinde de her meyveden çift çift vardır.  53. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  54. Onlar astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanırlar. Bu iki cennetin meyveleri (zahmetsizce alınacak kadar) yakındır.  55. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  56. Oralarda bakışlarını sadece eşlerine çevirmiş dilberler vardır. Onlara eşlerinden önce ne bir insan, ne bir cin dokunmuştur.  57. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  58. Onlar sanki yakut ve mercandır.  59. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  60. İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir.  61. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  62. Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır.  63. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  64. O iki cennet koyu yeşil renktedir.  65. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  66. İçlerinde kaynayan iki pınar vardır.  67. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  68. İçlerinde her türlü meyve, hurma ve nar vardır.  69. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  70. Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel dilberler vardır.  71. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  72. Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir.  73. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  74. Onlara, eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur.  75. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  76. Onlar yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanırlar, (nimetlenirler).  77. <i>O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?</i>  78. Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.</p>	
---	--

Görüldüğü üzere Rahmân sûresinde *fe bi eyyi âlâ-i rabbikümâ tükezzibân* ifadesi hemen her âyetten sonra olmak üzere toplam 30 kez tekrar edilmektedir. Mezmurlar 136’da ise benzer şekilde, her âyette toplam 26 kez *çünkü vefalı, sevgisi sonsuzdur (for his love –mercy- endures forever)* ifadesine rastlanılmaktadır. Neuwirth’e göre İslam öncesi bazı şiir türlerinde de nakaratlara rastlanılmakta idiye de bu durum Rahman sûresinde geçtiği şekilde bir sıklıkta tezahür etmemektedir.<sup>793</sup> Bu noktada her iki metnin de nakaratlar yoluyla benzer bir edebî atmosfere sahip olduğu saptanabilir. İlâveten iki metinde de göklerin yükseltilmesi, güneş ve ayın yaratılması, iki denizin ayrılması ve Kızıldeniz’in ikiye ayrılması gibi tematik bazı ortaklıkların bulunması da kayda değerdir. Ne var ki bizce iki metin arasında fark edilen bu tür benzerlikler, meselenin Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an’ın metinlerarası okunuşu temelinde izahını gerektirecek bir mahiyet arz etmemektedir. Zira sözlü kültürlerde tekrarların; bir şeyin değerini yüceltmek, sözün unutulma tehlikesini ortadan kaldırmak, taaccüp ve şaşkınlığı

<sup>793</sup> Neuwirth, “Rhetoric and the Qur’an”, 474.

vurgulamak, bir şeyin dehşetine dikkat çekmek, konular arasındaki ilişkinin altını çizmek gibi işlevleri bulunmakta,<sup>794</sup> bu nedenle tekrarlara sıklıkla başvurulmaktadır.

Yeri gelmişken, Neuwirth'in sûre yapılarında görülen nakaratların "edebî" açıdan daha gerilere giden bir geleneğe dayandığı temelinde yaptığı analiz ile Nöldeke'nin "tarihsel metin" okuması arasındaki önemli farklılığa da dikkat çekmek istiyoruz. Nitekim Neuwirth'e göre sûrelerdeki nakaratlar bir edebî geleneği ve kaliteyi ifade ederken, Nöldeke bunları *ad nauseam* (bıkkınlık verici) olarak nitelemektedir.<sup>795</sup> Bu iki araştırmacı arasındaki fark, birinin Kur'an'ı "edebî metin", diğersinin ise "tarih metni" olarak incelenmesinde yatmaktadır. Dikkat edilmesi gereken nokta, bir *edebî metin* analizi yapan Neuwirth, metnin tarihselliğini yadsımamakta, araştırmasının merkezine aldığı edebî metni kendi tarihselliğinde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Nöldeke ise Kur'an'ı tarihsel veriler barındıran bir tarih kaynağı olarak öne çıkardığı için metin içindeki tekrarları edebî işlevsellik bakımından değerlendir(e)memekte, bu yüzden gereksiz ve sıkıcı addetmektedir.

Neuwirth'in konu bağlamında yaptığı kayda değer bir analiz de Beled sûresi ile ilgilidir. Araştırmacı, bu sûreyi de tarihsel bağlamına oturtmakta, hem Câhiliye şiiiri hem de Kitâb-ı Mukaddes metinlerinden anekdotlarla izah etme yoluna gitmektedir. Özetlemek gerekirse; ona göre beldeye yemin, vahyin muhataplarının yerleşim yeri olan Mekke'ye ve onun kutsallığına gönderme taşımaktadır. İkinci yemin, yerleşim yeri ile çoğalma arasında ilişki kurmaktadır ki bu ikisi yani insanların bir yere yerleşmesi ve orada çoğalması sosyal hayatın temelini oluşturmaktadır. (1-3). İnsanların çoğalması ile kutsallık arasında irtibat kurarak empatik bir giriş yapan sûre, insanoğlunun zorluklar içinde yaratıldığına ilişkin negatif bir tonla devam etmektedir. Bu âyette geçen "zorluklar" ifadesi, müteakip âyetlerde (5-7) açıklanmaktadır. Şöyle ki muhataplar pagan davranış kodlarını taşımakta, yığınla mal harcamakla övünmekte (yegûlü ehlektü mâlen lübeden) ve kendisini güç yetilmez ve başıboş bırakıldığını sanmaktadır.

Bahsi geçen âyetlerdeki davranışlar, Câhiliye şairi Antara'nın şu dizesini anımsatmaktadır: fe izâ şeribtü, fe innenî müstehlikün mâlî (Ne zaman içsem, malımı saçıp savururum)." Malum olduğu üzere pagan Arap paradigmasında aşırı harcama ve cömertlik kişiye prestij katan bir eylemdir. Sûrede bu eylem tam aksine kötüleniyor. Nitekim "Kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor" sorusu bu kınamayı açıkça

<sup>794</sup> Bk. Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, 216-223.

<sup>795</sup> Nöldeke, *The History of the Qur'an*, 34.

ortaya koymaktadır. Bu insan, kendisinin hesaba çekileceği gerçeğiyle yüzleşmemektedir. Pagan kültürünün kendi kendine yettiğini zanneden insan tipine karşın yeni bir insan tipi sunulmaktadır (8-10): Allah insana fizyolojik donanımlar bahşetmiştir. Böylece 8-9. âyetler, insanın doğuşuna atıf yapan 2. âyetle de bir ilişki içermektedir. Diğer yandan insana bahşedilen iki göz ve iki dudak, yaratılıştaki dengeye ve dualiteye atıf yapmaktadır. Bu durum, insanın tercihine bırakılan iki ahlâkî yolun ifade edildiği 10. âyette de vurgulanmaktadır. 11 ve 12. âyette insanın “sarp yokuşu” (akabe) aşamamasına yapılan ve mahiyeti açıklanmayan durum, ilk bakışta ilk âyette beldeye yapılan yeminle irtibatlı görünse de, müteakip âyetlerde daha açığa kavuşmaktadır (13-16): Aşılması gereken akabe; esirleri serbest bırakmak, açları doyurmak ve yoksula yardım etmek şeklindeki “ahlâkî çabayı” sembolize etmektedir. Sözü edilen çaba, İşaya 58: 6-7’de şöyle ifadesini bulmaktadır: “Benim istediğim oruç, kötülük prangasını açmak, boyunduruk bağlarını çözmek, ezilenleri özgür bırakmak, her boyunduruğu kırmak değil mi? Ekmeğini aç insanla bölüşmen, evsiz barksız mazlumu evine getirmen değil mi? Çıplağı giydirmen, kendi etinden kanından olandan kaçınmaman değil mi?”

Geç Antikitede İşaya tarafından talep edilen eylemler, Matta 25/34-40’ta eskatolojik ve kristolojik bağlamda yeniden biçimlendirilmiştir: “Kral sağındakilere: Ey sizler, babamın nimetlerine erenler, gelin, dünyanın kuruluşundan beri sizin için hazırlanmış olan krallığın mirasçısı olun. Çünkü acıkmıştım, bana yiyecek verdiniz, susamıştım, bana içecek verdiniz, yabancıydım, beni konuk ettiniz, çıplak kalmıştım, beni giydirdiniz, hasta düşmüştüm, bana baktınız, hapisteydim, yanıma geldiniz...”. Matta 25/41 ve devamı ise şu şekildedir: “Kral bu kez de solundakilere şöyle diyecek: ‘Siz ey lanetliler, benden uzak durun. İblis ve melekleri için hazırlanmış sonsuz ateşe gidin. Çünkü acıkmıştım, bana yiyecek vermediniz...’ şeklinde devam etmektedir. Neuwirth, bu pasajda geçen “sağındakiler” ve “solundakiler” ifadesi ile Kur’an’daki ashâb-ı meymene ve ashâb-ı meş’eme (Vâkıa 56/8-9) arasındaki benzerliğe de dikkat çekmektedir.<sup>796</sup>

Burada özellikle vurgulamak istediğimiz nokta, Kur’an’ın edebî yapısını konu edinen çalışmalarda *metinlerarası* bir perspektifle sûre yapılarının çözümlenmesi bağlamında serdedilen görüşlerdir. Son tahlilde iki metin arasında içerik, biçim veya

<sup>796</sup> Neuwirth, “Locating the Qur’an in the Epistemic Space of Late Antiquity”, 200-202.

retorik açısından benzerliklerin izlerinin aranması, önceki metnin sonraki metne “kaynaklığına” gönderme yapsa bile, bizce zorunlu olarak bir metnin “vahiy olma statüsü” ve “otantikliği”ne olumsuz atıf yapmamaktadır. Dolayısıyla metne kaynak arayışı amacıyla ortaya konulan çalışmalarla metinlerarasılık temelinde edebî tahlil gerçekleştirenlerin arasını ayırmakta fayda bulunmaktadır. Bu itibarla Kur’an metninin edebî tahlilini metnin tarihinden hareketle gerçekleştirme yolunu tercih eden bir Kur’an araştırmacısının, metnin kendinden önceki ya da kendi dönemindeki diğer metinlerden doğrudan yahut dolaylı izler taşımış olabileceği varsayımından hareket etmesi metodolojik açıdan anlaşılabilir bir durum olarak kabul edilmelidir. Bu çabanın, Arap dili ile nâzil olmuş vahiylerin muhatapların dünyasındaki anlamlandırılma biçimlerini çözümlenmeye yönelik bir adım olarak görülmesi bizce daha makuldür.

#### **3.1.4. Değerlendirme**

Kur’an metninin muhtemel bütüncül yapısının ancak kendi tarihinden hareketle tespit edilebileceğini savunan edebî-tarihsel yaklaşım, metin yapılarına dair bir çözümlenmenin dönemin edebiyatını içine alan metinlerarası bir okumayı gerekli kıldığı tezini ortaya atmaktadır. Bunun için bir yandan sûrelerin metin içi unsurları dikkate alınırken, diğer yandan bu metinlerin teşekkül ettiği varsayılan tarihteki edebiyat hesaba katılmaktadır. Kur’an metninin teşekkülü esnasında söz gelimi Mekkî dönemde kâhinlerin sözlerine “esrarengiz yeminlerle” başladıklarına ilişkin veriler, yemin pasajları ile başlayan sûreleri bu temelde bir okumaya tâbî tutmayı getirmiştir. Böylece kâhinler için yeminlerin işlevi ne idiye aynı döneme ait bir metin olan Kur’an’daki yeminler de benzer edebî işlevleri haiz olduğu varsayımı temelinde anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Hiç şüphesiz, gerek “kâhin sözleri” olarak adlandırılan malzemenin “otantikliği”, gerekse bu malzemenin -otantik olduğu varsayılsa bile- Kur’an öncesi döneme tekabül ettiği iddialarının teyide muhtaç olduğu gerçeğinin altı çizilmelidir. Nitekim hatırlanacağı üzere Neuwirth de bu noktadaki çekincelerini ortaya koymaktadır.<sup>797</sup> Esasen câhiliye edebiyatının mevsukiyeti (nahl) meselesi, erken dönemlerden itibaren dikkat çekilen bir husus olmuştur. Bu bağlamda mesela câhiliye şiirinin yazıya geçiriliş tarihini İslam öncesine götüren rivâyetler bulunduğu gibi, bu

<sup>797</sup> Neuwirth, “Rhetoric and the Qur’an, 463.

faaliyetin ikinci asırda tamamlandığı görüşünü paylaşanlar da bulunmaktadır.<sup>798</sup> Şâyet ikincisi doğru ise bu durumda yazıya geçirilen malzemenin “otantikliği” meselesi özellikle gündeme gelmektedir. Konu bağlamında yapılan çalışmalar, günümüze ulaşan rivâyetlerin bütün olarak değerlendirildiğinde, câhiliye edebiyatının bir yandan sözlü diğer yandan daha az yaygınlıkta olsa da yazılı olarak elimize ulaştığı sonucunu paylaşmaktadır. Kaldı ki yazılı malzemelerin de yine sözlü edebiyatın otoritelerine teyit ettirilmediği sürece muteber addedilmediği ifade edilmektedir.<sup>799</sup> Şiirlerin hatalı rivâyet edilmemesi konusunda son derece hassas davranıldığı, dolayısıyla günümüze ulaşan malzemenin büyük oranda güvenilir olduğu düşünülmektedir. Böylece câhiliye şiirinin; tefsir, tarih, sarf ve nahiv gibi ilimlerin müracaat ettikleri kaynaklar arasında yerini aldığı belirtilmektedir.<sup>800</sup>

Çağdaş dönemde câhiliye şiirinin mevsukiyeti meselesine gerek Müslümanlar gerekse gayrimüslim araştırmacılardan görüş beyan edenler bulunmaktadır. Şiirlerin otantikliği konusunda şüphelerin oluşmasına yol açan temel unsur; şiirlerin uzun bir dönem sözlü olarak aktarıldıktan sonra yazıya geçirilmesi ve bu süre zarfında unutmama, kasıtlı müdahale, ekleme ve çıkarma, birinin şiirini başka birine nispet etme gibi durumların gerçekleşmiş olabileceği ve nitekim bunların gerçekleştiğine dair verilerin elimize ulaştığı iddiasıdır.<sup>801</sup>

Câhiliye şiirinin otantik olamayacağı iddialarını müstakil bir çalışmada işleyen Taha Hüseyin bu noktada öne çıkan isimler arasındadır. O, *Câhiliye Şiiri Üzerine* adlı çalışmada “Câhiliye şiiri diye isimlendirdiğimiz şiirler hiçbir şekilde câhiliye şiiri değildir.” iddiasında bulunmakta ve tarihsel, dilsel ve edebî açılarından argümanlarını ortaya koymaktadır. Ona göre bu kapsamdaki şiirler, âlimlerin kendi görüşlerini desteklemek amacıyla sonradan uydurdukları malzemelerdir.<sup>802</sup>

Diğer yandan câhiliye şiirinin otantikliği meselesine olumlu yaklaşan araştırmacıların da teslim ettiği bazı gerçekler söz konusudur. Örneğin kabileler arası şiir yarışlarında, siyasi çekişmelerde ya da nesep savunması amacıyla sonraki dönemlerde şiirler uydurulduğu belirtilmektedir. Keza tefsir, nahiv gibi ilimlerde

<sup>798</sup> Ali Bulut, “İslâm Öncesi Arap Edebiyatının Mevsûkiyeti Meselesi”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, ed. Mustafa Çağrı (İstanbul: KURAMER, 2019), 16-17.

<sup>799</sup> Bulut, “İslâm Öncesi Arap Edebiyatının Mevsûkiyeti Meselesi”, 24.

<sup>800</sup> Bulut, “İslâm Öncesi Arap Edebiyatının Mevsûkiyeti Meselesi”, 33-35.

<sup>801</sup> Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)*, 58 vd.

<sup>802</sup> Bk. Taha Hüseyin, *Câhiliye Şiiri Üzerine* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 30-33.



istişhâd amacıyla ya da bazı kelâm âlimlerinin kendi görüşlerini desteklemek için şiir uydurduğu ifade edilmektedir. Ancak ilgili şiir malzemesinin yalnızca sözlü nakillere dayanmadığı, nakledilen şiir rivâyetlerinin mevsukiyetinin çeşitli yollarla denetlendiği, şiirlerde farklı dil ve lehçelere rastlanılmamasının doğal olduğu zira İslam öncesi dönemde kabileler arasında ortak edebî dilin Kureyş lehçesi olduğu, ilk dönemlerden itibaren câhiliye şiirinin bir kısmına yönelik tenkitlerin ilgili literatürün tamamına hamledilmek sûretiyle değersiz addedilemeyeceği gibi gerekçelerle câhiliye şiirinin büyük ölçüde otantik olduğu kanaati bazı araştırmacılarca paylaşılmaktadır.<sup>803</sup> Buna rağmen Batılı araştırmacıların son tahlilde “rivâyet literatürüne” tarihsel veri olarak sıcak bakmadıkları malûmdur. İslam literatürü verilerinin “öznelliğinden” dem vurarak bu malzemeyi araştırma süreçlerinde istihdam etmekten imtina eden Batılı araştırmacıların, söz gelimi “kâhin sözleri” ve bu sözlerle ilgili paylaşılan verileri sorgusuz kabul edip, yemin ifadeleri ile başlayan Mekkî sûreleri kâhin sözleri ile ilişkilendirmeleri bizce son tahlilde pragmatik bir yaklaşım örneği olarak dikkat çekmektedir. Üstelik kâhin sözleri ile yeminlerle başlayan âyetler arasındaki irtibatlandırılmaların “metinlerarası” somut mukayeseli analizlerle desteklenmemesi, tartışma zemininin en zayıf noktası olarak tespit edilmelidir.

Eleştiriye muhtaç bir başka husus, Neuwirth’in yemin pasajları ile sûrenin geriye kalan kısmı arasında bir irtibat bulunması gerektiği varsayımı üzerinden hareket etmesidir. Zira kâhinlerin yeminlerle başlayan secili sözlerinin hemen ardından gelecek ifadeye dikkat çekme gibi bir işlevinden bahsedilse bile, onların üzerine yemin ettikleri şeylerle bunların devamında serdettikleri hususlar arasında zorunlu bir tematik ilişki tesis ettikleri ne malûmdur? Böyle bir durum varsayılsa dahi, Kur’an’da da *muksemun bih* ile *muksemun aleyh* arasında zorunlu bir ilişki tesis edilmesini beklemenin akademik bir gerekçesi bulunmalıdır. Kaldı ki, Neuwirth her ne kadar kâhin sözleri ve yeminlerle başlayan Mekkî sûreler arasında bir irtibatın bulunduğuna gönderme yapsa da bu irtibatı somutlaştırabileceği güvenilir bir tarihsel malzeme sunamamaktadır. Buna rağmen araştırmacı, hem üzerine yemin edilen şeyler hem de bunların devamında gelen pasajlar arasında bir irtibat bulunduğu varsayımı temelinde incelemelerini gerçekleştirmektedir. Bu durum, onun elden geldiğince sûreleri *metinlerarası* bir perspektifle okumak istediğini ancak bu mümkün olmadığı takdirde belirli varsayımların eşlik ettiği metin içi

<sup>803</sup> Geniş değerlendirme için bk. Bulut, “İslâm Öncesi Arap Edebiyatının Mevsûkiyeti Meselesi”, 35-47; Ögmüş, *Kur’an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)*, 64-68.

bir insicam tesis etme çabasına girdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, metinleri kendi tarihsel bağlamlarında anlamlandırma gayreti içinde olan Neuwirth'in Arap belagatinde yeminlerin işlevi meselesine hemen hiç değinmemesi, ya ilgisizliğin ya da bilgisizliğin bir neticesi olarak tespit edilebilir.

Tam burada bir noktanın daha altını çizmekte fayda görüyoruz. Müslümanların Batılı araştırmalarca ortaya atılan yemin pasajları ile başlayan âyetler ve kâhin sözleri arasında ilişki bulunduğu yönündeki iddialarına “totolojik” cevaplar vermekten-en azından akademik çevrelerde- kaçınmaları gerektiği kanaatindeyiz. Dolayısıyla, “Kur'an'daki bazı sûreler, kâhinlerin secili sözleri ile benzerlik arz etmektedir” şeklindeki iddialara karşılık “Kur'an kâhin sözüne benzemez, çünkü Kur'an bizzat kendisi kâhin sözüne benzemediğini ifade etmektedir (mesela bk. Hâkka 69/42).” şeklinde cevaplar vermenin<sup>804</sup> akademik bir değer taşımadığının altı çizilmelidir. Bu türden “savunmacı” yanıtlar, tartışmanın akademik zeminden ayrıldığı bir noktaya işaret etmektedir. Bahsi geçen itirazın “teolojik” olmaktan ziyade “akademik” bir temele dayanmasının bilimsel bir gereklilik olduğu ifade edilmelidir.

Keza, bir yandan Câhiliye döneminde secili sözlerin mevcut olduğuna vurgu yapıp diğer yandan Hz. Peygamber'e atfedilen bazı hadislerden hareketle *secili sözler-kâhinlerin secili sözleri* ayrımı yapmak<sup>805</sup> ve ikincisinde zorlama ve yapaylık bulunduğu iddiasından hareket etmek de ayakları yere basmayan bir iddiayı ifade etmektedir. Zira bu iddia da somut karşılaştırmalı örneklerden ispatlanmadığı sürece bir varsayım olmanın ötesine geçmeyecektir. Bizce kâhin sözlerinin kerih görülmesinin asıl nedeni, daha ziyade bunların içinde yer alan İslam inancına aykırı muhteva olsa gerektir.<sup>806</sup>

<sup>804</sup> Hayrettin Öztürk, "Abdülhamîd el-Ferahi'nin “Kur'an'daki Yeminler” Adlı Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/34 (Ağustos 2013): 56.

<sup>805</sup> Durmuş, “Seci”, 273.

<sup>806</sup> İsmail Durmuş, “Kur'an'ın Nüzûlü Sırasında Arap Nesri”, *İslâm Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat* (İstanbul: KURAMER, 2019), 288. Durmuş, bahsi geçen makalesinde yemin pasajı ile başlayan bir kâhin sözü örneğini paylaştıktan sonra “Bu örneklerde de görüldüğü gibi kâhin secillerinin çoğu Kur'an metninin taklit edilmesiyle oluşturulmuş uydurmalarıdır.” şeklinde bir yargıda bulunmakta ancak ulaştığı bu sonucun temellendirmesini yapmamaktadır. Şöyle ki paylaştığı kâhin sözü örneği ile yemin pasajları ile başlayan Mekki sûrelerin tarihsel açıdan öncelik-sonralığını hangi karinelerden hareketle tespit ettiğine dair bir açıklama yapmamaktadır. Hâl böyle olunca, Durmuş'un somut tarihsel verilere dayanmayan (ya da en azından ilgili makalede bulamadığımız) iddiası, onun (ilgili hadislerle de desteklediği) Kur'an vahyinin secili kâhin sözlerinden daha otantik olduğu yönündeki inancının bir sonucu olarak yaptığı “çıkartım” mesabesinde kalmaktadır. Bu ise, akademik olmaktan çok “teolojik” zemine yaslanan bir “varsayımdan” öte anlam ifade etmemektedir. Şâyet araştırmacı, kâhin sözlerinin zorlama ve yapmacık olduğu iddiasına kendisi de katılıyorsa, bu durumda kâhin sözlerine ilişkin örnekleri paylaştığı makalesinde bunların zorlama ve yapaylığını ortaya koyan bazı dilbilimsel ya da edebî tahlillerde bulunması gerekmez miydi? Bk. Durmuş, “Kur'an'ın Nüzûlü Sırasında Arap Nesri”, 291-292.

Diğer yandan tarihsel süreç içinde kâhinlerin secili sözleri ile âyetler arasında benzerlik bulunduğu söylemlerinin Kur'an'ın mu'ciz bir kelâm oluşuna hâlel getirecek bir olgu olarak anlaşılması da, bu tür benzerliklerin bazı Müslümanlar tarafından pek sıcak karşılanmadığını göstermektedir.<sup>807</sup>

Bizce Kur'an nasıl ki dönemin dilini ve kavramlarını kendi mesajına uygun olarak kullanmış ve dönüştürmüşse, edebî formlarını da kullanıp özgün bir boyuta taşımıştır. Dolayısıyla bu husus, Kur'an'ın vahiy ürünü oluşu bakımından da bir problem teşkil etmemektedir. Muhataplarına en anlaşılır bir biçimde mesajını ulaştırmak isteyen Kur'an'ın, bu amacını gerçekleştirmek için “türedi” bir dil ve üslup kullanmasını beklemek abesle iştiğal etmek anlamına gelmektedir. Bize göre vahiy; nazil olduğu toplumun tarihi, edebiyatı, sosyokültürel dinamikleri gibi bütün unsurlarını hesaba katmak suretiyle en otantik ve anlaşılır bir biçimde mesajını aktarmıştır.

Kâhin sözlerine ilişkin değerlendirmelerimizin kasîde modeli için de geçerli olduğunu düşünüyoruz. Kur'an'da câhiliye şiirinin biçim ve içeriğine dair bazı benzerliklere rastlanması da, dönemin dili ve edebiyatından istifade etmesi bağlamında anlaşılabilir bir durum olup Kur'an'ın “vahiy ürünü” oluşu şeklindeki bir bağlamda tartışılmamalıdır. Sûrelerin kompozisyonunun, biçim ve içeriğinin çözümlenmesi konusunda Neuwirth ve Sinai gibi araştırmacıların kâhin sözleri, kasîde modeli gibi ilgili döneme atfedilen edebiyat malzemesi üzerinden bir okuma gerçekleştirmeleri, tüm eksikliklerine rağmen metodolojik bir tercih olarak kabul edilmelidir. Kaldı ki, özellikle Neuwirth'in sûrelere yönelik bütüncül okumalarına göz atıldığında, onun bütünlük konusunu tefsirlerinde öne alan pek çok müfessir kadar kayda değer sonuçlara ulaştığını düşünüyoruz. Bizce bunun önemli bir nedeni, müfessirler vahyin mesajını en güzel bir biçimde anlayıp insanlara ulaştırmayı amaç edinirken Neuwirth'in salt edebî kaygılarla sûreleri analiz etmesi ve yalnızca bu noktaya odaklanmasıdır.

Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an arasında yapılan metinlerarası okuma, uzunca bir süredir Batı literatüründe etkisini koruyan *kaynak arayışları* bağlamını çağrıştırması hasebiyle özellikle Müslüman araştırmacılar açısından rahatsız edici bir mahiyet arz edebilir. Ne var ki, yer yer de açıkça belirttiğimiz gibi, bizce gayrimüslim araştırmacıların bu tür mukayeseler temelinde metin yapısı analizi gerçekleştirmelerinde yadırganacak bir durum yoktur. Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes arasındaki tematik ve

<sup>807</sup> İsmail Durmuş, “Seci”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 273.

yapısal benzerliklerin yalnızca gayrimüslimlerin değil, Müslümanların da ilgisini çeken bir araştırma alanı olmayı hak ettiği kanaatindeyiz. Ancak metin bütünlüğü arayışları bağlamında iki metin arasındaki benzerliklere ilişkin tespitlerin oldukça sınırlı örnekler üzerinden sunulması, ilgili çalışmaların zayıf tarafı olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu kapsamda daha derinlikli ve detay çalışmalara ihtiyaç bulunduğu net olarak görülmektedir.

*Edebî-tarihsel yaklaşım* başlığında yapığımız bu incelemede Neuwirth'in üç farklı perspektifi mezcettiği saptanabilir. Bunların ilkinde Kur'an, yalnızca teşekkül ettiği 20 küsur yıllık bir metin olarak değil, daha geniş bağlamda "Geç Antik" edebiyatın bir parçası olarak görülmeli ve bu temelde incelenmelidir. İkincisinde açığı biraz daha daraltılmakta ve Mekkî sûreler "nazil oldukları dönemde" etkilenmiş olabileceği literatür üzerinden okunmaktadır. Üçüncüsünde ise sûrelerin bizzat "metin-içi" verilerden hareketle incelenmesi önerilmektedir. Böylece araştırmacının zamansal anlamda tündengelim yöntemine (Geç Antik dönem- nüzul dönemi- metin içi veriler) başvurduğu ifade edilebilir. Ancak yer yer paylaştığımız üzere, araştırmacının tarihsel veriler bağlamında teslim ettiği yetersizlik, onu daha çok "metin-içi" unsurlarla baş başa bırakan bir mahiyet arz etmektedir.

Neuwirth ve Sinai'nin sûre yapılarının analizini "yazarından" büyük ölçüde bağımsız değerlendirmeleri, bunun yerine metnin teşekkül ettiği dönemden izler taşıdığı varsayımı üzerinden bir okuma yapmalarının altı çizilmelidir. Özellikle tarihsel eleştiri temelli incelemelerde öne çıkan yazarın ya da redaktörün/redaktörlerin bu yeni yaklaşım biçiminde önemli ölçüde gündemden düştüğü açıkça gözlenmektedir. Tarihsel eleştiri ile edebî eleştiri arasında dikkat çeken bu esaslı farklılığı, çağdaş edebiyat kuramları ve Kitab-ı Mukaddes eleştirilerindeki yeni temayüllerin Kur'an incelemelerine de bir yansıması olarak izah etmek mümkündür. Esasen bu durum, tarihsel eleştirinin "yazar" ve "tarih" üzerine yaptığı aşırı vurgunun, süreç içinde yazarın değer kaybına uğradığı, bununla birlikte tarihin edebiyatın hizmetine girdiği metin-merkezli bir analiz süreci olarak da okunabilir. Bu süreç, metin bütünlüğü arayışlarında metin lehine daha ileri boyutlara da taşınmış ve tarihinden neredeyse tamamen bağımsız olarak Kur'an metninin bütünlüğünü tespit etmeye matuf çalışmalar ortaya çıkmıştır. Şimdi ele alacağımız literatür, böyle bir zeminde gerçekleşen okumaları içermektedir.

### 3.2. TEMATİK-YAPISAL YAKLAŞIM: BAKARA SÛRESİ BAĞLAMINDA M. MIR, N. ROBINSON, M. ZAHNİSER, D. E. SMITH VE N. REDA ÖRNEĞİ

Metin bütünlüğü arayışlarında metnin tarihinden hareketle büyük ölçüde metinlerarası bir perspektiften hareket eden çalışmaların mantığına dair genel bir değerlendirme yapmış olduk. Bu bölümde ise metin-içi referansların (intratextual references) metin bütünlüğü arayışlarının merkezini teşkil ettiği çalışmalara yer verilecektir. İlgili çalışmalarda sûrelerin alt bölümlere ayrılmasında temaların olduğu kadar zaman zaman sûre içindeki tekrarlar, hitap ifadeleri, retorik unsurlar gibi metnin yapısından yola çıkan bazı unsurların da işlevselliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu itibarla sûrelerin metin-merkezli bir yaklaşımla alt bölümlere ayrılmasındaki yegâne unsurun “tema” olmadığına altı çizilmelidir ki bu duruma dikkat çekmek için söz konusu yaklaşımı *tematik-yapısal* olarak ifade etmeyi uygun bulduk.

Tam burada kısa bir parantez açmakta fayda vardır. Sûrelerin “temaları” denildiğinde akıllara tefsir literatüründe “Konulu Tefsir” başlığı altında yapılan çalışmalar gelebilir. Ancak bunlar, *tematik-yapısal* yaklaşımdan ayrılmaktadır zira konulu tefsir, müstakil sûrelere ya da Kur’an metninin tamamına yönelik bir “metin bütünlüğü arayışı” değildir. Bu metotta amaç, Kur’an’ın herhangi bir konusunun ilgili âyetlerin bütününe dikkate alınarak tefsir edilmesidir.<sup>808</sup> Yani, tematik-yapısal olarak nitelendirdiğimiz yaklaşımda söz gelimi bir sûre biriminin bütünlüğünü tespiti matuf çalışmalar mevcutken; konulu tefsir çalışmalarında bir konunun ilgili bütün âyetlerden hareketle anlaşılması gerektiği vurgusu bulunmaktadır. Keza “Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri”nde de asıl gaye, herhangi bir âyet ya da âyet pasajının doğru tefsiri için Kur’an’ın bütününe dikkate alınmasıdır. Ancak Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri, konulu tefsirde olduğu gibi bir konuya ilişkin tüm âyetlerin dikkate alınmasının da ötesinde herhangi bir konunun doğru anlaşılabilmesi için Kur’an’ın bütününe dikkate alınması gibi daha geniş bir perspektifi ifade etmektedir.<sup>809</sup> Ancak her hâlükârda gerek konulu tefsirde gerekse Kur’an’ın Kur’an’la tefsirinde bir “edebî bütünlük” kaygısından ziyade herhangi bir âyet ya da âyet pasajının doğru anlamlandırılmasına yönelik bir “teolojik” kaygının bulunduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca tematik-yapısal olarak

<sup>808</sup> Konulu tefsirin tanımları hakkında bk. Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 63 vd.

<sup>809</sup> Bk. Albayrak, *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine: Kur’an’ın Kur’an’la Tefsiri*, 157.

nitelendirdiğimiz yaklaşımda bir sûre içindeki ya da sûreler arasındaki temaların ardışık olarak birbiri ile olan ilişkisi üzerinde durulurken, konulu tefsir ya da Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinde bu türden bir ardışık insicam zorunlu olarak aranmamaktadır.<sup>810</sup> Söz gelimi, ilerleyen sayfalarda da açığa çıkacağı üzere, Bakara sûresinin tematik-yapısal bütünlüğünü konu edinen bir Batılı araştırmacı açısından Bakara sûresinin başında yer alan Âdem kıssası, özellikle müteakip âyetler ya da âyet grupları ile ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Oysa konulu tefsirde esas olan, bahsi geçen kıssanın Kur'an'daki diğer Âdem kıssaları ile birlikte okunmasıdır.

Bu kısa paratezden sonra tekrar konumuza dönmemiz gerekirse, bu bölümde tematik-yapısal yaklaşım, Mushaf tertibinde ikinci sırada yer alan ve en çok âyet sayısına sahip olan Bakara sûresinin yapısına ilişkin ortaya konulan çalışmalar özelinde incelenecektir. Bu bölümde Kur'an'ın en uzun sûresinin tahlilinin yapılacak olması, Mushaf eşliğinde bir okumayı gerekli kılacaktır. Zira beş farklı araştırmacının analizlerinde atıf yapılan âyetlerin her defasında ana metne ya da dipnota taşınması pek makul görülmemiştir. Ayrıca, ilgili sûrenin Batılı araştırmacıların gözünden analizini içeren bu bölümde tefsir literatürüne yer verilmemiştir. Belki bu bölüm, müteakip çalışmalar için bu türden mukayeseli analizlere bir zemin tesis edecektir.

Bakara, son dönem Batılı araştırmalarda en çok analiz konusu edilen sûreler arasındadır. Nitekim bu sûrenin metin yapısına ilişkin kayda değer bir literatür ortaya çıkmıştır.<sup>811</sup> Biz bunlar içinde Bakara sûresinin temalarından ve yapısal bazı unsurlarından hareketle ortaya konulan bütünlük arayışlarını örneklemek adına Mir, Robinson, Zahniser, Smith ve Reda'nın değerlendirmelerine yer vereceğiz. Beş

<sup>810</sup> Kur'an'ın bütünlüğünü konu edinen müstakil bir çalışmada "Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri" tabirinin kapsamı üç aşamada özetlenmektedir: 1. Âyet çerçevesi: Bir âyetin içinde yer alan kelimelerin âyetin bütününe dikkate alınarak anlaşılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. 2. Siyak-Sibak Çerçevesi: Ardışık âyetler arası irtibatın dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. 3. Kur'an'ın Bütünlüğü Çerçevesi: Kur'an'ın en küçük birimi olan âyetlerden en büyük birimlerine kadar bütünlük arz ettiği ifade edilmektedir. Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine: Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, 43-56.

<sup>811</sup> Öne çıkan çalışmalardan bazıları şunlardır: Nevin Reda, *The al-Baqara Crescendo: Understanding the Qur'an's Style, Narrative Structure and Running Themes* (Montréal: McGill-Queen's University Press, 2017); Marianna Klar, "Text-Critical Approaches to Sura Structure: Combining Synchronicity with Diachronicity in Sûrat al-Baqara. Part One", *Journal of Qur'anic Studies* 19/1 (2017): 1-38; Klar, "Text-Critical Approaches to Sura Structure: Combining Synchronicity with Diachronicity in Sûrat al-Baqara. Part Two", *Journal of Qur'anic Studies* 19/2 (2017): 64-105; A. H. Mathias Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*" *Literary Structures of Religious Meaning in the Qur'an*, ed. Issa J. Boullata (New York: Routledge, 2000), 26-55; Raymond Farrin, "Surat al-Baqara: Structural Analysis", *The Muslim World* 100 (2010): 17-32. Bu türden müstakil çalışmalara ilâveten metin bütünlüğü araştırmaları bağlamında ön plandaki eserlerde de yine Bakara sûresinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Mesela bk. Neal Robinson, *Discovering the Qur'an*, 201-223; Cuypers, *How to Read the Qur'an*, 158-171; Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 9-21

araştırmacı özelinde örnekleyeceğimiz tematik-yapısal bütünlük arayışlarına yer verirken amacımız, her bir araştırmacının kendine has bölümlenmelerini ortaya koymak, bu noktada ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklardan hareketle bazı çıkarımlara ulaşmaktır.<sup>812</sup> Bunun için öncelikle bahsi geçen araştırmacıların sûreye ilişkin alt bölümlenmelerini bir tablo hâlinde paylaşmanın uygun olacağı kanaatindeyiz:

**Tablo 3.2.** Mir, Robinson, Zahniser, Smith ve Reda'nın Bakara sûresi bölümlendirmeleri

Mir (1993)	Robinson (1996)	Zahniser (2000)	Smith (2001)	Reda (2017)
1. Giriş (1-39)	1. Giriş (1-39)	1. Giriş: Evrensel Bir Din Olarak İslam (1-39)	1. Kur'an ve Muhammed'in Otoritesinin Tesisi (2-39)	1. İnsanlık (1-39)
2. İsrailoğullarına Hitap (40-121)	2. İsrailoğullarının Kınanması (40-121)	2. Ehl-i Kitap için İslam (40-152) 2.1. İsrailoğulları (40-121) 2.2. Birlik (122-152)	2. İsrailoğullarının Başarısızlığı (40-118)	2. İsrailoğulları (40-123)
3. İbrahimî Miras (122-162)	3. İbrahim'in Mirası (122-152)	Hinge (153-162)	3. Kur'an ve Muhammed'in Otoritesinin Yeniden Tasdiki (119-167)	3. İslam Toplumu (124-286) 3.1. Kurucu anlatı (124-151) 3.1.1. İbrâhimî Sözleşme (124-141) 3.1.2. Vasat ümmet olma (142-151) 3.2. Yasalar (152-242) 3.3. İnanç Testi (243-286) <sup>813</sup>
4. Şeriat ya da Yasa (163-242)	4. Yeni Toplumun Yasası (153-242)	3. Yasa ve Özgürlük (163-283) 3.1. Toplumsal Hidâyet (163-242) 3.2. Özgür Kâbe (243-283)	4. Temel İslâmî Yasalar (168-284) <sup>814</sup>	
5. Kâbe'nin Özgürleşmesi (243-283)	5. Kâbe'nin Özgürleştirilmesi Mücadelesi (243-283)	4. Sonuç (284-286) <sup>815</sup>		
6. Sonuç (284-286) <sup>816</sup>	6. Sonuç (284-286) <sup>817</sup>			

<sup>812</sup> Bakara sûresinin bütünlüğüne ilişkin Raymond Farrin tarafından yapılan analizi "simetrik bütünlük arayışları" başlığında ele almayı uygun bulduk. Çünkü Farrin, bu bölümde yer alan örneklerde olduğu gibi sûreyi tematik yahut birtakım sûreye has yapısal unsurlardan ziyade, bir sonraki bölümde görüleceği üzere, "Sami retoriği" temelinde ele almaktadır. Gerek yaklaşım biçiminin gerekse ortaya çıkan sonuçların kayda değer farklılıklar arz etmesi, araştırmacının Bakara sûresi analizini ayrı bir bölümde ele almayı gerekli kılmıştır.

<sup>813</sup> Reda, *The Al-Baqara Crescendo*, 81.

<sup>814</sup> David E. Smith, "The Structure of al-Baqarah", *The Muslim World* 91 (2001): 123.

<sup>815</sup> Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*", 26-48.

<sup>816</sup> Mir, "The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis", 216-217. Mir, sûre bölümlemesini Islâhî'ye dayandırmaktadır. Bk. Islâhî, *Tadabbur-e-Qur'an: Pondering Over the Qur'an*, 92-95.

<sup>817</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 201-223.

Araştırmacıların değerlendirmelerinde gerek bölümler arası gerekse bir bölüm içinde yer alan âyetler arası irtibatlandırmalarda öne çıkan noktaları tahlil etmeye çalışacağız. Böylece Bakara sûresinin edebî bütünlüğünü ortaya çıkarmaya matuf tematik-yapısal okumalar neticesinde tespit edilen sonuçlara dair daha sağlıklı mülahazalarda bulunmak mümkün olacaktır.

Tabloya genel olarak bakıldığında araştırmacıların sûre alt bölümlemelerinin bazı noktalarda örtüştüğü dikkat çekmektedir. Örneğin sûrenin ilk bölümünü ilk 39 âyetin oluşturduğu hususunda bütün araştırmacılar hemfikirdir. Mir, Robinson ve Zahniser'in sonuç bölümlerini aynı âyetler (284-286) oluşturmaktadır. Ayrıca bölümlemeler yapılırken tematik ayrımlar önemli bir yer tuttuğu için bölümlerin adlandırmasında da birtakım benzerliklere rastlanılmaktadır.

Bu bölümde araştırmacıların Bakara sûresinin bütüne ilişkin analizleri yer almamaktadır. Daha ziyade her bir araştırmacının sûre bütünlüğü bağlamında öne çıkardığı hususlar, alt başlıklara taşınmak suretiyle daha sınırlı ve spesifik bir inceleme yapılması amaçlanmaktadır.

### 3.2.1. Mir:\* Bakara 2/163-242. Âyetlerin İncicamına Dair Bir Okuma

Bakara sûresinin bölümlemesi konusunda Mir'in Islâhî'den etkilendiği ve aynı bölümlemeyi muhafaza ettiği belirtilmelidir.<sup>818</sup> Araştırmacı, ana bölümler arasındaki

---

\* Ohio'da bulunan Youngstown State University Islamic Studies bölümünde görev yapan Mir, Kur'an üzerine pek çok eser kaleme almıştır. Bunlar arasında *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*'dir (1986) ki adlı çalışma öne çıkmaktadır ki bununla Mir, Kur'an metninin edebî yapısı üzerine çalışan Batılı araştırmacılara Islâhî'nin bu konudaki yaklaşımını tanıtmış ve yeni ufuklar açmış olması hasebiyle kayda değerdir. Araştırmacının diğer bazı çalışmalarını zikretmek gerekirse; kitap çalışmaları arasında *Dictionary of Qur'anic Terms and Concepts* (1987), *Verbal Idioms of the Qur'an* (1989) bulunmaktadır. Makale çalışmalarından bazıları da şunlardır: "Irony in the Qur'an: A Study of the Story of Joseph (2000)", "Islâhî's Concept of Sura-Pairs (1983)", "Islâhî's Concept of Sura-Groups (1984)", "The Qur'an as Literature (1988)", "The Qur'anic Oaths: Farahi's Interpretation (1990)", "Continuity, Context, and Coherence in the Qur'an: A Brief History of the Idea of Nazm in the Tafsir Literature (2013)". Mir, Kur'an metninin bir edebî metin olarak çalışılabileceği perspektifini Batı akademiasına teklif eden öncü araştırmacılar arasındadır. Araştırmacının Türkçe'ye kazandırılan çalışmaları şunlardır: Mustansir Mir, "Kur'an'da Yusuf Kıssası: Taslak, Temalar ve Karakterler", çev. Ali Akay, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005): 183-200; "Kur'an'ın Not Ettiği Bazı Mantık Hataları", çev. Mustafa Ünver, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2004): 363-368; "Kur'an'da Diyalog", çev. Abdurrahman Altuntaş, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014): 214-235; "Edebî Bir Metin Olarak Kur'an", çev. Aydın Temizer, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim)* 14/3 (2014): 175-189; "Fâtîha Suresinin Düşünce, Ruh ve Yapısında Çoksesli Harmoni," çev. Ali Akay, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2006): 163-166; "Kur'an'da İroni: Bir Yusuf Kıssası İncelemesi", çev. Ali Akay, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1 (2007): 189-204.



irtibatla ilgili detaylı değerlendirmeler yapmamakla birlikte konuya ilişkin bir makalesinde, kısa bir girizgâhtan sonra onun bölümlenmesine göre sûrenin dördüncü bölümünde (163-242) yer alan âyetlerin insicamına ilişkin tespitlerini paylaştığı görülmektedir.

Giriş bölümünden (1-39) sonra ikinci bölüm (40-121), Arabistan'daki Yahudilerin eleştirilmesini konu edinmektedir. Burada Müslümanlar Yahudi topluluğunun karşısında bir topluluk olarak sunulmaktadır. Diğer yandan yine bu bölümde (122-162) Müslümanlar İbrahim dininin çizgisinin devamı olarak takdim edilmektedir. Hâl böyle olunca Müslümanlar İbrahim'in mirası (Kâbe) üzerinde bir hak iddia etmiş olmaktadır. Dolayısıyla Kâbe Müslümanların kiblesi olmalı, Kureyş'in elinden alınmak sûretiyle özgürleştirilmelidir. Ancak bundan önce yeni topluluğun yeni yasalara (şeriat) ihtiyacı bulunmakta olup bu husus üçüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Üçüncü bölüm yeni dinin temel prensibini ortaya koyarak başlamaktadır ki bu da *monoteizmdir* (163-164). Putperestlik eleştirilmekte (165-167), devamında Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların haram kılınmasından bahsedilmek sûretiyle putperestlik eleştirisinin devam ettiği âyetlere rastlanılmaktadır (168-176). Müteakip âyetlerde toplumsal barışın ve adaletin tesisine matuf yasalar vazedilmektedir. Bu bağlamda oruç, cihad ve hac ibadetleri insanın ruhunu disipline eden dolayısıyla toplumsal düzene katkı sağlayan unsurlar olarak katkı sunmuş olmaktadır (177-188). Kâbe, cihad edilerek alınmalıdır ancak savaş haram aylarda gerçekleştirilmemelidir (189-194). Cihadın finansal ayağını desteklemek için infakta bulunulmalıdır (195). 196-200. âyetler Hac ve umrenin nasıl bir ruhla gerçekleştirilmesi gerektiğine değinmekte, bu ibadetlerde salt dünyevî amaçlar güdülmemelidir. İşte bu noktada müteakip âyetler (204-214) münafıklarla gerçek inananları karşılaştırmaktadır. Ancak bu pasaj, ana konuya bir parantez içi mesabesinde (paranetical) görünmektedir. Zira devam eden âyetler tekrar cihad ve infak konularını ihtiva etmektedir. Savaş; boşanma gibi birtakım ailevî problemleri beraberinde getirmektedir (215-237). Devamındaki beş âyet (238-242) bütünleyici malzemeler içermektedir. 243-251. âyetlerde bahsi geçen savaş Mir'e göre sûrenin insicamı bağlamında bazı zorluklar içermektedir. Bununla birlikte Islâhî, Yahudilerin bu savaşı kiblelerini tekrar kazanmak amacıyla yaptıklarına dair tarihsel bir veri ile elini güçlendirmekte ve bu çabanın

---

<sup>818</sup> Islâhî, *Tadabbur-e-Qur'an: Pondering Over the Qur'an*, I, 92-95.

Müslümanların kıblesi olan Kâbe'nin özgürleştirilmesine referans olduğunu düşünmektedir.<sup>819</sup>

### 3.2.2. Robinson:\* Hitap İfadeleri ve Terminolojik Tekrarlar Eksenli Bir İnceleme

Robinson sûreyi bir giriş, dört bölüm ve bir sonuç şeklinde altı kısma ayırmaktadır. Araştırmacı, sûre adının içeriğin bütününe yansıtmadığını, *Bakara* kelimesinin yalnızca 67-71. âyette değinilen bir olayda geçtiğini belirtmektedir.<sup>820</sup> Dikkat çekilen bu husus, bütünlük arayışlarında sûre adı ile içeriği arasındaki ilişkinin de dikkate alındığını, bununla birlikte sûre adının her zaman içeriği kapsayacak bir genişlikte olmayabileceğini örneklemesi bakımından önem arz etmektedir.

Ana bölümlerin ayrımı ve bu bölümler arasında dikkat çekilen irtibatlar şu şekildedir: Robinson'a göre ilk bölüm (1-39), vahiy, iman-küfür ve Âdem kıssasından oluşmaktadır. Sûrenin ikinci bölümünde (40-121) ise İsrailoğullarının hem Hz. Musa hem de Hz. Muhammed zamanında düştükleri hatalar işlenmekte, dolayısıyla İsrailoğullarının da tıpkı Âdem ve Havva gibi şeytanın ayartmalarına teslim olmasına gönderme yapılmaktadır.<sup>821</sup> İkinci bölümün ilk âyetinde (40) hitap edilen İsrailoğulları, ilk bölümün 8-20. âyetlerinde münafıklıkla itham edilen kimselerdir.<sup>822</sup> Sûrenin üçüncü bölümünde (122-152), İsrailoğullarına İbrahim'in dini temelinde Müslümanlarla uzlaşmaları konusunda uyarı yapılmaktadır. Büyük bir kısmı yeni teşekkül etmekte olan topluma ilişkin yasalardan oluşan dördüncü bölümün ilk âyeti (153) “sabır ve namaz ile Allah'tan yardım istemeyi” öğütlemektedir. 243. âyetle başlayan beşinci bölüm de benzer şekilde bazı yasalar içerse de, burada esas vurgu Allah yolunda mal ve canla mücadele etmenin gerekliliğindedir. Son üç âyet (284-286) *sûrenin önceki âyetlerinde*

<sup>819</sup> Mir, “The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis”, 216-217.

\* Leeds, Wales, Sogang ve Australian National Üniversitelerinde görevlerde bulunan Robinson İslam üzerine araştırmalar yapmaktadır. Özellikle 1996 yılında yayımlanan *Discovering the Qur'an: A Contemporary Approach to a Veiled Text* adlı çalışması ile tanınmaktadır. Araştırmacının çalışmalarını sivil olarak devam ettirdiği bilinmektedir. Bahsi geçen çalışmanın Türkçe çevirisi için bk. Neal Robinson, *Kur'an'ı Keşfetmek: Örtülü Bir Metne Çağdaş Bir Yaklaşım*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul, KURAMER, 2018). Ayrıca Robinson'ın Türkçeye çevrilen iki makalesi için bk. Neal Robinson, “Mu'minûn Sûresi'nin Yapısı ve Tefsiri”, çev. İsmail Albayrak, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004): 185-206; “İslâm'ın Doğuşuyla İlgili Alternatif Yaklaşım”, çev. İsmail Albayrak, *İslâmî Araştırmalar*, 16/1 (2003): 166-175.

<sup>820</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 201.

<sup>821</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 202.

<sup>822</sup> Dikkat edilirse bu örnekler, araştırmacının bölümler arasında bazı tematik irtibatlandırmalar yaparak ilerlediğini göstermektedir. Robinson, *Discovering the Qur'an*, 206.

*bahsi geçen pek çok temaya değinmesi* hasebiyle *sonuç* (epilogue) bölümü olarak adlandırılmayı hak etmektedir.<sup>823</sup>

Sûrenin üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümleri arasında nasıl bir ilişki kurulabileceği hususunda Robinson Islâhî'den yardım almaktadır. Buna göre Kur'an, İbrahim'in gerçek takipçilerinin Müslümanlar olduğunu ve bu yüzden onların ibadetleri esnasında yüzlerini İbrahim'in evi Kâbe'ye çevirmelerini (3. bölüm: 122-152) istemek sûretiyle Kâbe'nin Mekke'li müşriklerden kurtarılması gerektiğine (5. bölüm: 243-283) göndermede bulunmaktadır. Ancak bunun için yeni teşekkül etmekte olan Müslüman topluluğun biçimlendirilmesi ve bu konudaki kararlılıklarının artırılması amaçlanmaktadır. Bunun için yasalar vazedilmekte, teşvik, tavsiye ve uyarılarda bulunmaktadır. Ayrıca cihadla doğrudan ilişkili konularda talimatlar verilmektedir (4. bölüm: 153-242).<sup>824</sup>

Yukarıda bahsi geçtiği üzere sûrenin son üç âyeti, önceki âyetlerde geçen çeşitli konulara atıfta bulunduğu gerekçesiyle sonuç bölümü olarak belirlenmektedir. Şöyle ki 284. âyetin hemen başında geçen "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'a aittir." ifadesi, İsrailoğullarının eleştirildiği ikinci bölümdeki 107, 116 ve 255. âyetleri hatırlatmaktadır.<sup>825</sup> Aynı âyetin devamındaki "İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onunla sorguya çeker" ifadesi ile 33, 77 ve 271. âyetler arasındaki benzerliğin altı çizilmektedir.<sup>826</sup> 284. âyet şöyle sonlanmaktadır: "Dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter." Robinson, âyetin bu son bölümü ile 20, 106, 109, 148, 259. âyetler arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. 284. âyette olduğu gibi son iki âyet ile de sûrenin geriye kalan kısmı arasında bu türden çokça âyetler arası irtibatlandırmalar yapmak sûretiyle araştırmacının bu son üç âyetin sonuç (epilogue) bölümü olarak belirlenmesini temellendirmek istediği açık bir şekilde görülmektedir.<sup>827</sup>

<sup>823</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 202.

<sup>824</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 202-203.

<sup>825</sup> Bakara 2/107: "Bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümlerini Allah'a aittir?" Bakara 2/116: "...Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'a aittir." Bakara 2/255: "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur..." Ayrıca bk. Bakara 2/29, 117, 164. Robinson, *Discovering the Qur'an*, 221.

<sup>826</sup> Bakara 2/33: "... Yine açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilim demedim mi?"; Bakara 2/77: "Onlar bilmiyorlar mı ki Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da."; Bakara 2/271: "...Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffaret olur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

<sup>827</sup> Bk. Robinson, *Discovering the Qur'an*, 221-223.

Robinson'ın ana bölümler arasında tesis etmeye çalıştığı insicam kadar dikkat çeken bir diğer husus, onun bir bölümü zorunlu olarak hemen öncesi yahut da sonrasındaki bölümle irtibatlandırma gibi dar bir doğrusal (lineer) alana kendini hapsetmemesidir. Bu bağlamda onun sık sık farklı bölümlerdeki âyetler arasında bulunduğunu düşündüğü tematik, biçimsel yahut sözcüksel ilişkilere dikkat çektiği görülmektedir.<sup>828</sup> Bu bağlamda araştırmacının örneğin üçüncü bölümde geçen İbrahim kıssası ile birinci bölümdeki Âdem kıssası arasında yaptığı sözcüksel irtibatlandırmalar kayda değerdir. Açmak gerekirse; her iki kıssada hem 30, hem de 126. âyetler *ve iz gâle* ile başlamaktadır. Yine İbrahim'in *Rabbinin* onu *kelimelerle* sınaması (124), cennetten çıkarıldıktan sonra Âdem'in *Rabbinden kelimeler* almasını (37) anımsatmaktadır. Benzer şekilde Allah'ın İbrahim'e hitaben söylediği *innî câ'iluke li'n-nâs-i imâmâ* (124) ifadesi, Allah tarafından meleklerle hitaben söylenen *innî câ'ilun fi'l ard-i khalîfeh* (30) beyanını hatırlatmaktadır. İbrahim'in, soyundan gelecek olanlardan da önderler çıkarması duasına karşılık Allah'ın *lâ yenâlu 'ahdi'zzâlimîn* (124) yanıtı, Allah tarafından Âdem ve Havva'nın yasaklanan ağaca yaklaşmamaları, aksi takdirde *fetekûnâ mine'z-zâlimîn* (35) ihtarına muhatap olmalarını konu edinen ifadeyi akıllara getirmektedir.<sup>829</sup>

Araştırmacının ana tematik bölümler arasında tesis etmeye çalıştığı genel irtibatlar kadar, her bir bölüm içindeki âyetler arasında kurmaya çalıştığı ilişkiye de dikkat çekmek gerekmektedir. Bu bağlamda Robinson'ın *Yeni Toplumun Yasası* (153-242) adını verdiği dördüncü bölüme ilişkin analizi örneğinde bu hususu somutlaştırmak istiyoruz.

Bu bölümün analizine geçmeden önce araştırmacının dikkat çektiği husus, 143. âyette geçen *ümmeten vasaten* ifadesinin tematik ve yapısal açıdan önemli bir konuma sahip olmasıdır. Zira bu âyet, 286 âyetten müteşekkil sûrenin “ortasında” (286/2=143) yer almakta, devamında kıblenin değişmesine ve İslam toplumunun Yahudi ve Hristiyanlardan ayrılmasına değinilmektedir. İşte araştırmacı, dördüncü bölümün analizine bu âyete atıfla başlamaktadır. Ona göre İslam toplumu böyle bir ayrılığı gerçekleştirecekse şâyet, izleyecekleri kendilerine mahsus bir yol haritasına sahip olmaları gerekmektedir ve bunun için kendilerine detaylı talimatlar verilmelidir. Bu nedenle 153. âyette “Ey İman edenler!” ile başlayan hitap, bu talimatların girişi

<sup>828</sup> Mesela bk. Robinson, *Discovering the Qur'an*, 207-209.

<sup>829</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 208-209.

niteliğindedir. İfade edildiği üzere Robinson, zaman zaman bölümler arası göndermeler yapmak sûretiyle de sûrenin bütüncül yapısını ortaya koyma gayretine devam etmektedir. Mesela o, 153. âyette geçen “Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin.” ifadesinin İsrailoğullarına hitap bağlamında 45. âyette de geçtiğini hatırlatmaktadır. Yine 155. âyette inananların korku ve açlıkla imtihana tâbi tutulacak olmaları ile 124. âyette Hz. İbrahim’in birtakım kelimelerle sınanması arasındaki irtibata değinen Robinson, böylece bölümler arasında bulunduğu inandığı dinamik irtibata atıf yapmaktadır. 156-157. âyetlerde ise imtihana sabredenler müjdelenmektedir.

Safâ ve Merve’ye değinen ve Hac’dan bahseden 158. âyetin ilk bakışta kendinden önceki ve sonraki âyetlerle ilişkisini saptamanın zor olduğunu söyleyen Robinson, 153-157. âyetlerin Müslümanları Mekke’nin fethine hazırlayan bir teşvik ifadesi olduğu kanaatinde dir.<sup>830</sup> 158. âyet ise, Mekke’nin fethinden bir yıl önce, 629 yılında Umre yolculuğu gerçekleştiren ve orada Safâ ve Merve’nin şirk inancıyla özdeşleştirildiğine tanık olan Müslümanların soru işaretlerini gidermeye yöneliktir. Nitekim hemen akabindeki âyetlerde kınananlar (159-162), bu iki tepe arasına putlar yerleştirmek gibi eylemlerle İbrahim’in dinini tahrif edenlerdir. İşte bu türden putperest uygulamaların yol açtığı karışıklıklardan sonra İslam’ın temel prensibi ortaya konulmaktadır ki bu da tek olan Allah’a kulluk etmektir (163). Bir sonraki âyette (164) bu inancın rasyonel temeli izah edilmekte, sonrasında (165-167) ise çok tanrıçılığa karşı açık bir polemik sahnesi yer almaktadır.<sup>831</sup>

Şirk uygulamaları, putlara sunulan adaklardan da yeme faaliyetini içerdiği için müteakip âyetler (168-173) bu meseleye değinmektedir. 168. âyette helal ve temiz olan şeylerden yemek ile şeytanın adımlarını takip etmemek arasında kurulan bağlantı, Robinson’a 35-36. âyette Âdem-Havva kıssasını hatırlatmakta, her iki durumda da şeytanın kendilerine helal olmayan şeyi yemeleri konusunda insanı ayartmasına dikkat çekmektedir. Şeytanın kötü olan şeyi emrettiği gibi insanların hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyler hakkında konuşmalarını da emretmesinden bahseden 169. âyet, araştırmacıya göre muhtemelen kendi kafalarına göre yiyecekleri şeyler hakkında yasalar belirleyen ve sonra da bunu Allah’a isnat eden Yahudilere yöneliktir. Bu itibarla bir sonraki âyet (170) hem müşriklere hem de Yahudilere yönelik gibi görünmektedir. Zira burada atalarının geleneğini Kur’an’a tercih edenler eleştirilmektedir. 171. âyetteki

<sup>830</sup> Robinson, *Discovering the Qur’an*, 211.

<sup>831</sup> Robinson, *Discovering the Qur’an*, 212.

kısa meselde, işitmesine rağmen anlamayan insanlar hayvanlara benzetilmektedir ki bu bağlamda âyet, 17. âyette geçen “sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler” ifadesini akıllara getirmektedir.<sup>832</sup>

172-176 âyetlerde yiyeceklerle ilgili meseleler Yahudilerle polemik içeren bir kısmı da içine alarak devam etmekte, bu bölümde de yine daha önce geçen bazı âyetler okurda çağrışım yapmaktadır.<sup>833</sup> 177. âyette konu değişmekte ve asıl iyiliğin (birr) ne olup ne olmadığına ilişkin bir izah yapılmaktadır. Robinson’a göre bu noktada iyilikten bahsedilmesi, Yahudilerin kutsal kitapta yazan iyilikleri bir kenara bırakarak insanlara kendi uydurdıkları iyileri tavsiye etmeleriyle ilgilidir. Esasen gerek yiyecekler gerekse 146. âyetten hatırlanacağı üzere ibadet esnasında dönülecek yön konusunda Yahudilerin bir şeyleri gizlemeleri, değiştirmeleri ve bunları bir iyilik gibi takdim etmeleri, 177. âyette asıl iyiliğin ne olduğu hususunda uzunca bir açıklamayı gerekli kılmış görünmektedir. 178-179. âyetlerde adam öldürme ve kısıstan bahsedilmekte ve bu iki âyet, ilk bakışta önceki âyetlerle aralarında bir ilişki bulunmadığı izlenimi yaratmaktadır. Ancak burada dikkatlerden kaçmaması gereken husus, iman edenlere yönelik hitaplar ile İsrailoğullarına yönelik hitaplar arasında birtakım ilişkilerin bulunduğudır. Mesela 40. âyette İsrailoğullarından tek olan Allah’a kulluk etmeleri istenmiş ancak onlar putperestliği tercih etmiş ve buzağıya tapmışlardır (51-54). Şirk inancı, onların Allah’ın kendilerine lûtfettiği yiyeceklerden hoşnut olmamalarını getirmiş (61) ve bir cana kıyma (72) gibi büyük günahlar işlemelerine yol açmıştır.

Doğrusu, Robinson burada ilgili âyetlerin kendinden öncekilerle irtibatını tesis etmekte zorlanmış görünmektedir. Buraya kadar âyetler arasındaki doğrusal ilişkiye özellikle dikkat çeken araştırmacı, 178 ve devamının hemen öncesindeki âyetlerle arasında doğrudan bir ilişkisinden bahsetmemekte, çok daha önceki âyetlere referans vermek<sup>834</sup> sûretiyle esasen bu âyetlerin sûre bütününden bağımsız olmadığı şeklinde daha “geniş açılı” bir fotoğraf çekmek zorunda kalmaktadır.

180-182. âyetlerde vasiyet, 183-187. âyetlerde ise oruç bahsine yer verilmektedir.<sup>835</sup> Oruç, insanları kötülüklerden alıkoyma işlevine sahiptir ve orucun bu özelliği, 188. âyette geçen haksızlık, rüşvet gibi olumsuz davranışlardan kaçınılması

<sup>832</sup> Robinson, *Discovering the Qur’an*, 213.

<sup>833</sup> İlgili âyetler için bk. Robinson, *Discovering the Qur’an*, 213.

<sup>834</sup> Robinson, *Discovering the Qur’an*, 213.

<sup>835</sup> Hem vasiyet hem de oruç âyetlerinin hem kendi aralarında hem de önceki âyetlerle ilişkileri nedir sorusu yanıtı bırakılmaktadır.

gerekliliği ile irtibatlandırılabilir. Orucun kamerî bir ay boyunca tutulması bir sonraki âyette yeni aylarla ilgili bir soruyu ortaya çıkarmaktadır. Yeni ayların, mevsimleri ve Haccı belirlemek gibi bir işlevi bulunmakta olup bu aylarda “evlere arka kapılarından girmek” gibi batıl inançlardan kaçınılmalıdır (189). Haccın güven içinde yapılabilmesi için Kâbe özgürleştirilmeli, bunun içinse savaşılmalıdır. Bu itibarla müteakip âyetler (190-195) cihad ve şartlarına ilişkin birtakım izahlar getirmektedir.<sup>836</sup>

196-203. âyetlerde tekrar hac ve umrenin nasıl ve hangi amaçlarla ifa edilmesi gerektiği meselesine dönülmektedir. Bu ibadetler salt dünyevî amaçlarla değil, hem dünyada hem de ahirette kazançlı çıkmak için yapılmalıdır. Bu âyetleri müteakiben, bağlama uygun olarak 204-207. âyetlerde münafıklar ve inançlarında samimi olanları karşılaştıran bir bahis açılmaktadır. 208-209. âyetlerde inananlardan kendilerine “apaçık deliller” geldikten sonra yanlış yollara sapmamaları ve toplu olarak barış içinde yaşamaları emredilmektedir. Bu delillere rağmen tereddüt içinde olanlar Allah’ı görmek istemektedirler (210). Ancak hatırlanacağı üzere daha önce İsrailoğulları da bunu istemiştir (55) ve bu konuda İsrailoğullarının ne ile karşılaştıklarının Hz. Peygamber’e sorulması inananlardan istenmektedir. İsrailoğullarına yapılan referans, onların Allah’ın âyetlerini değiştirmesi (211), inananlarla alay edenlerin kınanmaları (212) ve kendilerine peygamber gönderilmesine rağmen ayrılığa düşmeleri (213) gibi hususların yeniden gündeme taşınmasına yol açmaktadır. Bir sonraki âyet (214), tereddüt içinde olanlara geçmiştekilerin başına gelen sıkıntılar kendilerine de gelmedikçe cennete giremeyeceklerini hatırlatmaktadır. Bu arasözden (digression) sonra tekrar Allah yolunda harcama meselesine (215), sonrasında ise savaş bahsine (216-218) dönülmektedir. Böylece tartışma aynı hususlar etrafında dönmektedir.

Robinson’a göre 210. âyette tereddüt içinde olanlardan bahsedildikten sonra 214 bir *ara söz olarak* tekrar bu kişilere gönderme yapmaktadır. 190-195. âyetlerde cihad ve şartlarından bahseden âyetlerden sonra 216-218. âyetlerde tekrar bu konuya dönülmesi, *doğrusal* insicam açısından değerlendirilmemekte, Robinson bu durumu meselenin dönüp dolaşıp aynı hususlara temas etmesi şeklinde izah etmektedir.<sup>837</sup> Tekrarların “bütüncül” bir metin içinde belirli bir bağlam dâhilinde ve akışa katkı sunan bir işlevi haiz olarak gelmesi gerektiği göz önüne alındığında, araştırmacının bu noktada daha güçlü izahlara başvurması gerekmez mi?

<sup>836</sup> Robinson, *Discovering the Qur’an*, 213-214.

<sup>837</sup> Robinson, *Discovering the Qur’an*, 214.

219-241. âyetler savaş ve beraberindeki zorlukları konu edinmektedir. Savaş esnasında insanların meyledebilecekleri türden davranışlar olması hasebiyle içki ve kumarla ilgili uyarılar (219) yapılmaktadır. Maddî kazançlar bu tür kötü işlerde değil Allah yolunda harcanmalıdır (219). Savaş neticesinde çocukların yetim kalmaları, inananların onların haklarını korumaları meselesini gündeme getirmektedir (220). Müslümanlara düşman oldukları için müşriklerle evlenilmesi yasaklanmaktadır (221). Müşrik kadınlarla evlenilmesine yönelik yasaktan bahsedilirken, âdet döneminde inanan kadınlara yaklaşmakla ilgili bir soru da gündeme gelmiş görünmektedir (222-223).<sup>838</sup> Devamındaki âyetlerde yine savaş esnasında karşılaşılabilecek durumlara ilişkin açıklamalar yapılmaktadır. Mesela cinsel ilişkiden kaçınmakla ilgili yeminler (224-226), boşanma (227-232), annelerin çocuklarını emzirmeleri konusundaki sorumlulukları (233), dul kalmış kadınların tekrar evlenmeleri (234-235), boşanmaya ilişkin talimatlar (236-237) zikredilmektedir. Devamındaki âyetlerde namazlardan ve orta namazdan (238) ve tehlike anında namazların eda edilebilme biçimlerinden (239) bahsedilmesi bağlam dışı (out of place) gibi görünmektedir. Ancak sûrenin bu bölümünün “sabır ve namaz ile Allah’tan yardım istenmesi” (153) ile başlaması ve devamında “savaşta öldürülenlere ölümler denmemesi” (154) talimatının izlemesi hatırlanmalıdır. İlâveten 219-241. âyetlerin ana konusunun savaş olduğu gerçeği de ayrıca hesaba katılmalıdır. Bu kısa parantezden<sup>839</sup> (brief parenthesis) sonra dullar (240)<sup>840</sup>, boşanan kimselere ilişkin emirler (241) ve Allah’ın âyetlerine referansta bulunan bir kapanış cümlesi (242) ile bölüm sonlanmaktadır.<sup>841</sup>

---

<sup>838</sup> Robinson, *Discovering the Qur’an*, 214.

<sup>839</sup> Kadınlar ve evlilikle ilgili hükümleri ihtiva eden âyetlerin (221-237 ve 240-241) arasına giren 238 ve 239. âyetlerin, sûrenin ilgili bölümünün genel konusu ile irtibatlı olmasından hareketle “bağlam dışı” olarak değerlendirilmek yerine “parantez içi” olarak görülmesine dikkatinizi çekmek istiyoruz. Burada sûrenin belirli âyetlerinin aykırı gibi görünmesi durumunda, ilgili âyetlerin içinde buldukları bölüm içinde bir yere oturup oturmadığına bakılmakta, şâyet bölümün genel bağlamına uygun bir konuyu ihtiva ediyorsa, doğrusal (lineer) olarak bağlam dışı görünen âyetler “parantez içi” ifadeler olarak nitelendirilmektedir. Bu husus, araştırmacının katı bir doğrusal (lineer) ilişkiyi bütünlük arayışlarında zorunlu görmediğini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

<sup>840</sup> 234 ve 240. âyetler arasında tertip açısından bir insicamsızlık bulunduğu iddialarına ilişkin bk. Öztürk, *Kur’an Tarihi*, 197 vd.

<sup>841</sup> Robinson, *Discovering the Qur’an*, 215.



### 3.2.3. Zahniser:\* Bakara 2/153-162. Âyetlerin Sûre Bütünü İçindeki Bağlamına Dair Bir Öneri

Zahniser'e göre sûre dört ana bölüme ayrılmaktadır: *Giriş* (1-39), *Ehl-i Kitap için İslam* (40-152), *Yasa ve Özgürlük* (163-283) ve *sonuç* (284-286). O, iki ana bölümü birbirine bağladığını düşündüğü 153-162. âyetleri ise müstakil bir bölüm olarak değerlendirmemektedir.<sup>842</sup> Zahniser, Bakara sûresini çalışırken en çok zorlandığı hususun sûrenin tematik sınırlarına karar vermek olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı, kendisiyle birlikte Islâhî ve Robinson'ın ortak noktasını "uzun sûrelerin tam bir bütünlüğe ve anlamlı bir insicama sahip olduğu" kanaatini paylaşmak şeklinde ifade etmektedir.<sup>843</sup>

Zahniser'e göre sûrenin ana bölümleri arasındaki ilk geçişi tespit etmek zor değildir zira 40. âyet "Ey İsrailoğulları!" şeklinde bir hitap ifadesiyle başlamaktadır. Bu tür hitap ifadeleri her zaman olmasa da genellikle yeni bir bölüme başlanıldığına işaret eder. Mesela Robinson'ın tespit ettiği gibi beş ana geçişin üçü hitap ifadesiyle başlamaktadır. 2 ve 3. bölümler "Ey İsrailoğulları!"; dördüncü bölüm (153-243) ise "Ey inananlar" ile başlamaktadır. Beşinci bölümü (243-283) ise "Görmedin mi?" hitabı başlatmaktadır. Hatta sonuç bölümünün ilk âyeti (284) bile sık tekrar edilen bir kalıpla (oft-repeated formula) başlamaktadır: "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'a aittir." Sûrelerdeki hitap ifadeleri her zaman yeni bir bölüme geçişi ifade etmemekle birlikte Zahniser, hitabın akışını duraklatmaları nedeniyle bu noktalara dikkat edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Hitap ifadelerine ek olarak araştırmacı bunların öncesi ve sonrasındaki temanın da önem arz ettiğini not etmektedir.<sup>844</sup> Mesela yine ikinci bölümü başlatan "Ey İsrailoğulları!" hitabına bakıldığında, bu âyetin (40) İsrailoğullarından ilk kez bahsedilen yer olduğu görülmektedir. Buradan araştırmacının, tematik sınırların tespitinde tema (theme) ve diğer yapısal formların birlikte dikkate alınması gerektiği görüşünde olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

---

\* Illinois'de bulunan Greenville University Philosophy and Religion'da görev yapan araştırmacının makalelerinden iki tanesi şunlardır: "Sura as Guidance and Exhortation: The Composition of Surat al-Nisa (1997) ve "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Suras: al-Baqara and al-Nisa (2000)".

<sup>842</sup> Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*", 41-42.

<sup>843</sup> Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*", 29.

<sup>844</sup> Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*", 31.

Zahniser'e göre, bazı âyetlerde hitap edilenin değişmesine ya da hitap edilenin kim olduğuyula alâkalı muğlak durumlar bulunmasına rağmen ikinci bölümün ilk kısmı (40-121) her hâlükârda İsrailoğulları teması altında birleşmektedir. Şöyle ki 40-103. âyetler temelde onlara hitap ederken, 104-121. âyetler de yine genel olarak onlar hakkındadır. Araştırmacıya göre esasen insanoğlundan bahseden ilk bölümde Âdem'den; İsrailoğullarını konu edinen ikinci bölümde Musa kıssasından; Ehl-i Kitap ve Müslümanlar arasındaki ortak zeminden bahseden üçüncü bölümde İbrahim kıssasından bahsedilmesi, Islâhî ve Robinson'ın ilk üç bölüme ilişkin önerdikleri ayrımı destekler mahiyettedir.<sup>845</sup>

Zahniser; Islâhî ve Robinson'ın listesinde tek dikkat çeken farklılık olan dördüncü bölümün başlangıcına yönelik de değerlendirmelerde bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere sûrenin dördüncü bölümünü Islâhî 163,<sup>846</sup> Robinson ise 153. âyetle başlatmaktadır. Zahniser, bu ikisi arasında bir değerlendirme yapmakta ve ilgili âyetleri (153-162) bir *geçiş pasajı* olarak almaktadır. Şöyle ki araştırmacı, cihadı emreden 153-157. âyetlerin üçüncü bölüme (Yasa ve Özgürlük); Allah'ın âyetlerini gizleyenlerden, bundan tövbe edenlerden ve âyetleri inkâr edenlerden bahseden 159-162. âyetlerin ise ikinci bölüme (Ehl-i Kitap için İslam) gönderme yaptığını iddia etmektedir. Zahniser bu durumu, Henry Van Dyke Parunak'tan ödünç aldığı *inverted hinge* terimi ile açıklamaktadır. Buna göre bir metin birimi, tek başına bir bölüm teşkil etmez ancak kendisinden önceki ve sonraki bölümlere gönderme yapmak sûretiyle iki ana bölümü birbirine *ekleme* (hinge) görevi görür. Ancak *inverted* (ters) *hinge* olarak nitelenen metin biriminin ilk kısmı sonraki bölüme, ikinci kısmı ise önceki bölüme referans yapmak sûretiyle bir karşıt gönderme içerir.<sup>847</sup> Dolayısıyla Zahniser'in *hinge* olarak nitelediği 153-162. âyetlerde de, yukarıda değinildiği üzere, böyle bir durumun varlığına tanık olunmaktadır. 158. âyet ise; 142-152. âyetlerin kible ile ilgili olması nedeniyle önceki âyetlerle; müteakip âyetlerin konusu olan Kâbe'nin özgürleştirilmesi bağlamında Mekke'den bahsetmesi hasebiyle de sonraki âyetlerle ilişkilidir.<sup>848</sup>

<sup>845</sup> Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*", 31.

<sup>846</sup> Mir, "The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis", 216.

<sup>847</sup> H. Van Dyke Parunak, "Transitional Techniques in the Bible", *Journal of Biblical Literature* 102, Issue. 4 (1983), 543.

<sup>848</sup> Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*", 38.

### 3.2.4. Smith:\* Döngüsel Tekrarlar Eksenli Bir Okuma

Smith, Bakara sûresinin “tematik tekrarlardan” (thematic repetitions) ibaret olduğu tezini savunmakta ve bölümlendirmelerini de bu temelde gerçekleştirmektedir. Ona göre bu *tematik döngülerin* başında ve sonunda *vahyin tasdikine* dair ifadeler bulunmaktadır.<sup>849</sup> Smith, Bakara sûresinin Medine’nin ilk yıllarında nazil olduğunu ve bu dönemin toplumsal düzenlemeler hususunda birtakım ihtiyaçların ortaya çıktığı bir zaman dilimine tekabül ettiğini belirtmek sûretiyle nüzûl ortamını da bütünüyle görmezden gelmeyen bir yaklaşım sergilemektedir.<sup>850</sup>

Araştırmacı, *Kur’an’ın otoritesi* temasına dayanan bir sûre yapısı önermektedir. Yukarıdaki tabloda ana bölümlerini paylaştığımız Smith’in tablosu; dört ana bölüm ve bunların her birinin 4-9 arasında alt bölümü içerdiği bir yapı arz etmektedir.<sup>851</sup>

Smith, ilk bölümü oluşturan 2-39. âyetlerde Allah’ın tekliği, Muhammed’in mesajının sahilliği, inanma ve inkâr etme arasında tercih konularının işlendiğini, sûre ilerledikçe İslâmî otoritenin (Allah-Kur’an-Muhammed) merkezîliğinin artarak devam ettiğini belirtmektedir. Hatta bu vurgu, henüz ikinci âyetten itibaren Kitabın tasdik edilmesi ile öne çıkmaktadır.<sup>852</sup> *Bu, kendisinde şüphe bulunmayan kitaptır* (2). Diğer yandan Kur’an’ın otoritesi, kendinden öncekileri tasdik edici olma özelliği ile pekiştirilmektedir (4). İlâhi mesaj, insanlar tarafından iki farklı karşılık bulmaktadır. İnananlar (2-5) ve inanmayıp ikiyüzlülük yapmaları sebebiyle bunun bedelini ödeyecek olanlar (6-20). Bölüm Âdem kıssası (30-39) ile son bulmaktadır. Âdem ve Havva’nın ilahi mesaja boyun eğdikleri gibi, insanlar da davete icabet etmelidir.<sup>853</sup>

Smith’e göre sûrenin ikinci bölümü (40-118), ilk bölümle alâkalı bir temayla devam etmektedir: *İsrailoğullarının ilahi mesaja* (otoriteye) *sadık kalamamaları*. Dolayısıyla ilk bölümde Kur’an’ın otoritesi temelinde bir giriş yapılmış olmakta, ikinci bölümde ise daha önceki insanların ilahi otoriteye sadakat göstermedikleri hatırlatılmaktadır.<sup>854</sup> İkinci bölümün son âyetinde (118) apaçık âyetlere kalplerini kapatmak sûretiyle Kur’an’ın otoritesine sırt çevirenlere yönelik bir eleştirinin hemen

---

\* Missouri Avila University’de görev yapan araştırmacının “The Structure of al-Baqarah” adıyla Bakara sûresinin yapısını konu edindiği bir makale çalışması bulunmaktadır.

<sup>849</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 121.

<sup>850</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 122-123.

<sup>851</sup> Bk. Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 122-123.

<sup>852</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 123.

<sup>853</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 123-124.

<sup>854</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 125-126.

devamında gelen üçüncü bölüme göz atıldığında (119-167) ise ilk bölümde vurgulanan Kur'an ve Muhammed'in otoritesi tekrar teyit edilmektedir.<sup>855</sup> Nitekim bu bölümün hemen başında (119) *Muhammed'in ve Kur'an'ın otoritesinden* bahsedilmektedir.<sup>856</sup> “Şüphesiz biz seni *hak* ile, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik...” Ancak üçüncü bölümde, ilk bölümde olduğu gibi bahsi geçen konunun salt tekrarı yapılmamakta, İbrahimî geleneğe atıfla bu husus güçlendirilmektedir.<sup>857</sup> Sûrenin son bölümüne (168-284) gelince, Smith, bu bölümün salt yasalardan ibaret olduğu gibi bir değerlendirmenin yanlış olacağı kanaatindedir. Ona göre bu bölüm aynı zamanda hem *Allah-Muhammed-Kur'an*'in otoritesini onaylamaya devam etmekte hem de kutsal kitabın hakiki içeriğine yönelik paylaşımlarda bulunmaktadır. Böylece bir taraftan Kur'an'ın vahiy ürünü oluşu tasdik edilirken diğer taraftan da onun kendinden önceki vahiylerin doğru içeriklerini barındıran bir niteliği haiz olduğu gerçeğinin altı çizilmiş olmaktadır.<sup>858</sup>

Dikkat edilirse Smith ana bölümler arasında bir irtibat kurmaya çalışmaktadır. Benzer şekilde ardışık bölümler arasında doğrusal (lineer) insicama dikkat etmekle birlikte Robinson gibi o da farklı bölümler arasındaki döngüsel ilişkiye dair de birtakım çıkarımlarda bulunmaktadır. Peki, bir bölüm içindeki âyetlerin insicamına dair Smith nasıl bir analiz yapmaktadır? Bu sorunun cevabını bulmak için Smith'in sûrenin son bölümüne adını verdiği *Temel İslâmî Yasa*'ya (168-284) ilişkin analizini paylaşmak istiyoruz.

Araştırmacının bu bölüm için önerdiği tematik bölümlere şu şekildedir:

#### **IV. Temel İslâmî Yasa (168-284)**

- A.** Yiyeceklerle ilgili kurallar: Kitabın değiştirilmesinde bir ders (168-177)
  - 1.** Yiyeceklerle ilgili kuralların doğru anlaşılması (168-173)
  - 2.** Yiyeceklerle ilgili örnek kurallar ve bir metafor (174-175)
    - a. İsrailoğullarının Kitab hakkında yanlış yapmalarının örneklenmesi
    - b. Yargı metaforu: Ateşin “yenmesi”.
  - 3.** Kitabın doğru içeriği olarak İslâmî ilkeler (176-177)
    - a. Diğer kurallar: Kısas kuralları, vasiyet, Ramazan orucu, cihad ve hac (178-210)

<sup>855</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 128, 129-130.

<sup>856</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 129-131.

<sup>857</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 129-130.

<sup>858</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 131.

- B. İsrailoğullarının bozulmalarına tekrar değinilmesi (211-214)
- C. Diğer kurallar: İnfak kuralları, cihad, içki, kumar, aile, namaz (215-245)
- D. Muhammed'in otoritesine tekrar değinilmesi (246-252)
  - 1. Model olarak Talut ve Davud (246-251)
  - 2. Tanrı'nın seçtiği kimse olarak Muhammed (252)
- E. İsrailoğullarının bozulmalarına tekrar değinilmesi (253)
- F. Diğer kurallar: Finansal meseleler (254-284)
- G. *Muhammed'in otoritesinin tekrar tasdiki* (285)  
Kapanış duası (286)<sup>859</sup>

Bu bölüm, yiyeceklerle ilgili bazı yasalardan bahsederek başlamaktadır. Müslümanlar neleri yemeli yahut yemekten kaçınmalı mevzusunu 168-173. âyetler konu edinmektedir. Ama bundan hemen sonra Kitabın tahrif edilmesi meselesine dönülmektedir (174-175). Smith bu geçişin gelişigüzel (arbitrary) olup olmadığı sorusunu yöneltmekte ve ilgili âyetlerin insicamı bozmadığına dair izah getirmektedir. Ona göre bu iki âyet, genelde dönemin Ehl-i Kitap'ına özelde ise Medine'deki Yahudi hahamlarına hitap etmekte, yiyecekler konusunda Tevrat'ta vahyedilen kuralların esasen Kur'an'da beyan edildiği gibi olmasına rağmen onların bu kuralları değiştirdiklerine ve böylece Kitabı tahrif ettiklerine gönderme yapmaktadır.<sup>860</sup> Bu durum Kur'an'a karşıt bir tavır olarak sunulmakta (176), Kur'an'da beyan edilen yiyeceklerle ilgili hususların tahrif edilmiş Tevrat'ta yazılanlardan farklı oluşu, İslam'ın temel ilkelerini özet mahiyetinde hatırlatmanın önünü açmaktadır (177). Yasama ile ilgili bu bölümün yiyecekler konusunda yapılan tahrifleri konu edinerek başlaması, diğer bazı toplumsal yasalarla ilgili hususların beyan edilmesine yol veren bir işlev görmektedir. Böylece müteakip âyetlerde (178-210) kısas, vasiyet, oruç, cihad ve hacca dair birtakım hususlar açıklanmaktadır. Sonra tekrar Ehl-i Kitap ve onların kitapları meselesine dönüş yapılmaktadır (211-214). İsrailoğullarına açık âyetler gelmesine rağmen onların bunu değiştirdikleri gerçeği vahyin muhataplarına iletilmektedir (211). İnsanlar, aralarına kin ve husumet girmesi sûretiyle ayrılığa düşmektedirler (213)<sup>861</sup>. Müteakiben daha farklı konularla ilgili kurallar konu edilmektedir: İnfak, içki, kumar, ailevî meseleler ve namaz (215-245). Sonrasında ise tekrar *Muhammed'in otoritesi* meselesine dönüldüğü

<sup>859</sup> Smith, "The Structure of al-Baqarah", 123.

<sup>860</sup> Smith, "The Structure of al-Baqarah", 131.

<sup>861</sup> Smith'in 212. âyetle ilgili herhangi bir yorum yapmaması gözden kaçmamaktadır.

görülmektedir (246-252). Tâlût ve Dâvud kıssası, her ikisinin de Allah tarafından seçildiği vurgusu temelinde tekrar gündeme taşınmaktadır. Hemen sonrasında ise Muhammed'in de seçilmiş peygamberlerden olduğu beyan edilmektedir. Dolayısıyla aslında Talut ve Davud anlatısı, Muhammed'in otoritesi bağlamında konu edilmiş olmaktadır. 253. âyetle birlikte tekrar Yahudi ve Hristiyanlar, peygamberlerine ve onların getirdiği mesaja verdikleri tepkiler nedeniyle eleştirilmektedir (253). Devam eden âyetlerde (254-284) ekonomik konularda önemli kurallara değinilmeye devam etmektedir. Sonrasında döngüsel bir havada sûre, başladığı yerle noktalanmaktadır. Muhammed, sadakat sahibi bir elçi, inananlar da sadakat sahibi bir ümmet olarak takdim edilmekte (285) son âyette ise bağışlanma ve inkâr edenlere karşı zafer için dua edilmektedir (286).<sup>862</sup>

Smith, kutsal metnin otoritesine yönelik referansların takip edilmesi yoluyla bölümlere ayrılabilceğini düşündüğü Bakara sûresine yukarıda örneklendiği şekilde bir okuma önerisi getirmekte ve şu soruyu sormaktadır: “Acaba Kur'an'ın geriye kalan kısmının da aynı şekilde *kutsal metin otoritesi* (scriptural authority) teması etrafında dönen bir yapı arz etmesi mümkün müdür?”<sup>863</sup>

### 3.2.5. Reda:\* Bir Retorik Unsuru Olarak “İnküzyo” Merkezli Bir Analiz

Son olarak Bakara sûresinin yapısını bahsi geçen dört araştırmacıdan biraz daha farklı bir açıdan inceleyen Redâ'nın tespitlerine göz atmak istiyoruz. Redâ, sûre analizine bazı hususların altını çizerek başlamaktadır. Bunların başında araştırmacı, Kur'an'ın bir sözlü hitap oluşunu dikkate alan bir inceleme gerçekleştirilmesi gerektiği kanaatini paylaşmaktadır. Ona göre bugün elimizde bir yazılı metin bulunmakla birlikte sûre birimlerinin sözlü hitabın yaygın olduğu bir ortamda teşekkül ettiği gerçeği görmezden gelinemez.<sup>864</sup>

<sup>862</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 131-132.

<sup>863</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 133.

\* Emmanuel College of Victoria University in the University of Toronto Muslim Studies'de görev yapan araştırmacı, Kitâb-ı Mukaddes araştırmaları ve edebiyat teorileri üzerinden Kur'an metninin yapısını çözümlenmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır. Aynı zamanda feminist bir perspektiften fıkıh usûlü üzerine de incelemelerde bulunmaktadır. *The Al-Baqara Crescendo: Understanding the Qur'an' Style, Narrative, Structure and Running Themes* (2017) adlı çalışması ile Reda, Bakara sûresinin edebî yapısı konusunu işlemektedir. Araştırmacının Türkçeye kazandırılan bir makalesi için bk. Nevin Reda “Kur'an'ın Tâlût'u ve Antik Yahudi Krallığının Yükselişi: Metinlerarası Bir Okuma”, çev. Mustafa Şentürk, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010): 201-222.

<sup>864</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 6, 26-27, 47.

Araştırmacı Bakara sûresinin iki temel perspektiften okunmasını önermektedir. Bunların ilki *divine self-revelatory reading* olarak tanımlanmaktadır ki bununla anlatılmak istenen, *aşkın varlığın vahiylerde yine aşkın varlık tarafından anlatılmasını* ifade etmektedir. Reda bu bağlamda bir hususun altını çizmektedir: Bahsi geçen okuma önerisi ile araştırmacı, metnin ilâhî statüsünden ziyade Tanrı'nın bir *protoganist* (başkişi) olarak metni çevrelemesi şeklinde bir edebî bağlama işaret etmektedir. Bir "kutsal" metin analizi yapıldığının göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulayan Reda, Tanrı'nın Kur'an'da sıradan bir konu olarak değil de metnin merkezini teşkil eden bir mahiyeti haiz olduğuna dikkat çekmektedir.<sup>865</sup>

İkinci okuma biçimini ise Reda *pedagogical reading* olarak tanımlamaktadır ki burada ilkinde yer alan *Tanrımerkezliliğin* yerini *insanmerkezlilik* almaktadır. Araştırmacıya göre sûre bütünlüğü ve sûrenin yapısına yönelik araştırmalarda bu iki temel okuma biçiminin hesaba katılması, tematik bağlamlara bu iki merkezî konu veçhesinden bakılması daha doğru neticelere ulaşılmasına imkân tanıyacaktır. Zira Tanrı ve insan merkezliliğin birbiriyle olan diyalojik ilişkisi, sûrenin bütünlüğünü tespit etmede son derece yardımcı rol oynayacaktır.<sup>866</sup> Şöyle ki *divine self-revelatory reading*'de Tanrı, merkezî protoganist olup karşısında insan vardır. *Pedagogic reading*'de ise insan merkezde olup karşısında Tanrı yer almaktadır. Bu anlamıyla Bakara sûresinin bu çift kanatlı tablo üzerinden analiz edilmesi, sûrenin yapısını tespit etme ve bütünlüğünü ortaya çıkarma konusunda önem arz etmektedir.

Bakara sûresinin bütünlüğüne ilişkin tespitlere gelince Reda, Kur'an'ın en uzun âyet sayısına sahip bu sûresinin genellikle araştırmacılar tarafından tematik bölümlere ayırmak ve bunlar arasında irtibatlandırmalar yapmak şeklinde bir yaklaşım benimsendiğini hatırlatmaktadır. Ne var ki araştırmacı, bir sözlü hitap olan Kur'an'da konu değişikliklerinin muhataplara retorik unsurlar aracılığıyla fark ettirildiğini varsaymaktadır. Dolayısıyla yapılması gereken şey bu unsurların tespitidir. Nitekim ona göre tematik bölümlemeler ile retorik unsurlar temelinde yapılan bölümlemeler arasında önemli örtüşmeler ortaya çıkmakta ve bu da retorik unsurların önemini teyit etmektedir.<sup>867</sup>

<sup>865</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 33.

<sup>866</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 37-40.

<sup>867</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 68.

Sözlü hitap kapsamına giren retorik unsurlardan olarak Reda, *inklüzyo (inclusio)* terimine işaret etmektedir. Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında da istihdam edilen bu terim; *bir metnin başına ve sonuna yakın bir yerde tekrar eden kelime, söz öbeği ya da dizeden oluşan ve böylece belirli bir (metin) birim(i) için çerçeve oluşturan bir kümeleme/gruplama aracı*<sup>868</sup> olarak tanımlanmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes araştırmacısı H. Van Dyke Parunak, inklüzyonun A/B/A' şeklinde üç ögeden oluştuğunu, dış ögelerin (A/A') kısa, merkezî ögenin (B) nispeten daha uzun olduğunu ifade etmektedir. Parunak'a göre inklüzyoların bir metni birimlere ayırmak kadar birleştirme ve vurgulama işlevleri de bulunmaktadır.<sup>869</sup> Reda, inklüzyonun Kitâb-ı Mukaddes başta olmak üzere Kur'an'da ve çeşitli Sami metinlerinde görüldüğünü hatta *The Shipwreck Tailor* adlı meşhur antik Mısır metninde de tespit edildiğini paylaşmaktadır.<sup>870</sup> Redâ'ya göre, yukarıda paylaşılan tablodan da hatırlanacağı üzere, Bakara sûresi birbirine ardışık üç ana bölüme, bunlar da inklüzyolar tarafından belirlenen alt bölümlere ayrılmaktadır.<sup>871</sup> Toplamda yedi bölümden oluşan Bakara sûresinde her bir bölüm, bir *inklüzyoyu* ifade etmektedir.

Araştırmacının “panel” olarak nitelediği üç ana bölüm; *insanlık* (1-39), *İsrailoğulları* (40-123) ve *İslam Toplumu* (124-286) şeklindedir.<sup>872</sup> İlk panelde sûrenin 2. âyetinde geçen *hidâyet* kelimesi 38. âyette tekrar görünmektedir (inklüzyo 1): “...Eğer benden size bir *hidâyet* gelir de...”. Panelin son âyeti olan 39'da bu kelimenin kullanılmamasının izahı ise Reda'ya göre şu şekildedir: 39. âyet, 38'in antitezi olduğu için bu iki âyet birbirinin mütemmimidir. İlkinde hidâyete tabi olanlardan, ikincisinde ise inkâr edenlerden bahsedilmesi itibarıyla 38 ve 39. âyetler karşıt çift oluşturmaktadır. Reda, *hidâyet* kelimesinin 2. âyette bir kez, 16 ve 38. âyetlerde ise ikişer kez geçmesini gerekçe göstererek Bakara sûresinin *inkremental*<sup>873</sup> yapısına dikkat çekmektedir.<sup>874</sup>

<sup>868</sup> “a bracketing device that consists of a repeated word, phrase or verse located close to the beginning and end of a text, forming a frame for the enclosed unit”. Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 203.

<sup>869</sup> H: Van Dyke Parunak, “Oral Typesetting: Some Uses of Biblical Structure”, *Biblica* 62, no. 2 (1981): 158.

<sup>870</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 71.

<sup>871</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 73.

<sup>872</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 75.

<sup>873</sup> “Incremental” kelimesi “artan, çoğalan” anlamlarına gelmektedir. Reda bu sıfatı; bir kelime veya söz öbeğiyle bir sûre bölümünde ya da sûrenin bütününde giderek artan bir sıklıkta karşılaşılmasını ifade etmek için kullanmaktadır. Araştırmacı, Bakara sûresinin bahsi geçen karakterini daha belirgin kılmak için müzik alanına başvurmakta ve buradan *kreşendo* terimini ödünç almaktadır. Bu terim; “sesin şiddetindeki kademeli artışı” ifade etmek için kullanılmaktadır: “a gradual increase in the force of sound”. Bk. John Stainer-William Barret, *A Dictionary of Musical Terms* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), “Crescendo” md., 125.



Araştırmacı, retorik unsurlar temelinde yaptığı birinci panele ilişkin yukarıdaki tespitlerine tematik tespitlerini de eklemektedir. Buna göre birinci panelin ilk bölümü (1-20) insanları üç gruba ayırmakta, ikinci bölümde (21-29) doğrudan insanlığa hitap edilmekte, üçüncü bölümde (30-39) ise Âdem-Havva kıssasına yer verilmektedir.<sup>875</sup>

Sûrenin ikinci panelinin ilk âyeti (40) “Ey İsrailoğulları” hitabıyla başlamakta, bu hitap 47-48 ve 122-123. âyetlerde tekrar edilmektedir (inklüzyo 2). Araştırmacının 48 ve 123. âyetleri analizine dâhil etmesi, bu iki âyeti “Ey İsrailoğulları” ile başlayan 47 ve 122. âyetlerin devamı olarak görmesi nedeniyledir. Ayrıca Reda’ya göre bu panel de inkremental bir karaktere sahiptir. Şöyle ki; 40. âyette “Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimeti hatırlayın” ifadesi 47 ve 122. âyetlerde aynen tekrar edilmekte, ilâveten bu nimetin ne olduğuna ve buna karşılık beklenenlere ilişkin *artan* verilere rastlanılmaktadır: “Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimeti *ve sizi cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın* (47). *Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaak kabul olunmaz, fidiye alınmaz. Onlara yardım da edilmez* (48). Hitabın üçüncü kez tekrar edildiği 122 ve 123. âyetlerde ise (son iki fiilin yer değiştirmesi hariç) 47 ve 48. âyetlerin aynen tekrar edildiğine tanık olunmaktadır. İşte Reda’ya göre “Ey İsrailoğulları!” hitapları panelin çerçevesini belirlerken, üç defa geçen bu hitabı müteakip gelen talimatlar ve açıklamaların *giderek artan* (inkremental) ve *tekrar eden* karakteri, ilk panelde olduğu gibi, sûrenin *kreşendo* terimi kapsamına oturan bir niteliğini ortaya koymaktadır. Bu niteliğin, hitabın monotonlaşmasının önüne geçme ve muhatapların dikkatini canlı tutma gibi işlevleri bulunduğu ifade edilmektedir.<sup>876</sup>

Tematik olarak ikinci bölümü Reda şu şekilde alt bölümlere ayırmaktadır: İsrailoğullarına talimatlar (40-48), İsrailoğullarının Tanrıyla olan geçmişteki münasebetleri (49-74) ve Müslümanlarla mevcut ilişkiler (75-123).<sup>877</sup>

Araştırmacının *İslam Toplumu* (124-286) adını verdiği üçüncü ve son panele dair tespitlerini biraz daha detaylı paylaşmaya gayret edeceğiz. Reda’ya göre bu son panel; 124-151 -ki bu da kendi içinde 124-141 ve 142-151 olmak üzere iki inklüzyo içermektedir-, 152-242 ve 243-286 olmak üzere beş inklüzyodan oluşmaktadır. İlk alt

<sup>874</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 77-79.

<sup>875</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 104.

<sup>876</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 94.

<sup>877</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 106.

bölümde Reda, 124-151. âyetlerin bir inklüzyo içerdiğini düşünmektedir. Şöyle ki; 124. âyetten itibaren Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'den, Hz. İbrahim'in dualarından, oğlu ile birlikte Beyt'i inşasından bahseden âyetler yer almaktadır. Bölümün ilk âyetlerinden olan 129. âyette “Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder! Onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın...” duası bulunmaktadır. Bölüm sonundaki 151. âyette ise adeta bu dua çok yakın ifadelerle şöyle karşılık bulmaktadır: “Nitekim kendi aranızdan size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.” Böylece bölümün hemen başında gelmeyen (129) ve bir de bölüm sonunda gelen (151) ifadeler inklüzyo (inklüzyo 3) oluşturmaktadır.<sup>878</sup> Bu bölüm kendi içinde iki inklüzyo daha içermektedir: 124-141. âyetler (inklüzyo 4), Hz. İbrahim ve İsmail'den ve onun mirasçılarında (Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar) bahsetmektedir. Bu bölüm içinde 124. âyette Hz. İbrahim kendi soyundan gelecekleri insanlığa önderler kılması için Allah'a dua etmektedir. Bu bölümün hem ortasında yer alan 134. âyette hem de sonunda yer alan 141. âyette bire bir aynı ifadeler şu şekilde tekrar edilmektedir: “Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz.” Reda'ya göre buradaki tekrar, bölümün içeriği bağlamında ilk âyette İbrahim'in duasına bir cevap mahiyetinde olup; soy değil, sorumluluk bilincinin önemli olduğunu vurgulama işlevi görmektedir.<sup>879</sup>

Aynı bölüm içinde ikinci bir inklüzyodan daha bahsedilmektedir. Buna göre 142. âyette *döndürmek*, *çevirmek* (vellâhum) ifadesi geçmektedir. 143. âyet, sûrenin tam ortasında yer almakta ve kible değişikliğinin ağırlığı böylece merkeze taşınmaktadır. 144. âyette *çevirmek*, *döndürmek* anlamındaki kelimeler üç defa geçmektedir: *tekallübe*, *velli*, *vellû*. Bölüm sonunda 149 ve 150. âyetlerde ise aynı kelimenin içinde bulunduğu söz öbeği bire bir tekrar edilmektedir: “Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir.” İşte bu durum, bölümün kendi içinde vurgulamak istediği hususu anahtar kelimeyi artırarak kullanması itibariyle *inkremental* bir niteliği ifade etmiş olmakta<sup>880</sup> ve bir inklüzyo (inklüzyo 5) içermektedir.

<sup>878</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 81-82.

<sup>879</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 83.

<sup>880</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 84.

152-242. âyetlere geldiğimizde Redâ'nın bu bölümü de sûrede tekrarlanan anahtar kelimeler üzerinden okuma gayretinde olduğu görülmektedir. Müslüman topluluğa ilişkin yasaları içeren bu bölümde “hatırlama/anma” ve “kulluk” vurgusu hem bölüm başında hem de sonunda yer almaktadır (inklüzyo 6): “Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım...” (152); “Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım isteyin...” (153); “...Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun” (238); “Allah'ı... onun size öğrettiği şekilde anın...” (239). Reda burada önemli bir hususun altını çizmektedir. 238 ve 239. âyetlerin siyak ve sibakına bakıldığında dul kimseler ve boşanmaya ilişkin konulardan bahsedilmesi nedeniyle iki âyetin pozisyonlarının anlamlandırılması problemi ortaya çıkmıştır. Ancak Reda, bu âyetlerin esasen bir bölümün sonuna işaret etmesi itibariyle retorik amaçlı olarak oraya yerleştirildiği kanaatinde. Ancak Reda'nın “bölüm sonu” (the end of the section)<sup>881</sup> ile kastettiği şey elbette “tematik” olarak bir konudan başka bir konuya geçilmesi değildir. Burada Reda, yukarıda da örneklediğimiz üzere vurgulanmak istenen bazı noktaların sûre içinde giderek artan tonlarda tekrar edilmesi şeklinde ifadesini bulan inkremental karaktere dikkat çekmek istemektedir. Ona göre 238-239'dan sonra gelen âyetler, bu iki âyetten önce boşanma bağlamında serdedilen hususların artan vurgularla devam ettirilmesi olarak anlaşılmalıdır. Bu yönüyle 238-239. âyetler, sözü edilen inkremental karaktere geçişe işaret eden bir *parantez içi etkisini* (bracketing effect) ifade etmektedir. Bu bağlamda iki âyeti müteakiben gelen 240. âyetteki “İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler...” ifadesi, 234. âyette de aynen geçmektedir. Boşananlara ilişkin olarak ise “boşanmış kadınlar” (228) ve “müt'a” (236) kelimeleri 241. âyette bir arada (mutellekât ve metâ') bulunmaktadır. Özetle, bahsi geçen iki âyetten önce değinilen boşanmışlar ve dullarla ilgili noktaların, 238 ve 239. âyetlerin araya girmesinden sonra müteakip âyetlerde daha yoğun olarak işlenmesi, Reda'ya göre bilinçli bir tercihtir.<sup>882</sup>

Ancak biz burada Redâ'nın önemli bir noktayı kaçırdığı kanaatindeyiz. Şöyle ki boşanmış kadınlarla ilgili konular 226. âyetle başlamakta ve 238'e kadar devam etmektedir. 238-239. âyetlerden sonra ise bu konular yalnızca 240 ve 241. âyetlerde ifadesini bulmaktadır. Hâl böyle olunca, boşanmış kadınlarla ilgili konular, *parantez içi* âyetlerden sonra yalnızca iki âyet daha devam etmekte ve sonlanmaktadır. Bu durum,

<sup>881</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 86.

<sup>882</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 86.

sûrenin bu bölümünün *inkremental* bir nitelik taşımasına örnek olamayacağı gibi, burada tam tersi bir durumdan bahsetmek mümkündür. Bizce burada gerçekleşen durum, Reda'nın tabirlerinden mülhem söylessek, kreşendonun tam aksine bir *dekreşendo*<sup>883</sup> (decrecendo) örneğine daha fazla uygun düşmektedir ki böyle bir durumda bu bölüm, *inkremental* değil, *dekremental* (giderek azalan) bir nitelik arz etmiş olur. Zira ilk iki âyeti hariç tutarsak (226, 227) oldukça uzun 12 âyette yoğunlaşan bir konu, 238-239. âyetler ile sakinleşmekte, müteakip iki âyette (240-241) ise biraz daha devam edip son bulmaktadır.

Cevaplanmayı bekleyen bir başka soru da şudur: Âyetler içinde “tekrarlayan unsurlar” (repeated elements) ile tam olarak ne kastedilmektedir? Mesela Reda, “hatırlamak, anmak”, “boşanmış kadınlar” (mutallekât), “âyetler”, “ibret almak” gibi ifadeleri seçerek metin yapısını analiz etmektedir. Ama söz gelimi niçin *mutallekât* kelimesi hesaba katılırken, ilgili bölümün birçok âyetinde yer alan *talleğa* (230-iki kez-, 231, 232, 236, 237) fiili ya da *talâk* (227, 229) kelimesi görmezden gelinmektedir? Zira ilgili bölümün konusunun boşanma ile ilgili oluşu dikkate alındığında, anahtar kelimenin de *boşanmak* ile ilgili kelimeler olması daha makul bir tercih olmaz mı? Bu bağlamda aynı kökten gelen kelimelerin tamamının bir bütün olarak hesaba katılması gerektiği temelinde bakıldığında bahsi geçen bölümün -ille de müzikal terimlerle açıklamak gerekirse- sahip olduğu *dekremental* özellik nedeniyle *kreşendodan* ziyade bir *dekreşendo* örneği arz ettiği ortaya çıkmaktadır:

*Talâk* (227)- *Mutallekât* (228)- *Talâk* (229)- *Talleğa* (230)- *Talleğa* (231)- *Talleğa* (232)- 233-234-235- *Talleğa* (236)- *Talleğa* (237) -(238-239)- *Mutallekât* (241).

Bu tabloda 227-232. âyetler arasında ardışık olarak aynı kökten gelen kelimeler bulunmaktadır. Müteakip üç âyette bu kelimeye rastlanmasa da tematik olarak konu bölünmemektedir. Sonraki iki âyette (236-237) tekrar *boşamak* fiili ile karşılaşılmaktadır. Daha sonra içinde buldukları bağlama göre açıklaması zor olan 238-239. âyetler gelmektedir. 241. âyette ise yine *boşanmak* fiilinden bir kelimeye rastlanılmaktadır. Şu hâlde, tematik olarak “boşanma” merkezli bir konunun işlenmesinden hareketle biz bu kelimenin türevlerinin ardışık âyetlerde geçme sıklığından hareketle giderek *azalan* (dekremental) bir niteliğe sahip olduğunu

<sup>883</sup> Kreşendonun tersi bir anlam ifade eden bu kelime tondaki seviyenin aşamalı olarak azalmasını ifade etmektedir. Bk. John Stainer-William Barret, *A Dictionary of Musical Terms* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), “Decrescendo” md., 129.

söylersek, *müzikal* bağlamda farklı bir okuma yapmış olur muyuz? Şâyet bu sorunun cevabı evet ise, bu durumda tematik bölümlenimin öznelliğinden kaçınırken retorik unsurların da bütünüyle nesnel bir zemini ifade etmediği kabul edilmelidir. Son olarak ikinci panelin başlarında Allah'ın *âyetlerinden* (signs) bahsedilmesi ve *akletmeye* (have sense) davet edilmesi (164) şeklindeki içeriğin bölümün son âyetinde de (242) geçmesine atıf yapan Reda, bölümün kendi içinde oluşturduğu inklüzyoya işaret etmektedir.<sup>884</sup>

Reda'nın üç ana panele ayırdığı Bakara sûresinin son paneline (243-286) gelince bu son bölüm teşekkül etmekte olan İslam toplumu ile ilgili olup onlar için bir "inanç testini" ifade etmektedir zira inananlar Allah yolunda harcamalı ve Allah yolunda cihat etmelidirler. Bu panelin başlarında (250) Talut ve askerlerinin "Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır! Ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kâfir kavme karşı bize yardım et!" şeklindeki duaları, sûrenin son âyetinde (286) "Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!" şeklinde tekrar edilmektedir (inklüzyo 7). Reda'ya göre Bakara sûresinin son âyetleri, içerdiği konular ve terimler itibariyle yalnızca son paneli sonlandırmakla kalmamakta, aynı zamanda sûrenin tamamının sona erdiğini gösteren bir retorik sinyal işlevi görmektedir ki bu da sûreyi birbirinden bağımsız üç müstakil panelden ziyade tek bir bütün olarak göstermesi itibariyle kayda değerdir.<sup>885</sup> Reda'nın üçüncü panele ilişkin önerdiği tematik bölümlenme ise şu şekildedir: İbrahimî kökenler (124-151), Yeni toplum için yasa (152-242) ve inanç testi (243-286).<sup>886</sup>

### 3.2.6. Değerlendirme

Özellikle uzun Medenî sûrelerin asıl temalarının tespit edilerek ana bölümlere ayrılması ve bu bölümler arasındaki irtibatın tesisi/tespiti şeklinde gerçekleştirilen tematik-yapısal yaklaşım; temalara ek olarak hitap ifadeleri, tekrarlar ya da bazı retorik unsurlar gibi yapısal işaretçilerin de desteği ile ilerlemektedir. Tüm araştırmacılarda tematik unsurlar bütünlük arayışının merkezini oluşturmakla birlikte, sûrenin alt bölümlerinin tespitinde farklı yan unsurların öne çıktığı kolaylıkla fark edilebilmektedir. Bu kapsamda Robinson ve Zahniser hitap ifadelerine dikkat çekerken, Smith sûre bölümlerini belirleyen noktanın döngüsel tekrarlar olduğu konusunda kanaat beyan

<sup>884</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 87.

<sup>885</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 88.

<sup>886</sup> Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 104.

etmektedir. Reda'ya göre ise sûrenin alt bölümlerinin işaretçisi, bir retorik unsuru olan inklüzyodur.

İlâveten Robinson'ın farklı alt bölümlerde yer alan bazı âyetler arasında sözcüksel irtibatlandırmalar yapması, sûreyi doğrusal olduğu kadar döngüsel olarak da bir bütün hâlinde okuma gayretini ortaya koymaktadır. Aynı döngüsel bütünlük vurgusu, Smith'in sûre içindeki "tematik tekrarlar"a dikkat çekmesinde de gözlenmektedir. Reda ise sûreleri bölümlere ayırırken başvurulan tematik geçişlere ilâveten, hatta bunların teyit edicisi olarak, retorik unsurların (inklüzyo) dikkate alınması gerektiğini düşünmektedir. Mir'e gelince o, Bakara sûresinin yapısının tamamını analiz etmemekte, yalnızca Islâhî'nin bölümlemesini esas almak sûretiyle sûrenin bir bölümünü içeren âyetler arasındaki ilişkilere temas etmekle yetinmektedir. Belki bunun nedeni, bütünlük arayışlarına yönelik literatürün henüz zenginleşmediği ve ilk örneklerini ortaya koyduğu bir döneme tekabül etmesi itibariyledir zira Mir'in ilgili çalışması zaten doğrudan Bakara sûresine yönelik olmayıp onun XX. yüzyıl tefsir literatüründe bütüncül yaklaşımlara dair genel değerlendirmelerini içeren 1993 yılına ait bir makaledir. Nitekim Mir'in Islâhî'ye;<sup>887</sup> Robinson'ın Islâhî ve Mir'e;<sup>888</sup> Smith'in Mir'e;<sup>889</sup> Zahniser'in, Islâhî, Mir ve Robinson'a,<sup>890</sup> Reda'nın ise diğer dört araştırmacıya referanslarla<sup>891</sup> çalışmalarını oluşturdukları görülmektedir. Bu itibarla çalışmaların birbiri üzerinden yükseldiği gerçeğinin bir kez daha altı çizilmelidir.

Sûrenin alt bölümlerini tespitte yukarıda değinilen hususlar öne çıkarken, âyetler arası insicamın tüm araştırmacılar açısından büyük ölçüde tematik bağlamı gözetten bir mahiyet arz ettiği tespit edilebilir. Bu bağlamda zaman zaman da dikkat çekildiği üzere tematik-yapısal yaklaşımda sûre bütünlüğü ifadesi ile zorunlu olarak ardışık bölümlerin hepsinin yahut da bir bölüm içindeki âyetlerin tamamının ardışık ve kusursuz bir insicama ve irtibata sahip olduğu iddiasında bulunulmamaktadır. Bu tür çalışmalarda sûrelerin "bütünlüğü" ile daha "esnek" bir anlam alanının ifade edildiği gözlenmektedir. Nitekim zaman zaman bazı âyetler değerlendirme bütününde yer almamakta, bazen de birbirini takip eden herhangi iki alt bölüm arasında nasıl bir ilişki bulunduğuna yönelik doğrudan izahlara rastlanılmamaktadır. Bizce son tahlilde yapılan akademik faaliyetin

<sup>887</sup> Mir, "The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur'an Exegesis", 215.

<sup>888</sup> Robinson, *Discovering the Qur'an*, 319.

<sup>889</sup> Smith, "The Structure of al-Baqarah", 134.

<sup>890</sup> Zahniser, "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*", 26.

<sup>891</sup> Mesela bk. Reda, *The al-Baqara Crescendo*, 17, 18, 20, 75.

bir “arayış” olması, bu tür durumların anlamlandırılmasını kolaylaştırmaktadır. Kaldı ki, yeri geldikçe de değinildiği üzere “metin bütünlüğü” kavramının sınırları net bir içeriği ifade etmemesi, metin oluşturulurken sûre birimlerinin bölümleri ya da âyetlerinin - genelinde mevcutsa da- tamamı arasında bir insicamın gözetilmemiş olabileceği varsayımını da akıllara getirmektedir. Bu gibi durumların bir metin birimini “bütünlükten yoksun” olmakla itham etmek için yeterli olmadığı, genel olarak bir bütünlük mevcut ise açıklanamayan bazı tâlî durumların genel bütünlüğün içine yedirildiği bu çalışmalarda ortaya çıkmaktadır.

Yine bu kapsamda dikkat çekmek istediğimiz bir diğer husus da temalar üzerinden bir bölümlenme yapmanın, esasen sûrenin bütünlüğünü değil, farklı içerikleri ifade etmesi hasebiyle parçalılığını ifade eden bir mahiyete de sahip olmasıdır. Ancak bu bölümde ele alınan çalışmalarda tematik blokların tespiti ile amaçlanan şey, özellikle uzun sûrelerin üzerinde daha kolay çalışılabilir ve yönetilebilir birimler hâline getirilmesini temin etmektir. Bununla birlikte farklı araştırmacıların farklı alt bölümlenmelere gitmesi, herhangi bir bölümün tespitinde öznel unsurların devreye girdiğini ortaya koymaktadır. Ancak bize göre asıl maksat sûrenin bütünlüğünü ortaya koymak olduğu için farklı alt bölümlenmeler yapmak şeklindeki bir özelliğin son tahlilde sûre bütünlüğüne giden yolda problem teşkil etmediği ifade edilebilir.

Bir diğer husus, konu bağlamında zikredilen araştırmacıların büyük ölçüde metin içi referanslardan hareket eden bir analiz gerçekleştirmelerine rağmen tarihsel verileri de bütünüyle görmezden gelmemesidir. Gerek Mir’in 243-251. âyetlerin pozisyonunu Islâhî’ye atfla bir tarihsel veri üzerinden anlamlandırma gayreti<sup>892</sup> gerekse Robinson’ın Mekke’nin Fethi’ne ya da Mekke’nin Fethi’nden önce gerçekleştirilen umre yolculuğuna<sup>893</sup> dair bilgiler ışığında 158. âyetin konumunu izah etmeye çalışması bu kabildendir. Yine, Smith’in sûre analizine geçmeden önce sûrenin nüzûl zamanına ve ortamına dair kısa bilgiler paylaşması<sup>894</sup> ve Reda’nın doğrudan sûre bağlamında olmasa da genel olarak Kur’an’ın sözlü hitap ortamında nazil oluşuna yaptığı vurgu ve bu temelde bir okuma önermesi, tematik-yapısal yaklaşımın elden geldiğince metin-içi veriler üzerinden yol bulmaya çalışsa da tarihten bütünüyle müstağni kalamadığını gösteren örnekler arasında zikredilmelidir.

<sup>892</sup> Mir, “The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur’an Exegesis”, 217.

<sup>893</sup> Robinson, *Discovering the Qur’an*, 211-212.

<sup>894</sup> Smith, “The Structure of al-Baqarah”, 122.

Son tahlilde gerek ana bölümler arasında irtibatın her zaman kolay sağlanamadığı, gerekse âyetler arasında kusursuz bir insicamın tesis edilemediği gözden kaçmamaktadır. Nitekim bu durum, bizzat konuyu çalışan araştırmacılarca teslim edilmektedir. Mesela Zahniser, Bakara sûresine ilişkin tespitlerini paylaştıktan sonra, uzun sûrelerin gevşek bir yapıya (loose structure) sahip olduğu gerçeğinin görmezden gelinemeyeceğini, zaman zaman parantez içi ifadelerle karşılaşıldığı gibi bunları aşan durumların da vaki olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla araştırmacı, uzun Medenî sûrelerin bütüncül bir edebî yapıya sahip oldukları konusunda bir “varsayım” üzerinden yola çıkıldığını, ilgili çalışmaların birbiri üzerinden yükselerek ve yeni kriterler eklenmesi/çıkarılması sûretiyle daha nitelikli sonuçlar alınabileceğinin altını çizmektedir.<sup>895</sup>

İkinci bölümde teorik zeminini paylaşmaya çalıştığımız bütünlük arayışlarının araştırmacıların analizlerinde somutlaştığını hatırlatmakta fayda vardır. Bu kapsamda, Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında istihdam edilen terimlerin ve bazı retorik unsurların Kur’an araştırmalarına da taşınması (*inverted hinge, inclusio* vb.) ve dolayısıyla *metinlerarası* bir yaklaşımın görünmesi, çağdaş tefsir literatürüne (İslâhî) atıflar yapılması, edebiyat teorilerinin etkilerine (yapısalcı, metin-merkezli bir okuma) rastlanması, metin içi unsurlar ekseninde bir okuma yapılması (metiniçilik) gibi durumlar, ikinci bölümde izah etmeye çalıştığımız teorik çerçevenin Bakara sûresi analizi özelinde somutlaştığını göstermektedir.

Özellikle Reda’nın sûrede bulunduğunu düşündüğü retorik unsurları tematik unsurların önüne geçirmesi önemli bir noktaya daha işaret etmektedir. Araştırmacı, inklüzyolardan hareketle sûrelerin bölümlerini tespit etmekte, böylece tematik bölümlenmelerin bir “sağlamasını” yapmaktadır. Esasen Bakara sûresi özelinde inklüzyo eksenli yaptığı incelemede Reda’nın dikkat çekici sonuçlara ulaştığını ifade etmemiz gerekmektedir. Diğer yandan onun sözlü hitaplarda etkili bir retorik unsuru olarak takdim ettiği inklüzyonun diğer sûrelerdeki varlığına dair de çalışmaların yapılmasının bir gereklilik olduğu belirtilmelidir.

Şimdi ele alacağımız yaklaşımda retorik analizi, Kur’an metninin yapısına dair çözümlenmede en temel unsur hâlini almaktadır. Üstelik bu çalışmalarda “retorik analizi” tabiri, Reda’nın istihdam ettiği şekliyle genel anlamda bir retorik tanımlamasından

<sup>895</sup> Zahniser, “Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: *al-Baqara* and *al-Nisâ*”, 47-48.



ziyade “Sami retoriği” ile sınırlandırılan bir bağlama evrilmektedir. Şimdi, Kur’an’ın metin yapısının “Sami” retoriği özelliklerini yansıttığı, dolayısıyla bu retorik temelinde bir okuma yapılmasının en makul tercih olacağı iddiasından hareket eden yaklaşımın analiziyle devam etmek istiyoruz.

### 3.3. SAMİ RETORİĞİ ANALİZİ BAĞLAMINDA SİMETRİK BÜTÜNLÜK ARAYIŞLARI: M. CUYPERS\* VE R. FARRIN\* ÖRNEĞİ

Metin bütünlüğü arayışlarında önemli bir yer tutan üçüncü yaklaşım, özellikle Michel Cuypers ve Raymond Farrin’in çalışmalarında ifadesini bulan, Robinson ve Ernst gibi isimlerin de analizlerinde görmezden gelmedikleri, Kur’an’ın Sami retoriği temelinde analiz edildiği çalışmalardır. Buna göre Kur’an metninin Grek retoriği kuralları çerçevesinde analiz edilmesi ve bu temelde metin bütünlüğü aranması metodolojik olarak hatalıdır. Zira Kur’an, Sami retoriği metin yapısını yansıtmaktadır ki bu retorikte metinler doğrusal (lineer) değil simetrik bir yapı arz etmektedir. Cuypers ve Farrin’e göre Carlyle, Bell, Blachere, Rodwell gibi araştırmacıların yanıldıkları nokta tam da burasıdır.<sup>896</sup>

Kur’an’ın metin yapısına ve üslubuna yönelik söz konusu iddia, metin paradigmasının ve dolayısıyla metin analiz kurallarının değiştiği bir bağlamı ifade etmektedir. Zira retoriğin kuralları bu denli değiştiğinde ilerleyen sayfalarda da görüleceği üzere okur metne yeni bir pencereden bakmak durumunda kalacak böylece metin, belki daha önce çağrışım bile yapmadığı noktaları anlamın merkezine taşıyacaktır. Bu nedenle meseleye Sami retoriğinde metinlerin yapısının nasıl şekillendiği üzerinde durarak başlamak gerekmektedir.

---

\* Kahire Dominican Institute for Oriental Studies’te görev yapan Belçikalı araştırmacının büyük ölçüde Fransızca kaleme aldığı ve İngilizceye çevrilen çalışmaları arasında özellikle *La Composition du Coran* (The Composition of the Qur’an) ve *Le Festin: Une Lecture de la sourate al-Mâ’ida* (The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur’an) öne çıkmaktadır. Cuypers, Roland Meynet’in Kitâb-ı Mukaddes metinleri üzerinde yaptığı Sami retoriği perspektifli okumayı Kur’an metnine taşıması itibarıyla Kur’an metninin yapısına yönelik Batılı araştırmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Araştırmacının Kur’an’a yaklaşımını analiz eden bir çalışma için bk. Esra Gözeler, “Kur’an’ın Retorik Analizi: 101 Kari’a Sûresi Örneğinde Michel Cuypers’in Kur’an’ı Anlama Metodu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010): 331-348.

\* American University of Kuwait’te Arapça profesörü olarak görev yapan araştırmacı, *Structure and Qur’anic Interpretation: A Study of Symmetry and Coherence in Islam’s Holy Text* (2014) adlı çalışması ile Batılı Kur’an araştırmalarında adını duyurmuştur.

<sup>896</sup> Raymond Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, xiv-xv; Cuypers, *The Composition of the Qur’an*, vii-viii.

### 3.3.1. Sami Retoriği, Simetri ve Kur'an

Cuypers, *The Composition of the Qur'an* isimli çalışmasının girişinde Kur'an'ın metin yapısının ve üslubunun doğru analiz edilebilmesi için onun Sami kültürüne ait bir metin olduğunun görmezden gelinemeyeceğinin altını çizmekte, dolayısıyla Sami retoriğinin düşünme ve ifade biçimleri temelinde analiz edilmesinin bir gereklilik olduğunu vurgulamaktadır.<sup>897</sup> Araştırmacıya göre vahiylerin bir araya getirilişinde de belirli bir sistem esas alınmış olmalıdır ki bu da Sami retoriğinden başkası değildir.<sup>898</sup>

Hatırlanacağı üzere Grek metinlerinde bir anlatının genellikle *giriş, gelişme ve sonuç* bölümleri şeklinde doğrusal (lineer) bir düzen takip etmesi beklenmektedir. Oysa Sami retoriğinde bu yapı, çeşitli simetrik modellerden oluşmaktadır. Olaylar, bir başlangıçtan sona doğru ilerlemekten ziyade döngüsel bir karaktere sahiptir. Bu itibarla Ferdinand de Saussure'e atıfta bulunan Cuypers, bir metnin bütünlüğünün tesis edilebilmesinin, metnin içinde bulunduğu retorik yapının çözümlenmesi ile mümkün olacağını belirtmektedir. Bu durumda yapılması gereken, Kur'an metnini Sami retoriğinin kuralları çerçevesinde bir çözümlemeye tâbi tutmaktır. Bununla birlikte Sami retoriğinin esaslarına dair temel kaynakların bulunmadığından yakınan Cuypers, bu durumda yapılabilecek tek şeyin tümevarım yöntemiyle ilgili retoriğe ilişkin bazı tespitlerde bulunmak olduğunu ifade etmektedir. Nitekim XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren bazı araştırmacılar tarafından Kitâb-ı Mukaddes metinleri bağlamında bu türden çalışmaların yapıldığı bilinmektedir.<sup>899</sup> Cuypers Sami retoriğinin kurallarının bu süreç içerisinde yavaş yavaş belirginleştiğini ve Kitâb-ı Mukaddes araştırmacısı Roland Meynet'in *Rhetorical Analysis: An Introduction to Biblical Rhetoric* (1998) ve *Traité de Rhétorique Biblique* (2007) adlı iki önemli çalışması ile sistematize edildiğini ifade etmektedir. Meynet, Sami retoriğinin Kitâb-ı Mukaddes metinlerine uygulanmasının tarihçesi bağlamında XVIII. yüzyılda Robert Lowth'u (ö. 1787) bu sürecin "öncüsü" (forerunner,) XIX. yüzyılda ise John Jebb (ö. 1833) ve Thomas Boys'u (ö. 1880) "kurucu" (founder) isimler olarak zikretmektedir.<sup>900</sup> Ona göre Kitâb-ı Mukaddes

<sup>897</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, vii.

<sup>898</sup> Michel Cuypers, *A Qur'anic Apocalypse: A Reading of the Thirty Three Last Sûrahs of the Qur'an*, trans. Jerry Ryan (Atlanta: Lockwood Press, 2018), xv-xvi.

<sup>899</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, viii.

<sup>900</sup> Roland Meynet, *Rhetorical Analysis: An Introduction to Biblical Rhetoric* (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998), 44, 65, 88.

metinleri düzenli metin yapılarına sahiptir ama bu düzen, Grek retoriği değil Sami retoriği kurallarına göre bir kompozisyonu ifade etmektedir.<sup>901</sup>

Sami retoriği çalışmaları yalnızca Kitâb-ı Mukaddes metinleri ile sınırlı kalmamıştır. Söz gelimi ileride detaylandıracağımız bir simetrik metin yapısı formu olan merkez-temalı kompozisyon özelliğinin, son dönemlerde yapılan detaylı incelemeler neticesinde Zerdüş'tün Vedalar'ındaki bazı bölümlerde de tespit edildiği ifade edilmektedir. Keza paralel kompozisyon adıyla detaylandıracağımız metin yapılarının Kitâb-ı Mukaddes'in Sayılar'ında olduğu gibi İlyada'da da görüldüğünün belirtilmesi, Sami retoriğinin ve bu temelde yapılan çalışmaların kapsamını ortaya koyması bakımından kayda değerdir. Hatta Douglas, Rumi'nin *Mesnevi*'sinde bile Sami retoriğinin çok açık emareleri olduğu kanaatini paylaşmaktadır.<sup>902</sup> Cuypers, çok geniş bir yelpazede ele alınan Sami retoriği tecrübesini Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında sistematik olarak çalışan Meynet'in tecrübesini belirli sûreler özelinde Kur'an'a taşımayı ve böylece bir metodoloji önerisinde bulunmayı arzu ettiğini belirtmektedir.<sup>903</sup>

Cuypers, Kur'an'ın metin yapısını çözümlene hususunda İslam literatüründe Tenâsübü'l Kur'ân, Nazmü'l Kur'ân gibi ilimler kapsamında ortaya konulan çabalara da atıfta bulunmaktadır. Ancak ona göre Kur'an'ın icazına yönelik en önemli çalışmalardan sayılan Cürçani'nin *Delâilü'l-Îcâz*'ı dahi Kur'an'ın yalnızca belirli bölümlerine ilişkin izahlar getirmiş, bu bağlamda genel bir teori ortaya koymamıştır. Yine, münasebet ilmi kapsamında ortaya konulan çalışmalarda âyetler ve sûreler arasındaki ilişkilere değinilmiş ancak bir sûrenin farklı bölümleri arasındaki ya da sûrelerin kendi aralarındaki irtibatı açığa çıkaracak organik, esaslı bir yöntem önerisinde bulunulmamıştır.<sup>904</sup> Cuypers, bu noktada Islâhî'nin özel bir yeri olduğunu, onun simetrik yapıları ortaya çıkarmak şeklinde olmasa da, sûre çiftleri arasında benzerlik, zıtlık ya da bütünleyicilik gibi unsurlar temelinde tesis ettiği ilişkinin metin bütünlüğü arayışlarında önemli bir aşamayı ifade ettiğini düşünmektedir. Benzer şekilde, araştırmacıya göre M. Zahniser ve N. Robinson gibi isimler de Kur'an metninin bütünlüğünü oluşturmak adına önemli çabalar ortaya koymuşlarsa da, onlar da belirli bir teorik sistem önerisinde bulunamamışlardır. Metin bütünlüğü çalışmalarının ilk

<sup>901</sup> Roland Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, trans. Leo Arnold (Leiden-Boston: Brill, 2012), 7.

<sup>902</sup> Douglas, *Thinking in Circles*, 6-7.

<sup>903</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, ix.

<sup>904</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 2.

örnekleri mesabesinde olan Neuwirth ve Caprona'nın çalışmaları ise hem yalnızca kısa sûrelere odaklanmaları hem de sûreleri ritim, kafiye, belirli temalar gibi unsurlardan hareketle bölmek sûretiyle bütünlüğe ulaşmaya çalışmayı denemeleri itibariyle bir bakıma “parçacı” bir yaklaşımı ifade etmektedir.<sup>905</sup>

Cuypers'in yukarıda bahsi geçen hem İslam literatürü hem de seküler yaklaşımlar temelinde ortaya çıkan araştırmalar için getirdiği eleştirinin merkezinde *bir Sami metni olan Kur'an'ın analizinde sınırları belirli, doğru ve sistematik bir yaklaşımın tesis edilememiş olması* iddiası mevcuttur.<sup>906</sup> Diğer yandan kendisinin de ifade ettiği gibi Sami retorüğının kurallarına yönelik müracaat edilebilecek ana kaynaklardan mahrum olunması, esasen bu retorik çerçevesinde yapılacak okumaların da belirli bir sistem iddiasında bulunmaktan ziyade bir *yöntem önerisi* olarak görülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Cuypers, bu tespitlerden hareketle yapılması gereken şeyin, Kitâb-ı Mukaddes araştırmaları bağlamında elde edilen retorik analizi tecrübesinin Kur'an metnine aktarılması olduğunu ifade etmektedir.<sup>907</sup> Bu temelde Cuypers'in öne çıkardığı noktaları şu şekilde özetleyebiliriz:

**1-** Kur'an metni sağlam bir düzene sahiptir. Sami retorüğünde metinlerin yapısını ortaya koymak her zaman kolay olmayabilir. Tarihsel-eleştirel temelde metnin parçalı bir karaktere sahip olduğunu iddia eden araştırmacılar, metnin retorüğünü çözümleyememekte, bu yüzden yanlış bir tespit ve bu tespit üzerine yanlış yöntemler bina etmektedirler.

**2-** Sami retorüğü denildiğinde Grek retorüğünden bütünüyle farklı bir metin paradigmasından bahsedildiğinin altı çizilmelidir. Sami retorüğünün odaklandığı husus, metnin edebî yapıları ya da çeşitli formlarından ziyade kendi kuralları çerçevesinde metnin yapısını çözümlemektir. Bu metin yapısı, bir girişle başlayıp sonuç ile tamamlanan çizgisel bir düzenden ziyade, çeşitli simetrik metin yapılarını ifade ettiğinden, metinlerde odaklanılan noktalar da hâliyle farklılık arz etmektedir.

**3-** Tarihsel eleştiri, hatırlanacağı üzere, metnin tutarsızlıklara sahip olduğu iddialarından hareketle metni daha insicamlı ve makul bir kompozisyona kavuşturmak için metin içinde müdahalelerde bulunmakta ve alternatif düzenlemeler önermektedir.

<sup>905</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 2-6.

<sup>906</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 8.

<sup>907</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 6.

Bell'in çevirisinin başlığında yer alan “with a critical re-arrangement” ifadesi bunun açık bir örneğini oluşturmaktadır. Bell, Blachere, Nöldeke gibi çalışmamızın ilk bölümünde adı geçen araştırmacılar metne Sami retoriği perspektifinden baksalardı, insicamsız görünen metinlerin mükemmel bir yapıya sahip olduğunu görebilirlerdi. Özetle, Sami retoriği perspektifinden bakıldığında *metinler mevcut hâlleri üzerinden okunmalı, metin içinde tasarrufla bulunulması düşünülmemelidir*. Bütüncül olduğu varsayılan metin birimlerinin bütünlükleri tespit edilmeye çalışılmalı, başarısız olduğunda *editorial yanlış müdahalelerde* bulunulduğu gibi varsayımlarda bulunulmamalıdır. Bu anlamıyla simetrik yaklaşımın “metin-merkezli” ve “senkronik” bir perspektifi ifade ettiğinin bir kez daha altı çizilmelidir.<sup>908</sup> Tarihsel-eleştirel yaklaşımda Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an metinlerinin *yasalar, anlatılar, meseller, teşvik ve uyarılar* gibi bölümlerin birbiri ile ilk bakışta açık bir ilişkiye sahip olmadığı düşüncesi, yukarıda da değinildiği üzere, Grek retoriğinin *çizgisel* (linear) anlatı biçiminin metinlerden beklenmesi ve bu konuda yaşanan hayal kırıklığının en makul açıklaması olarak görülmüştür. Oysa tekrar altını çizmek gerekir ki, bu kutsal metinler, Sami anlam dünyasının ürünleridir ve bu atmosferin anlatım biçimlerinin izlerini aramak en makul tercihtir.<sup>909</sup>

Cuypers'in tespitlerinin, analizimize dâhil edeceğimiz diğer araştırmacı Farrin tarafından da benimsendiğini not etmekte fayda vardır. Ona göre de Kur'an'ın tamamı simetri yasasına göre düzenlenmiş olup bütün mesele bu simetrik yapıların ortaya çıkarılmasıdır.<sup>910</sup> Şu hâlde Sami retoriğinde metinlerin çeşitli simetrik yapılar temelinde biçimlendirildiği belirtildiğine göre öncelikle bu yapıların zihinlerde netleştirilmesi gerekmektedir.

### 3.3.1.1. Simetrik Metin Yapısı Çeşitleri

Sami retoriğinde *tam simetriyi* (total symmetry) ifade eden üç tür kompozisyondan bahsedilmektedir. Bunlar; paralel kompozisyon (parallel composition), ayna-yansımali kompozisyon (mirror composition) ve merkez-temali kompozisyon (concentric composition) olarak adlandırılmaktadır. Bahsi geçen üç tür

<sup>908</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 10-12.

<sup>909</sup> Michel Cuypers, “The Semitic Rhetoric in the Koran and a Pharaonic Papyrus”, *US-China Foreign Language* 8 (2010): 8.

<sup>910</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xv-xvi. Farrin, doğrudan “Sami” vurgusu yapmasa da yöntem olarak Cuypers'ı benimsemiştir.

dışında bir de metin birimlerinin ilk, orta veya sonlarındaki sözcüklerin yahut da metin birimlerinin merkezindeki ya da en uç noktalarındaki sözcüklerin oluşturduğu simetrik yapılardan bahsedilmektedir ki bunlara da *kısmî simetri* (partial symmetry) adı verilmektedir.<sup>911</sup> Bu bağlamda bahsi geçen simetrik yapıları metinler üzerinden örneklemek sûretiyle biraz daha açmaya ve somutlaştırmaya ihtiyaç vardır.

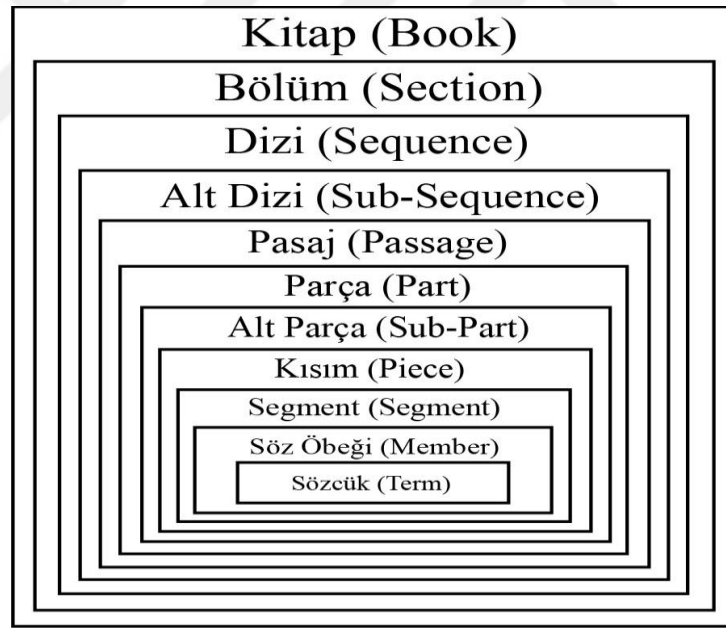
Sözü edilen kompozisyon türlerine geçmeden önce iki önemli noktanın en başından belirginleştirilmesi gerekmektedir. İlk husus, Sami retoriğinde metinler analiz edilirken genellikle A, B, C, A', B', C' ya da A'', B'', C'' gibi harflerden oluşan sembollerin kullanıldığı görülmektedir. Bu harflerin her biri; sözcük, söz öbeği, cümle, pasaj vb. düzeylerindeki metin birimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Aşağıda somut örneklerle belirginlik kazanacağı üzere, her bir harf, farklı bir yapısal yahut tematik metin birimini ifade etmektedir. A', B', C' şeklindeki semboller ise, daha önce metinde geçen bir birim ile belirli açılardan ilişkiye, dolayısıyla simetriye işaret etmektedir. Mesela A ve A' birimleri; aralarında yapısal, biçimsel veya tematik açılardan bir ilişki bulunan iki metni ifade etmektedir. A ile A', B ile B', C ile C', D ile D' metin birimleri arasında benzerlik, karşıtlık, soru-cevap, teorik-pratik gibi bazı açılardan ilişki bulunmaktadır. İşte retorik analizinde bu metin birimleri arasındaki ilişkiler üzerine odaklanılmakta ve aşağıda açıklanacak olan simetrik yapıların varlığı araştırılmaktadır. Bu tür kompozisyonların yazının bulunmadığı dönemlerde gerek ozanlar tarafından gerekse daha genelde toplumsal yaşamda hafızaya yardımcı olması bakımından tercih edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Douglas'a göre başka bir teori ise meramın derli toplu aktarılması amacıyla tercih edilen bu türden ifade biçimlerinin antik "parmak kafiyeye" (finger rhyme) oyunundan mülhem olabileceğidir.<sup>912</sup> Araştırmacının kısaca değinip geçtiği bu göndermeyi, biraz açarak belirginleştirmek istiyoruz: Bahsi geçen oyunun detaylarına vakıf değilsek bile, bu oyunun bir anlatım biçimine/retoriğe dönüşmesinin anlamı şu olmalıdır: Bir elin parmaklarının her biri ile bir tema, üslup vs. tercih edilir ve bunlarda bir değişiklik yapıldığında parmak da buna göre değişir. Sonra diğer ele geçildiğinde ilk elin parmaklarında benimsenen üslup yahut aktarılan temaya belirli açılardan göndermeler yapılır: Soru sorulmuşsa cevabının verilmesi, teorik bir durum anlatılmış ise bunun pratik olarak örneklenmesi gibi. Böylece her iki elin parmaklarının birleştirilmesi, sembolik olarak meramın da belirli

<sup>911</sup> Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 130-133.

<sup>912</sup> Douglas, *Thinking in Circles: An Essay on Ring Composition*, 12.

bir düzende aktarılmış olması anlamına gelecektir. Bu tespitler, ilgili metin/hitap yapılarının müstakil bir retoriğe özgü olmaktan ziyade sözlü kültürün egemen olduğu farklı toplumlarda müracaat edilen ifade biçimleri olduğunu varsaymaktadır.

Sami retoriği bağlamında değineceğimiz ikinci husus ise, metin birimleri arasındaki ilişkinin, bir kelimedenden kitabın tamamına kadar uzanan kompozisyonları ifade ettiği gerçeğidir. Dolayısıyla bu varsayım, iki kelime ya da iki söz öbeği arasında simetri bulunabileceği gibi çok uzun iki metin birimi arasında - mesela Kur'an metni için bakıldığında iki ya da daha fazla sûre birimi arasında- da belirli açılardan simetri bulunabileceği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Sami retoriğinde metin birimlerinin niceliği sorusu gündeme gelmektedir. En küçükten en büyüğe doğru 11 aşamadan oluşan metin birimlerini şöyle sıralayabiliriz: sözcük (term), söz öbeği (member), segment (segment), kısım (piece), alt-parça (sub-part), parça (part), pasaj (passage), alt-dizi (subsequence), dizi (sequence), bölüm (section) ve kitap (book).<sup>913</sup> Bu yapıyı şu şekilde görselleştirmek mümkündür:



**Resim 3.1.** Sami Retoriği Kompozisyon Birimleri

Resimde görülen metin birimlerinin her seviyesinde aşağıda detaylandırılacak olan simetrik yapıların bulunması olasıdır. Dolayısıyla Kur'an metni özelinde düşünüldüğünde, bir sûre içindeki tek bir âyette simetrik unsurlar tespit edilebileceği gibi, sûre bütününde ve hatta sûreler arasında da çeşitli simetrik bütünlüklerin

<sup>913</sup> Metin birimlerinin seviyelerine ilişkin detaylı bilgi için bk. Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 51-127; Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 23-60.

bulunması imkân dâhilindedir. Simetrik kompozisyon çeşitleri üzerinden meseleye biraz daha açıklık kazandırmaya çalışalım.

### a. Paralel Kompozisyon (Parallelism)

Paralel kompozisyonda en temel metin yapısı AB/A'B' şeklindedir.<sup>914</sup> Daha büyük metin birimlerinde simetri ABC/A'B'C' ya da ABC/A'B'C'/A''B''C'' şeklinde devam etmektedir.<sup>915</sup> Meynet, bu metin yapısına ilişkin Kitâb-ı Mukaddes'ten şu küçük örneği paylaşmaktadır:<sup>916</sup>

A Uyan  
B Ey kuzey rüzgârı  
A' Gir içeri  
B' Ey güney rüzgârı (Ezgiler Ezgisi 4/16)

Resim 3.2. Paralel metin yapısı örneği-1 (Meynet)

Dikkat edilirse bu metinde A ve A' birimleri emir fiillerden, B ve B' ise hitap ifadelerinden oluşması itibarıyla kendi aralarında bir ilişkiye sahiptir. Bu anlamda ilişkili harflerin alt alta getirilmek sûretiyle simetrik yapıların daha açık ortaya konulmasının hedeflendiği de unutulmamalıdır. Kitab-ı Mukaddes'ten paylaşılan bu örneğin Kur'an'da mevcut olan bir benzerini de biz paylaşalım:

A Ey yeryüzü!  
B Yut suyunu!  
A' Ey gökyüzü!  
B' Tut suyunu! (Hûd 11/44)

Resim 3.3. Paralel metin yapısı örneği-2

Robert Lowth, *Lectures on the Sacred Poetry of the Hebrews* (1753) adlı çalışmasında, *sinonimik paralel segment*, *antitetik paralel segment* ve *sentetik paralel segment* olmak üzere üç tür paralel kompozisyonun bulunduğunu belirtmektedir.<sup>917</sup> Bunların ilkinde Cuypers Kur'an'dan şu örneği vermektedir:

Güneş dürüldüğü zaman,  
Yıldızlar bulanıp söndüğü zaman (Tekvir 81/1-2).

<sup>914</sup> Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 130-131.

<sup>915</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 62.

<sup>916</sup> Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 131.

<sup>917</sup> Robert Lowth, *Lectures on the Sacred Poetry of the Hebrews*, trans. G. Gregory (Boston-New York: Codman Press, 1829), 157 vd. Ayrıca bk. Douglas, *Thinking in Circles*, 3-4.



Cuypers'a göre bu iki âyette başta gelen eklerin aynı olması (izâ), her iki öznenin de (güneş, yıldızlar) aynı semantik anlam dünyasına sahip olması, iki fiilin de (dürülmek ve bulanıp sönmek) yakın anlamlı olması ve bunların aynı sırada gelmesi, iki âyetin *sinonimik paralel segment* örneğine oturduğunu göstermektedir.<sup>918</sup>

İkinci türe örnek Kur'an'da genellikle kıyamet sahnelerinden verilmektedir zira karşıt sahneler bu âyetlerde sıklıkla geçmektedir:

(+) *Şüphesiz, iyiler Naîm cennetindedirler,*

(-) *Şüphesiz kötüler de cehennemdedirler.* (İnfitâr 82/13-14)

İki âyet arasında birbirine karşıt ifadelerin paralel biçimde yer alması, bu metni *antitetik paralel segment* kategorisine yerleştirmektedir.<sup>919</sup>

Şâyet bir öge, ilk ögenin anlamını açıklama, sonuçlandırma, sebep-sonuç, kronoloji gibi açılardan tamamlıyorsa (complementarity) bu da üçüncü paralel kompozisyon türü olan *sentetik paralel segmenti* ifade etmektedir:

*Kim Allah'a ortak koşarsa,*

*Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır.* (Mâide 5/72)

Bu örnekte âyetin ikinci *segmenti*, ilk *segmentin neticesidir*.<sup>920</sup> Burada önemli olan husus, Kur'an metni bağlamında iki *sözcükden* (term), iki uzun *bölüme* (section) uzanan nicelikte bu türden simetri örneklerine rastlanabileceği gerçeğidir.<sup>921</sup> Nitekim Cuypers, paralel kompozisyona örnek olarak Duhâ (93) ve İnşirah (94) sûrelerini paylaşmaktadır. İlgi çekici olması ve daha büyük metin birimlerinde uygulanabilirliğini örneklemesi bakımından Cuypers'ın her iki sûredeki paralel simetrik yapılara dair tespitlerini paylaşmak yerinde olacaktır:

1. Duhâ 93/6-8 ve İnşirah 94/1-4. âyetlerin başında negatif soru edatı (e-lem) bulunmaktadır.

2. Duhâ 93/6, 7, 8 ve İnşirah 94/1, 2 ve 4. âyetleri oluşturan söz öbeklerinin merkezinde *seni, sana* anlamına gelen *-ke* şahıs zamiri bulunmaktadır.

3. Her iki sûrede de Tanrı'nın peygambere olan nimeti ve onun sıkıntısını gidermesi konularına atıf yapılmaktadır.

<sup>918</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 62.

<sup>919</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 63.

<sup>920</sup> Daha fazla örnek için bk. Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 64-66.

<sup>921</sup> Nitekim *kısım* (piece), *parça* (part), *pasaj* (passage), *dizi* (sequence) ve *bölüm* seviyesindeki metin yapılarında Kur'an metninden verilen daha fazla örnek için bk. Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 66-77.

4. Her iki sûrenin son kısımları yani Duhâ 93/9-11 ve İnşirah 94/7-8. âyetler *-fe* edatı ile başlamaktadır. Keza müteakip söz öbekleri *-ve* bağlacıyla başlamakta ve buradaki tüm söz öbekleri *-fe* edatı ile başlayan emir ifadeleri içermektedir.

5. Her iki sûrenin son âyetlerinin merkezinde *senin Rabbin* (rabbuke) tabiri bulunmaktadır.<sup>922</sup>

Görüldüğü gibi iki sûre arasında gerek bağlaçlar ve edatlar gibi gramatik unsurlar gerekse de tematik irtibatlandırmalardan hareketle bir paralellik bulunduğu iddia edilmektedir. Tam da bu noktada simetrimin unsurlarının belirginleştirilmesinde fayda vardır. Yani iki metin birimi arasında simetrimin varlığına delalet eden unsurlar nelerdir? Cuypers'a göre *tekrarlar*, eş ya da zıt anlamlı ifadeler, kafiyeleler, aynı semantik alana dâhil olan iki terim (güneş ve ay, kara ve deniz gibi), aynı gramatik form (mesela iki emir fiil ya da aynı sözdizimine sahip iki cümle) gibi edebî karakteristikler, iki metin birimi arasındaki simetrik unsurları ifade etmektedir.<sup>923</sup> Dikkat edilirse bu unsurlar metin birimlerinin hem yapısal, hem biçimsel hem de tematik unsurları içine alan bir mahiyet arz etmektedir.

Yeri gelmişken, iki sûre üzerinden örneklenen analizden hareketle retorik analizinde önemli bir hususun daha altı çizilmelidir. Yukarıdaki örnekte müstakil iki sûre biriminden bahsedilmektedir ki hatırlanacağı üzere bu, Kur'an özelinde Kitap'tan önceki en büyük metin birimini ifade etmektedir. Ancak örneğin yukarıda olduğu gibi iki müstakil birim olarak incelendiğinde sûre (section) düzeyini ifade eden Duhâ ve İnşirah sûreleri, Kur'an metninde daha geniş bir alanı kapsayan analizde daha alt birimleri ifade edebilmektedir. Nitekim Cuypers, Kur'an'ın 99-104. sûrelerinin iki alt-diziden (sub-sequence) müteşekkil bir dizi (sequence) oluşturduğunu söylerken bu duruma işaret etmiş olmaktadır. Buna göre her alt dizi de üç pasajdan oluşmaktadır ki bunlar ilk alt-dizi için 99-101; ikinci alt dizi içinse 102-104. sûreleri ihtiva etmektedir.<sup>924</sup> Daha açık ifade etmek gerekirse, retorik analizinde Kur'an sûreleri, analizin Kur'an metninin ne kadarını kapsadığına bağlı olarak çeşitli metin birimleri seviyesine taşınabilmektedir. Kur'an'ın bir sûresi müstakil olarak retorik analizine tâbi tutulduğunda bir *bölüm* (section) ifade ederken, aynı sûre, Kur'an metninin bir kısmının analizine dâhil edildiğinde dizi (sequence) ve alt dizi (subsequence) düzeyinde

<sup>922</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 74-75.

<sup>923</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 8.

<sup>924</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 75.

konumlanmaktadır. Bu bize retorik analizinin nicel açıdan kapsamının değişmesi, metin birimlerinin seviyesinin de değişebileceğini gösteren dinamik bir zeminin varlığına işaret etmektedir.

### **b. Ayna-Yansımali Kompozisyon (Mirror Composition/ Chiasmus/ Inverted Paralellism)**

Çiazmus (chiasmus) terimiyle ya da çiaistik yapı tabiri ile de ifadesini bulan bu metin yapısı, paralel kompozisyonun tam tersi bir mahiyet arz etmektedir: AB/B'A' ya da ABC/C'B'A'. Bu yapıda kelimeler, düşünceler yahut temaların ters bir tertip üzere birbirini takip ettiği görülmektedir.<sup>925</sup> Kitâb-ı Mukaddes metinlerinde bu tür yapıların tespitine yönelik çalışmalar ortaya konulmuştur.<sup>926</sup> Amacımız bu tür yapılar hakkında genel bir bilgi sahibi olduktan sonra tartışmayı Kur'an metni zeminine taşımaktır. Kitâb-ı Mukaddes metinlerinden bir örnekle başlayalım:<sup>927</sup>

**A** Gökte  
**B** Barış  
**B'** İhtişam  
**A'** En yücelerde (Luka 19/38)

**Resim 3.4.** Ayna-yansımali metin yapısı örneği-1 (Meynet)

Burada A ve A' metin birimlerinin yer zarfı, B ve B' birimlerinin ise özne konumunda olmalarından kaynaklı bir paralellik bulunduğu ancak bunların ters simetrik düzende geldiğine dikkat edilmelidir. "Gökte barış, en yücelerde ihtişam" şeklinde gelse idi AB/A'B' şeklinde paralel kompozisyon arz etmiş olurdu. İlâveten "gök" ve "yüceler" arasındaki tematik ilişki dikkat çekmektedir. Keza "barış" ve "ihtişam" da pozitif iki sıfat olmaları itibarıyla birbirleriyle irtibatlıdır.

<sup>925</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 8.

<sup>926</sup> Örneğin bk. Nils W. Lund, "The Presence of Chiasmus in the Old Testament", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 46/2 (1930): 104-126; Nils W. Lund, "The Presence of Chiasmus in the New Testament", *The Journal of Religion* 10/1 (1930): 74-93; John Paul Heil, *Hebrews: Chiastic Structures and Audience Reports* (Washington: The Catholic Biblical Association of America, 2010); John Breck, "Biblical Chiasmus: Exploring Structure for Meaning", *Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture* 17/2 (1987): 70-74; M. P. Scott, "Chiastic Structure: A Key to the Interpretation of Mark's Gospel", *Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture* 15/2 (1985): 17-26; Brad McCoy, "Chiasmus: An Important Structural Device Commonly Found in Biblical Literature", *Journal of Chafer Theological Seminary* 9/2 (2003): 18-34.

<sup>927</sup> Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 131.

Bir başka ayna-yansımali simetri örneğini de Mary Douglas'ın konu bağlamındaki meşhur çalışması *Thinking in Circles* 'dan verelim:<sup>928</sup>

**A** Burada hayvanlarımız için taş duvarlı ağıllar yapalım  
**B** Ve şehirler kuralım çocuklarımız için (Sayılar 32/16)  
**B'** Şehirler kurun çocuklar için  
**A'** Ve hayvanlarınız için taş duvarlı ağıllar yapın (Sayılar 32/24)

Resim 3.5. Ayna-yansımali metin yapısı örneği-2 (Douglas)

Bu örneğin önemi, bir metin analizinde simetrik yapıların ardışık olarak gelmesinin gerekmediği, bu yüzden metnin tamamında bu yapıların gözlenmesinin gerektiğini ortaya koymasındır. Nitekim bir önceki örnekte simetrik yapı Luka 19/38 içinde yer alırken burada Sayılar'da yer alan iki farklı metin birimi arasında simetrik yapıya rastlanılmaktadır. Metinlerin herhangi iki ya da daha fazla noktasında bu türden simetrik yapıların mümkün olması, analiz sürecinde araştırmacının metnin tamamına yönelik farkındalık düzeyini yüksek tutması gerektiğini ortaya koyması itibariyle kayda değerdir.

“The Presence of Chiasmus in the New Testament” adıyla kaleme aldığı müstakil makalesinde Nils W. Lund, konu bağlamında Matta'dan bir örnek paylaşmaktadır:

**A** Kutsal olanı köpeklere vermeyin  
**B** Ve incilerinizi domuzların önüne atmayın  
**B'** Ki onları ayaklarının altında çiğnemesinler  
**A'** Sonra da dönüp sizi parçalamasınlar (Matta 7/6)

Resim 3.6. Ayna-yansımali metin yapısı örneği-3 (Lund)

Lund'a göre, bu metin birimindeki ayna-yansımali simetriyi tespit edebilmek için dikkat edilmesi gereken şey, “köpek” (A) ve “parçalamak” (A') kelimeleri ile “domuz” (B) ve “çiğnemek” (B') kelimeleri arasındaki ilişki ve bu kelimelerin metin birimi içindeki pozisyonlarıdır.<sup>929</sup>

Yine aynı araştırmacının Matta'dan paylaştığı başka bir örneğe göz atarak devam edelim:

<sup>928</sup> Mary Douglas, *Thinking in Circles: An Essay on Ring Composition* (New Haven-London: Yale University Press, 2007), 2.

<sup>929</sup> Nils W. Lund, “The Presence of Chiasmus in the New Testament”, 74. Lund'un bu makalesi, Yeni Ahit metinlerindeki çastik yapıların tespitine ilişkin çalışmaların tarihsel arka planı hakkında bilgi vermesi ve dikkat çekici örnekler paylaşması bakımından kayda değerdir.

**A** Çünkü bu halkın yüreği duyarsızlaştı  
**B** Kulakları ağırlaştı  
**C** Ve gözleri de kapattılar  
**C'** Öyle ki gözleri görmesin  
**B'** Kulakları duymasın  
**A'** Yürekleri anlamasın (Matta 13/15)

Resim 3.7. Ayna-yansımali metin yapısı örneği-4 (Lund)

Lund, burada tematik ilişkiye ilâveten metin birimlerinde kelimelerin ayna-yansımali simetrik pozisyonda konumlanışının altını çizmektedir:<sup>930</sup> *Yürek-kulak-göz/Göz-kulak-yürek*.

Kitâb-ı Mukaddes'ten sonra şimdi de Kur'an metninden verilen örneklere göz atmakta fayda vardır. Cuypers, Fâtiha sûresinin son iki âyetinin ayna-yansımali kompozisyona sahip olduğunu şu tablo ile ortaya koyma gayretindedir:

**A** Bizi doğru yola ilet  
**B** kendilerine nimet verdiği kimselerin yoluna (aleyhim)  
**B'** gazaba uğrayanların (aleyhim)  
**A'** ve sapmışların yoluna değil (Fatiha 1/6-7)

Resim 3.8. Fâtiha 1/6-7 metin yapısı (Cuypers)

Cuypers'a göre metin biriminin hem ilk ve son terimleri (doğru yola iletme ve sapmak) hem de orta terimleri (nimet vermek ve gazaba uğramak) zıt anlamlıdır. Ayrıca B ve B' söz öbekleri aynı zamir ile sonlanmaktadır: *aleyhim*.<sup>931</sup>

Şimdi de daha geniş metin birimlerine örnek olması bakımından müstakil bir sûrede bulunduğu iddia edilen ayna-yansımali kompozisyon örneğini paylaşalım. Cuypers'ın Kâri'a sûresine yönelik dikkat çekici tespitlerini yine bir tablo üzerinde paylaşmak istiyoruz:

<sup>930</sup> Lund, "The Presence of Chiasmus in the New Testament", 75.

<sup>931</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 78-79.

- A** (1) Kâria!  
(2) Nedir o Kâri'a?  
**B** (3a) Sen ne bileceksin.  
(3b) Kâria'nın ne olduğunu?  
(4a) O gün insanlar  
(4b) Her biri bir tarafa uçuşan kelebekler gibi olacaktır.  
**C** (5a) Ve dağlar da  
(5b) Atılmış renkli yünler gibi olacaktır.  
(6) İşte o vakit kimin tartıları ağır gelmişse,  
(7) Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır.  
**C'** (8) Ama kimin de tartıları hafif gelirse,  
(9) Onun anası Hâviye'dir.  
(10a) Sen ne bileceksin?  
**B'** (10b) Onun ne olduğunu?  
**A'** (11) O, kızgın bir ateştir!

**Resim 3.9.** Kaaria sûresi metin yapısı (Cuypers)

Cuypers'in Kâri'a sûresinin metin yapısı konusunda dikkat çektiği noktalardan bazıları şunlardır: Sûrenin ilk ve son kısımları (1-3 ve 10-11) yalnızca bir ya da iki sözcükten (1, 11) (term) oluşmaktadır. Sonra bunları retorik soru (2-3 ve 10a-b) izlemektedir. C (4-5) ve C'(6-9) arasında ise pek çok paralellikler bulunmakta ve iki segment birbirini bütünlendirmektedir zira bunların ilki hesap günündeki kargaşaya, ikincisi ise bizzat hesabın kendisine odaklanmaktadır.<sup>932</sup>

Araştırmacının ayna-yansımali simetri örneği olarak takdim ettiği diğer bir sûre ise Mâide'dir:<sup>933</sup>

<sup>932</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 80. Daha fazla ayna-yansımali simetri örneği için bk. Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 78-83.

<sup>933</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 60.

### **A Bölümü**

- A1** (1-11) İslam'da akitleşmenin tamamlanması
- A2** (12-26) Yahudiler ve Hristiyanlar akitlerini yerine getirmemektedirler.
- A3** (27-40) Suçlar ve cezalar
- A4** (41-50) Peygamberin Yahudi ve Hristiyanlar üzerindeki yetkisi
- A5** (51-71) Müslümanların ve Ehli Kitab'ın statüsü

### **B Bölümü**

- B1** (72-86) Hristiyanları İslam'a davet
- B2** (87-108) İnananlar topluluğu için yasalar
- B3** (109-120) İsa ve Havarilerinin monoteistik inancı itirafları

**Resim 3.10.** Mâide sûresi metin yapısı (Cuypers)

Cuypers'a göre ilk (1-26) ve son (109-120) dizilerde ahitlerin yerine getirilmesinden bahsedilmektedir. İlk dizide (1-11) ahitlerini yerine getirenler, ikinci dizide (12-26) bunu reddedenler konu edilmektedir. Son dizide (109-120) yer alan âyetler ise ahitlerini kesin olarak yerine getirmeleri beklenen Hristiyanlar ile ilgilidir.

İlk ve son alt bölümler arasında Cuypers, çeşitli sözcüksel irtibatlandırmalar da yapmaktadır. Örneğin A2 dizisinde yer alan 12. âyette Hz. Musa tarafından görevlendirilen "12 temsilci"den bahsedilmektedir. B3 dizisindeki 111 ve 112. âyetlerde ise Hz. İsa'nın "12 havarisine" değinilmektedir.<sup>934</sup>

Doğrusu, 111 ve 112. âyetlerde "12" sayısı bulunmamaktadır. Araştırmacı âyetlerde geçen konuyu Matta'ya atıfla izah etmekte, 12 sayısına referansı oradan vermektedir: "İsa da şöyle dedi: 'Şuna emin olun, insanoğlunun ihtişamlı tahtına oturduğu yenilenme çağında, sizler de 12 taht üzerine oturup İsrailin 12 kabilesini yargılayacaksınız'" (Matta 19/28). Mâide 5/111-112 ile Matta 19/28 arasında Hz. İsa ve havarileri arasında geçen bir diyalog olması itibariyle bir irtibat bulunmaktadır. Ne var ki, sırf bu nedenle "Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes tipolojisini tekrar ettiği" (The Qur'an repeats a New Testament typology) sonucuna varmak ve âyetlerde bulunmayan 12 sayısını da buraya dâhil etmek sûretiyle A2 ve B3 arasında bir münasebet tesis etmek "zorlama" bir teklif gibi görünmektedir.<sup>935</sup>

Aynı diziler arasında tesis edilen diğer irtibatlandırmalar da şu şekildedir:

<sup>934</sup> Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur'an*, 452-453.

<sup>935</sup> Cuypers'in ilgili tespitleri için bk. Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur'an*, 452-453.

- A2’de yer alan 12. âyetteki “Eğer... peygamberlerime inanırsanız...” ifadesi ile B3’te “Bana ve peygamberlerime iman edin” (111) arasında benzerlik bulunmaktadır.<sup>936</sup>

- A2’de 20-26’âyetlerdeki anlatının merkezinde (23) Allah’tan korkan iki kişi İsrailoğullarını uyararak “Eğer inanıyor iseniz, Allah’a tevekkül edin” demektir. B3’te ise tereddüt içindeki havarilerini Hz. İsa “Eğer inanıyorsanız, Allah’a karşı gelmekten sakının” (112) diyerek uyarılmaktadır.

- A2’de inananlar “altlarından ırmaklar akan cennetlere” (12) gireceklerdir. B3’te ise “doğrulara... altlarından ırmaklar akan cennetler” (119) vadedilmektedir.

- A2’de 12. âyetteki “bundan sonra kim inkâr ederse” ifadesi, B3’te yaklaşık aynı sözcüklerle tekrarlanmaktadır: “ondan sonra sizden her kim inkâr ederse” (115).

- A2’de Tanrı İsrailoğullarının ihanetini “affetmesini” elçisinden istemektedir (13). B3’te ise Hz. İsa Tanrı’ya “eğer onları affedersen” diye talepte bulunmaktadır (118).<sup>937</sup>

Araştırmacı A2 ve B3 arasında kurduğu bahsi geçen irtibatlandırmalar dışında A1 ve B3 arasında da ilişkiler tesis etmektedir. Örneğin her iki dizide de İslam’ın gerçek din olduğu vurgulanmaktadır (3, 111).<sup>938</sup> Bu türden irtibatlandırmalarla araştırmacı sûrenin ilk ve son bölümleri arasında simetrik paralellikler bulunduğu iddiasını ispat etmeye çalışmaktadır.

Bahsi geçen dizilerden sonra merkeze doğru yaklaşarak şimdi de A3-A4 ve B2 metin birimleri arasında kurulan irtibatlara kısaca göz atalım. Araştırmacı, peygamberin insanlar arasında adaletle hükmetmesinin istendiği A4 dizisi (48) ile vasiyet sırasında doğru şahitlik yapılması emredilen (106 vd.) âyetler arasında “âdil hüküm verilmesi” bağlamında irtibat bulunduğu kanaatindedir. Ayrıca bu diziler arasında birtakım deyimsel ifadeler de dikkat çekilmektedir.

Mesela o, “kimin hükmü Allah’inkinden daha güzeldir?” (50) ifadesi ile “Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz.” (110) âyetlerinin birbirini anımsattığını düşünmektedir.

<sup>936</sup> Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur’an*, 453.

<sup>937</sup> Cuypers’in A1-A2 ve B3 metin birimleri arasında tespit ettiği bu türden tematik ve terminolojik irtibatlandırmalar için bk. Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur’an*, 453.

<sup>938</sup> İki birim arasındaki irtibatlandırmalar için bk. Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur’an*, 454.



Keza, A4'te Hz. Muhammed'e "onların aralarında hükmet" (42, 48, 49) diye emredilmektedir. B2 dizisi ise inananları "kendi aralarında hükmetmeye" davet etmektedir (106-108).

Yine, her iki dizide de birbirine çok yakın iki ifade bulunmaktadır. İlki 44. âyette (A4) geçmektedir: "Âyetlerimi az bir karşılığa değiştirmeyin". Diğeri ise 106. Âyettedir (B2): "Şahitliğimizi hiçbir karşılığa değiştirmeyiz."

Son olarak A4 B2 dizilerinin son âyetleri (49-50 ve 108), hem "toplum" hem de "fasık" kelimelerini barındırmaktadır.<sup>939</sup>

Bu tespitlerden sonra geriye A5 ve B1 dizileri kalmaktadır. Cuypers'ın bu konuda öne çıkardığı paralellikler şu şekildedir:

- Her iki dizide de kimlerin dost edinilmesi gerektiği hususlarına değinilmektedir (51, 55, 57/80, 81).

- Her iki dizi de Yahudilerin (51, 64/82), İsrailoğullarının (70/78), Hristiyanların (51/82), ve Ehl-i Kitabın (59, 65/77) inkârı konusu işlenmektedir.

- Her iki dizide de "Yapmakta oldukları şey ne kötüdür." (62, 64/78) ibaresi yer almaktadır.

- Ehl-i Kitaba ya da inanan Hristiyanlara "cennet bahçeleri" vaad edilmektedir (65/85).<sup>940</sup>

### c. Merkez-Temalı Kompozisyon (Concentric/Ring Composition)

Paralel ya da ayna-yansımali kompozisyonun ortasına merkezî bir unsurun yerleştirildiği, *ring kompozisyon* olarak da nitelendirilen metin yapıları merkez-temalı kompozisyonu ifade etmektedir: ABC/X/A'B'C' ya da ABC/X/C'B'A'.<sup>941</sup> Kitâb-ı Mukaddes metinlerinde bu tür kompozisyonların tespit edildiği çalışmalar mevcuttur.<sup>942</sup>

<sup>939</sup> Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur'an*, 457.

<sup>940</sup> Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur'an*, 459-460.

<sup>941</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 8; Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 163.

<sup>942</sup> Kitâb-ı Mukaddes metinlerinde merkez-temalı yapıları konu edinen çalışmalardan bazıları için bk. Jonathan Magonet, "Some Concentric Structures in Psalms", *The Heythrop Journal* 23/4 (1982): 365-376; Robert H. O'Connell, "Isaiah XIV 4B-23: Ironic Reversal through Concentric Structure and Mythic Allusion", *Vetus Testamentum* 38/4 (1988): 407-418; Phyllis Trible, "Wisdom Builds a Poem: The Architecture of Proverbs 1: 20-33", *Journal of Biblical Literature* 94/4 (1975): 509-518; Johan Renkema, "The Literary Structure of Lamentations I/II/III/IV" *The Structural Analysis of Biblical and Canaanite Poetry*, eds. Willem Van der Meer-Johannes C. de Moore (Sheffield: JSOT Press, 1988), 294-396; Augustine Stock, "Hinge Transitions in Mark's Gospel", *Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Theology* 15 (1985): 27-31; Greg Fay, "Introduction to Incomprehension: The Literary Structure of Mark 4:1-34", *The Catholic Biblical Quarterly* 51/1 (1989): 65-81; Staley Jeff, "The Structure of John's Prologue: Its Implications for the Gospel's Narrative Structure", *The Catholic Biblical Quarterly* 48/2

Meynet, merkez-temalı kompozisyonda merkezi unsurun *metnin diğer bölümlerini bir arada tutan bir kilit taşı* (keystone) işlevi gördüğünü belirtmektedir. Merkez-temalı kompozisyonun merkezinde yer alan metin birimi, *bütün vücuda hayat veren kalbe* benzetilmektedir. Bu birim genellikle bir *soru, mesel, dua, takdis, kalıp ifadeler* ya da *kehanet* gibi dikkat çekici hitap biçimleri oluşmaktadır. Genellikle bu tür ifade biçimlerinin sıradan olanlara nazaran daha esrarengiz bir doğaya sahip olması, metnin merkezinde yer almalarını daha makul kılmış görünmektedir.<sup>943</sup> Meynet, merkez-temalı metin yapılarının XIX. yüzyılın başlarında Jebb ve Boys tarafından fark edildiğini belirtmektedir.<sup>944</sup>

Cuypers, Kur'an'da bu türden simetrik metin yapılarına oldukça sık rastlanıldığını ifade etmektedir.<sup>945</sup>

Kur'an metni üzerinden paylaşılan bazı örneklere bakalım:

A Şüphesiz biz onu *Kadir gecesinde* indirdik.  
X Kadir gecesinin ne olduğunu sen ne bileceksin?  
A' Kadir gecesini bin aydan daha hayırlıdır.

**Resim 3.11.** Kadir sûresi 97/1-3 metin yapısı (Cuypers)

*Segment* düzeyinde paylaşılan bu örnekte üç söz öbeğinde (member) de Kadir gecesini tabiri kullanılmaktadır. İlk ve son söz öbeklerinde (A ve A') beyan ifadeleri mevcutken, ortadaki söz öbeğinde (X) bir retorik soru bulunması dikkat çekmektedir.<sup>946</sup>

Şimdi de Kureş sûresinin yapısına Cuypers'in izlenimleri üzerinden göz atalım: Üç segmentten oluşan sûre, *sentetik paralel söz öbeklerine* sahiptir. Her bir segmentte ikinci söz öbeğinin ilkinin anlamını tamamlayıcı bir işlev gördüğünü belirten Cuypers, her ikisinin de Kureş'in refahı ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Zira yaz ve kış seyahatlerinde Mekke'ye uğrayan kervanlar hem yiyeceklerini hem de güvenliklerini

(1986): 241-264; Jerome T. Walsh, "Genesis 2: 4b-3: 24: A Synchronic Approach", *Journal of Biblical Literature* 96/2 (1977): 161-177.

<sup>943</sup> Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 279. Merkez-temalı kompozisyonda metnin merkezinde yer alan unsurların Kitâb-ı Mukaddes üzerinden örneklemeleri için bk. Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 280-300. Özellikle Kitâb-ı Mukaddes'te merkez-temalı simetriye sahip metin yapılarında metnin merkezinin önemine değinen müstakil bir makale için ayrıca bk. Roland Meynet, "The Question at the Center: A Specific Device of Rhetorical Argumentation in Scripture", *Rhetorical Argumentation in Biblical Texts: Essays from the Lund 2000 Conference*, eds. Anders Eriksson, Thomas H. Olbricht, Walter Übelacker (Harrisburg-Pennsylvania: Trinity Press International, 2002): 200-214.

<sup>944</sup> Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 32-35.

<sup>945</sup> "This composition is extremely frequent in the Qur'an.", Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 83.

<sup>946</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 84.

garanti altına almaktadır. Sûrenin merkezinde her iki söz öbeğini birleştiren bir söz öbeği bulunmaktadır ki burada bahşedilen nimetler nedeniyle Kâbe'nin Rabbi'ne kulluk edilmesi öğütlenmektedir. Böylece sûrenin asıl mesajı, metnin merkezinde ifadesini bulmuş olmaktadır. Tablo üzerinde paylaşmak gerekirse:<sup>947</sup>

<p>A Kureyş'e kolaylaştırıldığı için, Kış ve yaz seyahatleri onlara kolaylaştırıldığı için, X Bu evin(Kabe'nin) Rabbine kulluk etsinler A, Ki O, onları açlıktan doyuran ve korkudan emin kılandır.</p>
---

Resim 3.12. Kureyş sûresi metin yapısı (Cuypers)

#### d. Kısmî Simetriler

Metin birimlerinin bütünü ya da önemli bir kısmı arasında değil de, başlangıçları, bitişleri, orta kısımları gibi belirli yerlerinde mevcut olan simetri türlerini ifade etmektedir.<sup>948</sup> Tam simetride olduğu gibi bunlar da metin birimlerinin çeşitli seviyelerinde bulunabilmektedir. Mesela Yûsuf sûresi 12/74 ve 75. âyetlerdeki söz öbeklerinin her ikisinin de başlangıç ifadeleri arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir:<sup>949</sup>

<p>Yusuf 12/74: Dediler ki: Peki siz yalancı iseniz bunun cezası nedir? Yusuf 12/75: Dediler ki: Bunun cezası, kayıp eşya kimin yükünde bulunursa, işte o (şahsa el koymaktır).</p>
---

Resim 3.13. Kısmî simetrik metin yapısı örneği

Cuypers, Nas sûresini de âyet sonlarının *nâs* ile bitmeleri nedeniyle kısmî simetrisinin bir başka örneği olarak takdim etmektedir.<sup>950</sup>

Metin birimlerinin *ekstrem*, yani yalnızca en başında ve en sonunda yer alan sözcüklerin birbirine benzemesiyle oluşan kısmî simetri örneğine ise İhlas sûresi verilmektedir. Zira sûrenin ilk âyetinde yer alan *ehad* kelimesi aynı zamanda sûrenin en son kelimesini oluşturmaktadır.<sup>951</sup>

Özetlemek gerekirse Kur'an, Sami retoriği kuralları çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmakta ve en küçük metin birimleri kabul edilen *sözcük* (term) ve *söz*

<sup>947</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 85. Kur'an metni üzerinden daha fazla merkez-temalı kompozisyon örnekleri için bk. 83-92.

<sup>948</sup> Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 131-134.

<sup>949</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 93.

<sup>950</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 97.

<sup>951</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 99.

*öbeğinden* (member), *sûre* (section) ve hatta *Kitab*'ın tamamına kadar uzanan bir nicelikte bütünlük arayışları denemesinden bahsedilmektedir. Görünen o ki, Kur'an metninin ne kadarlık bir kısmını alıp oradan hareketle metin birimleri arasında çeşitli simetrik yapıların tespit edileceğine araştırmacı kendisi karar verecektir. Zira bu noktada en küçük metin birimlerinden başlayarak yola koyulmak en makul yol gibi görünse de, metinlerin her zaman buna izin vermeyebileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Başka bir ifadeyle, hangi metin seviyelerinde yapı aranacağı pratikte net bir karşılığı görünmemektedir. Son tahlilde Cuypers'in da ifade ettiği gibi bu yaklaşım, metin bütünlüğünün tespitine yönelik genel bir teori olma iddiasından ziyade en azından şu an için bu yolda atılmaya çalışılan birkaç adım mesabesinde kalmaktadır.<sup>952</sup> Kur'an'ın metin yapısının bir bütün olarak ortaya konulması için alınacak hayli mesafenin olduğu da yine araştırmacı tarafından açık bir biçimde itiraf edilmektedir.<sup>953</sup>

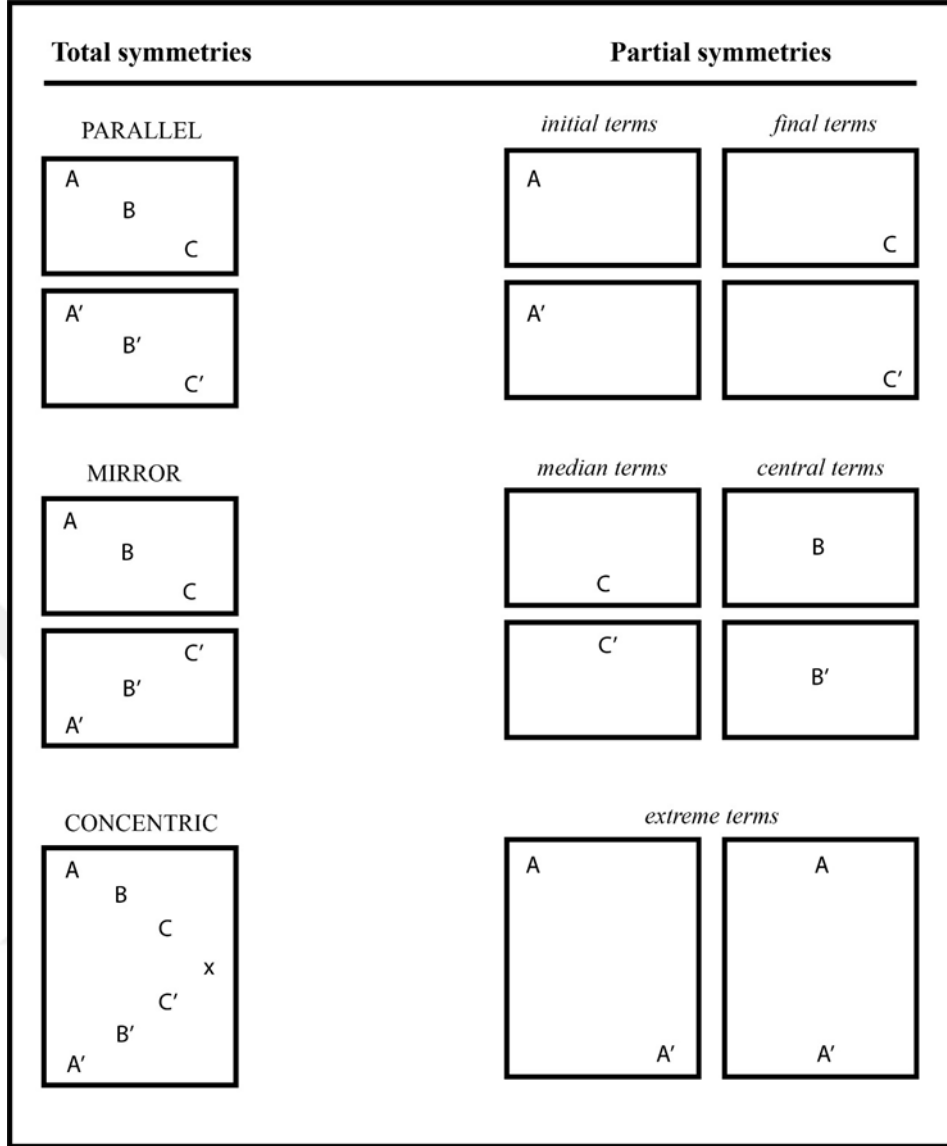
Bahsi kapatırken Sami retoriğine atfedilen simetrik metin yapısı türlerini Meynet'in çalışmasından aynen aktararak paylaşmanın faydalı olacağını düşünüyoruz.<sup>954</sup>

---

<sup>952</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 155.

<sup>953</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 59.

<sup>954</sup> Meynet, *Treatise on Biblical Rhetoric*, 134.



Resim 3.14. Simetrik Metin Yapıları (Meynet)

### 3.3.1.2. Simetrik Bütünlük Arayışlarının Kur'an'a taşınması

#### a. Sûre Bütünlüğü Arayışları: Bakara Sûresi Örneği

Sami retoriği analizinin Kur'an metni üzerindeki uygulamasına daha uzun sûrelerden örnekler vererek devam etmek istiyoruz. Bunun için ilk örnek olarak Bakara sûresinin uygun bir tercih olacağı kanaatindeyiz. Böylece okur, hem en uzun sûrenin simetrik yapısına ilişkin analizini ortaya koyma, hem de bir önceki bölümde tematik ve yapısal unsurları temelinde analiz edilen Bakara sûresinin bütünlüğü kapsamında ortaya çıkan neticelerle bir mukayese imkânına kavuşacaktır.

“Kur’an metninin başından sonuna simetriyle düzenlenmiş”<sup>955</sup> olduğunu iddia eden Farrin, Bakara sûresinin merkez-temalı simetriye sahip olduğunu iddia etmektedir. Araştırmacının Bakara sûresinin yedi bölümden oluşan simetrik yapı önerisini paylaştıktan sonra, sûre bölümlerine ilişkin değerlendirmelerinde öne çıkan hususları ele almak istiyoruz.<sup>956</sup>

<p><b>A</b> (1-39) İnananlar ve inkâr edenler; Peygamber inanmayanlara bir sûre getirmeleri konusunda meydan okumaktadır; Tanrı hayat veren ve yeniden diriltendir.</p> <p><b>B</b> (40-112) Musa İsrailoğullarına şeriat getirmektedir; İsrailoğulları inek kesmede isteksizdir.</p> <p><b>C</b> (113-141) İbrahim imtihan edilmektedir; İbrahim ve İsmail tarafından Kâbe inşa edilmektedir; Sonraki neslin Tanrı’ya ibadet etmesi.</p> <p><b>X</b> (142-152) Kâbe yeni kiblelidir; Bu bir inanç testidir; İyi işler yapmada yarışmalıdır.</p> <p><b>C’</b> (153-177) Müslümanlar imtihan edileceklerdir; Mekke’de yapılacak Hacca dair talimatlar, ataların inandıkları tanrılara ibadet etmeme noktasında uyarı.</p> <p><b>B’</b> (178-242) Peygamber Müslümanlara şeriat getirmektedir; Müslümanlara içten bir şekilde İslam’ı kabul etmeleri tavsiye edilmektedir.</p> <p><b>A’</b> (243-286) İnkâr edenlere karşı mücadele konusunda cesaretlendirilen inananlar; İbrahim, kraldan güneşi doğdurmasını istemektedir; Tanrı hayat veren ve yeniden diriltendir.</p>
---

Resim 3.15. Bakara sûresi metin yapısı (Farrin)

Diğer bölümlerin her biri içinde de çeşitli seviyelerde merkez-temalı simetrisinin<sup>957</sup> varlığına işaret eden araştırmacının sûrenin genel simetrik yapısına dair tespitlerinde dikkat çeken hususları paylaşmak istiyoruz. Öncelikle retorik analizi, metin-merkezli bir bağlamı ifade etmesine rağmen araştırmacının sûre analizine başlamadan önce sûrenin nüzûl zamanına ve ortamına dair kısa paylaşımlar yapması dikkat çekmektedir.<sup>958</sup> Bu tespit, metin yapısı üzerinde doğrudan etkili olmasa da, tarihsel verilerin Farrin’in analizinde yer bulduğunu göstermesi itibarıyla önemlidir.<sup>959</sup>

Sûrenin ilk bölümüne dair (1-39) dikkat çeken hususlardan bir tanesi, Farrin’in Bakara sûresinin başlangıcı ile Fâtiha sûresinin sonu arasında irtibat kurmasıdır. Ona

<sup>955</sup> “The whole Qur’an is arranged according to the law of symmetry”. Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, xv.

<sup>956</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 10, 20. Farrin, metnin merkezindeki bu birimi “D” ile ifade etmiştir. Tabloda D’ olmadığı için merkez-temalı simetriyi burada D harfiyle de ifade etmek mümkün olmakla birlikte biz daha yaygın kullanılması ve belirgin olması nedeniyle X kullanmayı tercih ettik.

<sup>957</sup> Bk. Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 75-85.

<sup>958</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 9.

<sup>959</sup> Araştırmacının özellikle sûrede İslam’ın Yahudilik ve Hristiyanlık’tan ayrıldığı ve Müslümanların vasat ümmet olarak nitelendirildiğini vurgulaması dikkat çekmektedir. Yahudi ve Hristiyanlarla yaşanan problemlere yapılan vurgu, ileride ele alacağımız “dinsel çoğulculuk” bahsi bağlamında önem arz etmekte olup, yeri gelince Müslümanlar ile Ehl-i Kitap arasındaki ilişkiye dair araştırmacının paylaşımlarının önemi izah edilecektir.

göre Fâtiha sûresindeki hidâyet talebi, Bakara'nın hemen girişinde yanıtlanmaktadır. Araştırmacı bu yorumunu Zerkeşi'nin *el-Burhan*'ına atıfla desteklemektedir. Yine 21-24. âyetlerde insanların kulluk ettikleri takdirde korunacaklarına dair verilen umut ile hemen akabinde şüpheyeye düşenlere yönelik serdedilen ifadelerdeki korkunun ardı sıra gelmesinin Kur'an'ın ifade biçimleri arasında yer aldığı tespitinin Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ından hareketle paylaşıldığı görülmektedir.<sup>960</sup> Bu itibarla, Farrin'in tefsir ve Ulûmü'l-Kur'an eserlerinden kendi analizini destekleyecek verileri almakta bir beis görmediği anlaşılmaktadır. Son olarak bu bölümde yer alan Âdem kıssası ile Tekvin'de geçen anlatı arasındaki bir farklılığa dikkat çeken Farrin, Kur'an'da Havva'nın Âdem'i aldatması gibi bir durumun söz konusu olmadığını belirtmektedir. Kur'an'da hem Âdem hem de Havva'yı aldatan İblis'tir. Böylece Hristiyan teolojisinde olduğu gibi İslam'da ilk günahın (the original sin) bahsedilemez. Âdem, itaatsizlik yapmış, cezalandırılmıştır ancak daha sonra o tövbe etmiş ve affedilmiştir.<sup>961</sup> Bu son saptaması araştırmacının sûreleri yorumlarken Kitâb-ı Mukaddes metinleriyle mukayeselerde bulunması ve birtakım teolojik karşılaştırmalar ortaya koyması hasebiyle kayda değerdir.

Diğer bölümlere gelince, kendi içinde A/X/A' şeklinde merkez-temalı simetriden<sup>962</sup> oluşan metin birimini içeren ikinci bölümün (40-112) konusunu büyük ölçüde İsrailoğulları oluşturmaktadır. Sûrenin üçüncü bölümünün metin yapısı da aynı şekilde (113-141) A/X/A' şeklinde<sup>963</sup> olup Yahudi ve Hristiyanların argümanlarını konu edinmektedir. Bu bölümde üç dinin ortak atası kabul edilen İbrahim'in konu edilmesi, Yahudi ve Hristiyanlar kabul etmek istemese de, Farrin'e göre, İslam'ın İbrahimî dinler arasına dâhil edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.<sup>964</sup> Sûrenin merkezî bölümü kible değişikliğinden bahsetmekte olup bu eylem Müslümanların Yahudi ve Hristiyanlardan açık bir şekilde ayrıldığına dair inanç testini ifade etmektedir. Müslümanların vasat ümmet oluşuna dair vurgu, inek kesme olayında görüldüğü gibi Yahudiliğin şekilciliği ile Hristiyanların inançlarındaki aşırılıklarına karşı bir itirazı ifade etmektedir.<sup>965</sup> C' bölümü (153-177)-ki sûrenin ikinci yarısının başlangıcıdır-

<sup>960</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 24-25.

<sup>961</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 12.

<sup>962</sup> Bk. Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 76.

<sup>963</sup> Bk. Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 79.

<sup>964</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 13-14.

<sup>965</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 14-15.

Farrin'e göre Müslümanlara hidâyet etme ve Mekkeli müşriklerle karşılaşma konularını, Yahudi ve Hristiyanlara cevap verme meselesinin önüne geçirmeyi amaçlamak sûretiyle yeni bir odak noktası oluşturmaktadır. İnananların imtihana tabi tutulacakları haber verilmekte, sabır ve ibadetlerde kararlılık kendilerine öğütlenmektedir. Bu da Safa ve Merve'ye atıf yapılmasını getirmektedir ki bu ikisi sabır ve ibadeti sembolize etmektedir. Zira buralar, çorak arazide Hacer'in oğlu İsmail için su aradığı mekânlardır. Bölümün orta kısmında inkâr edenler ve atalarının izini takip edenlerden bahsedilmekte, onlar putları için kurban kesmeleri nedeniyle yiyecekler konusunda belirli yasalar vazedilmektedir.

C' bölümünde yer alan yiyecek tartışması, Mekkeli müşriklerin atalarından devraldıkları şirk inancı ve İbrahim'in Allah'a itaati arasındaki açık tezat gibi temalar C bölümünü anımsatan noktalar arasındadır.<sup>966</sup> Uzun bir bölüm olan B' de aynı şekilde kendi içinde bir simetrik yapıya<sup>967</sup> sahip olup Hz. Peygamber'e hukuki ve toplumsal meselelere ilişkin yöneltile soruları ihtiva etmektedir. Bir yandan Müslüman topluluk için toplumsal kurallar ortaya konulurken zaman zaman insanın her şeye rağmen hata yapabileceği ancak Tanrı'nın affedici oluşu; 182, 192, 199, 218, 225, 226 ve 235. âyetlerde aynı kafiyelerle hatırlatılmaktadır. Bu bölümün ortasındaki âyetlerde (208-214) inananlardan samimi bir şekilde İslam'a girmeleri istenmektedir. Buradaki beklenti ile İsrailoğullarının inek kesme hususundaki tereddütleri (B) arasındaki açık bir zıtlık dikkat çekmektedir.<sup>968</sup> Kendi içinde simetrik yapı arz eden son bölümde (A') ise Kâbe'yi kontrollerinde bulunduran müşriklere karşı inananlardan misillemede bulunmaları istenmektedir. Bu bağlamda, Davud'un Calut'u öldürmesini anlatan âyetler, inananları cesaretlendirmesi bakımından önem arz etmektedir (246-251). Son bölümde Allah yolunda harcamaya teşvik eden âyetler (261 vd.) askerî birliklerin finansal olarak desteğe muhtaç olmaları itibariyle önemlidir. Bu noktada inananların teşvik edilmesi için meseller aktarılması (264), faiz (275 vd.) ve borçlarla ilgili (282 vd.) birtakım uyarılarda bulunulması gerekli görülmektedir.

Farrin, *Âyete'l-Kürsî* (Throne Verse) olarak bilinen 255. âyetin içeriğinin Tanrı'nın yedinci günde dinlenmeye çekildiği şeklindeki iddialara dair bir yanıt

<sup>966</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 16.

<sup>967</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 83-84.

<sup>968</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 16-18.



niteliğinde olduğunu belirtmektedir.<sup>969</sup> Bu bölümde ölüleri nasıl dirilttiğini İbrahim'in Tanrı'ya sorması üzerine ona kuşları eğitmesi, onları farklı tepelere yerleştirilmesi ve çağırdığında hepsinin kendisine geleceği yönünde verilen talimat, A bölümünde inkâr edenlerin yaratılış ve yeniden dirilişi inkâr ettiklerini akıllara getirmektedir.<sup>970</sup>

Farrin, sûrenin merkez-temalı yapısını ortaya koyduktan sonra sûrenin başı ile sonu arasındaki irtibata da Râzî'ye atıfla dikkat çekmektedir: 2-5. âyetler ile 285-286. âyetler inananlardan ve inanç konusundan bahsetmektedir.<sup>971</sup> Böylece sûrenin kendi içinde bir bütün olduğuna dair kanaat de güçlenmiş olmaktadır.

Sûrenin ana bölümleri arasındaki tespitlerine ilâveten Farrin'in her bir bölüm içinde daha alt simetrik metin birimleri ortaya koyma gayreti içine girdiği görülmektedir. Bu hususa bir örnek teşkil etmesi bakımından sûrenin ilk bölümüne ilişkin araştırmacının tespitlerini paylaşmak istiyoruz. 39 âyetten müteşekkil ilk bölümün kendi içinde oluşan simetrik yapısı şu şekildedir:<sup>972</sup>

<p><b>A</b> (1-5) Kur'an Allah'tan sakınanlar için bir hidayettir, inananlar; Rableri tarafından doğru yola iletilmektedir ve onlar refaha ereceklerdir.</p> <p><b>B</b> (6-20) İnkâr edenlere gelince...</p> <p>(21-24) İnsanlara kendilerini yaratan, yeri ve göğü yaratan Allah'a kulluk etmeleri tavsiye edilmektedir. İnkâr edenlere bir sûre getirmeleri konusunda meydan okunmaktadır. Bunu yapamazlarsa, cehennem ateşinden sakınmaları gerekmektedir.</p> <p>(25-27) Belirli konularda Peygambere talimatlar verilmektedir. İnananlar Rableri tarafından rızıklandırıldıkları şeyleri dünyada <b>X</b> kendilerine verilene benzetmektedirler; inkâr edenler ise sivrisinek örneğiyle ne anlatılmak istediğini sormaktadırlar. O, böyle bir örnekle pek çoklarına hidayet eder...</p> <p>(28-29) İnkâr edenlere bazı sorular yöneltilmektedir.</p> <p><b>C'</b> Kendilerine hayat veren, onları öldürüp yeniden diriltecek olanı niçin inkâr etmektedirler?</p> <p><b>B'</b> (30-37) Tanrı Âdem ve Havva'yı yaratmış ve onlara kelimeleri öğretmiştir; Meleklerle Âdem'e secde etmeleri emredilmiş; ancak İblis, inkârcı, bunu reddetmiştir.</p> <p><b>A'</b> (38-39) Tanrı, Âdem'i, Havva'yı ve İblis'i cennetten çıkarmıştır; Tanrı'dan kendilerine hidayet gelenler ve bu hidayete tâbi olanlara korku yoktur...</p>
--

**Resim 3.16.** Bakara sûresi ilk bölümü (1-39) metin yapısı (Farrin)

<sup>969</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 19.

<sup>970</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 18-20.

<sup>971</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 21.

<sup>972</sup> Harfler, simetrik metin yapısının daha belirgin olması için tarafımızdan eklenmiştir. Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 75-76. Sûrenin diğer bölümlerinin kendi içlerinde sahip oldukları iddia edilen simetrik yapılar için bk. Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 76-85.

Görüldüğü gibi Farrin, sûrenin bütününde olduğu gibi ilk bölümde de bir merkez-temalı simetri bulunduğunu savunmaktadır. Buna göre özellikle A ve A' metin birimlerinde yer alan "hidâyet" vurgusunun aynı zamanda bölümün merkezinde (X) de geçmesine dikkat çekilmektedir. Böylece sûrenin ilk bölümünün merkezî teması "hidâyet" olmaktadır. Keza, B ve B' birimlerinde "inkâr edenlere" hitap edilmesi; C ve C' birimlerinde ise inkâr edenlere sorular yöneltmesi ya da onlardan isteklerde bulunulması gibi paralellikler bulunmaktadır.

### **b. Sûre Çiftlerinde Bütünlük Arayışları**

Bölümün başlığı, müstakil sûreleri aşarak sûreler arası irtibatı içeren bir bağlamı ifade etmektedir. Nitekim Cuypers ve Farrin, bir yandan müstakil sûrelerin simetrik yapılarını ortaya koymaya çalışırken, diğer yandan Islâhî'nin sûre çiftleri ve gruplarına ilişkin düşüncelerinden de hareketle çalışmasının sınırlarını Kur'an metninin tamamına taşımaktadır. Araştırmacı, Kur'an metnini analiz ederken *müstakil sûrelerde, ardışık sûre çiftleri arasında, sûre grupları arasında ve Kur'an metninin tamamında* simetrik metin yapılarının bulunduğu varsayımından hareket etmektedir. Bakara sûresini müstakil sûre bütünlüğü arayışlarına örnek sadedinde zaten paylaşmış bulunuyoruz. Şimdi, bütünlük arayışlarının ikinci safhasını oluşturan *sûre çiftleri* bahsinden devam edebiliriz.

Kur'an metninde ardışık sûre çiftlerinin birbirini bütünlendiği iddiasının Batı literatürüne Ferahi/Islâhî üzerinden gündeme taşındığını belirtmiştik. Bu iddianın, Batı literatürüne Cuypers ve Farrin tarafından taşındığına tanık oluyoruz. Farrin'in *sûre çiftleri arasında bütünlük* varsayımını Kur'an'dan bazı deliller sunarak desteklemesi dikkat çekmektedir: "Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendilerinden ve daha bilemedikleri nice şeylerden, bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir."<sup>973</sup> Keza aynı şekilde tefsir literatüründe bazı sûrelerin *muavvizetân, zahrevân* gibi adlarla anılmış olması da Farrin'e göre sûre çiftleri arasında irtibat bulunduğunun delillerindedir. Bununla birlikte bu konuya bütün sûreleri içine alan sistematik bir yaklaşım ortaya koyan kişi Islâhî'dir. Kendi içinde müstakil bir bütün olan sûreler, aynı zamanda ardışık olarak

---

<sup>973</sup> Yasin 36/36. Araştırmacının konu bağlamında ilişkilendirdiği diğer âyetler için bk. Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 22.

sûre çiftleri hâlinde yeni bir bütün oluşturmaktadırlar. Farrin çalışmasında Kur'an'daki sûrelerin kahir ekseriyetinde bu tür bir bütünlük bulunduğu düşüncesindedir.<sup>974</sup>

Sûre çiftlerinin bütünlüğünü çalışan diğer bir araştırmacı Cuypers ise, Kur'an'ın 81. sûresi olan Tekvir'den itibaren sûreleri çiftler hâlinde analiz etmektedir. Bu çalışmasında Cuypers, sûreleri müstakil olarak analiz ettikten sonra "The Rhetorical Links between Sûrahs X and Y" şeklindeki başlıklar altında iki sûre arasındaki münasebete ve bu sûrelerin nasıl bir bütün oluşturduğu meselesi üzerine yoğunlaşmaktadır.<sup>975</sup> Mesela Tekvir (81) ve İnfitar (82) sûrelerinin bir bütün oluşturduğunu iddia eden Cuypers'a göre her iki sûrenin örtüşen temaları ve ifade biçimlerini şöyle özetleyebiliriz:

- Tekvir sûresinin *Hangi günahattan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman?* (9) âyeti ile İnfitar sûresinin *Seni ne aldattı?* (6) âyeti arasında irtibat kurulmaktadır.<sup>976</sup> Cuypers'ın kurduğu benzerliğin tematik olmaktan ziyade ifade biçimi bağlamında olduğu söylenebilir zira her iki ifade de soru formundadır.

- İkinci örtüşme tematik olup Tekvir sûresindeki *gökyüzü (yerinden) sıyrılıp koparıldığı zaman* (11) âyeti ile İnfitar sûresindeki *Gök yarıldığı zaman* (1) âyeti arasındadır.

- Tekvir sûresindeki *Herkes önceden hazırlayıp getirdiği şeyleri bilecektir* (14) âyeti ile İnfitar sûresinde yer alan *Herkes yaptığı ve yapmadığı şeyleri bilecek* (5) âyeti arasında bulunan hem tematik hem de biçimsel ilişkiye (alimet nefsun mâ...) işaret edilmektedir.

- Tekvir sûresinde geçen *değerli elçi* (19) ibaresi ile İnfitar sûresindeki *değerli yazıcılar* (11) arasında ifade biçimi açısından benzerlik kurulmaktadır.

- Tekvir sûresindeki *(Hâl böyle iken) nereye gidiyorsunuz?* (26) âyeti ile İnfitar sûresindeki *Hesap ve cezâ gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? Evet, hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin?* (17-18) arasında irtibat kurulmaktadır.

- Tekvir sûresinde yer alan *Allah dilemedikçe* (29) ibaresi ile İnfitar sûresinde geçen *(O gün) iş Allah'a kalmıştır* (19) ibaresi arasında da keza tematik açıdan örtüşme bulunmaktadır.

<sup>974</sup> Araştırmacının sûre çiftlerinin kendi içinde bütün oluşturduğu temelinde yaptığı analizleri bütün olarak görmek için bk. Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, xiv.100-113.

<sup>975</sup> Michel Cuypers, *A Qur'anic Apocalypse: A Reading of the Thirty Three Last Sûrahs of the Qur'an*, trans. Jerry Ryan (Atlanta: Lockwood Press, 2018), 37-39.

<sup>976</sup> Cuypers, *A Qur'anic Apocalypse*, 37.

Cuypers, yukarıda serdedilen ilişkilere dikkat çekmekte ve sûreleri iki bölüme ayırmaktadır. İlk bölüm, Tekvir 14 ve İnfitar 5 ile bitmektedir. Bu iki birim arasındaki paralellikler şu şekildedir: Sûrelerin her ikisi de *izâ* pasajı ile başlamakta ve kıyamet sahnelerine değinmekte olup, ikisi de çok yakın ifadelerle sonlanmaktadır: Tekvir sûresindeki *Herkes önceden hazırlayıp getirdiği şeyleri bilecektir* (14) ile İnfitar sûresinde yer alan *Herkes yaptığı ve yapmadığı şeyleri bilecek* (5). İkinci bölümün her ikisinde de melekler *değerli* olarak nitelendirilmekte ve her iki sûre de Tanrı'nın kâdir-i mutlak oluşuna atıfla sonlanmaktadır. Her iki sûrede de *Allah* kelimesi yalnızca bir kez, son söz öbeklerinde geçmektedir.<sup>977</sup>

Cuypers, iki sûre arasında tespit ettiği bu türden benzerliklerden hareketle iki sûrenin bir çift oluşturduğu kanaatine varmaktadır. Yukarıda serdedilen benzerliklere ilâveten araştırmacı; Tekvir sûresindeki (*Hâl böyle iken*) *nereye gidiyorsunuz?* (26) sorusunun İnfitar sûresindeki *Şüphesiz iyiler Naîm cennetindedirler. Şüphesiz günahkârlar da cehennemdedirler. Hesap ve ceza günü oraya gireceklerdir. Onlar oradan kaybolup da kurtulacak değiller* (13-16) âyetlerinde yanıtını bulması; hesap gününden bahseden Tekvir sûresinden sonra İnfitar sûresinin yaratılış (6-8) ile hesap günü (9, 12) arasında irtibatlar kurması gibi gerekçelerle İnfitar sûresinin (82) kendinden önce gelen Tekvir sûresini *bütünleyici* bir işlevi olduğunu savunmaktadır.<sup>978</sup>

Farrin'e gelince o, bahsi geçen iki sûrenin hem giriş, hem orta hem de son kısımlarında örtüşmeler bulunmaktadır. Buna göre her iki sûrede de kıyamet sahnelerine ve ne getirdiğinden haberdar olan nefse atıf yapılmaktadır (Tekvir 81/1-14 ve İnfitar 82 1/5). Keza iki sûrede de vahiy getiren ya da kayıt yapan değerli elçilerden bahsedilmektedir (Tekvir 81/19-21 ve İnfitar 82/10-12). İlâveten her iki sûre de Allah'ın yüceliğine ve kudretine işaret etmektedir (Tekvir 81/29 ve İnfitar 82/19).<sup>979</sup>

Gerek Cuypers'ın gerekse Farrin'in her iki sûrede yer alan benzer tematik ve yapısal unsurlardan hareketle iki sûreyi birlikte okudukları ve ardışık olarak gelmekle birlikte bu türden örtüşmeler barındırmalarını tesadüf olmaktan ziyade Kur'an metninin bütüncül yapısını sûre çiftlerine de taşıdığı inancını ortaya çıkardığı görülmektedir.

Farrin, yalnızca kısa sûrelerde değil, Bakara ve Âli İmran gibi ardışık uzun sûrelerin de çiftler oluşturduğu kanaatindedir. Klasik dönemde Süyûtî ve İbn Akile;

<sup>977</sup> Cuypers, *A Qur'anic Apocalypse*, 38.

<sup>978</sup> Cuypers, *A Qur'anic Apocalypse*, 38.

<sup>979</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 109-110.

modern dönemde ise Islâhî ve Robinson'ın bu iki uzun sûrenin bütünleyiciliğini fark eden isimlerden olduğunu ifade eden Farrin, konu bağlamında şu tespitlerde bulunmaktadır:

- Her iki sûre de Medine'de temel inanç meseleleri hakkında Yahudiler ve Hristiyanlarla yapılan münakaşalar esnasında nazil olmuştur.

- Bakara sûresinde Yahudilerle yapılan tartışmalar mevcutken, Âli İmran sûresi Hristiyanlarla ilgili olanları ihtiva etmektedir. İkisi bir bütün olarak Ehl-i Kitap'ın argümanlarına yanıtlar içermektedir.

- Her iki sûre de Mekkeli müşriklere karşı mücadele veren yeni teşekkül etmekte olan Müslüman topluluğa hitap etmektedir.

- İkinci sûre Müslümanları savaşa teşvik ederken, üçüncü sûre iki önemli savaş olan Bedir ve Uhud'dan çıkarılan derslerin altını çizmektedir. Her iki sûre bir bütün olarak Kâbe'nin özgülleştirilmesi amacıyla yapılan ilk girişimleri konu edinmektedir.

- Her iki metinde merkez-temalı simetriye sahip olup yedi bölümden oluşmaktadır. Üstelik bu yedi bölümün her biri, diğer sûredeki eşdeğeri ile örtüşen bir muhtevaya sahiptir.<sup>980</sup>

Bakara sûresinin yedi bölümden oluşan simetrik yapısını paylaşmıştık. Şimdi de sûre çiftlerinin bütünlük arz ettiği iddialarının Sami retoriği perspektifinden delillendirilmesi bağlamında Âli İmran sûresinin simetrik metin yapısını da paylaşmak ve sonra da Farrin'in bu kapsamda var olduğunu iddia ettiği simetrik örtüşmeleri gözler önüne sermek istiyoruz:<sup>981</sup>

---

<sup>980</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 23-24.

<sup>981</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 30.

(1-30) Kendinden önceki kutsal metinleri tasdik edici olarak Kur'an;
<b>A</b> Allah'tan bir ayet olarak Bedir; Allah'tan sakınanları cennet bahçeleri beklemektedir; bağışlanma isteğine ve sebatlı durmaya davet.
<b>B</b> (31-63) İsa, İmran ailesine aittir; mucizeler göstermekte, insanları Allah'a kulluğa davet etmektedir; havariler ona itaat etmekte ve Allah'a teslim olmaktadır.
(64-99) Yalnızca Allah'a kulluk etmeleri konusunda Yahudiler ve Hristiyanlar
<b>C</b> Müslümanlarla uzlaşmaya davet edilmektedir; İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyan; o içten bir monoteistti; İbrahim'e en yakın olanlar, onu takip edenlerdir.
<b>X</b> (100-109) İnananlara Allah'tan sakınmaları ve birlik olmaları tavsiye edilmektedir; hayırda yarışan, iyiyi tavsiye edip kötülükten sakındıran bir topluluğun teşekkülü gereklidir.
(110-117) Kitap Ehlinin çoğu, inanmayanlar gibi Tanrı'nın gazabını üzerlerine
<b>C'</b> çekmişlerdir; Kitap Ehlinin bazıları ise Allah'ın ayetlerini okurlar ve ona ibadet ederler; yaptıkları iyi işlerden dolayı onlar ödüllendirileceklerdir.
(118-179) Uhud münafıkları inananlardan ayırmaktadır; inanmayanlar Bedir'de kötü bir yenilgi almıştır; Müslümanlar imtihan edilmeden cennete girmeyi beklememelidirler;
<b>B'</b> İtaatsizlik Uhud'da mağlubiyet getirmiştir; Emre itaat etmeyenleri Allah bağışlamıştır; Muhammed fanidir (İsa gibi); inananlar Allah'tan sakınmalı, onun peygamberine itaat etmeli ki merhamete nail olabilsinler.
(180-200) İnananlar Allah yolunda harcamaya teşvik edilmektedir; bağışlanma için yapılan dualara
<b>A'</b> Allah icabet etmektedir; İyi işler yapıp onun yolunda sıkıntı yaşayanlara Cennetler vaat edilmektedir; Kitap Ehlinin bazıları mükâfatlandırılacaktır; insanları sebatlı olmaya, birbirlerine güç vermeye ve Allah'tan sakınmaya çağırır.

**Resim 3.17.** Âl-i İmrân sûresi metin yapısı (Farrin)

Farrin, yukarıda bahsi geçen iki sûre arasındaki tematik irtibatlar dışında iki metnin bölümleri arasında da simetrik olarak paralellik bulunduğunu ifade etmekle birlikte bu iddiasına yeterli argüman bulmakta zorlanıyor görünmektedir. Nitekim araştırmacının bu konudaki tespitleri şunlardan ibarettir:

- Her iki metin de yedi bölümden oluşmaktadır.

- Bakara sûresi 255. âyet ile Âli İmran sûresi 2. âyet arasında *Allah, kendisinden başka ilah bulunmayandır. O diridir, kayyûmdur* ibaresi bağlamında tematik örtüşme söz konusudur. Keza *Ey Rabbimiz... kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et* (Bakara 2/286) şeklindeki A' biriminin son âyetindeki dua, Âli İmran sûresinin A biriminin merkezinde yer alan Bedir zaferine atıfla (Âli İmran 3/13) karşılık bulmaktadır. Bu durum, ikinci sûrenin sonu ile üçüncü sûrenin başı arasındaki (intersection) ilişkileri ifade etmektedir.

- Bakara sûresinin başı ile Âli İmran sûresinin sonu arasında da örtüşmeler bulunmaktadır. Bakara sûresinin 2. âyetinde geçen "...Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir." ifadesi ile Âli İmran'ın son âyetinde (200) yer alan

“Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” ifadesi arasındaki ilişki ortadadır.<sup>982</sup>

Farrin ve Islâhî’nin çift ve grup oluşturduğunu düşündükleri sûreleri bir tablo halinde paylaştıktan sonra bu konuyu detaylandırmanın uygun olacağı kanaatindeyiz.<sup>983</sup>

**Tablo 3.3.** Islâhî ve Farrin’in sûre çiftleri ve gruplarını içeren tablo.

Sûre Çiftleri (Islâhî)	Sûre Çiftleri (Farrin)	Sûre Grupları (Islâhî)	Sûre Grupları (Farrin)
2-3	2-3	1-5	2-5
-	4-5	6-9	6-9
6-7	6-7	10-24	10-15
-	8-9	25-33	16-21
10-11	10-11	34-49	22-24
12-13	12-13	50-66	25-32
-	14-15	67-114	33-39
16-17	16-17		40-46
18-19	18-19		47-49
20-21	20-21		57-66
22-23	22-23		67-72
25-26	25-26		73-80
27-28	27-28		81-88
29-30	29-30		89-92
31-32	31-32		93-98
34-35	34-35		99-104
36-37	36-37		105-108
38-39	38-39		109-112
-	40-41		
42-43	43-44		
44-45	45-46		
-	47-48		
50-51	50-51		
52-53	52-53		
-	54-55		
-	58-59		
61-62	61-62		
-	63-64		
-	65-66		
67-68	67-68		
69-70	69-70		
71-72	71-72		
73-74	73-74		
75-76	75-76		
77-78	77-78		
79-80	79-80		
81-82	81-82		
85-86	83-84		
87-88	85-86		
89-90	87-88		
91-92	89-90		
93-94	91-92		
95-96	93-94		
-	95-96		
-	97-98		
-	99-100		
101-102	101-102		
103-104	103-104		
105-106	105-106		
107-108	107-108		

<sup>982</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 32.

<sup>983</sup> Mir, *Coherence in the Qur’an*, 76, 89; Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 100-121.

109-110	109-110		
-	111-112		
113-114	113-114		

İslâhî ve Farrin'in sûre çiftlerine bakıldığında öne çıkan hususlardan bazıları şunlardır:

- İslâhî listesinde 41 çift sûre bulunmaktadır. Farrin'de ise bu sayı artmakta ve 53'e yükselmektedir.

- Her iki araştırmacının da Fâtiha sûresini giriş niteliğinde kabul ettiklerini düşündüğümüzde geriye İslâhî'nin 31; Farrin'in ise 7 sûreyi dışarıda bıraktığı görülmektedir. Gerçi Mir, İslâhî'nin doğrudan çiftler oluşturduğunu ima etmemekle birlikte 4-5; 8-9; 14-15; 40-41; 58-59; 65-66; 99-100 ve 111-112. sûreleri de birbiri ile ilişkili gösterdiğini belirtmektedir.<sup>984</sup> Nitekim bu sûrelerin tamamının Farrin listesinde çiftler olarak yer bulduğuna tanık oluyoruz.

- Bunun dışında Mir, İslâhî'nin 24. sûreyi 23'ün; 49. sûreyi ise 48'in *tamamlayıcısı* (supplementary) olarak nitelediğini paylaşmaktadır.

- Son tahlilde 46, 47, 48, 54, 55, 56, 57, 60, 63, 64, 83 ve 84 olmak üzere toplam 12 sûrenin İslâhî listesinde yer bulamadığı görülmektedir.<sup>985</sup> Farrin'in listesinde bulunmayan 7 sûre ise şunlardır: 24, 33, 42, 49, 56, 57, 60.

### c. Sûre Grupları Arasında Bütünlük Arayışları

Farrin, sûrelerin ardışık çiftler hâlinde birbirini bütünlediği iddiasını daha ileri bir noktaya taşıyarak bütünlük iddialarını *sûre grupları* seviyesine taşımaktadır. Onun listesinde her bir grupta 3-10 arasında değişen sûrenin var olduğu toplam 19 sûre grubu bulunmaktadır. Buna göre; 2-5; 6-9; 10-15; 16-21; 22-24; 25-32; 33-39; 40-46; 47-49; 50-56; 57-66; 67-72; 73-80; 81-88; 89-92; 93-98; 99-104; 105-108; 109-112 kendi içinde bir grup olarak telakki edilmektedir.<sup>986</sup> Sûre grupları içine yalnızca son iki sûrenin (113-114) dâhil edilmediği görülmektedir ki hatırlanacağı üzere Farrin'e göre bunlar kendi aralarında bir *sûre çifti* oluşturmaktadır.

İslâhî'nin sûre gruplarına da göz attıktan sonra analizimizi sürdürelim. Ona göre sûreler 7 grup oluşturmaktadır: 1-5; 6-9; 10-24; 25-33; 34-49; 50-66; 67-114.<sup>987</sup>

<sup>984</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an*, 76.

<sup>985</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an*, 76.

<sup>986</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 114-121.

<sup>987</sup> Mir, *Coherence in the Qur'an*, 85.



Mir, Islâhî’de 7 olan sûre grubu sayısının Ferahi’de 9 olduğunu hatırlatmaktadır: 1-5; 6-9; 10-22; 23-24; 25-33; 34-49; 50-66; 67-112; 113-114. Islâhî’nin Ferahi listesinden farklılaştığı noktada dikkat çeken şey, gerek 23-24, gerekse 113-114. sûrelerin bir “grup” olmaktan ziyade bir “çift” oluşturduğu gerçeğidir. Nitekim Islâhî’de 113-114. sûreler zaten bir sûre çifti oluşturmakta iken müfessir tarafından bu iki sûrenin aynı zamanda bir “sûre grubu” olarak takdim edilmesi makul görülmemiş olmalıdır. 23-24. sûrelere gelince onun listesinde 23, 22 ile çift oluştururken, 24 dışarıda kalan sûreler arasındadır. Son tahlilde kronolojik olarak bakıldığında sûre çiftlerinin *amûdu* temelinde bir okuma yapan Ferahi’de 9 olan sûre gruplarının aynı yöntemi izleyen Islâhî’de 7’ye düştüğü görülürken; okumasını yalnızca tematik yaklaşımla sınırlandırmayıp, Sami retoriği perspektifini de analizine dâhil eden Farrin’de bu sayı 19’a çıkmaktadır.

Farrin, her bir sûre grubunu “grup” hâline getiren gerekçeleri izah ederken uzun uzadıya izahlarda bulunmak yerine çok genel tematik irtibatlandırmalara ve simetrik yapılara göndermeler ile yetinmektedir. Örnek vermek gerekirse ilk gruba (2-5) dâhil olan sûreler Medine’de teşekkül eden İslam toplumuna ve Ehl-i Kitap’a yönelik âyetleri ihtiva etmektedir. Bu sûreler kendi içlerinde merkez-temalı bir yapı arz etmektedir. Şöyle ki *içerdeki sûreler* (inner chapters), yani 3 ve 4. sûreler, akrabalık, soy (kin) temasını işlerken; *dışardaki sûreler* (outer chapters) Hac konusunu işlemektedir.<sup>988</sup> Son gruba (109-112) bakacak olursak bunlar da kendi içinde 109-110 ve 111-112 olmak üzere iki sûre çiftinden meydana gelmektedir. Bu grupta da merkez-temalı bir yapı dikkat çekmektedir. Zira bu grubun ilk ve son sûreleri *de ki* hitabı ile başlamaktadır. İç kısımdaki sûreler ise şirke galebe çalma konusunu işlemektedir çünkü bunların ilki (110) Mekke’nin fethini, ikincisi (111) ise bir müşrik örneği Ebu Leheb’in lanetlenmesini kapsamaktadır.<sup>989</sup> Diğer sûre gruplarının da yaklaşık bu nicelikte izahları kapsadığı belirtilebilir.<sup>990</sup>

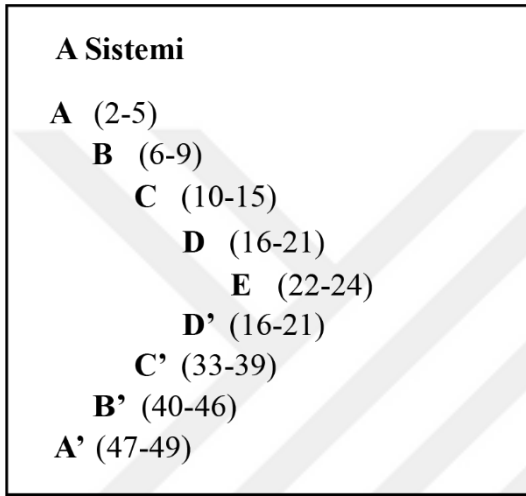
<sup>988</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 48-49.

<sup>989</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 50.

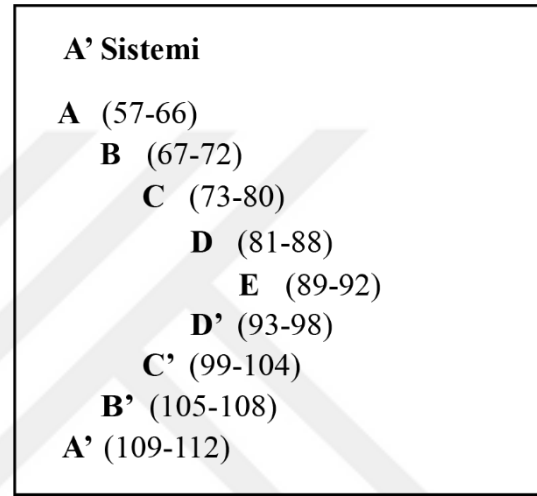
<sup>990</sup> Farrin’in diğer sûre gruplarına ilişkin izahları için bk. Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 49-50, 114-121.

#### d. Sûre Gruplarının *Sistemler* Oluşturması ve Kur'an'ın Tamamında Bütünlük Arayışları

Farrin, sûrelerin tematik ilişkileri ve simetrik örtüşmeleri gibi unsurlardan hareketle tespit ettiği sûre gruplarından sonra tartışmayı daha ileri bir noktaya taşımaktadır. Ona göre ilk 9 ve son 9 sûre kendi içinde merkez-temalı bir yapı arz etmektedir. Farrin, bu iki yapıyı *A Sistemi* ve *A' Sistemi* olarak adlandırmaktadır.<sup>991</sup> Araştırmacının iddiasını görsellerle özetlemek yerinde olacaktır:



Resim 3.18. 2-49. sûreleri içeren metin yapısı (Farrin)



Resim 3.19. 55-112. sûreleri içeren metin yapısı (Farrin)

Araştırmacı *sistemi* oluştururken gruplar arasında (A ve A', B ve B' gibi) “en az iki dikkate değer ilişki”yi (at least two notable connections) esas aldığını belirtmektedir.<sup>992</sup> Mesela onun A sistemi içinde bulunan B ve B' grupları arasında tesis ettiği ilişki şöyledir: B grubu içinde yer alan En'am 6/92'de *Kur'an'ın şehirlerin anası olan Mekke'yi ve çevresini uyarmak amacıyla indirildiği* aktarılmaktadır. Aynı konu B' grubunun sûresi olan Şûrâ 42/7'de<sup>993</sup> de geçmektedir. İkinci tematik örtüşmeye gelince B grubunun sûresi Tevbe 9/102-118. âyetlerde<sup>994</sup> Tanrı'nın tövbeleri kabul ettiği

<sup>991</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 53.

<sup>992</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 51.

<sup>993</sup> “Böylece biz sana Arapça bir Kur'an vahyettik ki, şehirlerin anası olan Mekke'de ve çevresinde bulunanları uyarasın”.

<sup>994</sup> Tevbe 9/102: “Diğer bir kısmı ise günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder.” Tevbe 9/104: “Onlar kullarının tövbelerini kabul edenin ve sadakaları alanın Allah olduğunu...” Tevbe 9/106: “Bunlara ya azap eder ya da tövbelerini kabul eder.” Tevbe 9/112: “Bunlar tövbe edenler...”. Tevbe 9/117: “Sıkıntılı bir zamanda ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir.” Tevbe 9/118: “Savaşta geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti.”

bildirilmektedir. Aynı konunun B' içinde yer alan Mü'min 40/3<sup>995</sup> ve Şûrâ 42/25.<sup>996</sup> âyetlerin de konusu olduğu görülmektedir. Farrin'in iki sûre grubu arasındaki tespitleri bunlarla sınırlıdır.<sup>997</sup>

C (10-15) ve C' (33-39) arasındaki ilişki ise şu şekildedir: C grubunda yer alan Yunus 10/10'da inananların kıyamet günündeki dualarının "hamd âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur" şeklinde olacağı belirtilmektedir. C' içinde yer alan Zümer 39/75'te yine kıyamet sahnesinde geçeceği belirtilen aynı ifade yer almaktadır: "Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş ve hamd âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur, denilmiştir." Bu iki grup arasındaki diğer bir tematik ilişki de şu şekildedir: C grubunda yer alan Yunus 10/98'de Hz. Yunus'un kavminin iman ettiği ve helak olmaktan kurtulduğu belirtilmektedir.<sup>998</sup> C' içindeki sûrelerden Sâffât 37/139-148. âyetlerde<sup>999</sup> de yine Yunus kıssasından bahsedilmekte Yunus'a merhamet edildiği ve kavminin de iman ettiği için nimetlendirildiği ifade edilmektedir. Farrin, C ve C' sûre grupları arasındaki merkez-temalı örtüşmeyi yalnızca bu iki tematik ilişki ile temellendirmektedir.<sup>1000</sup>

A' sistemi içindeki sûre grupları arasında da benzer birkaç tematik irtibattan hareket eden Farrin, 19 sûre grubu içinden geriye kalan 1 sûre grubunu merkeze yerleştirmektedir. Araştırmacı, A ve A' sistemlerinin de kendi aralarında merkez-temalı simetriye sahip olduğunu iddia etmek sûretiyle Kur'an metninin tamamında bir bütünlük olduğu iddiasını zirve noktaya taşımaktadır. Bu durumda tablo şöyle oluşmaktadır:<sup>1001</sup>

---

<sup>995</sup> Mümin 40/3: "Günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden...".

<sup>996</sup> Şûrâ 42/25: "O, kullarından tövbeyi kabul eden..."

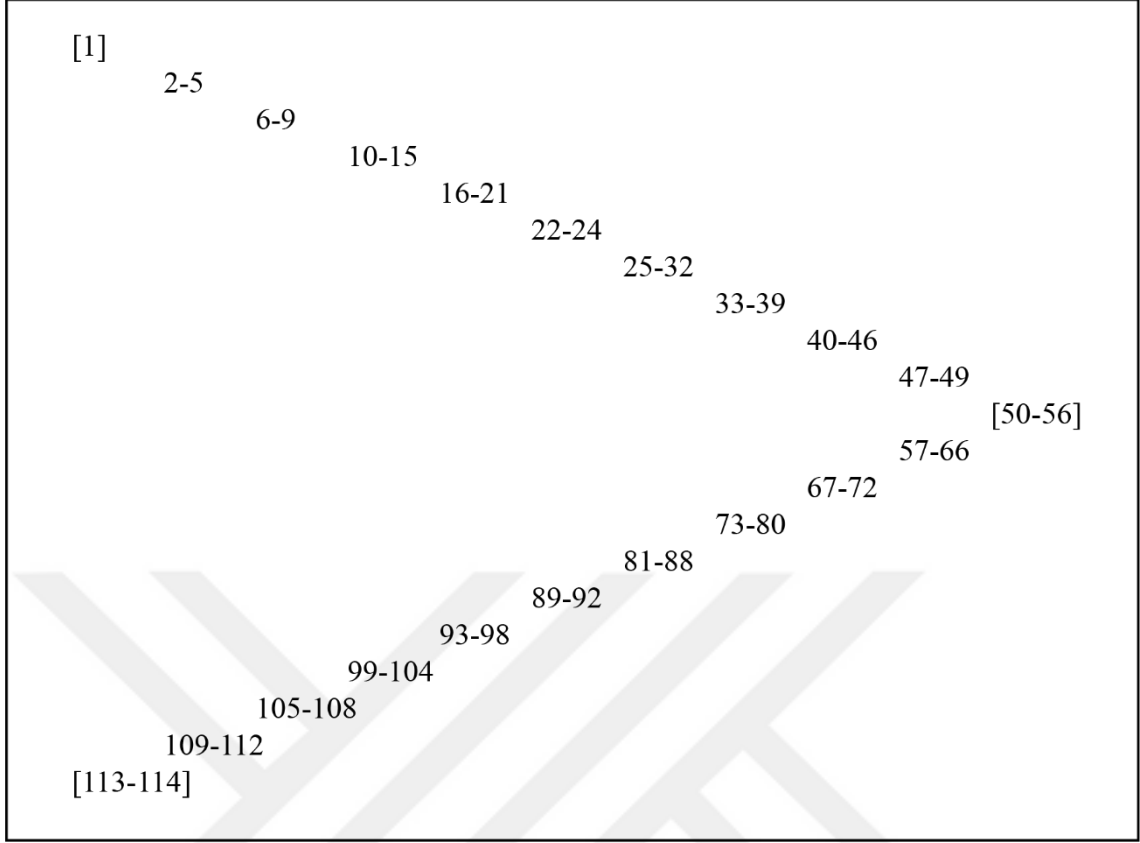
<sup>997</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 51.

<sup>998</sup> Yunus 10/98: "Yunus'un kavminden başka keşke (azabı görmeden) iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı! (Yunus'un kavmi) iman edince, dünya hayatında (sürüklenebilecekleri rezillik azabını onlardan uzaklaştırmış ve onları belli bir zamana kadar yararlandırmıştık."

<sup>999</sup> Sâffât 37/139 vd.: "Şüphesiz Yunus da peygamberlerdendi..."

<sup>1000</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 52.

<sup>1001</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 57-58.



Resim 3.20. Kur'an metninin tamamının metin yapısı (Farrin)

Farrin'in simetri yasasına göre düzenlendiğini iddia ettiği Kur'an metnine ilişkin görüşlerini özetlemek gerekirse, ona göre metin bütünlüğü; müstakil sûrelerde, sûre çiftlerinde, sûre gruplarında, sistemlerde ve Kur'an'ın tamamında olmak üzere beş aşamada ortaya çıkmaktadır. Kur'an, ardışık sûre çiftleri ve grupları şeklinde bir yandan doğrusal (lineer) bütünlük arz ederken diğer yandan bahsi geçen beş seviyenin tamamında merkez-temalı simetriye sahip olması itibariyle *simetrik* bir bütünlüğe sahip olarak takdim edilmektedir. Araştırmacının 9'ar gruptan oluşan iki sisteme dâhil etmediği 7 sûreden müteşekkil son sûre grubu olan 50-56. sûrelere ilişkin yorumlarına da kısaca temas ettikten sonra bu bölümün genel bir değerlendirmesini yapmanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

Farrin'e göre iki *sistemin* merkezinde, yani *kitabın* merkezinde yer alan 50-56. sûreler, *merkezî grup* (central group) olup yeniden diriliş, hesap günü, cennet ve cehennem gibi genel konulara temas etmektedir. Ona göre Hicr 15/87'de yer alan *tekrarlanan yedi* (seb'an mine'l-mesânî) ifadesi, Fâtiha sûresini ifade etmemektedir. Zira Fâtiha sûresi ancak Besmele de dâhil edildiğinde yedi âyet olmaktadır ki diğer

sûrelere dâhil edilmemesi nedeniyle bu sûreye de dâhil edilmemelidir.<sup>1002</sup> Kaldı ki ona göre Fâtiha sûresi altı âyet olması itibariyle hem kendi içinde bütünlük arz etmektedir hem de son sırada yer alan ve altı âyetten müteşekkil Nâs sûresi ile bütünlük arz etmektedir.<sup>1003</sup> Dolayısıyla bahsi geçen âyette yer alan *yedi* kelimesi, 50-56. sûreleri içeren gruba gönderme yapmaktadır.<sup>1004</sup>

Peki, *tekrarlanan* ile kastedilen tam olarak nedir? Farrin'e göre Nöldeke kronolojisine bakıldığında, bahsi geçen ifadenin yer aldığı Hicr sûresi 57. sırada yer almaktadır ve 50-56. sûreler de ilk 57 sûre içindedir. Bu 7 sûrenin ortalama âyet sayısı 64'tür. Geriye kalan 50 sûrenin âyet sayısı ortalaması ise 33'tür. Böylece bu 7 sûre, *seb'an mine'l-mesânî* ifadesinin yer aldığı Hicr sûresine kadar nazil olmuş olan diğer 50 sûreden yaklaşık iki kat fazla âyet sayısı ortalamasına sahip olmaktadır. *Mesânî* kelimesini çift kat (doubled) olarak anlayan araştırmacıya göre 50-56. sûreler için neden bu ifadenin kullanıldığı da ortaya çıkmış olmaktadır.<sup>1005</sup> Şüphesiz metnin mevcut tertibinin tamamen simetrik düzene sahip olduğunu iddia eden araştırmacının, söz konusu simetriyi bu kez Hicr sûresini kronolojik olarak 57. sıraya (toplam sûre sayısının 114 olduğu hesaba katıldığında orta sırada yer almaktadır) yerleştiren Nöldeke'ye atıfla yapması hayli dikkat çekici, bir o kadar kafa karıştırıcıdır. Hatta bununla da yetinmeyip araştırmacının *seb'an mine'l-mesânî* ifadesini Nöldeke kronolojisinden hareketle anlamlandırmaya çalışması, metnin mevcut tertibini bir kenara bırakarak adeta çaresizce kronolojik tertip üzerinden bir yol bulmaya çalışması anlamına gelmektedir ki kanaatimizce eleştiriyi hak etmektedir. Bir yandan mevcut tertip üzerinden sûreleri doğrusal (linear) olarak gruplandırmak, diğer yandan son tahlilde *simetrik* bir yapıya işaret etmek ama bu simetrinin merkezine konumlandırılan 7 sûreyi Nöldeke *kronolojisi* üzerinden açıklamaya çalışmak, doğrusu anlamlandırılması zor bir *eklektisizm* ifade etmektedir.

Devam edersek, araştırmacıya göre merkezî grupta yer alan yedi sûreden 50-51 ve 52-53. sûreler ikiye çift oluşturmaktadır. Bu dört sûrenin her biri kendi içinde

---

<sup>1002</sup> Besmele, Medine ve Basra kıraat âlimlerine ve Kûfe fakihlerine göre Fâtiha'dan sayılmazken, Mekke ve Kûfe kıraat âlimleriyle Hicaz fakihlerinin pek çoğuna göre Fâtiha'dan bir âyet olarak kabul edilmiştir. Râzî, besmelenin Fâtiha'nın bir âyeti olduğunu ispat sadedinde on yedi delil ileri sürmektedir. Bk. Râzî, *Mefâtihi'l Gayb*, I, 201-206.

<sup>1003</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 2-8.

<sup>1004</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 50-59.

<sup>1005</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 59-60.

A/X/A' şeklinde merkez-temalı yapı arz etmektedir.<sup>1006</sup> İlâveten bu dört sûrenin de bir bütün olarak çiaistik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Söz gelimi hem ilk sûre olan Kâf 50/2'de<sup>1007</sup> hem de son sûre olan Necm 53/59'da<sup>1008</sup> peygamberin iletlediği mesaja "şasıırma" söz konusudur. Keza her ikisi de yeminlerle başlayan sûrelerde yeminlerin hemen akabinde hesap ve ceza gününün kaçınılmazlığı temasına yer verilmektedir (Zâriyât 51/6 ve Tûr 52/7).<sup>1009</sup> Ek olarak bu sûrelerin tamamında zikr kelimesinin farklı formlarda yer almasının da bütünlüğe katkı sağlayıcı bir işlev gördüğü düşünölmektedir (Kâf 50/45, Zâriyât 51/55, Tûr 52/29 ve Necm 53/29).<sup>1010</sup>

50-53. sûreler ile 56. sûre arasında da birtakım tematik ilişkilerin bulunduğuna dikkat çeken Farrin, bu durumun 54 ve 55. sûreleri de kuşatan bir mahiyeti haiz olduğunun altını çizmektedir.<sup>1011</sup> Buradan devam edersek Kamer sûresi (54), tematik olarak kendinden önceki üç sûrenin işlediği kıyamet gününün yaklaşması konusunu sürdürmektedir. Bu konu, sûrenin ortalarında Semûd halkının helâkının nasıl hızlı gerçekleştiğini anlatan 50/23-31. âyetlerle desteklenmekte, sûrenin sonunda ise Tanrı'nın emirlerinin bir göz açıp kapama kadar hızlı gerçekleşeceği belirtilmektedir (54/50). Böylece sûre kendi içinde kıyamet gününün yaklaştığı teması etrafında birleşmektedir.<sup>1012</sup>

Rahmân sûresine (55) gelince burada *dualite* (duality) konusu işlenmekte, Allah'ın çiftler hâlinde yarattığı teması, daha geniş perspektifle Allah'ın *tekliline* (unity) yapılan vurgunun altına yerleşmektedir. Sûrede sıkça tekrarlanan retorik amaçlı sorunun *Rabbikumâ* ifadesi ile yöneltilmesi, *çiftleri yaratan tek Tanrı'ya* dikkat çekme amaçlıdır. Farrin'e göre sûrenin 55. sırada yer alması bile bu bağlamda anlamlıdır.

<sup>1006</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 95-97.

<sup>1007</sup> Kâf 50/2: "Şerefli Kur'an'a andolsun ki kâfirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine şasııldılar ve şöyle dediler: "Bu, tuhaf bir şeydir!"

<sup>1008</sup> Necm 53/59: "Şimdi siz bu söze (Kur'an'a) mi şasıırıyorsunuz?"

<sup>1009</sup> Zâriyât 51/1-6: "Tozutup savuranlara, ağırlık taşıyanlara, kolaylıkla akanlara, iş bölüştürenlere and olsun ki, size vaat olunan şey elbette doğrudur. Hesap ve ceza mutlaka gerçekleşecektir." Tûr 52/1-7: "Tûr'a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba, 'Beyt-i Ma'mûr'a, yükseltilmiş tavana, kabaran denize and olsun ki, şüphesiz Rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir."

<sup>1010</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 62. Kâf 50/45: "... O halde sen, benim uyarımdan korkan kimselere Kur'an ile öğüt ver." Zâriyât 51/55: "Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir." Tûr 52/29: "O halde, sen öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde sen ne bir kâhinsin ne de bir deli." Necm 53/29: "Öyle ise bizim zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyenlerden yüz çevir."

<sup>1011</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 63.

<sup>1012</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 63-66.

Burada da iki beş yan yana gelerek tek bir sayı oluşturmaktadır.<sup>1013</sup> Sûre, gerek Tanrı'nın insana lûtfettiği nimetleri hatırlatması gerekse *Şu hâlde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız?* şeklinde 31 kez yöneltilen retorik amaçlı soru ile onun insanlara yönelik merhametinin altını çizmektedir.

Farrin'in sûre çiftleri listesinden de hatırlanacağı üzere 54-55. sûreler aynı zamanda kendi aralarında bir çift oluşturmaktadır. Bu iki sûre Tanrı'nın bir yandan hesap görücü (54) diğer yandan merhametli (55) oluşu özelliklerini öne çıkarmaktadır. Ayrıca her iki sûre de retorik amaçlı sorular içermektedir (Kamer 54/15, 17, 32, 40, 51; Rahmân 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77). Bunlara ilâve başka tematik örtüşmeleri de zikreden Farrin, son tahlilde 54 ve 55. sûrelerin Kur'an'ın tam merkezini teşkil ettiğini, tematik olarak Kur'an'ın bütününde yer alan, Tanrı'nın kâdir-i mutlak ve merhamet sahibi olduğu temasının burada da yer aldığını düşünmektedir.<sup>1014</sup>

Farrin, tüm bu analizlerinin neticesinde Kur'an metninin yapısal olarak tam bir insicam arz ettiği kanaatine vardığını belirtmektedir. Bu bağlamda araştırmacı, Kur'an metninin mevcut şeklini nasıl aldığı sorusunun en muhtemel yanıtının, bizzat Hz. Muhammed tarafından düzenlendiği şeklinde olduğunu iddia etmektedir. Onun bu işi ilâhi irade aracılığıyla mı yoksa kendi iradesi ile mi yaptığı sorusu ise *inancın konusudur.*<sup>1015</sup>

### 3.3.1.3. Değerlendirme

Roland Meynet'in Kitâb-ı Mukaddes metinlerini Sami retoriği temelinde analiz ettiği çalışması *Treatise on Biblical Rhetoric* adlı çalışmasından hareket eden Michel Cuypers, aynı metodu Kur'an metninin bir kısmına uygulamıştır. Raymond Farrin ise Cuypers'in çalışmalarından etkilenmiş ve ilgili retorik analizini yöntem olarak benimsemiştir. Bununla birlikte her iki araştırmacının da bütünlük arayışlarını Ferahi ve Islâhî'den etkilenerek sûre çiftleri ve gruplarına taşıdıkları görülmektedir. Farrin, daha ileri giderek Kur'an metninin tamamında bütünlük olduğu iddiasında ise de, Cuypers'a

<sup>1013</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 66. Bu durumda mesela 11, 22, 33, 77 vb. sıralarda yer alan sûrelerdeki çift sayıların da bir anlamı olması gerekmez mi?

<sup>1014</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 69.

<sup>1015</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 74.

göre Kur'an metninin yapısının bütün olarak çözümlenebilmesi için daha alınması gereken hayli mesafe bulunmaktadır.<sup>1016</sup>

Retorik unsurların yalnızca bu iki araştırmacı tarafından gündeme taşınmadığı, Robinson, Reda, Ernst gibi araştırmacıların da bu unsurlardan istifade ettikleri görülmektedir. Ancak onların da salt "Sami retoriği" vurgusu temelinde değil de genel anlamda retorik unsurları tematik analizlerini destekleme, ya da zaman zaman çoğulculuk mesajı verme<sup>1017</sup> gibi niyetlerle istihdam ettikleri görülmektedir.

Retorik analizinin katı bir kural olarak metne uygulanması, metinlerin doğal mecralarında kendilerini okura ifade etmelerinin imkânını ellerinden alıyor görünmektedir. Bu tür bir okuma, okur ile metin arasında son derece "mekanik" bir ilişkiye gönderme yapmaktadır. Şöyle ki, burada metin, bir "matematik problemi" mesabesine indirgenmekte ve yalnızca belirli formüller çerçevesinde çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu okuma biçimi, yazarın kaleminden çıkacak belirli bir nicelikteki herhangi bir metnin kesinlikle belirli modeller etrafında şekillenmiş olması gerektiği gibi oldukça "zorlama" bir varsayımı ifade etmektedir. Nitekim Cuypers ve Farrin'in, retorik eksenli analizlerini zaman zaman tefsir literatüründen desteklemek zorunda kalmaları bunun bir kanıtını oluşturmaktadır. Bu itibarla tefsir literatürünün bahsi geçen araştırmacılarca bir çok açıdan eleştirel bir bağlamı ifade ederken zaman zaman onların da kendi tezlerini doğrulamaya çalıştıkları "pragmatik" bir alan işlevi gördüğü ortaya çıkmaktadır. Böylece Kur'an metninin yapısına ilişkin değerlendirmeler, Sami retoriği temelli bir faaliyet olarak kalırken, tefsir literatürü "ihtiyaç duyulduğunda yöntemle (anlama değil) katkı sağlayacak bir yan unsur" mesabesinde bırakılmaktadır.

Cuypers, retorik analizi sayesinde tematik yaklaşımdaki "öznelliklerden" kaçınmayı amaçladığını<sup>1018</sup> belirtmektedir. Oysa bu yaklaşımda da öznellik problemi açık bir biçimde fark edilmektedir. Söz gelimi, Mâide sûresi hem Cuypers hem de Robinson'a göre çiaistik yapıda (ayna-yansımali simetri) olmasına rağmen, Cuypers'a göre sûre ABC/C'B'A' şeklinde iken Robinson'a göre AxBCDE/E'D'C'B'xA'B'' olarak verilmektedir.<sup>1019</sup> Diğer yandan aynı sûrenin bölümlenmelerinin aynı araştırmacı tarafından bile farklılaşabildiği görülmektedir. Örneğin Farrin, Bakara sûresine ilişkin

<sup>1016</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 59.

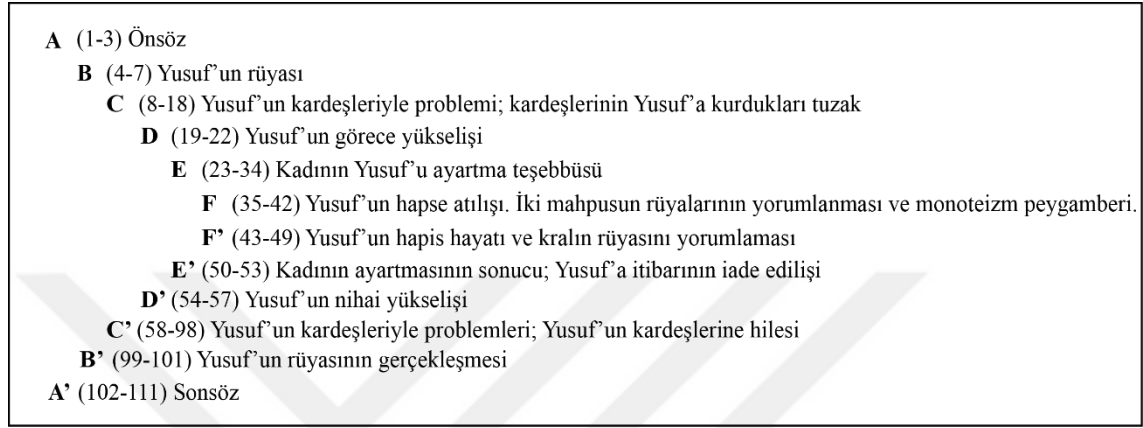
<sup>1017</sup> Ernst, *How to Read the Qur'an*, 67, 157.

<sup>1018</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 23, 25; Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 43.

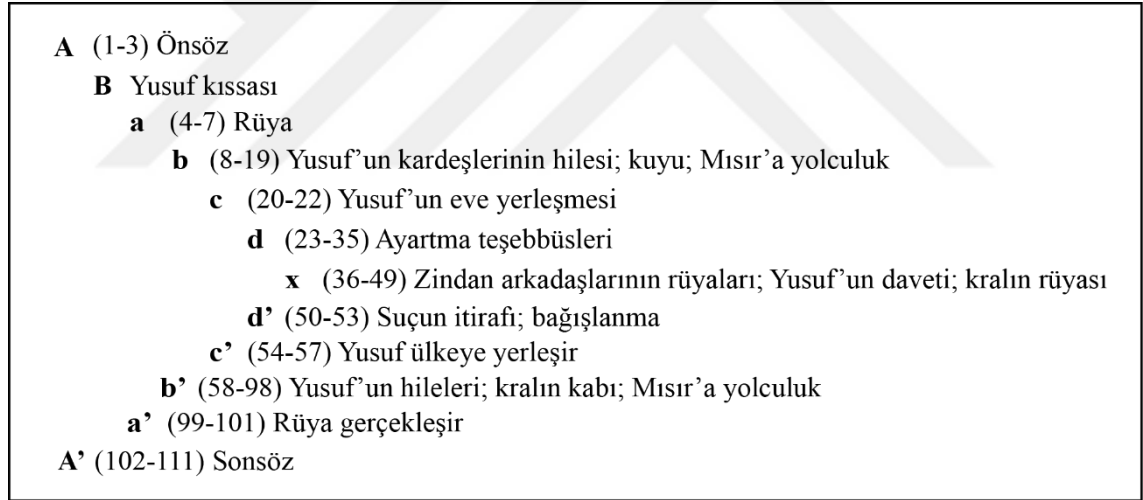
<sup>1019</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 60; krş. Robinson, "Hands Outstretched: Towards a Re-reading of Sûrat al-Mâida", 2.



2010 yılında yayımlanan makalesinde sūreyi 10 bölüme ayırmaktayken, 2014 yılına ait kitap çalışmasında 7 bölümde incelemektedir.<sup>1020</sup> Yûsuf sūresi ise, Cuypers'a göre ayna-yansımali bir yapı arz ederken, Farrin bu sūrenin merkez-temali olduğunu düşünmektedir. Sırasıyla Cuypers ve Farrin'e göre Yûsuf sūresinin metin yapısı şu şekildedir:<sup>1021</sup>



Resim 3.21. Yûsuf sūresi metin yapısı (Cuypers)



Resim 3.22. Yûsuf sūresi metin yapısı (Farrin)

Esasen bu yaklaşımın Kur'an'ın metin yapısının ancak Sami retoriği perspektifi ile çözümlenebileceği iddiası üzerinde de biraz durmak gerekmektedir. Mesela şöyle bir soru yöneltmek başlayalım: Herhangi bir topluma özgü, tüm zamanlarda geçerli, statik, değişmez bir retorikten bahsetmek mümkün müdür? Bu sorunun cevabı evet ise bu nasıl ispat edilebilir? Cuypers, hocası Meynet gibi, "Grek" ve "Sami" şeklinde birbirinden farklı olduğunu iddia ettiği iki farklı retorikten bahsetmektedir. Ya da en azından Sami

<sup>1020</sup> Raymond Farrin, "Surat al-Baqara: A Structural Analysis", *The Muslim World* 100 (2010): 19-20. Krş. Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 10, 75-85.

<sup>1021</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 82; Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 43.

retoriğinin diğere retorikler üzerinde etkili olduğu ima edilmektedir. Gerek çeşitli retoriklerin tarihî kökenlerine gerekse tarihsel süreç içerisinde farklı kültür dünyalarının retorik açısından etkileşimine ve bu etkileşimin sınırlarına dair kesin verileri elde etmek mümkün müdür?

Sami retoriğı ile özdeşleştirilen simetrik metin yapıları; gerek *İlyada* ve *Odysseia* gibi elimize ulaşan en eski Grek destanlarında gerekse *Dede Korkut Hikâyeleri* gibi Türk destansı öykülerinde tespit edilmiştir. Keza *Güliver'in Gezileri* (1726) gibi bazı roman bölümlerinde ya da *The Ballad of the Sad Cafe* (1951) gibi öykülerde de bu yapıların varlığına rastlanılmaktadır.<sup>1022</sup> Örneğın *Ring composition* olarak ifade edilen ve bizim *merkez-temalı* kompozisyon olarak Türkçeleştirdiğimiz simetrik metin yapılarının *İlyada* ve *Odyssey* destanlarında tespit edildiğı belirtilmektedir.<sup>1023</sup> Bu noktada bahsi geçen örneklerden hareketle, farklı kültür dünyalarına ait metinlerde gözlenen simetrik metin yapılarını, “Sami” retoriğinin etkisinin bir sonucu olarak okumanın imkânı önemli bir soru olarak ortada durmaktadır.

Biz *İlyada* örneğı üzerinden tespitlerimize devam etmek istiyoruz. Yirmi dört bölümden oluşan destanda günlerin simetrik bir yapı arz ettiğini ortaya çıkaran çalışmalar mevcuttur. Destanın birinci bölümü sırasıyla *1 gün* Khryses'in hitabına - *9 gün* veba salgınına - *1 gün* toplantı ve tartışmaya - *12 gün Tanrılar Olimpos'a dönünceye kadar verilen aradan oluşmaktadır*. Yirmi dördüncü son bölümde ise bu sıranın tersine döndüğü görülmektedir: *12 gün* Tanrıların Akhilleus'un aşırılıklarından rahatsızlıkları - *1 gün* İris'in Priamos'u çadıra gitmeye iknası - *9 gün* yakılacak odun taşıma - *1 gün* cenaze töreni.

Keza 2-7. bölümlerde *1 gün savaş- 1 gün ölülerin gömülmesi- 1 gün duvar inşasına* ayrılmışken bunların simetrik karşılığı olan 19-23. bölümler *1 gün savaş- 1 gün ölü şöleni- 1 gün oyunlardan oluşmaktadır*. Geriye kalan ara bölümler de hesaba katıldığında, *İlyada*'nın simetrik bir metin yapısına sahip olduğu ortaya konulmaktadır. Whitman'ın tespit ettiği metin yapısını şu şekilde paylaşmak mümkündür.<sup>1024</sup>

---

<sup>1022</sup> Seyfi Karabaş, *Dede Korkut'ta Renkler* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 12. Esasen bu tespit bizzat Cuypers tarafından da paylaşılmaktadır. Ancak araştırmacının bahsi geçen simetrik metin yapılarını “Sami” kültür dünyasının dışına çıkarma konusunda pek istekli olmadığı görülmektedir. Bk. Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 179-180.

<sup>1023</sup> Cedric H. Whitman, *Homer and the Heroic Tradition* (Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1958), 97-98, 252-254.

<sup>1024</sup> Whitman, *Homer and the Heroic Tradition*, 257. Ayrıca bölümlerin kendi içlerinde de simetrik yapıları sahip olduğu iddiaları için bk. Whitman, *Homer and the Heroic Tradition*, 260 vd.

**1 gün** Khryses'in hitabı  
**9 gün** veba salgını  
**1 gün** toplantı  
**12 gün** Tanrılar Olimpos'a dönünceye kadar ara  
**1 gün** savaş  
**1 gün** ölülerin gömülmesi  
**1 gün** savaş için duvar inşası  
**1 gün** savaş arası  
**Kurultay**  
**1 gün** büyük savaş  
**1 gün** savaş  
**1 gün** ölü şöleni  
**1 gün** oyunlar  
**12 gün** Tanrıların Akhilleus'un aşırılıklarından rahatsızlıkları  
**1 gün** İris'in Priamos'u çadıra gitmeye iknası  
**9 gün** yakılacak odun taşıma  
**1 gün** cenaze töreni

Resim 3.23. İlyada destanının metin yapısı (Whitman)

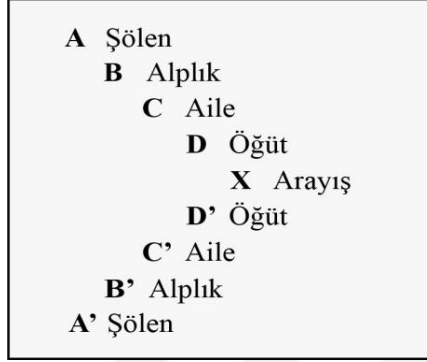
Döngüsel anlatıların geometrik sanatta evrensel bir araç olduğu ve Antik Yunanda yaygın olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Nitekim İlyada destanında bu tür yapılarla sıkça karşılaşılması da bahsi geçen tespitin dönemin edebiyatına bir yansıması olarak görülmelidir. Esasında sözlü kültürlerde hafızaya yardımcı olması için tercih edilen bu tür anlatım biçimlerinin, on beş bin dizeden oluşan İlyada destanının yapısal temelini oluşturması, simetrik yapıların süreç içinde bir hatırlatma aracı olmanın ötesine geçerek bir sanatsal prensibe dönüştüğünü göstermektedir.<sup>1025</sup> Nitekim Odysseia destanının da benzer metin yapılarını barındırdığını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur.<sup>1026</sup> Örneğin destanın 15. bölümünde 9 metin biriminden oluşan merkez-temalı bir kompozisyon tespit edilmiştir.<sup>1027</sup>

<sup>1025</sup> Whitman, *Homer and the Heroic Tradition*, 98.

<sup>1026</sup> Örnek bir çalışma için bk. John L. Myres, "The Pattern of the Odyssey", *The Journal of Hellenic Studies*, 72 (1952): 1-19.

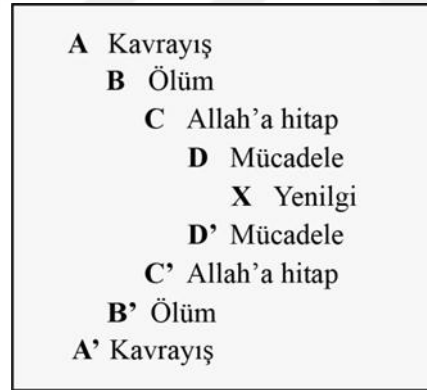
<sup>1027</sup> Myres, "The Pattern of the Odyssey", 7. Odyssey destanının sonunda da simetrik yapıların bulunduğunu gösteren bir çalışma için bk. Stephen Bertman, "Structural Symmetry at the End of the Odyssey", erişim: 11 Eylül 2019, <https://grbs.library.duke.edu/article/view/10841>.

Türk kültür dünyasına ait *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de benzer metin yapılarıyla karşılaşıldığı görülmektedir. Konu bağlamındaki bir çalışma, İkinci Dede Korkut anlatısı olan *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması*'nin şöyle bir simetrik yapıda olduğunu ortaya koymaktadır:<sup>1028</sup>



Resim 3.24. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması metin yapısı (Karabaş)

Yine, Dede Korkut Hikâyeleri arasında yer alan *Deli Dumrul* anlatısının da merkez-temalı metin yapısına sahip olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Anlatının dokuz bölümden oluşan metin yapısı çözümlemesini şu şekilde paylaşabiliriz:<sup>1029</sup>



Resim 3.25. Deli Dumrul Anlatısı Metin Yapısı (Kara)

İşte bu gibi örnekler, Meynet'in Kitâb-ı Mukaddes metinlerine ya da Cuypers ve Farrin'in Kur'an metnine dair incelemelerini, çerçevesi belli olmayan "Sami" retoriği

<sup>1028</sup> Karabaş, *Dede Korkut'ta Renkler*, 19. Karabaş ilgili çalışmasında İkinci Dede Korkut anlatısının metin yapısını 1'den 9'a kadar numaralandırarak vermiş ve simetrik metin birimlerini çizgilerle ifade etmiştir. Biz, tez çalışmamızdaki anlatımlarla uyum arz etmesi için bunları yine harflerle vermeyi uygun bulduk. Önemli bir başka husus ise, Karabaş bu anlatıyı *karşıt yansımali yapı* olarak tanımlamaktadır. Oysa simetrik metin birimlerinin merkezinde "arayış" temasının yer alması nedeniyle bu anlatının "merkez-temalı" olarak nitelendirilmesinin daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Karabaş'ın birinci Dede Korkut anlatısının simetrik yapısına ilişkin tespitleri için bk. Karabaş, *Dede Korkut'ta Renkler*, 39 vd.

<sup>1029</sup> Çiğdem Kara, "Karşılaştırmalı Deli Dumrul Destanı Çözümlemesi", *Folklor/Edebiyat* 71 (2012): 29-30.

başlığı ile sınırlandırmalarını anlamayı güçleştirmektedir. Yukarıda verilen simetrik metin yapılarının birbirinden hayli farklı sözlü kültür dünyalarında fark edilmesi de göstermektedir ki, bu tür edebî kullanımlar belirli bir retoriğe özgü olmanın ötesine geçmektedir. Dolayısıyla, özü itibarıyla sözlü hitap olan kutsal metinlerin yapı çözümlemesinin, sınırları belirsiz bir retorik üzerinden değil de “sözlü kültür ve edebiyat” gibi geniş bir bağlamda okunmasının daha uygun olduğu kanaatindeyiz.<sup>1030</sup> Nitekim Kur’an’ın bir sözlü hitap oluş keyfiyetinin görmezden gelinmemesi gerektiğini sıklıkla vurgulayan Neuwirth’in, mesela Duhâ sûresinin son altı âyetinde “döngüsel” bir anlatım tarzı tespit ettiğine tanık oluyoruz. Buna göre âyetlerde geçen temalar arasında abc/acb şeklinde bir simetri söz konusudur.<sup>1031</sup>

- A** (6) Seni yetim bulup da barındırmadı mı?  
**B** (7) Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yoluna iletmedi mi?  
**C** (8) Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi?  
**A** (9) Öyleyse sakın yetimi ezme!  
**C** (10) Sakın isteyeniyi azarlama!  
**B** (11) Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat!

**Resim 3.26.** Duhâ Sûresi 93/6-11 metin yapısı (Neuwirth)

Bu örnek, esasında bir “tam simetri” modelini ifade etmese de, Kur’an’da yer alan döngüsel anlatım modellerine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Tüm bu örnekler, Kur’an’a yönelik birinci bölümde bahsi geçen “dağınık metin” ithamlarının arkasında Cuypers’in iddia ettiği gibi Kur’an’ın Grek retoriği metni gibi okunmasından<sup>1032</sup> ziyade, metinden bir tarihsel akış beklentisine girilmesi ve karşılaşılan edebî “problemlerin” de kronolojik tertiple çözülebileceğine yönelik varsayımdan ileri geldiğini ortaya koymaktadır. Şâyet Kur’an, bahsi geçen dönemde kendi tarihini aydınlatması beklenen bir tarih kitabı (history book) olarak görülmek yerine edebî metin olarak incelense idi, bizce kronoloji arayışları yerine Mushaf tertibi üzerinden edebî bütünlük arayışları çok önceden başlar ve bu konuda önemli bir mesafe

<sup>1030</sup> Nitekim konu bağlamındaki müstakil çalışmasında Gezer, Kur’an’ın sözlü hitap özelliklerini ele almadan önce; “sözlü hitabın mahiyeti”, “sözlü kültürün genel özellikleri”, “sözlü hitap ve anlatım biçimleri” gibi başlıklar altında Kur’an metninin yapısını sözlü kültür gibi daha geniş bir bağlam içinde yerleştiren bir okuma yapmaktadır. Bk. Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an*, 35-120.

<sup>1031</sup> Neuwirth, *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Sûren*, 230.

<sup>1032</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur’an*, 11-12.

kat edilmiş olurdu. Ne var ki, 1980'lere kadar Kur'an'ın edebî niteliklerine odaklanan ve onu bir edebî metin olarak telakki eden bir yaklaşım öne çıkmamış, Kur'an'ın edebî yapıları, âyetlerin kronolojik tertibine ya da metnin tarihine katkı sağlayacak bir araç olarak görülmüştür.

Biz bu noktada Cuypers'a yönelik itirazımızı Yûsuf ve Bakara sûreleri örneğinde biraz daha genişletmek istiyoruz. Kur'an'ın genel olarak sistematik bir metin yapısına sahip olmadığını iddia eden Nöldeke, Yûsuf sûresinin tek bir konudan bahsettiğini ve âyetlerin birbiri ile ilişkili olduğunu, kafiyelerin de sûre bütünlüğüne katkı sunduğunu<sup>1033</sup> belirtmektedir. Watt da aynı şekilde Yûsuf sûresinin büyük ölçüde bütünlük arz ettiği kanaatinde. <sup>1034</sup> Kur'an'ı Grek retoriği temelinde inceleyen bu araştırmacılar, Yûsuf sûresini nasıl bütün bir metin olarak görmektedirler? Bahsi geçen araştırmacılar da sûrenin bütüncül bir yapıya sahip olduğunu iddia etmektedirler, Cuypers ve Farrin de. Ama Nöldeke ve Watt, Yûsuf sûresinin *lineer* bütünlüğünden bahsederken, Cuypers ve Farrin *simetrik* bütünlüğünden bahsetmektedirler. İki farklı okuma neticesinde de sûre, bütüncül olma vasfını korumaktadır. Hatta tekrar hatırlamak gerekirse, Yûsuf sûresi Cuypers ve Farrin için farklı simetrik metin yapısını ifade etmektedir. Tüm bu farklı okumaların ortak neticesi, sûrenin bütün oluşudur.

Bakara sûresini tematik-yapısal temelde doğrusal (*lineer*) bir incelemeye tabi tutan araştırmacıların tespitlerini de kısaca hatırlamakta fayda görüyoruz. Bu çalışmalarda zaman zaman sûrenin döngüsel karakterine dikkat çekilmekle birlikte, âyetler arası doğrusal irtibatlandırmalarla sûrenin bir girişle başladığı ve sonuç bölümüyle bittiği kanaati ortaya çıkmaktadır. Özellikle Mir, Robinson ve Zahniser'in doğrusal okumalarına bakıldığında, onların tespit ettiği bütüncül yapı ile Cuypers ve Farrin tarafından saptanan simetrik bütünlük birlikte düşünüldüğünde, hangi yaklaşımın daha "öznel" ya da muteber olduğuna nasıl karar verilecektir? Kur'an'ın en uzun sûresi, *lineer* bir bütünlük mü arz etmektedir yoksa *simetrik* bir bütünlük mü?

Simetrik bütünlük arayışlarında dikkat çeken bir diğer husus da, metin birimleri arasında simetriyi var eden unsurların bazen çok zayıf bazen de keyfi tercihleri ifade etmesidir. Hatta bu durum, sûre çiftleri ve grupları kapsamında bazen daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin Farrin, Fîl (105), Kureyş (106), Mâûn (107) ve Kevser (108) sûrelerinin bir grup oluşturduğu düşüncesindedir. Buna göre Fîl ve Mâûn

<sup>1033</sup> Nöldeke ve dğr., *History of the Qur'an*, 124.

<sup>1034</sup> Watt, *Companion to the Qur'an*, 119.

sûreleri soru ile başlamakta, Kureyş ve Kevser sûrelerinin merkezî âyetlerinde ise emir fiiller yer almaktadır. Araştırmacı açısından yalnızca bu bu paralellikler, bahsi geçen dört sûrenin bir grup oluşturduğunu savunmak için yeterli görülmektedir. Diğer pek çok sûre grubu için de sadece birkaç tematik ya da yapısal unsurla yetinildiğine tanık olunmaktadır.<sup>1035</sup> Üzerinde çalışıldığı takdirde, bu türden daha pek çok “simetrik” yapının Kur’an’da bulunması zor değildir.

Bir başka dikkat çeken husus da, ilgili çalışmalarda Kur’an’ın “metin yapısı” Sami retoriği eksenli “tarihsel” bir okumaya tabi tutulurken, “içeriğin” metin tarihinden büyük ölçüde bağımsız, “metin-merkezli” bir analize konu edilmesidir. Mesela vahyin ilk muhatapları tarafından Kur’an’ın nasıl anlaşıldığı sorusu hemen hiç gündem edilmemekte, esbâb-ı nüzûl, nasih-mensuh gibi tarihsel veriler metni “parçalamakla” itham edilmektedir. Dolayısıyla metin, kendi tarihinde ifade ettiği anlamdan soyutlanmakta, belirli metin yapısı önerileri üzerinden bir anlamlandırmaya tabi tutulmaktadır. Dönemin retoriğini önemseyen araştırmacıların, dönemin muhataplarını görmezden gelmeleri ve ilk dönemlerden itibaren teşekkül etmiş tefsir verilerini ancak bahsi geçen simetrik metin yapılarının tespitine katkı sağlayacak ölçüde istihdam etmeleri, oldukça pragmatik bir yaklaşım olarak belirlenmelidir. Nitekim Farrin, Kur’an’ın doğru anlaşılması konusunda “yapının anlama rehberlik ettiğini” belirtmek sûretiyle, Kur’an’ı belirli metin yapıları üzerinden anlamamanın en makul tercih olduğunu ifade etmektedir.<sup>1036</sup>

Bütün bir tefsir literatürü, bu yaklaşımın Kur’an’da mevcut olduğunu iddia ettikleri metin yapılarını desteklemek dışında kayda değer bir işlev görmemektedir. Söz gelimi, sûre çiftleri ve gruplarına dair Islâhî’nin tespitlerinin Farrin ve Cuypers’ın çalışmalarını etkilediği görülmektedir. Ancak bu etki, retorik analizinin müstakil sûreleri aşarak daha ileri seviyelere taşınmasına katkı sağlayacak bir mesabede kalmaktadır. Değilse, Islâhî’nin çift ya da grup olarak addettiği sûreleri nasıl yorumladığı meselesi bu araştırmacılar açısından pek de önem arz etmemektedir. Keza, örneğin bedî ilmi içinde konumlandırılan “leff ve neşr”<sup>1037</sup> gibi sanatlara paralel simetri

<sup>1035</sup> Sûre çiftleri ve grupları arasında kurulan ilişkiler için bk. Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 10; Farrin, “Surat al-Baqarah: A Structural Analysis”, 100-121.

<sup>1036</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 71.

<sup>1037</sup> Belagat kitaplarına bakıldığında örneğin “düzenli leff ve neşr” sanatının tanımı ile “paralel simetri” tanımı arasında neredeyse tam bir mutabakat vardır: “Neşredilen lafızlar, kendileriyle ilgili olan önceki

kapsamında atıf yapılmaması, belagat literatürüne de yeteri kadar yer verilmediğini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Bahsi geçen araştırmacıların, Sami retoriği analizi ile Kur'an'ın "mesajından" ziyade "metin yapısını" tespit etmek gibi bir amaçla kendilerini sınırladıkları düşünülebilir. Ne var ki, ilgili çalışmalarda yalnızca Kur'an'ın metin yapısına dair "edebî" tespitler yapılmakla kalmadığı ortaya çıkmaktadır. Şimdi bahsi açılacağı üzere, Cuypers ve Farrin'in bazı âyet gruplarında ve sûrelerde dinsel çoğulculuk mesajının var olduğuna dair iddiaları, bunun en açık kanıtını oluşturmaktadır.

### **3.3.2. Sami Retoriği Analizi ve Dinsel Çoğulculuk İlişkisi**

Kur'an metninde bütünlük arayışlarını konu alan bir çalışmada dinsel çoğulculuk (religious pluralism) konusunun yer alması oldukça dikkat çekici olmalıdır. Esasen buraya kadar gelinen noktada açıkça ortaya çıktığı üzere, Kur'an metninin yapısına yönelik çalışmalar en genel anlamda edebiyat disiplini ve Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarının seküler atmosferinin etkisinde seyretmektedir. Ancak bazı Batılı araştırmacıların özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra gündeme taşınan dinsel çoğulculuk söylemini Kur'an araştırmalarına da taşıma gayretinde oldukları gözlenmektedir. Buna göre, Kur'an'ın bütünlüğe sahip bir metin olduğu ve mevcut bütüncül yapısının dinsel çoğulculuğu tavsiye eden bir mahiyet arz ettiği iddia edilmektedir. Hâl böyle olunca, dinsel çoğulculuk düşüncesine çok kısa temas ettikten sonra, Kur'an metninde bütünlük arayışlarından nasıl olup da metnin çoğulculuk düşüncesini vurguladığı sonucuna ulaşıldığı ve bu çıkarımın ne kadar tutarlı olduğu üzerinde durmaya gayret edeceğiz.

#### **3.3.2.1. Dinsel Çoğulculuk Düşüncesi**

Dinsel çoğulculuk kavramının tarihsel gelişimi, ortaya çıkışında hangi saiklerin etkili olduğu, bugünün dünyasında dinlerarası diyalog (interfaith dialogue) ile ne derece örtüştüğü gibi tartışmalar bu tezin sınırlarını aşmaktadır. Biz bu bölümde yalnızca

---

lafızların sırasını takip ediyorsa, bu leff ü neşr, müretteb olan einstendir." İlgili tanım ve örnekler için bk. Hikmet Akdemir, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî'* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016), 271.



dinsel çoğulculuk kavramı ile genel olarak neyin kastedildiği ve amaçlandığı konuları üzerinde durmak istiyoruz.<sup>1038</sup>

Dinsel çoğulculuk; dünya dinlerinin özü itibariyle aynı mesajı içerdiğini savunan, bu bağlamda bir dinin öteki üzerinde ne ‘dışlayıcı’ (exclusivist) ne de ‘kapsayıcı’ (inclusivist) olması gerektiğini, bunların ötesinde dinlerin aynı mesajı içerdikleri düşüncesinden hareketle birbiriyle ‘diyalog temelli’, ‘çoğulcu’ (pluralist) bir dil geliştirmeleri gerektiği iddiasını barındıran bir kavramdır. Dinsel çoğulculuk, tüm dinlerin mutlaklık iddiasından vazgeçmelerinin bir gereklilik olduğunu, modernizmin mirası olan mutlaklık iddialarının günümüzde geçerliliğini yitirmiş olan ve insanlık ailesine zarar veren bir mahiyet arz etmeye başladığını savunmaktadır.<sup>1039</sup> Bu bağlamda İkinci Vatikan Konsili’nde (1962-1965) alınan kararlar içinde *Dignitatis Humanae* (1965) başlığı altında da din özgürlüğüne (religious freedom) yoğun olarak vurgu yapılması dikkat çekicidir.<sup>1040</sup>

Dinsel çoğulculuk kavramı özellikle İbrahimî gelenek kapsamına giren Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinleri üzerine kurulan bir tez gibi görünse de, zaman zaman İslam ve Hristiyanlık arasında, bazen de bahsi geçen üç dinin dışındakileri de kapsayan bir çerçeve arz etmektedir. Esasen dinsel çoğulculuğun temel tezini bir dinin mutlaklık iddiasından vazgeçmesi ve mutlaka dinlerin birbiriyle ortak bir zemin bulması şeklinde oluşturduğu dikkate alınırsa, kavramın günümüz dünya dinlerinin tamamını hesaba katan bir mahiyet arz ettiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.<sup>1041</sup>

Dikkatinizi çekmek istediğimiz önemli bir nokta da, dinsel çoğulculuk fikrinin bir “ihtiyaç” olarak ortaya çıktığına yönelik değerlendirmelerdir. Nitekim dinsel çoğulculuk fikrinin mimarlarından kabul edilen ve muhafazakâr bir Hristiyan olarak hayatını devam ettiren John Hick’in (ö. 2012) 1967 yılında Birmigham Üniversitesi’nde görev yaptığı esnada Birmigham’da farklı dinlere mensup insanlarla bir arada vakit geçirdiği, onlarla diyalog imkânı bulduğu belirtilmektedir. Ayrıca çeşitli dinlerin

---

<sup>1038</sup> Dinsel çoğulculuk konusunda Mahmut Aydın’ın özgün, çeviri yahut derleme çalışmaları önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Örneğin bk. Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Hristiyan-Müslüman Diyalogu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001); *Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005); John Hick, *İnançların Gökkuşluğu: Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, der. Mahmut Aydın (Ankara: Akara Okulu Yayınları, 2002).

<sup>1039</sup> Hick, *İnançların Gökkuşluğu: Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, , 26-28.

<sup>1040</sup> *The Documents of Vatican II* (Vatican City: The Vatican Publishing House, 2014),349-365.

<sup>1041</sup> Paul L. Heck, *Common Ground: Islam, Christianity and Religious Pluralism* (Washington: Georgetown University Press, 2009), 3.

ibadethanelerinde gözlemlerde bulunan Hick'in, tüm bu tecrübeler neticesinde çoğulculuk düşüncesine yaklaştığı ifade edilmektedir.<sup>1042</sup> John Hick ve Wilfred Cantwell Smith (ö. 2000) gibi isimlere göre dünya artık küresel bir köye dönüşmüş, teknoloji gelişmiş, yoğun göç hareketleri nedeniyle farklı dinlerin mensupları iç içe yaşamaya, aynı sofrada yiyip içmeye başlamıştır. Bu muayyen durum, farklı din mensuplarının bir arada yaşamalarına imkân sağlayacak bir dil geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır. İnsanların mevcut dinlerine mensubiyetleri devam etse bile, hakikat tekelciliği sona ermeli, hakikatin mutlak ve yegâne olmadığı düşüncesi benimsenmelidir.<sup>1043</sup> Dikkat edilirse, bu vurgular esasında Batı dünyasında ortaya çıkan dinsel çoksesliliğin yönetilebilirliği meselesine gönderme yapmaktadır.<sup>1044</sup> Hemen aynı tespitlerin II. Vatikan Konsili kararlarına da yansması dikkat çekicidir.<sup>1045</sup> Konsil kararlarında bir yandan din özgürlüğüne vurgu yapılırken diğer yandan Hinduizm, Budizm ve İslam dinlerindeki ritüellere saygı duyulmasının istenmesi ve bu dinlerin Hristiyanlıkla ortak paydalarının bulunması ve aynı sorunlarla yüzleştiklerinin belirtilmesi, ilâveten özellikle Müslümanlarla eskiden yaşanmış problemlerin bir kenara bırakılarak karşılıklı anlayış içinde tüm insanlığın yararına olacak işlerin artırılmasının istenmesi gibi hususlar, çoğulcu bir perspektifi yansıtmaya hasebiyle kayda değerdir.<sup>1046</sup>

Son tahlilde “konjonktürel bir ihtiyaç”tan sadır olduğu ortada olan dinsel çoğulculuk düşüncesinin gerek tarihsel gerekse teolojik açılardan nasıl temellendirildiği sorusu gündeme gelmektedir. Bu manada Hick, bir yandan Mahatma Gandhi'nin hiçbir inancın mükemmellik iddiasında bulunmaması gerektiğine ilişkin düşüncelerini

---

<sup>1042</sup> John Hick, *İnançların Gökkuşağı: Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 30.

<sup>1043</sup> Wilfred Cantwell Smith, *The Faith of Other Men* (New York: New American Library, 1964), 11. John Hick, *A Christian Theology of Religions: The Rainbow of Faiths* (Louisville-Kentucky: Westminster John Knox Press, 1995), 29-30.

<sup>1044</sup> “What we can say for certain is that such religious diversity will have to be ‘governed’ in some way...” Giuseppe Giordan, “Introduction: Pluralism as Legitimization of Diversity”, *Religious Pluralism: Framing Religious Diversity in the Contemporary World*, eds. Giuseppe Giordan-Enzo Pace (New York: Springer, 2014), 7.

<sup>1045</sup> “... how greatly necessary religious freedom is, especially in the present condition of the human family. All nations are coming into even closer unity. Men of different cultures and religions are being brought together in closer relationships. There is a growing consciousness of the personal responsibility that every man has. All this is evident. Consequently, in order that relationships of peace and harmony be established and maintained within the whole of mankind, it is necessary that religious freedom be everywhere...” “Dignitatis Humanae”, *The Documents of Vatican II*, 363.

<sup>1046</sup> “Nostra Aetate”, *The Documents of Vatican II*, 281-283.

paylaşmakta ve onun “Hepimiz aynı Tanrı’nın çocuklarıyız.”<sup>1047</sup> sözüne atıf yapmak sûretiyle çoğulculuğun çok önceleri var olan bir perspektif olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Dğer yandan araştırmacı İncil’in, Kur’an’ın, Budist ve Hindu metinlerinin de “evrensel” mesajlar içerdiğinin altını çizmektedir.<sup>1048</sup> Böylece Hick, kutsal metinlerin içeriğini “tarihsel-evrensel” ayırımına tâbi tutmak sûretiyle, kendi bağlamına hizmet edecek içeriği haiz âyetleri öne çıkarmanın zemini tesis etme gayretine giriyor görünmektedir. Ancak kutsal metinlerde yer alan bazı “hakikatlerin” bugüne hitap etmesi, onları “evrensel” kılmak için yeterli midir? Bu kaniya varabilmek için mesajların kendi tarihsel bağlamlarında da aynı evrensel mesajı verdiğini teyit eden verilere de ihtiyaç yok mudur? Aksi takdirde burada bir anakronizm tehlikesi söz konusu değil midir? Açmak gerekirse, bugünkü konjonktür içinde “çoğulcu” mesaj verdiği iddia edilen metinler, teşekkül ettikleri dönemden bugüne değin her dönemde ve tüm muhataplara aynı mesajları aktarmış mıdır? Tartışmanın bu boyutunu burada bırakarak biz, özellikle Kur’an metninde bütünlük arayışları özelinde bu kavramın istihdam ediliş biçimini irdelemek istiyoruz.

### **3.3.2.2. Batılı Kur’an Araştırmacılarının Dinsel Çoğulculuk Vurgularına Genel Bir Bakış**

Çoğulculuk denildiğinde Batılı Kur’an araştırmacıları arasında “diyalog” düşüncesi ile öne çıkmış olan W. Montgomery Watt’ın (ö. 2006), konu bağlamında ilk zikre değer isim olduğu kanaatindeyiz. Watt, İslam üzerine yaptığı çalışmaların önemli bir kısmında özellikle Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında gerçekleşmesini arzu ettiği diyalog konusuna vurgu yapmaktadır.<sup>1049</sup> Söz konusu “diyalog” kaygısı, Watt’ın Kur’an araştırmalarında benimsediği üslubu da etkilemektedir. Mesela bizzat kendisi, Kur’an’dan bahsederken “Allah diyor” ya da “Muhammed diyor” gibi ifadeleri kullanmak yerine “Kur’an diyor” şeklinde daha nötr bir üslubu tercih ettiğini ifade etmektedir. Watt, “yöntem” açısından dönemin Batılı araştırmalarında etkili olan tarihsel eleştiriyi büyük ölçüde benimsemesine rağmen, “üslup” olarak çalışmalarında

<sup>1047</sup> “We are all children of the same God”. John Hick, *A Christian Theology of Religions: The Rainbow*, 35.

<sup>1048</sup> Hick, *A Christian Theology of Religions: The Rainbow of Faiths*, 119.

<sup>1049</sup> Mesela bk. W. Montgomery Watt, *Muhammad at Mecca* (Oxford: The Clarendon Press, 1960), x-xi; *Islamic Revelation in the Modern World* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1969), 117-126; *Bell’s Introduction to the Qur’an* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1970), xi; *Companion to the Qur’an* (Oxford: Oneworld, 1994), 3-5; *Dinlerde Hakikat* çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 225-228; *Dinlerde Hakikat* çev. A. Vahap Taştan-Ali Kuşat (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 207-213.

elinden geldiğince Müslümanları rahatsız etmeyecek bir dil kullanma gayreti içinde olduğunu açıkça belirtmektedir.<sup>1050</sup> Esasen araştırmacının Müslüman-Hristiyan diyalogu bağlamında öne çıkardığı yaklaşımın, iki dinin sınırlarını aşan bir perspektife uzandığını da yine kendi ifadelerinden öğreniyoruz:

“Dinlerin gelecekte herhangi bir karışıma gireceğini öngörmekte hiçbir problem yoktur; yeter ki çeşitli dünya dinleri, birbirini, doruğunda sisler içinde görünmez Tanrı'nın oturduğu, bulutlarla kaplı dağın aynı tırmanıcıları olarak kabul ederken, ilk adım karşılıklı birbirini tanımak olsun.”<sup>1051</sup>

Alıntılanan pasaj, dinsel çoğulculuk düşüncesinin “ihtiyaçtan” hâsıl olduğunu ve bunun hakikatin belirli dinlerle sınırlandırılmayacağı iddiasını da ortaya koymaktadır. Teknolojik gelişmeler, iletişim ve etkileşimin baş döndürücü bir hızla ilerlemesi, yoğun göç dalgaları gibi vakıaların farklı görüş ve düşüncedeki insanların bir arada yaşamasını zorunlu kıldığı gerçeği, bunu mümkün kılacak unsur olarak çoğulcu söylemi doğurmuş gibi görünmektedir.<sup>1052</sup> Doğrusu bu temelde ortaya çıkan bir ihtiyaçtan söz edildiğinde, çoğulculuk düşüncesinin sınırlarının dinler arası bir söylemin de ötesine geçen bir mahiyet arz etmesinin gerektiği de belirtilmelidir. Aksi takdirde bir arada yaşama zorunluluğunun yalnızca dinlerin müntesiplerini kapsayan bir alanla sınırlı kalacağı ortadadır. Nitekim Kur'an araştırmacılarından Carl Ernst, çoğulcu modern toplumlarda yalnızca belirli bir kutsal kitabın belirli bir literal yorumunun mutlaklığında ısrar etmenin despotik bir güç iddiası taşımakla aynı anlama geldiğini savunurken, çoğulculuk düşüncesinin yalnızca din müntesiplerini değil, herhangi bir dine inanmayanları da kapsamı gereken daha geniş bir alanı ifade ettiğini belirtmektedir.<sup>1053</sup> Bu anlamıyla dinsel çoğulculuk kavramının “dinsel” boyutu da aşan bir çizgiye doğru evrildiği belirtilebilir.

---

<sup>1050</sup> “...while remaining faithful to the standards of Western historical scholarship, to say nothing that would entail the rejection of the any of the fundamental doctrines of Islam.” Watt, *Muhammad at Mecca*, x.

<sup>1051</sup> Watt, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, 228.

<sup>1052</sup> Watt, çoğulculuk düşüncesinin İslam ve Hristiyanlığın sınırlarını aşan bir perspektife sahip olması gerektiğin yönündeki kanaatini John Hick'e atıfla da desteklemektedir. Hick gibi Watt da insanların müntesibi oldukları dinleri diğer dinlerden üstün görme ısrarından vazgeçmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. W: Montgomery Watt, *Müslüman-Hristiyan Diyalogu: Yanlış Yaklaşımların Eleştirisi* (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000), 199.

<sup>1053</sup> “Except for the diehard fanatics who are intent on converting the world to their doctrine, it should be apparent to everyone that religious pluralism is a fact of life. Not only do we have to accept the existence of multiple religions, but we must also acknowledge the nonreligious option as a significant and legitimate choice. In pluralistic modern societies, to assert the authority of a particular holy book, according to a particular ‘literal’ interpretation, amounts to a tyrannical assertion of power.” Carl W.

Kur'an araştırmacılarının "çoğulculuk" vurgularının Kur'an'ı okuma biçimlerine nasıl yansıdığı meselesine gelince, tarihsel-eleştirel yöntemler temelinde Kur'an analizi yapan Watt, "Kur'an diyor" şeklindeki üslubu ile esasen tarihsel eleştirinin önemli bir konusunu teşkil eden kutsal metinlerin kaynakları tartışmalarına fazla dâhil olmamayı amaçlamış görünmektedir. Araştırmacı, vahyin imkânı meselesini "modern aklın anlamlandırabileceği" bir çizgide tartışmakta ve Carl G. Jung'un kolektif bilinçaltı kavramı üzerinden bir izah denemesi yapmaktadır.<sup>1054</sup> Hâl böyle olunca, onun çalışmalarında, "Muhammed'in vahiylerini kimlerden aldığı" türünden kaynak arayışları bağlamında doğrudan sorulara rastlanılmamaktadır. Diğer yandan Watt'ın, 7. yüzyıl Arabistan'ındaki Hristiyanlar ile bugünün Hristiyanları arasında bir ayrım yaptığı, böylece "âyetlerin tarihselliğine" vurgu yapmak suretiyle tarihselci yaklaşımı diyaloga katkı sağlayıcı bir bağlamda istihdam ettiği görülmektedir.<sup>1055</sup> Bir röportajda kendisine yöneltilen "Birçok Batılı, İslam'la gerçekleştirilecek bir diyalogu sorgulamaktadır zira onlar şeriatı zalim bir uygulama olarak görmektedirler. Siz bunun doğru olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna Watt, İslam şeriatındakine benzer bazı cezaların örneğin Eski Ahit'te de mevcut olduğunu,<sup>1056</sup> dolayısıyla bu tür cezaların Hz. Muhammed döneminde uygun bulunmuş olabileceğini fakat günümüzde artık bunların uygulanamayacağını söyleyerek âyetlerin tarihselliğine atıf yapmaktadır.<sup>1057</sup> Netice itibariyle Watt'ın dinsel çoğulcu söylemini metnin yapısı yahut içeriğinden değil, tarihselliğinden hareketle desteklediği saptanabilir.

Konu bağlamında zikredilen diğer üç araştırmacı Ernst, Cuypers ve Farrin'de ise çoğulculuk düşüncesinin metnin yapı ve içeriğinden yola çıkılarak savunulduğuna tanık oluyoruz. Özellikle Cuypers ve Farrin, Kur'an'ın önemli bir kısmında bulunduğunu iddia ettikleri merkez-temalı simetriye sahip metinlerin merkezî temasının (central

---

Ernst, *Following Muhammad: Rethinking Islam in the Contemporary World* (Chapel Hill- London: The University of North Caroline Press, 2003), 44. Ayrıca bk. Ernst, *How to Read the Qur'an*, 157, 172, 192.

<sup>1054</sup> W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si: Kur'an'da Tarih* (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 120-122; *Islamic Revelation in the Modern World*, 109.

<sup>1055</sup> W. Montgomery Watt, *Muslim-Christian Encounters: Perception and Misperceptions*, (Oxon: Routledge, 2014), 1.

<sup>1056</sup> Örneğin Kanunun Tekrarı 25/11-12'de şöyle denilmektedir: "Eğer adamlar kavgaya tutuşursa ve dayak yiyenin karısı da vuran adamın elinden kocasını kurtarmak için araya girip elini uzatır, vuran adamı edep yerinden tutarsa, kadının elini keseceksin. Acımayacaksın!"

<sup>1057</sup> <http://www.alastairmcintosh.com/articles/2000-Montgomery-Watt-Interview.pdf>, erişim 22. Temmuz 2019.

theme) dinsel çoğulculuğa vurgu yaptığı iddiasını ortaya atmaktadırlar.<sup>1058</sup> Hatta bu iki araştırmacının Sami retoriği kuralları temelinde ortaya koydukları analizin en önemli iki sonucundan ilkinin, Kur'an'ın bütünlüğe sahip bir metin olduğu, ikincisinin ise Kur'an metninin merkezinde çoğulculuk temasının işlendiği kanaati olduğu söylenebilir. Ernst ise retorik analizine sıkı sıkıya bağlı olmamakla birlikte, o da diğer iki araştırmacı gibi Müslümanların Ehl-i Kitap'la olan ilişkisine dair tarihsel verilerden ziyade metin-merkezli bir yöntemle okunduğunda çoğulculuğun metnin merkezinde yer aldığı kanaatini paylaşmaktadır. Hatta Ernst için metnin yapısı üzerinden tarihsel çıkarımlar yapmak, tarihsel verilerden hareketle metni anlamaya çalışmaktan çok daha sağlıklı addedilmektedir.<sup>1059</sup> Ernst'in bu iddiasının, metinle baş başa kalmak suretiyle yorum alanını genişletmeyi arzu eden bir yaklaşımı ifade ettiğinin altı çizilmelidir. Şu hâlde, bahsi geçen araştırmacılar Kur'an'ın metin yapısından çoğulculuk fikrine nasıl ulaşmaktadırlar? Artık bu sorunun cevabını aramaya başlayabiliriz.

### 3.3.2.3. Mâide, Bakara, Âli İmran ve Yusuf Sûrelerinde Dinsel Çoğulculuk Vurgusu İddiaları

Simetrik metin yapılarından hatırlanacağı üzere, merkez-temalı yapılar ABC/X/C'B'A' şeklinde olup metnin merkezinde yer alan X, merkezî temayı (central theme) ifade etmektedir. Sami retoriğinin kompozisyon birimlerinin herhangi bir seviyesinde merkez-temalı yapılara rastlanabilmektedir ve bu metinlerde ABC/C'B'A' birimleri X merkezî temasına hizmet eden tâlî hususlar/temalar olarak kabul edilmektedir. Biz, başlıkta yer alan sûreler özelinde bu konuyu irdelemek ve X biriminin hangi âyetleri ihtiva ettiği ve çoğulculuk düşüncesine nasıl bir katkı sağladığına odaklanmak istiyoruz.

#### a. Mâide 5/65-71 Örneği

Merkez-temalı metin yapılarında dinsel çoğulculuk temasının merkezî bir yer işgal ettiğini vurgulayan önemli isimlerden birisi Cuypers'tır. Mesela Mâide 5/65-71. âyetler Cuypers'a göre merkez-temalı simetriye sahip bir metin yapısındadır. Buna göre

<sup>1058</sup> Mesela bk. Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 112, 114, 144-145, 170; *Structure and Qur'anic Interpretation*, 12, 13, 15, 49, 52, 53.

<sup>1059</sup> Ernst, *How to Read the Qur'an*, 157.

65-68. âyetler A; 69. âyet X ve 70-71. âyetler de A' birimi olarak ifade edilebilir.<sup>1060</sup>  
Yani;

A (65-68)

X (69)

A' (70-71) şeklinde bir yapı ortaya çıkmaktadır.

A biriminde “Kitap ehli” (65), “kendilerine indirilenler” (66), “onların pek çoğunun yaptığı” (66), “sana indirilen” (68) ve “içlerinden pek çoğu” (68) ifadelerinin altı Cuypers tarafından çizilmektedir. Zira bunlar büyük ölçüde A' biriminde de geçmektedir: “İsrailoğulları” (70), “onlara gönderdik” (70), “onlara geldi” (70) “onlara karşılık verdi” (71), “onların pek çoğu” (71), “onların yaptıkları” (71).<sup>1061</sup> Metin biriminin merkezinde yer alan âyetin Mâide 5/69. âyetin meâli ise şu şekildedir: “Şüphesiz inananlar ile Yahudiler, Sabîiler ve Hristiyanlardan Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.”

Cuypers’in konu bağlamında dikkat çektiği hususlar şunlardır: A ve A' birimlerindeki ifadelerin örtüşmesine ek olarak tematik açıdan Kitap ehlinin nankörlüğü konu edilmektedir. Ancak nankörlük yapanlar onların tamamı değil, “pek çoğu”dur. Bu vurgu, içlerinden inananların da bulunduğu bir zümreye gönderme yapması bakımından kayda değerdir. İşte tam da bu gerçek, merkezî âyette inananlar ile birlikte Yahudiler, Sabîiler ve Hristiyanlardan inanıp iyi işler yapanların da kurtuluşa ereceğini belirtmektedir. Araştırmacı, çevre âyetler (A ve A') ile merkezî âyet (X) arasında görünürdeki tematik zıtlığın, bir problem teşkil etmediği gibi verilmek istenen mesajın bilinçli bir retorik eşliğinde iletilmesinin hedeflendiği kanaatini paylaşmaktadır.<sup>1062</sup>

### b. Mâide 5/87-96 Örneği

Yine Mâide sûresinden başka bir örnek daha paylaşalım: Sûrenin 87-96. âyetleri yiyecekler ya da farklı konularda caiz olan ve olmayan şeylerden bahsetmektedir.

<sup>1060</sup> Cuypers bu metin birimini A/X/A' şeklinde ifade etmemiştir ancak biz kolaylık olması bakımından en başından beri takip ettiğimiz yolu sürdürmek için böyle bir tercih yaptık.

<sup>1061</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 111.

<sup>1062</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 112. Metin yapısı bağlamında olmasa bile âyetin tefsirine ilişkin benzer tespitler için bkz. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), III, 32-34.

Özellikle şarabın yasaklandığı âyete (90-91) dikkat çeken Cuypers, tüm bu konuların bir merkezî âyetten (93) hareketle anlamlandırılması gerektiğini belirtmektedir:

“İman edip salih amel işleyenlere, Allah’a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah, iyilik edenleri sever.”

Cuypers’a göre bahsi geçen âyet grubunun merkezini teşkil etmesinin yanı sıra bu âyeti diğerlerinden ayıran önemli bir fark bulunmaktadır. Diğer âyetlerde “Ey inananlar!” hitabıyla doğrudan sözün muhataplarına seslenilirken sadece bu âyette üçüncü çoğul şahıs kullanılmaktadır ki bu da araştırmacıya göre ilgili âyetin konjonktürel değil, evrensel bir prensibi içerdiğine işaret etmektedir. Ayrıca âyetin barındırdığı tekrarlar da bu hususa katkı sağlamaktadır. Bu âyete ilişkin tefsir literatüründe sebab-i nüzûl bilgisi bulunduğu ve esasen bu âyetin 90 ve 91. âyetleri neshettiği bilgisinin mevcudiyetine atıfta bulunan Cuypers, bu tarihsel veriden hareketle âyetlerin izahının yapılamayacağını düşünmektedir. Ona göre âyetin metin biriminin merkezinde yer alması, sık tekrarlar içermesi ve âyette üçüncü çoğul şahıs kullanılması gibi durumlar, yiyecekler ve içecekler nedeniyle inanç sahibi kimselerin yerilemeyeceği evrensel mesajını da içermektedir. Merkezde yer alan bu âyet, çevre âyetlerdeki yasakların koşullarla sınırlı olduğunu imlemekte ve bu hususları daha esnek bir bağlama yerleştirmektedir. Cuypers açıkça şu sonuca varmaktadır: Âyetin merkezinde yer alan hususları -ki bunlar inanmak, iyi işler yapmak ve Allah’tan sakınmaktır- muhafaza ettiği sürece ve sarhoşluk, ibadetten alıkoyma, tartışma gibi noktalara vardırılmadıkça, kişinin kararınca alkol almasında bir sakınca yoktur.<sup>1063</sup> Dikkat edilirse, araştırmacının burada verdiği örnekten de rahatlıkla anlaşılmaktadır ki merkez-temalı simetride merkezin çevresinde yer alan hususlar, bağlayıcılık itibariyle daha ikincil planda kalmakta, tavsiye niteliğinde bir işlev görmektedir. Merkezî âyette yer alan “inanmak ve iyi işler yapmak” eylemleri, araştırmacının çoğulculuk bağlamında diğer örneklerinde de aynı şekilde merkezde konumlanması itibariyle kayda değerdir.

Yukarıda örneklendiği üzere Mâide sûresinin alt kompozisyon birimlerinde tespit edildiği iddia edilen çoğulculuk vurgusunun, sûrenin bütününe taşınmadığı görülmektedir zira sûre bütününde Cuypers, merkez-temalı değil ayna-yansımali

<sup>1063</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur’an*, 112.



simetrik yapı bulunduğunu savunmaktadır. ABC/CBA şeklinde özetlenen yapıyı daha önce paylaşmıştık.<sup>1064</sup>

Cuypers'a göre Mâide sûresinin ilk ve son alt bölümleri (extreme sub-sections; A1-A2 ve B3) akitleşme ile ilgilidir: A1 biriminde inananlar akitlerini yerine getirmekte; A2'de Yahudi ve Hristiyanlar bunu yerine getirmemekte; B3'te ise akitlerini yerine getiren ya da bunu yapmaları güçlü bir şekilde tavsiye edilen Hristiyanlar'dan bahsedilmektedir. Orta alt bölümler (A3-A4 ve B2) hem inananlar hem de Ehl-i Kitap'la ilgili yasaları içermektedir. Geriye kalan komşu alt bölümler (A5 ve B1) ise Kitap ehlinin İslam'la ilişkilerine değinmektedir. Kitap ehlinin statüsü ve onların İslam'a davet edilmeleri bu alt bölümlerde işlenmektedir.<sup>1065</sup>

Cuypers'ın Mâide sûresinin tamamına yönelik yaptığı bu analiz, onun aynı sûre içinde dinsel çoğulculuk vurgusu taşıdığını öne sürdüğü âyetlerin yalnızca sûre bütünündeki birkaç temadan birisi mesabesine indirmektedir. Böylece onun pasaj düzeyinde bulunduğunu iddia ettiği çoğulculuk mesajı, sûre bütününde sıradan bir konu hâline gelmektedir.

Cuypers'tan sonra dinsel çoğulculuk fikrinin Kur'an'da önemli bir yer tuttuğu iddiasını ortraya atan ikinci önemli isim ise Raymond Farrin'dir. Burada biz onun Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerine yönelik ilgili değerlendirmelerine göz atıp akabinde Yûsuf sûresinin çoğulcu yapısını hem Farrin hem de Cuypers'ın tespitleri üzerinden paylaşmayı planlıyoruz.

### c. Bakara Sûresi Örneği

Farrin'in yedi bölümde incelediği sûrenin simetrik yapısını daha önce paylaşmıştık.<sup>1066</sup> Bu sûrede araştırmacı, ABC/X/C'B'A' şeklinde merkez-temalı simetrik metin yapısı bulunduğunu iddia etmekte ve bu metin yapısının merkezine (X) 142-152. âyetleri yerleştirmektedir. Bu âyetler Müslümanların yeni kiblesinin Mescid-i Haram olduğu konusunu ihtiva etmektedir. Ayrıca Farrin, bu bölümün de merkezinde yer alan 147 ve 148. âyetlerin altını çizmektedir:

---

<sup>1064</sup> Bk. Resim 3.10.

<sup>1065</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 112. Mâide sûresinin kompozisyonuna ilişkin daha araştırmacının daha detaylı tespitleri için bk. Cuypers, *The Banquet: A Reading of the Fifth sûra of the Qur'an*, 451-470.

<sup>1066</sup> Bk. Resim 3.15.

“Hak, Rabbindendir. Artık sakın şüpheye düşenlerden olma! Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın! Nerede olsanız, Allah hepinizi bir araya getirir! Şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter!”

Bu âyetlerde Farrin’e göre bir yandan Müslümanlar kendilerine has bir kıbleye sahip olmak sûretiyle müstakil bir topluluk olma hüviyeti kazanırken, diğer yandan bu yeni durumun fazla abartılmaması gerektiği, aslolanın “iyilikte yarışmak” olduğu vurgulanmaktadır.<sup>1067</sup> Araştırmacı, bu tezini hem sözü edilen âyetlerin Bakara sûresinin merkezinde yer almaları nedeniyle yapısal açıdan, hem de yine Bakara ve Mâide sûrelerinden âyetlerle metinlerarası bağlamda da desteklemektedir. Söz konusu âyetlerden ilki Bakara sûresinin 115. âyetidir: “Doğu da Batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz, Allah’ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” Konu bağlamında referans gösterilen ikinci âyet, Mâide 5/48’dir:

“Ey Muhammed! Sana da o Kitab’ı hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik. Artık Allah’ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir.”

### c. Âl-i İmrân Sûresi Örneği

Farrin, dinsel çoğulculuk vurgusunun Bakara sûresinde olduğu gibi Âli İmran sûresinde de merkezî tema olduğunu düşünmektedir. Hatırlanacağı üzere araştırmacı, Bakara sûresinde olduğu gibi bu sûrenin de yedi bölümlü merkez-temalı simetrik yapıda olduğu kanaatinde.<sup>1068</sup> Merkezî bölümde, Bakara’da olduğu gibi, “birlik olma”, “hayırda yarışma”, “iyiyi tavsiye edip kötüden sakındırma” gibi tavsiyeler, araştırmacıya göre dinsel çoğulculuk temasını öne çıkarmaktadır.<sup>1069</sup>

### d. Yûsuf Sûresi Örneği

Farrin’in Yûsuf sûresinin merkez-temalı simetrik yapısını daha önce paylaşmıştık<sup>1070</sup> Farrin, doğrudan dinsel çoğulculuk ifadesini kullanmasa da, Hz. Yusuf’un rüyaları yorumlamadan önce zindan arkadaşlarına yaptığı davetin (x)

<sup>1067</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 15; “Surat al-Baqara: A Structural Analysis”, 30.

<sup>1068</sup> Farrin’in Âl-i İmrân sûresi metin yapısı için bk. Resim 17.

<sup>1069</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 28.

<sup>1070</sup> Bk. Resim 3.22.

“evrensel mesajlar” içerdiği düşüncesindedir. Onu bu düşünceye sevk eden şey, Yûsuf 12/38’de yer alan Hz. Yûsuf’a ait şu ifadelerdir: “Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub’un dinine uydum.” Böylece araştırmacı, kurtuluşun yalnızca İslam ile sınırlı olmadığı ve monoteist diğer dinleri de kapsadığı, İslam’ın mesajının kendisinden önceki mesajları paylaştığı kanaatini Hz. Yusuf’un bu cümlelerinden destekleme gayreti içine girmektedir.<sup>1071</sup> Hatta Farrin, Hac 22/17’ye atıfla çoğulculuğun sınırlarını Sâbiîler ve Zerdüşîleri de içine alacak şekilde genişletmektedir.<sup>1072</sup> İlgili âyetin meâli şu şekildedir: “Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Allah’a ortak koşanlar var ya, Allah kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir. Çünkü Allah, her şeye şahittir.”

### 3.3.3. Değerlendirme

Watt’ın çoğulcu (diyalogcu) yaklaşımının onun çalışmalarına hem benimsediği üslup hem de “âyetlerin tarihselliğine” yaptığı vurgular üzerinden yansıttığı tespit edilmektedir. Watt, Kur’an’a yönelik tespitlerini yaparken Müslümanları rahatsız etmeyecek bir üslup kullanmaktadır. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki birtakım problemlere değinen âyetleri ise, kendi tarihsel bağlamlarıyla sınırlı tutmakta, bugünün Müslüman-Hristiyan ilişkilerine taşımamaktadır. Dolayısıyla Watt’ın tarihselci yaklaşımının, araştırmacı tarafından çoğulcu bir perspektife katkı sağlayacak tarzda istihdam edildiği belirtilebilir. Watt’ın Kur’an’dan bahsederken “Allah diyor” ya da “Muhammed diyor” yerine “Kur’an diyor” tabirini tercih etmesi, üslup olarak Müslümanların ve Hristiyanların itiraz etmediği bir kalkış noktasını ifade etmesi bakımından önemlidir. Bu noktada özellikle dikkat çekmek istediğimiz husus, onun “Kur’an diyor” (the text says) söyleminin, aynı zamanda “metin-merkezli” bir okuma biçimine gönderme yapmasıdır. Her ne kadar Watt, bu tercihini diyalogcu kaygılarla bir üslup olarak benimsemiş olsa da, çalışmamızın ilk bölümünde de belirttiğimiz gibi, onun bu tercihinin süreç içinde üslubu aşarak bir yöntem arayışına ışık tutan bir bağlamı da ifade ettiğini söyleyebiliriz. Kur’an’da o zamana kadar edebî problem olarak görülen pek çok hususun, Watt’ın 1970 yılına ait çalışması *Bell’s Introduction to the Qur’an*’da

<sup>1071</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 43. Aynı ifadeye Cuypers da dikkat çekmektedir. Ona göre de Hz. Yusuf’un davetindeki “monoteizm” vurgusu gözden kaçırılmamalıdır. Cuypers, *The Composition of the Qur’an*, 168-169.

<sup>1072</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 53.

metin-merkezli bir okuma ile makul izahlarının yapılabileceğinin ima edilmesi, bu tespitimizi desteklemektedir.<sup>1073</sup>

Cuypers ve Farrin'in dinsel çoğulculuk mesajı bulunduğunu iddia ettikleri pasajlar ya da sûreler meselesine gelince burada durum hayli farklılık arz etmektedir. Önemli bir noktanın altını çizerek başlayalım. Her iki araştırmacının da çoğulculuk mesajı içerdiğini iddia ettikleri âyet pasajları ya da sûreler, merkez-temalı (concentric) simetrik yapıdadır. Cuypers, Kur'an'da en çok merkez-temalı yapılara rastlanıldığını belirtse de, onun Kur'an'ın önemli bir kısmının metin yapısının henüz çözümlenemediğine dair itirafı,<sup>1074</sup> bu tespitinde aceleci davrandığını göstermektedir. Doğrusu biz, çoğulcu mesajların merkez-temalı modeller temelinde ortaya konulma arzusunun, araştırmacılar açısından makul bir izahı bulunduğunu düşünüyoruz. Şöyle ki, diğer simetri modelleri Kur'an'dan dinsel çoğulculuk çıkarmak için "uygun" görünmemektedir, zira bu yapılarda çoğulculuk mesajının metnin tamamında yer alması gerekmektedir. Oysa merkez-temalı simetride çoğulculuk mesajları içeren/içerdiği iddia edilen ifadeler X olarak belirlendiğinde, diğer metin birimleri (ABC/A'B'C' gibi) tâli unsurlar olarak işlev görmektedir. Bu birimlerin kendi aralarında gevşek de olsa tematik yahut yapısal bazı paralellikler tespit edildiğinde iş oldukça kolaylaşmaktadır.

İddiamızı biraz daha anlaşılır kılmaya çalışalım. Paralel (ABC/A'B'C') ya da ayna-yansımali (ABC/C'B'A') simetrik yapılar hatırlanırsa, bunlarda bir metin biriminin herhangi bir kısmında çoğulculuk vurgusuna yorumlanacak bir ifadeye rastlanılmasının tek başına fazlaca bir önemi yoktur. Söz gelimi ABC/A'B'C' şeklinde bir paralel metin yapısının A ve A' birimlerinde "çoğulcu" ifadeler yer alması, metnin yalnızca bir kısmında yer alan "tali" bir mesele anlamına gelecektir. İlgili metin birimlerinin tamamında aynı mesaja farklı açılardan yer verilmelidir ki bu durumda Kur'an'da "çoğulculuk" mesajının vurgulandığı gibi bir sonuca varılabilirsin. Ancak söz konusu merkez-temalı simetri olduğunda, mesela ABC/X/C'B'A' yapısında X'in çoğulculuk vurgusuna sahip olması yeterli olup diğer birimlerinin yalnızca tematik ya da yapısal açılardan simetrik bazı paralellikler arz etmesi yeterlidir. Hatta X dışında kalan birimler X birimine karşıt bir temayı işleseler dahi metinde X esas alınmakta, diğer birimler (ABC/C'B'A') tâli, ikincil ve hatta "tarihsel" (konjonktürel, geçici) önemde addedilmektedir. Bu durumda şâyet metnin merkezinde (X) yer alan/aldığı

<sup>1073</sup> İlgili tespitler için bk. Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 89-101.

<sup>1074</sup> Cuypers, *The Composition of the Qur'an*, 83.

iddia edilen birimde çoğulcu bir mesaja ışık yakacağı düşünülen bir ifade bulunabilirse, bu kısım “evrensel”; diğer birimler (A, B, C, A', B', C' vb.) “önemsiz” ya da “tarihsel” yahut da bir biçimde X'e hizmet eden birimler olarak görülmektedir. Dolayısıyla bize göre çoğulcu mesajlara zarar vereceğini düşündüğü âyetleri Watt, “tarihselleştirerek” değerini azaltırken; Cuypers ve Farrin ilgili âyetleri “metnin merkezinden uzaklaştırarak” tarihselleştirmekte ya da önemini azaltmaktadır.

Bunun bariz örneklerinden birisini Farrin'in Bakara sûresi analizi oluşturmaktadır. Araştırmacının iddia ettiği sûre bölümleri arasındaki simetrik paralelliklerin, ilgili bölümlerdeki toplam âyetler içindeki oranına baktığımızda, keyfi temaların öne çıkarıldığını tespit etmek zor olmamaktadır. Örneğin araştırmacı A ve A' birimlerinde kayda değer paralellikler tesis etmişse de<sup>1075</sup> B (40-112) ve B' (178-242) birimlerinde bunu başaramamış görünmektedir. Farrin'in B bölümünde öne çıkardığı konular şunlardır:

- Hz. Musa'nın İsrailoğullarına şeriat getirmesi
- İsrailoğullarının inek kesmedeki isteksizliği

B biriminde (40-112) öne çıkarılan konuların ilki için kabaca 53-73. âyet aralıkları verilebilir. İkinci konu ise 67-71. âyetlerde, yani ilk konunun içinde geçmektedir. Dolayısıyla 73 âyetten oluşan bölümün 21 âyetlik dilimi öne çıkarılmaktadır. Geride kalan âyetlerin konularına göz atıldığında özellikle İsrailoğullarının kınanmasını içeren âyetlerin hayli yekûn tuttuğu gözlenmektedir. Örneğin 72-81. âyetlerde İsrailoğullarının nankörlüğü; hakikati gizlemeleri, zanlarıyla hareket etmeleri ve Kitab'ı tahrif etmeleri konu edilmektedir. 83-86. âyetler İsrailoğullarının verdikleri sözleri tutmamalarından ve azaba duçar olacaklarından bahsetmektedir. 87. âyet İsrailoğullarının peygamberleri öldürmelerinden; 88. âyet ise İsrailoğullarından pek azı hariç inkâr etmesi ve onların lanetlenmesinden; 89-91. âyetler İsrailoğullarının Kur'an'ı inkâr etmesinden; 92-93. âyetler İsrailoğullarının buzağıyı ilah edinmelerinden; 94-95. âyetler İsrailoğullarının cenneti kendilerinin hak ettiği iddialarının reddedilmesinden; 96. âyet İsrailoğullarının dünyaya düşkünlüklerinin kınanmasından bahsedilmektedir. Devamındaki âyetlerde de İsrailoğullarının bir kısmının antlaşmalarını bozmaları (100); Hz. Muhammed'i yalanlamaları (101); Hz. Musa'yı sorguya çekmeleri nedeniyle kınanmaları (108); Ehli Kitab'ın bir kısmının

---

<sup>1075</sup> Bk. Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 10-12; 18-20.

kıskançlıkları yüzünden kınanması (109); Yahudi ve Hristiyanlardan başkaları cennete giremeyecek iddiasında bulunanların kınanması (111-112) gibi konuların ağırlık kazandığı ortaya çıkmaktadır.

B bölümünde İsrailoğullarının çeşitli gerekçelerle kınandığı âyetlerin sayısı, araştırmacı tarafından öne çıkarılan diğer konulardan daha fazla yer tutmasına rağmen, niçin ilgili bölümün ana konuları arasında yerini almamaktadır? Farrin, tüm bu kınama âyetlerinin “merkezinde” bulunduğunu iddia ettiği 62 ve 82. âyetleri<sup>1076</sup> öne çıkarmak suretiyle “çoğulculuk mesajına zarar vermesi muhtemel” âyetleri tali konuma taşımaktadır.<sup>1077</sup>

Üstelik bahsi geçen kusurları bir kenara bıraksak bile, araştırmacılar bu konuda her hâlükârda aceleci davranmış görünmektedirler. Zira yukarıda genel anlamda değindiğimiz üzere, şâyet Kur’an dinsel çoğulculuk mesajını merkezî teması hâline getirmişse, bunu metnin bütününe taşımış olmalıdır ve metnin bütününe merkezine de bu temayı yerleştirmiş olmalıdır. Bu yüzden Kur’an’ın yalnızca bir kısmında test edilen bir yöntemden hareket ederek ve Cuypers’in bizzat kendi ifadesiyle Kur’an metninin yapısını bütün olarak çözümleyebilmek için daha kat edilecek çok mesafe bulunmakta iken,<sup>1078</sup> dinsel çoğulculuğun Kur’an’ın ana mesajlarından olduğu konusunda hüküm vermekte araştırmacıların acele etmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

Açmak gerekirse, bu yaklaşımda “metnin merkezi” ifadesi, araştırmacının Kur’an metninin ne kadarlık bir dilimiyle ilgilendiğine bağlı olarak değişmektedir. Söz gelimi Cuypers’a göre Mâide 87-96. âyetlerde metnin merkezini 93. âyet oluşturmaktadır. Kezâ Farrin’e göre Bakara sûresinin merkezi 142-152. âyetlerden müteşekkildir. Yine aynı araştırmacıya göre Kur’an’ın tamamının merkezinde 50-56. sûreler yer almaktadır. Dolayısıyla “metnin merkezi” ifadesi, bir âyetten başlayarak birkaç sûreye ve oradan da metnin bütününe uzanan bir niceliği ifade etmektedir. Bu tespit, bizi önemli bir noktaya taşımaktadır. Şâyet Kur’an bütüncül bir yapı arz ediyorsa, onun ana mesajlarını metnin merkezine yerleştirmesi beklenmelidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Cuypers’a göre metnin tamamının yapısının çözümlenmesi için henüz

---

<sup>1076</sup> “Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiilerden (her bir grubun kendi şariatında) “Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır, (diye hükmedilmiştir).” Bakara 2/62. “İman edip salih amel işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.” Bakara 2/82.

<sup>1077</sup> Farrin, *Structure and Qur’anic Interpretation*, 12.

<sup>1078</sup> We are still far from being able to say how the ensemble of the Qur’an is constructed.” Cuypers, *The Composition of the Qur’an*, 83.

çok erkendir. Dolayısıyla Kur'an'ın belirli nicelikteki metin birimlerinin “dinsel çoğulculuk” mesajı içerdiği varsayılsa bile, metnin tamamının yapısı çözümlendiği sürece bu mesajların metnin merkezini teşkil edeceğinin bir garantisi yoktur. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre şu an için X konumunda bulunan âyet ya da âyet gruplarının, metnin tamamı içinde A, B', C gibi birimleri ifade etmesi, dolayısıyla merkezi konumlarını kaybetmeleri ihtimal dâhilindedir.

Farrin'e gelince o, hatırlanacağı üzere meseleyi daha ileri bir noktaya taşımakta, Kur'an'ın tamamında simetri bulunduğunu iddia etmektedir. Onun Bakara, Âl-i İmrân, Yûsuf gibi müstakil sûrelerde çoğulcu mesajların bulunduğu iddiasını paylaşmıştı. Fakat bu çoğulcu mesaj, mesela sûre çiftlerinin ya da gruplarının merkezine de taşınmış mıdır? Farrin bunu elinden geldiğince yapmaya çalışmaktadır ancak önemseydiği konuyu öne çıkarmak sûretiyle. Mesela onun sûre grupları listesinde 2-5. sûreler A; 47-49 sûreler A' grubunu oluşturmaktadır. Araştırmacı bu gruplar arasında “en az iki dikkat çekici ilişkinin” (at least two notable connections) bulunduğunu belirtmektedir.<sup>1079</sup> Bahsi geçen grupta Bakara 2/148 ve Hucurat 49/13 arasında araştırmacıya göre çoğulculuk mesajı bulunmaktadır. Bakara 2/148'in meali şöyledir: “Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın...” Hucurat 49/13'e de bakalım: “Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizleri boylara ve kabilelere ayırdık...”.

Farrin, İslam literatürüne karşı takındığı pragmatik tavır ile de eleştiriyi hak etmektedir. Nitekim o, bazı sûre gruplarının tefsir literatüründe çok önceden fark edildiği konusunda Zerkeşî, Süyûfî gibi âlimlere atıf yapmasına<sup>1080</sup> rağmen, bahsi geçen âyetlerin tefsiri hususunda benzer bir tavır sergilememekte, müfessirlerin âyet yorumlarına müracaat etmemektedir.<sup>1081</sup>

<sup>1079</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 59.

<sup>1080</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 48.

<sup>1081</sup> Örneğin Zemahşeri, Bakara 2/148. âyeti yorumlarken, farklı dinlerin yöneldikleri farklı kabileler bulunduğunu söyledikten sonra, âyetin muhatabının bütün insanlar değil, “Ümmet-i Muhammed” olduğunu açıkça beyan etmektedir. Hatta ona göre “herkesin farklı bir yönü vardır” ifadesi, nerede olurlarsa olsunlar, sonuçta Müslümanların Kâbe'ye yönelmeleri nedeniyle ortak bir kiblesi bulunduğuna atıf olarak da anlaşılabilir. Bk. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an hakaiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Riyad: Mektebetü'l Übeykan, 1998), I, 345-346. Keza Hucurat 49/13'te Zemahşeri, “sizleri tanışasınız diye kabilelere ve boylara ayırdık” ifadesini de âyetin tarihsel bağlamında yorumlamaktadır. Buna göre Arap toplumunun kendi içinde çeşitli alt kısımlara ayrıldığı ama bunun bir ayrılık değil tanışma vesilesi olması gerektiği vurgulanmaktadır. Asıl üstünlük ise takvadadır. Takva ise Müslümanlarla inkâr edenleri ayıran bir özellik olarak açıklanmaktadır. Bk. ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, V, 585.

Kezâ Farrin, Fâtiha sûresinin ilk âyetinde geçen el-âlemîn ifadesini tefsir disiplininin kurucu ismi İbn Abbas'a atfla açıklamakta, bu ibarenin "insanlar ve cinler" olduğunu belirtmektedir.<sup>1082</sup> Araştırmacının bu tarihsel malzemeye başvurmasının bir nedeni vardır. Şöyle ki, Kur'an'ın ilk âyetinde geçen *âlemîn* ibaresini insanlar ve cinler olarak anladığımızda, son âyetin *insanlar ve cinler* (Nas 114/6) ile bittiği hesaba katılırsa, ona göre kayda değer bir *bütünlük* tespit edilmektedir.<sup>1083</sup> Ama aynı araştırmacı, Fâtiha sûresinin son âyetini açıklarken benzer bir yol izlememekte, mesela bu âyette yer alan *gazaba uğrayanlar ve sapkınların* kimler olduğu konusunda kendisine otorite attığı İbn Abbas'a danışmamaktadır. Bunun muhtemel nedeni, İbn Abbas gibi pek çok tefsir otoritesine göre gazaba uğrayanların Yahudiler, sapkınların ise Hristiyanlar olduğu yönündeki kanaat<sup>1084</sup> olsa gerektir. Zira bu tür bir anlama, araştırmacının tesis etmeye çalıştığı dinsel çoğulcu okumaya karşı bir meydan okumayı ifade etmektedir. Araştırmacının Kur'an'ın merkezinde yer aldığı iddia ettiği sûrelerin (50-56) merkezi temalarına da bakalım. Farrin'e göre bunlar; Ahiret, hesap, cennet ve cehennem gibi konulardan bahsetmektedir.<sup>1085</sup> Dolayısıyla Kur'an'ın bütünüdür merkezinde yer alan bu sûrelerin de çoğulculuğa doğrudan vurgu yapan temalardan oluşmadığının altını çizmek istiyoruz.

Farrin'in zaman zaman bütünlük arayışlarında metnin sınırlarını da aşan bir ideal gözettiğini ortaya koyması bakımından bir örneği paylaşmak istiyoruz. Araştırmacı, Fâtiha sûresinin ikinci âyeti olan "Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur" ifadesinin kıyamet gününde de aynen tekrar edileceğini Zümer 39/75. âyetle desteklemektedir: "...Artık kullar arasında adaletle hükmedilmiş ve "hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur," denilmiştir." Böylece araştırmacıya göre Kur'an'ın başı ile zamanın sonu (kıyamet günü) arasında da bir bütünlük ortaya çıkmış olmaktadır.<sup>1086</sup> Şüphesiz araştırmacının bu yorumunu, bütünlük arayışlarının uzanabileceği özneliğin sınırlarına dikkat çekmek amacıyla aktarıyoruz.

---

<sup>1082</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 3. *Câmiu'l Beyân*'da İbn Abbas'a atfedilen bazı rivâyetlerde Farrin'in belirttiği gibi bu kelime yalnızca insanlar ve cinlerle açıklanmaktaysa da *âlemîn* kelimesinin yaratılmış her şeyi içine aldığı, yer ve gök arasında bilinen ve bilinmeyen her şeyi kapsadığına dair de yine İbn Abbas'tan bir rivâyet bulunmaktadır. Bk. Taberi, *Câmiu'l Beyân*, I, 144.

<sup>1083</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 8.

<sup>1084</sup> Taberi, *Câmiu'l Beyân*, I, 180 vd.; Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, I, 264 vd.

<sup>1085</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 59.

<sup>1086</sup> Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation*, 3-4.



Kitab-ı Mukaddes metinlerinde uygulanan Sami retoriği analizini Kur'an araştırmalarına da taşıyan öncü isim Cuypers, metin bütünlüğü arayışları bağlamında önemli bir etki oluşturmuş görünmektedir. Araştırmacının yaklaşımı, Kur'an'ın bütünlük arz ettiği varsayımından hareket eden bir "edebî analiz" olmanın ötesine geçmekte, Kur'an'ın dinsel çoğulculuk mesajı veren bir metin olarak takdim edildiği teolojik bir yöne evrilmektedir. Onun, Kur'an'ın metin yapısını metinlerarası bir perspektifle Kitâb-ı Mukaddes metinlerine uygulanan bir yöntem üzerinden temellendirme gayretlerinin akademik bir kaygının ötesine geçtiği açık olarak görölmektedir. Ernst'in de yerinde tespiti ile bu tür bir yaklaşımdan hareketle Kur'an'ın "çoğulcu" içeriğe sahip ve "bütüncül" bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymak, Cuypers açısından Kitab-ı Mukaddes'in otantikliğini teyit etmek anlamına da gelebilir. Zira "sonraki metnin (Kur'an) orijinalliği, 'kaynak' metnin (Kitab-ı Mukaddes) orijinalliğine de ışık tutabilecektir."<sup>1087</sup> Belki bu vesileyle, Meynet'in de aynı yöntemle Kitâb-ı Mukaddes metinleri bağlamında benzer çoğulcu mesajlara ulaşma gayretinde olup olmadığının araştırılması ilginç olabilir.

---

<sup>1087</sup> Cuypers'in metoduna ilişkin Ernst'in şu ifadeleri kayda değerdir: "Perhaps his most provocative suggestion is that intertextuality between the Qur'an and the Bible really goes both ways; in other words, 'the more recent text can also shed light on the originality of the source-text'." Ernst, *How to Read the Qur'an*, 210.

## SONUÇ

Çağdaş Batılı Kur'an araştırmalarına temel teşkil eden eserlerin verilmeye başlandığı XIX. yüzyıldan itibaren Batı literatüründe Kur'an; "kopuk", "insicamsız", "kronolojik tertip arz etmeyen" "edebî bütünlükten yoksun", "gereksiz tekrarlar barındıran" ve "sıkıcı" bir metin olarak nitelenmiştir. 1980'lerden sonra ise Kur'an'ın gerek müstakil sûrelerde gerekse sûreler arasında "bütüncül", "insicamlı" ya da "simetrik" bir metin yapısına sahip olduğu varsayımından hareket eden çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Araştırmamız, bahsi geçen kırılmanın arka planına odaklanmış ve ilgili literatürün analizini konu edinmiştir.

XIX. yüzyılla birlikte Batı akademisinde tarihsel-eleştirel metotların etkisiyle Kur'an'ın bir "tarihsel metin" olarak analiz edildiği ve araştırmacılarının karşısına "beklenen" bir metin formatında çıkmadığı görülmüştür. Pek çok edebî kusur barındırdığı düşünülen ve kronolojik bir tertibe de sahip olmayan Kur'an metninin kronolojik tertibini tespit etmeye matuf bir literatürün teşekkül ettiği tespit edilmiştir. Böylece hem metnin tarihine yönelik daha sistematik bir okuma hedeflenmiş hem de metin yapısı "problemlerinin" belirli ölçüde çözüme kavuşacağı düşünülmüştür.

Kronoloji çalışmaları Weil ve Nöldeke ile sûre düzeyinde başlamış ve ilerleyen dönemlerde Bell ve Hirschfeld gibi isimlerin girişimleri ile pasaj düzeyine taşınmıştır. Ancak süreç içinde pasaj-temelli kronolojileştirme çalışmalarının önemli bir mesafe kat edemediği ve Nöldeke kronolojisinin otoritesini muhafaza ettiği görülmüştür. Diğer yandan Nöldeke'nin pek çok sûrenin kronolojik sırası hususunda kesin yargılarda bulunmaktan kaçındığı ve alandaki ciddi zorluklara dikkat çektiği ortaya çıkmıştır. Son tahlilde araştırmacının önerdiği listenin, geleneksel Mekkî-Medenî listelerinden büyük farklılıklar içermediği görülmüştür. Bu hususta dikkat çeken tek farklılığın, Mekkî sûrelerin üç ve Medenî sûrelerin bir olmak üzere toplam dört dönem şeklinde ele alınması olduğu tespit edilmiştir. Bu listelerin içine dâhil edilen sûrelerin kronolojik pozisyonuna ilişkin Nöldeke'nin teslim ettiği zorluklar, onun girişiminin son tahlilde sûrelerin genel bir tarihlendirme temelinde bölümlenmesinden öte anlam taşımadığını göstermiştir. Nöldeke'nin geleneksel listelerden hareketle ortaya koyduğu üslup eksenli eleştirel incelemelerin, geleneksel listeleri önemli ölçüde teyit ettiği fark edilmiştir. Watt'a kadar uzanan dönemde yoğunlaşan kronoloji literatürüne ilişkin bu

tespitler neticesinde XX. yüzyılın son çeyreği, Kur'an araştırmalarında "kronoloji arayışlarının tıkanığı" ve "yeni arayışların ortaya çıktığı" bir zaman dilimi olarak tespit edilmiştir. Zira bahsi geçen döneme kadar uzanan süreçte âyetlerin tarihlendirilmesi konusunda fazla bir mesafe alınmadığı gibi, metne atfedilen pek çok edebî problemin de zihinlerde mevcudiyetini koruduğu açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Nöldeke, Bell ve Watt gibi araştırmacıların, bir yandan metnin kronolojik tertibi üzerinde çalışırken diğer yandan Mushaf tertibinin mantığı üzerinde daha yakın okumalar yapılmasını salık veren cümleler serdetmelerinin, adeta müteakip dönemde Mushaf tertibi temelinde ortaya çıkacak olan bütünlük arayışlarının ilk fısıltılarını teşkil ettiği kanaatine varılmıştır.

Son yarım asırda Kur'an'ın mevcut metin yapısı üzerinde yoğunlaşan literatürün bir diğer muharrik gücünün de çağdaş edebiyat kuramlarında yaşanan gelişmeler olduğu görülmüştür. 1950'lerle birlikte çağdaş edebiyat kuramlarında metin-merkezli yaklaşımların öne çıkması ve bunların kutsal metinlere de taşınmasının, Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an metinlerinin mevcut yapıları üzerinden bir analiz sürecini teşvik ettiği net bir biçimde ortaya konulmuştur. Bu gelişmeler neticesinde, âyetlerin ve sûrelerin kronolojik olarak düzenlenmeye çalışıldığı "tarih merkezli" okumaların yerini Mushaf tertibinin mantığını çözümlenmeye matuf "edebiyat merkezli" analizlerin almaya başladığı tespit edilmiştir. Bu ilginin; münasebet literatürü, retorik analizi, sözlü bağlam, metinlerarasılık ve metiniçilik gibi unsurların da istihdam edildiği bir araştırma alanına yol verdiği gözlenmiştir. İlgili literatürde Kur'an metninin bütünüyle tarihinden bağımsız yorumlanmamışsa da tarihin eski merkezî konumunu yitirdiği ve pragmatik bir yan unsur olarak edebî çözümlemelerin hizmetine girdiği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda son yarım asırda Kur'an'ın "edebî metin" olarak analiz edildiği bir literatürün teşekkül ettiği ortaya konulmuştur. Bu kapsamda beliren çalışmalar içinde, Mekkî sûrelerden başlayarak en uzun sûrelere, sûre çiftlerine, sûre gruplarına ve nihayet metnin tamamına uzanan Batılı bütünlük arayışlarında şu bulgulara rastlanılmıştır:

1. *Tarihsel Veri Problemi*: Bu husus, öncelikli olarak kronoloji arayışları kapsamında teşekkül eden literatürde ifadesini bulmuştur. Batılı araştırmacılar tarafından XIX. yüzyıldan itibaren Kur'an'ın kronolojik tertibini amaç edinen çalışmalarda, tefsir ve siyer literatürünün güvenilir bulunmamasından kaynaklanan bir veri sıkıntısı yaşandığı görülmüştür. Bahsi geçen güven problemi, araştırmacıları

inceleme metni (Kur'an) ile büyük ölçüde baş başa bırakmıştır. Hâl böyle olunca tefsir ve siyer verilerinden sağlanan kısmî ve yüzeysel istifadeler dışında Kur'an'ın kronolojik tertibinin büyük oranda yine Kur'an'dan hareketle tesis edilmeye çalışıldığı bir literatür ortaya çıkmıştır. Ne var ki, metnin kronolojisini bizzat metinden hareketle tesis etme gayretleri, beklenen neticeler vermemiştir. Zira Kur'an, bir tarih kitabı mantığında düzenlenmediği gibi kendi dönemine ait tarihsel olaylar hakkında çok az bilgi verdiği için, âyet pasajlarının ya da sûrelerin muhtemel tarihlendirmesi konusunda sınırlı bir mesafe alınabilmiştir. Son tahlilde geleneksel Mekkî-Medenî listeleri üzerinden yükselme ve daha esaslı sonuçlar elde etme denemesini ifade eden çalışmaların, gelinen noktada pasaj düzeyinde kronolojileştirme hususunda başarılı olamadığı, sûre düzeyinde ise geleneksel listelerin üzerine çıkabilecek yeni bulgulara ulaşamadığı görülmüştür.

Tarihsel veri problemi arz eden bir diğer çalışma alanı, edebî-tarihsel olarak nitelendirdiğimiz yaklaşımda kendini göstermiştir. Neuwirth, Mekkî sûrelerin metin yapılarının Geç Antik bağlamda anlamlandırılması gerektiğini savunmuştur. Neticede Mekkî sûrelerin yapısı; kâhin sözleri, kaside ve Kitâb-ı Mukaddes ile metinlerarası bir mukayese üzerinden çözümlenmeye çalışılmıştır. Tefsir literatürünün ise bu yaklaşımda hemen hiç işlev görmediği net olarak görülmüştür. Ne var ki, İslam literatürüne atfedilen “güvenirlik” problemine alternatif kayda değer güvenilir veri önerisinde bulunulamadığı gözlenmiştir. Örneğin, kâhin sözlerinin otantikliği konusunda bizzat Neuwirth'in teslim ettiği problemler, bunun en açık örneğini oluşturmuştur. Kur'an metninin otantikliği kabulünden hareket eden Batılı araştırmacılar, ilk muhatapların vahyin kâhin sözü olduğu yönündeki ithamlarını içeren âyetlerin referansıyla bu tür bir benzerliğin bulunduğunu varsaymışlardır. Ancak, otantik olduğu düşünülen kâhin sözleri ortaya konulamadığı ve bunlarla belirli sûreler arasında somut mukayeseli analizlerin gerçekleştirilemediği görülmüştür. Neredeyse bütün bir tefsir külliyyatının teolojik, sübjektif ve dolayısıyla güvenilirlik arz etmemekle itham edilmesinden sonra, yeminlerle başlayan sûrelerin, “kâhin sözleri”ne ilişkin güvenilirliği olmayan teorik veriler temelinde incelenmesi, açık bir çelişki örneği olarak tespit edilmiştir. Kaside metin yapısı ile yapılan mukayeselerin ise kasidenin metin yapısına yönelik teorik bilgilerden ziyade somut karşılaştırmalar üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Keza Kitâb-ı Mukaddes metinleri ile mukayeseli okumaların da

Rahman sûresi ve Mezmurlar 136 örneğinde somutlaştırılması önemli olmakla birlikte bu bağlamda da mukayesenin genişletilmesi gerektiği gözükmektedir. Son tahlilde, Neuwirth'in Kur'an'ın Geç Antik edebiyat içinde konumlandırılması ve çözümlenmesi önerisinin sınırlı ve büyük ölçüde teorik veriler üzerinden ilerletilmeye çalışıldığı ve somutlaştırılmayı beklediği ortaya konulmuştur.

Tarihsel veri sıkıntısının bariz bir şekilde ortaya çıktığı diğer bir alan da, Cuypers tarafından gündeme taşınan ve Farrin tarafından da benimsenen Sami retoriği temelli simetri arayışlarıdır. Kur'an'ın, Sami retoriği özelliklerini yansıttığı iddiası üzerinden yükselen çalışmalarda ilgili retoriğin özelliklerini içeren ana metinlerden yoksun olduğu tespitlerine rağmen, Kur'an metninin Sami retoriğinde mevcut olduğu iddia edilen birkaç simetrik metin yapısı özelinde analize tâbi tutulması, bu durumu bariz bir şekilde göstermiştir. Tarihsel malzemenin yetersizliği nedeniyle Sami retoriğinin içeriğinin ve sınırlarının tam olarak belirlenememesine rağmen, gerek ilgili simetrik modellerin yalnızca Sami retoriğine atfedilmesi gerekse Kur'an'ın yalnızca ilgili retoriğe atfedilen birkaç metin yapısı üzerinden irdelenmesi, bu yaklaşımın en zayıf yanı olarak karşımıza çıkmıştır.

2. *Öznellik*: İlk olarak, Cuypers ve Farrin tarafından belirli âyet pasajlarında ya da sûrelerde bulunduğu varsayılan simetrik unsurların nesnel bir zemine gönderme yaptığı iddiasına rağmen, aynı sûrenin araştırmacılar tarafından farklı simetrik modellere sahip olarak sunulduğu görülmüştür. Hatta aynı araştırmacı tarafından bile aynı sûrenin alt bölümlerine dair süreç içinde farklı yorumlara rastlanılmıştır. Özellikle dinsel çoğulculuk mesajı içerdiği iddia edilen âyet pasajları ve sûreler yorumlanırken, bunların tefsir literatüründeki yorumlarına hemen hiç başvurulmadığı fark edilmiştir. Araştırmacıların, ilgili literatüre ancak kendi iddialarını teyit edecek türden referanslarda buldukları tespit edilmiştir. Keza Bakara sûresi özelinde incelediğimiz çalışmalarda, araştırmacılar tarafından sûrenin alt bölümleri için farklı önerilerde bulunulması ya da her bir araştırmacıda öne çıkarılan yapısal unsurun farklılık arz etmesi bir başka öznellik örneği olarak saptanmıştır.

3. *İndirgemecilik*: XIX. yüzyıldan itibaren seküler yaklaşımlar temelinde Kur'an'ın metin yapısına yönelik Batılı araştırmacıların, Kur'an'ın "kutsal" karakterini neredeyse bütünüyle paranteze aldığı tespit edilmiştir. Kronoloji arayışlarına yoğunlaşan literatürde "tarihsel metin" ve "tarih metni" olarak telakki edilen Kur'an'ın,

1980'lerden itibaren daha ziyade “edebî metin” olarak incelendiği görülmüştür. Bu itibarla, Kur'an'ın kutsal metin oluşunu büyük ölçüde görmezden gelen bu çalışmalar için “Kur'an araştırmaları” yerine “Mushaf tarihi araştırmaları” ya da “Mushaf yapısı araştırmaları” tabirinin daha uygun düştüğü sonucuna varılmıştır. Özellikle metin bütünlüğü arayışları kapsamına giren incelemelerin önemli bir kısmının Kur'an'ın insanlık tarihinde oynadığı aktif rolden ve mübelliğinden oldukça uzak bağlamlarda gerçekleştirildiği ve Kur'an metninin sıradan bir şiir ya da roman incelemesinin konusu mesabesine indirildiği fark edilmiştir.

Bu bağlamda ikinci bir indirgeme örneği de tefsir literatürünün istihdam edilmiş biçiminde ortaya çıkmıştır. Metin bütünlüğü arayışlarında özellikle kayda değer etkiye sahip olan XX. yüzyıl tefsir literatürünün bu etkisinin yalnızca metin yapısı çalışmalarına katkı sağlayacak mesabede kaldığı müşahede edilmiştir. Yani, ilgili literatürün Kur'an âyetlerinin anlamına ya da tarihsel süreç içinde yorumlanma biçimlerine yönelik değerlendirmelerin bir kenara bırakıldığı, yalnızca seküler atmosferde ilerleyen araştırmalara katkı sağlayacak argümanların istihdamı ile yetinildiği ortaya konulmuştur.

Bakara sûresi analizi özelinde beş farklı araştırmacıdan hareketle örneklediğimiz tematik-yapısal yaklaşımda, klasik tefsir literatüründe benimsendiği gerekçesiyle – özellikle Mir tarafından- eleştirilmesine rağmen âyetlerin ardışık olarak irtibatlandırıldığı (linear verse-by-verse) bir analiz gerçekleştirildiği görülmüştür. Buna rağmen ilgili çalışmalarda klasik ve çağdaş münasebet literatüründe gerçekleştirilen sûre analizlerine yok denecek kadar az yer verildiği ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle, ilgili çalışmaların yalnızca edebiyat alanında ortaya çıkan seküler metotlarla sınırlandırılmaması ve münasebet literatürünü de içine alan daha geniş açılı bir perspektifle okunmasının gerekli olduğu görülmüştür.

4. *Genelleştirme*: Bu husus, birtakım abartılı ve geriye dönük inşâî unsurlar barındırmasından hareketle tefsir ve siyer literatürünün neredeyse bütünüyle değerlendirmeye alanının dışında bırakılmasında karşımıza çıkmıştır. Nitekim kronoloji arayışlarına yönelik çalışmalarda, Kur'an'ın metin içi verilerinin tarihsel verilerden daha çok öne çıkmasındaki temel saikin de ilgili literatüre yönelik bu toptancı negatif algı olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğerk genelleştirme problemine de Cuypers ve Farrin tarafından öne çıkartılan simetrik bütünlük arayışlarında rastlanılmıştır. Bu çalışmalarda belirli süre pasajlarında ve bazı sürelerde metnin merkezinde yer aldığı iddia edilen dinsel çoğulculuk vurgularının, neredeyse Kur'an'ın ana mesajı mesabesine yükseltilmeye gayret edildiği görülmüştür. İncelenen sürelerin sahip olduğu pek çok temaya rağmen, ilgili çalışmalarda dinsel çoğulcu bir perspektif inşasına uygun olan temaların öne çıkarıldığı ve metnin geneline şamil kılınmaya gayret edildiği fark edilmiştir. Bu örnek üzerinden Batı merkezli çalışmaların zaman zaman akademik zeminden uzaklaşarak teolojik mecralara evrilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

5. *Eklektisizm*: Metin bütünlüğü arayışlarında bu husus, özellikle simetrik bütünlük arayışlarında ifadesini bulmuştur. Kur'an'ın Sami kültürüne ait bir metin olduğu iddiasından hareketle sürelerin döngüsel karakterine odaklanan bu yaklaşımda, özellikle Islâhî'nin doğrusal bir sırada ele aldığı süre çiftleri ve gruplarının incelemelere dâhil edildiği görülmüştür. Yani bu yaklaşımda metin yapılarının döngüsel karakteri vurgulanmasına rağmen, Islâhî'nin ardışık olarak irtibatlandığı süre çiftleri ve gruplarının mevcut "doğrusal" tertipleri üzerinden onaylandığı tespit edilmiştir. Dahası, ilgili çalışmalar için ayırdığımız değerlendirme bahsinden de hatırlanacağı üzere, Farrin'in buna bir de Nöldeke kronolojisini dâhil ettiği, böylece simetrik bütünlük arayışlarının hem doğrusal hem döngüsel hem de yer yer kronolojik okumalar üzerinden bir yol bulmaya çalıştığı tespit edilmiştir.

Batılı bütünlük arayışlarının gelecek dönemde tefsir akademiyasına yönelik muhtemel katkılarına da değinmemiz gerekmektedir. Her şeyden önce ilgili araştırma alanının tez çalışmamız vesilesiyle müslüman araştırmacılar nezdinde gündem hâline gelmesinin, münasebet ilmine yeni bir soluk getireceğini öngörüyoruz. Bu bağlamda Batılı paradigma içinde teşekkül eden bütünlük arayışlarının ve bu temelde ortaya çıkan yeni yaklaşımların konuyla ilgilenen müslüman araştırmacılara yeni perspektifler sunacağı kanaatindeyiz. Kezâ yaklaşımlarını tahlil, değerlendirme ve yer yer eleştiriye tabi tuttuğumuz Batılı araştırmacılar nezdinde de çalışmamızın konu bağlamında yeni tartışmalara vesile olacağını öngörüyoruz.

Çalışmamız neticesinde ulaştığımız kanaatlerden biri şudur: En azından araştırma alanımız kapsamında yürütülen Batılı akademik faaliyetlerin, klasik "oryantalistik" tavırlardan özellikle son yarım asırdır büyük ölçüde uzaklaştığı

müşahede edilmiştir. Gerek çalışmalara hâkim olan akademik dil ve üslûp gerekse içeriğe göz atıldığında, akademik kaygıların hâkim olduğu bir literatürün teşekkül ettiği fark edilmiştir. Son dönemde gerek tefsir literatürünün Batılı araştırmalarda daha fazla yer bulması gerekse Müslüman araştırmacıların da Batılı akademik çevrelerde aktif rol alması bu kapsamda kayda değer gelişmeler arasında zikredilmelidir. Bu bağlamda yakın gelecekte akademik niyetli ortak çalışmaların artırılması gerektiği kanaatine varılmıştır.

İki kapak arasına getirilmesinden günümüze uzanan zaman diliminde gayrimüslimler tarafından uzunca bir süre Kur'an, bir "sahte peygamber" in (pseudoprophete) çeşitli kaynaklardan istifade ederek oluşturduğu kitap olarak görülmüştür. Bu önyargı temelinde akademik olmayan, pejoratif ve polemikçi bir üslûbun konusu olan Kur'an, XIX. yüzyılla birlikte seküler araştırma yöntemlerinden hareketle bir "tarihsel metin" (historical text) olarak incelenmiştir. Bu zaman zarfında, bütün bir Batı literatürünü dâhil edemesek bile, Kur'an'ın daha nesnel bir zeminde incelenmeye gayret edildiği tespit edilmiştir. Son yarım asra gelindiğinde ise Kur'an'ın bir "edebî metin" (literary text) olarak analiz edildiği çalışmaların daha yoğunluk kazanmaya başladığı tespit edilmiştir. Bu son çalışma alanını diğerlerinden ayıran önemli bir hususun, gayrimüslimler kadar Batılı müslüman araştırmacıların da araştırma sürecinde aktif rol almaları olduğu gözlenmiştir. Müteakip süreçte Batı akademisi ile tefsir akademik çevreleri arasında daha interaktif çalışma zeminine yeşil ışık yakması bakımından bu zeminin önemsenmesi gerektiği kanaati hâsıl olmuştur.

Batı akademisinde son dönemlerde Kur'an el yazmalarına yönelik incelemelerin de Kur'an'ın Mushaf tertibinin mantığını çözümlenmeye matuf bir literatürü teşvik ettiği sonucuna varılmıştır. Nitekim el yazmalarından elde edilen bulguların, sûrelerin değilse de âyetlerin tertibinin Hz. Peygamber dönemine dayandığı yönündeki kanaati güçlendirdiği görülmüştür. Böylece Kur'an'ın sonraki dönemlerde editörlerin inisiyatifinde toplanan bir "derleme metin" olduğu yönündeki iddiaların zayıfladığı, bilakis âyetlerin bir "bilinç" eşliğinde bir araya getirildiği düşüncesinin ağırlık kazanmaya başladığı müşahede edilmiştir. Dolayısıyla bu gelişmelerin de Kur'an'ın mevcut Mushaf tertibinden hareket eden bütünlük arayışlarına tesir ettiği fark edilmiştir.



Çalışma neticesinde müteakip dönemde yoğunlaşılması gereken bazı alanlar ortaya çıkmıştır. İlk olarak, Kur'an metninde bütünlük arayışları olarak beliren Batılı literatür ile klasik ve çağdaş müfessirlerce telif edilen münasebet literatürü arasında mukayeseli analizler yapılmasının önemli bir araştırma alanına dönüşeceği görülmüştür. Bu tür bir araştırma, iki farklı paradigmada ortaya çıkan çalışmalar arasında örtüşen ve ayrışan noktaların tespit edilmesine ve Kur'an'ın metin yapısına dair kayda değer tespitlerin ortaya çıkmasına vesile olacaktır.

İncelenmeyi hak eden bir başka konunun da Batılı Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an araştırmalarında teşekkül eden bütünlük arayışlarının mukayeseli analizi olduğu fark edilmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda öne çıkardığımız her bir yaklaşımın Kitab-ı Mukaddes araştırmalarına yansıma biçimleri tetkik edilmelidir. Böylece yapıca birbirinden farklı iki metinde hangi yaklaşımların ne tür sonuçlar doğurduğu tespit ve değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.

Yine incelemelerimiz neticesinde “sûre çiftleri ve grupları” temelinde klasik ve çağdaş tefsir literatüründe teşekkül eden yorumların ve çalışmaların bütünlük arayışları perspektifinden incelenmesi ve bunların ilgili Batılı eserlerle mukayesesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, çağdaş tefsir literatüründe açık bir şekilde görülen sûreleri bütüncül okuma temayülünün, âyet yorumlarına yansımaları üzerine çalışılabilir. Bu kapsamda Ferâhî ve Islâhî'ye ilâveten Kutub, Mevdudi, Tabatabai ve Derveze gibi müfessirlerin bütünlük arayışlarında izledikleri yöntemlerin müstakil yahut da mukayeseli çalışmaları hak ettiği fark edilmiştir.

Bahsi geçen tarihsel süreçten hareketle, Batılı metin bütünlüğü arayışlarının XXI. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam edeceğini düşünüyoruz. Bununla birlikte yüzyılın ikinci yarısından itibaren çalışmaların evrilebileceği muhtemel bir kulvara dikkat çekmek istiyoruz. Kur'an metnine yönelik Batılı bütünlük arayışlarının ortaya çıkmaya başladığı 1980'ler, postmodern bilgi kuramının metin incelemelerine yansımaya başladığı, nesnel ve tümel bilginin imkânının iyiden iyiye sorgulanır olduğu, metin-merkezli kuramların yerini yavaş yavaş okur merkezli kuramlara bıraktığı bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bu bağlamda modernist mutlaklığın metinlere de yansımalarının bir tezahürü olan yapısalcı okumalar, yerini postmodernist muğlaklığa bırakmış, bu da metinlere, “Okur sayısı kadar anlam vardır.” şeklinde tezahür etmiştir. Başka bir deyişle, bu dönemle birlikte *yapı bozulmuş*, metinlerden nesnel anlamlara (ya

da yapılara) ulaşılması gibi iddialar terk edilmeye başlanmıştır. Batı’da, özellikle XIX. yüzyıla hâkim olan, sosyal bilimlerde ve insan bilimlerinde de “doğa bilimlerindeki gibi” nesnel ve tümel sonuçlara ulaşılabilceği yönündeki kanaat, müteakip yüzyılın ilk yarısından itibaren ciddi bir darbe almıştır. Bu süreçte örneğin fizikte (kuantum teorisi vb.) meydana gelen devrim niteliğindeki gelişmeler gerçeklik algısında önemli kırılmalara yol açmıştır. Bu bağlamda aydın insanın hakikati kuşatabileceğine dair iddialı söylem, doğa bilimlerinde bile bu tür meydan okumalarla karşılaşınca, insan bilimlerindeki mutlaklık iddiaları XX. yüzyılın sonuna doğru iyiden iyiye darbe almıştır. Hâl böyle olunca, metinlerin doğru anlamına ulaşılması ya da metinlerin belirli bir “yapıya” sahip olduğu bağlamında geliştirilen teoriler de belirgin bir değer kaybına uğramıştır.

Bahsi geçen gelişmeler, seküler metin incelemelerinde metin-merkezli yaklaşımların daha geri plana düşmesine ve okur-merkezli yaklaşımların öne çıkmasına yol açmıştır. Buna rağmen, aynı ilginin Kur’an’ın metin yapısına ilişkin analizlere henüz taşınmadığı görülmüştür. Kur’an’ın belirli bir metin yapısı mantığına sahip olduğu temelinde ilerleyen çalışmalar bunun en açık ispatı durumundadır. Acaba, ilerleyen dönemlerde tez çalışmamız boyunca incelemeye gayret ettiğimiz bütünlük arayışlarına meydan okuyan ve Kur’an metnini “yapıbozuma” tabi tutan Batılı bir eğilimin ortaya çıkması mümkün müdür? Güncel felsefi ve edebî gelişmelerin kutsal metin incelemelerine yansımalarının biraz geriden seyrettiği düşünülürse, bu ihtimal hiç de uzak görünmemektedir. Şüphesiz Müslüman araştırmacıların Batı akademiasında oynayacakları aktif rol, ilgili çalışma alanının yönü üzerinde daha farklı etkiler oluşturabilecektir.

## KAYNAKÇA

- Abu'l-Fadl, Mirza. *Arabic Text and English Translation: Arranged Chronologically: with an Abstract*. Allahabad: G. A. Asghar & Co, 1911.
- Adams, Charles J. "Reflections on the Work of John Wansbrough". *Method & Theory in the Study of Religion* 9/1 (1997): 75-90.
- Adıgüzel, Abdulcabbar. "Lisansüstü Tefsir Tezlerinin Tematik Tasnifi ve Değerlendirilmesi". *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler: İslam Dünyası ve Batı Mukayesesi*, Ed. Bilal Gökkır, Necmettin Gökkır, Ömer Kara, Muhammed Abay ve Osman Acun, 267-288. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2017.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî'*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.
- Aktaş, Şerif. "Edebî Metin ve Özellikleri". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 39 (2009): 187-200.
- Aktaş, Şerif-Gündüz, Osman. *Yazılı ve Sözlü Anlatım: Okuma-Dinleme-Konuşma-Yazma*. Ankara: Akçağ, 2017.
- Aktulum, Kubilay. *Metinlerarasılık//Göstergelerarasılık*. Ankara: Kanguru Yayınları, 2011.
- Albayrak, Hâlis. *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine: Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*. İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
- Allen, Graham. *Intertextuality*. London-New York: Routledge, 2000.
- Almond, Philip C. *Heretic and Hero: Muhammad and the Victorians*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1989.
- Alter, Robert-Kermode, Frank. "General Introduction". *The Literary Guide to the Bible*. Eds. Robert Alter-Frank Kermode, 1-8. Harvard: Harvard University Press, 1990.
- Alter, Robert. "Psalms". *The Literary Guide to the Bible*. Eds. Robert Alter-Frank Kermode, 244-262. Harvard: Harvard University Press, 1990.
- \_\_\_\_\_. *The Art of Biblical Poetry*. New York: Basic Books, 2011.
- Altıkulaç, Tayyar. "Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2012): 5-26.
- \_\_\_\_\_. *Hz. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (San'â Nüshası)*. İstanbul: IRCICA, 2011.

- Any, Carol. "Introduction: Russian Formalism 1915-1930". *Soviet Studies in Literature* 21: 3-4 (1985): 5-28.
- Apak, Âdem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*. İstanbul: KURAMER, 2017.
- Arberry, A. J. *The Koran Interpreted*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1955.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Atsız, Burhan. "Modern Dönemde Kur'an'a Yaklaşımlar Bağlamında Edebî Tefsir Metodu ve Emin el-Hûlî". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008.
- el-Awa, Salwa M. S. *Textual Relations in the Qur'an: Relevance, Coherence and Structure*. London-New York: Routledge, 2006.
- Aydın, Mahmut. *Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- \_\_\_\_\_. *Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Hristiyan-Müslüman Diyalogu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Baldick, Chris. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Barlas, Asma. "Believing Women in Islam": *Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an*. Austin: University of Texas Press, 2002.
- Barr, James. *Holy Scripture: Canon, Authority, Criticism*. Philadelphia: The Westminster Press, 1983.
- Barton, John. *The Nature of Biblical Criticism*. Louisville-London: Westminster John Knox Press, 2007.
- \_\_\_\_\_. "Historical-Critical Approaches". *The Cambridge Companion to Biblical Interpretation*. Ed. John Barton, 9-20. Cambridge: University Press, 1998.
- Bauben, Jabal Muhammad. *Image of the Prophet Muhammad in the West: A Study of Muir, Margoliouth and Watt*. Leicester: The Islamic Foundation, 1996.
- Bâzergan, Mehdi. *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*. Çev. Yasin Demirkıran. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Bell, Richard. *Introduction to the Qur'an*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1953.
- \_\_\_\_\_. *The Qur'an: Translated wit a Critical re-Arrangement of the Surahs*. Edinburgh: T.&T. Clark, 1939.

- Bertman, Stephen. "Structural Symmetry at the End of the Odyssea", erişim: 11 Eylül 2019, <https://grbs.library.duke.edu/article/view/10841>.
- el-Bikâî, Burhânuddîn. *Nazmu'd-durer fî Tenâsübi'l Âyâti ve's-Süver*. Kahire: Dâru'l Kitâbi'l İslâmî, 1984.
- Bilgiz, Musa. *Âyetler ve Süreler Arası Münasebet: Said Havva Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2006.
- Birişik, Abdülhamit. "Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26:383-388. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Blachère, Régis. *Le Coran: Traduction selon un essai de reclassement des sourates*. Paris: G. -P. Maisonneuve, 1949,1977.
- Blum, Erhard. *Studien zur Komposition des Pentateuch*. Berlin-New York: de Gruyter, 1990.
- Boullata, Issa J. "Introduction". *Literary Structures of the Religious Meaning of the Qur'an*. Ed. Issa J. Boullata, ix-xii. New York: Routledge, 2000.
- \_\_\_\_\_. "Sayyid Qutb's Literary Appreciation of the Qur'an". Ed. Issa J. Boullata, 354-371. New York: Routledge, 2009.
- \_\_\_\_\_. "Literary Structures of the Qur'an". *Encyclopaedia of the Qur'an*. 3: 192-205. Leiden, Boston: Brill, 2003.
- Brauw, Michale de. "The Parts of the Speech", *A Companion to Greek Rhetoric*. Ed. Ian Worthington, 187-202. Malden-Oxford-Victoria: Blackwell Publishing, 2007.
- Breck, John. "Biblical Chiasmus: Exploring Structure for Meaning". *Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture* 17/2 (1987): 70-74.
- Bultmann, Christoph. "Early Rationalism and Biblical Criticism on the Continent". *Hebrew Bible/Old Testament: The History of Its Interpretation*. Ed. Magne Sæbø, II: 875-901. Göttingen: Vandenhoeck& Ruprecht, 2008.
- Brooks, Cleanth. "The New Criticism". *The Sewanee Review* 87/4 (1979): 592-607.
- Bulut, Ali. "İslâm Öncesi Arap Edebiyatının Mevsûkiyeti Meselesi". *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*. Ed. Mustafa Çağrıncı, 15-60. İstanbul: KURAMER, 2019.
- el-Câbiri, Muhammed Âbid. *Fehmü'l-Kur'an*. Beyrut: Merkezü Dirâsâti'l-Vahdeti'l Arabiyye, 2008.

- Cambridge Academic Content Dictionary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Carlyle, Thomas. *On Heroes, Hero Worship, and the Heroic in History*. New York-London-Bombay: Longmans, Green , and Co., 1906.
- Carter, Ronald-McCarthy, Michael. *Cambridge Grammar of English: A Comprehensive Guide Spoken and Written English Grammar and Use*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2005.
- \_\_\_\_\_. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Childs, Peter-Fowler, Roger. *The Routledge Dictionary of Literary Terms*. London-New York: Routledge, 2006.
- Clifford, Richard J. “The Unity of the Book of Isaiah and Its Cosmogonic Language”, *The Catholic Biblical Quarterly* 55/1 (1993): 1-17.
- Coughlan, Sean. “ ‘Oldest’ Koran Fragments Found in Birmingham University”. Erişim tarihi, 23 Ağustos 2015, <https://www.bbc.com/news/business-33436021>.
- Corpus Coranicum, erişim tarihi: 02.04.2019, <https://corpuscoranicum.de/>.
- Crone, Patricia-Cook, Michael. *Hagarism: The Making of the Islamic World*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Cuddon, J. A. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Malden-Oxford: Wiley-Blackwell, 2013.
- Culler, Jonathan. *Literary Theory: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- \_\_\_\_\_. *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics and the Study of Literature*. London-New York: Routledge, 2004.
- Cuypers, Michel. *The Banquet: A Reading of the Fifth Sura of the Qur'an*. Miami, FL: Convivium, 2009.
- \_\_\_\_\_. *The Composition of the Qur'an: Rhetorical Analysis*. London: Bloomsbury, 2015.
- \_\_\_\_\_. *A Qur'anic Apocalypse: A Reading of the Thirty Three Last Sûrahs of the Qur'an*. Trans. Jerry Ryan. Atlanta: Lockwood Press, 2018.
- \_\_\_\_\_. “The Semitic Rhetoric in the Koran and a Pharaonic Papyrus”. *US-China Foreign Language* 8 (2010): 8-13.

- Çağıl, Necdet. *Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayyesine Özgün Bir Yaklaşım*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Çakmak, Şenol. "Kur'an'a Oryantalist Yaklaşımlar: John Wansbrough Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2016.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: BİLAY, 2019.
- Çetin, Mustafa. "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet ve İncicam". *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1989): 505-543.
- Çiftçi, Adil. *Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Çolak, Yaşar. "Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook-Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği". Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2007.
- David M, Gunn. "Joshua and Judges". *The Literary Guide to the Bible*. Eds. Robert Alter-Frank Kermode, 102-121. Harvard: Harvard University Press, 1990.
- Davies, G. I. "Introduction to the Pentateuch", *The Oxford Bible Commentary: The Pentateuch*. Ed. John Muddiman-John Barton, 12-38. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- De Saussure, Ferdinand. *Genel Dilbilim Dersleri I*. Çev. Berke Vardar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi: Câhiliye Dönemi (m. 550-622)*. Ed. Sadık Armutlu. Kayseri: Fenomen Yayınları, 2014.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2013.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslâmî, 2000.
- ed-Diyârbekrî, Kadî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*. Beyrut: Dâru Sâdır, ty.
- The Documents of Vatican II*. Vatican City: The Vatican Publishing House, 2014.
- Douglas, Mary. *Thinking in Circles: An Essay on Ring Composition*. New Haven-London: Yale University Press, 2007.
- Drury, John. "Mark". *The Literary Guide to the Bible*. Eds. Robert Alter-Frank Kermode, 402-417. Harvard: Harvard University Press, 1990.
- Duman, Zeki. *Beyânü'l-Hak*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2016.

- Durmuş, İsmail. "Kur'an'ın Nüzûlü Sırasında Arap Nesri". *İslâm Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*. Ed. Mustafa Çağrı, 267-300. İstanbul: KURAMER, 2019.
- \_\_\_\_\_. "Seci". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 311-316. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Eagleton, Terry. *Literary Theory: An Introduction*. Minnesota: The University of Minnesota Press, 2003.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. "Hermenötik ve Metin Yorumu". Çev. Muhammed Coşkun. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2014): 237-266.
- \_\_\_\_\_. "Kur'an'a Edebî Yaklaşım Çıkmazı". Çev. Nihat Uzun. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (2012): 243-277.
- Eco, Umberto. *Yorum ve Aşırı Yorum*. Çev. Kemal Atakay. İstanbul: Can Yayınları, 2013.
- Elmalı, Hüseyin. "Kaside". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 562-564. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- el-Endelüsî, İbn Atiyye. *el-Muharraru'l Vecîz*. Dâru't-tevfikiyyeti li't-turâs, 2001.
- Erlich, Victor. "Russian Formalism: History-Doctrine." The Hague: Mouton Publishers, 1980.
- Ernst, Carl W. *Following Muhammad: Rethinking Islam in the Contemporary World*. Chapel Hill- London: The University of North Carolina Press, 2003.
- \_\_\_\_\_. *How to Read the Qur'an*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2011.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*. Çev. Cahit Koytak. İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.
- Fahd, T. "Kâhin". *The Encyclopaedia of Islam*. 4: 420-422. Leiden: E.J. Brill, 1997.
- Farrin, Raymond. *Structure and Qur'anic Interpretation: A Study of Symmetry and Coherence in Islam's Holy Text*. Ashland-Oregon: White Cloud Press, 2014.
- \_\_\_\_\_. "Surat al-Baqara: Structural Analysis". *The Muslim World* 100 (2010): 17-32.
- Fay, Greg. "Introduction to Incomprehension: The Literary Structure of Mark 4:1-34". *The Catholic Biblical Quarterly* 51/1 (1989): 65-81.
- Fewell, Danna Nolan. "Reading the Bible Ideologically: Feminist Criticism". *To Each its Own Meaning: An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application*.



- Eds. Steven McKenzie-Stephen R. Haynes, 268-282. Louisville-Kentucky: Westminster John Knox Press, 1999.
- Friedman, Rachel. "Interrogating Structural Interpretation of the Qur'an". *Der Islam* 87 (2012): 130-156.
- Frye, Northrop. *The Great Code: The Bible and Literature*. New York-London: HBJ, 1981.
- Gadamer, Hans-Georg. *Truth and Method*. London-New York: Continuum, 2006.
- Gezer, Süleyman. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Gibb, H.A.R. *Mohammedanism: An Historical Survey*. New York: Oxford University Press, 1962.
- Giordan, Giuseppe. "Introduction: Pluralism as Legitimization of Diversity". *Religious Pluralism: Framing Religious Diversity in the Contemporary World*. Eds. Giuseppe Giordan-Enzo Pace, 1-12. New York: Springer, 2014.
- Goldziher, Ignaz. *Klasik Arap Literatürü*. Çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er. İstanbul: Vadi Yayınları, 2016.
- Gökkır, Bilal. "Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı: Disiplinlerarası bir Yaklaşım". *Bilimname* 3/7 (2005): 29-40.
- \_\_\_\_\_. "Western Attitudes to the Origin of the Qur'an: Theological and Linguistic Approaches of Twentieth Century English-Speaking World from Willian Muir to William M. Watt". PhD. diss., The University of Manchester, 2002.
- Gökkır, Necmettin. "The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an-with a Particular Focus on Qur'anic Studies in Turkey between 1980-2002". PhD. diss., The University of Manchester, 2004.
- Gördük, Yunus Emre. "Aksâmu'l Kur'ân'da 'Muksem bih' ve 'Muksem aleyh' İlişkisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2015): 174-212.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: KURAMER, 2016.
- \_\_\_\_\_. "Kur'an'ın Retorik Analizi: 101 Kari'a Sûresi Örneğinde Michel Cuypers'in Kur'an'ı Anlama Metodu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010): 331-348.
- Grabbe, Lester L. "Leviticus". *The Oxford Bible Commentary*. Eds. John Barton -John Muddiman, 91-110. Oxford: Oxford University Press, 2001.

- Graham, William A. *Beyond the Written World: Oral Aspects of Scripture in the History of Religion*. Canada: Cambridge University Press, 1987.
- Greenberg, Moshe. "Ezeikel 17: A Holistic Interpretation". *Journal of the American Oriental Society*. 103/1 (1983): 149-154.
- \_\_\_\_\_. "Job". *The Literary Guide to the Bible*. Eds. Robert Alter-Frank Kermode, 283-304. Harvard: Harvard University Press, 1990.
- Greenwood, David. *Structuralism and the Biblical Text*. Berlin: Mouton, 1985.
- Grimme, Hubert. *Mohammed, II. Einleitung in den Koran. System der Koranischen Theologie*. Münster: Aschendorffschen Buchhandlung, 1895.
- Güven, Şahin. *Konulu TefsirMetodu*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Havva, Said. *el-Esâs fi't-Tefsîr*. Kahire: Dâru's-selâm, 1985.
- Heck, Paul L. *Common Ground: Islam, Christianity and Religious Pluralism*. Washington: Georgetown University Press, 2009.
- Heil, John Paul. *Hebrews: Chiastic Structures and Audience Reports*. Washington: The Catholic Biblical Association of America, 2010.
- Hick, John. *İnançların Gökkuşluğu: Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*. Der. Mahmut Aydın. Ankara: Akara Okulu Yayınları, 2002.
- \_\_\_\_\_. *A Christian Theology of Religions: The Rainbow of Faiths*. Louisville-Kentucky: Westminster John Knox Press, 1995.
- Hidayatullah, Aysha A. *Feminist Edges of the Qur'an*. Oxford-New York: Oxford University Press, 2014.
- Hirschfeld, Hartwig. *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur'an*. London: Royal Asiatic Society, 1902.
- Hoftijzer, Jacob. "Holistic or Compositional Approach? Linguistic Remarks to the Problem". *Synchronic or Diachronic? A Debate on Method in Old Testament Exegesis*. Ed. Johannes J. De Moor, 98-114. Leiden-New York-Köln: E.J. Brill, 1995.
- Holden, Michael ve James, William. "Koran Fragments found in UK library are among world's oldest, says university", erişim tarihi: 23 Ağustos 2015, <https://www.reuters.com/article/us-religion-koran-britain/koran-fragments-found-in-uk-library-are-among-worlds-oldest-says-university-idUSKCN0PW1TS20150722>.

- Homer. *İlyada*. Çev. Azra Erhat-A. Kadir. İstanbul: Sander Kitabevi, 1967.
- Hoyland, Robert G. *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*. Princeton-New Jersey: The Darwin Press, 1997.
- Hugstrom, D. G. *The Coherence of the Book of Micah: A Literary Analysis*. Atlanta: Scholars, 1988.
- el-Hûlî, Emîn. *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*. Çev. Mevlüt Güngör. İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995.
- Hüseyin, Taha. *Câhiliye Şiiri Üzerine*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2003.
- International Qur'anic Studies Association, erişim tarihi: 1 Ekim 2019, <http://iqsaweb.org/>.
- İslâhî, Emin Ahsen. *Tadabbur-e-Qur'an: Pondering Over the Qur'an*. Trans. Mohammad Saleem Kayani. Selangor: Islamic Book Trust, 2015.
- İtir, Nureddîn. "Münasebet İlmî ve Kur'an Tefsirindeki Önemi". Çev. Eyüp Kaya. *İslâmî İlimler Dergisi* 1/2 (2006): 219-245.
- İbn Kesir, Ebü'l Fida. *Tefsîrü'l Kur'ani'l Azîm*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l Marife, 1969.
- Jeff, Staley. "The Structure of John's Prologue: Its Implications for the Gospel's Narrative Structure". *The Catholic Biblical Quarterly* 48/2 (1986): 241-264.
- Kabakçı, Ersin. "Sayyid Qutb's Literary Approach to Some Early Meccan Sûrahs: A Comparative Analysis with the 20<sup>th</sup> Century Western Readings", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2019): 242-257.
- \_\_\_\_\_. "W. Montgomery Watt'ın Kur'an'a Yaklaşımına Genel Bir Bakış", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (Aralık 2018): 573-596.
- \_\_\_\_\_. "W. Montgomery Watt'ın Vahiy ve Kur'an Algısı". Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2013.
- Kara, Çiğdem. "Karşılaştırmalı Deli Dumrul Destanı Çözümlemesi". *Folklor/Edebiyat* 71 (2012): 9-46.
- Karabaş, Seyfi. *Dede Korkut'ta Renkler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Kaya, Mücahid. *Alman Oryantalist Josef Horovitz'in (1874-1931) Hz. Muhammed ve Hadis Hakkındaki Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Kermode, Frank. "Matthew". *The Literary Guide to the Bible*. Eds. Robert Alter-Frank Kermode, 387-401. Harvard: Harvard University Press, 1990.

- Klar, Marianna. "Text-Critical Approaches to Sura Structure: Combining Synchronicity with Diachronicity in Sūrat al-Baqara. Part One". *Journal of Qur'anic Studies* 19/1 (2017): 1-38.
- \_\_\_\_\_. "Text-Critical Approaches to Sura Structure: Combining Synchronicity with Diachronicity in Sūrat al-Baqara. Part Two". *Journal of Qur'anic Studies* 19/2 (2017): 64-105.
- Koç, Mehmet Akif. "Önsöz". *Tefsir El Kitabı*. Ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Kolcu, Ali İhsan. *Edebiyat Kuramları*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınevi, 2008.
- Krentz, Edgar. *The Historical Critical Method*. Philadelphia: Fortress Press, 1975.
- Kutub, Seyyid. *fî Zılâlil Kur'ân*. Beyrut: Dâru'ş-şurûk, 1972.
- \_\_\_\_\_. *el-Tasvîr el-Fennî fî'l Kur'an*. Kahire: Dâru'ş-şurûk, 2004.
- Landy, Francis. "The Song of Songs". *The Literary Guide to the Bible*. Eds. Robert Alter-Frank Kermode, 305-319. Harvard: Harvard University Press, 1990.
- Law, David R. *The Historical-Critical Method: A Guide for the Perplexed*. London-New York: Continuum, 2012.
- Leaman, Oliver. "The Corpus Coranicum Project and the Issue of Novelty". *Journal of Qur'anic Studies* 15.2 (2013): 142-148.
- Lowth, Robert. *Lectures on the Sacred Poetry of the Hebrews*. Trans. G. Gregory. Boston-New York: Codman Press, 1829.
- Lund, Nils W. "The Presence of Chiasmus in the New Testament", *The Journal of Religion* 10/1 (1930): 74-93.
- \_\_\_\_\_. "The Presence of Chiasmus in the Old Testament". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 46/2 (1930): 104-126.
- Maan Bashir- McIntosh Alastair. "An Interview with the Last Orientalist", *Reflections*, erişim 22 Temmuz 2019. <http://www.alastairmcintosh.com/articles/2000-Montgomery-Watt-Interview.pdf>.
- Magonet, Jonathan. "Some Concentric Structures in Psalms". *The Heythrop Journal* 23/4 (1982): 365-376.
- Maier, Gerhard. *The End of Historical-Critical Method*. Trans. Edwin W. Leverenz-Rodolph F. Norden. Oregon: Concordia Publishing House, 1977.

- Martin, Michael. *Verstehen: The Uses of Understanding in Social Science*. New York: Routledge, 2018.
- Martin, Richard C. "Islam and Religious Studies: An Introductory Essay". *Approaches to Islam in Religious Studies*. Ed. Richard C. Martin, 1-20. Oxford: Oneworld, 2001.
- McAuliffe, Jane Dammen. "Preface". *Encyclopaedia of the Qur'an*, 1: i-xiii. Leiden: Brill, 2001.
- McCoy, Brad. "Chiasmus: An Important Structural Device Commonly Found in Biblical Literature". *Journal of Chafer Theological Seminary* 9/2 (2003): 18-34.
- McKnight, Edgar V. *What is Form Criticism?* Philadelphia: Fortress Press, 1969.
- Mevdudi, Ebu'l A'la. *Tefhîmü'l Kur'an*. Trc. Muhammed Han Kayânî ve dğr. İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.
- Meynet, Roland. "The Question at the Center: A Specific Device of Rhetorical Argumentation in Scripture". *Rhetorical Argumentation in Biblical Texts: Essays from the Lund 2000 Conference*. Eds. Anders Eriksson, Thomas H. Olbricht, Walter Übelacker, 200-216. Harrisburg-Pennsylvania: Trinity Press International, 2002.
- \_\_\_\_\_. *Rhetorical Analysis: An Introduction to Biblical Rhetoric*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998.
- \_\_\_\_\_. *Treatise on Biblical Rhetoric*. Trans. Leo Arnold. Leiden-Boston: Brill, 2012.
- Mir, Mustansir. *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*. Indianapolis: American Trust Publications, 1986.
- \_\_\_\_\_. "Continuity, Context and Coherence in the Qur'an: A Brief Review of the Idea of Nazm in Tafsir Literature". *Al Bayân* 11 (2013), 15-29.
- \_\_\_\_\_. "Kur'an'da Diyalog". Çev. Abdurrahman Altuntaş. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014): 214-235.
- \_\_\_\_\_. "Fâtiha Suresinin Düşünce, Ruh ve Yapısında Çoksesli Harmoni". Çev. Ali Akay. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2006): 163-166.
- \_\_\_\_\_. "Kur'an'da Diyalog". Çev. Abdurrahman Altuntaş. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014): 214-235.
- \_\_\_\_\_. "Kur'an'da İroni: Bir Yusuf Kıssası İncelemesi". Çev. Ali Akay. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1 (2007): 189-204.

- \_\_\_\_\_. “Kur’an’da Yusuf Kıssası: Taslak, Temalar ve Karakterler”. Çev. Ali Akay. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005): 183-200.
- \_\_\_\_\_. “Kur’an’ın Not Ettiği Bazı Mantık Hataları”. Çev. Mustafa Ünver. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2004): 363-368.
- \_\_\_\_\_. “The Qur’an as Literature”, *Religion & Literature* 20 (1988), 1: 49.
- \_\_\_\_\_. “The Sûra as a Unity: A Twentieth Century Development in the Qur’an Exegesis”. *Approaches to the Qur’an*. Eds. G.R. Hawting-Abdul Kader A. Shareef, 211-224. New York: Routledge, 2013.
- \_\_\_\_\_. “Unity of the Text of the Qur’an”. *Encyclopaedia of the Qur’an*. 5: 405. Leiden-Boston: Brill, 2006.
- Moran, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Muir, William. *The Corân: Its Composition and Teaching; and the Testimony it Bears to the Holy Scriptures*. London: SPCK, 1878.
- \_\_\_\_\_. *The Life of Mahomet*. London: Smith, Elder and Co., 65, Cornhill, 1861.
- Myres, John L. “The Pattern of the Odyssea”. *The Journal of Hellenic Studies*, 72 (1952): 1-19.
- Nagel, Tilman. “Tarihî Araştırma Konusu Olarak Kur’an”. Çev. Ali Dere. *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 9/1-2-3-4 (1996): 54-61.
- Nahkola, Aulikki. *Double Narratives in the Old Testament: The Foundations of Method in Biblical Criticism*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2001.
- Neuwirth, Angelika. “Form and Structure in the Qur’an”. *Encyclopaedia of the Qur’an*. 2: 246-263. Leiden, Boston: Brill, 2002.
- \_\_\_\_\_. “Images and Metaphors in the Introductory Sections of the Makkan Sûras”. *Approaches to the Qur’an*. Ed. G.R. Hawting-Abdul-Kader A. Shareef, 3-36. London-New York: Routledge, 2013.
- \_\_\_\_\_. “Kur’an’ın Geç Antik Dönem Epistemik Dünyasında Konumlandırılması”. *Kur’an’ı Anlama Yolunda: KURAMER Konferansları 1*. Ed. Yusuf Şevki Yavuz. Çev. H. Hamiyet Bayram- Aliye Uzunlar, 285-302. İstanbul: KURAMER, 2017.
- \_\_\_\_\_. “Locating the Qur’an in the Epistemic Space of Late Antiquity”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54: 2 (2013): 189-203.

- \_\_\_\_\_. "Rhetoric and the Qur'an". *Encyclopaedia of the Qur'an*. 4: 461-475. Leiden, Boston: Brill, 2004.
- \_\_\_\_\_. *Scripture, Poetry and The Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text*. New York: Oxford University Press, 2014.
- \_\_\_\_\_. "Sûra(s)". *Encyclopaedia of the Qur'an*. 5: 324. Leiden-Boston: Brill, 2006.
- \_\_\_\_\_. *Studien Zur Komposition der Mekkanischen Sûren*. Berlin-New York: de Gruyter, 2007.
- Nicholson, Oliver. *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Nöldeke, Theodor. *Das Leben Muhammeds: Nach den Quellen popular dargestellt*. Hannover: Carl Rümptler verl., 1863.
- \_\_\_\_\_. *Geschichte des Qorans*. Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, 1860.
- Nöldeke Theodor. Schwally Friedrich. Bergsträsser Gotthelf and Pretzl Otto. *The History of the Qur'an*. Ed. and trans. Wolfgang H. Behn. Leiden-Boston: Brill, 2013.
- O'Connel, Robert H. "Isaiah XIV 4B-23: Ironic Reversal through Concentric Structure and Mythic Allusion". *Vetus Testamentum* 38/4 (1988): 407-418.
- Okumuş, Mesut. "Kur'an-ı Kerim'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi". *İslami İlimler Dergisi I. Kur'an Sempozyumu (14-15 Ekim 2006)*, 91-109. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007.
- Onursal, İrem. "Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık". *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. Ed. Ayşe Kıran, Ece Korkut ve Suna Ağıldere, 121-132. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2003.
- Öğmüş, Harun. *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)*. Ankara: İSAM Yayınları, 2010.
- Özaydın, Abdülkerim. "Diyarbakır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Öztürk, Hayrettin. "Abdülhamîd el-Ferahi'nin "Kur'ân'daki Yeminler Adlı Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/34 (Ağustos 2013): 37-70.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

- Palmer, Richard E. *Hermenötik*. Çev. İbrahim Görener. İstanbul: Anka Yayınları, 2003.
- Papangelis, Theodor D-Harrison Stephen and Stavros Frangoulidis. "Introduction: The Whats and Whys of Intratextuality". *Intratextuality and Latin Literature*. Eds. Stephen Harrison Stavros Frangoulidis et Theodore D. Papangelis, 1-12. Berlin-Boston: de Gruyter, 2018.
- Paret, Rudi. *Mohammed und der Koran: Geschichte und Verkündigung des arabischen Propheten*. Stuttgart: Kohlhammer, 2008.
- \_\_\_\_\_. "Tarihte ve Günümüzde Kur'an", *Kur'an Üzerine Makaleler*. Der. ve çev. Ömer Özsoy. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.
- \_\_\_\_\_. *The Study of Arabic and Islam at German Universities: German Orientalists since Theodor Nöldeke*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1968.
- Parry, Milman. "Cor Huso: A Study of Southslavic Song. Extracts (CH)", *The Making of Homeric Verse: The Collected Works of Milman Parry*. Ed. Adam Parry, 440-464. Oxford: The Clarendon Press, 1971.
- Parunak, H. Van Dyke. "Oral Typesetting: Some Uses of Biblical Structure". *Biblica* 62, no. 2 (1981): 153-168.
- \_\_\_\_\_. "Transitional Techniques in the Bible". *Journal of Biblical Literature* 102/4 (1983): 525-548.
- Patte, Daniel. "Structural Criticism". *To Each its Own Meaning: An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application*. Eds. Steven McKenzie-Stephen R. Haynes, 183-200. Louisville-Kentucky: Westminster John Knox Press, 1999.
- Perrin, Norman. *What is Redaction Criticism?* Philadelphia: Fortress Press, 1969.
- Polat, Hüseyin. "Alman Oryantalistlerin Kur'an ve Tefsir Çalışmaları (Rudi Paret Örneği)". Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2011.
- Polat, Hüseyin. "Oryantalistlerin Kur'an Vahyini Tarihlendirme Çabaları-Alman Öncüler: Gustav Weil ve Theodor Nöldeke Örneği". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.
- Polzin, Robert M. *Biblical Structuralism: Method and Subjectivity in the Study of Ancient Texts*. Philadelphia: Fortress Press, 1977.
- Prinsloo, W. S. "The Unity of the Book of Joel", *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 104 (1992): 66-81.



- al-Qadi, Wadad – Mir, Mustansir. “Literature and the Qur’an”, *Encyclopaedia of the Qur’an*. 3: 213. Leiden, Boston: Brill, 2003.
- Quinn, Edward. *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*. New York: Facts on File, 2006.
- er-Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu’l Gayb*. Dâru’l Fikr, 1981.
- Reda, Nevin. “Holistic Approaches to the Qur’an: A Historical Background”. *Religion Compass* 4/8 (2010): 495-506.
- \_\_\_\_\_. *The al-Baqara Crescendo: Understanding the Qur’an’s Style, Narrative Structure and Running Themes*. Montréal: McGill-Queen's University Press, 2017.
- \_\_\_\_\_. “Kur’an’ın Tâlût’u ve Antik Yahudi Krallığının Yükselişi: Metinlerarası Bir Okuma”. Çev. Mustafa Şentürk. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010): 201-222.
- Rendtorff, Robert. “The Book of Isaiah: A Complex Unity- Synchronic and Diachronic Reading”. *Society of Biblical Literature 1991 Seminar Papers*. Ed. E.H. Lovering, Jr, 8-20Atlanta: Scholars, 1991.
- \_\_\_\_\_. *The Problem of the Process of Transmission in the Pentateuch*. Trans. John. J. Scullion. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1990.
- Renkema, Johan. “The Literary Structure of Lamentations I/II/III/IV”. *The Structural Analysis of Biblical and Canaanite Poetry*. Eds. Willem Van der Meer-Johannes C. de Moore, 294-396. Sheffield: JSOT Press, 1988.
- Reynolds, Gabriel Said. “İslam’ın Kökenlerine Yönelik Tartışmalar Bağlamında Birmingham Kur’an’ı: Farklı Bir Okuma”. Çev. Ersin Kabakçı, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (Aralık 2016): 603-608.
- \_\_\_\_\_. “Variant readings: The Birmingham Qur’an in the Context of Debate on Islamic Origins”. *Times Literary Supplement*, 7 Aug, 2015: 14-15.
- Rippin, Andrew. “Contemporary Scholarly Understandings of Qur’anic Coherence”. *Al-Bayan* 11/2 (2013): 1-14.
- \_\_\_\_\_. “Literary Analysis of Qur’an, Tafsir and Sîra: The Methodologies of John Wansbrough”, *Approaches to Islam in Religious Studies*. Ed. Richard C. Martin, 151-163. Oxford: Oneworld, 2001.

- \_\_\_\_\_. "Western Scholarship and the Qur'an". *The Cambridge Companion to the Qur'an*. Ed. Jane Dammen McAuliffe, 235-251. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Robinson, Neal. *Discovering the Qur'an: A Contemporary Approach to a Veiled Text*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 2003.
- \_\_\_\_\_. "Hands Outstretched: Towards a Re-reading of Sûrat al-Mâ'ida". *Journal of Qur'anic Studies* 3/1 (2001): 1-19.
- \_\_\_\_\_. "İslâm'ın Doğusuyla İlgili Alternatif Yaklaşım". Çev. İsmail Albayrak. *İslâmî Araştırmalar* 16/1 (2003): 166-175.
- \_\_\_\_\_. *Kur'an'ı Keşfetmek: Örtülü Bir Metne Çağdaş Bir Yaklaşım*. Çev. Süleyman Kalkan. İstanbul, KURAMER, 2018.
- \_\_\_\_\_. "Mu'minûn Sûresi'nin Yapısı ve Tefsiri". Çev. İsmail Albayrak. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004): 185-206.
- \_\_\_\_\_. "The Structure and Interpretation of Surat al-Mu'minun". *Journal of Qur'anic Studies* 2/1 (2000): 89-106.
- Rodwell, John Medows. *The Koran*. London: Everyman's Library, 1963.
- The Routledge Dictionary of Literary Terms*. London-New York: Routledge, 2006.
- Paret, Rudi. *Der Koran: Kommentar und Konkordanz*. Stuttgart: Kohlhammer, 2012.
- Sadeghi, Behnam – Bergmann, Uwe. "The Codex of a Companion of the Prophet and the Qur'an of the Prophet". *Arabica* 57 (2010): 343-436.
- Sadeghi, Behnam – Goudarzi, Mohsen. "San'â 1 and the Origins of the Qur'an". *Der Islam* 87 (2012): 1-129.
- Sadeghi, Behnam. "The Chronology of the Qur'an: A Stylometric Research Program", *Arabica* 58 (2011): 210-299.
- Sale, George. *The Koran, Commonly called The Alcoran of Mohammed*. London: C. Ackers, 1734.
- Sarıçam, İbrahim. Özdemir Mehmet ve Erşahin Seyfettin. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. İstanbul: Nobel Yayın, 2011.
- Schleiermacher, Friedrich D. E. "The Hermeneutics: Outline of the 1819 Lectures". *New Literary History*, 10/1 (1978): 1-16.
- Scott, M. P. "Chiastic Structure: A Key to the Interpretation of Mark's Gospel". *Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture* 15/2 (1985): 17-26.

- Sinai, Nicolai. "Review Essay: Going Round in Circles", *Journal of Qur'anic Studies* 19/2 (2017): 106-147.
- \_\_\_\_\_. *The Qur'an: A Historical-Critical Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.
- Small, Keith E. *Textual Criticism and Qur'an Manuscripts*. Plymouth: Rowman&Littlefield, 2011.
- Smith, David E. "The Structure of al-Baqarah". *The Muslim World* 91 (2001): 121-134.
- Smith, Wilfred Cantwell. *The Faith of Other Men*. New York: New American Library, 1964.
- Solak, Ömer. *Edebiyat Biliminin Disiplinlerarası İmkânı*. Ankara: Pegem Akademi, 2016.
- Spinoza, Benedict de. *Theological-Political Treatise*. Ed. Jonathan Israel. Trans. Michael Silverthorne- Jonathan Israel. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Stainer, John – Barret, William. *A Dictionary of Musical Terms*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Stefanidis, Emmanuelle. "The Qur'an Made Linear: A Study of Geschichte des Qoran's Chronological Reordering". *Journal of Qur'anic Studies*, 10/2 (2008): 1-21.
- Stock, Augustine. "Hinge Transitions in Mark's Gospel". *Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Theology* 15 (1985): 27-31.
- es-Süyûfî, Celaleddin. *el-İtkân fî ulûmi'l Kur'an*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l Fikr: 2005.
- \_\_\_\_\_. *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l Kütübi's-Sekâfiyye, 2002.
- \_\_\_\_\_. *Tenâsuku'd-dürer fî Tenâsübi's-süver*. Thk. Abdulkadir Ahmet Ata. Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Sweeney, Marvin A. "Form Criticism". *To Each its Own Meaning: An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application*. Eds. Steven McKenzie-Stephen R. Haynes, 58-89. Louisville-Kentucky: Westminster John Knox Press, 1999.
- eş-Şerbecî, Muhammed Yusuf. "İmam Abdulmahid el-Ferahi ve 'Nizamu'l Kur'an ve Te'vilü'l Furkan bi'l-Furkan' Adlı Tefsirindeki Metodu". Çev. Hikmet Koçyiğit. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018): 141-172.

- et-Tabatabai, Seyyid Muhammed. *el-Mîzân fî Tefsîri'l Kur'an*. Beyrut: Müessesetu'l A'lemî, 1997.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdülnuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Talmon, Shemaryahu. "I and II Chronicles", *The Literary Guide to the Bible*. Eds. Robert Alter-Frank Kermode, 365-372. Harvard: Harvard University Press, 1990.
- et-Teftazani, Sâdeddin Mes'ud b. Ömer. *el-Mutavvel*. Thk. Abdülhamid Hendavi. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2013.
- Thiselton, Antony C. *Hermeneutics: An Introduction*. Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2009.
- Tongue, Samuel. *Between Biblical Criticism and Poetic Rewriting*. Leiden-Boston: Brill, 2014.
- Toprak, Metin. *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat*. İstanbul: Bulut Yayınları: 2003.
- Torrey, C. C. *The Jewish Foundation of Islam*. New York: Jewish Institution of Religion Press Bloch Publishing Co., 1933.
- Trible, Phyllis. "Wisdom Builds a Poem: The Architecture of Proverbs 1: 20-33". *Journal of Biblical Literature* 94/4 (1975): 509-518.
- Troeltsch, Ernst. *Religion in History*. Trans. James Luther Adams-Walter F. Bense. Minneapolis: Fortress Press, 2007.
- Truzzi, Marcello. "Introduction". *Verstehen: Subjective Understanding in the Social Sciences*. Ed. Marcello Truzzi, 1-7. London: Addison-Wesley Publishing Company, 1974.
- Tsumura, David Toshio. "The Literary Structure of Psalm 46, 2-8". *Annual of the Japanese Biblical Institute* 6 (1980): 29-55.
- Tuncer, Faruk. "Kur'an Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.
- Türcan, Selim. *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü- Kimlik ve Kitap İlişkisi Bağlamında-*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

- \_\_\_\_\_. “Kur’an’ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatılabilir mi? Müzzemmil Suresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010): 67-100.
- \_\_\_\_\_. “Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur’an Kronolojisi Meselesi”, *Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu (Çorum, 29 Haziran- 1 Temmuz 2012)*. Ed. Mesut Okumuş, 213-228. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Türcan, Selim ve Dinç, Ömer. “Kur’an’ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatılabilir mi? Fâtiha Suresinin Nüzul Zamanına İlişkin Bir Değerlendirme”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015): 5-34.
- Uçan, Hilmi. “Dil, Yazar, Metin, Eleştiri Bağlamında Yapısalcılık”. *Hece Eleştiri Özel Sayısı* 77-78-78 (2003): 209-219.
- \_\_\_\_\_. “Eleştiri Yöntemleri ve Göstergibilimsel Eleştiri”, *Hece Eleştiri Özel Sayısı* 77-78-78 (2003):220-227.
- Ürün, Ahmet Kâzım. *Klasik Arap Edebiyatı*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.
- Vaganay, Leon. *An Introduction to New Testament Textual Criticism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Viviano, Pauline A. “Source Criticism”. *To Each its Own Meaning: An Introduction to Biblical Criticisms and Their Application*. Eds. Steven McKenzie-Stephen R. Haynes, 35-57. Louisville-Kentucky: Westminster John Knox Press, 1999.
- Wadud, Amina. *Qur’an and Woman: Re-reading the Sacred Text from a Woman’s Perspective*. New York-Oxford: Oxford University Press, 1999.
- \_\_\_\_\_. “Towards a Qur’anic Hermeneutics of Social Justice: Race, Class and Gender”, *Journal of Law and Religion* 12/1 (1995-1996): 37-50.
- Walsh, Jerome T. “Genesis 2: 4b-3: 24: A Synchronic Approach”. *Journal of Biblical Literature*. 96/2 (1977): 161-177.
- Wansbrough, John. *Qur’anic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*. New York: Prometheus Books, 2004.
- Watt, W Montgomery. *Bell’s Introduction to the Qur’an*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1970.
- \_\_\_\_\_. *Companion to the Qur’an*. Oxford: Oneworld, 1994.
- \_\_\_\_\_. *Dinlerde Hakikat*. Çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

- \_\_\_\_\_. *Hız Muhammed'in Mekke'si: Kur'an'da Tarih*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.
- \_\_\_\_\_. *Islamic Revelation in the Modern World*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1969.
- \_\_\_\_\_. *Muhammad at Mecca*. Oxford: The Clarendon Press, 1960.
- \_\_\_\_\_. *Muhammad's Mecca*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1988.
- \_\_\_\_\_. *Muslim-Christian Encounters: Perception and Misperceptions*. Oxon: Routledge, 2014.
- \_\_\_\_\_. *Müslüman-Hristiyan Diyalogu: Yanlış Yaklaşımların Eleştirisi*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000.
- \_\_\_\_\_. "Western Approaches to the Understanding of the Qur'an". *First International Symposium on Islamic Studies*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Weil, Gustav. "An Introduction to the Qur'an III". *The Biblical World* 5/5 (1895): 343-359.
- \_\_\_\_\_. *Historische-Kritisch Einleitung in den Koran*. Bielefeld: Velhagen & Klasing, 1844.
- \_\_\_\_\_. *Mohammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt*. Stuttgart: Metzler'schen Buchhandlung, 1843.
- Welch, A. T. "Al-Kur'an". *The Encyclopaedia of Islam*, 5: 400-429. Leiden: E. J. Brill, 1986.
- Wenham, David. "Source Criticism". *New Testament Interpretation: Essays on Principles and Methods*. Ed. I. Howard Marshall, 139-152. Carlisle: The Paternoster Press, 1979.
- Wesseliuss, J. W. "Language and Style in Biblical Aramaic: Observations on the Unity of Daniel II-VI", *Vetus Testamentum* 38/2 (1988): 194-209.
- Whitman, Cedric H. *Homer and the Heroic Tradition*. Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1958.
- Wild, Stefan. "Unity and Coherence in the Qur'an". *Exegetical Crossroads: Understanding Scripture in Judaism, Christianity and Islam in the Pre-modern*

- Orient*. Eds. Georges Tamer-Regina Grundmann-Assaad Elias Kattan-Karl Pinggera, 303-318. Berlin-Boston: de Gruyter, 2018.
- Wink, Walter. *The Bible in Human Transformation*. Minneapolis: Fortress Press, 2010.
- Yaşar, Hüseyin. *Batının Kur'an Algısı: Avrupa'da Kur'an Araştırmaları ve Çevirileri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2010.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Y.y. Eser Neşriyat ve Dağıtım, t.s.
- Yılmaz, Hakkı. *Nüzul Sırasına Göre Tebyînü'l-Kur'an*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2011.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- Zahniser, A. H. Mathias. "Major Transitions and Thematic Borders in Two Long Sûras: al-Baqara and al-Nisâ". *Literary Structures of Religious Meaning in the Qur'an*, ed. Issa J. Boullata, 26-55. New York: Routledge, 2000.
- ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2008.
- Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. "Bibliographische Anzeigen", 11 (1857): 569-580.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakaiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. Riyad: Mektebetü'l Übeykan, 1998.
- ez-Zerkeşi, Bedreddin. *el-Burhân fî Ulûmi'l Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim. Kahire: Mektebet-ü Dâri't-Türâs, t.y.

